

**100. YILINDA MONDROS MÜTAREKESİ VE KARADENİZ'DE
MİLLİ MÜCADELE ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE
ARMISTICE OF MUDROS AND THE NATIONAL STRUGGLE IN
THE BLACK SEA REGION**

Cilt II

Editörler

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**100. YILINDA MONDROS MÜTAREKESİ VE KARADENİZ'DE
MİLLİ MÜCADELE ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE
ARMISTICE OF MUDROS AND THE NATIONAL STRUGGLE IN
THE BLACK SEA REGION**

Editörler

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL

Kapak Tasarım / Sayfa Düzeni

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON Tel: 0462 377 21 43

1. Baskı: Eylül 2019

Baskı Adedi: 200

ISBN:

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tlf: 0462 377 22 32

Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu esedeki yazıların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

©Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yarasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

~ ONUR KURULU ~

Yücel YAVUZ
(Trabzon Valisi)

Prof. Dr. Süleyman BAYKAL
(Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Refik TURAN
(Türk Tarih Kurumu Başkanı)

~ DÜZENLEME KURULU ~

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER
Uzman Selin EREN

~ SEKRETARYA ~

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

~ BİLİM KURULU ~

Prof. Dr. Cemil HASANLI
(Turan Ajansı)

Prof. Dr. Charles Eldon KING
(Georgetown University)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Dimitri D. VASILYEV
(Institute of Oriental Studies,
Russian Academy of Sciences)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps University)

Prof. Dr. Enis ŞAHİN
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Feridun ATA
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülbadi ALAN
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk SELVİ
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin A. McCARTHY
(University of Louisville)

Prof. Dr. Mehmet OKUR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mikail BASKHANOV
(University of Glasgow)

Prof. Dr. Musa QASIMLI
(National Academy of Sciences of
Azerbaijan)

Prof. Dr. Nedim İPEK
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
(Trabzon Üniversitesi)

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim CÖHCE
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN
(Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami KILIÇ
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Selçuk URAL
(Kafkas Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz KURT
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf SARINAY
(TOBB Üniversitesi)

Doç. Dr. Figen ATABEY
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Milen KUMANOV
(The Bulgarian Academy of
Sciences, Institute for Historical
Studies)

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ali GÜLER
(Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUL
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Dr. Aydın ÖZGÖREN
(Yurtdışı Türkler ve Akraba
Topluluklar Başkanlığı)

Öğr. Gör. Veysel USTA
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

- BİRİNCİ CİLT -

SUNUŞ	IX
BATUMI DURING THE WORLD WAR I	
Jemal KARALIDZE	1
THE SYSTEM OF EDUCATION FOR THE CRIMEAN TATARS DURING THE FIRST WORLD WAR	
Oleg BUBENOK	7
THE PAN-ISLAMIC MOVEMENT IN KYIV DURING THE FIRST WORLD WAR	
Olga MAVRINA	15
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA GÜRCİSTAN	
Otar GOGOLISHVILI	25
BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASI RUSYA – OSMANLI İLİŞKİLERİ	
Eldar ABBASOV	31
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONA ERERKEN KARADENİZ DONANMASI MESELESİ	
Salih TUNÇ	57
TRABZON KONFERANSI MAVERÂ-YI KAFKAS BARIŞ HEYETİ TOPLANTISINDA “ERMENİSTAN’IN ÖZERKLİĞİ” TARTIŞMALARI (18 (31) MART 1918 OTURUMU)	
Şahin DOĞAN	77
İNGİLİZ DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI SİYASİ İSTİHBARAT DAİRESİNİN BİR MEMORANDUMUNA GÖRE KAFKASYA ÜZERİNDE TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ	
Ülkü KÖKSAL	91
ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASINDA ALMANYA’NIN KAFKASYA HAREKATI	
Yüksel KAŞTAN	121
MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİ ÖNCESİ KARADENİZ SAHİLİ MUHAREBELERİ VE ÖZELLİKLERİ	
Levent ÜNAL	149
BULGARİSTAN’IN 29 EYLÜL 1918 SELANİK MÜTAREKESİ’YLE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDAN ÇEKİLMESİ VE OSMANLI DEVLETİ	
Fatih Mehmet SANCAKTAR	171

“PRYAPORETS” GAZETESİNE GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ Milen KUMANOV - Desislava KOSTADINOVA	199
MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNİN BELİRLENME AŞAMASINDA İNGİLİZ-FRANSIZ REKABETİ VE BU REKABETİN MÜTAREKE GÖRÜŞMELERİNE YANSIMASI Resul YAVUZ	209
MONDROS MÜTAREKESİ’NİN ASKERİ, SİYASİ VE HUKUKİ AÇIDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ Mehmet OKUR	237
MONDROS MÜTAREKESİ’NİN TÜRK BASININA YANSIMALARI (EKİM - KASIM 1918) Selami KILIÇ - Hüseyin KALEMLİ	257
FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE İTİLAFLI DEVLETLERİ’NİN DOĞU KARADENİZ’DEKİ FAALİYETLERİ (1918-1919) Aydın ÖZGÖREN	297
ROMANYA BASININDA MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE MİLLÎ MÜCADELE Ömer METİN	313
MONDROS MÜTAREKESİ VE AZERBAJCAN Cemil HASANLI	321
MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 9. ORDU MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASINA ETKİ EDEN OLAYLAR VE SAMSUN’A ÇIKIŞI F. Rezzan ÜNALP	347
MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’A ÇIKIŞINDA TESPİT ETTİĞİ İLK BULGULAR VE BİR RAPORU Kemal ARI	369
MÜTAREKE DÖNEMİNDE IX. ORDU MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA VE 15. FIRKA KOMUTANI YARBAY ŞEFİK AVNİ BEY’İN CANIK MUTASARRIFLIĞINDAKİ FAALİYETLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME Zekeriya TÜRKMEN	385
KARADENİZ’DE YEREL MÜCADELEDEN MİLLÎ MÜCADELE’YE GEÇİŞ SÜRECİNDE MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİ Mesut ÇAPA	423
VARİDAT VE SARFİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE GİRESUN MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN FAALİYETLERİ Veyssel USTA - Mustafa ÇULFAZ	445

MÜTAREKE ORTAMINDA KURULAN KADIN DİRENİŞ ÖRGÜTLERİ: "SİVAS ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ"

Necdet AYSAL 479

- İKİNCİ CİLT -

SAVAŞ VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI (1914-1918)

Yücel NAMAL 519

MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNCE ZONGULDAK VE BARTIN'DAKİ TAŞ KÖMÜRÜ HAVZALARINI İŞGAL ÇABALARI VE NETİCELERİ

Yenal ÜNAL..... 545

MİLLÎ MÜCADELE'DE ZONGULDAK VE EREĞLİ'NİN İŞGALİ VE ALEMDAR VAKASI

Rahmi DOĞANAY 563

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KAMUOYU FAALİYETLERİ, LOJİSTİK İKMAL, ASKERİ VE SİVİL PERSONEL SEVKİYATI BAKIMINDAN KASTAMONU'NUN YERİ

Mehmet Serhat YILMAZ 577

TÜRK İSTİKLAL SAVAŞI'NDA İNEBOLU'DA LOJİSTİK VE İKMAL FAALİYETLERİ VE BÖLGEDE YAŞANAN OLAYLAR

Hüsnü ÖZLÜ 601

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TRABZON NAKLİYAT-I BAHRİYE KUMANDANLIĞI VE FAALİYETLERİ

Figen ATABEY..... 635

ARALIK 1919'DA İŞGALCI GÜÇLERİN STRATEJİK ÇIKMAZI

Adil CALAP..... 655

İNGİLİZ KONTROL SUBAYI YÜZBAŞI PERRİNG'İN MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI KARADENİZ'DEKİ (ÜNYE, FATSA, ORDU, GİRESUN, TRABZON, RİZE VE BATUM) GÖZLEMLERİ (13-29 EKİM 1919)

Ufuk ERDEM..... 661

MİLLÎ MÜCADELE'DE TRABZON'UN TUTUMUNUN PERDE ARKASI

Mehmet BİLGİN 677

MEHMET NECATİ (MEMİŞOĞLU) EFENDİ'NİN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ FAALİYETLERİ

Şaban ORTAK..... 713

1920 TBMM SEÇİMLERİ VE ANKARA-TRABZON İLİŞKİLERİNİN MERKEZİNDEKİ ADAM: VALİ HAMİT BEY

Halit EKEN 739

TRABZON'DA ÖĞRETMENLER VE OKULLARIN MİLLÎ MÜCADELE'DEKİ YERİ Rahmi ÇİÇEK	767
MÜTAREKE DÖNEMİNDE YUNAN KIZILHAÇI'NIN TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ Ramazan Erhan GÜLLÜ	779
KORDOS KOMİTESİ VE KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ Salim GÖKÇEN	791
BÜYÜK ERMENİSTAN HAYALİ İÇİNDE DÜŞÜNÜLEN BİR KENT: RİZE Makbule SARIKAYA	805
MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI SÜREÇTE ERMENİ-RUM İDDİALARININ ÇAKIŞTIĞI COĞRAFYA: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ Yüksel KÜÇÜKER	815
DOĞU KARADENİZ RUMLARI SOYKIRIMA UĞRADI MI? İbrahim TELLİOĞLU	831
KARADENİZ BÖLGESİNDE EKONOMİK ÇÖKÜNTÜNÜN PONTUSÇULUK FAALİYETLERİNE ETKİSİ Ömer KUL	843
YUNANİSTAN'IN KARADENİZ POLİTİKALARI VE PONTUS YAKLAŞIMI Pervin HAYRULLAH	861
YUNAN SEVR'İ VE İTİLAFLI DEVLETLERİ Abdurrahman BOZKURT	867
MİSAK-I MİLLÎ'DE BELİRLENEN SINIRLARIN JEOPOLİTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Hikmet ÖKSÜZ	895
İSTİKBAL GAZETESİNE GÖRE SEVR ANTLAŞMASI VE YANSIMALARI Uğur ÜÇÜNCÜ	903
RUS BELGELERİNE GÖRE MOSKOVA KONFERANSI VE BATUM'UN STATÜSÜ Kenan OLGUN	919
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI, ALİ ŞÜKRÜ BEY CİNAYETİ VE İNGİLİZ BASININA YANSIMALARI İsmail AKBAL	941
MACAR TURAN DERNEĞİNİN KARADENİZ ARAŞTIRMALARI (XX. YÜZYIL BAŞLARI) Melek ÇOLAK	971
TÜRK- ROMEN İLİŞKİLERİNİN KARADENİZ BOYUTU (1918-1923) Nagy PIENARU - Mustafa A. MEHMET	985

SAVAŞ VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI (1914-1918)

Yücel NAMAL*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin maden kömürü yataklarını işlemeye başlaması daha geç dönemlerdedir. Osmanlı'nın maden kömürünü ilk defa 1731 yılında Humbaracı Ahmed Paşa tarafından Saraybosna'da bulunduğu; ancak bu kömürden istifade edilmediği anlaşılmaktadır.¹

Ereğli Kömür Havzasında kömür madenciliğinin yapılışı XIX. yüzyıl yarısına kadar uzamaktadır. Havzada “*Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası*” adıyla kurulan şirket aracılığıyla madencilik yapılır.² Ereğli Kömür Havzası, kömür madeninin bulunması ve işletilmesiyle ortaya çıkan bir havzadır. Havzanın idaresi Kırım Savaşı yıllarında İngiliz ve Fransız donanmalarının kömür ihtiyacını karşılamak için İngilizlere bırakılmıştır. Savaşın ardından 1865'de Bahriye Nezaretine bağlanan havza idaresi 1908'e kadar idare edilir. Madencilik gelişmesiyle Ereğli Kömür Havzası bir madenci nüfusun yaşadığı bir bölge haline dönüşür. 1880'lerden sonra Ereğli Kömür Havzası içinde yer alan Zonguldak ve Kozlu köylerinden birinin müstakil nahiyeye dönüştürülmesi gündeme gelir ancak gerçekleşmez. 1899'da Zonguldak kaza merkezi haline getirilir. II. Meşrutiyet'ten sonra Zonguldak'ın içinde bulunduğu maden bölgesi Ereğli Havza-i Fahmiyesi olarak adlandırılmıştır. Bu bölge Zonguldak merkezi ile Kilimli, Kozlu ve Ereğli kazası dâhilindeki Kandilli ve Çamlı mevkilerinden oluşmaktadır. Ereğli merkezinde kömür çıkarılmamasına rağmen havzanın idare merkezi 1908 yılına kadar burada kalmıştır. 1908'de Kozlu'ya ve 1910'da Zonguldak'a taşınmıştır.³

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yucelnamal@hotmail.com.

¹ Orhan Kural-Ramazan Asmatülü, “Türkiye’de Kömür Madenciliğinin Tarihçesi”, *Kömür*, İstanbul 1998, s. 2.

² Ahmet Öğreten, “Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, 2006, s. 143.

³ Hamdi Genç, “Zonguldak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 501-502.

Bildiride Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sürecinde Ereğli Kömür Havzası'nın durumu ele alınmıştır. Ayrıca bildiride Ereğli Kömür Havzası'nın gündelik hayatı, asayiş, casusluk faaliyetleri, kömür üretimi ve Rusların havzaya saldırıları konu edinilmiştir. Ereğli Kömür Havzası'ndaki bu gelişmeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında incelenmiştir.

A- I. Dünya Savaşı Sırasında Ereğli Kömür Havzası

1. Gündelik Hayat

Ereğli Kömür Havzası nüfusu, din ve milliyet açısından çok çeşitlilik göstermektedir. Başta Türk ve Müslüman nüfus olmak üzere Rum ve Ermeniler de bulunmaktadır.⁴ Bunların yanında havzada kömür ocaklarında ve diğer uzmanlık gerektiren işlerde çalışan İngiliz, Karadağlı⁵, Fransız⁶ ve İtalyanlar⁷ da bulunduğunu görmekteyiz. Havzanın bu nüfus açısından çeşitlilik arz eden yapısı nedeniyle yabancılara ait konsolosluklar da bulunuyordu. Buna örnek olarak Fransız⁸ ve İtalyan⁹ konsolosluğunu gösterebiliriz. Bu çeşitlilik Ereğli Kömür Havzası'ndaki dini hayata da yansımıştır. Bu anlamda başta Rum ve Ermeniler olmak üzere diğer Hristiyan grupların kiliselerinin de bulunduğunu görmekteyiz.¹⁰ Buna karşılık şehrin çoğunluğu Müslüman ve Türk ahaliden oluşmakta olup Türkçe konuşmaktaydılar. 1918 yılında şehir merkezinde üç cami bulunduğunu görmekteyiz.¹¹ Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Ereğli Kömür Havzası'ndaki Müslüman ahalinin ve amelenin moralini yükseltmek ve bereket getirmek amacıyla Zonguldak Yeni Cami'de peygamberimizin “*Lihye-i Saadet*” (Sakal-ı

⁴ 1918 yılında Zonguldak'ta 756 Ermeni, 1.100 Rum, 28.337 Türk ve Müslüman bulunuyordu. Ereğli'de 227 Ermeni, 1.000 Rum, 40.567 Türk ve Müslüman bulunuyordu. Yücel Namal, “Zonguldak Sancağı'nın Sıhhi-İctimai Coğrafyasına Dair Bir Rapor”, *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri*, (16-18 Ekim 2014), Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015, s. 260.

⁵ BOA, DH.EUM.5.Şb., Dos. 19, no. 5, 08.01.1334.

⁶ BOA, DH.EUM.EMN., Dos. 90, no. 19, 13.09.1332.

⁷ BOA, DH.EUM.SSM., Dos. 2, no. 26, 05.09.1333

⁸ BOA, DH.ŞFR., Dos. 451, no. 15, 16.09.1330.

⁹ BOA, DH.MTV., Dos. 10, no. 58, 06.03.1331.

¹⁰ BOA, DH.ŞFR., Dos. 453, no. 66, 30.09.1330;

¹¹ 1918 yılında Zonguldak kazası çevresinde ise 42 cami bulunmaktadır. *Müstakil Bolu Sancağı Salnâme-i Resmisi*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası (Bolu Hükümet Matbaası) , 1334/1918, s. 285-286.

Şerif-i) sergilenmiştir.¹² Ereğli Kömür Havzası, Karadeniz sahilinde bulunması hasebiyle yüksek miktarda yağış almaktadır. Bu nedenle zaman zaman Zonguldak ve Kozlu'da yağmurların neden olduğu seller havzaya büyük zararlar vermiştir.¹³ Havza'nın iklimi nedeniyle sık sık sislenme de olmaktadır. Bu sisli havalar deniz ulaşımını aksattığı gibi gemilerin çarpışması sonucu kazalara sebebiyet verdiği de görülür.¹⁴ Ereğli Kömür Havzası bünyesinde birçok limanı barındırması nedeniyle birçok salgın hastalığın da bölgede yayılmasına neden olmuştur. Öyle ki savaş öncesinde şehirde artan frengi salgınına karşın bir hastane kurulması da gündeme gelir.¹⁵

Köylerde akarsular ve kaynak suları bulunmadığından halk su ihtiyacını açtığı kuyulardan temin etmektedir. 1918 yılında Zonguldak'ta Maarif İdaresine bağlı 14 İbtida-i Mektebi bulunuyordu. Köylerdeki mektepler ile Kozlu'da İnas Mektebi özeldir. Zonguldak ve Kozlu'daki Rum cemaatine mahsus İbtida-i derecesinde Erkek ve Kız Mektepleri olmakla beraber buralarda Fransızca eğitim verilmekteydi. Zonguldak'ta İbtida-i derecesinde bir de Fransız Mektebi bulunuyordu. Bu dönemde Zonguldak'ta müftünün girişimleriyle Reşadiye Medresesi'yle Beycuma'da on üç odalı halk tarafından inşa edilmiş iki medrese vardır. Bu medreselerin vakıfları bulunmakla birlikte Reşadiye Medresesi'nin de öğrencisi olmayıp sadece Beycuma'daki medreselerin öğrencisi vardı.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ereğli Kömür Havzası'nda yaşanan ekonomik daralma nedeniyle hayat pahalılığı ortaya çıkmıştır. Bu durumdan muzdarip olan birçok memur maaşlarına zam talebinde bulunmuş olmasına karşın Maliye Nezareti bunun mümkün olmadığını bildirmiştir.¹⁷ Buna karşın Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında hayat pahalılığının olduğu bölgelerdeki memurlara zammı ancak 1916 yılında bütçeye ek tahsisat koyarak yapabilmiştir.¹⁸

¹² Zonguldak Mahalli Meclis İdaresinin girişimiyle sakalı şerifin Zonguldak'a getirilmesi sağlanır. *BOA, DH.İD.*, Dos. 33, no.60, 20.07.1332.

¹³ *BOA, DH.EUM.EMN.*, Dos. 89, no. 26, 06.09.1332.

¹⁴ *BOA, DH.MUİ.*, Dos. 164, no. 45, 30.12.1330.

¹⁵ *BOA, DH.İD.*, Dos. 53, no. 28, 14.07.1329.

¹⁶ *Müstakil Bolu Sancağı Salname-i Resmisi 1334/1918*, Ahmed İhsan ve Şürekası, Bolu, s. 285-286.

¹⁷ *BOA, DH.EUM.MEM.*, Dos. 39, no. 73, 23.12.1331; *BOA, DH.EUM.MH.*, Dos. 71, no. 81, 10.01.1332; *BOA, BEO.*, Dos. 4232, no. 317382, 01.12.1331.

¹⁸ *BOA, DH.EUM.MEM.*, Dos. 53, no. 57, 11.11.1332.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak bazı nedenlerden dolayı birçok defa kaymakam değişikliği yapılmıştır. Örneğin Zonguldak'ta kaymakamlık yapan Nikolaki Efendi'nin "*kudretsiz ve ehemmiyetsiz olması nedeniyle kaza dâhilinde asayiş bozan bazı olaylar gerçekleşmesi*" dolayısıyla görevine son verilerek¹⁹ yerine 1914 yılında Emniyet-i Umumiye Tahrirat Müdürü Ahmed Muhtar Bey tayin edilmiştir.²⁰ 1915 yılında Zonguldak Kaymakamı Ahmed Muhtar Bey'in Akhisar Kaymakamlığına tayini üzerine Eşme Kaymakamı olan Besim Bey'in tayin edildiği görülmüştür.²¹ Ancak Besim Bey'in Rus bombardmanı sırasında "*ilk gülleyi müteakip vazifesini terk ile firar*" etmesi²² üzerine 1917 yılında Zonguldak kaymakamlığından azledilerek yerine Erdek Kaymakamı Ali Kemal Bey'in tayin edildiği görülmüştür.²³ Zonguldak kaymakamlarına yönelik zaman zaman bazı tehditlerde olduğu görülmektedir. Bu konuya örnek olarak "*kendilerine milletvekili süsü veren bazı kimseler kaymakama sekiz gün içinde istifa etmesi*" yönünde tehditlerde bulunması gösterilebilir.²⁴

2. Asayiş Olayları

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ereğli Kömür Havzası, gerek madencilik için yoğun olarak yapılması gerekse liman bölgesi olması nedeniyle nüfus yoğunluğuna sahipti. Bunun yanında havzada çeşitli milliyet ve din gruplarında nüfusun bulunması da çekişmelere neden olmuştur. Ayrıca havzanın ekonomik olarak zengin bir bölge olması bölgede çetecilik faaliyetlerinin, hırsızlıkların ve soygunun artmasına neden olmuştur. Ereğli Kömür Havzası'ndaki çeteler özellikle para kaynağı olarak gördükleri madencilere mu-

¹⁹ Zonguldak'ta tüccar ve amelelerin eşkıyalar tarafından soyulması ve Nikolaki'nin bu soyguncuları daha sonra serbest bıraktırması, görevine son verilmesine neden olmuştur. *BOA, DH.H.*, Dos. 65, no. 33, Lef: 1-2, 29 Eylül 1328.

²⁰ *BOA, İ. DH.*, Dos. 1496, no. 1, 05.11.1330.

²¹ *BOA, BEO.*, Dos. 4228, no. 317074, 02.12.1331.

²² Rus bombardmanı esnasında şehri terk eden Zonguldak Kaymakamı Besim Bey Divan-ı Harb'de yargılanmıştır. Kaymakamlığa ise Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Fikri Efendi vekil olarak tayin edilmiştir. *BOA, DH.EUM.5.Şb.*, Dos. 3, no. 40, 26.12.1332; *BOA, İ.DH.*, Dos. 1511, no. 8, Lef: 1, 05 Teşrinisani 1330. Zonguldak Kaymakamı Besim Bey'in azliyle ilgi belge için bkz. *BOA, İ.DH.*, Dos. 1511, no. 8, Lef: 2, 9 Teşrinisani 1330.

²³ *BOA, BEO.*, Dos. 4322, no. 324127, 04.01.1333.

²⁴ Kaymakamın tehdit edildiğini bildiren telgraf için bkz. *BOA, DH.MTV.*, Dos. 33, no. 65, Lef: 2-3, 3 Eylül 1328.

sallat olmuşlardır.²⁵ Gerek havzanın ekonomik durumu gerekse Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması dolayısıyla havzada oluşan emniyet sorunu nedeniyle polis ve jandarma kuvvetlerinin yetersizliği de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak'taki maden ameleleri arasındaki asayişin temin etmek için askeri gücün arttırılması gündeme gelir.²⁶

Ereğli Kömür Havzası'ndaki asayiş olaylarından birisi de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkelerine dönen Fransız erkeklerin geride bıraktıkları ailelerinin güvenliği meselesidir. Zonguldak Kaymakamlığı havzada yeterli jandarmanın bulunmadığını bu nedenle şehir dışında yaşayan Fransız ailelerin güvenlik sorunu olabileceğini Fransa Konsolosu'na bildirmiştir. Bunun üzerine İstanbul'daki Fransa Elçiliği 18 Temmuz 1330 (1914) tarihli yazısında durumu Osmanlı Hükûmeti nezdine taşıyarak Zonguldak Kaymakamı'na bu ailelerin emniyeti için gerekli tedbirleri alması için başvuruda bulunmuştur. 29 Temmuz 1330 (1914) tarihli Dâhiliye Nezaretinin Bolu Mutasarrıflığına yazdığı yazıda Zonguldak'taki Fransız ailelerin "*hüsnü muhafazaları*" için gereğinin yapılması emredilmiştir. Bunun üzerine 31 Temmuz 1330 (1914) tarihinde Bolu Mutasarrıflığı da bölgede seyyar jandarma bölüğü kurulmak üzere olduğundan başka bir tedbire gerek kalmadığını bildirmiştir.²⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ereğli Kömür Havzası'ndaki diğer asayiş olaylarına şöyle örnekler verebiliriz:

- Zonguldak'ın Kilimli mevkiinde oturan ve Şirket-i Osmaniye'de çalışan İtalyalı Barillo'nun gece evine silahla sekiz kişi tarafından saldırıda bulunulmuştur. Ardından emniyet kuvvetleri saldırganların yakalanması için çalışmalara başlamıştır (1914).²⁸

- Zonguldak kazası Ereğli Osmanlı Şirketi'nde çalışan Fransız Ustabaşı Lui Matiyo'nun, Yunanlı Nikola Milonas ve Midillili Dimitri Kalonyadis tarafından öldürülmesi (1914).²⁹

- Zonguldak'ta yaşayan Fransız Mösyö Rosta'nın evine saldıranlara kürek cezası verilmiştir (1916).³⁰

²⁵ BOA, DH. ŞFR., Dos. 452, no. 31, 23.09.1330. 1912 yılında Ereğli Kömür Havzası'nda çalışan ameleler arasında Fransızlara aleyhine gelişen düşüncelerin olaylara dönüşmemesi için gerekli tedbirler alınması gündeme gelir. Bu konuda bkz. BOA, HR.SYS., Dos. 84, no. 10, 16.10.1912.

²⁶ BOA, DH.İD., Dos. 27, no. 22, 12.04.1330.

²⁷ BOA, DH.EUM.EMN., Dos. 90, no. 58, Lef: 3,5,8, 29 Temmuz 1330.

²⁸ BOA, DH.H., Dos. 65, no. 20, 23.01.1330.

²⁹ BOA, DH.H., Dos. 66, no. 2, 25.01.1330.

- Zonguldak'ın Kireçlik Mevkii'ndeki ocaklara silahlı gelen şahıslardan dolayı jandarma sayısının arttırılması tekrar gündeme gelir (1915).³¹

Savaş sırasında Ereğli Kömür Havzası'ndaki asayiş olaylarının azaltılması ve emniyetin sağlanması amacıyla bazı tedbirler alındığını da görmekteyiz. Bu amaçla havzada barut ve fişek satışının sadece "hüsnü hal" (iyi hal) kâğıdı olanlara yapılması hususunda bir uygulama başlatılmıştır. Böylece havzadaki zararlı kişilere kesinlikle barut ve fişek satılmaması sağlanarak asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.³² Havzadaki asayiş olaylarının çıkmasında zaman zaman dirayetsiz ve yetersiz idarecilerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda 1914 yılında Zonguldak Kaymakamı Nikolaki Efendi'nin kudretsizliği ve ehemmiyetsizliğinin kaza dâhilinde asayiş bozan bazı olaylara neden olmuştur.³³ Bu nedenle görevine son verildiği görülmektedir.³⁴

Savaş sırasında Ereğli Kömür Havzası'nın asayiş için asker nakli ise ancak 1915 yılında Bulgaristan'ın savaşa girmesiyle gerçekleşir. Böylece Osmanlı Devleti, Rumeli'deki kuvvetlerinin bir kısmını havzaya göndererek havzadaki jandarma sayısı arttırılarak maden bölgelerinin ve madencilerin güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.³⁵

3. Casusluk Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı sırasında Ereğli Kömür Havzası'nda güvenliğin sağlanması ve casusluk faaliyetlerini önlemek amacıyla havzada tehlike arz eden yabancıların önemli noktalardan uzaklaştırılması yoluna başvurulmuştur. Bu anlamda 1915 yılında havzada bulunan Karadağ, Bulgar, Sırp ve Yunanlıların önemli yerlerden uzaklaştırılması temin edilir.³⁶ Ayrıca havzanın Rus bombardımanlarında büyük zararlar görmesi nedeniyle havzaya değişik görevlerle gelen Rusların da Zonguldak'ta kalmalarına izin verilmemiştir.³⁷ Böyle bir kararın alınmasında Rus vatandaşlarının ajanlık faaliyetlerinde bulunabilecekleri ihtimali etkili olmuştur.

³⁰ BOA, DH.EUM.EMN., Dos. 81, no. 16, 23.07.19

³¹ BOA, DH.MUİ., Dos. 166, no. 52, 07.07.1331.

³² BOA, DH.İD., Dos. 94, no. 10, Lef: 1-2, 13.10.1330.

³³ BOA, DH.H., Dos. 65, no. 33, 28.10.1330.

³⁴ BOA, İ.DH., Dos. 1496, no. 1, 05.11.1330.

³⁵ BOA, DH.EUM.MTK., Dos. 3, no. 2, 01.08.1331.

³⁶ BOA, DH.SYS., Dos. 112, no 11, 25.09.1331.

³⁷ BOA, DH.ŞFR., Dos. 448, no. 24, 02.09.1330.

Bu konuda Osmanlı Hükûmeti haksız da değildir. Bu tür faaliyetlerde bulunan birçok yabancı uyruklu hakkında adli muamele yapıldığı görülür. 1914 yılında Zonguldak'ta bulunan Rus acente Petro ile Reji Müdürü Fransız Panos ve daha birkaç kişi geceleri elektrik fenerleriyle denize işaret vererek haberleşirken yakalanmıştır. Bunun üzerine reji müdürü görevinden alınmış ve diğerlerinin de bölgeden uzaklaştırılması kararlaştırılmıştır.³⁸ Bunların dışında aralarında İngiliz ve Karadağlıların da bulunduğu yirmi kadar şüpheli Kayseri'ye sevk edilmiştir.³⁹

Casusluk faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerden birisi de havzada bulunan yabancı mektep ve kiliselerin kontrolünün yapılmasıdır. Buralarda çeşitli evrak, materyal ve özellikle telsiz-telgraf tesisatının bulunup bulunmadığı kontrol edilmiştir.⁴⁰ Savaş sırasında Zonguldak'ta Fransız Kilisesi'nde ayin yapması için bırakılan Yunanlı Efesteratopos ile Fransız Andonuel Besese isimli papazlar Zonguldak'ın bombardımanından sonra hasar tespiti yaptıkları görüldüğünden havzadan uzaklaştırılarak İstanbul'a gönderilmişlerdir.⁴¹

1914 yılında savaşın ilk günlerinde havzadaki Karadağlılar öncelikle tehlikeli yerlerden uzaklaştırılmış,⁴² daha sonra da Rus Bandıralı Prens Ojeni Vapuru ile havzadan gönderilmişlerdir.⁴³ Bunların dışında Osmanlı karasularında özellikle Ereğli Kömür Havzası bölgesinde seyahat eden Rus gemilerinin telsiz telgrafla muhaberede bulunup bulunmadıkları da sıkı takibe alınarak istihbari bilgilerin aktarılması önlenmeye çalışılmıştır. Ancak bazı Rus gemilerinin uyarılara ve engellemelere rağmen bu iletişimi sürdürdükleri tespit edilmiştir.⁴⁴ Sivil Rus bandıralı gemileri zaman zaman Ereğli ve Zonguldak limanlarında bulduklarında da telsizle muhaberede bulunduğu da tespit edilmiştir.⁴⁵

Ayrıca Ereğli Kömür Havzası'nda çalışan yabancı uyruklu-
lardan savaş sırasında hükümet aleyhine söylemlerde bulunduğu

³⁸ BOA, DH.ŞFR., Dos. 449, no. 23, 05.09.1330.

³⁹ BOA, DH. ŞFR., Dos. 452, no. 30, 23.09.1330.

⁴⁰ Başta Ereğli, Zonguldak ve Bartın'da bulunan Rum, Ermeni ve Fransızlara ait olan kilise ve mekteplerde telsiz-telgraf bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. BOA, DH. ŞFR., Dos. 453, no. 66, 30.09.1330.

⁴¹ BOA, DH.EUM.5.Şb., Dos. 27, no. 15, 07.10.1334.

⁴² BOA, BEO, Dos. 4099, no. 307351, 04.11.1330.

⁴³ BOA, BEO, Dos. 4106, no. 307926, 20.11.1330.

⁴⁴ BOA, BEO, Dos. 4313, no. 323432, 09.11.1332.

⁴⁵ BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 72, no. 44, Lef: 1, 06.09.1330.

tespit edilenlere yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu bağlamda 1916 yılında Zonguldak Fener Memuru olan Fransız Disiples'in hükûmet aleyhinde söylemlerde bulunmasının tespiti üzerine gereken adli takibat yapılmıştır. Disiples hakkında şahitlik yapan Zonguldak Fener gardiyanlarından İbrahim Çavuş ve Sürmeneli Mustafa'nın görevlerine de haksız yere son verildiği tespit edilmiştir.⁴⁶

4. Kömür Üretimi

Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar Osmanlı Devleti kömür ihtiyacının büyük bir kısmını başta İngiltere "*Kardif Kömürü*" olmak üzere ithal ediyordu. Ancak savaşın başlamasıyla ithalat durmuş ve Ereğli Kömür Havzası'nın önemi artmıştır. Savaş şartları Osmanlı Devleti'nin kömürü kendi topraklarından temin etmesini zorunlu kılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti bütün müesseselerde, gemilerde, şimendiferlerde Ereğli Havzası kömürünün kullanılmasını 1914 yılı başlarında kararlaştırmıştır. Bu kararın alınmasında savaş nedeniyle İngiltere'den ithalatın yapılamaması ve Ereğli Kömür Havzasından ihracatın savaş nedeniyle azalması da etkili olmuştur.⁴⁷ Bu nedenle 1914 yılında savaşın başlamasıyla Donanmayı Hümayunun kömür ihtiyacını Zonguldak Ereğli Şirketi Osmaniyesi'nden alması kararlaştırılır.⁴⁸ Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiliz kömürünün ithalatı ihtimali kalmayınca Ereğli Kömür Havzası'nın önemi daha da artmıştır. Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 Almanya ile yaptığı anlaşma gereğince İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi kesinlik kazanmış ve 3 Ağustos 1914'te alınan karar gereği, 4 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik faaliyetlerine başlamıştır. Bu bağlamda 8 Ağustos 1914'te Dâhiliye Nezaretinden Bolu Mutasarrıflığına gönderilen yazıda Kozlu ve Zonguldak'ta bulunan yıkanmış kömüre "*Tekâlif-i Harbiye Usûlüyle*" el konulması bildirilmiştir.⁴⁹ Ancak bir yandan Osmanlı Hükümeti kömür üretimini arttırmaya çalışırken bu duruma sekte vuracak bazı gelişmeler yaşanmıştır.

⁴⁶ BOA, DH.SYS., Dos. 111, no. 55, 27.12.1332; BOA, DH.SYS., Dos. 111, no. 56, 24.01.1333.

⁴⁷ BOA, DH.İD., Dos. 189, no.10, 08.05.1330.

⁴⁸ BOA, BEO., Dos. 4115, no. 308590, 11.12.1330.

⁴⁹ İsa Tak, "I. Dünya Harbi'nde Ereğli Kömür Madenlerine Yönelik Rus Saldırıları ve Alınan Tedbirler", *Zonguldak Kent Tarihi'05 Bienali Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2006, s. 153; Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kaleminden Bolu Vilayetine gönderilen telgraf için bkz. BOA, DH.ŞFR., Dos. 43, no. 194, 15.09.1332.

Ereğli Kömür Havzası'nda geçmişten gelen yabancıların egemen olduğu bir yapının mevcut olması ve Birinci Dünya Savaşı sırasında bu yabancı mühendis ve memurların ülkelerine dönmeleri üretimi sekteye uğratmıştır. Bu bağlamda 1914 yılında başta Karadağlı, Fransız ve İngiliz çalışanların ülkelerine dönmesi gündeme gelmiştir.⁵⁰

3 Ağustos 1914'te Fransa'nın savaşa girmesiyle birlikte Ereğli Kömür Havzası'nda bulunan Fransız erkeklerin önemli bir kısmı ülkelerine dönmüştür. Geri dönen Fransız erkeklerin aileleri Zonguldak ve çevresinde bulunduğu bunların korunması için yeterli jandarma bulunmadığı Zonguldak Kaymakamı Besim Bey tarafından Fransa Büyükelçisi'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezaretine müracaat eden büyükelçi şehir dışındaki ailelerin korunması için gerekli emirlerin Zonguldak Kaymakamlığına verilmesini talep etmiştir. Hariciye Nezareti 10 Ağustos 1914 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği tezkirede, söz konusu ailelerin iyi bir şekilde korunmaları için Zonguldak Kaymakamı'na acilen talimat verilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezareti 11 Ağustos 1914 tarihinde durumu Bolu Mutasarrıflığına tebliğ etmiştir. Bolu Mutasarrıflığı verdiği cevapta, orada seyyar bir jandarma bölüğü kurulmak üzere olduğunu ve şimdilik başka tedbir alınmasına gerek olmadığını bildirmiştir. Bolu Mutasarrıflığı tarafından verilen bu bilgi, Dâhiliye Nezareti tarafından 13 Ağustos 1914 tarihli tezkire ile Hariciye Nezaretine cevaben bildirilmiştir.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi kömür tüketiminin daha da artmasına neden olacaktı. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu kömürü çıkartacağı tek yer ise Ereğli Kömür Havzası'ydı. Bu nedenle havzada çıkartılacak kömürün miktarının arttırılması için tedbirler alınması gerekiyordu. 1914 Kasım'ında Dâhiliye Nezaretinden Bolu Mutasarrıflığına gönderilen telgraf ile *"Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerinin her türlü vasıtalara mürâcaatla en yüksek derecede işletilmelerinin temini ve amele için paraya ihtiyaç olur ise Levâzım-ı Umûmiye Riyâsetinden istenilmesi önemle"*⁵² bildirilmiştir. Ardından 21 Teşrinievvel 1330 (1914) tarihli Dâhiliye Nezaretinin Bolu Mutasarrıflığına gönderdiği yazı ile de "kö-

⁵⁰ BOA, DH.ŞFR., Dos. 450, no. 138, 15.09.1330.

⁵¹ BOA, DH.EUM.EMN., Dos. 90, no. 58, Lef: 3,5, 8, 21.09.1332.

⁵² BOA, DH.ŞFR., Dos. 46, no. 145, 13.12.1332.

mür ihracatının başka suretle olamadığı takdirde icbaren teminine çalışılması"⁵³ istenmiştir.

Havzadan ayrılan yabancılar nedeniyle azalan kömür üretimi dolayısıyla 1915 yılında kömür ihracatı yasaklanarak üretimin arttırılması için Ereğli ve Zonguldak'taki ocakların işlettilererek üretime katılması sağlanmıştır.⁵⁴ Bu yıl içerisinde Osmanlı Devleti kömür ihtiyacını başta Ereğli Kömür Havzası olmak üzere diğer bölgelerdeki kömür üretimiyle ve Almanya'dan yapacağı ithalatla karşılamaya başlayacaktır.⁵⁵

5. Ereğli Kömür Havzasına Rus Saldırıları

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle İngiliz kömürünün ithalatının durmasıyla Osmanlı'nın başlıca yakıt kaynağı olan Ereğli Kömür Havzası'nın önemi de artmıştır. Ereğli Kömür Havzası'nın savaş nedeniyle artan stratejik konumu savaş başlayınca kadar Ruslar tarafından gözden kaçırılmıştı. 1 Kasım 1914'te Rusya'nın Batılı müttefikleri tarafından bu konuya dikkati çekilmiş ve Rus Filosunun Ereğli Kömür Havzası'ndan İstanbul'a yapılan kömür nakliyatını baltalamak için havzaya saldırıda bulunması istenmiştir.⁵⁶ İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye yapacakları harekât esnasında Türk Ordusunun dikkatini başka bir yöne çekmek için Rus filosunu Karadeniz'de harekete geçirmişlerdir.⁵⁷ Anlaşıldığı üzere İngiltere, Osmanlı Devleti için Ereğli Kömür Havzası'nın önemini çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle hem Osmanlı Devleti'nin kömür üretimi ve nakliyatını engellemek hem de Osmanlı kargâhının dikkatini başka tarafa çekmek amacıyla Çanakkale'de başarı elde etmek için Rusların Karadeniz'de saldırılarda bulunmasını ve daha sonra da bu saldırılara devam etmesini istemiştir.⁵⁸

Ereğli Kömür Havzası'na yapılan ilk Rus saldırısı 6 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. 4 Kasım 1914 tarihinde Sivastopol'dan hareket eden Rus donanmasına ait Rostislav muharebe gemisi ile Kagul kruvazörü 6 Kasım 1914 tarihinde Zonguldak'ı

⁵³ BOA, DH.ŞFR., Dos. 46, no.159, 14.12.1332.

⁵⁴ BOA, DH.SYS., Dos. 112, no. 25, 12.05.1331.

⁵⁵ BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 26, no. 57, 30 Mart 1333.

⁵⁶ W.E.D. Allen-Paul Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 518.

⁵⁷ Yüzbaşı Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri Türk Donanması Ne Yapdı?*, Ahmed Kemal Matbaası, İstanbul 1928, s. 203.

⁵⁸ Tak, "I. Dünya Harbi'nde...", s. 155.

bombalamıştır. Bu harekât esnasında Rus donanması tarafından iki kömür gemisi ile Trabzon'a askeri malzeme götüren üç nakliye gemisi batırılmıştır. Batırılan gemilerden Bezm-i Âlem, Bandırma'dan aldığı bakla, buğday ile İstanbul'dan aldığı iki adet uçak, bomba ve bir uçak bölüğünü, Bahr-i Ahmer ile Mithatpaşa gemileri ise İstanbul'dan aldığı elbise ayakkabı ve askeri araçları taşımaktaydı.⁵⁹ Ruslar, Ereğli Kömür Havzası'na ikinci harekâtı 23-24 Aralık 1914 gecesi gerçekleştirmiştir. Rus filosu yanına aldığı dört gemiyi Zonguldak Limanı girişinde batırıp limanı tıkayarak kömür nakline engel olacaktı. Ancak gerek havanın kötü olması ve karanlık sebebiyle filodaki gemiler dağılmıştır. Bu esnada bölgede olan Osmanlı deniz kuvveti olan Midilli tarafından tıkama için getirilen gemilerden birisi batırılmıştır. Hava aydınlanınca toplanan Rus filosunun şehri bombalamak için gitmişse de sahil bataryalarının ateşi karşısında geri çekilmişlerdir.⁶⁰

Bunun ardından Ruslar kömür nakliyatına engel olmak amacıyla Zonguldak ve Ereğli önlerinde mayınlama hareketi başlatmıştır. Ancak Ruslar tarafından Karadeniz'e dökülen mayınlar 1915 yılı başlarında toplanarak Çanakkale Boğazı'na döşenmiştir.⁶¹ Rusların havzaya yönelik saldırıları Mart 1915'ten itibaren sıklaşmıştır. Öyle ki 7 Mart 1915 tarihinde Rus donanması Zonguldak, Ereğli, Kilimli ve Kozlu'yu top ateşine tutmuş ve sekiz gemiyi batırmıştır.⁶²

Ereğli Kömür Havzası'nda kömür yüklenen sekiz iskeleden Kozlu ve Çamlı iskeleleri bu bombardımanda tahrip olmuştur. Bu iskelelerdeki tahribat ve saldırılar geçici olarak kömür nakliyatını durdurmuştur. Bu saldırılardan sonra Zonguldak Mevki Komutanlığı buradaki bir bölük askerin tabura çıkarılmasını istemiştir.⁶³

Ereğli Kömür Havzası'na yapılan bir diğer Rus saldırısı 30 Mart 1915 tarihinde gerçekleşmiştir. Beş savaş gemisi ve uçaklar tarafından Ereğli ve Zonguldak bombalanmıştır.⁶⁴ Rusların bu tarihe kadar yapılan saldırıları Ereğli Kömür Havzası'ndaki kö-

⁵⁹ Saim Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Deniz Harekatı)*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 87-88.

⁶⁰ Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 518-519. Saim Besbelliye göre Rus filosu bu harekatta Zonguldak önlerinde görüldükten sonra Kilimliye birkaç mermi atmıştır. Bkz. Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 87.

⁶¹ Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri...*, s. 206.

⁶² Tak, "I. Dünya Harbi'nde..." , s. 156.

⁶³ Tak, "I. Dünya Harbi'nde..." , s. 156.

⁶⁴ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 136.

mür ihraç noktalarına ve limanlara yönelik olmuştur.⁶⁵ Bu tarihten sonra Ereğli Kömür Havzası ablukaya alınarak bloke edilmiş, bir taraftan bombardıman devam etmiş diğer taraftan kömür nakleden gemilere saldırılar başlamışlardır.⁶⁶

Rusların aralıklarla yaptığı bombardımanların başarısız oluşu ve bundan dolayı Ereğli Kömür Havzası'nda hem üretimi hem de nakliyatı engelleyememeleri havzanın abluka kararının alınmasında etkili olur. Bu doğrultuda süratli destroyerler ile yakın sahil kontrol altında tutulurken muhrip ve kruvazörlerden oluşan bir filo, 50-60 mil açıktaki durup yapılan saldırılara destekte bulunmuştur. Ancak gemilerin yakıtları bitince diğerleriyle yer değiştirmeye kadar geçen sürede bir boşluk oluyordu. Bu boşluklar ve akşamları yapılan nakliyatla Rus ablukası kırılmaya çalışılır. Her defasında havzada yaşayan halk hasarları onarmıştır. Ayrıca dağlarda bulunan gözcüler Rus gemilerinin yaklaştığını vaktinde haber verebilecek durumdaydı. Böylece gemiler yaklaştığında madenle liman arasındaki nakliyat durduruluyordu. Aynı zamanda havzanın vadisinde gizlenmiş olan maden ocaklarının girişleri, enerji istasyonları ve diğer yapılar denizden görünmüyordu. Bu nedenle denizden bombalamanın kömür üretimini durdurmadığını gören Ruslar havadan uçaklarla saldırılarda bulunmuştur.⁶⁷

Rus filosu, savaşın ilerleyen günlerinde İstanbul-Zonguldak arasındaki kömür nakliyatını engellemek için denizaltı da kullanmıştır. Osmanlı Hükümetinde de verilen kayıplar karşısında kömür nakliyatlarının geceleri yapılması, Ereğli, Zonguldak ve Kefken gibi gemilerin sığınacakları limanların topla ve gözlem noktalarının kurulması ve denizaltı ile güzergâhın korunması tedbirleri gündeme gelir.⁶⁸ Ruslar tarafından Ereğli Kömür Havzası'na bir diğer saldırı 2 Nisan 1331 (15 Nisan 1915) tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu saldırıda Ereğli Kömür madenlerine ait liman makineleri, kömür harmanları ve gemiler bombalanmıştır. Altı yelkenli geminin battığı bu saldırıda mürettebat ve ahali kaybı olmamıştır. Ancak batan gemilerin mürettebatı hakkında bilgi alınamamıştır. Rusların saldırıları Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında da devam

⁶⁵ BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 26, no. 57, 12.03.1335.

⁶⁶ Allen -Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519; BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 26, no. 57, 12.03.1335; Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri...*, s. 208.

⁶⁷ Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519.

⁶⁸ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 138.

etmiştir.⁶⁹ Temmuz 1915'te Ereğli Kömür Havzası'ndaki nakliye gemileri ile havzaya yönelik Rus saldırıları devam eder. 1915 Temmuz'unda iki Rus muhribi tarafından Zonguldak Limanı ve yerleşim yerleri bombalanmışsa da bu sırada Zonguldak Limanı'nda bulunan Numune ve Gayret muhriplerinin karşı ateşi ile Rus muhriplerinden birinin isabet alması sonucu çekilmişlerdir.⁷⁰

12 Temmuz'da ise Muavenet ve Numune muhrip gemileri yanlarında 3 kömür gemisini alarak Zonguldak'a götürmüştür. 15 Temmuz 1915 tarihinde Rus muhriplerinin görünmesi ile savunma düzeni alınarak kasaba boşaltılmıştır. Bu sırada Zonguldak Limanı'nda nakliye gemilerine eşlik eden, Rus saldırılarına karşı limanda bekleyen Muavenet, Numune ve Yedigâr muhripleri ile Karadeniz ve Zonguldak civarında Rus donanmasına yönelik araştırma yapan UB-7 Alman denizaltısı bulunmaktaydı. Rus saldırısının başlamasıyla limanda bulunan Yedigâr bacasından ve Numune de bordasından hafif yara almıştır. Ruslar bu saldırıda fazla etkili olamamış ve Alman denizaltısı da bu saldırı esnasında saldırı durumuna geçemediği için Rus filosu herhangi bir kayıp vermemiştir. 10-11 Temmuz 1915 tarihinde Ruslar *Krab* isimli mayın deniz altısı ve 17 Temmuz 1915 tarihinde ise Kagul kruvazörü eşliğindeki iki gemi ile İstanbul ile Zonguldak arasındaki nakliye yoluna mayınlama yapmıştır. 18 Temmuz 1915 tarihinde Zonguldak'tan gelecek kömür konvoyunu korumak üzere denize açılan Midilli, Rus denizaltısının döktüğü mayınlara çarparak yaralanmış ve bakıma alınmıştır. Bu bakımın uzun sürmesi dolayısıyla kömür nakliye gemilerini koruma görevi Hamidiye'ye verilmiştir. 29 Temmuz 1915 tarihinde yalnız başına seyreden bir kömür nakliye gemisi de Ruslar tarafından batırılmıştır.⁷¹

5 Eylül 1915'te gerçekleşen Rus saldırısı sonucunda ise kömür yüklü gemiler düşman eline geçmemek amacıyla kendilerini Sakarya ağzında karaya oturtmuştur. Bu nedenle 10.780 ton kömür kaybedilmiştir. Bu olay Hamidiye'nin Rus filolarına karşı zayıflığını ortaya çıkarmış ve Yavuz'un kömür gemilerini koruma zorunluluğu doğmuştur.⁷²1916 yılında da Ruslar, Ereğli Kömür Havzası'ndaki üretimi ve buradan yapılan nakliyatı engelleyememişti. Abluka esnasında Zonguldak 25 defadan fazla top atışına

⁶⁹ Tak, "I. Dünya Harbi'nde...", s. 156.

⁷⁰ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 139.

⁷¹ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 139- 140.

⁷² Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 141.

maruz kalmış, ablukanın etkili olmadığı anlaşılınca Ruslar kömür üretimini engellemek amacıyla ocakları havadan bombalamaya başlamışlardır. Bu amaçla iki taşıt gemisi ile 14 deniz uçağını Zonguldak'ın yakınına getirmişlerdir. Bu uçaklardan 11 tanesi hedefine ulaşmış ve görüş şartlarının kötü olduğu bir havada Zonguldak bombalanmıştır. Gerek havanın kötülüğü gerekse Türk uçaksavarlarının etkili ateşi sonucunda fazla etkili olamamışlardır. Türk uçaksavarlarının saldırıları altında Rus uçaklarının attığı bombalarının çoğu patlamamıştır. Bu sırada Rus donanmasına torpido saldırısı düzenlendiyse de bundan da bir sonuç alınamamıştır. Rus uçakları ise kayıp vermeden geri dönmüştür. Yapılan bu saldırı sonucu Nusretiye ve İrmingrad yaralanarak sığ suda batmışlardır. Ancak İrmingrad yirmi gün sonra çalışır duruma getirilmiştir.⁷³ Zonguldak-İstanbul arasındaki kömür sevkiyatının Ruslar tarafından sürekli olarak tehdit edilmesi ve topa tutulmasına karşın 1916 Ocak'ında İstanbul'a 22.100, Şubat'ta 20.100 ve Mart'ta da 30.300 ton kömür nakledilmiştir. Ancak daha sonra Rus saldırılarında Rodosto, Patmos ve İrmingrad adlı büyük nakliye gemilerinin batırılması üzerine Ereğli Kömür Havzası'ndan kömür nakliyatı bir hayli azalmıştır.⁷⁴ 21 Eylül 1915 tarihinde ise Şirket-i Hayriye'nin 41, 45 numaralı vapurları ile bir yelkenli Ereğli'de Ruslar tarafından batırılmıştır. Bu saldırıda Şirket-i Hayriye'ye ait olan 44 ve 33 numaralı iki kömür nakliye gemisi ise zarar görmüştür.⁷⁵ Rusların İstanbul ile Ereğli Kömür Havzası arasındaki nakliyatı önleme faaliyetleri ve Zonguldak bölgesinin ablukasını Mart 1917 İhtilali'nin başlangıcına kadar devam etmiştir.⁷⁶

Ereğli Kömür Havzası'na yönelik Rus saldırılarına karşılık sınırlı oranda tedbirler alınabilmiştir. Havzada Zonguldak ve Civarı Tahkimat Reisi'nin emrinde ihtiyat birliklerinden oluşturulan bir piyade taburu ve iki sahil bataryası bulunuyordu. Buna karşılık havzanın kömür üretim ve nakliye merkezi olan Zonguldak'ta ise bir ihtiyat bölüğü bulunuyordu. Bu kadar kuvvet ile Ereğli Kömür Havzası'nı korumak güçtü. Rus saldırılarının gittikçe artması ve bölgenin adeta ablukaya alınması üzerine Binbaşı Ali

⁷³ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 330; Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519-520.

⁷⁴ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 318.

⁷⁵ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 330.

⁷⁶ Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519.

Haydar Beyin 28 Şubat 1330 (13 Mart 1915) tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği telgrafta “hiç değilse Zonguldak'taki bir bölük ihtiyatın bir tabura çıkartılması” talebi bu durumu ortaya koymaktadır. Bunun üzerine Başkumandanlık Vekâletinin emriyle 1. Ordu'dan Zonguldak'taki birliklerin takviyesi gerçekleştirilmiştir.⁷⁷

Osmanlı Devleti, Ereğli Kömür Havzası'nın korunmasında öncelikli olarak kara birliklerini değil deniz kuvvetleri düşünmüştür. Donanma sürekli Karadeniz'de faaliyet göstererek Rus saldırılarına karşı sadece Ereğli Kömür Havzası'nı değil, bütün Karadeniz sahilinin korunmasında koruyucu bir kalkan vazifesi görmüştür. Karadeniz'in coğrafi yapısı gereğince sahilden bir çıkarma harekâtı yapmak kolay bir iş değildi. Böyle bir harekâtın sürekli olarak denizden desteklenmesi şarttı. Rus filosunun da sürekli denizde kalması, yakıt problemi sebebiyle mümkün değildi. Bir filonun gidip diğerinin gelmesi ise arada boşluk meydana getireceğinden birlikler büyük bir tehlike içerisinde kalacaklardı. Karadeniz'deki hava şartlarının kötü olması ise sıkıntı yaratan bir başka unsurdu. Yavuz ve Midilli'nin Osmanlı donanması içerisinde ortak harekâtı ise Rus donanmasının çekindiği bir başka husustu. Şüphesiz bütün bu hususlar Osmanlı karargâhı tarafından değerlendirilmiştir. Ayrıca Ereğli Kömür Havzası'na yönelik saldırıların yoğunluğu dolayısıyla burada çok daha fazla bir kuvvet gerektiği kanaatine varmak ve böyle bir uygulamaya girmek İngiltere'nin oyununa gelmek demektir. Rus saldırılarının amaçlarından biri de Osmanlı karargâhının dikkatini buraya çekmek suretiyle Çanakkale'yi geçmek isteyen müttefiklerin işini kolaylaştırmaktır. Ereğli Kömür Havzası'nın savunulması amacıyla bölgedeki birliklerin ve silahların takviyesi hakkında Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi, Osmanlı Devleti'ne 1. Orduya bağlı kuvvetlerini başka bölgelere kaydırma imkânı sağlamıştır. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nde kazanılan başarılar üzerine İtilaf Devletlerinin buradan çekilmeleri sonucu bu kuvvetlerin de bir kısmı değişik yerlere nakledilmiştir.⁷⁸

Havzanın güvenliği için özellikle Ereğli, Zonguldak ve Kefken gibi kömür nakliyatının yapıldığı önemli yerlere toplar yerleştirilerek savunma arttırılır. Rus saldırıları karşısında Karadeniz ve özellikle Ereğli Kömür Havzası'na yönelik yapılan saldırılara

⁷⁷ Tak, “I. Dünya Harbi'nde...”, s. 159-160.

⁷⁸ Tak, “I. Dünya Harbi'nde...”, s. 159-160.

karşı deniz yönünde şu tedbirler alınır: Rus donanmasının Karadeniz'deki faaliyetlerine engel olmak ve özellikle Zonguldak-İstanbul arasındaki nakliyatı korumak amacıyla Osmanlı donanması tarafından büyük çaba sarf edilmiştir. Osmanlı donanmasına ait gemiler bir taraftan Rus savaş gemilerinin Karadeniz limanlarına yönelik saldırılarına karşı koyarken bir taraftan da Rus liman ve tesislerine karşı saldırıda bulunmuşlardır.⁷⁹ Buna karşın Rus bombardımanları nedeniyle Ereğli Kömür Havzası'nda oluşan hasarlar kısa sürede giderilmiştir.⁸⁰

Rus donanmasının Karadeniz'deki faaliyetlerine karşı Osmanlı donanmasının en önemli dayanağını Yavuz ve Midilli oluşturmuştur.⁸¹ Ayrıca Gayret, Muavenet, Hamidiye, Taşoz, Samsun, Mecidiye, Yedigâr, Millet, Numune-i Hamiyet ve Peyk-i Şevket muhrip ve kruvazörleri de birçok görev yapmıştır.⁸² Mayıs 1915 tarihinden itibaren Karadeniz'de Alman donanmasına ait büyük küçük toplam 13 denizaltıdan da yararlanılmıştır. Bu denizaltılardan özellikle UB-7, UB-8, UC-13 ve UB-14 Ereğli Kömür Havzası'nın korunması amacıyla değişik tarihlerde ve kısa süreli görevlendirilmiştir.⁸³ Çok önemli bir başarı elde edememelerine rağmen mevcudiyetleri caydırıcı bir rol oynamıştır. 1916 yılında Ereğli Kömür Havzası'na yönelik Rus saldırıları önemli ölçüde azalmıştır.⁸⁴ Rus saldırılarının azaltılmasında 1916'dan itibaren deniz uçak istasyonlarının kurulması da etkili olmuştur.⁸⁵ Bunların dışında Ereğli Kömür Havzası'nın birçok noktalarında gözetleme yerleri kurulmak suretiyle Rus donanmasının hareketleri önceden tespit edilmeye ve ona göre tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca kömür nakliyatının olabildiğince gece yapılmasına dikkat edilmiştir.⁸⁶

⁷⁹ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 318-319.

⁸⁰ Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519.

⁸¹ Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri...*, s. 208-210; Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 130-141; Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519.

⁸² Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 130-141

⁸³ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 142-146, 318-319.

⁸⁴ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 330.

⁸⁵ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 138.

⁸⁶ Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 138; Allen - Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921...*, s. 519.

B- Mondros Mütarekesi ve Ereğli Kömür Havzası

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle savaştan çekilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesinde belirtilen “*Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevk-ül cevşi noktasını işgal hakkını haiz olacaktı*”⁸⁷ direktifi doğrultusunda Anadolu'nun dört bir yanında işgallere başlamıştı. Bu madde doğrultusunda işgal edilen yerler, Ereğli Kömür Havzası kömürünün bulunduğu ilk yıllardan itibaren, Batılı Devletlerin ve şirketlerin ilgisini çekmiştir. Bu nedenle başta İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya'dan gelen teknik elemanlar aracılığıyla Batılı şirketler havzada madencilik yapmıştır. Bu durum Mondros Mütarekesi'nin ilerleyen günlerinde bu ülkeler dikkatlerini havzaya yöneltmiştir.

Mondros Mütarekesi ardından İngiliz, Fransız ve İtalyan girişimciler Ereğli Kömür Havzası'na hâkim olmak için kendi aralarında rekabet etmişlerdi. Mondros Mütarekesi'nin 14. maddesi İtilaf Devletlerinin Ereğli Kömür Havzası'na olan ilgilerini göstermektedir. Bu maddeye göre “*Memleketin ihtiyacı tatmin olunduktan sonra mütebaki kömür mahrukat ve bahri levazımın Türkiye menabiinden mübayaası için teshilat ibrazı (mevad-ı mezkurenin hiçbirini ihraç olunmayacaktır)*”.⁸⁸

Fakat Fransızlar önce harekete geçerek mütarekeden sonra kömür ocaklarını korumak bahanesiyle 8 Mart 1919 tarihinde bir subay komutasında polis, jandarma ve piyade askerini Zonguldak'a çıkarmıştır. Bu sayı gün geçtikçe artmıştır. Böylece Fransa havzada hâkim bir güç haline gelmiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti'ne bağlı polis ve jandarma hakkında uygulanmak üzere bir düzenleme dahi yapmıştır. Bu düzenlemeye uymayan Osmanlı kuvvetinin silahlarının alınacağı da duyurulmuştur. Fransızlar Ereğli Kömür Havzası'nda o kadar etkin hale gelmişlerdi ki, Fransız süvarileri çevre kaza ve köylere kadar devriye gezerek köy ve kazalardaki silahları da toplamıştır. Bu durum Fevzi Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Fevzi Paşa, Zonguldak'a uğradığında Fransızların Zonguldak'taki müdahalelerini bizzat görmüş olduğunu belirterek Dâhiliye Nezaretinin müdahale ederek Fransızları engellemesini talep etmişti. Ancak Fevzi Paşa'nın bu talebi

⁸⁷ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 520-521.

⁸⁸ Erim, *Devletlerarası Hukuku...*, s. 522.

yerine getirilemediğinden, Fransız kuvvetleri daha da ileri gideyerek Zonguldak Nizamiye Taburunun bulunduğu kışlayı 14 Şubat 1920 tarihinde işgal etmiştir.⁸⁹

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı esnada Ereğli Kömür Havzası'nda yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda çalışan amelelere maaşları verilemez duruma gelmiştir. Bunun üzerine maaşlarını alamayan ameleler ocakları terk etmeye başlamış ve ocakların idari yapısı bozulmaya başlamıştı.⁹⁰ Bu nedenle Harbiye Nezareti Ereğli Kömür Havzası'yla ilgili olarak 26 Kasım 1918 tarihinde dört maddelik bir karar alır. Birinci olarak, madenlerde kömür üretimini arttırma hususunda alınacak tedbirleri madende tatbik etmek amacıyla Harp Kömür Merkezi Müdürü Miralay Fuat Ziya Bey Zonguldak'a gönderilmiştir. İkinci olarak, madenlerdeki madencilere ait çeşitli ocaklardan çıkarılan kömürlerin devlet dairelerinin ihtiyacı için satın alınmasını sağlamak amacıyla Maliye Nezareti, Zonguldak Kaymakamlığı ve Ereğli Maden-i Hümayun Müdüriyeti ile maden başmühendisliğinin dâhil olduğu bir komisyon kurulacaktı. Üçüncü olarak, Harp Kömür Merkezinde kurulan komisyona şimdilik 50.000 lira verilecekti.⁹¹ Böylece havzadaki ödemelerin yapılması sağlanır.

1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin ardından Ereğli Kömür Havzası'nda kömür üretimini arttırmak ve kömürün hızla Dersaadet'e gönderilmesini temin ve tedbirleri tetkik etmek üzere Maden Mühendisi Kenan Bey "*salahiyeti mahsusa*" ile Zonguldak'a gönderilmiştir. Böylece geniş yetkilerle ve on bin kuruş maaşla havzaya gönderilen Kenan Bey'in havzadaki mülki ve askerî memurlara vereceği talimatlara uymaları Meclis-i Vükelanın 5 Aralık 1918 (5 Kanun-ı Evvel 1334) kararıyla bildirilmiştir. Bu karar Sadaret, Harbiye, Maliye, Bahriye ve Ticaret ve Ziraat Nezaretlerine bildirilmiştir. Bu görevi dolayısıyla Kenan Bey'e aylık 3000 kuruşta maaş bağlanmıştır.⁹² Ardından Sadaret, Dâhiliye ile Ticaret ve Ziraat Nezaretine gönderdiği yazıda maden bölgesindeki mülki

⁸⁹ Hamdi Genç, *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 134-135; BOA, DH.KMS., Dos. 57, no. 26, 24 Teşrin-i sani 1335; BOA, DH.İ.UM., Dos. 20, no. 14.

⁹⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 168.

⁹¹ BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 49, no. 53, 26 Teşrin-i sani 1334.

⁹² BOA, MV., Dos. 213, no. 49, Lef: 1-2, 5 Kanun-ı evvel 1334.

idarenin Kenan Bey'in emirlerine uymalarının sağlanması için Bolu Mutasarrıflığından gerekli uyarıları yapması istenmiştir.⁹³

25 Kasım 1918 (25 Teşrinisani 1334) tarihli Meclisi Vükela-da savaş sırasında Zonguldak'a uğrayan yabancı vapurlara, seyahatleri için ihtiyaç duyacakları kömürün, savaş nedeniyle kömüre olan ihtiyaç ve bunun tedarikindeki zorluk nedeniyle "Zonguldak'a uğrayan ecnebi gemilerine ihtiyaçları için dahi olsun kömür verilmesi caiz olmadığı" kararı çıkmıştır.⁹⁴ Fakat Osmanlı Hükûmetinin bu kararından sonra Rusya'ya ait bir torpido gemisine Zonguldak'tan kömür verildiği anlaşılmaktadır. Bunun gerekçesi olarak yabancı gemilere kömür verilmemesi kararından İtilaf Devletlerine ait gemilerin hariç tutulduğu görülmektedir.⁹⁵

Ereğli Kömür Havzası'nda 2 Ocak 1919 tarihinde, 4 Nisan 1918 tarihli işe kanunun Ereğli madenlerinde uygulanması amacıyla nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre kömürlerin nakliye ve üretimini düzenlemek amacıyla bir "Kömür Komisyonu" kurulmuştur. Böylece İşe Kanunu'nun 18. maddesi gereğince kömürün azami fiyatı belirlenerek ocak sahipleri kömürlerini komisyona satmaya mecbur bırakılmıştır. Harp Kömür Komisyonunun İşe Kanunu doğrultusunda almış olduğu tedbirler hemen kendini göstermiş, komisyon kurulduktan 15-20 gün içerisinde çıkarılan kömür günlük 700 tona ulaşmıştır. Böylece kararnamenin uygulanması sonucu artan kömür üretiminin ülke ihtiyacından fazlası yabancı gemilere satılmaya başlanmıştır. Harp Kömür Komisyonunun 12 Kasım 1919 tarihinde yapmış olduğu toplantısında İtilaf Kömür Komisyonu başkanının gönderdiği yazı üzerine kömür tüccarlarından iki şahıstan birine 8000, diğerine 3500 ton kömür verilmesi çoğunluğun oyu ile kabul edilmişti.⁹⁶

Harp Kömür Merkezi idaresi maden ocaklarından çıkarılan kömürün %15'ini kömür komisyonunun belirlediği fiyattan komisyona verecekti, kalan kısmı ise istenilen fiyattan serbest olarak satabilecekti. Fakat Zonguldak'ta madencilik yapan Süleyman Sırrı Bey'in Ticaret ve Ziraat Nezaretine vermiş olduğu dilekçesinde, sahip olduğu maden ocaklarından çıkardığı kömürün tamamının, kanuna aykırı olarak bir şahsın, Fransız askerlerinin süngüleri altında zorla kömürlerini alarak Şirket-i Hayriye'ye ve

⁹³ BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 49, no. 53, 9 Kanun-ı evvel 1334.

⁹⁴ BOA, MV., Dos. 213, no. 72, Lef: 1, 25 Teşrinisani 1334.

⁹⁵ BOA, DH.İ.UM.EK., Dos. 55, no. 108, 6. B. 1337.

⁹⁶ Genç, Ereğli Kömür..., s. 126-127.

İngiliz Liman Reisi adına kömür ticareti yapan bir şirkete verdiği ni belirtmiştir. Süleyman Sırrı dilekçesinde bu muameleye sadece kendisinin değil, diğer madencilerin de maruz kaldığını belirterek, ocaklardan çıkartılan kömürün eskisi gibi İstanbul'a nakledilerek satışının yapılmasına izin verilmesini talep etmiştir.⁹⁷ Savaş sonrasında kömürün yanında kömür tozlarının da yıkanmadan yurt dışına satılarak, maden ocaklarının ihtiyacı olan maden sütununun alınması düşünülüyordu. Bunun için ocaklarda biriken eski kömür tozlarını yıkanmadan almak isteyen Romanya teklif yapmıştır. Fakat İtilaf Devletleri Kömür Komisyonu tarafından Romanya'ya kömür ihracına izin verilmemiştir.⁹⁸

Sonuç

Ereğli Kömür Havzası 19. yüzyılda bölgede kömürün bulunmasıyla Osmanlı Devleti'nin önemli bir enerji kaynağı haline gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin havzadaki kömürü işleyecek teknik donanım ve kadroya sahip olmaması nedeniyle yabancı şirketler ve mühendisler aracılığıyla işletilmiştir. Bu durum havzanın nüfus yapısını da etkilemiştir. Havzada başta Türk, Rum ve Ermeni olmak üzere İngiliz, Karadağlı, Fransız ve İtalyanlar da bulunuyordu. Bu nüfus yapısı eğitim ve dini kurumlarda da çeşitliliği sağlamıştır. Havzada medrese, idadi, Fransız mektebi, Rum mektebi ve kiliseler bulunuyordu.

Ereğli Kömür Havzası'nın bu nüfus çeşitliliği dolayısıyla farklı gruplar arasında zaman zaman çekişmeler yaşanmıştır. Ayrıca savaş nedeniyle havzada yaşayan Fransız erkeklerinin ülkelerine dönmesi geride bıraktıkları ailelerinin güvenlik sorununu gündeme getirmiştir. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti geride kalan Fransız ailelerinin güvenliğini temin etmiştir. Havzadaki çetelerin para kaynağı olarak gördükleri madencilere musallat olması da ayrı bir asayiş sorunu olmuştur. Osmanlı Hükûmeti havzada asayişi sağlayabilmek için fişek ve barut satışının tehlike arz edecek kişilere satışını durdurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ereğli Kömür Havzası'nda yaşanan önemli olaylardan birisi de casusluk faaliyetleridir. Osmanlı için stratejik bir öneme sahip olan Ereğli Kömür Havzası'ndaki casusluk faaliyetlerini önlemek amacıyla şüpheli şahısların uzaklaştırılması ve yabancı okul ve kiliselerin gözetim altında

⁹⁷ Genç, *Ereğli Kömür...*, s. 128.

⁹⁸ Genç, *Ereğli Kömür...*, s. 129.

tutulduğu görülmektedir. Ayrıca havzada bulunan bazı Rus ve Fransız vatandaşlarının çeşitli casusluk faaliyetlerinde buldukları da tespit edilmiştir.

Savaş nedeniyle Osmanlı Hükûmetinin yurtdışından kömür ithali yapamaması Ereğli Kömür Havzası'nın önemini arttırmıştır. Bu nedenle artan kömür ihtiyacını karşılamak üzere bazı olağanüstü kararlar alınmıştır. Başta “*Tekâlif-i Harbiye Usûlüyle*” kömürlere el konulmuş ve kömürün ihracatı durdurulmuştur. Ereğli Kömür Havzası'nın Osmanlı Devleti için stratejik önemini kavrayan Ruslar savaştan çekilene kadar havzayı bombalamış ve abluka altında tutmuştur. Rusların havzaya saldırıları, Zonguldak'tan İstanbul'a kömür nakliyatının devamı ve Karadeniz sahillerinin güvenliği için, Yavuz ve Midilli gemileri başta olmak üzere, diğer muhrip gemileri ve Alman denizaltıları kullanılmıştır.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Kitap ve Makaleler

Allen, W.E.D.,- Muratoff, Paul, *Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Besbelli, Saim, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Deniz Harekatı)*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Genç, Hamdi, *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007

_____, “Zonguldak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 501-502.

Kural, Orhan, - Asmatülü, Ramazan, “Türkiye’de Kömür Madenciliğinin Tarihçesi”, *Kömür*, İstanbul, 1998, s. 2.

Müstakil Bolu Sancağı Salnâme-i Resmisi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1334/1918.

- Namal, Yücel, “Zonguldak Sancağı’nın Sıhhî-İctimaî Coğrafyasına Dair Bir Rapor”, *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri*, (16-18 Ekim 2014), Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 257-268.
- Öğreten, Ahmet, “Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, 2006, s. 135-160.
- Tak, İsa, “I. Dünya Harbi’nde Ereğli Kömür Madenleri’ne Yönelik Rus Saldırıları ve Alınan Tedbirler”, *Zonguldak Kent Tarihi’05 Bienali Bildiriler Kitabı*, Ezgi Matbaası, İstanbul, 2006, s. 153-165.
- Yüzbaşı Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri Türk Donanması Ne Yaptı?*, Ahmed Kemal Matbaası, İstanbul, 1928.

MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNCE ZONGULDAK VE BARTIN'DAKİ TAŞ KÖMÜRÜ HAVZALARINI İŞGAL ÇABALARI VE NETİCELERİ

Yenal ÜNAL*

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imza edilmiş olan Mondros Mütarekesi yakın dönem Türk tarihinde bir kırılma noktasıdır. Bu mütareke ile artık Türk tarihinde bir devrin perdesi kapanırken yeni bir devrin kapıları açılmıştır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Büyük Taarruz'un sonuna kadar geçen zamanda Türkiye çok sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Tarihe intikal ettiği sanılan Türkiye, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milleti tarafından adeta küllerinden yeniden doğmuştur. Bununla birlikte Mondros'un imzalanmasıyla kara bulutlar ülkenin üzerini kaplamış ve Türk milleti oldukça çetin bir mücadele içerisine girmek zorunda kalmıştır. Çünkü ateşkes antlaşması olarak Osmanlı Devleti'ne dayatılan sözleşme, bir silah bırakışmasından ziyade bütün cepheleriyle Osmanlı Devleti'nin, İtilaf Devletlerine teslim olduğunu gösteren bir vesika hükmü taşımaktadır.

Harb-i Umumi'de birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki cephelerde düşman birlikleri dışında açlık, sefalet, kötü hava koşulları ve salgın hastalıklarla mücadeleye girişen Türk milleti savaş yılları boyunca çok büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Bununla birlikte savaşın sonunda akdedilen mütareke antlaşması, Türk milletine rahat ve huzur dolu bir barış ortamında acılarını sarmak için yeni bir dönemi başlatmamış tam tersine çok daha problemler günlerin yaşanacağını haber vermiştir. Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısı üzerinde başlayan mütareke görüşmelerinde Türk tarafını 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin Bahriye Nazırı Rauf Orbay, Hariciye Nazırı Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Kurmay Yarbay Sadullah Bey, Mabeyn Baş Kâtibi Ali Fuat Türkgeldi'den oluşan bir heyet; İtilaf Devletlerini İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthrope'un

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Tarih Bölümü, yunal@bartin.edu.tr.

başında bulunduğu bir heyet temsil etmiştir. 27 Ekim’de başlayan müzakereler 3 gün sürmüş ve 30 Ekim 1918’de, 25 maddeden müteşekkil olan Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹ 25 maddelik mütareke antlaşması, Osmanlı ülkesini tam anlamıyla bir sömürge haline getirdiği gibi Türk insanını da müşkül duruma sokmuştur. Açlık, sefalet, tifo, tifüs, verem, dizanteri ve kolera başta olmak üzere birçok salgın hastalıktan bıkmış Türk insanının önünde bir umut ışığı da yoktu.²

Mondros’tan sonraki süreçte İtilaf Devletlerinin özellikle Fransızların gözünü diktikleri ilk mıntikalardan biri de Zonguldak ve Bartın coğrafyası olmuştur. Çünkü o dönemin en önemli enerji kaynaklarından biri olan kömür madeni yoğun olarak bu bölgelerde bulunmaktaydı.³ Dolayısıyla Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 14. maddesi olan “*Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, müttefiklerce Türk kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları gösterilecektir.*”⁴ maddesi uyarınca İtilaf Devletlerinin derhâl işgal altına almak istediklerin bölgelerin başında Batı Karadeniz’de bulunan ve zengin kömür yataklarına sahip olan Zonguldak ve Bartın gelmiştir.⁵

Bununla birlikte yurdun birçok noktasında olduğu gibi bu şehirlerde de düşmana mukavemet gösterilebilmesi için direniş örgütleri kurulduğu gibi Mustafa Kemal Paşa’nın, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a çıkmasından sonra gerçekleştirmeye çalıştığı kurtuluş mücadelesi çerçevesinde, Anadolu’da yeşermeye başlayan hareket ile daima ilişki içerisinde bulunulmuş bu kapsamda Erzurum Kongresi’nden sonra tesis edilen Heyet-i Temsiliye ve Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından sonra teşekkül eden İcra Vekilleri Heyet’inden alınan talimatlar çerçevesinde düşmanla

¹ Yenal Ünal, “Milli Mücadele’de Bartın”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 9, S. XXV, Mart 2016, s. 614; Refik Turan ve bşk. *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. Baskı, Okutman Yayıncılık, Ankara 2011, s. 60, 61; Resul Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Sevr Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2016, s. 163-244.

² Ünal, *Milli Mücadele’de Bartın...*, s. 615.

³ Erkan Aşçıoğlu, *Kurtuluş Savaşında Bartın*, 2. bs., Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2014, s. 55.

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 13.

⁵ Doğu Karaoğuz, *Kuva-yı Milliye Ruhuyla Bir Ömür-Zonguldak’ın İlk Gazetecisi Tahir Karaoğuz’un Yaşam Öyküsü*, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s. 59-62.

mücadele edilmeye çalışılmıştır.⁶ Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte işgale uğrayan Anadolu'nun pek çok şehrinde yaşanan mücadelelerin bir benzerinin Bartın ve Zonguldak coğrafyasında da yaşandığını belirtebiliriz.⁷

Bir Enerji Kaynağı Olarak Kömür Madeni ve Önemi

Enerji kaynağı olarak kömürün Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında ve enerji stratejisinde çok önemli bir rolü vardır. Kömür konusu tek boyutlu olarak ele alınamaz. Enerji kaynağı olarak kömür çok boyutlu bir konudur. Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve bunun karşılanmasında kömürün yeri konunun sadece birinci boyutudur. Bununla birlikte enerji kaynağı olarak kömürün çevre boyutu da vardır. Bu iki boyutu kapsayan diğer bir boyut da sürdürülebilirliktir. Ekonomik değeri ve Türkiye ekonomisindeki yeri bir başka önemli bir boyutudur. Dünyada ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinde tüketilen enerjinin yaklaşık olarak 1/3'ü kömürden elden edilmektedir. Kömür günümüzde yakıt olarak kullanılmaktan başka ziraatta gübre, plâstik eşya, boya, plâk, sentetik yapıştırıcı, deterjan, naftalin, patlayıcı madde ve çeşitli ilaçlar imal ve yapımında kullanılmaktadır. Enerji tüketiminde petrolden sonra 2. sırayı işgal eden kömürün bu alandaki payı Avrupa Ekonomik Topluluğunda % 26 ve dünyada % 31 olarak gerçekleşmektedir.⁸

Mondros Mütarekesi'nin İmzalanmasından Sonra Zonguldak ve Bartın

30 Ekim 1918 tarihinden sonra İtilaf Devletlerinin emperyalist hedeflerini gerçekleştirmek adına işgal altına almak amacıyla muhtelif teşebbüslerde buldukları önemli işgal alanlardan biri de Bartın ve Zonguldak bölgesidir.⁹ Gerek o dönem adına bakıldığında gerek günümüz için değerlendirildiğinde Zonguldak ve Bartın bölgelerinin her şeyden önce zengin enerji kaynaklarına sahip

⁶ Cemal Kutay, *Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul 2013, s. 26-29; Cevat Odyakmaz, *Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan*, Togan Yayınları, İstanbul 2013, s. 19; Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi*, C.2, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010, s. 52-56.

⁷ Necdet Sakaoğlu, *Amasra'nın Üçbin Yılı*, Zonguldak Valiliği Yayınları, İstanbul 1987, s. 165.

⁸ http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/5bad363fc47f424_ek.pdf 20.04.2018 tarihinde erişildi.

⁹ Ünal, *Milli Mücadele'de Bartın...*, s. 622.

olduğu belirtilmelidir. Bölgede 1848'den itibaren işletmeye açılmış ve Millî Mücadele yıllarında da aktif olarak kullanılmakta olan maden ocakları mevcuttu.¹⁰

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletleri-ne, “*Doğu Meselesi*” hakkında istediklerini uygulama imkânı tanımıştır. Adı geçen mütarekenin 3. 7. 8. ve 14. maddeleri uyarınca işgal edilen vatan topraklarından biri de Bartın ve Zonguldak'tı.¹¹ Nitekim Fransa, kömür ocaklarında asayişî korumak bahanesiyle 8 Mart 1919'da¹² bir subay komutasında bir miktar polis, jandarma ve piyade askerini Zonguldak'a çıkarmıştır.¹³

Şehirde hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmayan Fransız askeri, ilerleyen gün ve saatlerde bölgeye intikal edecek yeni asker ve subayların barınması için 32. Kafkas Alayı'nın III. Taburu'nun bulunduğu binaların boşaltılmasını talep etmiştir. Bu nedenle alay komutanı, III. Taburun askerlerini Zonguldak'a 45 dakika mesafede bulunan ve seferberlik esnasında inşa edilmiş olan harap vaziyetteki samanlıklara nakletmiştir. Böylece bu bölgeye Fransız baskısı da başlamış oldu.¹⁴ 8 Mart 1919 tarihinde Fransızlar, Zonguldak'a asker çıkardıklarında yörede ihtiyaç dâhilinde askeri kuvvet bulunmamaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Fransız askerlerinin çok ciddi bir direnişle karşılaşmadıkları ifade edilebilir. Bu nedendir ki ilerleyen günlerde Fransa, buradaki askerlerinin bir bölümünü Anadolu'daki genel işgal koşullarını gözeterek daha önemli gördüğü mıntıkalara sevk etmiştir. Bununla birlikte 1919 yılının sonlarına doğru bölgede Millî Mücadele lehine gelişmeler de yaşanmaya başlamıştır. Zira aynı yılın sonlarına doğru “*Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetler*”i teşekkül ettiği gibi 1920 yılının başlarında “*Kuva-yı Milliye*” de faaliyete başlamıştır. Yörede bu çeşit gelişmeleri yakından takip eden Fransa, Güney Cephesi'ndeki Türk direnişini de hesaba katarak Zonguldak'ta yeniden çeşitli tedbirler almaya başlamıştır. Keza Güney Cephesi'nde

¹⁰ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 36, 52.

¹¹ Odyakmaz, *Mondros-Sevr...*, s. 17-19.

¹² Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973, s. 18, 19.

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1, 3 Temmuz 1336 (1920), s. 69, 70; Sebahattin Selek, *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Milliyet Yayınları, İstanbul [ty], s. 41.

¹⁴ ATASE Arşivi, İŞH, K. 405, G. 68, Belge 68-1; ATASE Arşivi, İŞH, K. 405, G. 68, Belge 68-2.

Fransız kuvvetleri Kuva-yı Milliye karşısında gerilemeye başlamıştı. Nitekim Güney Cephesi'nde yaşanan gelişmeler, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde her geçen gün büyüyen Millî Hareket'in zannedildiği gibi kolayca bertaraf edilemeyeceğinin Fransızlara göstermiştir. 8 Mart 1919 tarihinde Zonguldak'ın Fransız askerleri tarafından işgal edilmesi ve Bartın'ın da aynı akıbetle karşı karşıya kalma ihtimalinin belirmesi hasebiyle Mustafa Kemal Paşa, 18 Haziran 1920 günü gece yarısında Fransızlarla temas hâlinde bulunan bütün Türk kuvvetlerine savaş vaziyetine geçmeleri yönünde talimat vermiştir.¹⁵

Zonguldak şehir merkezini tamamen kontrol altına alan Fransız kuvvetleri işgal bölgelerini genişletmek için faaliyete geçtiler. Nitekim 2 Ağustos 1920 tarihinde 40 kişilik bir Fransız süvari müfrezesi Çaycuma'nın 7 km kadar yakınına giderek teftiş ve keşif harekâtında bulunmuştur. Aynı tarihte 2 Ağustos 1920'de bir başka Fransız askerî grubu ziyaret bahanesiyle Bartın ve Amasra sahillerinde araştırma ve keşif çalışmaları gerçekleştirmiştir.¹⁶ Tarihçi-yazar Necdet Sakaoğlu, bu tarihlerde Fransızların Amasra'ya gelişlerini ve buna mukabil Tarassut Müfrezesi Komutanı Kemal Bey'in almış olduğu önemleri şu şekilde nakletmektedir: “2 Ağustos 1920 günü Büyük Liman'a Lüper Fransız gambotu girer. Derhal iskele başına gelen Kemal Bey, bir römorkör ile iskeleye gelmekte olan Fransızları beklerken askerlerini de bedesten mevkiine gönderir. Fransızlarla Kemal Bey'in tercümanlığını Amasra Liman Başkanı Halit Bey yapar. Gelenler kötü bir amaçlarının olmadığını, hava muhalefetinden dolayı limana girdiklerini az kalacaklarını ve izin verilirse ününü duydukları kasabayı gezme arzusunda olduklarını bildirirler.”¹⁷ Benzer şekilde Bartın'da da bazı güvenlik tedbirleri alınmıştır. Çünkü Fransız kuvvetlerinin Zonguldak bölgesini ele geçirmelerini müteakip işgal sahalarını mutlaka genişletmek isteyecekleri bu çeşit olaylardan sonra daha net bir biçimde anlaşılmıştır.¹⁸

Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte Batı Karadeniz bölgesinin düşman işgaline karşı son derece hazırlıksız olduğu ifade edilmelidir. Nitekim Fransız kuvvetleri, Düzce isyanının en hararetli olduğu dönemlerde harekete geçerek daha iç bölgelere

¹⁵ Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak ...*, s. 49, 57.

¹⁶ ATASE Arşivi, İSH, K. 579, G. 140, Belge 140-1.

¹⁷ Sakaoğlu, *Amasra'nın Üçbin Yılı...*, s. 168.

¹⁸ Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak...*, s. 61.

yönelme gayreti içine girmiştir. Bunu gören ve bölgede oluşmaya başlayan Kuva-yı Milliye birlikleri Fransız kuvvetlerinin karşısına çıkmakta hiçbir surette tereddüt etmemiştir. Nitekim Bartın ve Havalisi Komutanı sıfatıyla 1 Haziran 1920 tarihinde Bartın'a gelen, şehirde Kuva-yı Milliyeyi örgütleyen, ilçenin tam anlamıyla Milli Mücadele lehinde bulunmasından dolayı burada bir müfreze asker bırakarak Muhittin Paşa'nın emriyle Çaycuma'ya Müfreze Komutanı olarak tayin edilen¹⁹ Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey,²⁰ karargâhını Çaycuma'ya nakletmesini müteakip²¹ Fransızlara karşı birçok tedbir almıştır. Örneğin; onları Zonguldak'tan güneye inişlerini Saçça geçidinde durdurmuştur.²²

Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey'e, Saçça geçidinde göstermiş olduğu bu başarısından dolayı 4. Tümen Komutanlığınca, 10 Ağustos 1920'de Milis Generalliği verilmiştir. Diğer taraftan bölgede ilk defa önemli bir mukavemetle karşılaşan Fransızlar, Zonguldak istikametinde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fransızlar bir taraftan geri çekilirken diğer taraftan da Türk yetkililerle temas kurmak istemişlerdir. Bununla birlikte Fransızlar oldukça stratejik bir mıntıka olarak gördükleri ve büyük bir önem attedikleri Zonguldak ve havalisine asker, silah, cephane ve malzeme sevkiyatına ilerleyen zamanlarda da devam etmişlerdir. Nitekim 12 Eylül 1920 tarihinde *Palke Vapuru* ile Zonguldak'a getirilen 60 kadar tam teçhizatlı asker daha sonra Kozlu'ya sevk edilmiştir. Fransızların bu sevkiyatını farklı tarihlerde gruplar hâlinde gelen 1 binbaşı, 1 yüzbaşı ve 370 kadar Fransız askerî de takip etmiştir. Kasım 1920'nin ilk günlerinde 1 yüzbaşı ve 161 er Zonguldak'a yönlendirilmiştir. Fransızlar bir taraftan Zonguldak'ı belirtildiği şekilde yeniden tahkim ederlerken diğer taraftan da işgal sahalarını yeniden genişletme planları yapmışlardır. Fransızların bu faaliyetlerine karşılık Kuva-yı Milliye de bazı tedbirler almıştır.

¹⁹ Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey, karargâhını Çaycuma'ya nakletmesini müteakip Bartın'la irtibatını kesmeyerek sık sık bu ilçeye gelmiştir. Bartın ve Havalisi Komutanı unvanıyla Bartın'da, Milli Mücadele lehine düzeni tesis ettikten sonra milli dava için daha mühim gelişmelerin yaşandığı Çaycuma mıntıkasında faaliyet göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Aşçıoğlu, *İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Bartın, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayını*, İstanbul 1970, s. 24.

²⁰ Cevat Rıfat Atilhan, *Bartın ve Havalisi Komutanı Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey'in Milli Mücadele Hatıraları*, Hzl. Celil Bozkurt, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015, s. 78-80.

²¹ Atilhan, *Bartın ve Havalisi Komutanı...*, s. 81-84.

²² Cevat Rıfat Atilhan, *İstiklal Harbinde Sarıklı Kahramanlar*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967, s. 67-70; Atilhan, *Bartın ve Havalisi Komutanı...*, s. 85-91.

Örneğin; Fransız birlikleri içerisindeki Müslüman askerlerin firarlarının sağlanması hususuna oldukça ehemmiyet verilmeye başlanmıştır. Nitekim bu tedbirlerde başarılı olunduğu gibi firar eden er ve çavuşlardan Fransız birlikleri hakkında malumat alma imkânı da doğmuştur. Bu sayede bölgede bulunan Fransız birlikleri arasında kargaşa yaratılmaya ve bu birliklerin düzenli bir şekilde Türk askerî muntikalarına doğru ilerlemeleri önlenmeye çalışılmıştır.²³

İtilaf Devletlerinin Zonguldak ve Bartın'la İlgili Emelleri

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte Batı Karadeniz'de, bölgenin stratejik önemi nedeniyle sahip olduğu çeşitli emperyalist emelleri gerçekleştirme azim ve gayreti içerisinde bulunan tek ülke Fransa değildi. İtalya, İngiltere ve Yunanistan'ın da bölgeyle ilgili birçok çıkarı söz konusuydu. Bu devletlerden biri olan İtalya, diğer İtilaf Devletleri gibi mütareke döneminde Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgal altına almıştı. Buna rağmen özellikle İzmir ve çevresini Yunanistan'a kaptırmasının acısını bir türlü dindiremeyen bu devlet, Anadolu'nun başka muntikalarına da göz dikmişti. Bu devletin asıl amacı zaten Türkiye'den azami ölçüde toprak koparmaktı.²⁴

Diğer taraftan İtalya, o dönemin en önemli enerji kaynaklarından biri olan kömüre şiddetle ihtiyaç duyan bir devletti. Kömür kaynakları son derece sınırlıydı. İşte bu büyük boşluğu Zonguldak ve Bartın bölgesinde bulunan kömür yataklarına sahip olmak suretiyle kapatmak arzusundaydı. Bununla birlikte İtalyanların, Zonguldak ve havalisinde yöre halkını tedirgin edici bir harekette bulunmadıkları da burada ifade edilmelidir. Hatta ilerleyen dönemlerde İtalyanlar, müttefikleriyle daha derin görüş ayrılıkları yaşamaya başladıkları dönemde, Zonguldak ve havalisi sahillerinde Kuva-yı Milliye için yapılan ikmal çalışmalarına gemilerinden istifade ettirmek suretiyle iştirak dahi etmişlerdir. İtalyanların, Zonguldak ve havalisindeki faaliyetleri ekseriyetle kömür havzasından daha fazla pay almaya yönelik olarak gelişmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde özellikle Batı Cephesi'nde yaşanan gelişme-

²³ Ünal, *Millî Mücadele'de Bartın...*, s. 629.

²⁴ *Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi*, C. II, Kısım III, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 1, 2.

lerle birlikte diğer İtilaf Devletlerinin yaptığı gibi İtalya da bölgedeki emellerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.²⁵

19. yüzyılda Zonguldak kömür havzasıyla ilk ilgilenen devletlerden biri de İngiltere olmuştur. Öyle ki Millî Mücadele yılları boyunca İngiliz donanmasına bağlı bazı savaş gemileri aralıklarla yöre sahillerinde görünmüşler, zaman zaman Amasra ve Bartın limanlarına gelip demirlemişlerdir.²⁶ Bunlara ilave olarak İngilizler bu bölgede müttefikleri Fransa'ya özellikle asker taşınması hususunda ve Yunanistan'a Türk gemilerinin koordinatlarının tespit edilip bildirilmesi konusunda yardımcı olmuşlardır. Yine yörede bulunan Rum ve diğer Hristiyan kitlelerin savunulması ve Türklere karşı kışkırtılması hususunda İngilizlerin çeşitli faaliyetler gerçekleştirdiği görülmüştür.²⁷

Mütareke döneminde Anadolu'nun muhtelif noktalarında işgal faaliyetleri gerçekleştirip bu topraklar üzerinde, hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla muhtelif faaliyetlerde bulunan bir diğer ülke de Yunanistan'dı. Dönemin Yunanistan Başbakanı Venizelos bir hamlede bütün Anadolu'nun, Yunanistan'a verilemeyeceğini gayet iyi biliyordu. Bu açıdan, uluslararası münasebette nüfus çoğunluğu hususunu ileri sürmek suretiyle öncelikle Karadeniz Bölgesi'nde bir Rum devleti kurulmasını istemeye başladı. Çünkü kurulacak bu yapay devleti ilerleyen dönemlerde Yunanistan'la birleştirip Büyük Yunanistan'ı oluşturmak arzusundaydı. Bu yüzden Trabzon'dan Zonguldak'a kadar uzanan Karadeniz sahillerinde bir Rum-Pontus Devleti'nin kurulmasını istiyordu. Bu açıdan bakıldığında Bartın ve Zonguldak coğrafyalarının da Yunanistan için stratejik bir bölge olduğunu ifade edebiliriz. Bunlara ilave olarak Yunanistan, İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri bu yerlerde başarılı olabilmeleri için azimle onlara yardım etmeye çalışıyordu. Bu kapsamda; gemileriyle İtilaf Devletleri'nin asker, silah, cephane ve malzemesini taşıyordu. Örneğin 20 Şubat 1920 tarihinde *Venizelos Vapuru*, İstanbul'dan 5 Fransız zabitan ve yine 253 Fransız askerini Zonguldak'a getirmiştir.²⁸

²⁵ Ünal, *Millî Mücadele'de Bartın...*, s. 629.

²⁶ *ATASE Arşivi*, İSH, K. 583, G. 143, Belge 143-1; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 583, G. 143, Belge 143-2; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1064, G. 21, Belge 21-2; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1066, G. 68, Belge 68-1; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1066, G. 68, Belge 68-2; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1066, G. 68, Belge 68-3.

²⁷ Ünal, *Millî Mücadele'de Bartın...*, s. 630.

²⁸ *ATASE Arşivi*, İSH, K. 405, G. 74, Belge 74-2.

Gerek zengin kömür yataklarına sahip olması gerek stratejik bir konumda bulunması hasebiyle İtilaf Devletleri'nden Fransa, 8 Mart 1919'da²⁹ bir tabur askerini Zonguldak'a çıkarmak suretiyle bölgeyi işgal etmeye başlamıştır. Bu işgal vakası yaşanmaya başladığı sıralarda Bartın ve Zonguldak havalisinde asayişin temin edecek ciddi ve düzenli bir askerî birlik bulunmuyordu. Bölgede mevcut olan 32. Alay bütün yöreyi savunacak güç ve kabiliyetten mahrumdu. Örneğin; 32. Alay, Nisan 1920'de Bolu'da cereyan eden ayaklanmaları bastırmak üzere bölgeye sevk edilmesine rağmen başarılı olamamıştı. Nitekim bu başarısızlık ilerleyen süreçte bu askerî birliğin dağılmasına sebep olmuştur.³⁰

Batı Karadeniz, bölgesinin bu vaziyeti, bölgede çok daha kuvvetli bir askerî birlik kurulması lüzumunu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan lüzum üzerine Zonguldak ve havalisinde milli bir kuvvetin teşkiline karar verildi. Böyle bir kuvveti teşkil etmek üzere Yüzbaşı Cevat Rifat Bey görevlendirildi.³¹ Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in bölgede görevlendirilmesinden kısa bir süre sonra Bartın ve Havalisi Kuva-yı Milliyesi son derece düzenli bir askerî kuvvet hâline gelmiştir. Nitekim 9 Temmuz 1920 tarihinde dönemin Kastamonu Valisi Cemal Bey tarafından Zonguldak Millî Eğitim Müdürü olarak görevlendirilen Ahmet Talat Onay Bey, 10 Temmuz'da yola çıkarak İnebolu, Amasra ve Bartın'dan geçerek Ağustos 1920'de Çaycuma'ya vasil olmuştur. Onay, Yüzbaşı Cevat Rifat Bey ve birliği hakkında şu bilgileri vermiştir: "*Kumandan Cevat Rifat Bey terbiyeli, faal ve sevimli bir gençtir. Nahiyeden şekâvet-i izâle, asayiş-i îdeye muvaffak olduğu ve nâmûskârâne hareketi şîâr ettiği için bütün halkın şükran ve hürmetini celbe muvaffak olmuştur. Arkadaşları hep terbiyeli ve gayûr gençlerdir.*"³²

Görünen gerçek o ki Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in uyguladığı sıkı disiplin çalışmaları ve geliştirdiği akılcı askerî manevralar sayesinde Bartın ve Çaycuma bölgesinde asayiş ve denetim sağlandığı gibi düşman kuvvetlerinin olası saldırı hareketlerine karşı elde düzenli bir birlik de hazır hâle getirilmiş oldu. Diğer taraftan

²⁹ Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi...*, s. 18, 19.

³⁰ *Türk İstiklâl Harbi-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C. VI, s. 102.

³¹ Ünal, *Millî Mücadele'de Bartın...*, s. 622.

³² Ahmet Talat Onay (Süha Zahir imzasıyla), "Çaycuma Karargâhında", *Açıksöz*, Numara 75, 2 Eylül 1336, s. 4; Ahmet Talat Onay, *Millî Mücadele Yazıları*, Hzl. Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz, 2. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 122.

Bolu Ahz-1 Asker Kalem Reisi ve Mevki Komutanı Binbaşı Nihal Bey, 6 Kasım 1920 tarihinde Kastamonu ve Havalisi Komutanı Muhittin Paşa'ya gönderdiği telgrafta, yapmış olduğu teftiş çalışmalarını neticesinde “*Bartın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Müfrezesi'nin, komutan, subay ve eratının mükemmel ve muntazam*” olduğunu belirtmiştir.³³ Yüzbaşı Cevat Rıfat Komutasındaki bu kuvvetler, birkaç defa Zonguldak'tan daha güney mıntikalara ilerleme teşebbüsünde bulunan Fransız askerlerinin bu hareketlerine mani olmuştur. Böylece Fransızların Zonguldak ve Bolu üzerinden Ankara'ya tazyik yapmalarının önüne geçilmiştir.³⁴ Ayrıca bu Kuva-yı Milliye bölüğü “*Alemdar Gemisi Olayı*”nda³⁵ da bir ecnebi müdahalesine ve yardımına fırsat tanımamıştır.³⁶

Zonguldak ve havalisinde başarılı hizmetler veren bu milli kuvvetin, 173 kişilik bir bölüğü 2 Nisan 1921 tarihinde Kastamonu'ya nakledilmiştir.³⁷ Geride kalan diğer kısmı da Fransızların, 21 Haziran 1921 tarihinde Zonguldak ve civarını tahliye etmesi üzerine Batı Cephesi emrine verilmiştir. Bu gelişmelerin akabinde bu birliğin komutanı Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey de Ankara'ya hareket etmiştir.³⁸

Bartın'da bu çeşit askerî ve siyasi faaliyetler gerçekleşirken sahilde bulunması hasebiyle Amasra'da da Millî Mücadele döneminde birçok önemli hadise cereyan etmiştir. Bartın'ı, boğaz mıntıkası dışında denize bağlayan ikinci önemli kapı olan Amasra'da, Millî Mücadele yıllarında Karadeniz'de yaşanan gelişmelerin gereklerine göre bahriye bataryası, deniz tayyare istasyonu ve bahriye komutanlığı teşkil edilmiştir. Çünkü Amasra çok önemli bir ikmal noktası olduğu gibi, aynı zamanda yabancı ülkelerin sık sık denetime tabi tutmak istedikleri bir coğrafyaydı. Bu coğrafyada kontrolün kaybedilmesi demek hem İnebolu-İstanbul yolu güzergâhının tehlikeye girmesi hem de ikmal noktası bağlamında bu

³³ Ünal, *Millî Mücadele'de Bartın...*, s. 635.

³⁴ Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, [yay.y.], İstanbul 1955, s. 194-195.

³⁵ İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım*, Ekicigil Yayınevi Matbaası, İstanbul 1957, s. 77-79.

³⁶ Kastamonu Mıntika Komutanlığı, Erkân-ı Hârbiye Umûmiye Reisliği'ne gönderdiği 2/3 Ağustos 1920 tarihli telgrafta “*Çaycuma'daki Cevat Rıfat'ın Millî Müfrezesi'nin Düzce'ye hareket ettiği*” bildirilmektedir. Bkz. ATASE Arşivi, İSH, K. 591, G. 202, Belge 202-2.

³⁷ Atılhan, *Bartın ve Havalisi Komutanı...*, s. 92-105.

³⁸ Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak...*, s. 139, 176.

limandan gerektiği gibi faydalanamamak demektir. Millî Mücadele yıllarında Trabzon ve Akçakoca arasında gerçekleştirilen nakliyat faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için, gemilerin gerektiğinde sığınabilecekleri ve korunabilecekleri güvenli bir limana ihtiyaç duyulmuştur. Bu iş için uygun görülen Amasra, Mayıs 1921'den itibaren savunma açısından güçlendirilmeye çalışılmıştır.³⁹

Sonuç ve Değerlendirme

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve I. Dünya Savaşı'nı, Osmanlı Devleti adına bitirdiği sanılan Mondros Mütarekesi altında ülkede yeni bir savaşın temellerinin atıldığı bir belgeydi. Toplam 25 maddeden oluşan bu ateşkes antlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı Devleti hür bir dünya devleti olmaktan çıkıyor ve mukadderatını tamamen İtilaf Devletlerinin eline bırakıyordu. Bütün maddeleri birer teslimat vesikası olan bu antlaşmayla Anadolu Türklüğü yüzyıllardan beri elinde tuttuğu bağımsızlık gücünü ve erdemini kaybediyordu.

Her bir maddesi günümüzde yaşanan olaylarla da bağlantı kurulmak suretiyle araştırmaya değer olan bu mütarekenin can alıcı maddelerinden biri de 14. maddeydi. Bu maddeye göre “*Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, müttefiklerce Türk kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları gösterilecektir.*” Dolayısıyla dünyanın en önemli enerji kaynaklarına sahip olan emperyalist devletler, sahip oldukları bu enerji kaynakları yetmezmiş gibi 1914'te girdiği savaştan 1918 yılında her bakımdan bir yıkıma uğramış olarak çıkan Osmanlı ülkesinin enerji membarlarından da yararlanmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bir sömürge devlet konuma düşmesinin en büyük kanıtlarından biri ateşkes antlaşmasının işte bu maddesidir.

Bu mütareke emperyalist devletlere aynı zamanda yüzyıllardır dile getirdikleri “*Doğu Meselesi*”ni istedikleri gibi çözümleme fırsatı da temin etmiştir. Daha önceden Avrupa'dan atıkları gibi bu antlaşmadan sonra Türkleri Anadolu'dan çıkarıp “*Orta Asya steplerine*” sürmek de mümkün olabilirdi. Dolayısıyla imkânlar Türklerin aleyhine acımasızca kullanılmalıydı. Bu maksatla daha önce antlaşmanın içerisine yerleştirilen ve her biri

³⁹ *Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. V, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara 1964, s. 31, 32.

Türkler adına çeşit çeşit tehlikeyi üzerinden barındıran antlaşmanın tatbikine başlanabilirdi.

Nitekim adı geçen mütarekenin 3. 7. 8. ve 14. maddeleri uyarınca işgal edilmeye çalışılan vatan topraklarından biri de Bartın ve Zonguldak çevresiydi. Çünkü bu topraklar taş kömürü rezervi bakımından son derece zengindi. Günümüzde dahi önemini muhafaza eden kömür, sanayi devriminden sonra dünyada en önemli enerji kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle İtilaf Devletlerinin hemen hepsinin bu bölgeyle öyle ya da böyle alakaları olmuştur. Bununla birlikte Fransa'nın Milli Mücadele yıllarında bölgeyle en fazla ilgilenen devlet olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Fransızlar, kömür rezervleri bakımından zengin olan bu yerleşim alanlarından Zonguldak'ı resmen işgal ettiği gibi Bartın'ı işgal etme adına planlar yapmış lakin milli kuvvetler tarafından alınan ciddi ve akılcı önlemlerle sayesinde bu işgal gerçekleşmemiştir.

Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey ve komutasındaki birliğin önce Bartın'da, daha sonra Çaycuma'da Anadolu hareketi adına asayiş ve güvenliği temin edip Fransızların güneye doğru inmelerini engellemesini müteakip, Fransızlar bölgenin içlerine ilerleyemeyeceklerini somut bir biçimde anlamışlardır. Diğer taraftan Zonguldak ve Bartın'da kurulan müdafaayı hukuk cemiyetleri millî amaç etrafında yurtseverleri birleştirdiği gibi düşmana karşı her türlü direnişi de teşkilatlandırmıştır. Bu nedenle 8 Mart 1919 tarihinde işgal edilen Zonguldak ve çevresi, 21 Haziran 1921 tarihinde Fransız askerleri tarafından tahliye edilmiştir. 2 yıl 3 aylık bir işgal döneminden sonra bu bölge emperyalistlerden tamamen temizlenmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi

Kitaplar

Aşçıoğlu, Erkan, *İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, İstanbul, 1970.

_____, *Kurtuluş Savaşında Bartın*, 2. Bs., Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın, 2014.

- Atilhan, Cevat Rifat, *İstiklal Harbinde Sarıklı Kahramanlar*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1967.
- _____, *Bartın ve Havalisi Komutanı Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Milli Mücadele Hatıraları*, haz. Celil Bozkurt, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi*, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami, *Milli Mücadele Hatıralarım*, Ekicigil Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1957.
- Karaoğuz, Doğu, *Kuva-yı Milliye Ruhuyla Bir Ömür-Zonguldak'ın İlk Gazetecisi Tahir Karaoğuz'un Yaşam Öyküsü*, Truva Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.
- Kutay, Cemal, *Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Odyakmaz, Cevad, *Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan*, Togan Yayınları, İstanbul, 2013.
- Onay, Ahmet Talat, *Milli Mücadele Yazıları*, haz. Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz, 2. bs., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Peker, Nurettin, *1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, [yay.y.], İstanbul, 1955.
- Sakaoğlu, Necdet, *Amasra'nın Üçbin Yılı*, Zonguldak Valiliği Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Selek, Sebahattin, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, [t.y.].
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi*, C. II, Kısım III, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. V, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1964.
- Türk İstiklâl Harbi-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C. VI, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1974.

Turan, Refik ve bşk., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. bs., Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011.

Makaleler

Onay, Ahmet Talat (Süha Zahir imzasıyla), “Çaycuma Karargâhında”, *Açıksöz*, Numara 75, 2 Eylül 1336.

Ünal, Yenal, “Milli Mücadele’de Bartın”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 9, S. XXV, İzmir, Mart 2016.

Tezler

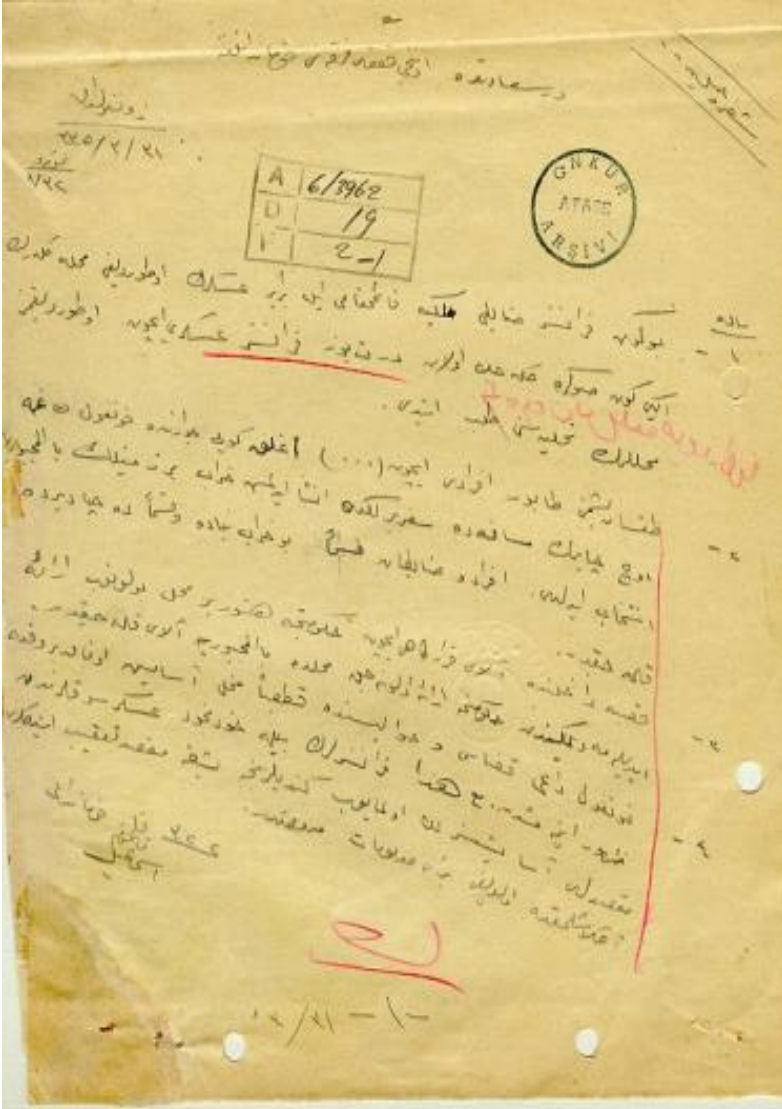
Yavuz, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Sevr Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2016.

İnternet Kaynakları

http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/5bad363fc47f424_ek.pdf f 20.04.2018 tarihinde erişildi.

EKLER

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi
Belgelerinden Örnekler

صورت ۹۶۹

جای مجرده بولان بویس جواد رقصت بیک تقریباً (۵۰۰) ه
 یقینه قوت دارد . ذات علیزاده می بره ایدرک روزه صوم
 حرکت نمیس حضوره کنین بر مشقه یازم . (غ الام ۲ ابیم)
 محل دفعه حرکتک تأمین رهورد .

A	۹۶۹
D	۱۸
F	۲۱-۱

بویس
 ارخان صوم شوم ریاست
 ۲۱ / اکتوبر / ۱۳۲۶

خطوطی مشقه نوشتندند صورت بلاده که مشقه کلام . ایلیزاده
 قویانه زده بولان جواد رقصت بیک تقریباً (۵۰۰) ه
 ایلیزاده شوم علیزاده . مستدامان ایلیزاده . قویانه کلام
 یازمیه لافل . بده خارج خطه جنبه که مشقه خطوطی

MİLLÎ MÜCADELE'DE ZONGULDAK VE EREĞLİ'NİN İŞGALİ VE ALEMDAR VAKASI

Rahmi DOĞANAY*

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros'ta İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ateşkes, iki taraf arasındaki savaşı durdurmuştu. Mütareke'yi İtilaf Devletleri adına İngiliz Amirali Calthorpe; Osmanlı Devleti adına da Ahmet İzzet Paşa Hükûmetinin Bahriye Nazırı Rauf Bey (Rauf Orbay) imzalamışlardı. Şartlar genel olarak İngiltere'nin görüş ve kabulleri ekseninde belirlenmişti. İngiltere, Osmanlı'ya dayattığı şartları ortaklarına da emrivaki yapmıştı. Anlaşma, aslında bir ateşkes şartlarının ötesinde, Osmanlı Devleti'nin teslim alınmasına yönelik bir kapsama sahipti. Bir bakıma yenilgiyi kabul eden Osmanlı, teslimiyet derecesinde bir pozisyona düşmüştü. Yaygın ve genel ifadesiyle İtilaf Devletleri, “Şark meselesini” istedikleri gibi, kökten halletme şartlarını elde etmişlerdi. Osmanlı yönetimi ise mevcut krizden çıkabilmenin yolu olarak İtilaf Devletleri ile iyi geçinmek, özellikle de galipler arasında öne çıkan İngiltere eksenli bir siyaset izleyerek durumdan en az kayıpla çıkabilme umuduna sarılmıştı. Bu siyaset Osmanlı yönetiminin yaşadığı çaresizliğin ağırlığını da göstermekteydi.

Mütareke'nin ilk 3 maddesi ve 7. madde aslında niyetlerin okunması açısından netti. Karadeniz ve civarının önemini de gösteriyordu. Aslında İngiltere için ilk üç maddeyi kapsayan bir ateşkes bile tatmin ediciydi ve müzakere heyetine, Karadeniz'e serbest ve güvenli geçiş imkânını sağlayacak şartların ateşkes için İngiltere'yi memnun edeceği talimatı verilmişti.¹ Mütareke'nin ilk üç maddesi; Boğazların açılması ve İtilaf Devletlerinin kontrolüne verilmesi, mayın ve torpido alanlarının gösterilmesi ve temizlenmesi, Karadeniz'deki mayınların taranması ve temizlenmesi olarak belirlenmişti. Bu şartlar, İtilaf Devletlerinin (İngiltere'nin) olmazsa olmazları olarak doğrudan 1915 Çanakkale cephesinin açılmasını da çağrıştıran gerekçelerle belirlenmişti. Henüz Al-

* Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, rdoganay@firat.edu.tr

¹ Tolga Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü*, İstanbul 2013, s. 127.

manya ve Avusturya ile ateşkes imzalamamış olan İtilaf Devletleri, bir an önce İstanbul'u kontrol altına almak istiyorlardı. Ayrıca Kafkasya'daki Osmanlı birlikleri henüz üstün ve etkin durumdaydı. Buralarda yaşanabilecek oldu bitiler engellenmeliydi. Mütarekenin imzalanması Rusya'ya uzanan yolların önündeki engelleri kaldırmıştı. Karadeniz'deki Alman gemileri saf dışı bırakılacak ve Rusya'da henüz tam olarak otoritesini kuramamış olan Sovyetlere karşı Çar yanlılarına yardım yapılabilecekti. Tabiidir ki bütün bunlar İtilaf politika ve çıkarlarına göre düşünülüyor ve yapılıyor idi. Galipler, kendilerine göre dünyayı yeniden dizayn etmenin tabii hakları olduğunu düşünüyorlardı. Bu konudaki niyetler ve beklentiler basına da yansıtılarak kamuoyu oluşturulması da ihmal edilmiyordu. İngiliz ve Fransız gazetelerinde; Boğazların açılmasıyla Romanya ile doğrudan irtibat kurulacağı, Akdeniz, Ukrayna ve Rusya'nın ve çıkışlarını kontrol altına alınacağı, Karadeniz'deki Alman gücünün ve kıyılardaki kontrolünün yok edileceği dillendiriliyordu. Rusya ile hızlı ve yakın temas kurularak bu devletin ekonomik, finansal, sosyal ve politik açıdan yapılandırılması da unutulmuyordu.² İtilaf'ın doğudaki güçlerini Batı cephesine kaydırması, Avrupa'da Almanya ve Avusturya'ya üstünlük sağlaması amacı da gelişmelerle doğrudan ilgili ve önemli bir vakia idi.

Osmanlı Devleti açısından teslimiyet derecesindeki bu ağır şartları bozan, Mütareke şartlarını ihlal derecesinde uygulamaya geçenler de İtilaf Devletleri oldu. Osmanlı yönetimi şartlara eksiksiz ve kusursuz uyararak elastiki şartlar üzerinden yapılacak istismları önleme yönünde bir tavır almışken İtilaf Devletleri 6 Kasım'dan itibaren Osmanlı topraklarının işgaline başladılar. 13 Kasım'da 54 gemiden oluşan İtilaf donanması İstanbul'a gelerek Marmara'da üs kurdu. Mütareke müzakereleri sırasında Calthorpe'un verdiği garantiye rağmen bu filoda Yunan gemileri de vardı. Takip eden günlerde bu filoya ait gemiler Karadeniz'de keşif ve kontrol faaliyetlerine başladılar. 24 Kasım'da Fransız komutan Frank d'Esperey İstanbul'a geldi. Fransız kuvvetlerini sevk ve idare edecek, ülkesinin çıkarlarını kollayacaktı. 24 Kasım'da Tuna, Ereğli, Samsun, Sinop, Trabzon, Batum, Poti, Novrosisk limanlarında boy gösterdiler. Batum işgal edildi. 30 Kasım'da Kırım'daki Alman gemilerine el koydular. Bu hareketler şimdilik bir

² Başak, *Mondros Mütarekesi...*, s. 235-236.

güç gösterisiydi. Asıl işgal ve paylaşım için yapılan hazırlıklardı. Bu sıralar Fransa'nın önceliği Ukrayna, Güney Rusya, Suriye ve Çukurova idi. Çarlığın yıkılmasıyla birlikte, gizli anlaşmalarda Rusya'ya ayrılan pay İngiltere ve Fransa arasında paylaşılacak gibiydi. Karadeniz ve mücavir alanlarının kontrolü daha da bir önem kazanmıştı.

1919 yılı sonlarına kadar Güney Rusya'da verdiği mücadeleyi kaybeden Fransa, bu başarısızlığın ardından Karadeniz'in Anadolu kıyılarına yoğunlaştı. İşgal için kendisinde hak gördüğü topraklar Zonguldak-Ereğli bölgeleri oldu. Buraların işgali için geçerli mazereti de hazırды. 1848'den itibaren işletilmekte olan bölgedeki kömür yataklarının kontrolü, 1853'te, Rusya ile Osmanlı arasında yaşanan Kırım Savaşı sırasında Fransa'ya verilmişti. Kırım Savaşı'nın kazanarak kaybedeni durumundaki Osmanlı, savaşta Fransa'nın verdiği destek karşılığında bu diyeti ödemişti. Havza'daki kömür madeni, 1896'da "La Societe Francaise d'Heracle" (Ereğli Fransız Şirketi) tarafından işletilmeye başlanmıştı.³ Bu şirket, ocaklara bir milyon Frank'tan fazla yatırım yapmıştı.⁴ Fransa bu durumu, bölgeyi işgal etmek ve hâkim olmak için haklı bir gerekçe olarak görmüştü. Bu hakkını ve pozisyonunu korumak için 8 Mart 1919 tarihinde, Zonguldak'a bir miktar polis, jandarma ve piyadeden oluşan bir tabur asker çıkardı. Belki de bölgedeki Fransız şirketinin bir süredir faaliyet göstermekte olmasının halkta yarattığı psikoloji sebebiyle şehirde bir direnişle karşılaşmadılar. Daha sonraki günlerde, yeni gelecek askerleri için şehirdeki 32. Kafkas Alayı, 3. Taburunun bulunduğu binaların boşaltılmasını isteyen Fransızlar,⁵ işgalin geçici olduğunu da İstanbul Hükûmetine bildirmişlerdi.

Fransa işgali geçici olarak vasıflandırır da ilerleyen günlerde bütün kömür havzası ele geçirilmiş, Karadeniz üzerindeki seyri denetleyebilecek bir konuma gelmiştir. 4 Nisan'da bir torpido ile Zonguldak'a bir alay asker getirilmiş, kömür ocakları denetlenmiş, şehirdeki Türk askerî varlığının bölgeyi terk etmesi istenmişti. Hastaneye de yönetici olarak bir Fransız doktor atanmıştı.⁶ Böylece şehrin kontrolü tamamen Fransızların eline geçmişti. Ne

³ Tahsin Aygün, *Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz Ereğlisi*, Ankara 1984, s. 6.

⁴ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul 1972, s. 26.

⁵ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, AÜTİTE, Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 51.

⁶ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Zonguldak...*, s. 52.

var ki Güney Cephesi'ndeki Türk direnişi Fransa'yı zorlamış, 12 Nisan'da Zonguldak'taki askerî gücünün önemli bir kısmını Adana'ya sevk etmek için çekmek zorunda kalmıştı. 1920 yılı başlarında ise durum yeniden değişti. Zonguldak'taki askeri gücünü takviye etmeye başladı.

1920 yılının 19 Şubat'ında bir subay, sekiz er, top ve bomba; 20 Şubat'ta beş subay ve 253 Cezayirli piyade birliği şehre çıkarılarak 32. Alayın boşalttığı binalara yerleştirildi.⁷ Bu sırada Fransa, Çukurova'da gördüğü direniş karşısında gerilemiş, 30 Mayıs 1920 tarihinde Ankara Hükûmeti ile 20 günlük bir mütareke imzalamıştı.⁸ Fransa'nın bu tavrı, güneyde gördüğü direnç yüzünden oralardan vazgeçtiği anlamına gelmese de, Zonguldak ve çevresindeki ekonomik çıkarlarını daha çok önemseydiği şeklinde değerlendirilebilir. Daha 20 günlük süre dolmadan, 18 Haziran 1920 tarihinde Zonguldak'ın işgalini resmîleştirilmesi de bu yaklaşımı desteklemektedir. Ayrıca bu işgalle Ankara'nın direncinin kırılması beklentisinden başka, TBMM kontrolündeki kömürle çalışan gemilerin yakıtsız bırakılması, İstanbul-Anadolu yolunun kesilmesi, yine İstanbul-Ankara telefon ve telgraf haberleşmesine engel olunması gibi gerekçeler, Fransa'nın işgal hareketinde önemli etkenlerdi. Bölgedeki limanlar, özellikle de doğal korumaya sahip Ereğli Limanı İtilaf ve Fransız gemilerinin lojistik merkezi ve ikmal yerleri olmasına müsaitti.

10 Haziran 1920 tarihinde, İstanbul'daki Fransız yetkililer tarafından, Fransız savaş Bakanlığı'na bir telgraf çekilerek, Fransız donanmasının ve İstanbul'un kömür ihtiyacını karşılayan Zonguldak'ın korunması amacıyla yöreye asker çıkarılabileceği bildirilmiş, 18 Haziran'da da işgal gerçekleşmişti.

Fransa, Zonguldak'ı resmen işgal etmeden önce kontrol bölgesini genişletmek yönünde bazı girişimlerde bulunmuş, Ereğli'ye saldırmış ve başarısız olmuştu. Zonguldak'ın resmen işgal edilmesinde bu başarısızlık da etkili olmalıydı.

Zonguldak'ın resmî işgalinden önceki günlerde Ereğli'de üs kurmak için girişimlerde bulunan Fransızlar, 8 Haziran 1920 tarihinde, Ereğli kıyısına bir Fransız filosu göndermişlerdi. Filo asker yüklü bir nakliye gemisine eşlik etmişti. Karaya tercümanıyla birlikte çıkan Fransız subayı hükümet konağına gidip, Amiral adı-

⁷ ATASE Arşivi, Kls. 692, D. 7, F. 317.

⁸ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C. I, Ankara 1982, s. 16.

na bazı isteklerde bulundu. Haydutluk ve korsanlıkların önüne geçmek istediklerini söylediler. Dirlik ve düzeni sağlamak için Bababurun'a asker çıkaracaklarını, bunun Fransız çıkarlarını korumakla birlikte Türklerin de yararına olduğunu bildirdiler. Fransızlar, Türk yetkililere Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini hatırlatmayı da ihmal etmediler. İlçe Kaymakamı ve Mevki Kumandanı olayı üst makamlara bildirdilerse de Fransızlar Kaymakam ve Belediye Başkanının protestosuna rağmen Bababurun'a bir piyade bölüğü ile üç ağır makineli tüfek çıkarıp karargâh kurdular. Tel örgü içine aldıkları 3 km²lik bir alana Fransız bayrağı dikerek şehirde sıkıyönetim ilan ettiler.⁹ Ereğli Müdafai Hukuk Cemiyetinin gemiye gönderdiği heyetin çabaları da Fransızları ikna etmeye yetmemişti.¹⁰ Yetkililerin durumu Ankara'ya bildirmeleri üzerine Ankara, işgale şiddetle karşı durulması, yardım gönderileceği¹¹ talimatını vermişti.

Bölge yetkilileri de ellerindeki imkânlarla Fransız saldırısına karşı savunma hazırlıklarını başlatmıştı. Kastamonu Mıntıka Komutanı Albay Osman Bey, Devrek milis komutanı Muharrem'i kuvvetleriyle birlikte Ereğli'ye çağırmış, Ankara da İpsiz Recep'e bölgeye intikal etmesini emretmişti. Bu olayların yaşandığı sıralarda Milletvekili Tunalı Hilmi de bölgede bulunmaktaydı. Ereğli Kaymakamının işgale ve işgalcilere karşı yumuşak davranması, İstanbul yanlısı olduğu yönünde bazı söylentilerin ve şikâyetlerin çıkması üzerine Kaymakam görevden alınmıştı. Tunalı Hilmi de bu kanaatteydi ve Kaymakamı Ankara'ya o şikâyet etmişti.

Fransız kuvvetleri, 10 Haziran'da, Türk mevzilerine saldırdı. Kuvayı Milliye'nin sıkı ateşi altında ve yer yer süngü savaşlarının yapıldığı mücadelede 36 kayıp vererek geri çekildiler ve tel örgülü alana girdiler. Bu direnişte Kuvayı Milliye unsurları, Dev-

⁹ Nurettin Peker, *İstiklal Harbinin Vesika ve Resimleri*, İstanbul 1955, s.198. Fransızların yerleştiği bölge, kaleden kıyıya kadar yerleşmiş olan Yenimahalle'yi kapsıyordu.

¹⁰ Ereğli Müdafai Hukuk Cemiyetinin oluşturduğu heyette Liman reisi Nazmi Bey, MHC üyesi Nimet Hoca, Belediye reisi ve Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanı Akmanoğlu Raşit Efendi, Aza Eşref Efendi ve Hacı Musa ve liman görevlisi İhsan Efendi yer almıştı. Heyet, Ereğli'de herhangi bir dirlik düzensizlik olmadığını, işgale karşı topraklarını savunacaklarını ve olacaklardan Fransızların sorumlu olacağını bildirmişti. Fransızların şehirden karşılayacakları ihtiyaçları için kolaylık gösterileceği de belirtilmişti. Fransız Amirali ikna edemeyince savunma hazırlıklarına başlanmıştı. Aygün, *Kurtuluş Savaşı'nda...*, s. 10.

¹¹ Afif Büyüktuğrul, *Çanakkale Olayı (İstiklal Harbinin Deniz Cephesi)*, İstanbul 1969, s. 22.

rekli Muharrem ve İpsiz Recep kuvvetlerinin yanında halk da yer almıştı. Bu gelişme üzerine limana giren iki Fransız gemisi Ereğli'yi bombardımana tuttu. Ereğli halkı şehri boşalttı. Bombardımanda hastane de hedef alınmıştı ve büyük hasar görmüştü. Fransız askerleri şehirde evlere de girerek yağma yaptılar. Hastane de yağmadan payını almış evraklar, defterler, kitaplar yırtılmış, daktilolar, mikroskoplar ve bazı alet edevat çalınmıştı.¹²

Fransızlar işin ciddiyetini anlamışlar, Ereğli'ye yeni kuvvetler çıkararak güçlerini arttırmışlardı. Devam eden birkaç gün içinde, bir bölükten fazla Senegalli asker, ağır makineli tüfek bölüğü ve iki top çıkarmışlardı.¹³ Liman fenerini de söndürmüşlerdi.

Yaşanan gelişmeler Fransız hükümet çevrelerine de yansımış, konuyla ilgili görüşmeler sırasında Dışişleri Bakanı Briand; Ereğli'deki Türk direnişini takdir eden ifadelerde bulunmuştu. Kendilerinin şimdi haydut çetesi diye nitelendirdikleri Türklerin gösterdiği direnişi, kendilerinden birileri gösterse vatansever gerillacı çeteler olarak nitelendireceklerini söylüyordu.¹⁴ Ancak 18 Haziran'da Zonguldak ve Ereğli'nin işgali emrini de veriyordu. Onlara göre Ankara ile yaptıkları ateşkes sadece Güney Cephesi'ni kapsıyordu. Zonguldak ve Ereğli'yi bağlamazdı. Fransızlar, başka bahaneler ve gerekçeler de üretmişlerdi. Güya bölgenin İtalyanların eline geçmesini önlüyorlardı.¹⁵ İstanbul Hükümetinin ricası üzerine İstanbul'da yaşanan kömür sıkıntısını gidereceklerdi.¹⁶ Amerika ve İngiltere'ye sunduğu gerekçeler bunlardı.

Güçlerini takviye eden ve hükümetinden işgal emrini alan Fransız birlikleri, 18 Haziran'da da başarısız bir girişimde bulundular. İşgal öncesi günlerde kurulan Müdafai Hukuk Cemiyetinin¹⁷

¹² *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Temmuz 1336(1920); Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler, Deniz Cephesi", *Yakın Tarihimiz*, C.I, S. 2, 1962, s. 55.

¹³ Aygün, *Kurtuluş Savaşı'nda...*, s. 15; Peker, *İstiklal Harbinin Vesika ve Resimleri*, s. 198.

¹⁴ Süleyman Hatipoğlu, "Fransızların Zonguldak ve Ereğli'yi İşgal Etmeleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 78.

¹⁵ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Zonguldak...*, s. 58.; *Açıksöz*, 14 Haziran 1336 (1920).

¹⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986, s. 210.

¹⁷ Akmanoğlu Raşit başkanlığında kurulan cemiyette, Cöbekoğlu Hakkı, Evvelzamanların Hakkı, Hüseyin Ustaoglu Nazif, Hacı Eyüp, Hacı Eşref, Cıbroğlu Hacı Musa, Halil Ağa, Sarmısaklıoğlu Nazif, Halil oğlu Ali Rıza, Kahramanoğlu Mehmet, Hoca Nimet efendi gibi isimler yer almıştı. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Zonguldak...*, s. 363.

çalışmaları sonucunda çevre ilçe ve köylerden çok sayıda kuvvacı toplanmış ve Ereğli'yi savunmak üzere uygun mevkiilerde mevzilenmişlerdi. Millî kuvvetlerle birlikte halkın gösterdiği direniş karşısında bocalayan Fransızlar, uçaklarla yaptıkları keşiflerde Ereğli'ye gelmekte olan takviye kuvvetleri de gördükten sonra, kaledeki silah ve mühimmatlarını gemilere yüklemek için kıyıya taşımaya başlamışlardı. Kuvayı Milliye güçlerinin karşı saldırıya geçmesi üzerine de, 19 Haziran'da Ereğli'den çekilmek zorunda kalmışlardı.

Bu gelişmelere rağmen Fransa, Zonguldak'taki birliklerini güçlendirmek için sürekli takviyeler yaptı. Ağustos ayında içerilere doğru genişlemek için yaptığı harekât da Millî kuvvetlerce boşa çıkarıldı. Kuvayı Milliye unsurlarının Kastamonu-Bartın hattında kurdukları savunma hattını geçemediler. Fransız birlikleri içindeki bazı Cezayirli ve Tunuslu Müslüman askerler Türk birliklerine katıldı.¹⁸ Fransızlar bunu engellemek için Müslüman askerlerin Türklerle görüşmesini yasakladı.

Fransa, 1921 yılı başlarında bölgeden çekilme sürecini başlatıncaya kadar Zonguldak ve çevresindeki kuvvetlerini aralıklı ama sürekli olarak attırmıştı. Savaş gemileri ile Ereğli ve Zonguldak önlerinde gösteri yapıp, abluka uygulamış, asker ve mühimmat sevk etmişti. 4 Temmuz'da Yunan bandıralı Venizelos vapuru ile İstanbul'dan 200 Fransız askeri, cephane ve mühimmat, 11 Temmuz'da İtalyan ve İngiliz bandıralı gemilerle toplam 1144 asker, 11 Temmuz'da Batum'dan dönen bir Fransız taburu, kazma, kürek, 30 sandık cephane, 35 bin tüfek, 45 atlı nakliye arabası Zonguldak'a çıkarılmıştı.¹⁹ Fransızların yeni mevziler oluşturdıkları da gözlemlenmişti.

Eylül, Ekim ve Kasım aylarında da çeşitli tarihlerde bu tip takviyeler yapılmıştı. 11 Eylül'de 60 asker, 8 Ekim'de 26 başçavuş ve üstçavuş, üç beygir ve bir taşıt arabası çıkarılmıştı. 14 Kasım'da 161 asker, bir başçavuş, bir yüzbaşı rütbesinde doktor ve 17 yük beygirinin Zonguldak'a çıkarıldığı Mutasarrıflıktan rapor edilmişti.²⁰

Düşmanın seyrinin takibinde, genelde Boğaz'dan Rize'ye kadar uygun yerlerde ve Zonguldak bölgesinde Kerempe, Bababu-

¹⁸ ATASE Arşivi, Kls. 567, D. 42, F. 35.

¹⁹ ATASE Arşivi, Kls. 567, D. 42, F. 7/11, 10-18.

²⁰ ATASE Arşivi, Kls. 567. D. 42, F. 30, 34, 39.

run ve Amasra'da kurulan gözetleme istasyonları²¹ önemli hizmetlerde bulunmuşlardı.

Zonguldak'taki Fransız kuvvetlerinin çekilmesi süreci Ocak 1921'de başlayıp 21 Haziran 1921 tarihinde son parti Fransız birliği Zonguldak'tan ayrılmıştır. Bölgede kalan Fransız varlığı, bir telsiz telgraf istasyonu ile burada görevli birkaç erden oluşan bir müfreze idi.

Alemdar Olayı

Alemdar olayı, doğrudan Zonguldak ve Ereğli'nin işgali ile ilgili olmamakla birlikte olay, Fransız kuvvetleriyle Türk millî kuvvetleri arasında ve Zonguldak-Ereğli kıyılarında cereyan etmesi sebebiyle konuya dâhil edilmiştir. Alemdar aslında Danimarka bandıralı bir kurtarma gemisidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir görev için bulunduğu Osmanlı sularından çıkamamış, Osmanlı Devleti gemiye el koyarak Alemdar adını vermiş ve bandırası altında bu gemiden faydalanmıştı.²² 1918 yaz aylarında ve Mütareke sonrasında Fransız römorkör şirketine kiralanmıştı.

Millî kuvvetlerin savaş ve ikmal gücünü kuvvetlendirmek için İstanbul'da bağlı bulunan veya Seyrû Sefain İdaresi emrinde çalışan gemilerin kaçırılarak millî kuvvetlerin emrine verilmesi çabaları çerçevesinde, Alemdar'ın kaçırılması da gündeme gelmişti. Alemdar'ın çarkçısı Osman, Kaptanı Osman'a bu fikri açmış. Kaptan Osman kendisinin yaşlı olduğunu, yerine oğlunun alınmasını teklif etmişti. Gerekli hazırlıkların yapılması sonrasında da 5 Şubat 1921 gecesi Alemdar, Karadeniz yolculuğuna başlamıştı. Boğaz'dan geçerken karşılaştıkları İngiliz gemisinin yetkililerine karaya oturan bir gemiyi kurtarmaya gittiklerini söylemişlerdi. Alemdar, 6 Şubat'ta Ereğli'ye gelmiş ve durum Ankara'ya bildirilmiş; Ankara'dan Trabzon Liman Riyaseti emrine girmesi talimatını almıştı.²³ Alemdar da bu niyetle yola çıkmıştı ve Ereğli Kaymakamı da Fransızları tahrik edeceği endişesiyle onun limandan çıkmasını istemişti.

Ereğli'deki yerli Rumlar Alemdar'ın Ereğli'ye geldiğini İstanbul'a haber vermişlerdi. Alemdar'ın niyeti İstanbul'daki İtilaf yetkililerince fark edilmiş, Donanma Komutanı Amiral Calthorpe,

²¹ Necdet Sakaoğlu, *Amasra*, İstanbul 1966, s. 190.

²² Büyüktuğrul, *Çanakkale Olayı...*, s. 27.

²³ Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul 1987, s. 205; Nurettin Peker, *Öl, Esir Olma*, İstanbul 1966, s. 27.

Alemdar'ı korsan gemisi olarak nitelemiş ve yakalanmasını emretmişti. Alemdar, Trabzon yolculuğuna gece çıkmış ve Zonguldak önlerinden geçerken fark edilmemek için ışıklarını söndürmüştü. Amasra'ya ulaştıklarında geminin rengi ve donanımı da değiştirelecekti. Bababurnu'nu dönünce ansızın kendisine yönelmiş ışıklarla karşılaşmıştı. Bunlar, peşine düşen Fransız gemileriydi. Fransız C-27 Motor gambotu²⁴ Alemdar ile kıyı arasına girerek Alemdar'ın karaya vurmasını engelledi.

Fransız gambotu Alemdar'a olayı bildiklerini, kendilerini İstanbul'a götürmekle görevli olduklarını bildirerek teslim olmasını istedi. Fransız askerleri Alemdar'a çıkarılarak personeldeki silahlar toplandı ve Fransız gambotu eşliğinde Zonguldak'a getirildi. Fransızlar limanda gemiyi detaylıca aramalarına ve silahları toplamalarına rağmen Çarkçıbaşı Adil Bey ve Çarkçı Ali Bey silahlarını Fransızlardan gizlemeyi başarmışlardı. Sabah saat 8.00 civarı, Yüzbaşı Tilli, ikisi muharebeci olan 4 asker ile Alemdar'a çıkıp komutayı ele almıştı. Gemideki Fransız askerleri stratejik görülen noktalara yerleştirilerek C7 gambotu eşliğinde İstanbul'a hareket etmişlerdi.²⁵ Durum Ankara'ya da bildirilmişti. Ankara, mümkünse Akçaşehir önlerinde bir motorla Alemdar'ın önüne geçilip kurtarılmasını bildirmişti.²⁶ İstanbul'da kendilerini bekleyen sonu tahmin edebilen Alemdar personeli, yolda kurtuluş çareleri ararken, Ereğli önlerinde gambotun kendilerinden uzaklaşmasından yararlanarak kasten çıkardıkları isyan sırasında Fransız subayını ve askerleri esir alarak tam hızla Ereğli'ye doğru yol almayı başarmışlardı.

Alemdar'ın Ereğli'ye yöneldiğini gören gambot, hızını arttırarak Alemdar'a bindirmeye çalıştı. Gambottan makineli tüfek ve top atışları yapılarak Alemdar'ı durdurmaya çalıştılar. Alemdar'da kendi askerlerinin de bulunması, gambotun atışlarını isabet sağlamaktan çok, Alemdar'ın kıyıya yaklaşmasını önlemeye yönelik olarak yapmasını sağlamıştı. Alemdar'ın kaptanı İsmail Kaptan da ateş emri vermişti ve bir taraftan da kıyıya yaklaşıyorlardı. Alemdar Çobançeşmesi önlerine yaklaşmıştı. Gambot, Alemdar ile kara arasına girmeye çalıştıysa da karadan yapılan atışlar bunu engel-

²⁴ Mütercimler, *Destanlaşan Gemile.*, s. 204; Peker, *Öl, Esir Olma*, s. 31.

²⁵ Celalettin Orhan, *Askerlik Hatıralarım*, İstanbul 1982, s. 61; Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi 1946, s. 47; Emrullah Nutku, "Alemdar", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 8, Yıl: 1962, s. 251.

²⁶ N. Peker Özel Arşivi, Belge No: 9/6 ve 11/9.

ledi. Gambotun güvertesi boşaltıldı. Alemdar bacasından yara almasına rağmen kıyıda yapılan ateşe dayanamayan gambot, Alemdar'ı bırakıp çekilmek zorunda kalmıştı.²⁷ Bu arada Alemdar da Çobançeşmesi önüne bindirmişti.

Çarpışmalarda gambotun topçusu ölmüş, Yüzbaşı Tilli ve 4 asker esir alınmıştı. Alemdar'ın personelinden Serdümen Recep Reis şehit olmuş, İstanbullu Ömer ve Ortaköylü Şaban da yaralanmışlardı. Durum Ereğli'den Millî Müdafaa Vekâletine rapor edilmiş,²⁸ olay Ankara ve İstanbul'da büyük yankı uyandırmış, Millî Mücadele açısından önemli bir itibar sağlamıştı. Silahsız bir kurtarma gemisinin, savaş gemisinin elinden alınması Türkleri sevindirmiş; İtilaf yetkililerini kızdırmıştı. 11 Şubat tarihinde Valdek Russo adındaki Fransız zırhlısı ve iki torpido bölgeye gelmiş, Ereğli önlerinde gösteri yaptıktan sonra Zonguldak limanına demirlemişti. Gemi komutanı Dumesnil tarafından Zonguldak Mutasarrıfına verilen notada; esir Fransız askerlerinin ve İstanbul hükûmetinin malı olduğu savunulan Alemdar'ın personeli ile birlikte teslim edilmesi istenmişti. İstekler karşılanmazsa Ereğli'den 8-10 kişinin esir alınacağı ve şehrin bombalanacağı tehdidi de savrulmuştu.²⁹

Bölgedeki yetkililer Ankara'ya danışmadan bu isteklere cevap veremeyeceklerini söyleyerek durum Ankara'ya bildirdiler. Fransız esirler iç kesimlere götürüldü. Mutasarrıf Nusret Bey ve Mevki Kumandanı Muhiddin Paşa, gerekli savunma tedbirlerini aldılar. Bir Fransız torpidosu da görüşmelerin sonuna kadar Ereğli limanını denetim altında tuttu.

Ankara'nın görüşü alındıktan sonra ve o minval üzere, Fransızlara cevap verildi. Mevki Kumandanı Muhiddin Paşa, Alemdar'a ve Osmanlı bandıralı gemilere Osmanlı karasularında dokunulmaması şartıyla Fransız askerlerin serbest bırakılacağını bildirdi. Fransız komutan ise tek başlarına bu konuda karar veremeyeceklerini, meselenin İtilaf Devletleriyle de ilgili olduğunu, yaşanan olayın Mondros şartlarına uymadığı cevabını verdi.³⁰

²⁷ Peker, Öl, *Esir Olma*, s.45-47.; Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, s. 48.; Cevat Ülman, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, İstanbul 1943, s. 5; E. Nutku, "Muharebe ve Zafer", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 8, Yıl:1962, s. 276.

²⁸ ATASE Arşivi, Kls. 547, D. 9, F.12.

²⁹ Peker, Öl, *Esir Olma*, s. 76; Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, s. 212; Ülman, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, s. 6.

³⁰ ATASE Arşivi, Kls. 953, D. 8, F. 77/6; E. Nutku, "Kahramanlar Verilmez", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 10,

Bu olayların yaşandığı günlerde, Fransızlarla Güney Cephesi'nde sağlanan yakınlaşma ve toplanmak üzere olan Londra Konferansı öncesinde yeni sorun istemeyen Fransızlarla anlaşma sağlandı. Fransız Amiral, Türk tarafının isteklerini kabul etmiş, Alemdar'ın da yerinde kalarak kullanılmaması konusunda anlaşılmıştı.³¹ Bu şartlarda, 17 Şubat'ta Fransız askerleri Fransız yetkililere teslim edilmişti.

Alemdar olayında sağlanan başarı Karadeniz'deki Türk taşımacılığını rahatlatırsa da Mart ayı sonlarında başlayan Yunan ablukası şartları yeniden zorlaştırmıştı. Ancak Karadeniz'deki Fransız gemileri Alemdar olayından sonra Türk gemilerine karışmadılar.

Anlaşma gereği bir süre yerinde kalan Alemdar, 1921 Temmuz ayında yapılan çalışmalarla yüzdürülerek sefere hazırlanmıştı. Fransızlar durumu fark ederek Alemdar'a yeniden asker çıkardılar. Teğmen Celalettin Orhan'ın da Fransızları engellemek için bir miktar askerle gemiye çıkması sonrasında gergin diyaloglar yaşansa da geminin fırtına mevsiminde zarar görmemesi için yüzdürüldüğü açıklaması yapılmış, Fransızların silahları alınarak gemiden uzaklaştırılmış ve limanı terk etmeleri durumunda silahlarının verileceği belirtilmişti.

Bu gelişmeden sonra Alemdar, bir süre daha Çobançeşme'de kalmaya mecbur kalmıştı. Ancak 24-25 Eylül gecesi, seyir için olumsuz şartların hâkim olduğu fırtınalı bir havada, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının emrine girmek üzere Ereğli'den ayrıldı. Bu dönemlerde Ankara ile anlaşma çabaları içinde olan Fransa için de Alemdar olayı kapandı.

Sonuç

30 Ekim 1918 tarihinde imzalan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti ve aslında İstanbul yönetimi tarafından makul bir bedel ödeyerek kaybettiği savaşın olumsuzluklarından kurtulabileceği bir yol olarak görülmüştü. Bir bakıma İtilaf Devletlerinin keyfiyeti doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin belirlenen şartları kabul etmesi bu yüzdendi ve aynı zamanda çaresizliğinin ifadesiydi.

İtilaf Devletlerinin niyetleri ve istekleri ise bambaşkaydı. Bunun böyle olduğu, Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra

Y: 1962, s. 314.

³¹ Peker, *Öl, Esir Olma*, s. 84; Nutku, " Kahramanlar Verilmez", s. 314.

kendi belirledikleri şartları bile çiğneyen tutumlarıyla açığa vurulmuştu. 6 Kasım'dan itibaren başlattıkları işgaller yağma derecesindeydi. Şark meselesini istedikleri gibi çözmek, Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmek, savaş içinde yaptıkları gizli paylaşım anlaşmalarını uygulamaya koymak adına her biri bir kısım topraklarımızı işgal etmişlerdi.

Bu işgal ve yağmadan Anadolu da nasibini almış, Türk milletine vatan toprağı olarak kabul edebileceğı mütevazı bir toprak parçası bile bırakmamacasına işgallere yönelmişlerdi. Fransa, öncelikle Çukurova ve Suriye ile güney Rusya ile ilgileniyorken 1920 yılından itibaren Zonguldak ve çevresi (Batı Karadeniz) ile ilgilenmeye ve buralarda askerî faaliyetlerini arttırmaya başlamıştı. 1919 yılı itibarıyla Rusya'nın güneyinde yaşadığı başarısızlık, Karadeniz ve Kafkasya'da İngiltere'nin öne çıkması, Fransa'nın Anadolu kıyılarına yönelmesine sebep olmuştu.

Karadeniz'in Anadolu kıyısında yaşayan Hristiyanların korunması ve Zonguldak bölgesindeki kömür işletmesi ile olan ticari bağı, Fransa'ya göre Zonguldak ve Ereğli'yi işgal etmesinin haklı sebepleri idi. Bu nedenle Fransa, Mütareke sonrasında bölgedeki çıkarlarını korumak niyeti ve bahanesiyle dönem dönem asker takviyesi yaparak durumunu güçlendirmeye çalıştı. Bu tedbirleri yeterli görmemiş olacaktı ki 18 Haziran 1920 tarihinde Zonguldak'ı resmen işgal etmiş, Ereğli'yi de işgal teşebbüsünde bulunmuş ve başarısız olmuştu.

Zonguldak ve Ereğli zengin kömür rezervine sahip bir havzaydı. Aynı zamanda Fransa, bu limanları kontrol edebildiğı sürece önemli ikmal limanlarına sahip olacaktı. Batı Cephesine asker, silah, cephane taşınmasında önem arz eden Ereğli-Akçakoca yolunu kapatmış, İnebolu'ya kadar bölgeyi kontrol edecek bir duruma gelerek Millî Mücadele'nin başarısız olmasına katkıda bulunacaklardı. Ayrıca Rusya'daki gelişmelere müdahale etmek için avantajlı bir konum kazanacak, Karadeniz kıyılarında Pontus'u canlandırma sevdasındaki Rumlara daha kolay ve fazla yardım yapabileceklerdi. Böylece üç taraftan çevrelenen Anadolu, kuzeyinden de kuşatılarak Ankara ve millî kuvvetler kuşatılacaktı.

Fransızların işgali gerçekleştirdiğı dönemde, Bolu ve Düzce isyanları önemli boyutlara ulaşmıştı. Fransızların bu isyanları destekleme niyetinin olduğu konusunda somut veriler olmasa da en azından millî kuvvetlerin yardım almasını önlemek ve Ankara'nın yaşadığı bu ve benzeri krizlerden yararlanma niyeti akla

yatkın görünmektedir. Bölgeden Fransa savaş bakanlığına gönderilen raporlarda, Karadeniz limanlarının Anadolu'daki millî kuvvetler için ne kadar önemli olduğu ve Mustafa Kemal'in bu limanlardan yararlanmak isteyeceği sürekli dile getirilmişti. Sovyet Rusya da Ankara gibi tecrit ettikleri ve kuşatmaya çalıştıkları bir unsurdu. Bunların irtibatını kesmek, İtilaf çıkarları için hayati önem arz ediyordu.

Güney Cephesi'nde sıkışan Fransa, kendi halkından, savaşın İngiltere için sürdürüldüğü konusunda eleştiriler de almaya başlamıştı. Bu çerçevede İtilaf Devletleri arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, aralarındaki uyum bozulmuştu. Türk Ordusu da İnönü'de Yunanlıları art arda iki defa yenmişti. Türk-Sovyet ilişkileri güçlenmiş ve anlaşma sürecine girilmişti. Türkiye'nin Sovyet rejimini kabul edebileceği kaygısı itilaf üyelerini korkutuyordu. Askerî açıdan sembolik bir olay olsa da, Alemdar olayı Fransızların moralini bozmuş, Türk direnişi için psikolojik destek sağlamış ve itibari açıdan durumunu güçlendirmişti. Bunların tümü, Fransa'yı Ankara ile anlaşmaya zorlayan etkenler olmuştu. Fransa bundan sonra, Ankara ile dostane ilişkiler kurarak çıkarlarını korumaya yönelik bir siyaset izleyecekti. Bunun işaretini de Londra Konferansı sırasında, Fransız temsilcisi ile Bekir Sami Bey arasında imzalanan (TBMM bu anlaşmayı geçersiz sayacaktır) mutabakatla vermişti.

Kaynakça

- Açıksöz, 14 Haziran 1336 (1920).
ATASE Arşivi, Kls. 567, D. 42, F. 7/11, 10-18, 30, 34, 35, 39,
_____, Kls. 547, D. 9, F.12,
_____, Kls. 692, D. 7, F. 317, 953, D. 8, F. 77/6.
Aygün, Tahsin, *Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz Ereğlisi*, Ankara, 1984.
Başak, Tolga, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü*, İstanbul, 2013.
Büyüktuğrul, Afif, *Çanakkale Olayı (İstiklal Harbinin Deniz Cephesi)*, İstanbul, 1969.
Earle, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul, 1972.
Gönlübol, Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C. I, Ankara, 1982.
Hakimiyeti Milliye, 15 Temmuz 1336(1920).

- Hatipoğlu, Süleyman; “Fransızların Zonguldak ve Ereğli’yi İşgal Etmeleri”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990.
- Işın, Mithat, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, 1946.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986.
- Mütercimler, Erol, *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul, 1987.
- Nutku, Emrullah; “İstiklal Savaşında Denizciler, Deniz Cephesi”, *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 2, 1962.
- _____, “Alemdar”, *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 8, Yıl: 1962.
- _____, “Muharebe ve Zafer”, *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 8, Yıl:1962.
- _____, “Kahramanlar Verilmez”, *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 10, Y: 1962.
- Nurettin Peker Özel Arşivi*, Belge No: 9/6 ve 11/9.
- Orhan, Celalettin, *Askerlik Hatıralarım*, İstanbul, 1982.
- Peker, Nurettin; *İstiklal harbinin Vesika ve Resimleri*, İstanbul, 1955.
- _____, *Öl, Esir Olma*, İstanbul, 1966.
- Sakaoğlu, Necdet, *Amasra*, İstanbul, 1966.
- Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi*, AÜTİ-TE, Doktora Tezi, Ankara, 1990.
- Ülman, Cevat, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, İstanbul, 1943.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KAMUOYU FAALİYETLERİ, LOJİSTİK İKMAL, ASKERÎ VE SİVİL PERSONEL SEVKİYATI BAKIMINDAN KASTAMONU'NUN YERİ

Mehmet Serhat YILMAZ*

Giriş

Bildiride “Millî Mücadele döneminde Kastamonu'nun önemi nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu yapılırken Mondros Mütarekesi sonunda ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak Kastamonu'nun coğrafi ve tarihi özellikleri, Karadeniz bağlantısı ve askerî beklentiler bağlamında konu ele alınmıştır. Millî Mücadele döneminde Kastamonu işgale uğramamış olmasına rağmen, özellikle Batı Cephesi'nin ihtiyaç duyduğu askerî malzemenin sağlaması ve Ankara Hükümeti'nin dünyaya açılan bir penceresi olması bakımlarından 1919-1922 yılları arasında önemli bir mevkiye olmuştur. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından itibaren Kastamonu, hem maddî hem de manevî anlamda önemli bir merkez olmuştur. Kâtip Çelebi'nin “Türkmen Kâidesi” olarak isimlendirdiği Kastamonu'nun bu dönem faal olmasında hem vilayetin tarihi ve kültürel geçmişinin hem de idari ve coğrafi konumunun etkisi bulunmaktadır.

Bilindiği üzere Ankara'da bir millî meclis, Büyük Millet Meclisi açılıp bir hükümet oluşturulmuştu. Arkasından Anadolu'daki kanun düzeni Ankara'ya göre tesis edilmeye başlandı. Bütün bunlar gerçekleşirken işgal kuvvetleri de boş durmuyor, son bağımsız Türk coğrafyası olan Anadolu'nun etrafında adeta demir bir çember örüyordu. Başta İstanbul olmak üzere Marmara bölgesi tamamen İtilaf kuvvetlerinin kontrolündeydi. Ege bölgesi ise İngiliz destekli Yunan kuvvetlerinin tahakkümüne geçmişti. Güney'de Akdeniz sahillerinde İngiliz-İtalyan Fransız kuvvetleri geçit vermiyordu. Güneydoğu'da ise bölgedeki Türk halkı kıyasıya bir sıcak mücadele yaşıyordu. Bütün bu kötü şartlar karşısında Türk Millî Mücadele'sinin cephe zafer kazanması için mutlaka silah

* Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. myilmaz@kastamonu.edu.tr

ve cephaneye ve lojistik ikmale ihtiyacı vardı.¹ Söz konusu dönemde Kastamonu bu yönüyle bir lojistik ikmal merkezi hâlinde gelmiştir. Millî Mücadele döneminde Kastamonu emniyet ve asayiş durumu, buna bağlı olarak askerî ve sivil personel sevkiyatı ile silah ve cephane nakli sebebiyle önem kazanmıştır.

Kastamonu'nun Millî Mücadele hareketi bakımından önem kazanması 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması, kongreler süreci ve Sivas Kongresi'nin gerçekleştirilmesiyle başlamıştır. Kocaeli Bölgesinin tamamen İngiliz denetimi altına girmesi, İzmir'in işgali, Güney Anadolu Bölgesinin işgali, otorite ve asayiş meseleleri, ulaşım ve yolların teknik özellikleri, ticaret güzergâhı olma durumu ve askeri amaçlara yönelme bu durumun sebepleri arasındadır. Örneğin İnebolu yolu ve limanı önceleri, 1800'lü yıllarda stratejik bir ürün kabul edilen Çankırı tuzunun nakliyatı için kullanılan bir güzergâh görünümündedir. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında da İstanbul'a gıda sevkiyatı için İnebolu yolu faal hâle gelmişti. Burada İnebolu limanı önemli bir ikmal merkezi olmuştur.

Tarihî süreç içerisinde İnebolu'da bir liman yapılması gerektiği hissedilmiş ve çalışmalar da başlatılmıştı. İnebolu'da bir liman olmadığı için gelip giden yolcuların vapura binmelerinde veya yük ve eşyaların vapura naklinde her zaman büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Çoğu zaman vapurlar yük ve yolcu almadan geçip gitmiş; halk malını ihraç edemediği için çevrede yaşayanlar büyük zarar görmüştür. Bu durumu gören zamanın Kastamonu Valisi Sırrı Paşa, Sadaret Makamına bir yazı yazmış, sıkıntıları izah etmiş ve İnebolu'ya bir liman yapılmasını istemişti. Paşa'nın bu isteği yerinde görülmüş ve 1882 yılında İnebolu limanının inşaatı başlamıştır. Başta vinç ve dubalar olmak üzere gerekli olan araç ve malzemeler de İstanbul'dan gönderilmiştir. 1884'te fırtınada 12 kayığı deniz alıp götürmüş, 50 kayığı parçalamış, vinçleri devirmiş ve rıhtımdaki bekçi kulübesini de yıkmıştır.²

¹ Refik Turan, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XV, S. 44, Temmuz 1999, s. 693-694.

² Limanın tarihçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Eski, "İnebolu Limanı'nın Tarihçesi ve Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 13, S. 39, Kasım 1997, s. 929-940.

1- Millî Mücadele Dönemi'nde Kastamonu'nun İdari Yapısı

Kastamonu'nun idari yapısına bakıldığında 1847-1856 tarihlerinde Kastamonu bir eyalet merkezi olup Kocaeli, Bolu, Viranşehir (Eskipazar) ve Sinop livasından oluşmaktaydı ve livanın yöneticisi kaymakamdı. 1856 yılında Kocaeli İzmid Livası Hüdavendigar eyaletine bağlanmıştı. Sadece iki yıl için 1866 ve 1867'de Ereğli livasının eklendiğini; 1868'de Viranşehir yerine Kengiri mutasarrıflığının bağlandığı görülmektedir. Kastamonu vilayeti 1868'den 1908'e kadar yöneticisi mutasarrıf olan Bolu, Kengiri ve Sinop sancaklarından oluşuyordu. 1910 yılında Bolu sancağı müstakil sancak olmuştur. Bu nedenle 1910-1918 arasında Kastamonu vilayeti Kastamonu merkez, Kengiri ve Sinop sancaklarından oluşmaktaydı.³

Kastamonu vilayeti, Osmanlı idarî taksimatında önemli bir sancak merkezi olup bugünkü Bolu, Sinop ve Çankırı uzun yıllar Kastamonu vilâyetine bağlı sancaklar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1903 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne göre Kastamonu vilayeti Bolu, Sinop ve Çankırı sancaklarından oluşmakta olup; aynı zamanda vilayete bağlı 22 kaza ve 27 nahiyeye bulunmaktadır. Bolu 1910 yılında bağımsız sancak olmuştur. Millî Mücadele yıllarında artık bağımsız bir vilâyet olan Kastamonu'ya İnebolu, Safranbolu, Araç, Cide, Daday, Tosya ve Taşköprü olmak üzere 7 ilçe ve Kastamonu merkez kazaya: Göl, Akkaya, Devrekâni ve Kuzyaka; İnebolu'ya: Çatalzeytin, Küre; Safranbolu'ya: Aktaş, Ulus ve Eflâni; Daday'a: Azdavay; Araç'a: Mergüze, Boyalı, Cide'ye: Hoşalay; Taşköprü'ye: Gökçeabaç nahiyeleri bağlı bulunmakta idi. Millî Mücadele yıllarına tesadüf eden 1922 yılı itibarıyla Kastamonu vilayetinin toplam nüfusu 424.600'dür. Bu nüfusun 12.000 kadarını gayrimüslim halk oluşturmaktaydı.⁴

2- Kastamonu'da Müdafaa-ı Hukuk Hareketinin Doğuşu

Kastamonu ve havalisinde Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren büyük bir hareketlilik yaşanmış ve işgallere karşı teşkilatlanma başlamıştır. 16 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgaline karşı bir protesto mitingi düzenlenmiştir. Bu kapsamda bölge-

³ Tülay Ercoşkun, "Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 54, S. 2, 2014, s. 393-384.

⁴ Ercan Çelebi, "Millî Mücadele'de Kastamonu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10, S. 19, Bahar 2014, s. 106-107.

de Kuva-yı Milliye ruhunu canlandırmak ve cephe desteğini artırmak amacı ile Miralay Osman Bey, Kastamonu Mevki Kumandanı görev ve yetkisi ile bölgeye tayin olmuştur.

4-11 Eylül 1919 tarihinde gerçekleştirilen Sivas Kongresi'nden hemen sonra Osman Bey 16 Eylül 1919 tarihinde Kastamonu'ya gelmiş, ancak şehrin girişinde 58'inci Alay Komutanı Mustafa Bey'in emirleri ile Kastamonu Merkez Komutanı Yüzbaşı Hamdi Bey tarafından gözaltına alınmıştır. Miralay Osman Bey gözaltından kurtulduktan hemen sonra Mustafa Kemal Paşa'yı aramış ve durumu şu şekilde bildirmiştir: *“Bugün Kastamonu'ya geldim. Hükümet-i Merkeziyenin adamları, Vali vekili ve jandarma kumandanının dessaylığı ile hanemde tevkif edildim. Timsal-i hamiyet olan zabitanımızın himmetleri ile şimdi kurtuldum. Bende Vali vekilini ve jandarma kumandanını tevkif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim.”* Miralay Osman Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki haberleşme sürekli devam etmiş ve bölgede yaşanan olaylar anında kendisine ulaştırılmıştır. Bu konuda Mustafa Kemal ile Miralay Osman Bey arasında geçen şu telgraf görüşmesi bölgedeki o günlerin genel durumunu değerlendirme açısından önemlidir.⁵ Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Osman Bey ile makine başında haberleşme (16/17 Eylül 1919) başlığı altında Mustafa Kemal Paşa Kastamonu'nun Kuva-yı Milliye ile birleşmesini şöyle ifade etmektedir:

“Mustafa Kemal: Şimdi orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada vilayet erkânından emniyete değer kim vardır? Yeni tayin olunup İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?

Osman Bey: Halen vilayete hâkimim, her halde, Kongre'nin yardımcı olarak beni aydınlatması lazımdır. Tayin olunan vali, Konya valiliğinden emekli, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rıza'dır. Kuvvetim iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden, ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Vilayet erkânından Defterdar Ferit Bey vardır.

Mustafa Kemal: Şimdi bizzat vali vekâletini üstleniniz ve bütün askeri kuvveti ve mülkiyeyi elinize almaya tamamen salâhiyetlisiniz. Gelmekte olan valiyi derhal tutuklatacaktır tedbirleri süratle alınız, icraatınıza fiilen engel olanlara karşı tereddütsüz silah kullanırsınız. Vilayet Defterdarı, benim Diyarbakir'den tanı-

⁵ Ali Fuad Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 193.

dığım Ferit Bey ise, size yardım etmesi lazımdır. Bolu Mutasarrıfına, aldığınız vaziyet ve salahiyeti, şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı şekilde hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tefvik Bey'e de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz."⁶

Kastamonu'nun Kuva-yı Milliye'ye katılmasını anlatan Hüsni Açıksöz'ün Tahir Karauğuz'a yazdığı 20 Eylül 1919 tarihli mektubundan bir bölümü aşağıda verilmiştir:

"...Osman Bey, bizi görünce hemen Kastamonu'nun Kuva-yı Milliye'ye katıldığını bildiren bir beyanname yazılmasını istedi. Bildiriyi birlikte yazdık. Sonra, "Haydi git. Sabahleyin herkes yatağından kalkarken, Kastamonu'nun Kuva-yı Milliye ile birleştiğini anlasın. Mürettepleri bulmak için istediğin kadar polis de götürrebilirsin" dedi. Hemen matbaaya koştuk, anahtar istedik, vermediler. Birbirimizin omuzlarına basarak pencereden içeri girdik. Üç mürettep bulmuştuk. Karanlıkta, küçük idare lambalarını ellerde dolaştırarak beyannameyi dizdik, tashihini yaptık. Makineye verdiğimiz zaman tanyeri ağarmıştı... 17 Eylül sabahı, güneşin ilk ışıkları Kastamonu üzerinde parlarken, bulduğumuz küçük çocuklar ellerindeki beyannameleri halka dağıtarak seslerinin çıktığı kadar bağırıyorlardı: "Müjde! Müjde! Kastamonu Kuva-yı Milliye'ye iltihak etti." Ne kadar sevinmiştik, bilemezsin..."⁷

Kastamonu Kuva-yı Milliye ile birleşmeden evvel vilayete gönderilen bazı yazı ve telgrafların da saklandığı Kastamonu'ya 13 Eylül 1919 tarihli son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri hakkında gönderilen yazı 17 Eylülde ele geçirilip duyurulabilmiştir. Nihayet seçimler yapılmış, 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusânı açılmıştır.

3- Millî Mücadelede Kastamonu'da Kamuoyu Oluşturma Faaliyetleri

Millî Mücadele hareketi sırasında kamuoyu oluşturmak için çeşitli faaliyetler yapılmıştır. Bunlar; basın faaliyeti, cemiyet faaliyetleri, müsamere ve vaazlar, miting ve protestolar olarak tasnif edilebilir. İlk akla gelen cemiyet/derneklerdir. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri Erzurum ve Sivas Kongresi süreci ve sonunda Türk toplumuna temsil kuruluşları olmuşlardır. Millî Mücadele'nin örgütlenmesinde söz konusu cemiyetlerin rolü inkâr edilemez.

⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 4, (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 57.

⁷ Doğu Karauğuz, *Kuvay-ı Milliye Ruhuyla Bir Ömür*, İstanbul 2011, s. 55.

Kastamonu Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti de bu süreçte vilayet ve kazalarda hemen teşkilatlanmış olup Kastamonu'da cemiyetin kurucu ve başkanı Ahmet Ziyaeddin (Uluoğlu) Beyin gayretleri dikkate değer. Ahmet Ziyaeddin Bey aynı zamanda Bayramîliğin Kastamonu'daki son postnişini olup aynı zamanda Nakibu'l-eşraf kaymakamı vazifesini de yürütmüş bir kişidir.

İkinci olarak Anadolu basını akla gelir. Sivas'ta İrade-i Milliye, Ankara'da Hamiyet-i Milliye, Trabzon'da İstikbâl, Erzurum'da Albayrak, Konya'da Babalık/Türk Sözü ve Kastamonu'da Açıksöz gibi gazeteler bunlara örnektir. Kastamonu basın geleneği açısından Anadolu'nun dikkate değer vilayetlerden birisidir. Bu anlamda 1872 yılından beri faaliyette olan Kastamonu gazetesiyle bu gelenek oluşmuş, II. Meşrutiyet yıllarında özel gazete ve dergilerle çeşitlenmiş olup hem yazarlar hem matbuat olarak ciddi bir altyapıya sahipti. Milli Mücadele yıllarında bir de Anadolu'ya geçen aydınlar eklenince gazeteler tenvir ve kamuoyu oluşturmada önemli bir yer tutmuştur. Örneğin Ahmet Talat (Onay) İzmir'in işgali üzerine Kastamonu'ya gelmiş ve burada "İzmir Nasıl İşgal Edildi?" başlığı altında bir yazı dizisini Açıksöz'de yayınlamıştır.

Kastamonu'da da Açıksöz gazetesi 15 Haziran 1919 ile 14 Aralık 1931 tarihleri arasında 2770 sayı yayınlanmıştır. Açıksöz gazetesi, Kastamonu, Çankırı, Sinop ve civarında Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin ilk yılları için önemli bir yerel kaynak konumundadır. Kastamonu'da süreli yayın olarak 12 yıl yayın hayatını sürdürmüştür. Açıksöz başyazarı olan Hüsnü Açıksöz gazetenin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

"İstiklâl Harbi'nde Kastamonu gazeteleri deyince akla evvela Açıksöz gelir... Bu gazete Kastamonu'nun Kuvva-yı Milliye ile birleşmesinden sonra yazılarını çoğalttı, sütunlarını genişletti. Haftada bir kere ve bir yaprak çıkarken, bu birleşmeden sonra dört sahife olarak, haftada iki kere çıkmaya başladı. İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya girmesi yasak edildikten sonra da, her gün çıkmaya başladı. Gazetenin 1920-1922 senelerinde dağılıma sahası çok genişledi. Basım sayısı bin beş yüzü geçti. Zonguldak, Sinop, Çankırı vilayetleri ile Kastamonu'nun, daha doğrusu Kuzey Anadolu'nun garp kısmının biricik gazetesi oldu. Zonguldak ve İnebolu muhabirleri İstanbul haberlerini, Ankara muhabiri de Ankara haberlerini çok çabuk veriyorlar ve böylece İstanbul gazetelerinin

yokluğu hiç de duyulmuyordu.”⁸

Camilerde Millî Mücadele hareketini topluma anlatma faaliyeti bir diğeridir. Kastamonu’da vaazlar deyince akla şüphesiz Mehmet Akif gelir. Mehmet Akif, vaazlar vermiş, Açıksöz’de şiirlerini yayınlamış, Sebilürreşad dergisinin 464, 465 ve 466. sayılarını Kastamonu’da yayınlamıştır: İstiklal Marşı’mızın şairi Mehmet Akif Ersoy 19 Kasım 1920 tarihinde Kastamonu’da Nasrullah Camii’nde Millî Mücadele Hareketi’ne destek vermek için, Türk toplumunu düşmana karşı uyanık tutmak ve birliğini sağlamak için verdiği ilk vaazında;

“Biz Müslümanlar maalesef gerek içimizdeki, gerek dışımızdaki yabancıların sözüne kanıyoruz da birbirimize itimat etmiyoruz. Onlardan giydiğimiz külahı kendi dindaşlarımıza, kendi kardeşlerimize giydirmek için uğraşıyoruz. Cenab-ı Hakk; “İnne-ne’l-mü’mîn’üne ihbetün”, “Mü’mînler birbirinin kardeşinden başka bir şey değildir” buyuruyorken, yazıklar olsun ki biz o kardeşlikten çok uzakta bulunuyoruz. Ayda, âlemde bir kere camiye geliyoruz. Huzur-ı ilâhîde birleşiyoruz. Fakat namazı bitirip pa-buçlarımızı koltuklayarak dışarıya fırlayınca birbirimize karşı derhal ya hasım yahut hiç olmazsa bigâne kesiliyoruz...”

diyerek birlik ve beraberlik ruhunun öneminden ve Müslümanın daima uyanık olması gerektiğinden bahsediyordu.⁹ Mehmet Akif (Ersoy) Kastamonu il ve ilçelerinde vaazları yanı sıra Açıksöz gazetesinde de şiirlerini yayınlamıştır. “Kır Ağasının Rüyası”, “Köse İmanın Dertlerinden”, “Ey Müslüman”, “Umar mıydın?”, “Yeis Küfürdür”, “Mevlid-i Nebi Gecesi”, “Ey Cemaat Uyan” ve “İstiklâl Marşı” bu şiirlerdendir. İstiklal Marşı 17 Şubat 1920 günü hem Hâkimiyet-i Milliye hem de Sebilürreşad’da yayınlanmış olup 21 Şubat 1920 tarihinde Açıksöz’de yayımlanmıştır. Diğer iki yayının Ankara’da Açıksöz’ün ise Kastamonu’da yayınlanması Mehmet Akif’in Millî Marşı her üçüne de aynı tarihte gönderdiği ihtimalini akla getirmektedir.

4- İşgallere Karşı Tepkiler/Mitingler-Protestolar

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlûp sayılan Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi’ni imzalamak mecburiyetinde bırakılmış-

⁸ Hüsnü Açıksöz, *İstiklâl Harbinde Kastamonu*, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu 1933, s. 88.

⁹ Mustafa Eski, *Millî Mücadele’de Mehmet Akif Kastamonu’da*, Önder Matbaacılık, Ankara 2012, s. 12.

tı. İtilaf Devletleri Mütareke'nin 7. ve 12. maddelerine dayanarak Kasım 1918 başlarından itibaren memleketin çeşitli bölgelerini işgal etmeye başladılar. Bu işgal hareketlerine karşı Türk milleti, kendisine reva görülen mezalim ve haksızlıklara karşı bir tepki olarak memleketin en ücra köşelerine kadar her tarafta protesto mahiyetinde toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantıların sonunda çeşitli makamlara protesto telgrafları gönderilerek, hâdiseler karşısında tavır ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mesela, güney bölgelerinde yapılan her işgal ve değişiklikler, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası, Sevr Antlaşması'nın imzalanması, herhangi bir devlet adamının millî menfaatlere uymayan sözleri ve davranışları veya yabancı bir devlet adamının Türkiye hakkında beyanâtı, Osmanlı İstiklâl Günü münasebetiyle, herhangi bir cephede kazanılan galibiyet veya mağlubiyet üzerine, İzmir'in, İstanbul'un, Maraş'ın işgali üzerine, Kuvâ-yı Milliye'nin tanınması, Sivas Kongresi kararlarına iltihak edilmesi gibi, sayısı daha da artan pek çok mevzu üzerine mitingler yapılmış, miting sonunda alınan kararlar ilgili makamlara protesto telgrafları ile duyurulmuştu. Anadolu'nun birçok yerinde halk bu tür toplantılar yapmış ve çeşitli makamlara protesto telgrafları göndermiştir. Bunlar içerisinde hiç kuşkusuz en önemlisi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali hâdisesidir.¹⁰

İlk miting İzmir'in işgalini protesto mitingi olup aşağıda miting ve protestolar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

16 Mayıs 1919 Tarihli Miting: 16 Mayıs 1919 Cuma günü Nasrullah Camii önünde bulunan meydanlıkta (Nasrullah Meydanı) şehir ve köylerden miting için gelen binlerce halk toplanmış, sükûnet muhafaza edilerek büyük bir miting yapılmıştır. Miting sırasında belirlenen ve kaleme alınan millî kararlar telgrafla İngiltere'nin İstanbul fevkalade komiserliğine, Fransa, İtalya ve Amerika devletleri siyasi temsilcilerine gönderilerek tebliğ edilmiştir.¹¹

9 Ekim 1919 Tarihli Miting: Ali Rıza Paşa Kabinesinin kurulmasından hemen sonra bu durum Kastamonu'da memnuniyetle

¹⁰ Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Ankara 2002, s. 726-730.

Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik Ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XI, S. 32, Temmuz 1995.

¹¹ Kastamonu, S. 2303, 19 Mayıs 1335, s. 1-2.

karşılanmış ve yeni kabineye destek vermek gayesiyle bir miting düzenlenmiştir.¹²

14 Kasım 1919 Tarihli Miting: Urfa, Antep ve Maraş'ın işgaline karşı Anadolu'da tepkiler meydana gelmiştir. Miting Nasrullah Meydanı'nda yapılmıştır. İstanbul'da bulunan İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika siyasi temsilciliklerine protesto telgrafları çekilmiştir.¹³

10 Aralık 1919 Tarihli Miting: Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti Hanımlar Şubesinin 27 Eylül- 19 Ekim 1919 tarihleri arasında kurulduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin hanımlar şubesi çeşitli toplantı ve mitingler düzenleyerek yetkili mercilere, İtilaf Devletleri temsilcilerine telgraflar çekmişlerdir. Cemiyetin kurucuları şunlardır: Birinci Başkan İsmet Hanım (Mevlevî Şeyhi Tahir Amil Çelebi'nin eşi), İkinci Başkan Zekiye Hanım (Polis Müdürü Halil Bey'in eşi), Umumî Kâtip Saime Hanım (Ayoğlu) (Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey'in eşi), Muhasip Hâfıza Selma Hanım (İzbelizâde eşi), üyeler ise Kâmuran Hanım (Vali Vekili Defterdar Ferit Bey'in eşi), Bedriye Hanım (Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi), Hâfıza Nebiye Hanım (Müdafaa-i Hukuk Reisi Şemsizâde Ziyaeddin Efendi'nin eşi) ve Neyyire Hanım (Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı).

19 Aralık 1919 tarihinde Darümuallimat bahçesinde bir içtima akdederek mütarekenin başından beri maruz kalınan haksızlıkları dünyaya duyurmak ve haksızlıkların tamiri için miting tertip edilmiş, İngiltere, İtalya kraliçeleriyle Madam Wilson ve Poincare'ye İzmir'in işgalini ve Maraş, Antep ve Urfa'nın işgalini protesto eden telgraflar gönderilmiştir. Reise Zekiye Hanım mitingdeki: *“Kardeşler, hemşireler! Daha bir sene evvel kırmızı rengi ile başımızda dalgalanan ulu sancağımız, görüyorsunuz ki siyahlara, matemlere büründü. Muharebe meydanlarında vatan ve din uğrun-da binlerce evlâdımızı gömdükten sonra; haktan, adaletten bahseden Avrupalıların, bir seneden beri, yenildik diye başımıza açmadıkları felâket kalmadı”* sözleriyle başladığı konuşması Açıksöz ve Kastamonu gazetelerinde yayınlanmıştır.¹⁴

¹² Kastamonu, S. 2322, 14 Teşrin-i evvel 1335, s. 2. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri*, Bizim Basımevi, Ankara 2001.

¹³ Açıksöz, 16 Teşrinisani 1335, s. 1-2; *Kastamonu*, S. 2323, 20 Tesrinievvil 1335, s. 1; Nurettin Peker, *İstiklal Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, Gün Basımevi, 1955, s. 109-110.

¹⁴ “Şu'ün-Hanımlarımızın Mitingi”, *Açıksöz*, Yıl:1, S. 25, 14 Kanun-ı evvel 1335, s. 2.

12 Ocak 1920 Tarihli Miting: Açıksöz gazetesinde miting yapılacağı bir gün önceden Pazar günü halka duyurulmuştur. Açık-söz'de duyuru "Yarınki Büyük Miting" başlığı ile verilmiştir.¹⁵ Miting, İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'un dinî bir payitahta ifrağıyla saltanatın Anadolu'ya nakli hususunda hükümet ricalinden birisinin sulh meclisine teklifte bulunacağı haberi üzerine gerçekleştirilmiştir. Açıksöz'de, "İzmir'siz ve İstanbul'suz bir Türkiye, kafası, kolları kesilmiş bir vücuda benzer. Ölmek her halde sürünmekten evladır. Bu haksız teklifatin nazar-ı itibara alınarak İstanbul'umuzdaki hakimiyetimiz nez' olunduğu gün Türkiye de yok olmuş demektir... Dersaadette Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya devletleri mümessil-i siyasileri cenablarına protesto telgrafları çekilmiştir." şeklinde miting hakkında bilgi verilmiştir.¹⁶

1 Şubat 1920 Tarihli Miting: Elbistan Merkez Heyetinden gönderilen "Maraş'taki kardeşlerimiz üç gündür Fransızların, Ermenilerin top ve mitralyöz ateşleri altında müsademeleri devam ediyor... Memleketten eser kalmamaktadır. Ahvalden bahisle protesto edilmesini rica ederiz. Elbistan Heyet-i Merkeziyesi" şeklindeki telgraf üzerine Miting Nasrullah Camii Meydanı'nda yapılmıştır. Hacı Mümin Efendi uzun bir konuşma yaptı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika siyasi temsilciliklerine protesto telgrafları çekilmiştir.¹⁷

17 Şubat 1920 Tarihli Miting: Maraş'taki mezalime karşı Temsil Heyetinden 12 Şubat tarihli bir telgrafla protesto yapılması istenmiştir. Miting Nasrullah Meydanı'nda yapılmıştır. Meclis-i Millî Rüesasına, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine, Osmanlı matbuatına kınama telgrafları çekilmiştir.

17 Mart 1920 Tarihli Miting: 16 Mart günü İstanbul'un işgal edilmesinden hemen sonra 17 Mart günü Vali Cemal Bey bir beyanname hazırlayarak durumu Kastamonululara duyurmuştur. Heyet-i Temsiliye de bir telgraf göndermiştir. Bu durum üzerine Nasrullah Meydanı'nda bir protesto mitingi gerçekleştirilmiştir. Mitingde Belediye Başkanı Sofuzade Tefvik Bey konuşma yapmıştır. Miting sonunda İtalya Temsilcisi aracılığıyla, tarafsız devletlere, Mebusân Meclisi'ne, Amerikan Meclisi'ne ve Cumhurbaş-

¹⁵ "Yarınki Büyük Miting", Açıksöz, Yıl:1, S. 29, 11 Kanun-1 sani 1336, s. 2.

¹⁶ "Büyük Miting", Açıksöz, Yıl:1, S. 30, 18 Kanun-1 sani 1336, s. 1-2; Peker, *İstiklal Savaşı Resim...*, s. 123-124.

¹⁷ *Kastamonu*, S. 2338, 5 Şubat 1336, s. 2-3.

kanına, Fransa ve İtalya Meclislerine ve Ankara'daki Temsil Heyeti'ne telgraflar gönderilmiştir. (Belediye Reisi Hoca Tevfik, Müdafaa-i Milliye Reisi Ziyaeddin Efendi, Müftü Osman Nuri, Ticaret Odası Reisi Mehmet Ali, Gençler Kulübü Reisi Dr. Ferruh Niyazi, Muallimler Birliği Reisi Behçet Bey)

15 Mayıs 1920 Tarihli Miting/Tezahürat: İzmir'in işgalinin yıldönümü münasebetiyle cumartesi günü öğle namazından evvel minarelerde salâlar verilmiş tekbirler getirilmiş ve namazın sonunda kadar bütün dükkânlar ve mağazalar kapanmıştı. Bu münasebetle resmi daireler bir saat tatil edilmiş, memurlar ve ulema ve meşâyih siyah libaslar ile öğle namazını Hazreti Pir Camii'nde eda etmişlerdir. Namazın sonunda Hafız Kâşif Efendi tarafından Fetih suresi okunmuş, Kastamonu Müftüsü tarafından dua yapılmıştır.¹⁸

22 Nisan 1921 Tarihli Miting: Batı Cephesi'ndeki Yunan mezalimine karşı tertip edilmiştir. Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir telgrafname ile Kastamonu halkının kararları ve bu vahşet karşısında duyduğu büyük teessürü izah edilmiştir. Miting için halk Cuma namazından sonra saat beşte Tekkealtı Meydanı'nda toplanmıştır. Camilerden çıkan halk tekbir getirerek kafile kafile yürüyerek meydanı hıncahınc dolduktan sonra köprüünün üzeri ve çayın karşı sahilinde de büyük bir kalabalık toplanmıştır. Mitingde Cemil Şerif ve Reşid Bey, Hoca Mümin birer konuşma yapmış, Müftü Hafız Osman Nuri Efendi tarafından dua yaptırılmıştır.¹⁹ Miting sonunda Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çekilen telgrafın Hariciye Vekaleti aracılığıyla bütün cihana tebliğ ve tamimi de istenmiştir.²⁰

22 Ağustos 1921 Tarihli Miting: Sakarya Muharebesi sırasında hep bir arada işgal kuvvetleri ve Yunanlılara karşı mutlaka

¹⁸ "İzmir'in İşgalinin Sene-yi Devriyesi", *Açıksöz*, Yıl:1, S. 47, 16 Mayıs 1336, s. 1-2.

¹⁹ *Açıksöz*, Yıl:2, S. 167, 24 Nisan 1337, s. 1.

²⁰ Telgraf metninden: "... *Düşmanın ricata mecbur olduğu bir devrede Yunan ordusu tarafından vesaik-i resmîyeye müstenid olarak köy ve kasabaları yakmak, silahsız ve masum ahaliyi öldürmek, kadın ve kızların ırz ve namuslarını paymal etmek mukaddesat-ı diniye ve milliyemizi tecavüz ve tahkir eylemek gibi en vahşiyane bir surette ifa edile gelen mezalime büyük teessürle muttali oluyoruz. Bu hal memleketi bir daha baştan başa asabiyete sevk etmiştir. Asırlardan beri en saf ve halis bir adalet endişesiyle vatanımızda yaşayan unsurlara karşı daima itidalini ve hüsn-i niyet arzusunu muhafaza eden halk resmen tahakkuk eden yunan vahşeti karşısında itidalini gaip edecek derecede derin bir ızdıraba düşmüştür...* (Hilal-i Ahmer Katib-i Umumisi: Doktor Cemil Şerif, Müdafaa-yı Hukuk Reisi ve Nakibüleşraf Ziyaeddin, Belediye Reisi: Tevfik, Müftü-yi Belde: Osman Nuri, *Açıksöz Gazetesi Sahibi: Ahmet Hamdi, Gençler Kulübü Namuna: Corukzade Hilmi*).

muzaffer olunacağı hissiyatı ile Nasrullah Meydanı'na toplanan on binlerce dualar etmiştir. Kastamonu'nun pazarı da olduğu için kalabalığın fevkalade olduğu mitingde kürsüye gelen İstiklal Mahkemesi Reisi ve Saruhan Mebusu Necati Bey bir konuşma yapmıştır.

15 Mayıs 1921 Tarihli Miting: İzmir'in işgalinin üçüncü yılında 15 Mayıs 1922 pazartesi günü yine bir miting yapılmıştır. Mitingde Dr. Fazıl Berki Bey ve Mustafa Necati Bey birer konuşma yapmıştır. Notlarında Ballıkzade Muhsin Bey mitingi şu cümlelerle anlatmıştır: *"Bugün İzmir'in işgalinin üçüncü sene-i devriyesi, yani millî matem günümüzdür. Bu münasebetle öğleden sonra bütün halkın iştirakiyle miting yapıldı. Dr. Fazıl Berki ve Mustafa Necati Beyler tarafından halkı hıçkırıklarla ağlatan pek müessir nutuklar irad edildi. Ah İzmir! Akdeniz'in pırlantası, Türkün asil ve necib yurdu..."*²¹

Ayrıca nümayiş ve protestolar da yapılmıştır. Örneğin 9 Ekim 1919 tarihinde "Millî Nümayiş"²² olarak basına yansıyan habere göre İngiliz işgal kuvvetlerinin Merzifon ve müteakiben Samsun'dan çekilmesi haberi Kastamonu'da heyecan uyandırmış ve büyük bir tezahürat yapılmıştır. Öğleyin çıkan bu haber davullar ve milli bando ile çarşı ve mahallelerde ilan olunmuş, Belediye Dairesi önünde toplanılmış, burada Mekteb-i Sultanî Müdürü Mehmet Behçet tarafından toplantının mahiyeti ve mütarekenin Osmanlı vatanına açtığı zararlar hakkında bir konuşma yapılmıştır.

15 Mart 1921 tarihli bir diğer tezahürat da Batum konusundadır. Türk birliklerinin 11 Mart 1921'de Batum'u işgal ederek, mülkî teşkilat kurmaya çalışmaları ve böylece Batum'da son Türk idaresinin tesisi sürecinde Kastamonu'da 15 Mart 1921 günü bütün okullar tatil edilmiş ve saat altıdan sekize kadar tezahüratta bulunulmuştur. Önde Sanayi ve musikisi ve öğrencileri Darulmuallimîn ve Sultani öğrencileri tezahürat alayı halinde İptidai Mekteplerinde katılımıyla Askeri Kışlaya kadar gitmiş ve yolda birçok ahalinin iştirakiyle sokaklardan taşan alay Kışla Kumandanı İbrahim Bey rafından karşılanarak burada bir konuşma yapılmıştır. Yine Sultanî muallimlerinden Şevket Bey tarafından da bir muka-

²¹ Ballıkzâde Muhsin Beye ait olan takvimli deftere 15 Mayıs 1922 tarihli düşülen not. Söz konusu defter araştırmacı öğretmen Tuncay Sakalhoğlu'ndan temin edilmiştir. (17.12.2014).

²² "Millî Nümayiş", *Açıksöz*, Yıl:1, S. 16, 12 Teşrin-i evvel 1335, s. 2.

bele konulması yapılmıştır. Bütün bunlar millî hislerin yüksekte tutulması ve kamuoyunun birlikte ortak bir hedefe doğru yönelmesi anlamında önemlidir.

5- İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı ve İkmal

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Gözüm cepheye, kulağım İnebolu'da" dediği İnebolu ve bu bağlamda Karadeniz limanları; gerek cepheye, gerekse askerî ve sivil personel nakli bakımından Batı Cephesi'ndeki askerî harekâtın önemli ikmal ve lojistik üssü hâlinde bulunuyordu. Anadolu coğrafyasının işgalden nasibini almayan tek yöresi Karadeniz Bölgesi'ydi. Bu bölgenin de doğu kesiminde yerli Rum çeteleri huzur ve güvenliği yok etmişti. Anadolu'nun ortasının dışarıya açılabilmesi yegâne güvenli bölge Batı Karadeniz olarak görünüyordu. Bu bölgedeki Kastamonu-İnebolu limanı, söz konusu bölgenin denize açılan, dolayısıyla dışarıya bakan tek pencereydi. Türk toplumunun "Ankara" adıyla atmaya başlayan yeni kalbinin, hayatini devam ettirmesi İnebolu kapısından girdi yapacak, Kastamonu-Çankırı yoluyla ulaşacak mühimyata bağlıydı. Bu arada İstanbul-Ankara bağlantısını sağlayan yol da itilaf kuvvetleri ve bazı isyancı kesimlerin kontrolünde bulunuyordu. Böylece İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı Millî Mücadele'nin en hayati yolu haline geliyordu. Bu ehemmiyet Millî Mücadele boyunca hiç eksilmemiştir.²³

Hattın büyük Türk mücadelesine katkısı esasen mühimmat ve lojistik destek konusunda olmuştu. İnebolu'da 1920 Ağustos'un da "Yükleme-Boşaltma Kumandanlığı" kurulmuştu. Bu kumandanlık Umur-ı Bahriye Müdürlüğü emrine verilmişti. Bu kuruluşa paralel Sinop ve Zonguldak'ta da birer mevki kumandanlığı kurulmuştu. Önceleri İstanbul'dan tüccar eşyası olacak bir şekilde sağlık ve çeşitli ikmal malzemesine ek 1920 yılı boyunca Doğu Karadeniz'den gelmeye başlayan savaş araçlarının çoğu silâh komisyonuna teslim edilerek şubelere dağıtılmıştı.²⁴

Millî Mücadele'nin en kritik günlerinde adeta taze kan damarı haline gelen İnebolu yolunun başlangıcında ortaya çıkan fedakârlık ve kahramanlık halkalarının ilkinin İnebolu kayıkçıları oluşturdu. Gece gündüz demeden yılmadan, usanmadan adeta denizi Anadolu'ya taşıdılar. Bir alicenaplık olarak kayıkçıları tem-

²³ Turan, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", s. 694.

²⁴ Peker, *İstiklal Savaşı Resim...*, s. 204-205; Turan, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", s. 696.

silen İnebolu Mavnacıları 1924 yılında 2107 numaralı İstiklâl Madyası'yla ödüllendirildi. Fedakârlıkta İnebolu ahalişi kayıkçılardan hiç de geri kalmadı. Kastamonu Havalisi Komutanı Muhittin Paşa Genel Kurmay Başkanlığı'na verdiği bir raporda İnebolu halkının fedakârlığını şöyle ifade ediyordu: “İnebolu'nun vatansever halkının şimdîye kadar askerlere dolayısıyla millete yaptıkları hizmet ve yardımları takdire şayandır. Yollamalar başladıktan bu yana her gün arkası kesilmeyen taşımalarda, malzemenin teslim ve yollanmasında parasız ve bir mükâfat beklemeden çalıştıklarını gördüm.”²⁵

“İstiklâl Yolu”, Millî Mücadele İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı, şu güzergâhı takip ediyordu: İnebolu, Küre, Ecevit, Şeydiler, Devrekani, Halkacılar, Şeker Köprü, Kastamonu, Beşdeğirmenler, Ilgaz, dibi, Ilgaz, Çomarın, Yenice köy, Kazancı, İnköy, Gündoğdu, Çankırı, Çandır, Kızılkaya, Kalecik ve Ankara. Coğrafi ve tarihî şartların şekillendirdiği bu yol hattının bugün de büyük ölçüde aynı güzergâhı takip ettiği gözlenmektedir. İnebolu-Ankara hattında yolcu konaklaması ve güvenlik için çok sayıda han, otel ve karakol bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı Millî Mücadele sırasında yapılmıştı. Bu barınak ve güvenlik noktaları şunlardı: Merkez İnebolu Sübyan Çavuşun Otel, Merkez -Küre Ahmet Çavuşun Otel,²⁶ Ecevit Herif Kâmil, Üyük Hanı, Ödemiş Hanı, Seydiler Yumurtacı Hüseyin Ağa Hanı, Beşdeğirmenler, Ilgaz Dibi Otelleri, Ilgaz Dağı doruğunda Jandarma Karakolu, Çomarın, Yeniceköy, Kazancı Hanları, Kale Hanı, İnköy Hanları, Gündoğdu Jandarma Karakolu, Çankırı Hacı Kadir, Hafız Ağa Hanları, Hacıbey, Kalecik Yeni Han ve Ankara Taş Misafirhanesi.²⁷

6- Millî Mücadele Hareketine Yardım Kampanyaları

Yardım kampanyaları genellikle Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenmiştir. Cemiyet 1919-1921 yılları arasında aynı ve nakdi yardım kampanyaları düzenlemiş, Temsil Heyetinin Ankara'ya gelmesinden sonra daha sistemli bir şekilde bu faali-

²⁵ Turan, “Millî Mücadele’de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı”, s. 696.

²⁶ Yakup Kadri Küre’deki Ahmet Çavuş ve hanı hakkında bir yazı yazmıştır. Bkz. Eyüp Akman, “İstiklal Savaşında Kastamonu'dan Geçen Yazarların Savaş ve Bölge İzlenimleri”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, 2014, s. 49-58.

²⁷ Turan, “Millî Mücadele’de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı”, s. 694-695. Hattın güzergâh, konaklama yerleri, yol durumu ve taşıma ücretleri hakkında ayrıca bakınız. Rahmi Çiçek, “Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 20, 1997, s. 401-409.

yetlerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Kastamonu Mıntık Kumananı Osman Miralay Bey 26 Ocak 1920 tarihli Askerlik Şube Başkanlıklarına ve Müdafaa-ı Hukuk Heyetlerine gönderdiği yazıda toplanan yardımların Ankara'ya Temsil Heyeti'ne gönderilmesini istemiştir. Temsil Heyetine gönderilen ilk yardım Ekim 1919 tarihinde Cide ilçesinden yapılmıştır.²⁸ Bu yardımlara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de dâhil olduğunu ifade edelim. Yapılan yardımların miktarları Açıksöz gazetesinde yayınlanmaktaydı.

Sakarya Savaşı sırasında Kastamonu'da Sanayi Mektebi hastaneye dönüştürülerek cephe gerisinde 700 yataklı bir hastane oluşturulmuştur. Hastane için yardım kampanyasını Açıksöz gazetesi, Gençler Kulübü ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti birlikte düzenlemişlerdir. 7-8 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan Tekâlif-i Milliye emirleri doğrultusunda konan vergiler yardım girişimlerini önemli bir ölçüde azaltmıştır.²⁹

7- Askerî ve Sivil Personel Sevkiyatı Bakımından Kastamonu'nun Önemi

İstiklal Savaşı süresince İnebolu-Kastamonu-Ankara hattının bir anda çok önem kazanıp adeta bir hayat damarı haline gelmesi güvenli oluşunun dışında coğrafi olarak elverişli bir güzergâh oluşuydu. Gerçekten Türk milletinin yeni kalbi Ankara'ya denizden en yakın yer İnebolu idi. İnebolu, Ankara için denize açılan en yakın ve en güvenli pencere idi. İstanbul'dan Ankara'ya istiklal mücadelesine katılmak için harekete geçen çok önemli devlet erkânı ve aydınların büyük kısmı, İnebolu yolunu tercih etmişlerdi.

Kocaeli mıntıkasının Yunanlılar ve İngilizler tarafından denetim altına alınmasından sonra Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geçişler Karadeniz limanları vasıtasıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte Ankara Hükûmeti İstanbul'da faaliyet gösteren gizli gruplar vasıtasıyla sevkiyat işlerini yürütmekteydi. İstanbul'da Ankara'ya bağlı olarak çalışan gruplardan aldıkları vesikalarla Seyr ü Sefain İdaresi veya yabancı şirketlerin vapurları ile İnebolu'ya çıkan subaylar ve siviller buradan Ankara'ya ulaştırılmaktaydı. İstanbul'dan başlamak üzere bu yolculuk yaklaşık 15 gün kadar sürmekteydi. Ankara Hükûmeti İnebolu'ya gelenleri

²⁸ Rahmi Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 1991, s. 200.

²⁹ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 202.

kontrol altına almak için İnebolu'da Askerî Polis Teşkilatı, İstihbarat ve İnzibat Subaylığı gibi birimler oluşturmuştu. Bu birimler limana gelen şahısların belgelerini/itimatnamelerini kontrol eder, güvenilir olup olmadıklarını öğrenmek için bazı araştırmalar yapar, daha sonra Ankara'ya gitmelerine müsaade ederdi.³⁰

İstanbul'dan gelen insanlar üç grupta toplanabilir: İlki, Ankara'nın ihtiyacı olan subay ve askerî kişiler. Askeri kesim genellikle Ankara'nın bilgisi dâhilinde gelenlerden oluşuyordu. (üst ve alt rütbeli subaylar, askerî öğrenciler, fabrika ustaları gibi) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 1 Şubat 1921 tarihli yayınladığı emirse Anadolu'ya gelecek kişilerin kabul edileceği tek kapının İnebolu İskeleyi olacağını belirtmiştir. Zorunlu hallerde Ereğli'de zaman zaman kullanılmıştır. 1 Şubat 1921- 24 Nisan 1921 tarihleri arasında 1662 subay ve askerî personel İnebolu İskeleyi'ne çıkmış, bunlardan bazıları şüpheli görülerek İstanbul'a geri gönderilmiştir. Sakarya Savaşı öncesinden 3 Kasım 1921 tarihine kadar İnebolu-Kastamonu yoluyla 6.948 subay ve askerî personel Ankara'ya ve oradan Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir.³¹

İkinci grup, subay ve sivil görevli olarak Anadolu'ya geçen kişilerin ailelerinden oluşmaktaydı. Üçüncü grup ise, Anadolu'ya geçmek isteyen sivil şahıslar olup bu kişilerin büyük bir kısmı devlet memuru olan öğretmenlerden ve gazeteci, siyaset adamı, emekli subay ve yazar gibi mesleklere mensup olanlardı.³² Ayrıca İstanbul'dan mal getiren tüccarlar da bulunmaktadır. Gelenlerin durumları İnebolu İstihbarat ve İnzibat subaylığı aracılığı ile Ankara'ya bildirilmekte, TBMM başkanlığına ulaşan talepler değerlendirilmekte ve telgrafla kabul edilenlerin isimleri İnebolu'ya bildirilmekteydi. Kabul edilmeyenler İstanbul'a geri gönderilmekteydi. Örneğin, İnebolu'ya gelen Süleyman Şefik Paşa İstanbul'a iadesi istenmiştir.³³ Süleyman Şefik Paşa, 1919 yılında Harbiye Nazırı oldu. Görevi sadece üç ay sürdü. Kuva-yı Milliye birliklerine karşı kurulan Kuva-yı İnzibatiye'nin kumandanı olduğu için Yüzellilikler Listesine alındı ve vatandaşlıktan çıkarıldı.

İnebolu yoluyla gelen bazı isimler şunlardır: Trabzon Valisi Hamit Bey, Nurettin Paşa, Tunalı Hilmi, Eşref Edip, , Osman Ağa, Mustafa Sagir, Hüseyin Hüsnü, Galip Paşa, Konya eski Valisi Se-

³⁰ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 203-204.

³¹ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 204.

³² Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 204.

³³ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 208.

mih Rifat, İzzet Paşa, Salih Paşa, Mithat Bey, Rauf Bey, TBMM Temsilcileri: Ali Fuat Paşa, Bekir Sami, Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Refet Paşa, Mehmet Akif, Tunalı Hilmi, Yusuf Kemal Bey. Ayrıca Mehmet Akif Ersoy (19 Ekim 1920), Ağaoğlu Ahmet, Yakup Kadri, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Fransız gazeteci Gaulis. Dış ülkelerden gelenler arasında (Şeyh Sunusî temsilcisi, Afgan Sefiri Ahmet Han, Buhara Heyetleri, Azerbaycan Sefaret Heyeti, Gürcistan Sefiri, İtalyan Murahhası, İran elçilik Heyeti bulunmaktaydı. Güvenli bir liman olan İnebolu Limanı'nda Malta Sürgünleri ile karşılıklı esir değişimi yapılmıştır. 1 Kasım 1921 tarihinde gerçekleştirilen bu değişimde 59 kişi Anadolu'ya geçmiştir. Millî Mücadele'ye destek için Hindistan'dan gelen 11 gönüllü, Zonguldak'ta Fransız birliğinden firar eden 15 Cezayirli asker gibi askerî ve sivil personel 1920-1922 yılları arasında İnebolu-Ankara hattını kullanmışlardır.³⁴

Görüldüğü gibi istiklâl harbinin önde gelen pek çok şahsiyeti İnebolu-Kastamonu-Çankırı yolu ve bu yol üzerindeki ahaliyle bütünleştikten sonra Ankara'ya geçiş yapmışlardı. Gerçekten bu yol güzergâhındaki halkın İstiklâl mücadelesine katkısı ender görülen bir gayret, fedakârlık ve inanca dayanmıştı. Bu bölgedeki halkın mücadele bilinci ve kahramanlıkları tarih kitaplarında yer alacak değerde, hafızalarda unutulmayacak değerde hatıralardan olacaktı. Halkın bu derece bilinçlenmesinde söz konusu yolu takip eden yüksek şahsiyetlerin halka yönelik heyecanlı, duygulu, bilgilendirme ve motive etme faaliyetlerinin bir sonucuydu.³⁵

8-Silah ve Cephane Sevkiyatı Bakımından Kastamonu'nun Önemi

Kastamonu vilayeti sahili Millî Mücadele hareketinin ikmal yolunu oluşturmuştur. İstanbul'da faaliyet gösteren gruplar tarafından sağlanan askerî malzeme motorlarla veya Fransız ve İtalyan bandıralı ticaret gemileri aracılığıyla İnebolu, Cide, Bartın, Kozlu, Kilimli, Zonguldak, Ereğli ve Sinop liman ve iskelelerine çıkarılarak buradan Kastamonu'ya ve Ankara'ya ulaştırılmaktay-

³⁴ Turan, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", s. 697. Millî Mücadele döneminde Kastamonu'ya gelenler hakkında geniş bilgi için bakınız. Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 219-234; Mustafa Eski, "Mütâreke Sonrasında Kastamonu'ya Gelen Ünlü İsimler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XV, S. 45, Kasım 1999, s. 1039-1088.

³⁵ Turan, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", s. 697.

dı.³⁶

İstanbul dışında Doğu Cephesi'nden 1920 yılı sonunda savaşın bitmesiyle bir kısım silah ve mühimmat Erzurum-Trabzon yoluyla Batı Karadeniz limanlarına taşınmıştı. Trabzon'dan gelecek silahların sevki için İnebolu-Sinop arasındaki küçük koylar kullanılmıştır. Özellikle 1920-1921 kışında hava şartlarının uygun olmaması ve İnebolu İskelesine gemi yaklaşmaması sebebiyle Şark Cephesi'nden nakledilen silahlar küçük motorlarla Sinop-İnebolu arasındaki küçük koyalara çıkarılmıştır. Sinop Mevki Kumandanlığının tespitlerine göre Şarktan gelecek malzemenin çıkarılacağı dört liman bulunmaktaydı. Bunlar; Sinop limanı, Sinop'un yedi mil batısındaki Taşyanağı Limanı, Gerze Limanı ve Akliman'dı.³⁷ Toplanan malzemenin Batı Cephesine ulaştırılmasında ise Sinop-Boyabat-Taşköprü-Kastamonu güzergâhı da takip edilmiştir.

Güzergâhta nakliye kollarının uyması gereken kurallar belirlenmişti. Bu dönemde kurulan İstiklal Mahkemeleri halka yönelik bir caydırıcılıktan ziyade devlet görevlilerinin görevlerini kötüye kullanmalarını da engellemek amacıyla faaliyet göstermişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Ilgaz'ın Mülazım köyünden asker Mehmet Ali'nin eşi Zeliha'ya ait buğday ve ot demetlerini askeriye ait hayvanlara yedirdiği tespit edilen Kastamonu Menziliinde görevli Üsteğmen Mustafa Efendi 15 gün hapis cezasına çarptırılmış, bunun yanında buğday ve ot demetlerinin bedeli olan 35 liranın maaşından kesilerek mal sahibine verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁸

Rusya'dan sağlanan bir kısım silahlarla cephaneye batı cephesine Karadeniz limanlarından ulaştırılmaktaydı. Sovyet Rusya tarafından 1920 yılından itibaren malî ve askeri yardım yapılmıştır. Millî Mücadele hareketin destek veren Sovyet Rusya Büyük Taarruz öncesi rakamlara göre %35 dolayında bir katkı yapmıştır.³⁹ 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması (Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması) ile İstiklal Harbi'ne siyasi destek sağlanmıştır.

³⁶ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 210.

³⁷ Geniş bilgi için bakınız. Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 211-214.

³⁸ Cezmi Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2015, s. 164.

³⁹ Mesut Aydın-Rıfkı Ataşer, "Millî Mücadele Döneminde Sovyet Yardımı", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Örnek teşkil etmesi bakımından 1920 yılı sonlarında kadar (22 Eylül 1920 - 1 Aralık 1920 tarihleri arasında) Trabzon Limanı'ndan İnebolu İskelesi'ne gönderilen silah ve harp malzemenin bir listesi aşağıda verilmiştir.⁴⁰

Tablo-1 Trabzon Limanı'ndan İnebolu İskelesi'ne Gönderilen Silah ve Harp Malzemeleri

Tarih	Deniz Aracının Adı	Tüfek	Kasatura	Cephane
22 Eylül 1920	Rusya'dan ilk taşıma	184	192	422 Sandık
25 Eylül 1920	Hayrettin Motoru	315	315	299 Sandık
27 Eylül 1920	Şükran Motoru	191	191	59 Sandık
1 Ekim 1920	Yıldız motoru	205	205	30 Sandık
4 Ekim 1920	Mebruke motoru	356	1108	727 Sandık
20 Ekim 1920	Gazal Römorkörü	564	586	494 Sandık
4 Kasım 1920	Rüsumat no:4 Vapuru	632	615	1180 Sandık
1 Aralık 1920	Rüsumat no:4 Vapuru	438	378	412 Sandık
Toplam		2985	3590	3623 Sandık

9- Tekâlif-i Milliye Komisyonları

Sakarya Savaşı öncesinde her ilçede kurulan Tekâlif-i Milliye Komisyonları, en büyük mülki memurun yani kaymakamın başkanlığında, en büyük maliye (mal müdürü) ve askeriye memurları ile idare meclisi, belediye ve ticaret odasının seçtiği ikişer kişi ve mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin merkez idarelerinden iki üyenin katılımıyla oluşan komisyonlardır. Bir numaralı Tekâlif-i Milliye emri gereği bu komisyonlar iki ay süre ile askerlikleri tecil edilmek üzere ikişer kâtip ve dörder memurla birlikte çalışacaklardır. Ayrıca sonradan köylerde imamlar ve muhtarlar da doğal üye sayılmışlardır. Kamu görevlileri haricinde kalan 10 üyenin hepsi de halk tarafından seçilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bilindiği gibi Tekâlif-i Milliye Komisyonları kırtasiyeciliği ve gereksiz bürokrasiyi en aza indirmiştir. Böylece kısa zaman dilimlerinde içerisinde en yüksek verim alınmaya çalışılmıştır.⁴¹

⁴⁰ Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Malî ve Askerî Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 9, Bahar 2006, s. 50.

⁴¹ Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye...*, s. 147-148.

10- Kastamonu Menzil Müfettişliği ve Menzil Teşkilatı

Sevkiyat işlerini sağlıklı yürütebilmek için ciddi bir askerî organizasyon gerekiyordu. Kastamonu ve havalisindeki ordu teşkilatı, Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı ve Menzil Mıntika Müfettişliğinden oluşmaktaydı. Kastamonu bölgesindeki askerî birlikler, 30 Eylül 1920 tarihine kadar 20. Kolordu ve Batı Cephesi Komutanlığına bağlı olarak hizmet vermekte idi. Bu tarihte ordu komutanı olarak Kastamonu'ya gelen Muhittin Paşa tarafından Kastamonu vilâyetinde "Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı" adıyla yeni bir askerî teşkilatlanmaya gidildi. Komutanlık kuruluşundan itibaren Sinop, İnebolu, Amasra, Bartın, Zonguldak, Ereğli, Sakarya gibi kıyı bölgelerini koruyacak askerî birliklerin kurulmasını ve kadrolarının teminini sağladıktan sonra, özellikle Sakarya Savaşı öncesi cepheye sürekli asker sevkiyatını gerçekleştirmişti. Daha sonra İnebolu-Ankara yol güzergâhının tamir ve bakımı ile ilgili olarak Komutanlığa bağlı bir "Yol İnşaat Taburu" kurulmuştur. Muhittin Paşanın Kastamonu'dan ayrılmasından sonra Komutanlık, Menzil Mıntika Müfettişliğine dönüştürülmüştür.⁴²

İnebolu, Ilgaz, Kastamonu Nokta Komutanlıkları, İnebolu, Ilgaz, Kastamonu Erzak Ambarı, İnebolu, Kastamonu Teçhizat Ambarı, İnebolu, Kastamonu Mühimmat Deposu, İnebolu Hizmet Kıtası, İnebolu Benzin Deposu. Kastamonu'da Üç Nakliye Kolu (İnebolu, Küre, Seydiler, Beşdeğirmenler, Ambarlı konaklama yerleri vardı). Taşımacılık faaliyetleri devlete ait taşıt araçlarıyla, Harp Encümeninin verdiği emirle ücreti sonradan ödenmek üzere vatandaşlardan alınan araçlarla ve müteahhitler ve gönüllü vatandaşların taşımacılık yollarıyla sağlanmaktaydı.

Tekâlif-i Milliye Komisyonları, Türk ordusunun gereksinim duyduğu her türlü maddenin cephe gerisinde toplanması işini üstlenirken, toplanan bu malzeme ve maddelerin depolanması, dağıtılması ve cepheye taşınması ise menzil örgütleri vasıtasıyla yapılmıştır. Bir savaşın kazanılmasında, hiç şüphesiz, cephedeki mücadele kadar cephe gerisindeki mamul ve hizmet üretimleri ile özellikle lojistik destek ve hizmetler de önem taşır. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ordusuna ait lojistik teşkilat olan "Menzil Teşkilatı" iki bölüm halinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Müdafaa-i Milliye Vekâletine (Millî Savunma Bakanlığı)

⁴² Geniş bilgi için bakınız. Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 152-160.

bağlı menzil teşkilatı iken, ikincisi cephelerin emrinde bulunan menzil teşkilatıdır. Her iki teşkilatta da yapılanma birbirinin aynıdır.⁴³

Millî Savunma Vekâletine bağlı olan menzil teşkilatları bakanlık bünyesinde kurulmuş olan Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne bağlı olarak çalışmışlardır. Bu teşkilatların yapılanması, Osmanlı Ordusu menzil teşkilatlarına benzemektedir. Öyle ki, Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü de Osmanlı Harbiye Nezaretine bağlı olan Umum Menzil Müfettişliğine denk bir kuruluş olarak görev yapmıştır. Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan menzil teşkilatları; menzil müfettişliği, menzil bölge müfettişliği, menzil hat komutanlığı, menzil nokta komutanlığı ve menzil konak komutanlığı olarak bir düzen içerisinde faaliyet göstermişlerdir.⁴⁴

Menzil Teşkilatları, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasının hemen ardından çalışmalara başlayarak Büyük Taarruz öncesi yeniden yapılandırılmış, Kasım 1921'den itibaren Büyük Taarruza kadar olan sürede bazı teşkilatlar bölgelerin durumuna göre ya yeniden kurulmuş ya da bunların yerleri değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin yapılmasında bölgelerde bulunan menzil müfettişlerinin göndermiş olduğu ihtiyaç raporları ve değişiklik talepleri de etkili olmuştur. Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması için kurulmuş olan bu iki teşkilatın -Tekâlif-i Milliye Komisyonları ve Menzil Teşkilatı- sorunsuz işlemesi ve vergi toplanması sırasında sorunlarla karşılaşmaması için hem Tekâlif-i Milliye emirlerinin içerisinde İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanma usulü de getirilmiştir.⁴⁵

Sonuç

Kastamonu, Millî Mücadele döneminde cephe gerisinde önemli bir konumda olmuştur. Özellikle İnebolu iskelesiyle Karadeniz'e açılan bir kapı olması, askerî malzeme ve cephane naklinde Ankara ve Batı Cephesi ile irtibatı sağlamıştır. Doğu Cephesi'nden, İstanbul'dan ve Sovyetlerden getirilen malzemelerin nakledildiği ana güzergâh olmuştur. Ayrıca İstanbul'un işgali sürecinde ve işgalden sonra Anadolu'ya geçmek isteyen askerî ve sivil memurların, çeşitli meslek gruplarına mensup halkın en önemli

⁴³ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 159; Peker, *İstiklal Savaşı Resim...*, s. 217.

⁴⁴ Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye...*, s. 148.

⁴⁵ Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye...*, s. 148.

güzergâhı olmuştur.

Kocaeli bölgesinin tamamen İngiliz denetimi altına girmesi, İzmir'in işgali, Güney Anadolu Bölgesinin işgali, otorite ve asayiş meseleleri Kastamonu'nun önemini artırmıştır. İstanbul-Ankara bağlantısını sağlayan yolun İtilaf Kuvvetleri ve bazı isyancı kesimlerin kontrolünde bulunması sebebiyle İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı Millî Mücadele'nin en hayati yolu haline gelmiştir. Hattın en önemli katkısı esasen mühimmat ve lojistik destek konusundadır. İnebolu'da 1920 Ağustos'un da "Yükleme-Boşaltma Kumandanlığı" kurulmuş, bu kumandanlık Umur-ı Bahriye Müdürlüğü emrine verilmiştir. Sevkiyat işlerimi sağlıklı yürütebilmek için Kastamonu ve havalisindeki ordu teşkilâtı, Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı ve Menzil Mıntıka Müfettişliği şeklinde teşkil edilmiştir.

Millî Mücadele dönemi Kastamonu ve İstiklâl Yolu konusunda önemli bilgiler veren ve tükenmiş olan iki önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan birisi Nurettin Peker'in "İstiklal Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı" adlı eseri olup "2018 Türk Dünyası Kültür Başkenti Kastamonu" etinkileri kapsamında Kastamonu Valiliği tarafından yeniden yayınlanmıştır. Bir diğer eser ise Hüsnü Açıksöz'ün "İstiklâl Harbinde Kastamonu" adlı eseridir. Bu eser de Türk Ocakları Derneği Kastamonu Şubesi tarafından Açıksöz gazetesinin ilk yayın hayatına girişinin ve Millî Mücadele hareketinin yüzüncü yıl dönümü kapsamında 2019 yılında yayımlanma kararı alınmıştır.

Kaynakça Gazeteler

*Açıksöz
Kastamonu*

Kitaplar

- Açıksöz, Hüsnü, *İstiklâl Harbinde Kastamonu*, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu, 1933.
- Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, C.4, (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cebesoy, Ali Fuad, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- Çiçek, Rahmi, *Millî Mücadelede Kastamonu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 1990.
- Karauğuz, Doğu, *Kuvay-ı Milliye Ruhuyla Bir Ömür*, İstanbul, 2011.
- Şahingöz, Mehmet, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri*, Bizim Basımevi, Ankara, 2001.
- Eski, Mustafa, *Millî Mücadele'de Mehmet Akif Kastamonu'da*, Önder Matbaacılık, Ankara, 2012.
- Peker, Nurettin, *İstiklal Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, Gün Basımevi, 1955.
- Tezcan, Cezmi, *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2015.

Makaleler

- Aydın Mesut- Ataşer, Rıfki, "Milli Mücadele Döneminde Sovyet Yardımı", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- Akman, Eyüp, "İstiklal Savaşında Kastamonu'dan Geçen Yazarların Savaş ve Bölge İzlenimleri", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, 2014, s. 49-58.
- Çalışkan, Ülkü, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Malî ve Askerî Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 9, Bahar 2006, s. 35-54.
- Çelebi, Ercan, "Milli Mücadele'de Kastamonu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10, S. 19, Bahar 2014, s. 105-117.
- Çiçek, Rahmi, "Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 20, 1997, s. 399-413.
- Ercoşkun, Tülay, "Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 54, S. 2, 2014, s. 365-394.

- Eski, Mustafa, “İnebolu Limanı’nın Tarihçesi ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 13, S. 39, Kasım 1997, s. 929-940.
- _____, “Mütâreke Sonrasında Kastamonu’ya Gelen Ünlü İsimler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XV, S. 45, Kasım 1999, s. 1039-1088.
- Şahingöz, Mehmet, “Millî Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, 2002, s. 726-730.
- _____, “Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XI, S. 32, Temmuz 1995, s. 417-432.
- Turan, Refik, “Milli Mücadele’de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hatı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XV, S. 44, Temmuz 1999, s. 693-701.

TÜRK İSTİKLAL SAVAŞI'NDA İNEBOLU'DA LOJİSTİK VE İKMAL FAALİYETLERİ VE BÖLGEDE YAŞANAN OLAYLAR

Hüsni ÖZLÜ*

Giriş

Kastamonu vilayeti, Millî Mücadele'nin mühimmat sevk ve idaresini yürütmüş, Doğu Cephesi'nden, İstanbul'dan ve Rusya'dan getirilen malzemelerin cephelere taşınmasında ana güzergâh olmuş ve bu görevi en başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Kağrı kolları ile çok zor ve çetin şartlar altında İnebolu iskelesinde başlayan bu mücadele, Kastamonu üzerinden cephelere kadar uzanan bir güzergâhta yapılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 14 Ekim 1925 tarihinde İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda öğrenciler ile yaptığı konuşmada;

“Millî Mücadele'yi yapan, doğrudan doğruya milletin kendisidir, milletin evlâtlarıdır. Millet analarıyla, babalarıyla, hemşireleriyle mücadeleyi kendisine ülkü edindi. Biliyorsunuz ki, asırlarca vuku bulan mücadeleler ve bunların neticeleri olarak da yüksek tarihî zaferler vardır. Fakat o zaferlerin âmilleri kendi ülküleri olarak değil, şunun bunun hırsı peşinde kul köle olarak bulunmuşlardır. Halbuki Millî Mücadele'de şahsî hırs değil, millî ülkü, millî izzetinesif hakikî etken olmuştur.”¹ diyerek Anadolu'da başlayan bu mücadelenin önemini vurgulamaktadır.

Kastamonu'da 15 Haziran 1919 tarihinde yayın hayatına başlayan Açıksöz gazetesi ulusal bağımsızlık savaşı süresince halkı bilinçlendirmiş ve bu hareketi destekleyerek Kastamonu ve çevresinde “Millî Mücadele'nin” sesi olmuştur. Gazete, ilk günlerden itibaren Kuva-yı Milliye'ye destek olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını yayınlamıştır. Ayrıca, Tekâlif-i Milliye emirlerinin bölgede uygulanması için sürekli teşvik yazıları yayınlamış

* Doç. Dr. Öğ. Alb., Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürü.

¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 676.

ve bu gazete İnebolu'dan Çankırı'ya kadar olan tüm ilçe ve köylere ücretsiz yollanmıştır.²

Kastamonu yöresinde yapılan cephe gerisi mücadeleler içerisinde İnebolu'nun özel bir önemi vardır. Fedakârlıkların başlangıç noktası olan İnebolu, Türk istiklal mücadelesinde önemli bir yere sahiptir. Gerek cephelerin lojistik desteği ve gerekse Anadolu'ya girecek vatanseverlerin ilk giriş kapısı olması bölgenin önemini daha da artırmaktadır. İnebolu'da, olası işgallere ve Rum çetelerine karşı ilk millî müfreze 14 Nisan 1919 tarihinde kurulmuş, bölgede yöresel direniş örgütlenmiştir.³ Bu dönemde İnebolu'da kurulan askerî ve sivil teşkilatlar bağımsızlık mücadelesinde son derece önemli görevler üstlenmişler ve büyük fedakârlıklar göstermişlerdir.⁴

Kastamonu vilayetinin en hareketli ilçesi olan İnebolu, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve Ankara'yı merkez yapması ile ayrı bir önem kazanmış ve İstanbul - Ankara bağlantısının ana yolu haline gelmiştir.⁵ İnebolu, Millî Mücadele boyunca, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan insan ve malzeme sevkiyatında ana kapı ve Rusya'dan getirilen silah ve malzemenin boşaltıldığı ve cephelere sevk edildiği merkez, kara ve deniz taşımacılığı için bir terminal noktası olmuştur.⁶ Millî Mücadele'deki deniz hareketinin bel kemiği ve yapılan deniz nakliyatının en önemli merkezi Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığıdır. Ancak ilk deniz nakliyatının başladığı günlerde henüz bu kumandanlık kurulmamış, nakliyat işleri Trabzon'daki 3'üncü Kafkas Tümeni tarafından yürütülmüştür.⁷ İnebolu yolu ile yapılan taşıma işleri de bu kumandanlığın denetimi altına alınmıştır.

Anadolu'da kurulan Millî Hükûmet'in ikmal ve lojistik desteğinin sağlandığı önemli merkez durumunda olan İnebolu, işgal

² Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s. 17.

³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, (Açıklamalı Kronoloji)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S. 71, Ankara 1993, s. 204.

⁴ Hüsnü Özlü, "Millî Mücadele Yıllarında İnebolu'da Faaliyette Bulunan Cemiyet ve Teşkilatlar", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S. 12, Ankara 2008, s. 86.

⁵ Özlü, "Millî Mücadele Yıllarında...", s. 95.

⁶ Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 107.

⁷ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler, Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*, C.II, İstanbul 1962, s. 149.

devletlerinin sürekli kontrolünde olmuş ve 1920 yılının Mayıs ve Haziran aylarına gelindiğinde İnebolu iskelesindeki hareketlilik her an bir çatışmaya sebebiyet verebilecek boyuta ulaşmıştır. Bu dönemde İnebolu'ya gelen silah ve malzeme son derece gizlilik içerisinde nakledilmiş, sadece Liman Reisi ve Mevki Kumandanı şifreli telgrafla haberdar edilmiştir. Kıyıya çıkarılan mühimmat süratli bir şekilde iç kesimlere taşınmış ve cephelere ulaştırılmak üzere kağınlara yüklenmiştir.

1- Millî Mücadele'de İnebolu'da Teşkilatlanma

Millî Mücadele yıllarında Kastamonu bölgesinin en hareketli kazası olan İnebolu'da pek çok cemiyet ve teşkilat kurulmuş ve halkın yönlendirilmesi konusunda katkı sağlamıştır. Bu teşkilatların en önemlisi 27 Temmuz 1919 tarihinde kurulan İnebolu Gençler Mahfilidir.⁸ Teşkilatın kurucuları arasında; “İnebolu Ticaret İdadisinden ve diğer mahallî gençlerden, Mustafa Selim, Mustafa Nuri, Asker Mustafa, Mustafa Fehmi, Mustafa Sıtkı, Reji Müdürü Mustafa, Cemal Azmi, Topçu Kamil, Ahmed Hamdi, Şevket, Ahmet Faik, Foto Recep, Manifaturacı Recep, Muallim Şükrü, Rizeli Abdullah, Baytar Sadık, Muallim Latif, Altıkulaç Mehmet, Trabzonlu Remzi, Kemal, Cebeci Sabri, İbrahim, Alaaddin, Muallim Mehmet” yer almaktadır.⁹ Mahfilin en önemli faaliyetleri arasında, bölge halkının moral ve motivasyonunu artırmak ve cephelerden gelen zafer haberlerini halka ulaştırarak ilçe merkezinde şenlikler tertiplemek gelmektedir. Kars'ın Türk ordusu tarafından geri alındığı günün gecesinde ilçede büyük bir şenlik düzenlenmiş, o gece İnebolu'dan geçmekte olan Giresunlu Topal Osman ve adamları mahfili ziyaret ederek faaliyetlerinden övgü ile bahsetmişlerdir.¹⁰

Batı Cephesi'nden gelen her zafer haberinden sonra halkı sokağa döken İnebolu Gençler Mahfili, özellikle İkinci İnönü Zaferi'nin kazanıldığı günlerde ilçede büyük sevinç gösterileri düzenleyerek, halka büyük moral vermiştir.¹¹ Yine Sakarya Zaferi'nden sonra 16 Eylül 1921 tarihinde ilçede büyük sevinç gösterileri yapı-

⁸ Hüsnü Açıköz, *İstiklal Harbi'nde Kastamonu*, Kastamonu Vilayet Matbaası, 1993, s. 78.

⁹ Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferleri'ni Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıraları*, Gün Basımevi, İstanbul 1955, s. 44.

¹⁰ Özlü, “Millî Mücadele Yıllarında...”, s. 87.

¹¹ *Kastamonu*, 9 Nisan 1921, S. 2395.

arak, gazilere gönderilmek üzere yardım kampanyası düzenlenmiş ve 1480 lira para toplanmıştır.¹²

İnebolu'da faaliyette bulunan bir başka teşkilat İnebolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetidir. Cemiyetin kurucusu, Başkan Müftü Ahmet Efendi ve Hüseyin Kâşif Bey, ikinci başkan ise Rüşumat Müdürü Abdülhalim Bey'dir. Kuruluş tarihi tam olarak tespit edilemeyen ve millî davaya sonuna kadar destek olan bu cemiyetin özelliği ve önemi diğerlerinden farklıdır. Düşman gemilerinin daimî gözetimi altında çalışan, yolcu vapurlarından veya düşman gemilerinden çıkan tehlikeli şahıslarla her an karşılaşan cemiyet, bir taraftan ayakta durmaya çalışırken diğer taraftan Anadolu'yu lojistik yönden desteklemeye çalışmıştır. Bu çerçevede cemiyet halkla bütünleşmiş ve İnebolu halkının desteğini almıştır. Cemiyet, İnebolu Hilal-i Ahmer Şubesi tarafından toplanan yardımlara destek olmuş, toplanan paraların Kastamonu Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne aktarılmasında etkin görev almıştır. Halkın teşvik edilmesi sayesinde bir defada toplanan 500 lira diğer kazalara örnek gösterilmiştir.¹³

Millî Mücadele'de deniz yolu ile yapılan yardımı İnebolu'da organize eden en önemli teşkilat İnebolu Kayıkçılar Loncasıdır. Kendi aralarında birleşerek bir lonca kuruluşu hâlini alan İnebolu kayıkçıları, karşılık beklemeden son derece disiplinli bir şekilde silah ve cephane sevkiyatına katılmış, en önemli mevki olan deniz ile karanın birleştiği noktada âdeta destanlaşmışlardır.

İnebolu Kayıkçılar Loncasına bağlı görev yapan vatanseverler; "Kayıkçılar Kahyası ve Kuva-yı Milliye Reisi İlyas Kaptan ve oğlu Küçük Ali Gözlük, Raşit Kaptan, Hamdi Reis, Çıracak Ahmet Reis, Çerkezin Abdullah Reis, Sart Ali Reis, Hurşit Reis, Çolak Salih Reis, Keresteci Sabri Eyüboğlu, Motorcu Kadir Kaptan, Kayıkçı Mehmet Ali, Kayıkçı Cemil, Paşalıoğlu Mehmet, Çıracak Mehmet'in oğlu Mehmet ve diğer kayıkçılardır."¹⁴

İnebolu kayıkçılarının kahramanlıkları, bu yöreden geçen birçok yazar ve devlet adamının övgüsünü alırken, dönemin gazete ve eserlerine konu olmuştur. O günlerin havasını yazdığı yazılar ile duyuran ve millî davanın öncülerinden olan Yazar İsmail Habib Sevük'ün, İnebolu'da geçen şu anısı bu kahramanlıklara bir örnektir:

¹² Açıksöz, 19 Eylül 1921, S. 289.

¹³ Açıksöz, 16 Mart 1921, S. 134.

¹⁴ Peker, 1918-1923 *İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri...*, s. 369.

“1921 Haziranının birinci Çarşamba günü öğleyin İnebolu’ya Ümit Vapuru geldi. İçinde Sovyetler’in verdiği 300 tonluk mühimmat var. Karadeniz’e Yunan torpidoları çıkıyor. Vapuru acele boşaltmak lazım, bütün sandallar vapura üşüştü. İskelenin inmesini bekleyen yok. Sekiz on metrelik kancaları güverte parmaklığına iliştiren deniz çocukları kancaların sııklarından birer sansar gibi tırmanıp, zembekli birer cambaz gibi vapura atladılar. Dolan kayıkların karaya doğru yarışını görmeli, kürekler pervane gibi işliyor, yükünü boşaltan mekik gibi tekrar vapura koşuyorlardı. Mühimmat kıyıda kalmıyor, üç dört kilometre içerideki tepenin öte yamacına taşınıyordu...”¹⁵

Yazarın tanık olduğu bu olay, o yılların her gününde aynı heyecanla yaşanmış ve Millî Mücadele sona erene kadar devam etmiştir.

Millî Mücadele’nin başlangıcından sona erişine kadar büyük fedakârlıklar gösteren İnebolu Kayıkçılar Loncası bu hizmetleri karşılığında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklal Madalyası vesikası ile ödüllendirilmiştir.¹⁶ 16 Mayıs 1924 Cuma günü Türk Ocağı ve iskelede yapılan şenliklerle adeta bir bayram havası estiren denizciler, sabah saatlerinde Kaymakam Fevzi Bey’in de hazır bulunduğu törende 9 Nisan 1924 tarihli İstiklal Madalyası vesikasını almışlardır. Fevzi Bey kaza kaymakamı olarak yaptığı konuşmada;

“Her millete mukadder olan inkılabından ve bu meyanda Türk tarihinin geçirdiği safahattan, bil intikal millî hareketin münakip kahramanesini yad ve yer yer asar-ı fedakarı gösteren memleketler içinde İnebolu’ya isabet eden hissi şerefın Büyük Millet Meclisince mazhar-ı takdir olarak deniz kahramanları loncasının istiklal madalyasıyla taltifinin haiz olduğunu kıymet ve ehemmiyetin büyüklüğünden bahs etmiş” ve kahramanlık vesikasını tüm kayıkçılar namına liman reisi Yüzbaşı Mehmet Bey’e teslim etmiştir.¹⁷

Yapılan törende Eczacı Yusuf Cemal Bey ve kayıkçı esnafı namına Ahmet Efendi yaptıkları konuşmalarda

“İnebolu’nun en küçüğünden en büyüğüne kadar, millî muharebede cephaneye taşımak, kükreyen denizlerde kendilerine düşen hamal-ı hamiyeti içerilere sevk etmek düşman donanmaları

¹⁵ İsmail Habib Sevik, “İnebolu ve Kayıkçıları”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1936.

¹⁶ Açıksöz, 22 Mayıs 1924, S. 1079.

¹⁷ Açıksöz, 22 Mayıs 1924, S. 1079.

karşısında demirden kuvve-i azim ve iman-ı siper ederek seve seve kendilerine düşen vazifeye koşmak gibi İnebolu kayıkcılığının her tarafa ün salan destan şehametini takdir ediyoruz.” demişlerdir.

Daha sonra konuşma yapan Müderris Akif Efendi cumhuriyetin kurulması ve yaşatılması gereğinden bahsetmiştir. Türk tarihine altın harflerle geçen kahraman İnebolu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal Paşa tarafından övgü ile bahsettiği vesika 11 Şubat 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin 99. oturumunda kabul edilmiş ve yurt sathında, kaza olarak bu teklif sadece İnebolu'ya ait olmuştur.¹⁸

İnebolu Kayıkcılar Loncasına verilen “İstiklal Madalyası Vesikası Beratı” aşağıdaki gibidir;

“Metni iş bu varaka zahrinde bulunan 66 numaralı kanun mucibince verilecek olan İstiklal Madalyası Vesikası,

Numara 2107

Maksad-ı ulvinin husuli için azami ibrazı mesai eylediğinden dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 11.02.1340 tarihinde vuku bulan birinci ictima senesi 99'uncu ictimainın 1'inci celsesinde ziirde hüviyeti muharrer İnebolu Mavnacılar Loncasına bir kıt-a beyaz şeritli istiklal madalyası verilmiştir.”

İstiklal Madalyası alan zatın hüviyeti

İnebolu Mavnacılar Loncası

Resmi Mühür

T.B.M.M. Riyaseti

Gazi Müşir Mustafa Kemal

Düzenli ordunun kurulması ve kazanılan Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri Türk milletinin moralini yükseltmiş ve yeni kurulan hükümete olan güveni pekiştirmiştir. Ancak, Kütahya Eskişehir Muharebeleri sonucunda, Türk ordusunun ihtiyaçları için acil tedbirlerin alınması gereği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5 Ağustos 1921 tarihli toplantısında Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi verilmiş ve Mustafa Kemal Başkumandanlık yetkisini aldıktan sonra ordunun içinde bulunduğu zor durumu aşmak ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla 7-8 Ağustos 1921 tarihinde 10 maddelik Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınlamış, ordunun insan, vasıta ve gıda bakımından muhtaç

¹⁸ Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri..., s. 428.

olduğu bütün noksanlarını tamamlayacak bir umumi tebligat hazırlamıştır. Tekâlif-i Milliye emirlerinin birinci maddesi gereğince her kazada birer komisyon kurulmuştur. Bütün çalışmalar bu komisyonlar tarafından yürütülmüştür. Bu karar çerçevesinde aynı şekilde İnebolu ve diğer ilçelerde de komisyonlar oluşturulmuş ve ordunun ihtiyaç duyduğu malzemeler, süratle toplanmaya başlamıştır. Kastamonu'da oluşturulan komisyonun merkezi Belediye binası olarak belirlenmiş ve düzenli olarak çalışan memurlar her gün artan bir hızla malzeme toplamışlardır. İnebolu'da toplanan yardımlarda bilahare bu merkeze taşınmıştır.¹⁹

Millî Mücadele yıllarında İnebolu'da kurulan askerî teşkilatlar ise; İnebolu İstihbarat Zabitliği,²⁰ İnebolu Mevki Komutanlığı, İnebolu İrkap ve İhraç Kumandanlığı, İnebolu Askerî Polis Teşkilatı, İnebolu Emniyet Müfettişliği, İnebolu Sevk ve Satın Alma Komisyonu'dur. Ayrıca bu teşkilatlar esir değişimi ile ilgili olarak 20 Ekim 1921 tarihinde çalışmalara başlanmış,²¹ 25 Ekim 1921 tarihinde İnebolu'da yapılacak esir değişimi için Binbaşı Kemal Bey başkanlığında bir heyet teşkil edilmiştir.²²

İnebolu ve havalisinde istihbarat faaliyetleri İnebolu İstihbarat Zabitliği tarafından yürütülmüştür. Heyet-i Temsiliye döneminde haber alma işlemleri ise idari amirlerine bırakılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kurulmasından sonra haber alma işlemleri mahalli askerlik şubeleri bünyesinde oluşturulan istihbarat subayları tarafından yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede İnebolu ve bölgesinde yürütülen istihbarat faaliyetleri rapor halinde İnebolu İstihbarat Zabitliği tarafından gizli olarak Kastamonu vilayetine ve oradan da gerek görüldüğü takdirde Ankara'ya iletilmiştir.

¹⁹ *Kastamonu*, 27 Ağustos 1921, S. 2414.

²⁰ İstanbul'dan İnebolu'ya gelen Mülazım-ı evvel Şevki 31 Temmuz 1920 tarihinde İnebolu İstihbarat Zabitliğinde çalışmaya başlamıştır. (ATASE Arşivi, İSH,K: 1114,G: 62) 8 Şubat 1921 tarihinde İnebolu'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye emrinde bir istihbarat zabitliği teşkil edilmiş ve bu teşkilatın başına Binbaşı Nidai getirilerek göreve başlamıştır. (ATASE Arşivi, İSH,K: 1069, G: 74) 24 Temmuz 1921 tarihinde İnebolu İstihbarat Zabitliğine Mülazım-ı sani Tahsin atanmış, (ATASE Arşivi, İSH,K: 1163, G: 175) Yüzbaşı Emin Ali İnebolu İstihbarat Subay yardımcılığına tayin olmuştur. (ATASE Arşivi, İSH,K: 1166, G: 108) Bu arada İnebolu İstihbarat memuru azledilerek yerine Süleyman Cevdet Bey tayin edilmiştir. (ATASE Arşivi, İSH,K: 1163, G: 156)

²¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 1107, G: 31.

²² ATASE Arşivi, İSH, K: 1171, G: 169.

Bu teşkilatın bir görevi de “Kavanin-i Nizam-ı Seyahat Hakkındaki Talimatname” uyarınca İnebolu’ya gelen şüpheli ve seyahat varakası taşımayan kişileri araştırmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Özel Kalemiiyle yaptığı görüşmeye göre bu şahıslara geçiş izni vermektir.²³

Bu dönemde, Anadolu’ya geçmek isteyen şahıslar tam bir istihbarat kontrolünden sonra, gerekirse teminat nakliyesi de alınarak seyahatlerine müsaade edilmiştir. Bu işlemlerin tamamına yakını istihbarat zabıtlığı yapmıştır. Savaş sona erdikten sonra bu seyahat varakası taşıma işlemi 10 Mart 1923 tarihinden itibaren kaldırılmış ve seyahat serbestliği getirilmiştir.²⁴

İnebolu Mevki Komutanlığı’nın görevi; Anadolu’ya geçecek subayların, silah ve cephanenin lojistiğinin sağlandığı bölge olan İnebolu’da güvenliği sağlamak ve askerî kuvvetleri teşkilatlandırmaktır. Ocak 1921 yılında kurulan komutanlığın görev alanı doğuda Çatalzeytin’den başlayarak Abana, İnebolu üzerinden batıda Kerempe Burnu’na kadar uzanmaktadır. Bu çerçevede sahilin belirli noktalarında karakollar kurulmuş ve denizdeki tüm seyir ve hareketlilik takip edilmiş, karaya çıkan tüm yabancılar ile ilgili bilgiler anında komutanlığa bildirilmiştir.²⁵ Ancak yeterli kadroya sahip olmayan İnebolu Mevki Komutanlığı, zaman zaman köy muhtarlarından ve ihtiyar heyetlerinden yardım alarak bu hizmetlerini sürdürmüştür. Ancak 5 Mayıs 1921 tarihli belgeden İnebolu’ya gelen tüm memur ve cemiyetlerin kontrolü için yeterli miktarda kontrol memurunun bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶

23 Nisan 1921 tarihinde Hilal-i Ahmer teşkilatı Anadolu’ya geçmek üzere İnebolu’ya hareket etmiştir.²⁷ 27 Nisan 1921 tarihinde İstanbul Zeytinburnu fabrikasında çalışan ustalar Anadolu’ya geçmek üzere İnebolu’ya sevk olmuşlardır.²⁸ 5 Temmuz 1921 tarihinde Mehmet Emin Bey ve İsmail Hakkı Bey İnebolu’ya gelmiş ve Ankara’ya gitmek üzere yola çıkmıştır.²⁹

İnebolu İrkap ve İhraç Komutanlığı’nın görevi; Anadolu’ya giriş yapan tüm malzemelerin güvenli ve seri halde taşınmasını

²³ *Kastamonu*, 31 Aralık 1920, S. 2373.

²⁴ *Açıksöz*, 10 Mart 1923, S. 728.

²⁵ Rahmi Çiçek, *Milli Mücadelede Kastamonu*, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 186.

²⁶ *ATASE Arşivi*, İŞH,K: 1114, G: 66.

²⁷ *ATASE Arşivi*, İŞH,K: 1081, G: 42.

²⁸ *ATASE Arşivi*, İŞH,K: 1156, G: 53.

²⁹ *ATASE Arşivi*, İŞH,K: 1075, G: 64.

sağlamaktır. Millî Mücadele döneminde, Kastamonu ilinin deniz sınırındaki Gerze, Sinop, Ayancık, İnebolu, Cide, Bartın, Akçaşehir, Kozlu, Kilimli, Zonguldak, Ereğli liman reislikleri, İstanbul Hükûmeti Bahriye Nezareti denetimi ve kontrolü altında bulunmaktadır. Karadeniz sahili boyunca sıralanan bu reislikler, Millî Mücadele başlar başlamaz Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal'in yanında yer alarak 10 Temmuz 1920 tarihi itibarı ile Umur-u Bahriye Müdüriyetine bağlanmış ve görevlerini bu müdüriyet vasıtası ile yerine getirmişlerdir.³⁰

İnebolu İrkap ve İhraç Kumandanlığı 1921 yılı Ağustos ayında kurulmuş ve Anadolu'ya giriş yapan tüm malzemeler bu teşkilat vasıtasıyla güvenli ve seri halde taşınmıştır.³¹ Kuruluş döneminde komutanlığın başında Yüzbaşı Mehmet Efendi görev yaparken, ilerleyen dönemde bölgedeki artan yoğunluk ve teşkilatın öneminin artmasına paralel olarak Deniz Binbaşısı Cemal Bey görevlendirilmiştir.³²

İnebolu Askerî Polis Teşkilatının görevi; casusluk ve gizli propagandalara karşı önlem almaktır. İstanbul Hükûmeti ve itilafçıların her fırsatta yaptıkları casusluk ve gizli propagandaları Millî Müdafaa Vekâletinin tedbir almasını zorunlu hale getirmiş ve birçok bölgede askerî polis teşkilatları kurulmasına sebep olmuştur. Kastamonu Havalisi Komutanı Muhiddin Paşa bu gerekçe ile İnebolu'da bir Askerî Polis Teşkilatı kurulması emri vermiş ve kısa sürede bu teşkilat oluşturulmuştur.³³

İnebolu'da kurulan Askerî Polis Teşkilatının görevini tüm kıyı şeridinde yayması için karakollar oluşturulmuş ve bu karakollarda görev yapacak polis memurlarının polis müdüriyeti tarafından temini istenmiştir. Karakollar, 10 Kasım 1920 tarihine kadar oluşturulmuş ve memurlar bu tarihten itibaren bölgedeki faaliyetlerine başlamışlardır.³⁴

İnebolu Emniyet Müfettişliğinin görevi; ilçede emniyeti ve güvenliği sağlamaktır. Kuruluşları Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan emniyet müfettişlikleri ülkenin önemli merkezlerinde görev yapmakta olup Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak hizmet yü-

³⁰ *Kastamonu*, 17 Şubat 1977, S. 907.

³¹ Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Kara Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayını, Ankara 1964, s. 96.

³² Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul 1946, s.21.

³³ Nurettin Peker, "Kurtuluş Savaşı'nda Kastamonu ve Havalisi" *Kastamonu*, 20 Temmuz 1977, S. 1038.

³⁴ Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri...*, s. 216.

rütmektedirler. İlçelerde kaymakamların kontrolünde bulunan bu teşkilat, İnebolu'da İnebolu Polis Teşkilatı ile birlikte çalışmaktadır. Kuruluş tarihi tespit edilemeyen İnebolu Emniyet Müfettişliğine, kurulduğu anda Bursa merkez memuru olarak görev yapan Ragıp Bey tayin edilmiş ve bölgenin huzur ve emniyeti için görev yapmıştır.³⁵

İnebolu Emniyet Müfettişliği, İnebolu'nun sosyal ve içtimai yapısı içerisinde yer alan ve azınlık statüsünde bulunan Rum ve Ermenilerin can ve mal güvenliklerini sağlamış ve Türk vatandaşlarının da huzur içerisinde yaşamaları için her türlü tedbiri almış ve bölgeyi kontrolü altında tutmuştur. Daha sonraki yıllarda çıkartılan kanunla bu teşkilat mahallî polis idaresi ile birleştirilmiş ve müfettişliğin görevine son verilmiştir.

İnebolu Sevk ve Satın Alma Komisyonu'nun görevi; cephele-re sevk edilen malzemelerin taşınmasını koordine etmektir. Millî Mücadele yılları boyunca İnebolu-Ankara yolunun önemini erken kavrayan Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa bölgedeki satın alma işlemleri ve gelecek yardımların cepheye sevk için güvendiği adamlarından Fuat Bey'i yanında Binbaşı Bahaddin Bey ile birlikte İnebolu'ya göndermiş ve 8 Temmuz 1921 tarihinde İnebolu Satın Alma ve Taşıma Komisyonu kurulmuştur.³⁶ Daha sonraki dönemde İnebolu Hat Komutanlığı ve daha sonra da Menzil Mıntıka Komutanlığı emrine girerek faaliyetlerini sürdüren komisyon, cephelere sevk edilen malzemelerin taşınmasında çok önemli görevler üstlenmiştir.

Bu teşkilatlardan ayrı olarak Millî Mücadele yıllarında İnebolu'da faaliyette bulunan başlıca kuruluşlar; Teçhizat Ambar Nokta Komutanlığı, Hizmet Komutanlığı, Depo Komutanlığı, Liman Başkanlığı, Ulaştırma Kolu, Kıyı Koruma Komutanlığı, Kastamonu Telsiz İstasyonu'dur. Bu komutanlıkların faaliyetleri de diğerleri gibi deniz yolu ile getirilen silah ve mühimmatın kara yolu ile cephelere naklini gerçekleştirmek, yani Millî Mücadele'nin lojistik desteğini sağlamaktır. İlçede oluşturulan bu komutanlıklar yaptıkları faaliyetler bakımından tamamen Kastamonu ve Havalisi Komutanlığına karşı sorumlu olup bu komutanlığın emir komutası altında bulunmaktadır. Ayrıca, Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı, bu dönemde gerek cephe ve gerekse cephe gerisinde önemli hizmetleri olan bir komutanlıktır. Komutan-

³⁵ Açıksöz, 27 Kasım 1921, S. 116.

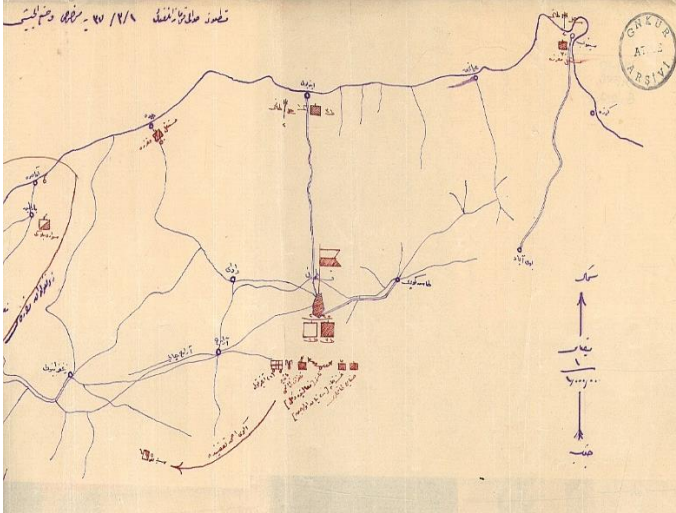
³⁶ Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri..., s. 217.

lık, Sakarya Savaşı öncesinde, 128 subay, 1840 er, 642 tüfek, 2 ağır makineli tüfek ve 6 top ile kuvvetlerini Millî Mücadele için hazır hale getirmiştir ve cepheye nakletmiştir.³⁷

2- Silah ve Cephane Sevkiyatında İnebolu- Kastamonu Yolu

Millî Mücadele sırasında Türk ordusunun silah ve cephane ihtiyacı, işgal bölgesinden uzak olan Karadeniz sahillerindeki şehir ve kasabalardan yapılan lojistik faaliyetler ile sağlanmıştır. Karadeniz'den Anadolu'ya deniz yolu ile yapılan sevkiyatta özellikle iki komutanlık önemli rol oynamıştır ki bunlardan birincisi, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı, ikincisi ise daha batıda yer alan Karadeniz Ereğlisi Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığıdır. Her iki komutanlığında ortak keşiştiği yer İnebolu'dur. Gerek Rusya'dan getirilen malzemeler ve gerekse İstanbul'dan gizli gruplar vasıtası ile kaçırılan silahlar İnebolu üzerinden cepheye nakledilmiştir.³⁸

Kastamonu Havalı Kumandanlığı 1 Mart 1921 tarihli vazü'l ceysi

Kaynak: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, *İstiklal Harbi Kataloğu*.

³⁷ *Türk İstiklal Harbi, C.II., Batı Cephesi*, V.Kısım, I. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1995, s. 59.

³⁸ Hüsnü Özlü, "Millî Mücadele Yıllarında Cepheye Silah ve Cephane Sevkiyatında İnebolu Kastamonu Yolu" *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları S. 15, Şubat 2010, s. 79.

Rusya ile 24 Temmuz-24 Ağustos 1920 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Rusya'dan ilk sevkiyat başlamış ve Kafkasya yolu açılıncaya kadar, Sovyetler'den sağlanan silah, cephane ve para yardımı toplama ve transit merkezi Rostov'dan, Karadeniz kıyısındaki Tuapse'ye yöneltilmiş ve buradan Lazistan Mebusu Osman Bey nezaretinde motor ve vapurlar ile Trabzon'a ve oradan da İnebolu'ya gönderilmiştir. Millî Mücadele döneminde Karadeniz'de deniz harekâtının bel kemiği ve yapılan deniz nakliyatının ana merkezi Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığıdır. Komutanlığın görev alanı 28 Kasım 1921 tarihinde Karadeniz sahilindeki bütün kazaları kapsamaktadır.³⁹

İnebolu'ya yapılan ilk sevkiyatların başarıya ulaşması, yola çıkan motorların zamanında yerlerine ulaşması ve malzemelerin noksansız olarak teslim edilmesi bölgedeki faaliyetlerin önemini daha da arttırmıştır. Her geçen gün yapılan nakliyatın kapasitesi artmış ve daha kontrollü çalışılmış ve artık sıra büyük gemilerle nakliyat yapılmaya başlanmıştır. "Rüsümât No: 4" gemisi Rusya'dan yüklediği malzemeleri, "Garp'a Sefer Yapan Gemiler İçin Hazırlanan Talimat" gereği direkt İnebolu'ya taşımıştır. 1920 yılı Aralık ayına kadar Rusya'dan ve dolaylı olarak Trabzon'dan İnebolu'ya taşınan silah ve malzemelerin listesi aşağıdaki gibidir:⁴⁰

Tüfek	Kasatura	Cephane	Sevk Tarihi	Vasıta
184	192	422	22 Eylül 1920	Rusya'dan Motor ile
315	315	299	25 Eylül 1920	Hayrettin Motoru ile
191	191	59	27 Eylül 1920	Şükran Motoru ile
205	205	30	1 Ekim 1920	Yıldız Motoru ile
858	1108	727	1 Ekim 1920	Mebruke Motoru ile
564	584	494	20 Ekim 1920	Gazal Motoru ile
632	615	1185	4 Ekim 1920	Rüsumat 4 Motoru ile
438	478	412	1 Aralık 1920	Rüsumat 4 Motoru ile

60 numaralı ve 10 Nisan 1921 tarihli nakliyat raporuna göre Ankara'da bulunan Sevkiyat ve Nakliyat-ı Umumiye Müdüriyetine gönderilen malzemeler şu şekildedir:

³⁹ ATASE Arşivi, İSH, K: 1112, G: 155.

⁴⁰ Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri..., s. 243.

1- Yüzbaşı Münir Efendi aracılığı ile Abdullah Çavuş 15 araba koluna 216 ve mülazımı evvel Ali Sami Efendi aracılığı ile Abdullahoğlu Süleyman 3 arabalık koluna 106 ve mülazımı sani Turgut Necati Efendi dirayetiyle 3 arabalık Kadioğlu Ahmet Numan koluna 38 sandık Osmanlı piyade mermisi yüklenerek kaffesi 9 Nisan 1921'de, Binbaşı Halil Efendi aracılığı ile Alioğlu İzzet'in 9 arabalık kolundan 116 sandık Osmanlı piyade mermisi ve İsmailoğlu Osman Onbaşıya ait 21 mekkareye 50 sandık piyade ve 16 sandık top mermisi⁴¹ 9 Nisan 1921'de Nevşehirin Karacakuru mahallesinden Hasan Hüseyin mahdumu Ali Ağanın 42 devesine 250 sandık piyade mermisi ve Kayın Karyesinden İsmail oğlu Osman Onbaşının 21 mekkaresiyle 50 sandık Osmanlı mermisi, 16 sandık İngiliz top mermisi 10 Nisan 1921'de İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket ettirilmiştir. Toplar 10 Nisan 1921'de sabahleyin Küre'den Kastamonu'ya hareket ettirilmiştir. 1 sandık İngiliz cephanesi ve 1 sandık içinde 7 motosiklet dış lastiği, 4 motosiklet iç lastiği bir de pullu karpit feneri, 2 köhne direk, müstamel bomba, menametreli 2 kömürlük kayışı, 2 yan kayış, 1 çift tertibiyle 1850 çift çorap ile 1 Alman 1 Osmanlı anahtarlı mavzer tüfekleri⁴² Taşköprülü Abdullahoğlu Ahmet vasıtasıyla 1 araba ile 4 numaralı müteahhit Mustafa Ağa'nın Mekkare koluyla 5 sandık Alman, 69 sandık Osmanlı, 275 sandık Avusturya cephanesi 10 Nisan 1921'de Kastamonu'dan Ankara'ya hareket ettirilmiştir. 2 numaralı müteahhit Halil Ağanın mekkare koluyla 128 sandık İngiliz top mermisi ve 1165 boş çuvalı hamilen ve menzil nakliye araba kolu 9 araba, 7 adet sehpa, 59 sandık Avusturya cephanesi, 35 sandık İngiliz top mermisi 3 sandık İngiliz toplarına mahsus nişan alet ve edevatıyla 4 adet mesaha cetvelini⁴³ hamilen 10 Nisan 1921'de Kastamonu'ya muvasalat etmiş ve 11 Nisan 1921'de sabahleyin Ankara'ya hareket ettirilmiştir. Çankırı'nın Korgun Karyesinden Aşıkoğlu Ömer ve Refiki Abdullah'ın 5 mekkaresiyle 13 sandık İngiliz top mermisi 10 Nisan 1921'de Kastamonu'ya gelmiştir.

2- 2 Mülazım-ı evvel 10 Nisan 1921'de İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket etmiştir.

3-Hava muhalefetinden Vona Limanına iltica eden Giresun Alayının üçüncü taburuna ait 47 asker merbuttur. Bir taka ile 9 Nisan 1921'de Sinop'a varmışlardır. 42 asker Çerkeş ile Yabanabad

⁴¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 573, G: 162.

⁴² ATASE Arşivi, İSH, K: 573, G: 162a.

⁴³ ATASE Arşivi, İSH, K: 573, G: 162aa.

arasında ve 48 asker Kastamonu ile Ilgaz arasında sevk efradı olduğu Boyabat noktasından Sinop şubesine ait 10 neferin, 2 manda, 1 öküz sevkiyatı ve 15 nefer Daday'dan Kastamonu'ya sevkiyatına muvasalat etmiştir.⁴⁴

4- Hava kapalı ve soğuktur.

Menzil Mıntıka Müfettişi Osman

2.Şube 12 Nisan 1921

Rusya üzerinden sağlanan yardımların nakliyesi, Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Türk heyetinin 13 Ağustos 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile görüşmesinden sonra Brest Litovsk Antlaşması ve Ermenistan sorunu üzerinde durdurulmuştur.⁴⁵ Bu görüşmede Türk hükûmetinin istekleri bir liste halinde silah ve mühimmat komisyonuna verilmiş fakat cevap alınamamıştır. Oysa Rusya daha Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde Halil Paşa vasıtasıyla başlayan diyalogda her türlü imkânsızlığa rağmen silah ve malzeme yardımı yapmayı taahhüt etmiştir.⁴⁶ Bu görüşmelerde Rusya heyetine iletilen taleplerde yer alan malzemeler şunlardır.

"100.000 tüfek, 300 mitralyöz, her tüfeğe 10.000 ve her mitralyöze 100.000 mermi ve mermileriyle 60 obüs topu, Bakü'deki 13 İngiliz topu, 100 cebel topu, 100.000 mermi, 5 uçaksavar batarya, ayrıca Alman tüfek ve cephanesi, 5.000 kılıç, 100.000 bomba, imalat-ı harbiye malzemeleri, telsiz, saraçhane ve kumaş imalathaneleri tesisleri, kablolar, benzin, vs."⁴⁷

Yapılan görüşmeler neticesinde bir dostluk anlaşması projesi hazırlanmış ve her iki devletin delegeleri tarafından 24 Ağustos 1920 tarihinde parafe edilmiştir. Bu kapsamda Rusya'dan silah ve cephane sevkiyatına başlanmış ve 1920 yılı Eylül ayı içerisinde 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3590 kasatura Trabzon'a ve oradan da İnebolu Limanı'na sevk edilmiştir.⁴⁸ Bu dostluk antlaşması çerçevesinde Rusya'nın ilk etapta kısmi de olsa desteği sağlanmış ve yardımlar yavaş yavaş Karadeniz üzerinden gelmeye başlamıştır. Ancak ne var ki Rusya'nın da Türk Hükûmetinden kabul edilemez birtakım istekleri olmuş, Van, Bitlis ve Muş illeri-

⁴⁴ ATASE Arşivi, İSH, K: 573, G: 162aaa.

⁴⁵ Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri..., s. 70.

⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)*, C.II, İstanbul 1986, s. 410.

⁴⁷ Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)*, s. 411.

⁴⁸ Rıfat Önsoy, "Millî Mücadelenin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar", *Millî Mücadele Tarihi-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 325.

nin Ermenistan'a verilmesini talep etmiştir.⁴⁹ Bu isteklerin reddilmesi üzerine bir süre antlaşma imzalanamamış, daha sonra bu isteklerinden vazgeçmişlerdir. Ermenistan ile 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşması'ndan sonra Doğu Anadolu'daki sorun halledilince Rusya'dan Anadolu'ya daha fazla silah ve cephane gelmeye başlamıştır.

Rusya sınırları içinde yer alan Batum, Tuapse ve Novorosisk'i limanlarından yüklenen malzemeler öncelikle Trabzon'a getirilmiş, buradan Batı Cephesi'ne en yakın noktalar olan İnebolu ve Akçakoca sahillerine nakledilmiştir.⁵⁰ Bu arada Karadeniz'deki faaliyetler özellikle Yunan Deniz Kuvvetleri tarafından yakından takip edilmiş ve bölge abluka altına alınmıştır. Bu şartlar altında nakliye işleri zaman zaman halktan kiralanan kayıklar ve motorlar ile yapılmış, Yunan kontrol gemileri yaklaştığı anda kayıklar karaya çekilerek malzemeler kurtarılmıştır. Nakliyat sırasında gemiler sürekli olarak kıyı seyri yapmışlar ve düşman eline geçmemek için gerekirse gemiyi batırma talimatı almışlardır. Gemiler Karadeniz sahili boyunca geçtikleri her limana uğrayıp liman reislerinden hem hava durumu, hem de düşman donanmasının bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi almışlardır.⁵¹

Millî Mücadele yıllarında İstanbul'daki depo ve ambarlardan kaçırılan silahlar cephelerde çok önemli katkı sağlanmıştır. Bu malzemeleri gizli yollardan kaçırarak Anadolu'ya taşıyan önemli gruplar vardır. Bu grupların başında; Karakol Cemiyeti, Beşler Grubu, Hamza Grubu (Felah Grubu), Zabitan Grubu gelmektedir. Ayrıca Anadolu'daki depolardan kaçırılan ya da el konulan silah ve malzemeler de cephelere sevk edilmiştir.⁵² Mim Mim Grubu adıyla oluşturulan bir başka gizli grup da özellikle 1922 yılından itibaren faaliyetlerini artırmış, silah, cephane ve malzemelerin Anadolu'ya taşınmasında yabancı vapur şirketleri ile anlaşma yoluna giderek İnebolu ve çevre iskelelerini ana yol olarak kullanmıştır.

⁴⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne)*, 2. Kitap, Ankara 1998, s. 204.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 38.

⁵¹ Emrullah Nutku, "İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, İstanbul 1962, s. 188.

⁵² Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, 1990, s. 592.

Karadeniz’de yapılan deniz nakliyatının başarısında Hopa’dan Kefken’e kadar uzanan işaret ve gözetleme istasyonlarının ve bunların bağlı buldukları liman reisliklerinin çalışmaları ve raporlarını ilgili makamlara düzenli olarak ulaştırılan telsiz ve telgraf hizmetlerinin rolü çok büyüktür.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Karadeniz’deki deniz kuvvetleri ile İstanbul bağlantısını sağlayan Sinop’taki 2,5 kilovatlık telsiz istasyonu Mayıs 1921 tarihinde Kastamonu’ya nakledilmiş ve bu istasyon Batı Cephesi’nin bir ikmal merkezi olan Kastamonu’nu haberleşmesini ve Rusya ile yapılan irtibatı sağlamıştır.⁵³

İnebolu telgrafhanesinin de Millî Mücadele’deki yeri çok önemlidir. İskeleye çıkarılan silah ve cephane bu telgrafhane sayesinde anında Kastamonu Havalisi Komutanlığına bildirilmiş, talimat ve emirler bu teşkilat sayesinde ulaştırılmıştır.⁵⁴ İnebolu telgrafçıları, Heyet-i Temsiliye’nin kararlarını her bölgeye duyurmak ve Kuva-yı Millîye hareketinin yayılmasını sağlamak üzere çalışmışlardır.⁵⁵

23 Eylül 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İsmet imzası ile Vali Vekili ve Fırka Kumandanı Rüştü Bey’e gelen şifreli telgrafta nakliye ücreti olarak Osman Bey’e 10.000 lira gönderilmesi için Maliye Vekâletinden, Trabzon Defterdarlığına emir verildiği ve gelecek silahların Garp Cephesi’ne alınacağı, doğruca İnebolu’ya gönderilmesi ve bu suretle İnebolu nakliyatının tecrübe edilmesi ve bildirilmesi hususunda emir verilmiştir.⁵⁶

Bu şifreli telgraftan da anlaşılacağı üzere doğudan gelecek malzemelerin sevkinde en fazla üzerinde durulan merkez İnebolu’dur. Öncelikle İnebolu’nun stratejik konumu, Batı Cephesi’ne giden en kestirme yolun buradan başlaması tüm komutanlıkların dikkatini İnebolu’ya çevirmiştir. 28 Ağustos 1920 tarihinde İnebolu limanına gelen ilk yardım motoru derhal kontrol altına alınarak malzemeler çok seri bir şekilde tehlikeden uzak noktalara taşınmış ve böylece İnebolu halkı, bu ilk tarihi görevini başarı ile tamamlamıştır.⁵⁷

⁵³ *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 33.

⁵⁴ Çiçek, *Millî Mücadele’de Kastamonu*, s. 175.

⁵⁵ Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı’nın Vesika ve Resimleri...*, s. 246.

⁵⁶ Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı’nın Vesika ve Resimleri...*, s. 242.

⁵⁷ Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı’nın Vesika ve Resimleri...*, s. 241.

Bu dönemde 1 Haziran 1921 tarihinde Rusya'dan gelen Bahr-1 cedit vapuru ve Ümit vapuru 300 tonluk mühimmat ile İnebolu'ya gelmiştir. Bahr-1 cedit vapuru gece boşaltılmış, Ümit vapurunun depolarının da bir an önce boşaltılması gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü İnebolu İstihbarat Zabıtlığı, Yunan zırhlılarının boğazdan çıktığını ve son mil İnebolu istikametine yol aldığını haber vermiş ve bu haber tellallar vasıtası ile halka duyurulmuştur. Fedakâr İnebolu halkı, genci yaşlısı, piyade, denk, kütük (kayık çeşitleri) kayıklarını yüzdürmüş ve Ümit vapurunun etrafını sararak geminin ambarlarını boşaltıp cephaneyi karaya çıkarmışlardır. O gün İnebolu'daki tüm depolar, mağazalar ve ardiyeler dolmuş, geri kalanı ise İkiçay Tepesi'ne çıkarılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı Deniz Cephesi 946'ncı şube İstiklal Harbi kayıtlarına göre; her iki vapurdan çıkarılan silah ve cephane listesi aşağıdaki gibidir.⁵⁸

Vasıta	Malzeme	Adet
Bahr-1 cedit Vapuru	Top güllesi	3.000
	Makinelî tüfek cephanesi	143
	Makinelî tüfek	45
	Cephane sandığı	2.614
	Tüfek	4.840
Ümit Vapuru	Makinelî tüfek	24
	Cephane sandığı	2.593
	Tüfek	2.260

Bahsi geçen vapurların boşaltılmasından hemen sonra, daha önce istihbarat bilgisi alınan Yunan zırhlıları İnebolu önlerine gelmişler, ancak kısa süre sonra uzaklaşmak zorunda kalmışlardır.

İnebolu'nun abluka altına alınması öncesi kazada büyük bir hareketlilik ve özverili çalışma görmekteyiz. Bu durumda, Rusya ve Trabzon'dan İnebolu Askerlik Şubesi ve Esliha Mühimmat Komisyonu'nca gönderilen malzemeler, İrkap ve İhraç Kumandanlığınca karaya çıkarılmış ve komisyonun gözetimi altında Nokta Komutanlığı'nın emrindeki depolara taşınmıştır.⁵⁹

⁵⁸ Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri..., s. 328.

⁵⁹ Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri..., s. 243

İnebolu merkezindeki depoların dolması halinde bu malzemeler İkiçay mevkiindeki depolara nakledilmiş ve buradaki depolar Mevki Kumandanlığınca emniyet altına alınmıştır. Depolardaki malzemeler uzun süre bekletilmeden derhal yola çıkarılarak Kastamonu-Çankırı yolu ile cepheye sevk edilmiştir.

Deniz nakliyatında, İstanbul-Karadeniz bağlantısında oldukça zor günler yaşanmıştır. Bu nakliyat sivil motorlar, Seyr-i Sefain İdaresi vapurları ve Fransız, Sırp, İran bandırası taşıyan özel ticaret şirketi vapurlarıyla yapılmıştır.⁶⁰

İstanbul Haliç Tersanesinde, Anadolu Kavağı ve Zeytinburnu'nda bulunan ambarlardan muavenet heyetleri yardımıyla kaçırılan top, hafif silah, mayın, donatım araç ve gereçleri, Akçakoca, Ereğli, İnebolu iskelelerine sevk edilmiştir.⁶¹ Bu iskelelere gelen malzemeler çok süratli bir şekilde iç kesimlere taşınarak cephelere sevk edilmiştir.

Gizli guruplar bir taraftan elde edilen istihbarat bilgileri ile TBMM'nin çeşitli konularda alacağı tavrı şekillendirirken, diğer yandan da TBMM ordularının subay, er ve diğer askerî personelini temin etmeye yardımcı olmuşlardır. Faaliyette bulunan bu gizli grupların çalışmaları ile İnebolu iskelesi daha da hareketlenmiş, Ankara Hükümetinin girişimleri ile İnebolu iskelesinde bir rapor merkezi kurulmuş ve Askerî Polis Teşkilatı'nın yapacağı hizmetlerle buradan giriş yapan askerî ve sivil malzemelerin kontrolü sağlanmıştır.

İstanbul'da gizli olarak faaliyetlerini sürdüren bu gruplar vasıtası ile önemli miktarda (39.230 ton) silah ve malzeme Anadolu'ya kaçırılarak cephelere sevk edilmiştir. Bu malzemelerin büyük bir kısmı İnebolu iskelesinden taşınmakla birlikte Akçakoca, Zonguldak, Samsun liman ve iskeleleri de kullanılmıştır.⁶²

1921 ve 1922 yılları arasında İstanbul'dan İnebolu'ya silah ve askerî malzeme taşıyan vapur ve sefer tarihleri aşağıdaki gibidir.⁶³

⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Cilt 5, s. 46.

⁶¹ *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 47.

⁶² Hüseyin Dağtekin, "İstiklal Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askerî Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", *Tarih Vesikalari Dergisi*, C. 1, (1955-1961), s. 11.

⁶³ Dağtekin, "İstiklal Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan...", s. 10.

Vapur	Taşıma Tarihi
Arara Vapuru	5 Teşrinisani 1921
	15 Şubat 1922
	11 Mayıs 1922
	11 Eylül 1922
Adana Vapuru	1 Kânunuevvel 1922
Mersin Vapuru	6 Nisan 1922
Ladil Vapuru	30 Kânunusani 1922
	1 Mart 1922
	18 Ağustos 1922
	15 Nisan 1922
Lelet Vapuru	1 Teşrinievvel 1922
	2 Ağustos 1922
Lankırı Vapuru	12 Mayıs 1922

Yunanların İzmir'i işgalinden sonra, İstanbul'daki silah ve mühimmat depolarının Anadolu'ya aktarılması ile yeni kurulan ordunun birçok ihtiyacı karşılanmıştır. Deniz yolu ile yapılan ve sadece Karakol Cemiyeti vasıtası ile kaçırılan malzemelerin listesi şu şekilde tespit edilmiştir. "56.000 mekanizma, 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, 1 batarya top, 3.000 sandık cephanesi, 10.000 takım elbise, 100.000 nal ve mih, 15.000 matara, 1.000 ton kadar muhtelif askerî malzeme".⁶⁴

Bunların dışında, tapalar, hartuç ve kartuşlar, kapsüller, bombalar ve barut ile kovanlar, fünye ve fitiller, piyade silahları cephanesi, toplara ait parça ve teferruat, dürbün ve nişangâh, makineli tüfek ve telefon, bunlara ait edevat ve malzeme, fabrika aletleri ve makineler, askerî teçhizat ve levazım, itfaiye malzemeleri, mutfak malzemeleri, terzi, saraç, kunduracı ve demirci edevatı, eyer takımları ve hayvan başlıkları ve malzemeleri, otomobil, araba ve malzemeleri ile toplam 39.500 tonlu malzemeler Anadolu'ya taşınmıştır. Anadolu'ya taşınan askerî eşyanın nakliye masraflarının 730 tonu çıkarıldıkları iskeleler tarafından karşılanırken 35.500 ton askerî eşyanın nakliye masrafları Müdafaa-i Milliye Vekâletinin hesabıyla ton başına 2275 kuruş ödemek suretiyle karşılanmıştır.⁶⁵ Görüldüğü gibi yapılan nakliye işleme-

⁶⁴ Dağtekin, "İstiklal Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan...", s. 10.

⁶⁵ Dağtekin, "İstiklal Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan...", s. 13.

ri bir taraftan gizli gruplar vasıtası ile yürütülürken, diğer taraftan da özellikle Ankara Hükûmetinin kontrolünde sürmektedir.

Deniz yolu ile İnebolu'ya getirilen askerî malzemeler süratle güvenlik açısından daha emniyetli olan iç bölgelere oradan da Kastamonu yolu üzerinden cephelere sevk edilmiştir. O yılların ağır şartları altında yapılan bu nakliye işleri bir taraftan askeri makamlar, diğer taraftan da oluşturulan komisyonlar vasıtası ile gerçekleştirilmiştir.⁶⁶

Nakliye işlerinde çalışacak kara arabaları ve hayvanlar, "Vilayet-i Celileden" ve "Komisyon-ı Mahsusa Riyasetinden" aldıkları emirler doğrultusunda emniyetli bir şekilde İnebolu'ya yollanmışlar, sevk memurluğunun emrine giren bu araçlar, aldıkları malzemeleri güvenli bir şekilde Kastamonu vilayetine taşımışlardır.⁶⁷ Askerî malzemelerin daha hızlı ve güvenilir bir şekilde taşınmasını sağlamak amacıyla oluşturulan komisyonlar vasıtası ile at, araba, binek hayvanları satın alınmış ve halkın elindeki hayvanların kayıtları da şubeler tarafından tutulmuştur.

Bölgedeki sivil ve askerî gruplar belirli bir düzen ve sistem içinde hareket ederek ortaya çıkacak herhangi bir başıbozukluğa ve asayişsizliğe anında müdahale etmişlerdir. Bu duruma özellikle Mustafa Kemal'in vilayetlere gönderdiği şu beyannamenin etkisi olmuştur.

*"Hiçbir kimse sebep ve sureti ne olursa olsun kendiliğinden kuvvet toplama yetkisine sahip değildir. Bu ilandan önce böyle bir duruma düşenler derhal maksatlarını izah etmek üzere askerî makamlara müracaat edeceklerdir. Mustafa Kemal"*⁶⁸

Bu tebligattan önce ve sonra, İnebolu ve Kastamonu havalsinde askerî ve mülki idarelerden izinsiz hiçbir harekete rastlanmamış ve askerî nakliye kolları seri bir şekilde taşıma işlerini yürütmüşlerdir.

İnebolu'da başlayıp cephelere kadar uzanan ve bitmek tükenmek bilmeyen enerji ve kuvvet isteyen bu nakliye kolları Millî Mücadele'nin can damarı olmuştur. Bu yol üzerinde geçit veremeyen ve sadece hayvan taşımacılığına elverişli bölümler vardır. Özellikle Kastamonu-İnebolu arası sadece hayvan taşımacılığı ile aşılmaktadır. Bu yolun en zor kısmı İnebolu'da İkiçay'dan Çatal-

⁶⁶ Kastamonu, 8 Kanunusani 1920, S. 2382.

⁶⁷ Kastamonu, 8 Kanunusani 1920, S. 2382.

⁶⁸ Kastamonu, 20 Kanunuevvel 1920, S. 2481.

çeşme'ye kadar olan, Topçuoğlu, Kayguncak, Küre-Ecevit yokuşları idi. Ayrıca Çankırı'nın Dömbek mevkiinde aşılması zor bir yerdir. Özellikle kış aylarında kar yağışının yoğun olduğu bölgede yollar sürekli kapanmakta ve açılması için Kastamonu Valiliği'nden özel ödenekler çıkartılmaktadır.⁶⁹ Yolun otomobil ve kamyon işleyecek bir hale getirilmesi, ordunun mühimmat ihtiyaçlarının daha rahat sağlanacağını ortaya koymuştur. Bu yüzden 1921 bütçesine bu yol için tahsisat konulmuş ve Nafia Vekâleti bütçesi onaylandıktan sonra inşaat ve tamirata başlanmıştır.⁷⁰

Cephelerdeki silah ve mühimmat ihtiyacının süratle artması üzerine başlangıçta oluşturulan komisyonlar ve askeriye tarafından yürütülen taşıma işleri, uygun bir fiyatla müteahhitlere verilmiştir.⁷¹ İhale usulüne göre yapılan nakliye işlerinin onayı Maliye Vekâletinden alınmış ve İstanbul'dan gelene kadar işe talip olan müteahhitler, onaylanacak fiyatla nakliye işlerine başlamışlardır.⁷² Bu arada daha öncede nakliye işleri ile uğraşan kara arabacıları ve hayvanları da İnebolu'ya sevk edilerek nakliye işlerine devam etmişlerdir.

İnebolu yolunda müteahhit olarak taşımacılık yapan en önemli şahsiyet Erzurumlu Nafiz Bey (Kotan)ve arkadaşı Çolak Nuri Bey'dir. Başından beri millî davanın destekçisi olmuş ve devlete olan bağlılığından dolayı birçok müteahhidin cesaret edemediği bu işe girmiştir. Emrinde çalışan bazı şahıslar, gizli olarak tüccar eşyasını da taşımak için girişimlerde bulunmuşlarsa da genel olarak Nafiz Bey bu işi başarı ile sürdürmüş ve devletin en zor anlarında millî orduya iki keşif uçağı alarak bağış yapmıştır.⁷³ Bu davranışından sonra Mustafa Kemal kendisine şu telgrafı yollamıştır.

Çıkış yeri: Ankara

Numarası: 5406

İnebolu'da Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye;

Vatani hamiyetiniz şükranına değerdir. Telgrafınız yarın Mecelis'te alenen okunacaktır, Efendim.

11.12.1336 (1920)

⁶⁹ Açıksöz, 1 Şubat 1920, S. 27.

⁷⁰ Açıksöz, 14 Mart 1921, S. 131.

⁷¹ Kastamonu, 18 Kanunuevvel 1920, S. 2238.

⁷² Kastamonu, 18 Kanunuevvel 1920, S. 2238.

⁷³ Süreyya Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1992, c. 8, S. 24, s. 601.

*Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.*⁷⁴

Kurtuluş mücadelesi boyunca Türk ordusuna her türlü desteği sağlayan ve gerek cephede gerekse cephe gerisinde topyekûn fedakârlıkta bulunan İnebolu ve Kastamonu yöresinde de zaman zaman küçük çapta da olsa aksamalar olmuştur. Özellikle ordu nakliyatı işlerinde görev yapan bazı şahıslar aldıkları emirleri tam manasıyla yerine getirmemiş ve bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. İnebolu'dan yükledikleri malzemeleri Kastamonu istikametine taşıyan kafileler, bazen hiç gerek olmadığı halde yollarda ve konaklama yerlerinde oyalanmış, bazen de naklettikleri eşyayı kasıtlı olarak başka istikamete sevk etmeye kalkmışlardır.⁷⁵ İkamet ettikleri köyleri ana güzergâha yakın olanlar, nakliye kolundan koparak köylerinde dinlenmek suretiyle kafileden ayrılmışlar ve gecikmelere sebebiyet vermişler. Bunun üzerine Kastamonu'da görev yapan İstiklal Mahkemesi bir tamim yayımlamış ve Tekâlif-i Milliye Kanunu'na tam olarak riayet etmeyenlerin en ağır cezalara çarptırılacağını tebliğ etmiştir.⁷⁶

Yaşanan bu olumsuzluklar Millî Mücadele'nin en ağır yükünü çeken yöre halkına mal edilemez. Bölge halkı daha önce belirtildiği gibi her türlü fedakârlığı yapmış ve vatanın kurtuluşuna kendini adamıştır. Vesait-i Nakliye'de meydana gelen bir başka aksaklık da özellikle sivil müteahhitlerin yaptığı taşımada meydana gelmiştir. Bütün taşıtlar ordunun emrinde olduğu halde, bazı tüccar eşyalarının da gizlice arabalara alındığı ve Kastamonu'ya taşındığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Kastamonu Vilayeti tarafından "Sevk-i İdare Komisyonu" kurulmuş ve nakliye araçları bu komisyon tarafından kontrol edilerek bu olayların önüne geçilmiştir.

Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemeler bütün vatan sathında komisyonlarca toplanmakta ve cepheye ulaştırılmaktadır. Ancak, Tekâlif-i Milliye emirlerinin 5 numaralı maddesi olan ordu nakliyatı ile ilgili kısmı, özellikle belirli bölgeleri daha fazla çabaya itiyordu. Bu bölgelerin başında ise İnebolu ve Kastamonu yöresi gelmekte idi. Memleket sathında o dönem için geçerli nakliye araçlarına sahip olan herkes ayda yüz kilometrelik bir mesafede nakliye yapacak ve hayvanlarının ihtiyaçları ordu ambarla-

⁷⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1920-1921), Kaynak Yayınları, Cilt 10, 2003, s. 151.

⁷⁵ Kastamonu, 13 Teşrinisani 1921, S. 2421.

⁷⁶ Kastamonu, 13 Teşrinisani 1921, S. 2421.

rından karşılanacaktır.⁷⁷ Sevkiyat yapan şahıslar, malzemeleri aldığı yerden sevk ettiği eşyaya dair erzak irsaliyesi alacak ve malı teslim ettiği komutanlığa bu belgeyi onaylatacaktır.⁷⁸ Denizden yapılacak nakliye işlerinde 12 numaralı tekâlif-i milliye emirleri esas alınacak ve motorlar 100 millik mesafede zorunlu taşıma yapacaklardır. Kaptan ve motorun ihtiyaçları ordu ambarlarından karşılanacaktır.⁷⁹

Her tekâlif-i milliye komisyonu kendi mıntıkası dâhilindeki vasıtaların cins ve miktarını tespit ederek Müdaafa-i Milliye Ve-kâleti, Sevkiyat ve Nakliyat-ı Umumiye Müdüriyetine bildirecek, mahallî nakliyattan da istifade edilecektir.⁸⁰

Görüldüğü gibi, İnebolu ve yöresi Tekâlif-i Milliye Kanunu'nun hem kara hem de deniz cihetini doğrudan ilgilendirmektedir. Deniz yolu ile İnebolu'ya getirilen malzemeler İnebolu iskelesinde teslim alınarak buradan karayolu ile belirlenen mesafelere kadar taşınmaktadır. İnebolu'nun vatansever halkı kurtuluş mücadelesinin ilk günlerinden itibaren, daha Tekâlif-i Milliye emirleri yayınlanmadan bahsi geçen hizmetleri ve nakliyatı yapmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan bu emirlerle taşıma işleri daha düzenli ve seri bir duruma getirilmiştir.

Askerî eşyanın süratli ve düzenli bir şekilde sevkini sağlayan sevkiyat merkezleri, bu görevlerini daha sağlıklı ve resmî yürütmek maksadı ile İstiklal Mahkemelerinin emirleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Sevkiyat işlerinde görevli olan askerî efradın iâşe ve iskânıyla birlikte onlara bir takım telkinlerde bulunmak maksadı ile vilayet makamınca bir de komisyon oluşturulmuştur.

Bu komisyon, üç heyet halinde her gün değişerek sevkiyat merkezinde İstiklal Mahkemesinden verilen talimatlara göre çalışmalarını sürdürmüş, özellikle askerî kişilerin iâşe ve ibateleri hususuna çok dikkat etmiştir.⁸¹

“Vilayet Makamınca kurulan heyetler aşağıdaki gibidir;

I. Heyet: Ulemadan; Kadızade Mehmed Efendi

Eşraftan; Şemsizade Şükrü Bey

Münevverandan; Çankırı eski mutasarrıfı Latîfi Bey

⁷⁷ *Kastamonu*, 13 Ağustos 1921, S. 2412.

⁷⁸ *Kastamonu*, 13 Ağustos 1921, S. 2412.

⁷⁹ *Kastamonu*, 3 Eylül 1921, S. 2415.

⁸⁰ *Kastamonu*, 3 Eylül 1921, S. 2415.

⁸¹ *Kastamonu*, 27 Ağustos 1921, S. 2414.

II. Heyet: Ulemadan; Bahaddin Efendi

Eşrafdan; Şeyhaza Efendi

Münevverandan; Abdullahad Nuri Bey

III. Heyet: Ulemadan; Müderriszade Zühdi Efendi

Eşrafdan; Tahir Çelebi Efendi

*Münevverandan; Kerim Refig Bey”.*⁸²

Sakarya Savaşı'ndan önce Türk milletinin topyekûn başlattığı fedakârlık mücadelesi ve Tekâlif-i Milliye emirlerine verilen destekler Millî Mücadele'yi şahlandıran en önemli yapı taşlarıdır. Bu faaliyetler içerisinde Millî Müdafaa Vekâletinin emirleri ile 1921 yılının başında Kastamonu ve Çankırı'da kurulan amele taburları önemli yer tutmaktadır. İnebolu-Kastamonu, Kastamonu-Çankırı yolunun sürekli açık tutulması ve aksayan yerlerin onarılması bu taburlar sayesinde sağlanmıştır. Bu kadrolar yol ve köprü yapımı ve onarımı ile kışla ve menzil işlerinde çalıştırılmıştır.⁸³ Silah sevkiyatının yapıldığı bu yolların kurulan amele taburları tarafından onarılması ve yenilerinin yapılması cephe gerisindeki faaliyetleri kolaylaştırmış ve sevkiyatı hızlandırmıştır. Yollarda çalışan bu amele taburlarının işçileri, Nafia Vekâleti bütçesinden karşılanmış, ayrıca bu taburlar yaptıkları işe göre yollara ayrılan tahsisattan da ikramiye almışlardır.⁸⁴

Millî Mücadele'nin ilk gününden, sonuna kadar her türlü fedakârlığı yapan bölge halkı, cephelerde kazanılan zaferlerle daha gayretli çalışmalar içerisine girmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın arkasından yürümüştür. Kastamonu Valisi Rafet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 13 Eylül 1921 tarihli telgrafla bu hususu daha iyi değerlendirmektedir.

“Muhterem Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne;

Dâhiyane kumandanız altında ordumuzun iktisab eylediği parlak muzafferiyetlerden dolayı bütün vilayet baştanbaşa bir heyecan sürur-u şaduman içindedir.

Vilayet halkının zat-ı fehimanelerine ve muzaffer orduya karşı kalplerinden taşan hissi minneti şükranı tercüman olarak arz-ı tebrikat ve tezinat eyleriz.

13.9.1921

⁸² Kastamonu, 27 Ağustos 1921, S. 2414.

⁸³ Kastamonu, 21 Mayıs 1921, S. 2401.

⁸⁴ Kastamonu, 21 Mayıs 1921, S. 2401.

Kastamonu Valisi Rafet".⁸⁵

Kastamonu Valisi'nin bu telgrafına cevaben, Mustafa Kemal Paşa şu telgrafi göndermiştir:

"Kastamonu Vilayet-i Aliyesine;

Tebrikat ve tezahürat vaka-ı düşmanı takip etmekte olan bütün ordu ve mensubin ve kumandanlarını mütehassıs ve müteşekkır bırakmıştır. Ordu milletini böylece manen ve maddeten kendisine müzahır gördükçe göstere geldiği fedakârlıkta daha pek çok ileri gidecektir.

15.9.1921

TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal".⁸⁶

Her iki telgraftan da anlaşıldığı üzere yöre halkı Mustafa Kemal Paşa'ya tam olarak bağlanmış, Mustafa Kemal Paşa'da zaferlerin ve kurtuluşun ancak sürekli artan halk desteğine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

3- İnebolu'nun Bombalanması

Yunan deniz kuvvetlerine ait Kalkış ve Panter zırhlıları aldıkları emirler doğrultusunda, 9 Haziran 1921 günü sabah saat 06.40'ta, İnebolu önlerine gelerek hareketli bayram sabahında halkı tahrik ve tedirgin etmiş, Yunan Zırhlısından bir kayıkla sahile çıkan Yunan deniz subayı, Yarbay Nidai ve Kaymakam'a iskenin ortasında silah ve malzemelerin kendilerine teslim edilmesi yönündeki ultiमतom zarfını teslim etmiştir. Zarfın içinde Fransızca yazılmış olan metni, Kaymakam, Belediye Başkanı, Yarbay Nidai, Zafer Kemal, Askerlik Şubesi Başkanı Hasan Fehmi Bey, Liman Reisi Neyyir Bey, Müftü, Kayıkçılar Kâhyası İlyas Kaptan, Emekli Teğmen Halil Ağa'nın oğlu İrcap ve İhraç Kumandanı Mehmed Bey bazı Kaymakamlık ve Belediye çalışanları açarak birlikte okumuşlar ve değerlendirmişlerdir.⁸⁷

Kalkış Zırhlısı ve Panter torpidosundan ibaret Yunan Filo Kumandanlığının verdiği ultiमतom şöyledir:

"İnebolu En Yüksek Mülki ve Askerî Amirliğine

9 Haziran 1921

1. İskele inzibatının teslimi,
2. Bütün merakib-i bahriyenin teslimi,
3. Askerlerin kendi tufek menzillerinin dışarı çıkarılmaları,

⁸⁵ *Kastamonu*, 24 Eylül 1921, S. 2418.

⁸⁶ *Kastamonu*, 24 Eylül 1921, S. 2418.

⁸⁷ Peker, 1918-1923 *İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri...*, s. 336.

4. Mevcut topların kamalarının teslimi,

5. Bu notanın iki saat zarfında mevki-i tatbik konulduğunun bildirilmesi. Aksi takdirde, İnebolu önünde bulunan Yunan Filo Kumandanlığı, bu nota muhteviyatını cebren tatbik edecektir.

Yunan Filo Kumandanlığı”⁸⁸

Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanı Mirliya Muhiddin Paşa, Genelkurmayın direktiflerini aldıktan sonra şu cevabi notayı Yunan Zırhlısına göndermiştir:

“İnebolu önünde, Yunan Filo Kumandanlığına

9 Haziran 1921

İnebolu askerî ve mülki amirliğine verdiğiniz nota muhteviyatını aldım. İnebolu açık limandır. Açık limanlar, Düvel-i İtilafiye kararnamesi mucibince taarruzdan masundur. Havalim altındaki halk galeyandadır. İnebolu liman ve kasabası cebren işgal edildiği takdirde havalim altındaki Rum Ortodoks mezhebine tabi cemaatin hayati tehlikede olduğunu bildiririm.

İnebolu ve Kastamonu, Bolu Havalisi Kumandanı Mirliya Muhittin”⁸⁹

İlk hedefleri Hükümet konağı ve iskelede bulunan on kadar kayıktı. Kılış Zırhlısı önce küçük toplarıyla ve gördüğü karşılıktan sonra da ağır toplarıyla kırk elli civarında top atışı gerçekleştirmişti. Panter Torpidosu ise menzili kısa olduğu için mümkün olduğu kadar kıyıya yaklaşmak zorunda kalmıştır. İnebolu halkının desteği ile karadan yapılan topçu ateşleri sayesinde Kılış Zırhlısı ve Panter Torpidosu denizin ortalarına doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Kılış Zırhlısı geri çekilirken kazaya kısmi hasar verirken Kerempe açıklarına doğru ilerleyerek ilçeden uzaklaşmıştır.⁹⁰ Birinci bombardımandan sonra İnebolu’yu terk eden zırhlılar iki saat geçtikten sonra 9 Haziran 1921 günü saat 16.45’te tekrar geri dönerek kasaba merkezini bombalamaya başlamış ve kısa süre sonrada bölgeden uzaklaşmıştır. 9 Haziran 1921 tarihinde İnebolu’yu bombalayan Yunan gemilerinin yaptığı hasarı incelemek üzere daha sonraki günlerde Zonguldak’tan bir Fransız heyeti gelmiştir.⁹¹

⁸⁸ Nurettin Peker, *Öl, Esir Olma, İstiklal Savaşı’nda 85 Vesika, 34 Tarihi Fotoğraf Konuşuyor*, İstanbul 1966, s. 148.

⁸⁹ Peker, *Öl, Esir Olma, İstiklal Savaşı’nda 85 Vesika, 34 Tarihi Fotoğraf Konuşuyor*, s. 149.

⁹⁰ Açıksöz, 10 Haziran 1921, S. 209.

⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 1069, G: 144.

İnebolu'nun bombalanması sırasında İnebolu halkının göstermiş olduğu fedakârlıklardan dolayı Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi 13 Haziran 1921 tarihinde bir takdir ve teşekkür bildirisi göndermiştir.⁹² Ayrıca İnebolu halkı askere ve millete yapmış olduğu yardımlardan dolayı mükâfatlandırılmıştır.⁹³

Ayrıca bombardıman sırasında meydana gelen hasar ile ilgili olarak Kastamonu Havalisi Kumandanı Muhiddin'in, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yolladığı raporun içeriği şu şekilde belirtilmiştir:⁹⁴

İnebolu

11 Haziran 1337 (1921)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

"9 Haziran 1921'de Yunan donanması tarafından İnebolu'nun bombardımanı hakkındaki rapor posta ile takdim kılınmıştır. Hülâsaten ber-vech-i zîr arz olunur:

1. *Mündericatı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine arz olunan malum notanın Kılış Zıhlısı süvarisi tarafından itasından sonra cevab-ı reddi havi nota liman reisi vasıtasıyla tebliğ olunmuş ve Yunan gemileri harp bayrağı keşide etmişlerdir. Bir Yunan filikası Yeni Dünya Vapur'unu muayene etmiştir. Saat 13.20 sonra da Kılış Zıhlısı sahilin Mendirek civarını ve Hükümet Konağı'nı bombardımana başlamış ve Hükümet Konağı'nun deniz cephesini kısmen ve sahildeki beş altı kayığı tahrip etmiştir. Hemen sahil topçu takımı tarafından ateşe başlanmış ve muvaffakiyetle beş on mermi atılmasını müteakip zırhlı ateş menzilizimden harice çıkmış ve mütemadiyen ateşle takip olunmuştur. Düşman tekrar topçu mevzisine ateş ettikten sonra Kerempe Burnu istikametine açılarak tekrar avdet ve uzak mesafeden topçu mevzi ile kasabanın muhtelif mahallelerini bombardıman etmiş ve saat 6.25 sonraya kadar devam etmiştir.*

2. *Hükümet Konağı, Bank-ı Osmanî binaları ve on beş dükkân kısmen hasara uğramıştır. Topçu mevzisine atılan mermilerden intisar edenler Patriyus karyesine düşmüştür ve Rumlardan birkaç kişininin maktul ve mecruhiyetine sebebiyet vermiştir.*

⁹² ATASE Arşivi, İSH, K: 1069, G: 154.

⁹³ ATASE Arşivi, İSH, K: 1111, G: 96.

⁹⁴ *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, S. 55, Yıl 15, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Mart 1966, s. 62.

3. *Ahalinin kuvve-i maneviyesi fevkalade metin bulunduğu ve ahali ve misafir zabitanaya silah tevzii suretiyle istifade edildiği mazrudur.*

Kastamonu Havalisi Kumandanı Muhiddin”

İnebolu bombardımanı Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Mirliya Muhiddin Paşa'ya bildirilince derhâl tedbir alınma yoluna gidilmiş, Yunan gemilerinin tekrar saldırma ihtimali düşünülerek, Sinop'tan Akçaşehir'e kadar olan sahil şeridindeki fenerlerin söndürülmesi, gemilerin bulunduğu yerlerin anında haber verilmesi Kıyı Mevki Kumandanlıklarından istemiştir. Bu emir derhâl yerine getirilmiş ve sahildeki tüm fenerler söndürülmüştür.⁹⁵

Ecevit'te bulunan Rafet Paşa bombardıman haberi üzerine emrindeki askerlerin on kadarını derhâl İnebolu'ya göndermiş ve arkasından da kendisi İnebolu'ya gelmiştir. Burada meydana gelen hasar üzerinde incelemeler yapıp özellikle bölgede yaşayan Rum vatandaşlara zarar verilmemesi konusunda halka uyarılarda bulunmuştur.⁹⁶

10 Haziran 1921 gecesi Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Mirliya Muhiddin Paşa'da İnebolu'ya gelerek incelemeler yapmış ve bombardıman sonrasında kasabada bulunmuş, kalan silah ve cephanenin İkiçay Tepesi'ne taşınarak emniyete alınmasını sağlamıştır. Muhiddin Paşa yaptığı incelemeler sonunda ilçe merkezinde ve Patriyus Mahallesi'nde bulunan Rumların casusluk yaptıklarını tespit etmiş, bunlardan yirmi ikisi ilçe merkezinde, seksen beşi de Patriyus'tan olmak üzere toplam yüz yedi kişiyi iç bölgelere göndermeye karar vermiştir.⁹⁷

Bu olayda İnebolu Mevki Komutanlığının bazı tedbirler almış ve uygulamıştır. Sahilin güvenliği ve burada bulunan askerî kuvvetleri belli bir merkezde toplama amacı ile kurulan İnebolu Mevki Komutanlığı, bundan sonra gelebilecek muhtemel bir düşman saldırısına karşı hazırlıklı olmak ve halkı aydınlatmak için çalışmalar yapmıştır.

İnebolu'nun birinci bombardımanından sonra askerî ve idari amirlerin aldığı tedbirlerin yanında vatandaşların coşkulu ve fedakâr davranışları dikkat çekmektedir. İlçe için son derece tehdit ve tehlike oluşturan cephaneye yığınaklarının bir an önce Kastamonu ve Çankırı yolu ile cepheye ulaştırılması için mücadele verilmiştir. İşte

⁹⁵ Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s.187.

⁹⁶ Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri...*, s. 343.

⁹⁷ ATASE Arşivi, İSH,K: 1069, G: 158.

bu görevi seve seve üslenen çocuk, genç, yaşlı herkes bombardımandan sonra bir taraftan hırslanırken diğer taraftan duygularına hâkim olup yüzlerce arabayı dağ yollarına koşarak cephaneyi cephelere ulaştırmışlardır.

Bombardıman olayından hemen sonra Kastamonu Vali Vekili Haydar Bey'in, Dâhiliye Vekâletine çektiği 16 Haziran 1921 tarih ve 986 şifreli telgrafında, bir hafta içinde İnebolu'ya 1.500 araba 2.600 mekkari sevk edildiği ve İnebolu'daki silah ve cephanenin iç kesimlere taşındığı bildirilmiştir.⁹⁸ Bu kadar kısa süre içerisinde binlerce ton ağırlığındaki malzemenin nakli kolay değildir. Yöre insanının fedakârlıkları ile başarıya ulaşılmış ve neticede cephelerdeki zaferler elde edilmiştir.

Franklin Bouillon başkanlığındaki Fransız heyetinin İnebolu'dan ayrılışından 5 gün sonra gerçekleşen İnebolu bombardımanı ilçede önemli hasara sebep olmuş fakat ilçe halkının direncini kıramamıştır.⁹⁹ Mevki ve İrtibat Subayı Nidai Bey, bombardımandan sonra meydana gelen can ve mal kaybının incelenmesini istemiştir. İlk yapılan incelemelere göre bombardıman başladığında bir Müslüman kadının korkusundan vefat ettiği, dört Rum kadının yaralandığı, bunun dışında can kaybı olmadığı tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Birinci bombardımanda hükümet konağının mahkeme kalem hafif hasar görmüş, fakat ikinci bombardıman daha şiddetli olduğundan hükümet konağındaki bu hasar daha da artmıştır.¹⁰¹ İkinci bombardımanda çarşıdaki bir dükkânın üst kısmı uçmuş, Osmanlı Bankası'nın duvarları delinmiş, tepelerdeki mahallelerde iki ev yıkılmış ve kıyıdaki kayıkların battığı görülmüştür. Bir gün içerisinde iki defa şehri bombalayan ve yüze yakın top mermisi ile kasabayı döven Kalkış Zırhlısı'nın yaptığı tüm hasar bundan ibaret kalmıştır.

Kasabada meydana gelen hasarın daha detaylı bir şekilde incelenerek, hasar bilançosu çıkarmak için İnebolu Belediyesi "Heyeti Fenniyesi" görevlendirilmiştir. Bu heyet, dükkân, ev, resmi daire ve kayıklarda meydana gelen hasarı tespit ederek kimin ne kadar hasara uğradığını Osmanlı Lirası cinsinden hesaplamıştır. Buna göre kasabanın uğradığı hasar tutarı, 70.000 Osmanlı Lirası olmuş-

⁹⁸ Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri...*, s. 351.

⁹⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. S. 49. Ankara 1988, s. 260.

¹⁰⁰ Açıksöz, 10 Haziran 1921, S. 209.

¹⁰¹ Açıksöz, 10 Haziran 1921, S. 209.

tur. Bu hasarın 3.000 Lirası belediye binasına, Bank-ı Osmanî Şubesi ve Reji İdaresinde, 15.000'i hükümet binasına, 9.570'i belediyeye ait hizmetlerde 4.700'ü ise limanda bulunan kayık ve bunların taşıdığı mallarda meydana gelmişti. Geri kalan hasar ise ev ve işyerine aittir.¹⁰²

Sonuç

Millî Mücadele döneminde İstanbul'dan, Doğu Cephesi'nden ve Rusya'dan gelen silah, cephane, malzeme ve her türlü sevkiyat Karadeniz üzerinden yapılmış ve İnebolu iskelesi bu sevkiyatta önemli görevler üstlenmiştir. İşgal kuvvetleri, stratejik açıdan önemini bildikleri bu noktayı sürekli taciz etmiş ve daha da ileri giderek ilçeyi bombalamıştır. Ancak yapılan tüm taarruzlar bölgeyi ulusal davadan uzaklaştıramamış tam tersine daha da etkin hale getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı'nın yaşandığı günlerde "Gözüm Sakarya'da, kulağım İnebolu'da" diyerek bölgenin önemini vurgulamış ve 26 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu'ya yaptığı gezide de İnebolu'nun Millî Mücadele'deki kahramanlığını bir kez daha dile getirmiştir.¹⁰³

Mustafa Kemal 26 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu'da halka yaptığı konuşmasında; *"Ben şimdiye kadar millet ve memleket yararına ne gibi hareketler, inkılaplar yapmış isem hep böyle halkımızla görüşerek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri içtenlikten kuvvet alarak ve esinlenerek yaptım. Amacımız, hep millet ve vatanımızın kurtuluşu, mutluluğu ve ilerlemesidir."*¹⁰⁴ diyerek İnebolu halkının kendisine gösterdiği ilgi ve yakınlıktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve İnebolu halkının Millî Mücadele yıllarında gösterdikleri vatanseverliği överek anlatmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk büyük Nutuk'unda Türk milletinin o yıllarda gösterdiği çabayı ve olması gerekeni ortaya koymuş ve şu şekilde yorumlamıştır.

"Harp ve muharebe demek, iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla ve bütün varı yoğu ile bütün maddi ve manevi güçlükleriyle birbiriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bundan ötürü bütün Türk milleti-

¹⁰² Çiçek, *Millî Mücadelede Kastamonu*, s. 190.

¹⁰³ Mustafa Eski, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 30.

¹⁰⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 652.

ni, cephede bulunan ordu kadar fikren, hissen ve fiilen ilgilendirmeliydim. Millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi, kendini vazifeli hissederek, bütün varlığını mücadeleye verecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını, vatan savunmasına vermekte geç davranan ve müsamaha gösteren milletler, harp ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar. Gelecek harplerinin tek muvaffakiyet şartı da en ziyade bu söylediğim hususta saklı olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askerî milletleri, bu hareket tarzını kanun haline getirmeye başlamışlardır.”¹⁰⁵

Bu yorumdan da anlaşılacağı üzere savaşın kazanılmasında sadece cephede gösterilen mücadele yeterli olmamakta, özellikle cephe gerisinde verilen mücadele ve destek zaferin en önemli unsuru olmaktadır. Bu kapsamda İnebolu ve yöresi ve bu bölgedeki mücadele tarihi bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

Gazeteler

Açıksöz

Kastamonu

Kitap ve Makaleler

Açıksöz, Hüsnü, *İstiklal Harbinde Kastamonu*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1933.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.IV, (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atabey, Figen, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal, (1919-1922)*, C.II, İstanbul, 1986.

¹⁰⁵ *Nutuk*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1981, s. 454.

- Aydın, Mesut, “Millî Mücadele Döneminde İstanbul’da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IV, 1990, s. 591-599.
- Çiçek, Rahmi, *Millî Mücadelede Kastamonu*, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991.
- Dağtekin, Hüseyin, “İstiklal Savaşı’nda Anadolu’ya Kaçırılan Mühimmat ve Askerî Eşya hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika” *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. I, (1955-1961), s. 10-13.
- Eski, Mustafa, *Atatürk’ün Kastamonu Gezisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- _____, “İlk Kadın Mitingi”, *Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*; S. 55, Yıl 15, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Mart 1966.
- Işın, Mithat, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul, 1946.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. S. 49, Ankara, 1988.
- Nutku, Emrullah, “İstiklal Savaşında Denizciler, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı” *Yakın Tarihimiz*, C. II, İstanbul, 1962, s. 149-150.
- Nutku, Emrullah, “İlk Deniz Nakliyatı”, *Yakın Tarihimiz*, C. II, İstanbul, 1962, s. 186-188.
- Önsoy, Rıfat, “Millî Mücadelenin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar”, *Millî Mücadele Tarihi-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. 235.
- Özkaya, Yücel, *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.
- Özlü, Hüsnü, “Millî Mücadele Yıllarında İnebolu’da Faaliyette Bulunan Cemiyet ve Teşkilatlar”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2008, s. 69-87.
- _____, “Millî Mücadele Yıllarında Cepheye Silah ve Cephane

- Sevkiyatında İnebolu Kastamonu Yolu” *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Şubat 2010, s. 77-102.
- Peker, Nurettin, *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955.
- _____, *Öl, Esir Olma, İstiklal Savaşı'nda 85 Vesika, 34 Tarihi Fotoğraf Konuşuyor*, İstanbul, 1966.
- Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, (Açıklamalı Kronoloji), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S.71, Ankara, 1993.
- Sevük, İsmail Habib, “İnebolu ve Kayıkçıları”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1936.
- Şehidoğlu, Süreyya, “Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 8, S. 24, Temmuz 1992, s. 601-604.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne), 2. Kitap, Ankara, 1998.
- Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Kara Harekâtı*, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayını, Ankara, 1964.
- Türk İstiklal Harbi*, C.II, Batı Cephesi 2'nci Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999.
- Türk İstiklal Harbi*, C.II, Batı Cephesi, 5'inci Kısım, 1'inci Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TRABZON NAKLİYAT-I BAHRİYE KUMANDANLIĞI VE FAALİYETLERİ

Figen ATABEY*

Giriş

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde Millî Mücadele hareketinin başlamasıyla birlikte Anadolu'da işgalcilere karşı savaşacak ordunun kesin zaferi kazanacak harekâtı yapabilmesi için askerî, mali ve siyasi yönden desteklenmesi gerekiyordu. Bu da ancak işgal altındaki İstanbul'daki depolardan silah, cephane kaçırılması ile ya da Sovyet Rusya gibi yabancı ülkelerden yardım yoluyla temin edilerek sağlanabilirdi. Ayrıca bu silahların Anadolu'ya deniz yolu ile taşınması da büyük bir problemdi.¹ Bu durumda bir deniz taşıma görevinin meydana getirilmesi zorunlu olmuştu. Bu hizmeti yerine getirmek amacıyla 10 Temmuz 1920 tarihinde "Umur-ı Bahriye Müdürlüğü (Deniz İşleri Müdürlüğü)" teşkil edilmiştir.² Harekât açısından Genelkurmay Başkanlığının Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi Başkanlığına, idari açıdan ise Millî Müdafaa Vekâletine bağlı olan Umur-ı Bahriye Müdürlüğü (Deniz İşleri Müdürlüğü), bütün deniz faaliyetlerinin tek bir elden yürütülmesi için TBMM Hükûmeti tarafından kurulmuştur. Bahse konu müdürlük, öncelikle Millî Mücadele'ye katılacak gemi ve motorlar ile limanların idarelerini sağlamak; gemilerin bakım ve onarımlarını gerçekleştirmek; denize ilişkin yasa tasarısı ve planlarını hazırlamak; kaçak nakliyat konusunda gerekli önlemleri almak; deniz teşkilatını araç gereç ve personel yönünde güçlendirmek ve özel-

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. fatabey@agri.edu.tr.

¹ Rahmi Doğanay, *Millî Mücadelede Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2001, s.282.

² "Ankara Hükûmeti, Millî Savunma Bakanlığına bağlı ve donanma işlerine bakacak bir "Deniz İşleri Müdürlüğü" kurdu. Müdürlük, şimdilik bakanlığın özlük işlerine ait bir odada çalışmaya başladı." [Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 120].

likle Karadeniz’de Sovyet Rus limanlarından yapılmaya başlanılan taşımacılığı yönetmekle görevlendirilmiştir.³

Millî Mücadele süresince her türlü deniz faaliyetinin koordinesini sağlamak amacıyla Umur-ı Bahriye Müdürlüğünün kurulmasından kısa bir süre sonra Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova’ya giden heyetin yaptığı görüşmeler sonucu 24 Ağustos 1920 tarihi itibariyle TBMM Hükûmeti ile Sovyet Rusya arasında dostluk ve yardım anlaşması taslağı parafe edilmiştir.⁴ Bahse konu anlaşma tasarısı, Sovyet Rusya’dan ulusal mücadele süresince gelecek olan yardımların yolunu resmi olarak açması açısından önem arz etmektedir. Sovyet Rusya’dan Anadolu’ya gerçekleştirilecek askeri yardımın, karayoluna göre daha kısa ve güvenli olması sebebiyle denizyolu ile yapılması kararlaştırılmıştır. Bu suretle, Sovyet Rusya’nın Novorossiysk ve Tuapse limanlarından alınacak cephane ve malzemenin, Trabzon, Samsun ve İnebolu üzerinden Anadolu içlerine ulaştırılması planlanmaktaydı.⁵ Bu durumda Millî Mücadele’nin ilerleyen dönemlerinde Trabzon, Sovyet Rus limanlarından gelen askerî yardımların boşaltma limanı olduğu gibi, batıya gönderilmesi konusunda yükleme limanı olarak da büyük bir görev üstlenmiştir.

1. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının Teşkili

Millî Mücadele’nin başında Karadeniz’den yapılan taşımacılık faaliyetleri, Trabzon’da bulunan III. Kafkas Tümeni’nin sorumluluğunda olarak sivil motorlar ve sivil şahıslar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu durum birtakım olumsuzlukları ve aksaklıkları beraberinde getirmekteydi. Sovyet Rusya’dan yapılacak deniz taşımacılığı görevini düzenlemek ve koordinesini sağlamak amacıyla ilk olarak 21 Eylül 1920’de “Trabzon Kaçakçı Müfrezesi” teşkil edilmiştir. Bahse konu müfrezenin teşkili ile Karadeniz üzerinden cephane ve silahın taşındığı ilk deniz seferi 22 Eylül 1920 günü gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta sivil motorlarla yapılan bu

³ Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşı’nda Denizciliğimiz*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 43-44.

⁴ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı....., C.III*, s.186; Rifat Önsoy, “Millî Mücadelenin Mali Kaynakları”, *Millî Mücadele ve Dış Yardımlar Tarihi, Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 324.

⁵ Emrullah Nutku, “İlk Deniz Nakliyatı”, *Yakın Tarihimiz Dergisi*, C. II, S. 19, 5 Temmuz 1962, s. 186.

taşıma Tuapse ile Trabzon arasında yapıyordu. Taşıma faaliyetinin ana merkezi olarak belirlenen Tuapse'de bahse konu mühimmatın sevkini sağlamak üzere, askerî konsolos olarak iyi derecede Rusça bilen Lazistan (Rize) mebusu Osman Bey görevlendirilmiştir. Ancak sivil motorlar ve sivil şahıslar elinde yapılan bu nakliyatın gizli tutulamaması ve bir takım kayıplara sebep olması üzerine bu işin sorumlu bir askerî makama verilmesi gereği anlaşılmıştı. Bütün bu faaliyetlerin tam bir gizlilik içerisinde yürütülmesi maksadıyla Umur-ı Bahriye Müdürlüğünün 26 Ekim 1920 tarihli ve 730 sayılı talimatıyla “*Trabzon Kaçakçı Müfrezesi*”, 25 Ekim 1920 tarihinde “*Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi*,” adını almıştır.⁶ Müfreme Kumandanlığı görevine aynı zamanda Trabzon Liman Reisliği görevini de yürüten Binbaşı Nazmi Bey atanırken komutan yardımcılığına da Kıdemli Yüzbaşı Mehmet Cemal Bey getirilmiştir.⁷

1921 yılı başı itibarıyla Yunanlıların Anadolu içlerine ilerlemesini durdurmak üzere Batı Cephesi'ndeki muharebeler büyük önem kazanmıştı. Buna paralel olarak Karadeniz üzerinden silah, cephane ve her türlü malzemeyi içeren deniz taşımacılığının önemi de hayati bir hâle gelmişti. Bu sebeple Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesinin teşkilat yapısı genişletilerek, 9 Şubat 1921 tarihinde “*Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı*” adını almıştır.⁸ Millî Müdafaa Vekâleti Umur-ı Bahriye Müdürlüğü'ne bağlı olan kuruluş Trabzon'daki eski bir Fransız okulunun binasına yerleşmiştir.⁹ Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı görevini 1921 yılının Şubat ayından itibaren Güverte Binbaşısı Mustafa Fahri (Aczi) Bey yürütmüştür.¹⁰ Millî Mücadele süresince lojistik deniz

⁶ Bahse konu talimat için bkz. Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1946, s. 36-39.

⁷ Emrullah Nutku, “İlk Deniz Nakliyatı”, s. 149.

⁸ “*Trabzon Deniz Ulaştırması Komutanlığı kuruldu. Kurtuluş Savaşı'ndaki deniz kuruluşlarının en önemlisi olan komutanlık, Sovyet yardımlarının Anadolu'ya ulaştırılmasını sağlayacak. Ulaştırma işlerini daha önce bir müfreme yönetiyordu.*” [Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. III, s. 402; Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.V, Deniz Basımevi İstanbul 1977, s. 82].

⁹ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 331.

¹⁰ *Bahse konu teşkilatın Müdürlüğüne Kurmay Yüzbaşı Trabzonlu Şevket (Doruker) Bey getirilmiştir. 24 Ağustos 1920'de Sovyet Yardım Anlaşma taslağının parafede edilmesi ile birlikte ülke genelinde deniz taşımacılığına olan ihtiyacın artması ve bu yönde kullanılan deniz vasıtalarının nitelik ve niceliğinin büyümesi sebebiyle “Umur-ı Bahriye Müdürlüğü” teşkilatı genişletilerek bir daire hâline getirilmiş ve 1*

nakliyatının gerçekleştirilmesinde hayati rol oynayan Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı, Sovyet Rus limanlarından temin edilen silah, mühimmat ve askeri malzemeyi vakit geçirmeden Batı Cephesi'ne transfer etmekle görevlendirilmişti. Ayrıca sorumluluk sahasındaki her türlü deniz faaliyetinin emniyetini sağlamak, ikmal ve onarım desteği vermekle yükümlüydü. Bütün bu görevlere ilaveten bahse konu komutanlık sorumluluk sahasındaki her türlü istihbarat bilgilerini denizde ve karada bulunan ilgili makamlara (Umur-1 Bahriye Müdürlüğüne, Liman Başkanlıklarına, Kıyı Gözetleme İstasyonlarına) ulaştırmaktan sorumluydu.¹¹

Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı, Sovyet Rus limanlarından yapılan deniz taşımacılığına ek olarak 1921 yılının Ekim ayından sonra Batum yoluyla Doğu Cephesi'nden yapılmasına başlanılan deniz taşımacılık faaliyetlerini düzenlemiş ve yönetmiştir.¹² Trabzon'dan yüklenen silah ve cephanenin boşaltıldığı limanlar İnebolu, Samsun, Amasra limanlarıydı ve bunların güvenliği için daha fazla önlem alınıyordu. Bu amaçla Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı bünyesinde Trabzon, İnebolu ve Batum'da 1921 yılının Şubat ayında nakliye gemilerinin yükleme ve boşaltma faaliyetlerinden sorumlu olarak İrkap (Yükleme) ve İhraç (Boşaltma) Kumandanlıkları kurulmuştur. Bahse konu komutanlıklar, limanlara gelen yardımları yükleme ve boşaltma noktasında önemli görevler üstlenmişlerdi. Bundan başka Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı emrinde görev yapmak üzere Batum, Tuapse ve Novorossiysk'te Kıdemli Bahriye Zabıtlıkları (Deniz Kıdemli Subaylıkları) teşkil edilmiştir.¹³ Bahse konu subaylıklar, deniz taşımacılığı ile ilgili iş ve hizmetlerin hazırlanması; gemilerin yakıt, yağ, su ve onarım ihtiyaçlarının temini ve istihbarat toplama ile görevliydi. Ayrıca Kıdemli Subaylıklar, gönderdikleri askerî malzemeye ait detaylı listeleri her ayın sonunda Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığına göndermekle de yükümlü bulunmuşlardır. Millî Mücadele süresince gemi ve motorların bakım ve onarımları Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığının Trabzon'daki onarım atölyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu onarım

Mart 1921 tarihinde "Bahriye Dairesi Reisliği" adını almıştır. [Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. III, s. 428].

¹¹ *Türk İstiklal Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı)*, C. V, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1961, s. 29.

¹² Özel, *Millî Mücadelede...*, s. 331.

¹³ Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, s. 89.

atölyesi, Aydın Reis gambotundan çıkarılan iş tezgâhları ile kurulmuş, faaliyetlerinde Aydın Reis gambotunun makine personellerinden istifade edilmiştir. Yine Umur-ı Bahriye Müdürlüğünün 26 Ekim 1920 tarihli ve 730 sayılı talimatı gereğince Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığına bağlı olarak 11 Temmuz 1921 tarihinde bir de mayın memurluğu tesis edilmiş ve İstanbul ve Rusya'dan buraya getirilen mayınlar, bahse konu memurluğun emrine verilmiştir.¹⁴

Ağırlıklı olarak İngiliz ve Yunan gemilerinden oluşan işgal filosunun 1921 yılında Karadeniz'de faaliyetlerini artırmaları ve deniz nakliyatını engelleme çabaları üzerine liman reisliklerinin faaliyetleri yetersiz kaldığından dolayı, lojistik nakliyatı gerçekleştiren gemilerin güvenliğinin sağlanması amacıyla, Umur-ı Bahriye Müdürlüğü tarafından özellikle Karadeniz kıyılarında 1921 yılının Haziran ayından itibaren birçok "Kıyı Gözetleme İstasyonu" kurulmuştur.¹⁵ Kıdemli Yüzbaşı rütbesi ile bizzat Milli Mücadele'de görev almış bulunan Emrullah Nutku'nun ifadesine göre "Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı, İstiklal Harbi'ndeki deniz harekâtının bel kemiği ve yapılan deniz nakliyatının beyni görevini" icra etmiştir.¹⁶ 1921 yılının başlarından itibaren Komutanlık emrindeki taşıt filosu yeni gemi ve motorların da katılımıyla büyümeye devam etmiştir.

2. Millî Mücadele Süresince Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı Emrindeki Deniz Taşıt Filosu

Birinci Dünya Harbi'ni takiben 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Osmanlı Donanmasına ait gemilerin kontrolü İtilaf Devletlerince teşkil edilen Kontrol Komisyonuna bırakılmıştı. Osmanlı Donanmasının büyük bir bölümü Haliç'te enterne edilirken İşgal Devletleri tarafından

¹⁴ Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, s. 85; Işın, *İstiklal Harbi Deniz...*, s. 36-39.

¹⁵ Lojistik nakliyatı gerçekleştiren gemilerin güvenliğinin sağlanması amacıyla, Karadeniz kıyılarında, 1921 yılının Haziran ayından itibaren Amasra, Kerempe (Cide), Ereğli (Baba Burnu), Zonguldak, Sinop (İnce Burun), Samsun (Papaz Burnu), Giresun (Kale Bölgesi), Hopa (Apsalah), Pazar (Kemer Burnu) gibi birçok "Kıyı Gözetleme İstasyonu" tesis edilmiştir. İmkânları son derece sınırlı olan bu istasyonlar, her türlü hava şartları altında çalışmış, gözetleme raporlarını zamanında ilgili makamlara ulaştırmayı başarmışlardır. [Işın, *İstiklal Harbi Deniz...*, s. 60].

¹⁶ Emrullah Nutku, "Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz Dergisi*, C. II, S. 18, 28 Haziran 1962, s. 149.

Karadeniz’de asayiş görevi icra etmek üzere 26 Nisan 1919 tarihi itibarıyla Aydın Reis ve Preveze gambotları görevlendirilmişti.¹⁷ İngilizler, serbest durumdaki gambotların Anadolu’daki mücadeleye destek verdiğini ileri sürerek, 1920 yılının Nisan ayında İstanbul’a çekilmesini talep etmiştir. TBMM Hükûmeti, İstanbul Hükûmetinin Preveze ve Aydın Reis gambotlarını İstanbul’a götürme konusundaki girişimleri üzerine iki gambota da resmen el koymuştur. Ancak işgal kuvvetlerinin Karadeniz kıyılarında artan faaliyetleri karşısında bu gemilerin emniyet altına alınmaları açısından geçici olarak Sovyet Rus limanlarına gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Bu karar doğrultusunda 1920 yılının Eylül ayı ortalarında bu gemiler, personel sayısı azaltılmış olarak Novorossiysk’e hareket etmişlerdir.¹⁸ Bu gemilerden Aydınreis gambotunun bir kısım subay ve mürettebatı Trabzon Bahriye Müfrezesi emrine verilirken, Preveze gambotunun personeli ise Samsun Bahriye Müfrezesi emrine geçici olarak verilmiştir. Bu iki gambotun Sovyet Rusya’ya gönderilmesiyle ilk denizden taşımacılığın başladığı bu dönemde kumandanlık emrinde taşımacılık faaliyetlerinde kullanılmak üzere sadece Gazal römorkörü ve yedeğinde Dana yelkenlisi, Rüsumat No: 4 vapur, Şahin şilebi ile Arslan ve Mebruke motorları bulunmaktaydı.¹⁹

¹⁷ *Aydınreis ve Preveze Gambotları*: 1912 yılında hizmete girmiş, Fransız yapımı, 6-7 mil süratinde, 503 tonajındaki gambotlardır. [Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 72].

¹⁸ Özel, *Milli Mücadele’de...*, s. 325.

¹⁹ *Arslan Motoru*: 20 tonluk, 5 mil süratinde bir motordur. Rum Pontus çetesine ait bu tekne Sovyet Rusya’dan getirdiği silah ve diğer malzemeleri Çarşamba sahillerine çıkartırken 28 Haziran 1920’de Preveze gambotu tarafından el konulmuştur. *Ayyıldız Motoru*: 16 Eylül 1920 tarihinde Aydınreis gambotu tarafından ele geçirilen 120 tonluk Rum motorudur.

Dana Yelkenlisi: 6 Eylül 1920 tarihinde Gazal römorkörünün beraberinde ele geçirilen 200 tonluk yelkenli bir gemidir.

Preveze gambotu tarafından yakalanan 12 tonluk Rum Pontus Çetesine ait bir motordur.

Gazal Römorkörü: Asıl adı “Samsam” olan Karadeniz Ereğli’de 6 Eylül 1920 tarihinde el konulan 45 tonluk, 8 mil süratinde Osmanlı Seyri Safain İdaresi’ne ait bir kurtarma gemisidir.

Mebruke Motoru: Sivil şahıslara ait bu motora 6 Eylül 1920 tarihinde Karadeniz Ereğli’de Gazal römorkörü ile birlikte el konulmuştur.

Rüsumat No:4: Osmanlı Gümrük İdaresine bağlı 85 tonluk, 6 mil sürat yapabilen bu vapur, 10 Haziran 1920 tarihinde Karadeniz Ereğli’de Anadolu Donanmasına katılmıştır. Milli Mücadele süresince çok değerli hizmetler ifa etmiştir. Sovyet Rusya’dan ilk taşımacılığı gerçekleştiren iki gemiden birisidir. Batum’dan yükledi-

Denizlerde Yunan ablukasına rağmen 1921 yılı başı itibariyle Trabzon'dan yapılan taşımacılık faaliyetlerinde büyük bir yoğunluk yaşanırken aynı zamanda Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı emrindeki irili ufaklı gemilerin sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Bu gemilerin başında Alemdar römorkörü gelmektedir. Alemdar, İstanbul'dan işgal kuvvetlerinin kontrolünden gemi kurtarma bahanesi ile 23 Ocak 1921 gecesi Ereğli'ye kaçırılmıştır.²⁰ Durumu anlayan işgal kuvvetlerinin Fransız C-27 motorgambotunu göndermesi üzerine, 27 Ocak 1921 günü Alemdar, Ereğli'de baştankara edilmiştir. Fransızların gemiyi kontrol altına aldığı ve İstanbul'a geri götürme planları yaptığı sırada personel kahramanca gemiye el koymuştur.²¹ Daha sonra Alemdar, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı emrine girerek, çok değerli hizmetlerde bulunmuştur.²² Bundan başka Batum'dan aldığı 20 ton malzeme ile İstanbul'a doğru ilerlerken kazan arızası nedeniyle Trabzon Limanı'na gelen "Petros" adlı 180 tonluk Yunan vapuruna ise 13 Mart 1921 tarihinde Rüsumat No: 4 vapuru tarafından el konularak "Batum" adı verilmiştir. Yine 1921 yılının Nisan ve Mayıs aylarında 1920 yılı sonlarında Sovyet Rus limanlarına gönderilmiş olan Aydınreis, Preveze ve Şahin gemilerinin

ği silah ve cephaneyi İnebolu'ya götürmek üzere hareket eden Rüsumat No:4 vapuru 17 Ağustos 1921 akşamı Ordu'ya gelmiş, Yunan filosunun takibinden dolayı baştankara edilerek sığ suya oturtulmuş, üzerine gaz dökülerek ateşlenmişti. Buradan Trabzon'a giden gemi onarım için Batum'a gönderilmişti. Onarımı tamamlanan gemi, 1921 yılı Eylül ayı sonlarında çıktığı ikinci seferinde Trabzon'dan aldığı yükünü Samsun'da boşaltıp, dönüş yolculuğu yaptığı esnada Eynesil önlerinde Yunan savaş gemilerince bir daha çalışamaz duruma getirilmiştir.

Şahin Şilebi: Abrososyan adlı sivil taşımacılık şirketine ait 850 tonluk şilebe 6 Kasım 1920 tarihinde Ereğli Liman Reislığı tarafından el konulmuştur. Bu süreçte İstanbul Hükümetinin baskısı ve geminin acil onarım ihtiyacı nedeniyle 1920 yılının Aralık ayında Novorossiysk'e gönderilmiştir. Onarım ihtiyacı tamamlanan şilebe, 1921 yılının Nisan ayı sonunda ülkeye dönerek, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı emrine girmiştir. Şahin Şilebi, 12 Ekim 1922'de Amasra mendireği içinde demirliken fırtına nedeni ile batmıştır. [Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, s. 52-53; Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması...*, s. 72; Özel, *Milli Mücadele'de...*, s. 337-338].

²⁰ Nurettin Peker, *Öl, Esir Olma, İstiklâl Savaşı'nda Ereğli, Alemdar Kurtarma Gemi'si'nin Kahramanlığı ve Siyasi Neticeleri*, Çınar Matbaası, İstanbul 1966, s. 21.

²¹ Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadelede Karadeniz'deki Başlıca Kahramanlık, Alemdar Destanı", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S. 543, Mart 1989, s. 6-12.

²² *Alemdar Römorkörü*: 23 Ocak 1921 tarihinde İstanbul'dan kaçarak Anadolu Donanmasına katılan 362 tonluk, 10 mil sürat yapabilen bir kurtarma gemisidir. [Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması...*, s. 72].

Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı emrine girmesiyle taşımacılık faaliyetleri büyük bir ivme kazanmıştır.²³ 1920 yılının Aralık ayında onarım amacıyla Novorossisk'e gönderilen Şahin şilebi 24 Nisan 1921'de Trabzon'a 20 adet 120 mm. top, 405 sandık piyade fişegi ile birlikte dönmüştür. ²⁴ Aydınreis ve Preveze gambotları da 10 Mayıs 1921 tarihi itibarıyla Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığı emrine tahsis edilmişlerdir.

Yine 1921 yılının Eylül ayı sonunda Sovyet Rusya'dan Batum yoluyla gönderilen iki motorgambot, 9 Ekim 1921 tarihi itibarıyla Trabzon limanında teslim alınmıştır.²⁵ Sovyet Rusya'dan yardım yoluyla temin edilen bu gemiler, 1 ve 2 numaralı motorgambot adıyla Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığı emrine verilmiştir. Ancak gambotlardan birinin Rus mürettebat tarafından Trabzon'a getirilişi sırasında pervanesi denize düşmüş, diğerinin de orta makinesi bozulmuştu. Bunların Trabzon atölyesinde onarımları mümkün olmadığından tekrar Sovyet Rusya'ya gönderilerek tamir edilmişler, 1922 yılı Nisan ayı itibarıyla Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Komutanlığı emrine girmişlerdir. 26 Nisan 1922'de Sovyet Rusya'ya onarılmak üzere gönderilen 1921 yılının Ekim ayında Sovyet Rusya'dan temin edilen 1 ve 2 numaralı motorgambotlar Novorossisk'ten ayrılıp, İstanbul rotasında seyreden 59'u Yunan olan 74 yolcusu bulunan "Enosis" adlı Yunan şilebini ele geçirmişlerdir. Enosis'in Trabzon'a getirilmesi vesilesiyle şehir bayraklarla donatılarak aydınlatılmış ve bu Yunan şilebine "Trabzon" adı verilmiştir.²⁶ Gemideki muhtelif eşya Trabzon Liman Reisi Başkanlığındaki bir heyet tarafından gümrüğe çıkarılmıştır. Gemide on bir çuval kadar külçe altın ve gümüş eşya bulunmuştur. Trabzon vapuru, 1923 yılı sonuna kadar olan süreçte Trabzon Nakliyat-1 Bahriye Kumandanlığının en faal gemilerinden birisi olarak görev yapmıştır.²⁷

²³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-31-61 [Sovyet Rusya'da bulunan Aydınreis ve Preveze gambotlarıyla Şahin vapurunun artan taşımacılık faaliyetlerinden dolayı bir an evvel Trabzon Bahriye Kumandanlığı emrine girmesi hakkında Bahriye Dairesi Reisliğinin 24.03.1921 tarihli yazısı].

²⁴ Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, s. 71.

²⁵ 1 ve 2 Numaralı Motorgambotlar: 1921 yılı Ekim ayında Sovyet Rusya'dan temin edilen 20 mil sürat yapabilen 40 tonluk botlardır. ATASE Arşivi, Klasör: 1030, Dosya: 78, Belge No: 40.

²⁶ *Trabzon Vapuru*: 26 Nisan 1922 tarihinde 1 ve 2 numaralı motorgambotlar tarafından ele geçirilen 950 tonluk, 6-7 mil süratinde bir "Enosis" adlı bir Yunan vapurudur. ATASE Arşivi, Klasör: 1259, Dosya: 36-A, Belge No: 21.

²⁷ Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması...*, s. 116-118.

1922 yılının Ekim ayı başında Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı envanterine bir geminin daha katıldığı görülmektedir. Kumandanlık emrindeki Gazal Römorkörü 6-7 Ekim 1922 gecesi, İstanbul Boğazı açıklarında karşılaştığı 2200 tonluk *Urania* adında bir Yunan yük şilebini el geçirmiştir.²⁸ Gemi 8 Ekim 1922 tarihinde önce Ereğli'ye, daha sonra da 9 Ekim 1922 tarihinde Amasra'ya götürülmüştür. İçinden 2500 ton kereste ve 55 ton karpit çıkan gemiye, Türk Bayrağı çekilerek, "Samsun" adı verilmiş ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı emrine tahsis edilmiştir.²⁹ Millî Mücadelenin sonunda Komutanlığa bağlı irili ufaklı 26 gemilik bir filo oluşturulmuştur. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının emrinde Preveze ve Aydınreis gambotlarından başka savaş gemisi bulunmamıştır. Dolayısı ile personelinin tamamı asker olan sadece bu iki gemi olmuştur. Komutanlığın emrinde bulunan diğer gemiler, Gazal ve Alemdar gibi römorkör; Şahin, Trabzon, Samsun ve Batum gibi şilep veya Mebrûke, Ayyıldız, İnönü gibi motorlardır.³⁰ Millî Mücadele süresince adı geçen gemi ve motorlardan başka, Karadeniz'de seyreden ticaret gemileri ile yolcu vapurlarından da faydalanılmıştır

3. Millî Mücadele Süresince Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının Faaliyetleri

3.1. İlk Deniz Taşımacılığının Başlaması

Daha öncede belirtildiği üzere Millî Mücadele'nin ilerleyen safhalarında özellikle Batı Cephesi'nin lojistik olarak desteklenmesinde Trabzon bir ana merkez görevini üstlenmişti. 1920 yılı Eylül ayında Trabzon Kaçakçı Müfrezesinin teşkil edilmesinin hemen ardından 1920 yılının Ekim ayı başına kadar beş sefer sivil motorlarla Tuapse'den Trabzon'a taşıma gerçekleştirilmiştir.³¹ Trabzon'a getirilen bu malzeme, Trabzon'dan küçük motorlarla İnebo-

²⁸ ATASE Arşivi, Klasör No: 1030, Dosya: 78, Belge: 151-1.

²⁹ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, C. II, S. 21, 19 Temmuz 1962, s. 245; Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp...*, C.V., s. 169.

³⁰ Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz (Aydınreis ve Preveze Gambotları)*, İst. Dz. İ. Grp. K. lığı Basımevi, İstanbul 2000, s.107.

³¹ 22 Eylül 1920 tarihinde Ahmet Kaptanın Turgut motoru ile 422 sandık cephane, 25 Eylül 1920 tarihinde Salih Kaptanın Hayrettin motoru ile 299 sandık cephane, 27 Eylül 1920 tarihinde Salih Kaptanın Şükran motoru ile 59 sandık cephane, 1 Ekim 1920 tarihinde Hayrullah Kaptanın Yıldız motoru ile 30 sandık cephane, 1 Ekim 1920 tarihinde Nazım Kaptanın Mebruke motoru ile 727 sandık cephane Tuapse'den Trabzon'a taşınmıştır. Işın, *İstiklal Harbi Deniz...*, s. 35.

lu'ya çıkarılarak, buradan Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştır. Trabzon Bahriye Müfrezesi emrinde bulunan Gazal römorkörü ve Rüsumat No:4 vapur, Sovyet Rusya'nın Tuapse limanından Trabzon'a ilk taşımayı gerçekleştiren gemilerdir. Bu gemiler, ilk seferlerine başladığı zaman henüz Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı teşkil edilmediğinden dolayı bu taşımaların idaresi Trabzon'daki III. Kafkas Tümeni tarafından gerçekleştirilmiştir. Gazal römorkörünün Komutanlığını Kıdemli Yüzbaşı Adil Bey, Rüsumat No: 4 vapurun komutanlığını ise Kıdemli Yüzbaşı İhsan Bey yürütmüştür. İlk nakliye seyrinde Tuapse'den harekete geçen Gazal römorkörü, 20 Ekim 1920 tarihinde Trabzon'a ulaşmış ve bu seyrinde 564 Alman mavzeri, 494 sandık cephane ve 586 kasaturayı Trabzon'daki askerî makamlara teslim etmiştir. Rüsumat No: 4 vapur ise 4 Kasım 1920 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a 632 mavzer, 1180 sandık cephane ve 615 kasatura getirmişti. Yine 1 Aralık 1920 tarihinde Rüsumat No:4 vapur tarafından 412 sandık cephane, Tuapse'den Trabzon'a taşınmıştı.³² Genelkurmay ATASE Başkanlığının resmi kayıtlarına göre Tuapse Limanı'ndan 1920 yılının Eylül-Aralık ayları arasında bir defa Gazal ve iki defa Rüsumat No:4 vapurunun yaptığı seferler ile toplamda 3.440 İngiliz tüfeği, 20 makineli tüfek, 461 sandık İngiliz cephanesi ve 59 sandık Alman cephanesi Trabzon'a taşınmıştır.³³ Bu cephane daha sonra Trabzon'dan motorlarla İnebolu'ya çıkarılarak, Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştır.

3.2. 1921 Yılı İtibarıyla Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının Faaliyetleri

1920 yılının sonlarında Doğu Cephesi'nde XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Türk birliklerinin Ermenileri kesin bir yenilgiye uğratması Doğu Cephesi'nin rahatlamasına ve Batı Cephesi'ne silah, asker, malzeme taşınması şansının doğmasına sebebiyet vermişti. Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetlerinin ilerlemesine karşı 1921 yılının başlarında I. ve II. İnönü zaferlerinin kazanılması bir taraftan moralleri yükseltirken bir taraftan da cepheye daha fazla silah, cephane ve malzeme naklini zorunlu kılmıştı. Bununla birlikte 16 Mart 1921 tarihinde T.B.M.M. Hükûmeti ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Sovyet Rusya'dan gelen yardımlar

³² Emrullah Nutku, *İlk Deniz Nakliyatı...*, s. 187.

³³ ATASE Arşivi, Klasör: 721, Dosya: 29, Belge No: 13.

da tam bir ivme kazanmış, düzenli ve kalıcı bir hâle gelmişti. Batum, Tuapse ve Novorossiysk'ten yüklenen silah, cephane ve malzeme önce Trabzon Limanı'na ve müteakiben burada diğer gemilere aktarma yapılarak veya aynı gemiyle, Samsun, İnebolu, Sinop ve Akçaşehir (Akçakoca)'ya gönderilmekteydi.³⁴

Giderek gelişen ve güçlenen deniz taşımacılığının idaresi için Umur-ı Bahriye Müdürlüğü teşkilat yapısı itibariyle oldukça yetersiz bir hâle geldiğinden genişletilerek, 1 Mart 1921 tarihinde "Bahriye Dairesi Reisliği" ismini almıştır. İdari açıdan Millî Müdafaa Vekâletine, harekât açısından Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak teşkil edilen Bahriye Dairesi Reisliği tarafından Karadeniz'deki deniz taşımacılığını idame etmek üzere Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının yanı sıra bölgesindeki deniz nakliyatını koordine etmek ve doğu-batı arasında seyir yapacak gemilerin kömür ve diğer ikmal maddelerini temin etmek üzere Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı 17 Nisan 1921'de kurulmuş, 29 Nisan 1921'de Güverte Binbaşı Hulusi Beyin tayin edilmesi ile resmen faaliyete geçmiştir. Bu suretle Karadeniz'in doğusu merkezi Trabzon olmak üzere Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı, batısı da merkezi Ereğli olmak üzere, Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı sorumluluğuna bırakılmıştı. Trabzon'daki kumandanlık, Sovyet Rusya ve Doğu Cephesi'nden gelen silah ve malzemeyi, Anadolu'nun giriş kapıları ve Batı Cephesi'ne yakın olan İnebolu, Samsun, Akçaşehir gibi limanlara taşıyordu. Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı ise Trabzon'dan gelenler yanında İstanbul'dan kaçırılan silah, cephane, subay ve askerlerin boşaltılması ve Batı Cephesi'ne taşınması ile sorumluydu. Taşımanın aksama-dan yürütülmesi için gaz ve benzin sağlama görevi Trabzon'un, kömür sağlama görevi ise Ereğli'nindi.³⁵ Bu örgütlenme 1921 yılının bahar aylarında hemen hemen tümüyle gerçekleştirilmişti. Sonuçta ortak hedef, Türk ordusunun emperyalist güçlere karşı verdiği savaşta, İşgal Güçlerinin limanlardaki sıkı ablukasına rağmen silah ve cephane sıkıntısını ortadan kaldırarak, Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasını sağlamaktı.

Yunanlılar, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imza edilen Moskova Antlaşması'nın ardından Tuapse üzerinden Trabzon'a yapılacak nakliyatın yoğunlaşacağını değerlendirmişlerdir. Bu nedenle baskılarını ve ablukalarını Doğu

³⁴ ATASE Arşivi, Klasör: 552, Dosya: 41, Belge No: 17.

³⁵ Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz...*, s. 283.

Karadeniz üzerine yoğunlaştırmışlardır. 1921 yılı Mart ayı itibarıyla Karadeniz’de Yunan ablukası resmen uygulanmaya başlandıktan sonra Trabzon’dan yükünü alan gemiler, duruma göre Sinop ve İnebolu’ya uğramadan doğrudan Akçaşehir’e boşaltım yapıyorlardı. Bu dönemde askerî taşımacılık yapan gemilere verilen emir; azami yükü doldurulmaları, dönüş seyirlerini Trabzon’a gece dönüş saatlerinde varacak şekilde yapmaları ve yükleme-boşaltma kurallarına riayet etmeleri yönündeydi. Gemiler, Trabzon’dan yüklerini aldıktan sonra kıyı seyri yaparak hareketlerini uğradıkları yerlerden düşman hakkında aldıkları bilgilere göre düzenlemekte, düşman eline geçmemek için gerekirse gemiyi batırma emri almış bulunmaktaydı. Gemilerin Trabzon’dan hareketi, bunların gideceği limanlara, Bahriye Dairesine ve Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne bildirilmekteydi. Liman reislikleri de limanlara uğrayan gemiler için aynı şekilde hareket etmekteydiler. 1921 yazında Yunan ablukasının çok ağırlaştığı dönemde gemiler, bir süre Tuapse ve Batum gibi Rus limanlarına sığınmak zorunda kalmışlardı. Bu limanlarda aynı zamanda Türk gemilerinin onarım ve bakım ihtiyaçları da karşılanmıştı.³⁶

1921 yılının Haziran ayı itibarıyla Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı emrindeki Aydınreis, Preveze, Şahin, Rüsumat No:4, Gazal ve Batum gemileri ile motorlu tekneler tarafından Rusya’nın Batum, Tuapse ve Novorossisk limanlarından yüklenen silah, cephaneye ve malzeme önce Trabzon Limanı’na istinaden, burada farklı gemilere aktarılmak suretiyle Samsun, İnebolu ve Akçakoca başta olmak üzere diğer limanlara taşınmıştır.³⁷ Yunan ablukasının bütün şiddetiyle devam ettiği bu dönemde Rüsumat No:4 vapuru, 1921 yılının Şubat ayında Tuapse’den yüklemiş olduğu silah, cephaneye ve malzemeleri Trabzon’a boşaltmıştır. 8 Şubat 1921 tarihinde III. Tümen Komutanı Nuri Bey tarafından Genelkurmay Başkanlığına yazılan bir telgrafta, “*Rüsumat vapurunun iki adet 7.5 cm.lik İngiliz sahra topu ile 320 sandık cephaneye getirdiği, bu malzemenin üç güne kadar başka bir vasıta ile İnebolu’ya gönderileceği*”, belirtilmektedir.³⁸ Gazal römorkörü de yedeğinde Dana yelkenlisi ile birlikte aynı şekilde 13 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Rusya’nın muhtelif limanlarından yüklediği 250

³⁶ Doğanay, *Milli Mücadele’de Karadeniz...*, s. 289-290.

³⁷ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 52, Haziran, 1965, Belge 1192.

³⁸ *ATASE Arşivi*, Klasör: 721, Dosya: 29, Fihrist No: 13-3.

sandık cephaneyi Trabzon'a getirmiştir.³⁹ İşgal güçlerine ait gemilerin de destek verdiği Yunan Donanması'nın sıkı ablukasının sürdüğü bu dönemde, Batı Cephesi'nde II. İnönü ve Aslıhanlar Muharebelerinin yapılmakta olduğu bir sırada, III. Kafkas Tümeni'nin Kütahya ve Eskişehir Muharebelerine katılmasını mümkün kılan çok önemli bir deniz taşımacılığı gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki, III. Kafkas Tümeni'nin personel ve ağırlıkları Şahin vapuru ile Gazal römorkörü tarafından 1921 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Akçakoca'ya taşınmıştır.⁴⁰ Gazal römorkörü yedeğinde Dana yelkenlisi ile birlikte 4-30 Nisan 1921 tarihleri arasında Trabzon'da konuşlu bulunan III. Kafkas Tümeni'nin personel ve ağırlıklarını fırtınalı bir havada Akçakoca'ya nakletmeyi başarmıştır. Şahin vapuru da 20-25 Mayıs 1921 tarihleri arasında yaptığı iki nakliye göreviyle III. Kafkas Tümeni'nin diğer bir kısım personeli, alet ve ağırlıklarını Akçakoca'ya ulaştırmıştır.⁴¹

1921 yılının yaz aylarına gelindiğinde Sakarya'da yapılacak kesin sonuçlu muharebe için Anadolu'daki Kara Ordusu'nun her bakımdan ikmaline imkân sağlamak amacıyla, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, TBMM'den aldığı yetkilere dayanarak 7 Ağustos 1921 tarihinde Tekâlif-i Milliye Emirlerini (Ulusal Yükümlülük Emirleri) yayınlamıştır.⁴² Bahse konu emirlerde sivil tekneler için de aynı yönde bir düzenleme yapılmış; sivil motor ile tekne sahipleri bir ay süreyle Millî kuvvetlere ait malzemeleri 100 millik bir mesafe içerisinde parasız olarak taşımakla yükümlü tutulmuşlardır.⁴³ Bu uygulama, Sakarya'da savaşılan Türk Ordusuna yönelik silah ve cephane nakli faaliyetlerine büyük bir ivme kazandırmıştır.⁴⁴ Rüsumat No:4 vapuru, 19 Ağustos 1921 tarihinde Tuapse'den 7.5 ve 10.5 cm. çaplarında 10'dan fazla top ve 2.000 piyade tüfeği ve alabildiği kadar top ve tüfek cephanesini Trabzon'a taşımış, bahse konu cephane buradan Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştır. Yine Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen öncesin-

³⁹ ATASE Arşivi, Klasör: 721, Dosya: 29, Fihrist No:13, Belge: 152 (1:8).

⁴⁰ ATASE Arşivi, Klasör No: 1354, Dosya: 42, Belge No: 1.

⁴¹ ATASE Arşivi, Klasör No: 1354, Dosya: 42, Belge: 1.

⁴² Detaylı bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013, s. 350-363; Rifat Önsoy, "Millî Mücadelenin Mali Kaynakları ve Dış Yardımları", *Millî Mücadele Tarihi-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 318-321.

⁴³ *Türk İstiklal Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı)*, C. V, s. 44.

⁴⁴ Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz...*, s. 291; *Türk İstiklal Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı)*, C. V, s. 44.

de Anadolu'daki kara ordusunun acil olarak ihtiyaç duyduğu bildirilen ve Trabzon'da bulunan 21 adet İngiliz, 3 adet Fransız ve 8 adet Rus topu Batum ve Rüsumat No:4 vapurları ile Hayrettin motoru tarafından Samsun'a, oradan da Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasında Trabzon'dan nakledilen bu 32 top önemli bir rol oynamıştır. Bu büyük zaferin ardından Millî Müdafaa Vekâleti Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürü Albay Muzaffer (Orgeneral Ergüder) Bey tarafından da Milli Müdafaa Vekâletinin 11 Eylül 1921 gün ve 19/222 sayılı aşağıdaki yazısı gönderilmiş ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı personeli şöyle tebrik edilmiştir; *"Bu zaferin kazanılmasında büyük şerefın, düşman harp gemileri kontrolündeki Karadeniz'de, Batı Cephesi'ne silah ve harp malzemesi yetiştiren Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı'na ait olduğu tebrikler ile bildirilir, keza aynı gayret gelecek için de teşekkürler ile talep edilir."*⁴⁵

1921 sonbaharında Yunan filosunun Akçakoca-Trabzon ve Tuapse-Trabzon önlerindeki karakol faaliyetleri devam etmiş, bu süre içinde küçük tekneleri batırmak, sivil gemileri ve yelkenlileri aramak, zaman zaman da kıyıları topa tutmak gibi hareketleri görülmüştü.⁴⁶ Ancak alınan önlemler ve yapılan planlamalar ile deniz yolu ile yapılan taşımacılık hemen hemen hiç kayıp vermeden gerçekleştirilmiş, bundan dolayı Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı subay ve personeli defalarca Millî Müdafaa Vekâletince takdirname ile taltif edilmişlerdir.⁴⁷ 1921 yılı süresince Sovyet Rus limanlarından kuzey-güney istikametinde gerçekleştirilen deniz taşımacılığının yanı sıra doğu-batı limanları arasında da önemli oranda personel, birlik, silah, cephane, harp teçhizatı ve diğer ikmal maddelerinin taşıma faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu taşıma faaliyetinde, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı emrindeki gemilerden başka, Seyri Sefain İdaresi'nin Karadeniz hatında çalışan Bahr-i Cedid, Gülnihal, Altay, Giresun, Akdeniz ve Ümit adlı vapurları ile ticari şirketlere ait gemilerden ve aynı zamanda özel şahıslara ait tekne ve motorlardan da büyük ölçüde faydalanılmıştır.⁴⁸

⁴⁵ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp...*, C. V, s. 141.

⁴⁶ Özel, *Milli Mücadele'de...*, s. 339.

⁴⁷ Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması...*, s. 97.

⁴⁸ Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz...*, s. 291.

3.3. 1922 Yılı İtibariyle Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının Faaliyetleri

1922 yılı Büyük Taarruz için hazırlık yılı olmakla birlikte aynı zamanda Büyük Taarruzun gerçekleştirildiği ve kesin zaferin elde edildiği bir yıl olması açısından da büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla Karadeniz'de yapılan askerî taşımacılık da bu çerçevede yoğun bir dönem yaşamıştı. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra başlamış olan taarruz hazırlıklarının temelini şüphesiz, Batı Cephesi'ne silâh, cephane ve diğer muhtelif harp teçhizatının taşınması teşkil ettiğinden dolayı, bu yıl içerisinde Rus limanlarından yapılan taşımacılığın yanı sıra bir de Doğu Cephesi'nden Trabzon'a yığılan malzemenin de taşınması hususu ön plana çıkmıştır. Doğu-batı kara yollarının yetersizliği karşısında, bu taşımacılığın büyük bir kısmı irili ufaklı teknelerden meydana getirilen küçük çapta bir deniz filosu tarafından yapılmış ve dolayısı ile deniz taşımacılığının kesin zaferin elde edilmesine katkısı da bu oranda gerçekleşmiştir.⁴⁹

1922 yılı içerisinde Batum, Tuapse ve Novorossiysk gibi Sovyet Rus limanlarından Trabzon'a, Trabzon'dan da Batı Karadeniz'deki Türk limanlarına hafif silah, top, cephane, muhtelif harp teçhizatı ile çok sayıda uçak ve yedek parça nakledilmiştir. Yine bu dönemde Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne birlik transferleri büyük ölçüde deniz yolu ile gerçekleştirilmiştir. İşgal Filoları 1922 yılının Ocak ve Şubat aylarında ağır hava şartlarından dolayı Karadeniz'de yoğun olarak faaliyet göstermediğinden, deniz nakliyat faaliyetleri de aksamadan düzenli bir şekilde devam etmiştir.⁵⁰ 1921 yılı Ocak ayı içerisinde Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının en büyük şilebi olan Şahin vapuru, 1 Ocak 1922 tarihinde 2 adet 15/45 cm.'lik gemi topu, bir kısım cephane ve 200 mayını Rusya'nın Novorossiysk Limanı'ndan yükleyerek Trabzon'a getirmiştir.⁵¹ Genelkurmay ATASE Arşivi kayıtlarına göre aynı yılın Mart ayı itibari ile Batum'dan Alemdar vapuru, Mebruke motoru ve Aydınreis gambotu ile Trabzon'a taşınan malzeme toplamı 320,5 tondur.⁵² Yine 1922 yılının Mart ayı içerisinde Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşiv belgelerine göre, Trabzon

⁴⁹ Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması...*, s. 111.

⁵⁰ Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz...*, s. 301.

⁵¹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. IV, s.213, Md.5.

⁵² ATASE Arşivi, Klasör: 91, Dosya: 55, Belge No: 1-2. [1922 Yılı Mart ayı itibarıyla Batum'dan Trabzon'a nakledilen malzemeye ait mühimmat cetveli].

depolarından Samsun'a nakledilen mühimmat toplamı 41,9 tondur. Bu ay itibariyle toplam 363,5 ton silah ve cephane nakledilmiş, bu cephanenin 11,5 tonu Trabzon deposunda bırakılmış, geriye kalan 342 ton malzeme Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir.⁵³ 1922 yılının Nisan ayı itibari ile ise Şahin vapuru Novorossiysk'ten 150 adet mayın ile 1 adet 15/45 cm.'lik gemi topunu Trabzon'a getirmiş, aynı zamanda Batum'dan nakledilen 1000 tonluk malzemenin neredeyse tamamı büyük bir süratle Batı Cephesi'ne taşınmıştır.⁵⁴

Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının almış olduğu tedbirler sayesinde, işgal filosunun yoğun abluka ve karakol faaliyetlerine rağmen 1922 yılının Mayıs ve Haziran aylarında da deniz yolu ile taşımacılık faaliyetlerine devam edilmiştir. 1922 yılının Temmuz ayında Batı Cephesi'ni desteklemek amacıyla iki büyük taşıma faaliyeti yine Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki 13. Tümen Komutanlığına bağlı 55. Alayın muhtelif birlikleri, teçhizatı ve cephanesinin Batum ve Trabzon'dan Batı Karadeniz'deki limanlara taşınmasıdır.⁵⁵ Diğer hayati derecede önemli bir taşıma faaliyeti ise Batı Cephesi'nin büyük oranda ihtiyacı bulunan uçakların cepheye ulaştırılmasıdır. Büyük Taarruz'da kullanılmak üzere, 1921 yılı sonlarında Almanya'dan satın alınan 29 uçak önce Rusya'nın Baltık Limanı'na çıkartılmış, buradan trenle Novorossiysk Limanı'na ambalaj hâlinde getirilmiştir. İşgal Filolarının yoğun abluka uygulaması nedeniyle uçaklar doğrudan Samsun'a transfer edilememiş, 29 uçaktan 22'si, 21 Temmuz 1922 tarihinde Şahin vapuru tarafından Trabzon'a getirilmiş ve daha sonra, Samsun'a Trabzon vapuru tarafından ulaştırılmıştır.⁵⁶ Bu suretle, her iki geminin gayreti sonucu uçaklar, Büyük Taarruza yetiştirilerek, muharebeye katılmaları sağlanmıştır. Şahin vapuru, 29 uçaktan kalan 7 uçağı ise 13 Eylül 1922 tarihinde Novorossiysk'ten Trabzon'a ulaştırmıştır. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının almış olduğu tedbirler sayesinde, işgal filosunun yoğun abluka ve karakol faaliyetlerine rağmen 1922 yılı ve 1923 yılının ilk yarısında deniz nakliyatı aksamadan düzenli olarak devam etmiş, Batum, Tuapse ve

⁵³ ATASE Arşivi, Klasör: 65, Dosya: 16, Belge No: 4-63.

⁵⁴ Önsoy, *Milli Mücadelenin Malî Kaynakları...*, s. 326.

⁵⁵ Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması...*, s. 113.

⁵⁶ M. Celaleddin Orhan, *Bir Bahriyelinin Anıları (1914-1981)*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 191; Sarihan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. IV, s. 539.

Novorossiysk'ten Trabzon'a, Trabzon'dan da Batı Karadeniz'deki Türk limanlarına hafif silah, top, cephane, muhtelif harp teçhizatı ile çok sayıda uçak ve yedek parça nakledilmiştir.⁵⁷ 1922 yılının Ekim ayında Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte Karadeniz'de işgal filolarının tehdidi de ortadan kalktığından dolayı denizden yapılan taşımacılık faaliyetleri büyük bir hızla devam etmiştir. 1923 yılı sonuna kadar devam eden bu faaliyette özellikle benzin, makine yağı, gazyağı gibi malzeme sevkiyatının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Yine bu dönemde, özellikle Gazal ve Alemdar gemileri muhtelif birliklerin yer değiştirmelerinde görev almıştır. Millî Mücadele'nin başarıyla sona ermesi üzerine Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının görevi 1924 yılı başına kadar sürmüştür. Kumandanlık üç yılı aşan görev süresince son derece başarılı olmuş, emrindeki eski, himaye ve bakım imkânlarından mahrum teknelerle İşgal Güçlerinin sıkı ablukasına rağmen Batı Cephesi'nin her türlü ikmalinin büyük kısmını gerçekleştirmiştir. Taşıma sırasında gözetleme istasyonları, liman komutanlıkları ve gemiler arasında çok güçlü bir haberleşme ağının kurulması yanında limanlara gelen gemi ve motorların boşaltılması, boşaltılan malzemenin kısa sürede iç kesimlere taşınması işi de iyi programlanmış ve sivil halk da bu işte yardımcı olmuştur. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının bu başarıları Bahriye Dairesi Reisliği ile Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne defalarca takdir edilmiştir.⁵⁸ Bölgenin en yetkili kuruluşu olan Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı, Millî Mücadele dönemi süresince önemini hiç yitirmeden çalışmış ve savaşın sonuna doğru çok büyük ve önemli bir üs durumuna gelmiştir. Komutanlığın 1922 yılının Temmuz ayına ait personel miktarı 39 güverte subayı, 35 makine subayı, 2 tabip subayı, 4 ikmal subayı, 4 gedikli subay, 253 güverte erbaş ve eri, 112 makine erbaş ve eri ile 4 memur olmak üzere 453 kişidir.⁵⁹

Sonuç

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Batı Cephesi'nin silah, cephane ve birlik bakımından takviyesi çok önemli bir rol oynamıştır. Millî Mücadele'nin başında Karadeniz, İşgal Devletleri savaş gemilerinin sıkı kontrolü altında bulunuyor, Trabzon-

⁵⁷ Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz...*, s. 284.

⁵⁸ Özel, *Millî Mücadelede...*, s. 346.

⁵⁹ *Türk İstiklâl Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı)*, C. V, s. 83.

İnebolu bölgesi İngilizlerce kontrol ediliyordu. Karadeniz kıyılarında ve limanlarında TBMM Hükûmetinin kontrolü sağlamaya başlaması; ancak 1920 yılının ortalarından sonlarında mümkün olabilmiştir. Millî Mücadele'nin ilerleyen safhalarında özellikle Batı Cephesi'nin lojistik olarak desteklenmesinde Sovyet Rusya'dan gelen savaş malzemesinin Batı Cephesi'ne naklinde Trabzon bir ana merkez görevini üstlenmiştir. Batı Cephesi'nin lojistik yoldan destekleme faaliyeti yalnızca silah ve malzeme ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda askeri birlikleri de içermektedir. Özellikle 1920 yılı sonlarında Doğu Cephesi'nde elde edilen başarının ardından buradaki birliklerin hızla batıya kaydırılması gerçekleştirilmiştir. Millî Mücadele'de ise Trabzon yoluyla yapılan ikmal, zaferin kazanılmasında başlıca faktörlerden birisidir. Taşıma faaliyetleri sırasında gözetleme istasyonları, liman komutanlıkları ve gemiler arasında çok güçlü bir haberleşme ağının kurulması yanında, limanlara gelen gemi ve motorların boşaltılması, boşaltılan malzemenin kısa sürede iç kesimlere taşınması işi de iyi programlanmış ve bu işlerde sivil halkın da katkısı büyük olmuştur. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı Türk Ordusu'na deniz yolu ile sağladığı destekle Sakarya Muharebesinin ve Büyük Taarruzun kazanılmasında ve dolayısıyla Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasında etkin rol oynamıştır. Bahse konu komutanlık yalnızca denizden gerçekleştirilen taşıma işlerini idame ve idare etmekle kalmamış, gemilerin onarım ve ikmal ihtiyaçlarını da karşılamıştır.

Kaynakça

Arşivler

*Genelkurmay Başkanlığı ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt)
Daire Başkanlığı Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

Başvuru Eserleri

Atabey, Figen, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. V, Deniz Basımevi İstanbul, 1977.

- Doğanay, Rahmi, *Milli Mücadelede Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 52, Haziran 1965, Belge No.1192.
- Hergüner, Mustafa, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.
- _____, *Kurtuluş Savaşı'nda Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz (Aydınreis ve Preveze Gambotları)*, İst. Dz. İK. Grp. K. lığı Basımevi, İstanbul, 2000.
- Işın, Mithat, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Matbaası, İstanbul, 1946.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2013.
- Nutku Emrullah, "Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*, 28 Haziran 1962, C.II, S. 18, s.149-150.
- _____, "İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, İstanbul, 5 Temmuz 1962, C. II, S. 19, s.186-188.
- _____, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, C. II, S. 21, 19 Temmuz 1962, s. 245-246.
- Orhan, M. Celaleddin, *Bir Bahriyelinin Anıları (1914-1981)*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- Önsoy, Rıfat, "Milli Mücadelenin Mali Kaynakları", *Milli Mücadele ve Dış Yardımlar Tarihi, Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000.
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Peker, Nurettin, *Öl, Esir Olma, İstiklâl Savaşı'nda Ereğli, Alemdar Kurtarma Gemisi'nin Kahramanlığı ve Siyasi Neticeleri*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III-IV*, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- Tevetoğlu Fethi, "Milli Mücadelede Karadeniz'deki Başlıca Kahramanlık, Alemdar Destanı", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S. 543, Mart 1989, s. 6-12.
- Türk İstiklal Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı)*, C. V, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1961.

ARALIK 1919'DA İŞGALCİ GÜÇLERİN STRATEJİK ÇIKMAZI

Adil CALAP*

Londra'da 11-14 Aralık 1919'da üç gün süren toplantılarda Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı Devleti'nin geleceği tartışıldı. Toplantıya İngiltere Başbakanı George Llyod, Dışişleri Bakanı Curzon ve Paris Büyükelçisi Philip Kerr katıldı. Fransa'dan ise Başbakan M. Clemenceau, Dışişleri Bakanı M. Cambon ve Londra Büyükelçileri M. Fleurian katılmışlardı.

Türkiye'nin işgalinde Fransız Başbakanı soruna iki yoldan yaklaşıyordu. İlk planda İngiltere ve Fransa'nın Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e öncelik vermesinden, Anadolu'nun ikinci kategoride ele alınmasından yanaydı.

İngiliz Başbakanı George Llyod ise sorunu Ortadoğu ve Türkiye diye ayırmak yerine, hepsinin bir bütün olarak ele alınmasından yanaydı. İngiltere'nin bu önerisine Fransızlar itiraz etmediler. Fransız Başbakan, mandacılık sisteminin Ortadoğu'dan Türkiye'ye kadar genişletilmesini onaylıyordu. Anadolu mandacılık sistemi altındayken Arapların yaşadığı bölgeleri tamamen Ortadoğu bölgesi içinde değerlendiriyorlardı. Türklerin bakış açısına göre Kilikya Suriye'nin değil, Türkiye'nin sınırları içinde olmalıydı. Fransız Başbakanı Arapların mandacılık sistemiyle kolayca yönetilebileceğini, Türklerin aynı sistemle idare edilemeyeceğini açıkladı.

Fransızlara göre İstanbul'un geleceği mevcut sorunlar arasında ilk sırayı alıyordu. Fransızlar, İstanbul ve Boğazların tamamen müttefik kuvvetlere teslim edilmesini önerdi. Türklerin İstanbul dışına çıkartılmasını önemli bir sorun olarak görüyorlardı.

İstanbul'un Boğazlardan tecrit edilmesini ve Türklerin İstanbul'da kalmasını teklif ettiler. Fransızlara göre, Türkler İstanbul'dan çıkartılırsa Fransa ve İngiltere ile Rusya ve Almanya arasında gerilimler yaşanmaya başlayacaktı. Eski çatışma gelenekleri yeniden canlanacak, eski yaralar ve düşmanlıklar tekrar su yüzüne çıkacaktı. Eğer Anadolu'nun İstanbul'dan kopartılma fikrinden

* Öğr. Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi, adilcalap@yahoo.com.

vazgeçilirse Anadolu'yu elinde tutacak güçlere prestij ve saygınlık kazandırmaları kendi menfaatlerine yarayacaktı. Padişah'ın İstanbul ve Anadolu'yu yönetmesi hâlinde, ona en kısa sürede saygınlık kazandırmaları kendi menfaatlerine uygun düşecekti. Padişah üzerinden İstanbul ve Anadolu'yu yönetmelerinin kolay olacağı, onu bu sebeple İstanbul'da tek geçerli bir otorite olarak tanımlanmalarının kendi çıkarlarına yarayan gelişmelere yol açabileceği varsayılıyordu. Bunun alternatifi ancak Padişah'ın Bursa'ya taşınmasını teşvik etmek olacaktı. Fakat yer değiştirmenin İngiltere ve Fransa'ya ileride sorunlar yaratacağı dile getirilmişti.

İngilizlere göre ise İstanbul Türklerden boşaltılmadığı ve uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmediği sürece, kendileri Boğazlar üzerinde hiçbir zaman tam anlamıyla kontrolü sağlayamayacaklardı. İstanbul'da yarım milyon Türkün kalmasına izin verilirse Türklerin ileride rahatlıkla İstanbul Boğazı'nı kapatabilmelerinden, Çanakkale'yi abluka altına almalarından kaygılanıyorlardı. Bu nedenle İstanbul'dan Türklerin mutlaka çıkartılmalarını ve İstanbul'u uluslararası bir gücün yönetmesini istiyorlardı. İngilizler ayrıca Boğazları denetleyen askerî gücün kendi masraflarını çıkartacak şekilde İstanbul liman vergileri ve gümrük gelirlerinden yararlanabileceğini hesaplamışlardı. Fakat toplanacak vergi ve gümrük gelirlerinin güvence altına alınması için, Türklerin İstanbul'u boşaltmalarını zorunlu görüyorlardı. İngilizlerin tasarladığı uluslararası güç İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askerlerinden oluşacaktı. Boğazlar meselesinde gelecekte Almanlar ve Ruslarla sorunlar yaşanabilecekti. Hatta Bolşevik Ruslar Almanlarla birlikte İngiliz ve Fransız ordusuna karşı harekete geçebilirlerdi. Bu nedenle İstanbul çok uluslu bir gücün elinde tarafsız bir bölge hâline dönüştürülecekti. Fakat bunun ilk şartı olarak şehirden Türklerin çıkartılması öngörülüyordu. İngilizlere göre, Rus-Alman yakınlaşması Osmanlı Padişahı'nı kendi yönün-ğesine çekebilir ve çok daha güçlü bir cephe ortaya çıkabilirdi. Bunu engelleyecek şekilde Boğazlar ve İstanbul tarafsız güçlerin denetimine sokulacaktı. Yine İngilizlere göre Anadolu'yla uğraşmanın iki yolu vardı. Birincisi, Anadolu'da bağımsız bir Türk devletinin ortaya çıkışını desteklemektir; ikincisi de bağımsız bir Türk devleti yerine Mısır'a benzer şekilde İngiliz-Fransız ortak manda sistemini kabullenecek bir devletin inşa edilmesiydi. İngiliz ve Fransız yöneticiler, Anadolu'da mandacılık sisteminin tesis edilmesi hâlinde çok ciddi sosyal patlamaların ve ayaklanmaların

ortaya çıkacağını öngörüyorlardı. Osmanlı Padişahı ayaklanmaları bastırmakta isteksiz davranabilir ve hatta Osmanlı ordusu Padişah'ı doğrudan karşısına alabilirdi. Bu durumda Fransa ve İngiltere Anadolu'ya asker gönderebilecek miydi? İngilizler ve Fransızlar, Anadolu üzerinde denetimi sağlayamamaktan korkuyorlardı. Eğer Padişah ve devlet mekanizması İstanbul'da kalırsa sürekli entrikalar yaşanacaktı; Padişah böylece işgal kuvvetleri arasındaki çatlaklardan yararlanabilecek bir siyasete ağırlık verebilecekti. Hatta İstanbul Hükûmeti, İngiliz-Fransız taleplerini kabul etse bile Padişah sürekli olarak kuşatılmışlık psikolojisiyle davranmaya zorlanacaktı. Bu nedenle Padişah'ın ve Türklerin İstanbul dışına çıkartılmasını gerekli görüyorlardı.

Yunan temsilcilerinin sunduğu bir önergeye göre de İstanbul'da Padişah, Vatikan'daki Papa'nın konumuna benzer bir statüye kavuşturulmalıydı. Bursa başkent olacak, ama Padişah İstanbul'da Yıldız Köşkü'nde yaşamaya devam edecekti. Papa'nın Vatikan'da olduğu gibi, o da Yıldız Köşkü'nde bir muhafız alayına sahip olacaktı. Diğer yandan da işgalci kuvvetler İstanbul'u ve Boğazları tamamen kendi denetimleri altına almış olabileceklerdi. İngiliz Başbakanı Yunanlıların bu önerisini onaylamadı. Ona göre en büyük sorun, İstanbul'da Türklerin yaşamasıydı; Alman ve Rus etkisini azaltmanın yolu olarak Türklerin İstanbul dışına çıkartılmasında kararlıydı.

Lord Curzon da Başbakan George Llyod'un önerisine birtakım ilaveler yaptı. Eğer Türkler İstanbul'da kalırlarsa Edirne sorununu da gündeme gelecekti. Hem Çanakkale hem İstanbul Boğazı sürekli saldırı altında kalabilecekti. Düşündükleri diğer korku verici gelişme ise Türklerin güçlü bir milliyetçilikle askerî harekâtı başlatmalarıydı. İttihat ve Terakki'nin siyaseti çok daha ileri bir seviyede hayat bulabilecekti. Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının önderlik yaptıkları harekât eğer İstanbul Hükûmeti tarafından sahiplenilirse ayaklanmanın yol açabileceği sonuçlar Tunus ve Libya'da Fransızları, Mısır ve Hindistan'da İngilizleri zor duruma düşürebilirdi. İslam dünyası Türklerin yenilmediği inancıyla cesaretlenecek ve ayaklanmalara başlayabilecekti. İngiliz Başbakanı George Llyod Padişah'ın İstanbul'da sadece ruhani bir lider sıfatıyla yaşayabileceğini belirtti.

Fransızlar hem kendi taslaklarının hem de İngilizlere ait önerilerin tümüyle tehlikelerle dolu olduğunu kabul ettiler. Fransızlar İstanbul'da Vatikan benzeri bir oluşuma karşıydılar. Padi-

şah'ın Bursa'ya taşınması hâlinde Anadolu'da başlayan harekâtın başına geçerek İstanbul'a doğru yürüyeceği varsayıyordu. Öte yandan Padişah İstanbul'da kalmaya devam ettiği sürece İslam dünyasında önemli ayaklanmaların baş göstereceğine inanılıyordu. Türk Hükûmetinin Anadolu'da kontrol altında tutulabilmesi için, uluslararası bir desteğe ihtiyaç duyulacaktı. Fransızlara göre, Türk askerleri Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan derhal uzaklaştırılmıyordu. Fransızlar Boğazları İngilizlerle birlikte kontrol altında tutabileceklerini sanıyorlardı. İngiliz planını daha mantıklı bulmaya başladılar; Boğazlar uluslararası bir güçle kontrol altında tutulacaktı. Fransızlar bunun üzerine uluslararası gücün başına ABD'nin getirilmesini teklif ettiler. İngilizler bu öneriyi reddettiler. Fransızlar Boğazlar meselesinde geniş katılımlı uluslararası bir komisyonu öneriyordu. Onlara göre Avrupa barışı çok daha önemliydi. İngilizlere göre, ABD ile sorun yaşanabilirdi; çünkü ABD'nin İngiliz ve Fransız kuvvetlerini kendi siyasi denetimi altına alacak bir barış teklifi söz konusuydu.

Fransa ve İngiltere üç gün süren toplantılarda Boğazlar, İstanbul ve Anadolu arasında bir çeşit denge kurmaya çalışmışlardı. İngiltere bu bölgelerle kendi ticari menfaatlerinden dolayı ilgilenirken Fransızlar da daha çok Avrupa'ya dönük olacak şekilde endüstriyel nedenlerle ilgileniyorlardı. Adı geçen üç bölgenin Fransa için önemi ikinci derecedendi. Avrupa barışına İngilizlerin sıcak bakmaları hâlinde, Fransızlar da Boğazlar, İstanbul ve Anadolu meselesinde İngilizlerle kolayca anlaşabileceklerini varsaymışlardı. Fransızlar, Türk Hükûmetinin İstanbul ya da Bursa'da tesis edilebileceğini ve İtalyanları da içeren uluslararası bir örgüt tarafından yönetilebileceğini hesaplıyorlardı. İngilizler ise İstanbul hususunda kafalarının karışık olduğunu kabul ediyorlardı. Fransız önergesi uygun bulunmuştu. Uluslararası bir komisyonun kurulmasına karar verildi. İngiliz Başbakanı Padişah'ın Bursa'ya taşınması hâlinde uluslararası bir güç tarafından kontrol edilemeyeceğini sorguladı. Fransızlar Padişah'ın Bursa'da ancak finansal yardım aracılığıyla kontrol altına sokulabileceğini öne sürdüler. İngilizler bu kontrolün Osmanlı ordusuna kadar uzanıp uzanamayacağını sordular. Fransızlar ordunun da finansal yardım üzerinden aşamalı olarak kontrol altına sokulabileceğini ileri sürmüşlerdi. İngilizler gelecekteki Türkiye'de Fransızların sadece endüstriyel sektörle ilgilenmesini, İngilizlerin de ticari alanda faaliyet yürütmelerini nasıl karşıladıklarını sordular. Fransızlar

ise böyle bir iş bölümünün iki müttefik güç arasında ciddi buhranlara yol açabileceğini açıkladılar. Fransızlar ayrıca İtalyanların Anadolu'ya asker çıkartmalarından duydukları rahatsızlığı ifade ettiler. ABD'nin ise İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetlerine finansal destek vermesinden rahatsız olmalarına rağmen, Yunanlılarla bu meseleyi yeniden görüşmekten yanaydılar. İngilizler Yunanlıların güçlü destekçisiydi. Kral Konstantin'in desteklenmesi önerisini Fransızlar kabul ettiler. Fransızlar İzmir ve civarında yeni bir Yunan statüsünün oluşturulmasını onayladılar.

İngilizler, Fransızların İtalyanlar hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmalarından ötürü rahatsızlık duyuyorlardı. Fransızlara Londra Sözleşmesi hatırlatıldı. İngiliz Başbakanı İtalya'nın Anadolu'da kendisine ait bir nüfusu bulunmadığını, İtalyanların bile neyin peşinde olduklarını bilmediklerini açıkladı. İtalyanlar Anadolu'daki operasyonları karşılığında İngiltere'den para talep ediyorlardı. İtalyanlar aynı teklifi Fransızlara da yapmışlardı.

Fransızlar Türklerin finansal yardımlar üzerinden kontrol altında tutulabileceği inancını tekrarladılar. İngilizler Çin'de daha önceden yaşadıklarını örnek göstererek Türklerin finansal yardım üzerinden kontrol altında tutulmasının mümkün olamayacağını ifade ettiler. Fransızlar ve İngilizler Türklerin finansal yardımlar üzerinden kontrol altında tutulmasının aşırı maliyetli olduğunda uzlaştılar. Bunun üzerine her iki kesim Yunan kuvvetlerin Ege ve Marmara'nın içlerine doğru ilerlemesini onaylayacak bir planda uzlaştı. Toplantı bitiminde Boğazlar, İstanbul ve Anadolu hakkında ortak bir karara ulaşamamışlardı.

Sonuç

İngilizler ve Fransızların Boğazlar, İstanbul ve Anadolu'ya dönük mandacı stratejilerinin iflas etmesinin bir ürünü olarak Yunan ordusunun Anadolu'yu işgale kalkışması gündemdedi. İşgalci güçlere ait stratejik iflasın temel nedeni, Arap dünyasında başardıkları mandacı sisteme benzer bir uygulamanın Anadolu'da inşa edilememesiydi. Doğumu belirleyen ebenin, köklü siyasal kültürü ve devlet geleneği mandacılık üzerinden işgale dönük bütün stratejileri anlamsızlaştırmıştı. İşgalci güçlerde yaşanan derin stratejik çıkmaz, tarafları savaş meydanında sıcak çatışmalara yöneltmişti. Böyle bir gelişme ise Türkiye Cumhuriyeti'nin doğum sancılarını şiddetlendirmişti.

Kaynakça

National Archive: FO: No.55, No.37, note 4, Notes of a Conservation at 10 Downing Street, London, S.W, on Thursday, December 11, 1919, at 3 p.m.

Present: British Empire: The Right Hon. D. Llyod George, Prime Minister, The Right Hon. The Earl Curzon of Kedleston, Secretary of State for Foreign Affairs, Mre. Philip Kerr.

France: M. Clemenceau, M. Cambon, M. Berthelot, M. Fleuriau
Secretary: Sir M. Hankey.

Interpreter: Professor Mantoux

**İNGİLİZ KONTROL SUBAYI YÜZBAŞI PERRİNG'İN MONDROS
MÜTAREKESİ SONRASI KARADENİZ'DEKİ (ÜNYE, FATSA,
ORDU, GİRESUN, TRABZON, RİZE VE BATUM) GÖZLEMLERİ
(13-29 EKİM 1919)**

Ufuk ERDEM*

Giriş

Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla kara bağlantısı kopmuş, Makedonya'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin İstanbul üzerine yürüme durumu ortaya çıkmıştı. Böyle bir gelişmede Osmanlı Devleti'nin elinde İngilizleri durduracak bir kuvvet bulunmuyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükûmeti mütareke yapmak zorunda kalmıştır. Savaş sırasında Kut'ül Amare'de esir alınan ve Büyükkada'da serbestçe ikamet etmesine izin verilen İngiliz Generali Townshend'in¹ aracılığıyla mütareke görüşmeleri başladı.² Nihayetinde birkaç girişimin ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imza edildi.³ 25 maddelik mütarekede orduların terhisi, silahların teslim edilmesi, haberleşme-ulaşım hatlarının kontrol altına alınması ve özellikle devletin stratejik noktalarının işgal edilmesi hakkı dikkat çekmektedir.⁴ Bu maddeler Osmanlı Devleti için sonun başlangıcıydı. Nitekim çok geçmeden harekete geçen İtilaf Devletleri ülkenin çeşitli bölgelerine asker çıkarmışlardı (İngiltere, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e; Fransa, Adana'ya; İtalya da Antalya

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ufukerdem@ardahan.edu.tr.

¹ Townshend'in esaret günleri ve mütareke sırasındaki faaliyetleri konusunda bkz. Charles V. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, çev. Gürol Koca, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 607-650.

² Mütareke taslakları ve görüşmeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 82-219.

³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 719-742; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 37-47.

⁴ Mondros Mütarekesi'nin tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 519-524; İsmail Soy-sal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 12-14.

ve çevresine).⁵ Başkentte de durum farklı değildi. 13 Kasım 1918'de işgal donanması İstanbul'a girerek şehrin değişik yerlerine konuşlanmıştı.⁶ Karadeniz'de de işgaller stratejik noktalar üzerinde gerçekleşmişti. Nitekim Thomson Bakü'de; Forestier Walker Batum'da karargâh kurdular ve Batum-Bakü Demiryolunu kontrol altına aldılar. Böylece 1918 yılının sonlarına doğru İngiliz birlikleri, Kafkaslarda Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir alanın kontrolünü ellerine geçirmişlerdi.⁷

İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapan İngilizlerin (özellikle Karadeniz Orduları Komutanı General Milne, İngiliz Yüksek Komiserleri Amiral Calthorpe, Amiral de Robeck, Binbaşı Heathcote-Smith, Levant Konsolosluk Servisinden⁸ Yardım Subayı Yüzbaşı Hurst, Yüzbaşı Perring gibi isimler dikkat çekicidir.) buldukları bölgelerden İngiliz Savaş Bakanlığına (War Office) gönderdiği görüşler, Anadolu'da yaşanan olaylar konusunda İngiliz dış politikasını şekillendirmişti.⁹ Yüzbaşı Hurst ile Perring Karadeniz Bölgesi'nde İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri

⁵ Ömer Kürkcüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yaynevi, Ankara 2006, s. 55.

⁶ Criss 13 Kasım 1918'de İstanbul'un *de facto* işgal edildiğini, 20 Mart 1920'de ise *de jure* işgal ettiklerini ifade etmektedir. Bkz. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 14.

⁷ Mehmet Okur, "Mütareke Dönemi İngiltere'nin Karadeniz Politikası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 11, Güz-2011, s. 37.

⁸ Levant Konsolosluk Servisi/Hizmeti: Levant kelime anlamı olarak sınırları tam olarak belli olmasa da Doğu Akdeniz (Türkiye, Yunanistan, Mısır, Suriye, Lübnan, İsrail) ülkelerini kapsayan coğrafi terimdir. Bu bölgede ticaret yapmak için İngilizler Levant Company/Kumpanyası isimli bir anonim şirket kurmuşlardı. Şirket özellikle 16. yüzyıldan itibaren kapitülasyonların da etkisiyle büyümeye başlamış ve aynı zamanda şirketin başkanı bazı bölgelerde büyükelçilik görevini de üstüne almıştı. Ayrıca İngiliz elçi ve diplomatların ücretleri şirket tarafından ödeniyordu. Levant Konsolosluk Servisi, 19. yüzyılın başlarında İngiliz konsolos ağının bir parçası olarak Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar ve Ortadoğu alanlarında çalışmaktaydı. 1825 yılında şirketin faaliyetlerine son verildi. Levant Şirketinden kalan görevliler konsolosluk hizmetlerine dâhil edilerek yapısal bir büyüme sağlandı. Levant Konsolosluk Hizmeti 1934'te genel konsolosluk hizmetiyle birleştirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013; Honyel Gough Rosedale, *Queen Elisabeth And The Levant Company - A Diplomatic and literary episode of the establishment of our trade with Turkey*, Oxford University Press, London 1904.

⁹ Bu İngiliz yetkililer tarafından gönderilen raporlar neticesinde İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından 1919 sonbaharında Anadolu'daki ulusal hareketin nasıl anlaşıldığına dair bir yayın dâhil yapılmıştır. Bkz. A.L. Macfie, "Britsih Views of the Turkish National Movement in Anatolia, 1919-22", *Middle Eastern Studies*, Vol.38, No.3 (July-2002), s. 27.

Amiral de Robeck'e bağılı olarak çalışmakta ve bölge hakkında sürekli olarak rapor düzenleyip İstanbul'a göndermekteydiler.

İngiltere'nin Karadeniz politikasında Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyıları stratejik olarak önemli niteliklere sahipti. Özellikle kuzeydoğuda Bolşeviklere karşı yapılan harekâtlarda bölgenin üs olarak kullanılması, Trabzon'un büyük Ermenistan topraklarına katılması düşüncesi¹⁰ ve bölgedeki Pontus Rum azınlığın kullanılarak Anadolu'da hızla büyüyen ulusal hareketi engelleme faaliyetleri bu anlamda öne çıkmaktaydı.¹¹ Yüzbaşı Perring de İngiltere'nin bölgedeki hedeflerine ulaşması için Karadeniz'de faaliyetler yürütmüş bir subaydır.

Perring Kimdir?

J. S. Perring, İngiltere'nin 1903'te kurduğu Kraliyet Donanma İhtiyat Birliğine (Royal Naval Volunteer Reserve-RNVR) mensup bir subaydır. Kayıtlarda Türkiye'ye geldiği zaman Suffolk Alayı'nda teğmen olarak görev yaptığı kısa bir süre sonra da yüzbaşılığa terfi ettiği anlaşılmaktadır. J. S. Perring, 13 Mart 1919'da görev yeri olan Samsun'a gitmiştir. Bölgeye ulaştıktan bir hafta sonra ilk raporunu yazmış ve bu raporunda Samsun'da bulunan 200 Hintli Britanya askeri sayesinde asayişin iyi bir durumda olduğunu İstanbul'a bildirmiştir.¹² Perring, Samsun'da güvenlik, denetim ve kontrol subayı olarak görev yapmıştır.

Samsun'da bulunduğu dönem içerisinde Perring mütareke sonrası Türkiye'nin genel durumu, İzmir'in İşgali sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan tepki, Mustafa Kemal önderliğinde başlayan milli hareketin neler yaptığı ile Karadeniz'deki Rum ve Ermenilerin durumu konusundaki gözlemlerini ve şahsi düşüncelerini içeren raporlar hazırlamıştır. Perring hazırlamış olduğu raporları İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John de Robeck'e göndermiştir. Robeck de bu raporları (çoğunlukla kendi düşüncelerini de ekleyerek) Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göndermiştir.

¹⁰ Bölgedeki Ermeni ve Rum Tehdidi konusunda bkz. Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, Mart 1990, s. 421-434.

¹¹ Okur, "Mütareke Dönemi İngiltere'nin Karadeniz Politikası", s. 39.

¹² Rapordan Perring'in henüz teğmen olduğu ve Mart'ta Samsun'a görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Yeni gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 18.

Perring'in Karadeniz'deki Gözlemleri (13-29 Ekim 1919)

Perring, 13-29 Ekim 1919 tarihleri arasında Samsun'dan İngiltere'ye ait Gardenia isimli, tahminen 10-15 kişi kapasiteli, küçük bir gemi ile seyahatine başlayıp Doğu Karadeniz'de belirli bölgelere (Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Batum'a) uğrayıp gözlemlerini İngiltere'nin İstanbul'da bulunan Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'e göndermiştir. Robeck, rapora bazı kendi görüşlerini de ekleyip İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'a iletmiştir.¹³ Perring'in raporuna göre Doğu Karadeniz'de 13-29 Ekim 1919 tarihlerinde durum şöyledir:

“ÜNYE

Kaymakam: Mahmut Celalettin (bir ay önce geldi)

Hem kasabanın kendisinde hem de ilçede büyük düzelme oldu. Daha önce göndermiş olduğum raporda da bahsettiğim bir hadise dışında dostane ilişkiler kurulmaktadır. Yunanlılar ya da Ermeniler tarafından herhangi bir şikâyet yapılmıyor, her iki toplum da kaymakamdan memnun olduğunu ifade ediyor ve mevcut durumun devam edeceğini umuyorlar. Kaymakam'ın talebi üzerine Köklük'teki¹⁴ Ermeni cemaatinin liderine şunları yazdım; şiddeti tırmandıracak önlemler alınmaması şartıyla daha önceki (240 nolu raporumda bahsettiğim) olayın kapatıldığını ve sürüşmeyi önlemek için her türlü çabanın gösterilmesini rica ediyorum. Bu mektubum karşılığında kaymakam bu mahaldeki mülkiyet sorunlarını araştırmak ve mültecilerin geri dönüşlerini düzenlemek için bir temsilci gönderdi. Ayrıca Ermenilere de mülklerinin iadesi için gayri resmi yollara başvurmamalarını ve geleceğe yönelik tüm hak taleplerini görevlendirilen temsilci aracılığıyla yapmalarını bildirdim. Şuanda kasabadaki tüm mülkler iade edilmiş durumda.

FATSA

Yeni kaymakam atanmadı. Şimdi Hamit Bey¹⁵ bulunmakta ve önceki kaymakamın eylemlerini soruşturmaktadır. Hamit Bey

¹³ *The National Archives (TNA)*, Foreign Office 371/4160; aynı raporun farklı referans numarasıyla kayıt edilmiş hâli için bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 231-236.

¹⁴ Köklük günümüzde ilçe merkezi Ünye'ye 9 kilometre uzaklıkta bulunan bir köydür.

¹⁵ Ordu havalisi dolayısıyla Ünye bu dönemde Canik sancağına bağlıdır. Osmanlı Devleti'nde şehir adı olarak Samsun kullanılsa da sancak ismi olarak Canik Sancağı tercih edilmiştir. Bkz. Mehmet Öz, “Samsun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, s. 83, 86. Perring'in bahsettiği Hamit Bey de Canik sancağı Muta-

birçok anlaşmazlığı çözmek ve eşkıyalık yapılan bölgeleri temizlemek için burada kalmaktadır. O bütün köyleri ziyaret ederek bölgede yirmi gün kalmayı planladığını söyledi. Zaten baş suçlulardan sekiz (Türk) kişiyi tutukladı ve Samsun'dan gönderilen birlikler sayesinde suç örgütlerini dağıttı. Bu bölgeden başka bir sıkıntı ve şikâyet gelmemesi için Hamit Bey sadece büyük bir enerjiye değil aynı zamanda çok sorunlu bu bölgede sertlik gösterebilecek niteliğe de sahipti. Birkaç soyguncu grubu tamamen yok edildi. Trabzon vilayetinde olduğu gibi Fatsa'nın 5 mil yakınında sayısız olaya sebep iki küçük köy vardı ve Hamit Bey bunlarla baş edemiyordu. Şuanda herhangi bir kontrolü olmayan bu köylerin Canik sancağına bağlanmasını önerdi. O şunu diyordu; bu köylerin yakınındaki Laz toprakları kıyı boyunca baskın yapmak için üs bölgesi olarak kullanılabilirdi.

ORDU

15 Ekim 1919

Kaymakam: Ali Bey, 27 Mayıs 1919'da tayin edildi.

Polis: 6 Jandarma: 133

Nüfus: Kasaba: 14.066, Köyler: 311, Toplam Nüfus: 125.792

Askere alma işleri burada çok aktif ve askerlik şubesinin dolu olduğu anlaşılmaktadır. Sorumlu subay bunların son zamanlarda tutuklananlar olduğunu söyledi ama bunun doğru olmadığını bu kişilerin Sivas ve daha içerdeki kasabalara eğitim için gönderildiğini öğrendim.

Kasabada güvenlik orta derecededir. Ancak kimse alacakaranlıktan sonra evinin dışına çıkmaya cesaret edemez. Kasabanın dışındaki Hristiyanlar için gece ya da gündüz hiçbir şekilde güvenlik yoktur. Çok sık cinayet işlenmektedir ve bölgedeki doktor her gün üstü başı parçalanmış birkaç yaralı geldiğini söyledi. Rumlar sınır dışı edilmiş. Rumların sınır dışı edilmelerinden sorumlu havalı komutanı Kazım Bey'in (şimdi Sivas'ta Kongrede) acımasızlığı yüzünden birkaç bin Rum ve Ermeni hayatını kaybetmiştir.

Hiçbir mülk iade edilmemektedir. Türkler, Hristiyanların herhangi bir hasat faaliyetinde bulunmalarını engellemekte ve fındık ticaretini kontrol etmektedirler. Ermenilerin varlığı neredeyse sona ermiştir. Geriye kalanlar ülkeyi terk etmek için sadece

sarrıfı Kapancızâde Hamit Bey'dir. Hamit Bey konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

ulaşım aracı beklemektedirler. Lazlar bu alanda çok aktif ve sürekli kıyıya baskın yapıyorlar.

GİRESUN

16-17 Ekim 1919

Kaymakam: Bade Nadim Bey (8 Kasım'da atandı)

Nüfus: Kasaba: 13,285, Köyler: 155, Toplam Nüfus: 117,895.

Polis: 8, Jandarma: 178

Osman Ağa¹⁶ tüm ilçeyi yönetir, kaymakama ve tüm memurlara emir verir. Bölgede özellikle de köylerde Osman Ağa ve adamlarının sunabileceği güvencenin dışında başka bir güvence yoktur. O açıkça bir Hristiyan karşıtıdır ve Hristiyanların iç mekânlarda yeni yerleşimlerine izin vermemektedir. Trabzon valisi açık bir şekilde, buradaki durumu kontrol edemediğini itiraf ediyor (bunu yapma eğilimi olsa bile).

Rumlar, Sivas bölgesine sürüldü ve çok sayıda kişi kayboldu. Onların evlerine dönmeleri emredildi ama geri dönüşe izin verilmiyordu ve savaş sürecinde sürekli olarak bir yerden başka bir yere sürüldüler. Ermeniler neredeyse ortadan kayboldu ve hayatta kalan az sayıdaki kişi ülkeyi terk etmek için fırsat kolluyor. Lazlar çok aktif ve açıkça ağır silahlı bir şekilde dolaşıyorlar. Askeri güç kullanmadan bu bölgede güvenliği tesis etme imkânı yoktur.

Türkler sadece Hristiyanlara karşı çıkmıyorlar aynı zamanda herhangi bir müdahaleye de açıkça karşı çıkıyorlar. Eğer İtilaf devletleri işlerine karışmayı düşünürse onlara karşı güç kullanma niyetindedirler.

Liman şefi ve Türk deniz subayı Mehmet Nuri tavrında açıkça bir düşmanlık göstermedi. Ama yerel hapishanedeki mahkûmları ceza evinden almak istiyorsam (serbest bırakma) güç kullanmam gerektiğini bana hissettirdi.¹⁷

¹⁶ Osman Ağa olarak ifade edilen kişi Mustafa Kemal Atatürk'ün de muhafız alayı komutanlığını yapmış olan Topal Osman'dır. Topal Osman Ağa bölgede Pontus Devleti kurmak isteyen Rumlara karşı savaştığından hakkında İngilizlere ve Osmanlı Devleti yetkililerine sürekli şikâyet edilen bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Beyoğlu, "Belgelerle Osman Ağa (1883-1923)", *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu 6-7 Mart 1999*, Giresun Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 77-98; Ümit Doğan, *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman*, Kripto Basın Yayın, İstanbul 2017.

¹⁷ Karadeniz'deki İngiliz subayları dönem dönem bölgede tutuklu bulunan mahkûmları (çoğunlukla Ermeni ve Rum) kanun ve yetkili makamları çiğneyerek serbest bırakmışlardır. Perring'in de böylesi bir durum için hapishanede gözlemlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak İngilizlerin bu tavırları bölgede Türk

Türkler soygunlardan elde ettikleri gelir ve sürgün sırasında Hristiyanlardan çalınan eşyaları satarak yaşamlarını sürdürmekte. Silah gücüyle Hristiyanların mülklerinin iade edilmesi sağlanmadıkça bu mülkleri vermemeye kararlıdılar.

TRABZON

19 Ekim 1919

Erzurum'dan yeni dönmüş valiyi aradım. Bana Mustafa Kemal Paşa ile tam bir mutabakat içerisinde olduğunu, milliyetçi hareketin Türkiye'nin tek temsilcisi olduğunu ve bu hareketin Paris'e çağrıldığında büyük ölçüde güçleneceğini söyledi.

Rumlardan hoşnutsuzluğunu açıkça dile getirdi ve İzmir'de ya da Türkiye'nin herhangi bir bölgesi işgal altındayken sessiz ya da barış umuduyla beklenilmeyeceğini belirtti. Jandarmanın ya da askeri güç eksikliğinden dolayı vilayetinde güvenliği garanti edemediğini itiraf etti. İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Crawford'u, Fransa ve Amerika temsilcilerini aradım.

Rumlar bana şehirdeki herhangi bir güvenlik eksikliğinden dolayı şikâyetle bulunmadılar ancak iç bölgelere doğru iki-üç saatlik bir yolculuk yapamadıklarını söylediler. Ermeniler az sayıda olmalarına rağmen çok iyi organize durumdadılar, yetimhane ve yardım çalışmaları oldukça başarılıdır. Henüz mülkiyet konusu araştırılmış değildir ve Ermeniler bana 800 kadar evin Türklerin elinde olduğunu bildirdiler.

RİZE

Mutasarrıf hasta olduğunu bildirdi, görünüşe göre tüm yetkililer Majestelerinin Gemisi "Gardenia"yı görünce hasta oldular. Bu nedenle güvenilir bilgi verebilecek sadece bir devlet memuru ve bir polis memuru ile görüşebildim. Kasabada sadece beş Hristiyan olduğunun bilgisini verdiler. Hiçbir güvenlik bulunmuyor ve tüm halkın motorlu tekne trafiği konusunda, Rusya'nın Kafkas limanları ve Anadolu kıyıları boyunca korsanlık faaliyetlerinin örgütlenmesiyle ilgilendiğini duydum.

BATUM

Askeri görevliyi (General Coles-Collis) aradım, bana mültecilerin daha fazlasına izin vermeyeceği yönünde emir aldığını söyledi. General Denikin'in, Novorissik'e inen bütün mültecilerin

halkının moralini bozarken azınlıkların kanun tanımaz davranışlara girişmesine ve nihayetinde bölgede çetecilik faaliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 105-106.

askerlik görevini Gönüllü Ordusu'nda yapacağına dair vermiş olduğu emri gösterdi. Ayrıca bana günde yedi bin Ermeni'yi beslediğini söyledi. Büyük bir silah kaçakçılığı gerçekleştirildiğinden ve bu silahların Karadeniz'deki Türk limanlarından geldiğinden şikâyetçi oldu. İngiliz Konsolosluğunu ve Batum'da kurulan başlıca bir İngiliz ticaret şirketini aradım.”

Perring, yapmış olduğu gözlemlerine bir üst yazıyla değerlendirmelerini de ekleyip raporunu İstanbul'daki Yüksek Komiser Robeck'e gönderir;

“Yüzbaşı Perring'ten Robeck'e

29 Ekim 1919

Majestelerinin Gardenya gemisi ile Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Batum bölgelerini ziyaret ettiğimi bildirmekten onur duyuyorum. Her bir bölge için ayrı raporlar hazırlanmıştır.

Genel: Her yerde mütarekeden sonra Türkiye'ye dönen Rum mültecilere rastladım. Bu mültecilere savaş boyunca Türkiye'yi terk etmeyen Rumlar refakat etmekteydiler. Rumların ülkeyi terk etmesine sebep olan tüm bölgedeki güvenlik eksikliği, daha fazla zulüm korkusu, mülklerine el konulması ya da ellerindeki tarım ürünlerini (boykot uygulaması dolayısıyla¹⁸) pazarlayamayacaklarından kaynaklanmaktadır.

Büyük Ermeni grupları (bir grupta yaklaşık 80 aile bulunmaktadır) Rusya'ya gitmişler ve bu hareketin genel bir hal almasından korkulmaktadır. Birçok topluluk ya da topluluklardan kalanlar bana ülkeyi ilk fırsatta terk etme niyetinde olduklarını bildirdiler. Kasabaların dışında tam bir güvenlik eksikliği dikkat çekici boyuttadır. Bu güvenlik eksikliği tam bir eziyete dönüşmüş durumda ve Hristiyanların yaşamını kazanmasını engellemeyi amaçlayan iyi organize edilmiş bir boykot uygulanmaktadır. Bu boykot tipik bir Türk metodu olup nedeni fındık üretimini ele geçirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bölge tarlalarındaki ürünlerin toplanmasında ürünün %50'si mülk sahibine, geriye kalan %50'nin ise hasat yapan işçilere verilmesi gibi bir anlayış bulunmaktadır. Bu nedenle hiçbir Hristiyan tarladaki ürününü tek başına toplamaya cesaret edemez. Bununla birlikte benzer bir uygulamanın Türkler tarafından yapıldığını ise hiç duymadım. Onlar

¹⁸ Perring, bölgede bulunan Hristiyanların yetiştirdikleri tarım ürünlerini satamadıklarını, onlara karşı Türkler tarafından sistemli bir boykot uygulaması yapıldığı iddiasındadır.

mahsullerini hasat ediyor, kendi hesaplarına satıyor ve Hristiyanlar gibi mahsulün %50'sini veya herhangi bir oranını vermeyi reddediyorlar.

Hristiyanlar bu topraklarda tutunabilmek için mahsullerini yetiştirmek durumundalar. Türkler Hristiyanları sürekli tehdit etmekte, pazarlama faaliyetlerini engellemekte ya da Hristiyanların pazara götürdükleri ürünlerine saldırmaktadırlar. Bu nedenlerle Hristiyanlar mülklerini terk etmek zorunda kalıyorlar.

Türklerin Hristiyanlara tipik bir yaklaşımını daha görmek için Giresun'a sekiz saat yolculuk yaptım. Geri dönen Rum mültecilerden oluşan bir grup beş saat önce kasabadan köylerine döndüler. Ancak Türk işgalciler tarafından karşılanan Rumlar, dövüldüler, paraları çalındı ve Giresun'a dönmeye zorlandılar. Bu durumu Giresun kaymakamına şikâyet ettim. Kaymakam bana emrindeki jandarmalarla düzeni sağlayamadığını söyledi. Kaymakama benzer şekilde bazı Hristiyan köylerinde de Türklere karşı misilleme yapıldığına dair iddiaların kesinlikle yanlış olduğunu belirttim. Her durumda Türk makamlarının olayları hemen araştırmanın yanı sıra Hristiyan köylerinin yağmalanmasını önlemek için kalabalık bir jandarma grubu görevlendirebileceği ifade ettim.

Korsanlık faaliyetleri giderek arttığından acilen tedbir alınması gerekiyor. Küçük motorlarla kıyıdaki köylere saldıran silahlı gruplar genellikle her saldırıda bir-iki kişinin hayatını kaybetmesine neden oluyorlar. Bu ayın başında altı kişilik silahlı bir Laz grubu Giresun yakınlarındaki bir Ermeni'ye ait motorlu teknenin Ordu'ya çekilmesini istedi. Bu yolculuk sırasında korsanlar içme suyu istediler ancak teknede içme suyu bulunmadığından teknenin sahibi ve bir yolcuyla vurup öldürdüler. Ayrıca bu korsanlar büyük sahil kasabalarında yaşamıyor, küçük sahil köylerini veya genellikle bir nehir kenarını tercih ediyorlardı. Bu nedenle bu küçük yerleşim birimlerinin Majestelerinin büyük sandallarından biri ya da benzer bir gemiyle ziyaret edilmesini rica ediyorum.”

Perring'in raporunu inceleyen Robeck, rapordaki bazı bilgilere kendi düşüncülerini de ekleyerek durumu İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iletir;

“Koramiral Robeck'ten Curzon'a

İstanbul, 24 Kasım 1919

Karadeniz'in güney sahilindeki bazı kasabaları ziyaret ederek, bölgedeki Hristiyan halkın durumu hakkında bilgi almak için Samsun'daki temsilcim Yüzbaşı Perring'ten almış olduğum raporun bir nüshasını size göndermekten onur duyuyorum. Perring geçtiğimiz ay Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Batum'u ziyaret etti.

Ben, bölgedeki tüm güvenlik sorunlarıyla ilgili olarak, her türlü yerleşme problemleri ile başa çıkabilmek için ön hazırlıklar yapılması, malların iadesi ve geri dönüş sorunları noktasında Trabzon vilayetindeki durumun giderek bozulmakta olduğunu gördüm. Örneğin; Giresun bölgesinde yerel makamların emirlerinin uygulanmasında Trabzon valisi çok güçsüz kalmakta ve olayları örtbas etmektedir. Ünye'deki koşullarda iyileşme görülmekte ve Samsun kaymakamı tarafından Fatsa'daki yasadışı unsurlar dağıtılmıştır. Yönetim orta derecede ihtiyatlı davranmakta ve bir miktar enerji harcamaktadır.

Korsanlığın belirgin bir şekilde artışı rahatsız edicidir. Korsanlar genellikle Rize'den ve Lazistan'ın kıyı bölgelerinden gelen Lazlardan oluşmaktadır.

Türklerin Hristiyan vatandaşların hayatlarını çekilmez hale getirmek için kullandıkları yöntemler dikkat çekici boyuttadır. Rum ya da Ermeniler artık sistematik olarak katledilmiyor. Onların geçim kaynakları engellenmektedir. Rum ve Ermenilerin yaptıkları işler boykot edilmekte, onların fındık bahçelerine ulaşmaları engellenmekte ve mülklerine el konulmaktadır. Sonuç olarak Rum ve Ermeni mültecilerin giderek artan sayıda Küçük Asya'dan ayrılması sürpriz değildir.¹⁹

Türk yetkili ve bölge ileri gelenlerinin müttefiklere karşı tavırlarıyla ilgili olarak Yüzbaşı Perring'in Giresun'da karşılaştığı açığa çıkarılmamış düşmanlık, açık meydan okuma ve ani rahatsızlık durumu, Rize'de Majestelerinin Gardenia gemisine gösterilen benzer yaklaşımı da açıklamada aydınlatıcı olacaktır. Artık

¹⁹ Her ne kadar Perring bölgeden Rumların göç ettirilmeye zorlandığını ifade etse de, mütarekeden sonra Doğu Karadeniz'de Etniki Eterya Cemiyetinin siyasi amaçlı çeteler kurduğu ve Rusya'dan Rumları bölgeye göç ettirdiği gerçeğini de göz ardı etmektedir. Bununla birlikte bölgede savaş sonrası ortaya çıkan sosyal ve ekonomik zorluklar ve barınma problemleri gibi nedenlerden bölgedeki İngilizler Rum göçünün durdurulması gerektiği görüşündeydiler. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyen ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 56-63.

yetkililer bile Mustafa Kemal'in amaçlarını ve ona duydukları sempatiyi gizlememektedirler.”

Sonuç

Perring'in, görev yaptığı süre zarfında Karadeniz Bölgesi'nden İstanbul'a göndermiş olduğu raporlar incelendiğinde çoğunlukla Ermeni ve Rumların bölgedeki yaşamlarıyla bölgenin genel asayişinin (polis, jandarma sayıları, nüfus sayılar vb.) ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda bölgedeki ulusal direniş gruplarının faaliyetleri, Rumlara karşı yapılan müdahaleler (Türk tarafı aynı olayı Pontusçu eşkıyalara karşı girişilen mücadele olarak tanımlamakta), Perring tarafından tedbir alınması gereken girişimler olarak görülmüş ve İstanbul'a bildirilmiştir. Perring raporlarındaki temel endişe bölgedeki Hristiyan varlığının Türkler tarafından sona erdirileceğine yönelik olmuştur. Rapor(lar)da dikkat çeken bir unsur, Türklerin Hristiyanlara karşı düşmanlık beslediği vurgusudur. Ancak bölgedeki Türklerin birlikte yaşadıkları Hristiyanlara karşı önceki yıllardan itibaren ayrıştıracı bir tutumu olmamıştır. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrası Pontus Rumlarının Türklere karşı saldırgan tutumları, bazı bölgelerdeki yağma ve gasp gibi çete faaliyetlerinde bulunmaları tepki çekmiştir. Nihayetinde bu ayrılıkçı düşünceye destek veren gruplara karşı halk ister istemez bir düşmanlık beslemeye başlamıştır. Perring'in raporlarında Rumların yapmış olduğu eylemler konu edilmemiş, ortadaki düşmanlığın nedenleri tartışılmamıştır. Ayrıca bu rapor(lar)da dikkat çeken başka bir unsur da sanki Karadeniz'de sadece Hristiyanların zorluk yaşadığıdır. Oysaki savaş ve mütareke sonrasında yaşanan işgallerle bölgedeki Türkler de ciddi mağduriyetlere uğramıştır. Ama ne hikmetse rapor(lar)da Türklerin durumundan bahsedilmemiştir. Nihayetinde Perring, İngiltere'nin kontrol subayı olduğundan bölgede Mondros Mütarekesi'nin uygulanması üzerine yoğunlaşmıştır. Mütarekenin haksız uygulamaları Perring'in yetkisinde değildir. Ancak yapılan haksız uygulamalar dolayısıyla gösterilen tepkileri de Perring çok nadir dile getirmiştir. Ona göre Mütareke kayıtsız şartsız uygulanmalıydı; ancak durum bekle(n)diği gibi olmayacaktı. Mütarekenin haksız uygulamaları ulus genelinde kenetlenmeyi artıracak, nihayetinde de “milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktı”!

Kaynakça Arşivler

The National Archives (İngiltere)

Kitaplar

- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Başak, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Bilgiç, Bestami S., *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Doğan, Ümit, *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman*, Kripto Basın Yayın, İstanbul, 2017.
- Eken, Halit, *Kapancızâde Hamit Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 1953.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006.
- Okur, Mehmet, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.
- Rosedale, Honyel Gough, *Queen Elisabeth And The Levant Company - A Diplomatic and literary episode of the establishment of our trade with Turkey*, Oxford University Press, London, 1904.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I.Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Townshend, Charles V., *Mezopotamya Seferim*, Çev. Gürol Koca, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Wood, Alfred C. *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

Ansiklopedi Maddeleri

Öz, Mehmet, "Samsun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, s. 83-88.

Makaleler

Beyoğlu, Süleyman, "Belgelerle Osman Ağa (1883-1923)", *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu 6-7 Mart 1999*, Giresun Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 77-98.

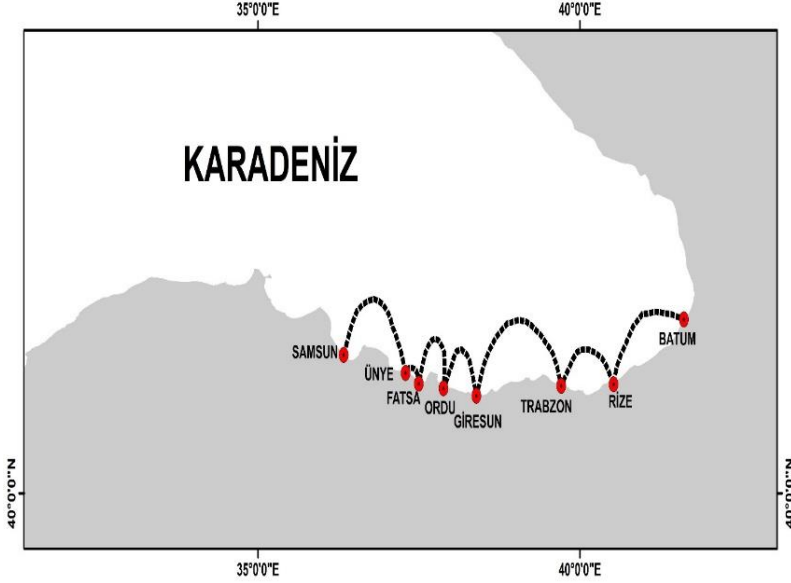
Macfie, A.L., "British Views of the Turkish National Movement in Anatolia, 1919-22", *Middle Eastern Studies*, Vol.38, No.3 (July-2002), s. 27-46.

Okur, Mehmet, "Mütareke Dönemi İngiltere'nin Karadeniz Politikası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 11, Güz-2011, s. 31-50.

Saydam, Abdullah, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, Mart 1990, s. 421-434.

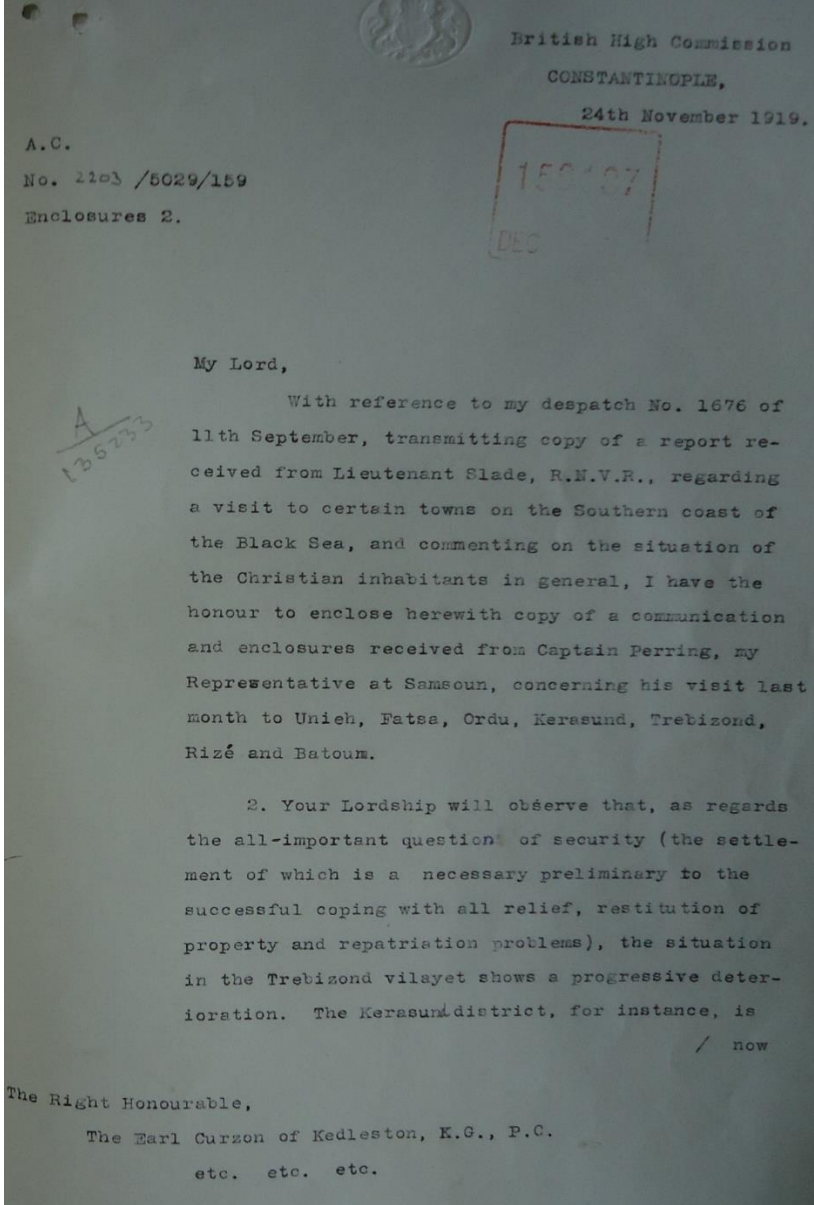
EKLER

Ek 1: Perring'in Karadeniz'de Gittiği Kıyı Bölgeleri²⁰
(Harita Perring'in, Gardenia ile yapmış olduğu seyahatte kullandığı rota iddiasında değildir. Sadece Perring'in gittiği yerleri göstermek için tasarlanmıştır.)

²⁰ Harita için Dr. Abdullah AKBAŞ'a teşekkür ederim.

Ek 2: Perring'in Raporunun İlk Sayfası

MİLLÎ MÜCADELE'DE TRABZON'UN TUTUMUNUN PERDE ARKASI

Mehmet BİLGİN*

Giriş

Millî Mücadele'nin başlangıcı için mutlaka bir tarih vermek icap ederse bu tarih, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihi olmalıdır. Sürecin başlangıcı olarak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını kabul ettiğimiz zaman, şüphesiz bu başlangıcın da bir öncesi vardır. Yani bu başlangıç, aynı zamanda bir sonlanma süreci içinde şekillenmişti. O son, bir savaşın, bir dönemin ve bir imparatorluğun da sonudur. Bizim perde arkası derken kastımız, başlangıcı; sonun olduğu sürecin devamı olarak açıklamaktır.

Millî Mücadele'de Trabzon'un tutumunun perde arkasına bakma ihtiyacını, Millî Mücadele'de Trabzon'un tutumunu anlama ve açıklamada karşılaştığımız problemler nedeniyle hissettik. Bu problemlerin, yok sayılan, önemsenmeyip geçirilen ya da normalinden fazla önemsenen olaylar veya kişiler kadar, olması arzulananlarla da yakın ilişkisi vardır. Amacımız Millî Mücadele'de Trabzon'un yerini, rolünü ve Trabzon'da sahnelenmiş olayların geliştiği sürecin anlaşılabilmesini daha mümkün kılmaktır. Bunu da sürece ışık tutarak yapmaya çalışacağız. Mütarekenin istenmesi ve mütareke şartlarının netleşmeye başlamasına paralel olarak yeni bir mücadele safhasının da başladığı gerçeği açıklayabilmek için, döneme damgasını vuran iç ve dış şartlara, gelişmelere paralel olarak coğrafyaya, coğrafyadaki toplumlara, kişilere ve tutumlara da bakmak ihtiyacını hissettik.

Mütareke sürecinde ilk dayatılan şartlardan biri, Osmanlı ordusunun Kafkasya'da ilerlediği bölgelerden çekilmesi gerekliliği idi.

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, mehmetbilgin1@aydin.edu.tr.

Rus Devrimi ve Kafkasya'ya Yansması

Hatırlanacağı üzere Rusya'da Çarlık yönetimi, 1917 yılında savaşın getirdiği yıkımın tetiklediği Şubat Devrimi (12 Mart 1917)¹ ile çökmüştü.² İktidarı ele geçiren ve çarlığı sona erdiren yeni yönetimin savaşa devam kararı, devrimi gerçekleştiren halk kitlelerini hoşnut etmemişti. Çarlığı deviren, hoşnut olmayan kitlelerin kararlı gösterileriydi. Yeni yönetim, hem kitleleri harekete geçiren ana sorunların çözümü için, hem de çarlık sonrası durum için hazırlıklı değildi. Gerekli adımları atamadığı gibi, kazanılacak bir zaferle bu adımları atabilecek gücü, yani iktidarını pekiştirmeyi umuyordu. Bütün bu sürecin başlangıcında, kitleleri harekete geçiren organizasyonlar içinde azınlıkta olan Lenin liderliğindeki Bolşevikler, beklenti ve ihtiyaçlar konusundaki doğru tahlil ve tezleri,³ ihtiyacı ve yapılması gerekenleri içeren sloganları, hepsinden daha önemlisi inandıklarını gerçekleştirmekteki azim ve iradeleri ile birkaç aylık sürede kitlelerin kontrolünü ele geçirmiş ve Ekim Devrimi (7 Kasım 1917) ile yönetime el koymuştu.⁴

Bu gelişmelerin, yani Şubat ve Ekim devrimlerinin Transkafkasya/Kafkasötesi/ Kafkasberisi/Güney Kafkasya'ya⁵ yansımaları

¹ Şubat Devrimi: Rusya'da 1918'e kadar kullanılan Julyen takvimine göre 27 Şubat 1917'de, Miladi takvime göre ise 12 Mart 1917'de başkent Petrograd'da gerçekleşen ihtilal.

²1917 yılı Rusya'nın merkezi Petrograd'da işçilerin grevleri ve çarlık rejimine karşı siyasi gösterilerle başlamıştı. Mart ayının ilk günlerinde başlayan grev giderek tüm fabrikalara yayılmıştı. 7 Mart'ta büyük fabrikaların çoğunda işçiler işi bırakmıştı. 8 Mart Dünya Kadınlar gününde kadınlar savaşa, açlığa ve Çar'a karşı gösteri için sokağa döküldüler. Diğer işçilerin de desteklediği bu gösteriler açıkça Çar yönetimi aleyhine dönüşmüştü. 9 Mart'ta gösteriler, daha kalabalık bir katılımı sürdürdü. Polisle çatışmalar açık bir isyan havasındaydı. Takip eden günlerde polis ve jandarmanın göstericiler üzerine ateş açması, göstericilerin asker ve polislerin elinden aldıkları silahlarla karşılık vermesi olayları daha da tırmandırmıştı. 10 Mart'ta Çar Petrograd askeri komutanına olaylara son verdirmesini emretti. Fakat bazı askerî birlikler göstericilere katılmaya ve halkı durdurmaya çalışan atlı polislere ateş etmeye başladı. 12 Mart'ta 60 bin kadar asker göstericilerin yanında yer aldı. Bundan sonra Çarlık yönetiminin tüm subay ve görevlileri göstericiler tarafından tutuklanmaya başlandı.

³ Bu tezler için bkz. V. İ. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. M. Ardos, 2. bs., Ankara 1969.

⁴ Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi*, 3. C, çev. Orhan Suda, İstanbul 1989; ayrıca bkz. Kenan Somer, *100 Soruda Ekim İhtilali*, İstanbul 1970.

⁵ Bu kavram kaynaklarda Transkafkasya olarak geçer. Bu kelimenin anlamı Kafkas ötesidir. Bu "öte" nitelemesi Ruslara göredir. Fakat tüm yabancı kaynaklarda da bu şekilde geçer. Son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi kaynaklarında bu bölgeden "Maverayı Kafkas" olarak bahsedildi. Bu da Kafkas ötesi anlamında-

sı, hiç şüphesiz bizim konu edindiğimiz perde arkasını şekillendiren en önemli olaydı. Bu süreç, Şubat Devrimi esnasında olumlu tavırlarına rağmen Kafkasya genel valisi ve çarın akrabası olan Grandük Nikola Nikolayeviç'in, devrim sonrası Prens Lvov başkanlığında kurulan geçici hükûmet tarafından görevden alınarak tutuklanması ile başladı. Tiflis'te bulunan şehir Duması, Petrograd'da oluşan yeni yönetimi tanımakla birlikte, gelişmeler Rus Çarlığı idaresi altında olan ama Rus olmayan halklar arasında var olan ve devrim sürecinde dillendirilen bağımsızlık ve esaretinden kurtulma arzularına da ivme kazandırmıştı.

Petersburg'da Çarlığı sona erdiren Şubat Devrimi sonrası kurulan geçici hükûmet, 22 Mart 1917'de IV. Duma'da⁶ bulunan Kafkasya milletvekillerinden Kafkasya'da yaşayan halkları temsilen 1 Rus, 2 Gürcü, 1 Ermeni ve 1 Azeri milletvekilinden müteşekkil 5 kişilik özel bir komite seçerek Özel Maverayı Kafkas Komitesini (OZAKOM) Rusya'da kurucu meclis seçimleri tamamlanincaya kadar bölgede iç nizamın tesisi için yetkili kıldı.⁷ Rus Vasili A. Kharlamof başkanlığında; Ermenilerden Mihail Babacanyan, Gürcülerden Kita Abaşidze ve Pereverzev, Azerilerden ise Mehmet Yusuf Caferof'un bulunduğu heyeti Tiflis'e göndermişti.⁸ Fakat Gürcü sosyalistlerden Noi Cordania'nın bu komitenin gerekli olan güveni sağlayamayacağı konusunda Petrograd Sovyet'ini, geçici hükûmeti ve Kerenski'yi uyarmasından sonra Petrograd Sovyet'i başkanı ve lideri olan Nikols Chkeidze de OZAKOM'a dahil edilmişti.⁹ İhtilal sonrası Petrograd'daki kurulan geçici hükûmet, Kafkas berisindeki yönetim boşluğunu bu şekilde doldurmuştu.

dır. Bununla birlikte bazı bilim adamları, bilimsel olmak adına Transkafkasya tabirini kullanmayı tercih etmektedir. Oysa Rusya'ya göre Kafkas ötesi olan, Türkiye'ye göre Kafkas berisidir. Bilimin evrensel karakteri gereği tüm bu bölgenin genel olarak *Güney Kafkasya* ifadesi ile adlandırılması daha doğru bir yaklaşımdır. Bölgede Millî Mücadele'yi temellendirmek için faaliyet gösteren İttihatçı kadroların öncülüğünde Üç Sancak'ta (Elviye-i Selase; Kars, Ardahan, Batum) kurulan devletin adı Güney-Batı Kafkas Cumhuriyeti (Cenubi Garbi Kafkas) olarak belirlenmişti.

⁶ Duma, Rusya'nın federal meclisinin alt kanadına verilen ad. 1905-1917 yılları arasında etkin Millet (yasama) Meclisi. 1993 Rus Anayasası ile tekrar kurulmuştur.

⁷ Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)*, Ankara 2002, s. 33.

⁸ Nilgün Akgül Erdaş, *Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921)*, Ankara 1994, s. 8.

⁹ Firuz Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921 Türkiye-İngiltere-Rusya*, çev. Cengiz. İ. Çay, İstanbul 2016, s. 55.

Komiteyi oluşturan komiserler, 31 Mart 1917 de Tiflis'e vardı ve Transkafkasya eski valisinin ikametgâhına yerleşti.¹⁰ OZAKOM, bir yandan Kafkasya'da muhtemel çatışmaların önüne geçtiği gibi, bir yandan da Şubat Devrimi ile sona erdirilen çarlığın yerine yeni bir yönetim için anayasa oluşturmak üzere faaliyet gösterecek olan kurucu meclisin açılmasına dair aldığı karara göre bölge milletvekilleri seçimlerin düzen içinde yapılmasını temin edecekti.

Böylece Kafkasya'da yerinden yönetim esasına göre yarı özerk bir yönetim kurulmuştu. Şubat Devrimi'nde ve devrim sonrasında devrimi gerçekleştiren güçlerin oluşturduğu Petrograd Sovyet'inde yönetim Gürcü Menşeviklerin elinde¹¹ olduğu için, bu gelişmelerde Kafkasya'daki yeni yönetimde Gürcüler öne çıkmıştı. Bu yapı içinde teşkilat ve askeri bakımdan en zayıf olan Azerbaycan Türkleriydi.¹²

Kafkasya'da bu gelişmeler olurken Rusya genelinde devrimler süreci de devam etmekteydi. Savaşın getirdiği yıkımdan ve yolsuzluklardan bıkan, ülkede ve cephelerde yokluklarla mücadele etmek zorunda kalan Rus halkı, tepkilerini ortaya koyarak Çarlık yönetimini sonlandırmıştı. Fakat Menşeviklerin çoğunlukta olduğu geçici hükûmet ve takip eden koalisyon yönetimleri, ihtilale yol açan sorunların çözümü yolunda bir merhale katledemediği gibi halkın savaşı sonlandıran barış beklentilerini de karşılayamadı.

Geçici hükûmetin savaşa devam ederek cephelerde kazanılacak bir zaferle mevcut yönetimlerinin gücünü pekiştirme siyaseti izlemeyi tercih etti. Rusya'da oluşan yeni yönetimin savaşın devamından medet umması ve savaşa devam kararı vermesi, Rusya'daki huzursuzluğu artırarak devam ettirdi. Geçici hükûmet, devrimi selamlamak adına 1 Temmuz 1917 tarihinde tüm cephelerde genel bir taarruz düzenledi. Fakat cephelerde başarı elde etme çabaları felaketle sonuçlanınca memnuniyetsizlikler daha da arttı.

¹⁰ Şahin, *Trabzon ve Batum...*, s. 34.

¹¹ Devrim sonrasında, devrimi yapan güçleri yönetmek için, kurulmuş olan Petrograd Sovyeti'nin kurucu başkanı, Gürcü Menşeviği olan Nikolay Tchkhedze / Çkheidze idi. Menşevik hareketi içinde Gürcü liderlerin belli başlıları Tseretelli, Çkheidze, Gegeçkori, Jordania, Mdievani, Chkhenkeli idi.

¹² İzzet Öztoprak, "Maverayı Kafkas Hükümeti", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1 XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul)*, Ankara 2003, s. 127-136.

Şubat Devrimi'nin başlangıcında azınlıkta olan Bolşevikler, liderleri olan Lenin'in tezleri, uyguladığı strateji ve taktikleri, kitlelere benimsettiği sloganları ile çoğunluğun desteğini almışlardı. Böylece Bolşevik kadro, süreci ön görüp isabetli davranış ve görüşler sergileyerek hoşnut olmayan kitlelerin kontrolünü ele geçirdi ve 7 Kasım 1917'de Rusya'da iktidara el koydu.

Ekim (7 Kasım) 1917 Devrimi ile Petersburg'ta yönetime el koyan Bolşevikler, Menşeviklerin kontrolünde olan Kafkas berisindeki yönetim (OZAKOM) tarafından kabul görmedi. Kafkasya'da bir iç savaş yaşanmaması için OZAKOM istifa etti ve 11 Kasım 1917'de Kafkas berisinde bulunan tüm parti, askeri komite ve ordu komutanlarının da katıldığı bir toplantı yapıldı. 14 Kasım 1917 de Kafkasya'da oluşturulmuş olan yönetimin devamında geçici bir hükümet kurulmasına karar verildi. Kafkas berisinde Petersburg'da yönetimi ele geçen Bolşeviklerin kurmuş olduğu idareyi tanımayan, Gürcü Menşeviklerin önderliğinde 3'ü Gürcü, 3'ü Ermeni, 2'si Azeri, 2'si Rus olmak üzere 11 üyeli geçici hükümet (ZAKAVKOM) kuruldu. ZAKAVKOM için 28 Kasım'da taraflar arasında bir anlaşmaya varılmış ve 1 Aralık 1917'de bir bildiri yayınlanarak kuruluşu ilan edilmişti. ZAKAVKOM etnik temelli 3 büyük kitleden oluşan bir federasyondur. Hükümet başkanlığına Gürcü Menşevik Yevgeni Gegeçkori¹³ seçilmişti.¹⁴ Bu gelişmelere paralel olarak tüm Rusya'da Kasım ayının ikinci yarısından itibaren; Petrograd'da toplanacak Kurucu Meclis için seçimler yapılıyordu.¹⁵

Ekim Devrimi ile 7 Kasım'da Petersburg'da yönetimi ele alan Bolşevikler, “ İlhaksız, tazminatsız barış” ekseninde, Rus-

¹³ Yevgeni Petroviç Gegeçkori (1879-1954); 190-1912 yılları arasında Gürcü milletvekili olarak Rus Dumasında yer almıştır. Menşevik (Sosyal Demokrat) hareketi içinde bulunmuş ve 1917 Kasımından sonra kurulan Kafkas Berisi Komitesinin başkanlığına seçilmiştir. 1918 yılı Şubatında Kafkas Berisi Seyminde kurulan hükümetin başkanı olmuştur. 1918 yılının Nisan ayında kurulan Gürcistan Hükümetinin dış işleri bakanı oldu. Gürcistan Sovyet hâkimiyetine girdikten sonra Fransa'ya göç etti.

¹⁴ Transkafkasya Komiserliği olarak anılan bu hükümette, A. Chkhenkeli (İçişleri), D. Donskoi (Savaş), Aleksiev-Meskhiev (eğitim), M. Caferov (Sanayi ve Ticaret), H. Melik-Aslanov (Ulaşım), A. Neruvhev (Tarım), A. Ter-Gazarov (Levazım), A. Ogacanian (Sosyal Güvenlik), H. Has-Memedov (Devlet Kontrol), komiseri/bakanı olarak görev almıştı. Bkz. Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele...*, s. 81.

¹⁵ Seçimlerin sonucunda, tüm Rusya'da olduğu gibi Kafkasya'da da Bolşevikler, Bakü hariç hiçbir yerde varlık gösterememişti. Seçimleri Gürcistan'da Menşevikler (Sosyal Demokrat), Ermenistan'da Taşnaklar, Azerbaycan'da Müsavvat Partisi kazanmıştı.

ya'nın savaştan çekildiğini açıklamış ve önce kendi müttefiklerine barış için teklifte bulunmuştu. Bu talebinin reddi üzerine 26 Kasım'da savaştığı taraflarla tek başına barış için teşebbüse geçmişti.

3 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta Rusya ile Almanya ve müttefikleri arasında barış görüşmeleri başladı. Görüşme heyetinde Türk tarafını temsilen Almanya'da askeri ateşe olarak bulunan Zeki Paşa bulunmakta idi. Yapılan görüşmelerde ilk olarak 17 Aralık'ta başlayıp 14 Ocak 1918'de sona erecek 28 günlük bir ateşkes üzerinde anlaşmaya varıldı. Fakat Kafkasya'da Şubat Devrimi sonucu oluşan yeni yönetim, Ekim Devrimi ile Petersburg'da yönetime el koyan Bolşeviklerin değil, devirdikleri Menşeviklerin taraftarlarından oluşmakta ve Bolşevik yönetimini tanımamaktaydı. Rusya'da yaşanan devrimler sürecinde çarlık yönetimi sona ererken, Kafkas berisinde şekillenen özerk yönetim, bir yandan Rusya bütününden ayrılma havasında değilken, öte yandan Rusya'ya hâkim olmaya başlayan Bolşevik yönetimini de tanımama tutumundaydı.

Rusya ve Kafkasya'daki gelişmeleri izleyen İstanbul'daki yönetim Kafkasya'da oluşan yeni yönetimle temas kurmak için gerekli adımları atmış ve Enver Paşa Kafkas Cephesi Kumandanı Vehip Paşa'dan Rus orduları kumandanına mütareke teklifi göndermesini istemişti. Bunun üzerine Vehip Paşa, karşısındaki Rus-Kafkas Orduları kumandanlığına 24 Kasım tarihli bir mektupla mütareke için görüşmelere hazır olduğunu bildirmişti.¹⁶ General Lyahof'a teslim edilen mektup 30 Kasım'da Kafkas Orduları Başkomutanı General Prjevalski'nin eline ulaşmıştı. Fakat Kafkasya'daki şartlar ve muhatapların durumu nedeniyle beklenen cevap gecikmişti.

Askerî kanal vasıtasıyla gelen teklif, muhatapları tarafından Tiflis'te mevcut yönetime iletilmişti. Çünkü cephede bulunan ordular arasında bir mütarekeyi içeren teklif, Petersburg'daki yeni yönetimin barış arayışına bir şans tanıma ve Rus orduları içindeki askerlerin cepheyi terk ederek memleketine döndüğü atmosfere göre hazırlanmışsa da arkadaki muhatabı Kafkasya'da oluşmuş olan yönetim idi. 4 Aralıkta yazılan ve 7 Aralıkta Türk tarafının eline geçen telgrafta Kafkasya'daki ZAKAVKOM yönetiminin mütareke teklifini kabul ettiği, durumdan İngilizlerin de haberdar

¹⁶ ATASE Arşivi, BDH. 4-3671,K 2971, DD.511, F 1-9.

edileceği bildirilmekteydi. Bu gelişmeler üzerine, heyetler hazırlanmış ve 15 Aralık'ta Erzincan'da görüşmeler başlamıştı.

Bolşevikler, halka verdikleri savaşı sonlandırma sözünü yerine getirmek için koşulsuz ve tazminatsız barış çağrılarını savaştığı taraflarla Brest-Litovsk'ta görüşmeleri başlatarak hayata geçirdi. Nitekim görüşmeler başlayınca 15 Aralıkta Brest-Litovsk'ta bir ateşkes antlaşması imzalanmıştı.

Kafkas Cephesi'nde, devrimler sürecinde oluşturulan yapıya uygun olarak, Ermeni ve Gürcüler için millî esaslı birlikler kurulmuş, cephe bu birliklere teslim edilmişti. Gürcü birlikleri buldukları yerlerden, yeni Gürcistan'ın şekillenmesi için elde tutulması düşünülen topraklara doğru çekilirken Ermeni birliklerinin Doğu Anadolu'da silah bırakıp memleketlerine dönen Rus askerlerinin yerine cephe hattında konuşlanmıştı. Bu birliklerin zayıf Osmanlı kuvvetlerine karşı cepheyi tutabileceğine inanan Tiflis'teki yönetim, Türklerin barış tekliflerine pek sıcak bakmıyordu. Onlar için kesin barışa kadar sürecek olan ateşkes yeterli idi. Nitekim 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan'da bir ateşkes antlaşması imzalandı.

Fakat Rusya'da Şubat devrimi sonrası gelişen süreç ve Kafkasya'da oluşan ZAKAVKOM yönetimi sürecinde Rus tarafı daha önce hazırlanan bir senaryoyu devreye koymuştu. Bir yandan kıtalarından ayrılan Rus askerlerinin yerini doldurmak için, daha önce mevcut olan Gürcü ve Ermeni askerlerin yanı sıra toplanan milislerden oluşan etnik temelli birlikler kurarak boşaltılan yerleri bunlara bırakıyordu. Ayrıca boşaltılan bölgelere nüfusun etnik yapısına göre çok sayıda Ermeni ve Gürcü asıllı idareciler atanmıştı. Türklerle olan cephe hattına Ermenilerden oluşan birlikler yerleştirilmiş ve bölgeye on binlerce Ermeni göç ettirilmişti.

Erzincan Anlaşması ile birlikte Rus ordusunun kalan askerleri de başıbozuk bir halde bölgeden ayrılmaya başlamıştı. Birçoğu kendi aralarında oluşturdukları gruplarla cepheyi terk ederken geçtikleri bölgelerde ve özellikle sivil halk nezdinde tehlike teşkil etmekteydi. Bölgede karmaşa sürerken Ermeniler de silahlı çeteler kurmuş, yer yer bölgeden ayrılan Rus idarecilerini soymaya başlamıştı. Birçok yerde Ruslardan silahları satın alınmış, bu silahlarla sivil Ermeniler de silahlanmıştı.

Kafkasya'daki yönetim de henüz ne olacağına karar verememişti. Petersburg'daki Bolşevik yönetimini tanımamakla birlikte, seçimleri biten ve çoğunluğu Menşeviklerin teşkil ettiği kurucu

meclis üyelerinin Petersburg'daki mecliste toplanması ile sorunlarının çözüm yoluna gireceğini zannediyorlardı. Oysa meclis toplanıldıktan sonra Bolşevikler, meclisi zorla dağıtmışlardı. Ayrıca Kafkas Cephesi'nde kendilerini askeri bakımdan Türk kuvvetlerine üstün görüyorlardı. Nitekim Rus ordu karargâhının Erzinca'dan Erzurum'a çekilmesi sonrasında cepheyi tutan Ermeni kuvvetleri kendilerine kaldığını zannettikleri bölgeyi Türklerden arındırmaya girişmiş ve toplu katliamlara başlamıştı. Bölgede yapılan hazırlıkların ve cepheye yığılan Ermeni kuvvetlerinin yeterince kuvvete sahip olmayan Türk ordusunu durdurabileceği ve zaten kış mevsimi dolayısı ile Türklerin herhangi bir harekâta girişemeyecekleri kanaati hâkimdi.

Gündemde Brest-Litovsk'ta barış için alınan kararları hayata geçirmek varken Kafkas Berisinde yeni gelişmeler yaşanıyordu. Şubat Devrimi ile Çarlık yıkılınca yeni anayasa ve yönetimi şekillendirmek için kurucu meclis ve bu meclisin seçimler yapılması kararı alınmıştı. Meclisin toplanması ve halkın gerçek temsilcilerinin yeni anayasayı belirlemesiyle arzulanan demokrasinin yerleşeceği umuluyordu. Ekim Devrimi'ne rağmen, tüm Rusya'da olduğu gibi Kafkasya'da yapılan seçimler sonuçlanmamıştı. Milletvekilleri Petersburg'a gelmiş ve meclis açılmıştı. Fakat bu mecliste de Bolşevikler azınlıktaydı. Meclis ilk toplantısını yaptıktan sonra Bolşevikler tarafından dağıtılmıştı. Bolşeviklerin seçilmiş olan temsilcilerden oluşan kurucu parlamentoyu dağıtmasından sonra Güney Kafkasya vekilleri Tiflis'e gelmiş ve 23 Şubat 1918'de Tiflis'te Rusya Anayasası Kurucu Meclisi için seçilmiş olan¹⁷ milletvekillerinden bir meclis oluşturmuştu. Bu meclise "Seym" denilmekte idi. Seymde ve geçici hükûmette Menşevik eğilimli Gürcüler önder rolündeydi.¹⁸ Seymin başkanı Gürcü Menşevik Nikolos Chkheidze idi. Bu mecliste alınan kararları komiserlik ya da hükûmetler uygulamak zorundaydı. Bu bağımsızlık için atılan bir adım olsa da, Kafkasya'da Rusya'dan ayrılıp bağımsız olma iradesi henüz güçlenmemişti.

Enver Paşa Tiflis'te oluşan bu yönetimle barışı görüşmek için bir heyet göndermek istemişse de bu teklif Seym yönetimi

¹⁷ Fakat iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Ekim Devrimi'nden sonra Petrograd'da toplanan bu meclisi dağıtmışlardı.

¹⁸ Öztoprak, "Maverayı Kafkas Hükümeti", s. 128.

tarafından kabul görmemişti.¹⁹ Türk tarafı Tiflis'e gidecek olan heyet üyelerinin Kafkasya'nın durumu hakkında daha doğru bilgiler elde edeceğini umuyorken Tiflis'teki yönetim bu görüşmelerin, o gün için Rusların elinde olan Trabzon'u tarafsız bir bölge olarak niteleyerek Trabzon'da yapılmasını teklif etmişti.²⁰

Seym/Meclise dayanan konfederasyon yönetimi de varılan anlaşmanın şartları bir yana Güney Kafkasya'da Rus ordusundan kalan mirası Gürcü ve Ermeni varlığı için yeterli görüyordu. Konfederasyonun 3 tarafı olan ve Güney Kafkasya'daki Müslümanların temsilcileri olarak Azerbaycan Türkleri ise mirastan paylarına düşen silahlara sahip olamadıkları gibi askerî ve idari açıdan çok yetersiz durumdaydı.

Doğu Anadolu'daki sınır bölgesinde Ermeni kuvvetleri yerleştikçe sınır ötesinden katliam haberleri de gelmeye başlamıştı. Ocak ayı boyunca gelen haberler her geçen gün endişeleri artırmaktaydı. Türklere karşı katliamlara giriştiği haberleri geldikçe 3. Ordu Karargâhında Vehip Paşa müdahale için hazırlıkları başlatmıştı. Bu sürede gelen bilgiler cephenin öbür tarafından sorumlu generallere iletilerek tedbir alınması istenmişse de her gün gelen haberler durumun daha da vahim bir hal aldığını göstermekteydi.

Vehip Paşa, General Odişelidze'ye katliamların engellenmesi talebini iletmişse de Ermenilerin katliamlara giriştiğine dair haberler artıyordu. Bunun üzerine Başkomutanlığın onayı ile 12 Şubat'ta ileri harekât başlatılmıştı. Türk birlikleri 13 Şubat'ta Erzincan, 20 Şubat'ta Bayburt'u geri almış, Ermenilerin giriştikleri katliamı kısmen önleyebilmişti.²¹ Türk ordusu savaşın başlangıcındaki sınırlara doğru ileri harekâtına devam ederken, Ermeniler kuvvetlerini Erzurum'da toplayacak şekilde çekilmiş ve çekildikleri bölgelerde katliamlara girişmişti. Türk askerleri ilerledikleri bölgedeki köylerde ve ele geçirdikleri Erzincan ve Bayburt'ta Ermenilerin katlettikleri insanların cesetleri ve katliamdan son anda

¹⁹ Vehip Paşa, Enver Paşa'nın bu isteğini 14 Ocak 1918'de Kafkasya'da bulunan askeri kuvvetlerinin komutanı General Odişelidze'ye iletmiş, Tiflis'te görüşülen bu öneri reddedilmiş, ayrıca Tiflis yönetimi Bolşeviklerin barış istemesi ile toplanan Brest-Litovsk'taki görüşmelere temsilci göndererek katılmayı da kabul etmemişti. Böylece bağımsız bir devlet olarak tanınma fırsatlarını da reddetmişlerdi. Çünkü Kafkasya'daki yönetim kendilerini hala Rusya'nın bir parçası olarak algılıyorlardı. Bkz. Öztoprak, "Maverayı Kafkas Hükümeti", s. 128-129.

²⁰ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları...*, s. 236.

²¹ Bayburt'taki katliam için bkz. Mehmet Bilgin, "Ermenilerin Bayburt'ta Yaptığı Katliamlar", *Beyazşehir Palandöken*, S. 26, Erzurum, 2018, s. 96-103.

kurtarabilmiş insanlarla karşılaştıkça dehşete düşüyor, bir an önce daha hızlı ilerlemek için gayret ediyordu.

Türk Kuvvetlerinin Kafkasya'da İleri Harekâtı ve Getirdikleri

Bu ileri harekâtı 3. Ordu Kumandanı olarak Vehip Paşa,²² 1. Kafkas Kolordusu Komutanı olarak Kazım Karabekir Paşa²³ ve 2. Kafkas Kolordusu Komutanı olarak Yakup Şevki Paşa²⁴ yönetmekte idi. Yakup Şevki Paşa kumandasındaki 2. Kafkas Kolordusuna bağlı 37. Kafkas Tümeni sahildeki harekâtı icra etmekteydi.²⁵ Harekât esnasında Tümen komutanı Albay Kazım Özalp²⁶ idi.²⁷

²² Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa (1877-1940) : Yanya'da doğdu. Çanakkale Cephesi'nde Güney Grup Komutanlığı yaptı. Şubat 1916-Haziran 1918 tarihleri arasında 3. Ordu Komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde bulundu. 9 Haziran-9 Eylül 1918 tarihleri arasında Doğu Orduları Grup Komutanlığı yaptı. Hayatı hakkında bkz. Yüksel Nizamoglu, *Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne*, İstanbul 2013.

²³ Kazım Karabekir Paşa (1882 - 1948) : İstanbul' da doğdu. 1905 yılında Harp Akademisinden mezun oldu. 1. ve 6. Ordu'da Kurmay başkanlığı yaptı. 18., 2. Kolorduların komutanlığını yaptıktan sonra 1. Kafkas Kolordusu komutanı oldu. İstiklal Savaşı'nda Doğu Cephesi kumandanı olarak yer aldı. TBMM'nin I., II., V. ve VI. dönemlerinde milletvekilliğinde bulundu. Pek çok eseri vardır. Hayatı hakkında bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Kazım Karabekir (Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgelerine Göre)*, Ankara 1991.

²⁴ Harputlu Yakup Şevki (Subaşı) Paşa (1876-1939), 1900 yılında Harp Akademisini bitirerek kurmay olmuş, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda komutanlıklar yapmış, Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü gibi birçok komutana Harp Okulunda hocalık yapmıştır. 1916 yılında Tümgeneral olmuştu. İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya sürüldü. Malta dönüşü Milli Mücadele'ye katıldı ve 2. Ordu komutanı olarak İstiklal Savaşı'nda yer aldı. Hayatı hakkında bkz. Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 2002.

²⁵ Kuruluşunda 37. Kafkas Tümeni Komutanlığına Trabzonlu Pirselimoglu Hacı Hamdi Bey atanmıştı. Fakat daha sonra bazı suçlamalarla görevi değiştirilmişti. 7 Eylül 1916'da 37. Kafkas Tümeni Komutanlığına atanan Hamdi Bey, 17 Ocak 1918'de 36. Kafkas Tümeni Komutanlığına atanmıştı ve Trabzon bölgesinde görevli değildi. Bazı kimseler asılsız söylentilerle Trabzon'u kurtaran komutan olarak Pirselimoglu Hacı Hamdi Bey'i zikretmekte ise de bu doğru değildir. Diğer yandan Hamdi Bey, Trabzon'da Millî Mücadele'ye karşıydı ve İngiliz yanlısı çalışmalar yapmak üzere Trabzon'a geldiği zaman tepki görmüş ve bir İngiliz Savaş gemisi ile Trabzon'dan ayrılmıştı.

²⁶ Kazım Özalp 1882 yılında Köprülü'de doğdu. 1905 yılında Harp Akademisinden mümtaz yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Selanik'teki 3. Ordu emrine atandı. Bu görevinde Bulgar çetecileri ile mücadele etti. 31 Mart isyanını bastırmak için gelen Hareket ordusunda da görev alan Kazım Özalp, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Van'da Jandarma Alay Kumandanıydı. 26 Mart 1915'te Seyyar Jandarma Tümeni komutanı olarak, İran ve Van bölgelerinde Ruslarla savaştı. Daha sonra 36. Tümen komutanlığına atandı. 15 Ağustos 1915'te 36. Tümen Komu-

Karadeniz sahilinden başlayan ileri harekâtla 24 Şubat'ta Trabzon 37. Kafkas Tümeni tarafından Ruslardan geri alınmıştı. 25 Şubat'ta General Odişelidze'nin gönderdiği ve Tiflis'in barış görüşmeleri için Trabzon'u önerdiği teklifi Türk tarafınca kabul gördü. Ama Tiflis tarafının Trabzon'un Türklerin eline geçtiğinden henüz haberi yoktu.

Konferansın 24 Şubat'ta Rus işgalinden kurtulmuş olan Trabzon'da düzenlenmesi kabul gördü. Trabzon Rus işgalinden kurtulmuş ama Trabzon şehri ve özellikle Türk nüfusun yaşadığı mahalleler harabe halindeydi. Her yer Rusların tahliye edemediği malzemelerle doluydu. Sokaklardan Ruslardan kalma hayvan leşleri bile henüz temizlenememiş, bölgede yeterli gıda maddesi olmadığı ve salgın hastalık tehlikesi devam ettiği için Rus işgali öncesinde bölgeden batıya doğru göçmüş olan halkın geri dönmeye müsaade edilmiyordu. Şehirde kalmış az sayıdaki nüfus ise yaşadıkları perişanlıklar bir yana, yeterince su ihtiyacını bile karşılayamayacak durumdaydı. Şehrin Rum ve Ermeni nüfusunun bir kısmı, Türklerin intikam hareketinden korktukları için Ruslar şehri boşaltırken, deniz yolu ile Batum ve kuzeye doğru Karadeniz sahillerindeki kasabalarda yaşayan akrabalarının yanına gitmişti. Şehirde kalanlar ise evlerine kapanmış gelişmeleri izliyordu. Şehre giren ya da şehirde toplanan birlikler ise savaşın başlangıcındaki hududa erişmek için doğruya doğru ilerlemekteydi.

Mavera-yı Kafkas hükûmetine ait delegeler barış konferansına ev sahipliği yapan ve yukarıda açıklanan şartlara sahip olan Trabzon'a²⁸ 8-9 Mart gecesi; Türk Heyeti de 12 Mart sabahı gelmiş²⁹ ve konferans başlamıştı. 12 Mart 1918'de başlayan ve 14 Nisan'a kadar devam eden görüşmelerden³⁰ Güney Kafkasya'da teşekkül etmiş olan Seym yönetiminin Brest-Litovsk'ta yapılan anlaşmayı reddetmesi üzerine bir sonuç alınamamakla birlikte Türk tarafı bir yandan Kafkasya'daki üçlü konfederasyonun her

tanlığına atanan Kazım Bey, 11 Ocak 1918'de 37. Tümen Komutanlığı görevinde bulundu. Bu görevde iken Trabzon ve Batum'un kurtarılmasında görev yapmıştır.

²⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan- Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Ankara 1993, s.126.

²⁸ Kafkasya delegeleri, Gürcü A. Chkhenkeli başkanlığında G.B. Gvazava (Gürcü), G.M. Laskhishvili (Gürcü), G. Abashidze (Gürcü), A. Khatisian (Ermeni), R.I. Kachaznuni (Ermeni), M. H. Hacinski (Azeri), İ. Haydarov (Azeri), M.Y. Mehdiyev (Azeri), ve Şeyh'ül-İslamov (Azeri)'dan oluşmaktaydı.

²⁹ Türk delegeleri Trabzon'a üç gün gecikme ile gelmişti.

³⁰ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları...*, Ankara 2002.

birinin temsilcileri ile birlikte ve ayrı ayrı görüşüp fikirler ve gerçek durum ve beklentiler hakkında sağlam bilgiler almış, taraflara konfederasyonun bundan sonra izlemesi gereken yol konusunda telkinlerde bulunup gelişmeleri beklemeye başlamıştı.

Brest-Litovsk'taki görüşmeler 3 Mart'ta anlaşmayla sonuçlandırıldığında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilen Üç Sancak; yapılacak bir halk oylamasında halkın Osmanlı yönetimini tercih etmesi hâlinde Türk tarafına bırakılacaktı. Aynı görüşmelerde 1828-29 Osmanlı Rus Savaşında Rusya'ya geçen Ahıska bölgesi için bir sonuç elde edilememesine rağmen bölge fiili olarak yerli halkın seçtiği şura vasıtası ile yönetilmekte ve bölge halkını yöneten şura Osmanlı himayesinde emniyet içinde varlıklarını sürdürebileceklerine inanmaktaydı. Savaşta Osmanlı ordusunu Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili sıfatı ile yöneten Enver Paşa ve İttihat ve Terakki erkânı, Brest-Litovsk'tan³¹ sonra, Güney Kafkasya'ya yeni bir nizam vermek durumunda olduklarını görmüşlerdi. Bu nedenle öngördükleri durumun şekillenmesi için toplanan Batum konferanslarında³² ve özellikle Batum Konferansı sonrasında gerekli adımları attılar.

Tiflis'e hâkim Gürcü ve Ermeni güçleri Brest-Litovsk'ta varılan anlaşmaya göre, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşındaki sınırlara kadar olan Osmanlı toprağını boşaltmak ve savaşın başlangıcındaki hudutlara çekilmeyi kabul etmek istemiyorlardı. Fakat Türk ordusunun ileri harekâtı bu havayı kısa sürede dağıtmıştı. Güney Kafkasya'daki konfederasyonun üç unsurunun her biri kendi geleceği için düşünüp tartışmaya ve bu yönde davranmaya başlayacaktı.

Trabzon'daki konferans Ermenilerin katliamlara devam etmesinden dolayı başlayan askerî harekâtın durmasına vesile olmadığı gibi Kafkasya'daki yeni gelişmelere göre anında karar verme ve müdahale için hazırlanma imkânı da vermekteydi. 20 Mart'ta Türk tarafı konferanstaki taraflara, neyi temsil ettiklerini kesin olarak ifade etmeleri gerektiğini ve bunun için de Rusya'dan bağımsız olduklarını ilan etmeleri gerektiğini söyledi. Konferans devam ederken Bolşeviklerin Bakü'de yönetimi ele geçirdiği ve Azerbaycan'da Ermenilerin katliamlara giriştiği haberleri de gelmişti. 9 Nisan'da Kafkasya'nın Rusya'dan ayrıldığını açıklamasıy-

³¹ Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Bellekten*, C. XXXI, S. 123, Temmuz-1967, s. 375-413.

³² Bu konuda bkz. Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları...*

la Trabzon'daki konferans yeni bir safhaya geçmişti. Bu gelişmeler üzerine 22 Nisan'da Trabzon'daki konferans bir sonuç elde edemeden dağılmıştı.

Tiflis'teki mecliste barış, savaş ve bağımsızlık tartışılmaya başlamıştı. Bu süreçte 13 Nisan 1918'de Seyimde Chkhenkeli başkanlığında yeni bir hükûmetin kurulmasına karar verildi. Bağımsız Transkafkasya Cumhuriyetinde hem Başbakan hem de Dışişleri Bakanlığını elinde bulunduran Chkhenkeli, henüz hükûmeti kurup güvenoyu almadan Vehip Paşa'ya bir telgraf çekerek bağımsız Transkafkasya Cumhuriyeti'nin Brest-Litovsk Anlaşması şartlarını kabul ettiğini, en uygun yer olan Batum'da barış müzakerelerine başlamak istediklerini bildirmişti. Fakat Tiflis'teki siyasi durum da yeni gelişmelere gebeydi.

Son gelişmeler Türk ordusunun önüne yeni görevler koymuştu. Bir yandan Erzurum'dan katliamlar yaparak çekilen Ermeni kuvvetlerinin Kars'ta birleşmesi, diğer yandan Gürcü birliklerinin ısrarla boşaltmak istemediği Batum için harekât planlanmış ve 14 Nisan 1918 tarihinde Batum alınmıştı. Türk ordusunun ileri harekâtına devam ederek Ardahan ve Kars'ı almasından sonra taraflar Batum'da yeni bir konferansın toplanmasını kabul etmişti. Bu gelişmeler Tiflis'teki karışıklığı da artırmıştı. Meclis, Türklere savaş ilan etmişse de Türk ilerleyişini durdurabilecek güçleri olmadığını da anlamışlardı. 22 Nisan'da Seym Federatif Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'ni ilan etmişti. Kurulan hükûmet 26 Nisan'da Seymden güvenoyu alarak göreve başladı. Olayları izleyen ve İstanbul'daki yetkililerle irtibata geçen Vehip Paşa, 28 Nisan'da Osmanlı Hükûmetinin yeni kurulan devleti tanıdığını bildirerek yeni bir barış görüşmesi için tarafları Batum'a çağırmıştı.

11 Mayıs-4 Haziran tarihleri arasında Batum'da toplanacak barış konferansına, İstanbul'da bulunan Kuzey Kafkasya temsilcileri de katılmak istemişlerdi. Bu arada Kafkasya Cumhuriyeti de 11 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan etmişti. Batum'daki konferansa, Almanya ve Bolşevik yönetimi de katılmak istemişti. Fakat Bolşeviklerin Kafkasya'daki oluşumu tanımaması nedeniyle konferansa katılımı kabul görmemişti.

Almanlar Kafkasya'daki Türk ilerleyişinden rahatsızdı. Nitekim Almanya Kafkasya'daki Türk hareketi için 23 Mayıs'ta Osmanlı Devleti'ne bir ultiatom vermişti. Almanlar gelişmelerden endişelendiği için, Gürcistan ile siyasi ve askerî ilişkilerini gelişt-

tirmek kararındaydı. Batum'un kuzeyinde ve Karadeniz kıyısındaki Poti'de, Gürcü Hükûmetinin ilk başkanı Noe Ramişvili ve Chkhenkeli, Almanya temsilcisi Von Loslov ile görüşerek, 28 Mayıs 1918'de Gürcü-Alman ittifak anlaşmasını³³ imzalamıştı. Anlaşma Türk tarafının zararına maddeler de içermekteydi.³⁴

Batum'daki Konferansta yapılan görüşmeler sonucu 26 Mayıs 1918'de Seym toplanarak kendini fesih ettiğini açıklamıştı. Bu gelişmenin ardından Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Kafkas Berisi federasyonu dağılınca Türk tarafı yeni kurulan hükûmetlerle barış müzakerelerini ayrı heyetler halinde sürdürmüştü. Burada izlenen akılcı politikalar neticesi taraflarla 1 ve 14 Haziran tarihleri arasında Kafkasya'da kurulan yeni devletlerle dostluk ve sınır konuları olmak üzere çeşitli konularda görüşmeler yapılarak anlaşmalar imzalandı.³⁵ Bu anlaşmalarla amaçlanan, Ermenistan ve Gürcistan'ın Türkiye'ye tehdit teşkil etmeyecek şekilde kuruluşlarını gerçekleştirmesinin sağlanmasıydı. Anlaşmalarla Türk-Gürcü ve Türk-Ermeni sınırları çizildi. Anlaşmaya göre Türk birlikleri, çizilen yeni sınıra çekilecekti.

4 Haziran 1918 tarihinde Batum'da ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan heyeti ile de anlaşmalar imzalandı. Bakü şehri ve petroleri Bolşeviklerin elinde olduğu için³⁶ bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Hükûmetinin başkenti Gence idi. Azerbaycan Hükûmeti Türk kuvvetlerini yardıma çağırırdı.

Kafkasya'daki federasyonun sona ermesinin ardından Osmanlı yönetimi bölgedeki duruma istediği şekli vermişti. Buna göre Güney Kafkasya'da Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan

³³ Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele...*, s. 136-138.

³⁴ Selma Yel, "Mondros Mütarekesi ve Elviye-i Selasenin Tahliye Edilmesi", *Turkish Studies*, c. 3, S. 4, Summer-2008, s. 928.

³⁵ Batum'da yapılan anlaşma ile Ermeniler Üç Sancak'a dahi olmamakla birlikte Türk ve Müslüman ahalinin çoğunlukta olduğu ve 1828-29 Osmanlı Rus Harbi ile Türk hakimiyetinden çıkan Ahıska sancağı (Azgur, Koplıyan - Ahıska, Hirtus - Ahılkelek dahil) ile Doğu Süregel, Serdarabad, (İğdır-Tuzluca'dan oluşan) Sürmeli bölgelerinin de Türkiye'ye bırakılmasını kabul etmişlerdi. Bkz. Cem Ender Arslanoğlu, *Kars Milli-İslam Şurası (5.11.1918 - 17.1.1919) ve Cenûb-ıgarbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak-13 Nisan 1919*, Ankara 1986.

³⁶ Bakü Sovyeti adı altında Bolşevikler, Bakü'nün güneyindeki Astara'dan Hazar Denizi sahili boyunca, kuzeye doğru Derbent geçidini de kontrollerinde tutuyordu. İngilizler ise Hazar Denizi'nin güney sahillerinde bulunan, bu gün İran'ın Gilan eyaletine bağlı Enzeli Limanı'na kadar ilerlemişlerdi. Azerbaycan topraklarında bulunan Ermeni çeteleri ise Türkleri katletmeye devam etmekteydi.

devletleri kurulmuş, sınırlar çizilmiş ve her devletle imzalanan anlaşmalarla bu devletleri ilk tanıyan Osmanlı devleti olmuştu. Kafkasya'da şekillenen yeni durum, yeni görevleri de birlikte getiriyordu.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonunda Batum görüşmelerinde Kafkas Cephesi'nde arzuladığı sonucu elde etmişti. Eğer masada çizilen sınırların arkasında bir güç yoksa o sınırlar sadece çizgi şeklinde bir karalama olarak kalır. Bunu en iyi bilen ve savaş sürecinde Osmanlıyı yöneten kadro, gereği için de düğmeye basmıştı.

Güney Kafkasya'da operasyonlar yapacak olan Türk kuvvetlerinin en ucundaki keskin kılıç yeni teşkil edilen Kafkas İslam Ordusu'ydu. Bu ordunun teşekkülü ve kumandası için de Enver Paşa'nın küçük kardeşi ve o gün için Kuzey Afrika grup komutanlığı görevinde olan Yarbay Nuri Bey³⁷ görevlendirildi.³⁸ Yarbay rütbesi ile kendisinden yüksek rütbeli veya kıdemli komutanlara emir vermesi gibi bir garabete imkân vermemek adına Nuri Bey'in rütbesi de Fahri Ferikliğe (Paşa) yükseltildi. Nuri Paşa 25 Mayıs'ta Musul ve Tebriz üzerinden Gence'ye ulaşmış ve görevine başlamıştı.

Savaşın başlangıcında Kafkas Cephesi'nde yaşanan başarısızlıkları Osmanlı'nın savaşa girmesi gerektiğine karar verip bunu gerçekleştiren siyasi kadroya (ittihatçılar) fatura etmek 100 yıllık geleneğimizdir. Ama Balkan Savaşı'ndan hezimetle ve hezimetin nedeni olarak siyasi anlamda bölünmüş olarak çıkan bir orduyu birkaç ay gibi kısa bir zamanda ve yeniden organize edip donatan bu kadronun bu süreçte gerçekleştirdiklerine ve gerçekleştireme-

³⁷ Nuri Killigil (1889-1949): 1909 yılında Harp Okulundan teğmen olarak mezun olduktan sonra 3. Ordu emrinde Rumeli'de görev yaptı, 1910'da padişah hizmetindeki piyade bölümünde, 1912 de 1. Kolordu Komutanlığı emrinde görev yaptı. 1914'te Viyana'ya ataşe olarak atandı. 1915-1918 arasında Yarbay rütbesinde Kuzey Afrika Grupları Genel Komutanlığı yaptı.

³⁸ Bu görevlendirme için Yarbay Nuri Bey'in seçilmesi bir akrabalık ilişkisinden daha çok Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Müslümanlar arasındaki şöhretinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü harekât öncesinde bölgeden gelen Kafkasya'daki Müslüman halkın temsilcilerinin arzusu, bu kuvvetlerle birlikte Enver Paşa'nın da bölgeye gelmesi idi. Böylece bölgedeki Müslümanlar arasında çeşitli nedenlerden kaynaklanan ayrılıklar aşılabilecekti. Nitekim gelişmeleri izleyerek bu konudaki ayrıntılar ve teferruatı da ortaya koymak mümkündür.

diklerine bakarak değerlendirme yaparsak hem olayları hem de süreci daha iyi anlayabiliriz.³⁹

Öncelik, Kafkas Cephesi'nde birliklerin yeni görevler için organizasyonunu ve aynı zamanda taze kuvvetlerin bölgeye sevk edilmesini gerektiriyordu. 13 Haziran'da bu kuvvetlerin komuta ve koordinasyonu için Kut'ul Amare kahramanı ve 6. Ordu Komutanı olan Enver Paşa'nın bir yaş küçük amcası Halil (Kut) Paşa görevlendirilmişti. O gün için Osmanlı Ordusu'nun en zinde ve en donanımlı birliklerinin Galiçya'dan bölgeye sevk edilmesine karar verildi.⁴⁰ Savaşın başlangıcında yaşanan bazı aksaklıkların hiç biri söz konusu edilmeden bölgede yeni kuvvetler oluşturuldu.

Gelişmeleri izleyen Enver Paşa, bölgedeki Şark Orduları Grup Komutanı olan Vehip Paşa'nın 28 Haziran 1918 tarihinde ayrılması ile amcası Halil (Kut) Paşa'yı⁴¹ Şark Orduları Komutanı olarak atadı. Yeniden düzenlenen Şark Orduları Grubu'nu III., VI. ve IX. ordulardan⁴² oluşan bir yeni bir kuvvet oluşturulmuştu.

³⁹ 3. Ordu görev sahası Rumeli ve merkezi Selanik'te olan bir ordu idi. 1. Dünya Savaşı öncesinde Doğu Anadolu gibi farklı bir coğrafyada yeniden kuruluş sürecinde önce 3. Ordu Müfettişliği olarak kurulduğu ve seferberlik kararından sonra 3.Ordu Komutanlığı olarak yeniden teşkilatlanmasına karar verildiği hatırlanır ve bu süreç dikkatle izlenirse; Ordu kumandanından birliklerinin konuşlandığı merkezlere kadar birçok değişiklikler yaşandığı bu süreçte; seferberlik kararı gereği silahaltına alınan çok sayıda askerin donanım, eğitim ve entegrasyonlarının da yapıldığı, muhtemel görevleri gereği, farklı bölgelerden gelen askerin bölge şartlarına göre eksik olan donanımlarının çeşitli nedenlerle tamamlanamadığı, çok sayıda askerin aynı yerde toplanmasının yarattığı olumsuzlukların aşılamadığı görülür.

⁴⁰ Bu konuda bkz. Süleyman İzzet Yeğin, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15nci Piyade Tümeni*, yay. haz. Ahmet Tetik-Mehmet Korkmaz, Ankara 2006.

⁴¹ Halil (Kut) Paşa,1882 yılında İstanbul'da doğdu. Enver Paşa'nın amcasıdır. 1902 yılında Harp Okulu, 1904 yılında Harp Akademisini bitirdi, Mümtaz Yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. İlk görev yeri Selanik merkezli III. Ordu'dur. 1906'da İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiş, cemiyette, Teşkilat Müfettişi ve Fedai Grubu Reisi olarak çalışmıştır. 1911 de Binbaşı, 1913 de Kolağası, Süleyman Askeri Bey'in Bağdat Valisi olarak bölgeye gitmek için ayrılmasından sonra 28 Kasım- 16 Aralık tarihleri arasında İstanbul Merkez Kumandanlığı görevinin yanı sıra Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bakan Binbaşı Halil (Kut) Bey 1915'te Miralay, 1916 da Mirliva olmuştur. Kutü'l- Amare'de İngilizlere tarihlerinin en büyük yenilgilerinden birini yaşatmıştır. 1957'de İstanbul'da vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Mehmet Emin Dinç, *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998.

⁴² 8 Haziran'da yeni oluşturulan IX. Ordu komutanlığına Yakup Şevki Paşa atanmıştı.

Vehip Paşa'dan boşalan III. Ordu komutanlığına Vehip Paşa'nın kardeşi Esat Paşa, IX. Ordu'ya da Yakup Şevki Paşa atanmıştı.

Savaşın başlangıcında başarısızlıklar yaşadığını bildiğimiz Kafkas Cephesi'ndeki⁴³ son raundunda yaşanan sürecin ustaca yönetildiğini söylemek, dürüst olan herkesin tarihe karşı bir borcudur. Bu süreçte Kafkas Cephesi'nde askerî ve diplomatik sahada birçok ustalık sergilenmişti.

Fakat düz bir mantıkla anlamakta zorlandığımız birçok olay vardı. Bolşevikler Ermeniler ile işbirliği yaparak 18 Mart 1918'de Bakü'yü Azerbaycan Türklerinin elinden almış ve Ermenilerle ortak katliamlara girişmişlerdi. Almanlar Türklerin kendi hesapları için Kafkasya'ya şekil vermelerinden çok büyük bir tedirginlik duyuyorlardı. Rusya Bakü'nün Türklerin eline geçmesini engellemeleri için Almanlarla petrol karşılığı gizli bir anlaşma imzalamıştı.⁴⁴ Kafkasya'da yerleşik Alman asıllı köylülerden de asker toplayarak Kafkasya'da ilerleyen Türk kuvvetlerinin karşısına apar topar Alman kuvvetleri çıkartmış ve meydana gelen çatışmada çok sayıda Alman askeri yaralanmış ve esir alınmıştı.

Türk kuvvetlerinin Bakü üzerine yürüyeceği ihtimali üzerine Bolşevikler Bakü'ye el koymak için İngilizlere çağrı yapmıştı. Bakü'nün Türklerin eline geçmesi İngilizlerin el koymasından daha tehlikeli görülmüştü. Bu süreci ve yaşananları geçiştirmek yerine ayrıntısına inerek daha iyi açıklamak zorundayız. Aksi takdirde o dönemde yaşananları ve yaşanacakları anlamakta zorlanacağız. Fakat bu konu bizim burada ele alamayacağımız kadar ge-

⁴³ Savaşın başlangıcından hemen sonra, Kafkas Cephesi'nde yaşanan başarısızlıkların açıklanabilir nedenleri vardır. Fakat aradan 104 yıl geçmesine rağmen bu konu objektif olarak ele alınamamış ve yaşananlar bütünüyle ortaya konamamıştır. Günümüzde bu olay o dönem ülkenin kaderini ellerinde tutan İttihatçı kadroların yargılanma sahnesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu olumsuz yaklaşımın ana kaynağı olarak bkz. Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, İstanbul 1999.

⁴⁴ Almanlar Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle bir dizi görüşme yapmıştı. Görüşmeler sonunda Kafkasya'da sadece Gürcistan'ın bağımsız bir devlet olması, Bolşeviklerin elinde olan Bakü petrolünün Sovyetlere bırakılması konusunda anlaşmaya varmıştı. Anlaşma şartları basitti. Almanlar, Türklerin Bakü petrolerini ele geçirmesini engelleyecek, Ruslar da Bakü petrolerinde üretimi artırıp dörtte birini Almanlara verecekti. Türkler bu anlaşmayı ancak 27 Ağustos 1918 tarihinde öğrenebilmişlerdi. Fakat görüşmeler sürecinde, Almanlar gerçek niyetlerini yer yer Türk ordusunun ileri harekâtlarına itiraz edip engelleyerek yer yer de bölgedeki düşman unsurları destekleyip Türk birliklerinin karşısına çıkardılar. Ayrıca Alman askerleri de doğrudan bu harekâtı engellemek konusunda müdahil olmuştu.

niş bir çalışma ve açıklama gerektiriyor. Şimdilik bunları tespit ederek konumuza devam edelim.

Kafkas İslam Ordusu ileri harekâtla Kafkasya petrolerinin bulunduğu Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü İngilizlerin elinden aldıktan sonra Gence'de bulunan Azerbaycan başkentinin buraya taşınmasını temin ettiği gibi yine Kafkasya Dağlık bölgesi halkının arzusu gereği bugünkü Dağıstan'ın başkenti Mohaçkale'yi de alarak Dağlık Kafkasya Cumhuriyeti'ne de hayat vermişti.

Eylül 1918'de Alman görüşü, Rusların oluru olmadan Kafkasya'da devletler kurulmamalı, Türkler Azerbaycan'ı boşaltarak Üç Sancak sınırına çekilmeli, Bakü serbest şehir olarak kalmalı şeklindeydi. Türklerin buna cevabı ise 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü İngilizlerin elinden almak olmuştur.⁴⁵ Daha sonra, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu birlikleri Kuzey Kafkasya'ya doğru ilerlemeye devam etti. 8 Kasım 1918'de Türk birlikleri Dağıstan'daki Mahaçkala-Petrovsk limanına ulaşmışlardı.

Fakat 15 Eylül 1918'de İngilizler Makedonya'da Bulgar cephesini yararak Bulgaristan'ı saf dışı bırakmıştı. Bulgarlar, 26-29 Eylül görüşmeleri sonucu 29 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri ile mütareke imzaladı. Bu gelişme Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güneyini yeni bir tehdide maruz bırakmış, ayrıca Osmanlı Devleti ile Almanya'nın irtibatını kesmişti. Neticede Osmanlı Devleti de mütareke istemek durumunda kalmıştı.

Yeni Süreçte Trabzon'un Yeri ve Mondros Mütarekesi Karşısında Tavrı

Trabzon'un Rus işgalinden kurtulmasından sonraki gelişmelere baktığımız zaman, şehir savaş yorgunu, yarı harabe halinde ve 1916 yılında şehir ve çevreden muhacir olarak ayrılanların geri dönüşleri ile ilgili yaşanan sorunlar da şehrin sırtına binmiş vaziyette idi. Şehrin Hristiyan sakinlerinden Ermeniler Türk ordusunun şehre girişi ile Türklerin bir intikam hareketinden korkarak şehirden ayrılmış; Ruslarla birlikte gitmeyip şehirde kalan Ortodoks Hristiyanlar ise savaşın başındaki durumlarından hiçbir kayıpları olmadan şehirde yaşamaya devam ediyorlardı.

⁴⁵ Emin İadigarov, *Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 49. Ayrıca bkz. Erdaş, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas...*, s. 41; Vasif Qafarov, *Türk-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922*, çev. Eldeniz Recebov, İstanbul 2018, s. 287.

Dönen muhacirler, muhacerette yaşadıkları zorluklar ve çektikleri acılar nedeniyle perişan bir hâlde idi. İçindekilerle birlikte bırakıp gittikleri evleri bomboş, ayrıca kapı ve pencerelerdeki tüm demir aksamaları sökülüp alınmış, harabe bir halde idi. Evlerinin etrafındaki meyve ağaçları kesilmiş, bağ ve bahçeleri tarumardı. Dikecek tohumu, yiyecek kırıntıları bile yoktu. Çevreden topladıkları otlarla karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Birçoğu açlıktan, bazıları yedikleri bitkilerden dolayı zehirlenip ölmüştü. Kısa bir sürede kolera gibi salgın hastalıklar görülmeye başlandığı ve toplu ölümler meydana geldiği için muhacirlerin bölgeye geri dönüşü engellenmeye ve bölgede zaten kıt olan yiyecek maddelerinin temin edilmesine çalışılıyordu. Bölgenin Müslüman halkı bu sorunlarla boğuşurken eşkıyalık ve soygun olayları da yayılmaya başlamıştı. Tüm bu gelişmeler yaşanırken 3 Temmuz 1918'de Sultan Mehmet Reşat vefat etmiş yerine Mehmet Vahdettin tahta oturmuştu. Fakat yeni padişah VI. Mehmet Vahdettin'in İngiliz yanlısı tutumu, savaşın genel gidişindeki gelişmeler,⁴⁶ Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin İngilizler ve itilaf güçlerinden ateşkes istemesi sürecini 7 Ekim'de İttihat ve Terakki Partisi'nin kendi kabinesine güvensizlik oyu vermesi takip etti. Talat Paşa 8 Ekim 1918'de Sultan Vahdettin'e istifasını sunmuştu. İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığında yeni hükümet kurulurken İttihat ve Terakki Partisi, 14-18 Ekim'de toplanan son kongresinde kendini kapattı ve ittihatçı liderler 2/3 Kasım gecesi yurt dışına çıktı. Bu gelişmeleri önceden öngören İttihatçı kadronun, muhtemel gelişmelere karşı bir B plan vardı. Bu B planı, hükümeti kuran Ahmet İzzet Paşa tarafından genel çerçevesi ile uygulamaya kondu. Ayrıca 2/3 Kasım gecesi yurtdışına çıkışından az önce Enver Paşa, Kafkasya için oluşturduğu B planının yanı sıra gizli bir C planını da devreye soktu.⁴⁷

⁴⁶ Brest-Litovsk Barış Anlaşması ile Almanya Doğu Cephesi'nde barış sağlamıştı. Fakat ABD'nin savaşa girmiş olmasından dolayı savaşın genel gidişatı da değişmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Balkanlardaki gelişmeler ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı zor durumdaydı ve tek taraflı barış isteğinde bulunmuştu. İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetlerinin taarruzu ile çözülen Bulgaristan'ın savaştan çekildiğini bildirmesi ile Almanya ile Osmanlı devleti arasındaki irtibat kopmuş ve bunu sosyal karışıklıklar nedeni ile Almanya'nın mütareke isteği izlemişti. Gelişmelere paralel Türk tarafı da mütareke istemiş fakat bu istek henüz kabul görmemişti.

⁴⁷ Burada B ve C planı şeklinde bahsedilen durum süreç içinde gelişen olaylardan okunabilir. Fakat Kurtuluş Savaşı dönemine de yansıyan sürece ait gelişmeler başlı başına bir araştırma konusudur.

Talat Paşa hükümetinin düşmesinden sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti, 24 Ekim tarihinden itibaren 6 hafta içinde Brest-Litovsk Antlaşması dışında Batum Anlaşması ile Gürcülerden alınan Ahıska ve Ahılkelek ve Ermenilerden alınan Gümrü ve Nahçıvan'ın yanı sıra Azerbaycan ve Dağıstan'daki Türk kuvvetlerinin buldukları bölgelerin boşaltılmasını istemişti. B planına uygun bu emirde; 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Türk hâkimiyetinden çıkmış olan ve Brest-Litovsk Antlaşması ile geri alınan Üç Sancak'ın elde tutulması hedeflenmişti.

Yurtdışına çıkışın öncesinde İttihatçı liderler bir toplantı yapmış ve İngiliz emperyalizmine karşı, tüm dünya genelinde ve İslam dünyası özelinde mücadele etme kararı alarak uygulamaya konulmasını ve lağvedilen Teşkilât-ı Mahsusa'nın tekrar faaliyete geçmesini kararlaştırmıştı. Bu konuda hazırlanan plana göre; bu mücadele komitesinin merkezi, Berlin'e ulaştıktan sonra şekillenen duruma göre, Almanya olacaktı. Talat Paşa Almanya'da merkezi teşkil edecek, başta Anadolu olmak üzere tüm mücadele odakları arasında koordinasyonu sağlayacaktı. Enver Paşa, Kafkasya'da; Cemal Paşa, Afganistan üzerinden hareketle Hindistan'da İngilizlere karşı bir mücadele başlatacaktı.

Bu arada belirtmek gerekir ki Enver Paşa dâhil toplam 8 İttihatçı lider⁴⁸ 2-3 Kasım 1918 gecesine⁴⁹ Alman Deniz Yüzbaşı Hermann Baltzer'in yönettiği bir operasyonla,⁵⁰ Tarabya'da demirli duran ve Brest-Litovsk sonrası Almanlar tarafından Ruslardan alınan bir torpido⁵¹ gemisine götürülmüştü.⁵² Sabaha doğru hareket eden gemi misafirlerini Sivastopol yakınlarındaki Gözleve'ye

⁴⁸ Torpidoya binenler; Talat Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rusûhi, Trabzon eski valisi Cemal Azmi Bey, İstanbul Eski Emniyet Müdürü ve Valisi Bedri Bey. 9. kişi olan Mithat Şükrü Bleda Ermeni meselesinde adı geçmediği için, eşinin Talat Paşa'dan ricası üzerine son anda listeden çıkartılmıştır.

⁴⁹ Erol Kaya, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurt Dışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, Erzincan, 2008, s. 190.

⁵⁰ İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkışı için bkz. Kaya, "İttihat ve Terakki Liderlerinin ..."

⁵¹ Son ana kadar en yakın çevreye yurt dışına bir denizaltı ile gidileceği söyleniyordu. Bu nedenle birçok kaynak gidişin denizaltı ile olduğunu yazmaktadır.

⁵² Şevket Süreyya Aydemir ve Fethi Okyar bu kaçışın bir Alman denizaltısıyla olduğunu yazmaktadır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1914-1922*, C. 3, İstanbul 1972, s. 505; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980, s. 251.

çıkarmıştı.⁵³ Fakat Enver Paşa yurtdışına çıkmak için torpidoya bindiği gece, evinden ayrılmadan hemen önce, güvendiği mücadele arkadaşları ile bir toplantı daha yapmıştı. Bu toplantıda, çok yakın arkadaşlarına bir kararını açıklayarak gerekli talimat ve mektupları vermişti. Nitekim Karadeniz'in kuzey sahillerine ulaştıktan hemen sonra yurtdışına beraber çıktığı arkadaşlarına haber vermeden onlardan ayrılmış ve tekrar Anadolu sahillerine dönüş yolculuğuna teşebbüs etmişti. Elimizde herhangi bir plan taslağı olmamasına rağmen biz bu aşamayı 'Enver Paşa'nın C planı' diye adlandırmak zorunda kaldık. Çünkü Enver Paşa, İttihatçı Liderler daha yurt dışına çıkmadan, C planında kendi payı için harekete geçmişti. Müşterek karara (B planına) göre İstanbul'da kalan Kara Kemal, Kara Vasıf gibi isimler, müşterek bir mücadele zemini oluşturmak için hemen kolları sıvamış, onlar daha ayrılmadan gizli Karakol Cemiyetini⁵⁴ organize edip faaliyete başlamışlardı bile.

Enver Paşa karaya çıktıktan sonra kimseye haber vermeden arkadaşlarından ayrılmış ve yakınlarda bir yerden bindiği küçük bir yelkenliyle Karadeniz'e açılmıştı. Fakat yolda büyük bir fırtınaya yakalandı ve 3 gün denizle boğuştuktan sonra dalgalar onu Kırım sahillerinde karaya vurdu. Baygın bir vaziyette onu bulan bir balıkçının evinde haftalarca kendini bilmeden yattı. Yakalandığı zatürrenin pençesinden kurtulup iyileşti ve meşakkatli bir tren yolculuğu ile Berlin'e gitti.⁵⁵ Oysa İstanbul'da randevulaştığı kişiler onu Güney Batı Kafkasya sahillerinde ve dağlarında beklemekteydi.⁵⁶ Bu kişiler Enver Paşa'nın yurt dışına çıkmak için evinden ayrılmasından yarım saat önce Enver Paşa ile görüşmüş,

⁵³ Kaya, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurt Dışına Kaçışları...", s. 191.

⁵⁴ Karakol Cemiyeti bir yandan Anadolu'ya silah ve subay gönderme işini organize ederken, diğer taraftan Millî Mücadele'nin organizasyonu adına Batı Anadolu'da başta Uşak Kongresi olmak üzere birçok faaliyet yürütmüştür. Ankara'nın izni dışında Rusya'da Bolşeviklerle ilişki kurmuştur. Daha sonra bu teşkilatın içine İngilizlerin sızdığı anlaşılmış ve teşkilattan faaliyetlerini durdurması istenmiştir.

⁵⁵ Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya...*, s. 508-509.

⁵⁶ Aylar geçip Enver Paşa'dan herhangi bir haber çıkmamasına rağmen, bölgede paşayı bekleyen ekip, Enver Paşa'nın durumu netleşmemesine rağmen önceden planlanmış tüm faaliyetleri icra etmişti. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtiği haberlerinin çıkması ve Erzurum'a gelmesi üzerine, Erzurum'a giderek Mustafa Kemal'in emrine girmişler ve talimatları doğrudan Mustafa Kemal'den alarak yeni görevleri yerine getirmek için kolları sıvamışlardı. Enver Paşa ise yeni güzergâhlar kullanarak Berlin'den bölgeye ulaşma çabalarını sürdürmüştü. Her defasında sonuçsuz kalan bu teşebbüslerinde yanında Dr. Bahattin Şakir de vardı.

son talimat ve mektupları aldıktan sonra ertesi gün Trabzon'a doğru yola çıkmak üzere ayrılmışlardı. Bu grubun başında Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa⁵⁷ vardı. Gemide Halil Paşa'nın yanı sıra, aralarında Yenibahçeli Nail,⁵⁸ Filibeli Hilmi,⁵⁹ Erzurumlu Cafer (Erçikan) Bey⁶⁰ gibi tanıdık⁶¹ isimlerin de bulunduğu toplam 18 kişilik silahlı bir grup vardı. Hep birlikte Trabzon, Batum, Erzurum ve mücavir illerde daha önce Teşkilât-ı Mahsusa'da birlikte çalıştıkları, denenmiş arkadaşlarla birlikte yeni bir mücadele hareketi başlatacaklardı. Daha sonra Anadolu'ya geçecek olan Enver Paşa ile buluşacak, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da faaliyete geçeceklerdi. Buna paralel olarak ve B planına uygun bir şekilde Trakya ve Batı Anadolu'da da bir mücadele hareketi örgütlenmeye

⁵⁷ Halil Paşa hatıralarında bu konu için özetle şunları yazar: "Enver Paşa'nın harbin sonundan ve bilhassa Bulgar müttefiklerimizden şüphelerine ait ilk şifrelerini daha İran'a geçmeden, Bakü'deyken almıştım. Bundan sonra da Kafkasya'da ve her ihtimale karşı bazı tedbirler düşündüğünü gösteren bir emrini aldım." Bkz. Erhan Çıfci (hzl.), *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, 3. Baskı, İstanbul 2018, s.184.

⁵⁸Yenibahçeli Nail Sarıkeçili aşiretinden Burdurlu Tabip Albay Hacı Mustafa Bey'in büyük oğlu ve İttihat ve Terakkî'nin fedailerı arasında önemli isimlerden biridir. Harp Okulu'ndan 1896 yılında mezun olmuş, 1904'de teğmen, 1907'de yüzbaşı olmuştur. Bkz. İrem Barutçu, *Nâ'il Keçili Ailesi'nin Üç Kuşak Trajik Öyküsü*, İstanbul 2012. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Yüzbaşı rütbesinde iken ordudan ayrıldı ve İttihat Terakkî Partisi'nde Kâtib-i mes'ul, daha sonra Kütahya Mebusu oldu. Enver Paşa'nın arkasını dayadığı arkadaşlarından biriydi. Babi-Âli baskınında Enver Paşa ile birlikte Babi-Âli'ye gidenler arasında yer aldı. Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trabzon Misyonunda Yusuf Rıza Bey'in yardımcısı olarak görev yapmış, Millî Mücadele'nin başlangıcında Trabzon-Batum bölgesinde faaliyetler yapmıştır.

⁵⁹ Filibeli Hilmi 1885'de Şavşat'ta doğdu. Filibeli Mustafa Efendi'nin oğludur. Teğmen rütbesinde iken yüzbaşı rütbesinde bulunan Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa'nın emrinde Balkanlarda ünlü birçok komitacı ve çetenin imhasına imza atmış, Halil Paşa ile birlikte İran Misyonunda bulunmuştu. 1916 yılı kongresinde İttihat ve Terakkî Merkez-i Umumi üyeliğine seçildi. Mondros'tan sonra Doğu Anadolu'da Millî Mücadele'yi organize edenlerin başında yer almış; İngilizlerin elinde esir olan, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın Batum'da Ardahan kışlasından kaçırılışını organize etmiştir.

⁶⁰ Erzurum'un Ebulhindi Köyü'nden olan Cafer Bey'in anıları için bkz. Hasene Ilgaz, "Teşkilât-ı Mahsusa Günleri Ebulhindili Cafer Bey: Teşkilat-ı Mahsusa Müfrez Kumandanı-I", hzl. Ali Birinci, *Türk Yurdu*, c. 21, S. 165, 2001; Hasene Ilgaz, "Teşkilât-ı Mahsusa Günleri Ebulhindili Cafer Bey: Teşkilat-ı Mahsusa Müfrez Kumandanı-II", hzl. Ali Birinci, *Türk Yurdu*, c. 21, S. 166, 2001 s. 34-46. Ayrıca bkz. Mehmet Bilgin, "Ebulhindili Cafer Bey ve Kuvva-yi Milliyeye Hizmetleri", *Be yazşehir Palandöken*, S. 27, 2018, s. 18-35.

⁶¹ Bu kişiler için ayrıca bkz. Mehmet Bilgin, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul 2017.

başlamıştı bile. Daha sonraki aşama ise her iki hareketin birleşmesi olacaktı.

Reşit Paşa Vapuru ile yola çıkan grubun yolu Zonguldak limanında iken bir torpido tarafından kesildi. Halil Paşa gemide beklerken, 18 kişilik silahlı grup hemen karaya çıkıp bir kahvede oturarak torpidonun hareketlerini gözlemeye başlamıştı.⁶² Halil Paşa anılarında bu olayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Sadrazam İzzet Paşa’yı makamında ziyaret ettim. Şark Orduları Grubuna ihtiyaç kalmadığı için bu grubun mülga olduğunu bildirdi. Ermenistan’dan sulh için bir heyetin İstanbul’da bulunduğunu ve bu heyetin beni Ermenistan’a Osmanlı sefiri olarak istemekte ısrar ettiklerini de bildirdi. Bu vazifeyi kabul ettim. Şimdilik bir temsilci olarak bu vazifeye tayin edildim ve heyetle beraber İstanbul’dan Reşit Paşa Vapuru ile Batum’a hareket ettik. Ama yolculuk çok maceralı oldu ve sonunda ulaşamadık. Çünkü vapurumuz henüz Zonguldak Limanı’na yanaşmıştı ki bir Türk torpidosu arkamızdan yetişti. Ve torpidonun Necmi Bey isimdeki kumandanı bana Başkumandanlık antetini taşıyan mahrem bir zarfı tevdi etti. Zarfı açtım. Bu zarftaki emirleri ile İzzet Paşa, pek mühim bazı hususları görüşmek için, bu torpido ile hemen İstanbul’a dönmemi bildiriyordu. Ama torpido kumandanının vazifesi yalnız beni almaktan ibaret değildi. Bana anlattığına göre, bizim İstanbul’dan hareketimiz gününde İttihat ve Terakki liderleri ve eski hükümetin şefleri Sadrazam Talat Paşa ile Enver Paşa ve Cemal Paşa’nın, yine onlarla beraber bazı arkadaşlarının da İstanbul’dan kaybolduklarını ve bunların bizim vapurumuzda bulduklarından, onların da aranması ve alınması kendisine vazife olarak verilmişti.”⁶³

Torpido İstanbul’a doğru Zonguldak’tan uzaklaşınca karaya çıkan grup tekrar vapuruna döndü ve yoluna devam etti. Samsun’a geldikleri zaman karaya çıkıp Mebus Emin ve eşraftan Mehmet Bey’le görüşmüşlerdi. Görüşmede mütareke şartları, İstanbul’daki son durum ve mücadele esasları hakkında bilgi vermişlerdi. Sivas’ta Halis Turgut Bey ile Şekeroğlu İsmail Efendi’ye,

⁶² Buraya kadarki bilgiler Cafer Erçikan Bey’in anılarından alınmıştır. Ayrıca bkz. İbrahim Ethem Atnur, “Ebulhindi Cafer Bey’in Kaleminden Teşkilât-ı Mahsusa’nın Türkiye’nin Doğusunda Yapılanması ve 1. Dünya Savaşı Günlerindeki Faaliyetleri”, Yay. hzl. Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 03-05 Kasım Budapeşte*, Ankara 2015, s. 691-708.

⁶³ Çifci, *Kutü'l-Amare Kahramanı...*, s. 186.

Harput'ta Hacı Kaya'ya ve Malatyalı Mehmet Efendi'ye mektup gönderilerek haberdar edilmeleri sağlandı.

Yola devam eden vapur, 5 Kasım 1918'de Giresun'a vardı. Topal Osman'a haber gönderildi ve Topal Osman 15-20 kişilik silahlı bir grup arkadaşıyla bir motora binerek vapura geldi. Daha sonra birlikte şehre çıkıp görüşmeler yaptılar.⁶⁴ 6 Kasım 1918 de ulaştıkları Trabzon'da da misyonları çerçevesinde çeşitli görüşmeler yaptılar.

22 ay Rus işgalinde kalan Trabzon perişan bir durumda idi. Tamamına yakını muhacir çıkmış olan Müslüman halkın muhacirettteki perişanlığı ayrı bir dramdı. Ama kurtuluştan sonra dönebilenler daha da perişandı. Şimdi kendi evlerindeydiler fakat açlık ve salgın hastalıklardan topluca ölüyorlardı. Kısaca İşgalden kurtulalı henüz 8,5 ay olmuştu; ama Trabzon henüz yaralarını saramamıştı. Şimdi yeni bir mücadele için başla işareti verilmişti. Trabzon halkı ise burada kendi üzerine düşeni yapmaya hazırды.

Trabzon'a geleceklerinden haberdar olanlar da vardı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyetini kuracak olan eski İttihatçılar ve Teşkilât-ı Mahsusacılar kendilerini karşılayan arasında idi. Trabzon'a ulaşan heyet, burada eski tanıdıklarla görevleri çerçevesinde görüşmeler yaptılar. Emaneten taşıdıkları mektupları ilettiler. İlk gün görüştükleri kişiler arasında Trabzon'da Jandarma Komutanı olan Erzurumlu (Küçük) Kazım (Yurdalan) Bey⁶⁵ ve ileriki günlerde Trabzon'da yayın hayatına başlayacak olan İstikbal gazetesinin sahibi Barutçuzâde Faik Ahmet Bey,⁶⁶ Hacıalihafızâde Ömer, Mehmet Salih Efendi, Belediye Reisi Hakkı Bey ve Acente Mustafa gibi tanıdık simalar vardı. Buldukları yer, Trabzon limanında kayıkçılar kâhyası olarak bilinen Yahya Kâhya'nın emrindeki silahlı müfreze tarafından emniyete alınmıştı. Ayrıca ilk gece Trabzon'da Merkez Komutanı olarak görev yapan Hopalı Mamovizâde Ali Rıza Bey⁶⁷ ile de görüştüler. Ali Rıza Bey yeni

⁶⁴ Bu bölümdeki bilgiler grupta bulunan Ebulhindili Cafer Bey'in anılarından alınmıştır.

⁶⁵ Kazım Yurdalan için bkz. İsmail Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan*, Erzurum 2009.

⁶⁶ Faik Ahmet Barutcu için bkz. Asuman Demircioğlu, *Faik Ahmet Barutcu Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 yılı sonu ve 1922)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1998. Ayrıca bkz. Faik Ahmet Barutcu, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C.3, Ankara 2001.

⁶⁷ 1885 yılında Trabzon'da doğan Ali Rıza Bey, Hopalı Mamovizade ailesinden olan Recep Ferdi Bey'in oğludur. 1904 yılında Harp Okulundan 1907 yılında mezun

yapılacak teşkilatlanmanın ana hatlarını çizdi. Batum için Fındıklı'nın karargâh olması, Nail Bey'in orada kalması kararlaştırıldı. Fındıklı'da eski Teşkilât-ı Mahsusa'dan Hacışahinzade Ahmet ve Osman Beyler vardı. Bunlar Mamovizade Ali Rıza Bey'in dayıları idiler. Hacışahinzadeler 7. ve 8. Alayın kurulmasında Hopa, Arhavi, Fındıklı, Pazar, Artvin ve Acara bölgesinden gönüllülerin toplanıp organize olmalarını temin etmişlerdi.

Trabzon tüm Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumların bağımsız bir devlet kurmak için faaliyet gösterdiği bir merkez durumundaydı. Rumlar Trabzon'da, çevredeki kaza ve köylerde, nüfus sayısı olarak azınlık durumda olsalar bile, iktisaden kat kat üstün, sosyal organizasyon bakımından çok güçlü bir durumdaydı.

Tüm büyük devletlerin açıktan açığa, maddi ve manevi bir şekilde desteklediği Rumların yaşadığı köy ve merkezlerde modern eğitim veren ilk, orta ve lise seviyesindeki Rum okulları, 30-40 yıldır faaldi. Bu okullarda Yunan asıllı ya da bölgeden Atina'ya gidip Atina Üniversitesinde eğitim almış öğretmenler görev yapmaktaydı. Tüm merkezlerde dernek ve kulüp adı altında faaliyet gösteren örgütler Rumların Pontus ideali etrafında politize olmasını temin etmişti. Kilisenin üst çatısı altında örgütlenen bu ideal, din adamlarının ve zengin tüccarların tamamı tarafından maddi ve manevi olarak destekleniyor, Rumca neşriyat yapan çok sayıda dergi ve gazete ile de canlı tutulup yaygınlaştırılıyordu. Ayrıca ülkenin belli başlı yerlerini işgale hazırlanan İngilizler, Müslümanlar arasında çok önceden organize ettikleri tarikat, siyasi parti ve diğer kuruluşları da kullanarak savaşı kaybeden İttihatçı kadro aleyhine memlekette büyük bir kötüleme kampanyası başlatmıştı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanma sürecinde Trabzon'da mevcut her çeşitten gruplar, faaliyetlerini yeni gelişmelere göre şekillendirmeye başladı. Her odak, gelen yeni haber ve bilgilere göre faaliyetlerine yön verdi.

Merkeziyetçi İttihatçılara kanlı bıçaklı ve amansız bir düşman olan Hürriyet ve İtilafçı, İngilizci ve İngiliz istihbarat teşkilatının koordinasyonu ile hareket eden Adem-i Merkeziyetçiler ve

olduktan sonra Harp Akademisi'ne girmiş ve 1910 yılında buradan Mümtaz Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1917'de binbaşı, 1921'de yarbay olan Ali Rıza Bey 31 Ağustos 1922 tarihinde Albay olmuştur. Tümen komutanı olarak katıldığı Büyük Taarruz sonrası mide hastalığından Bursa'da hastaneye yatırılan Ali Rıza Bey 29 Eylül 1922'de vefat etmiştir. Hülya Toker- Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. III, Ankara 2009, s. 347-348. Ayrıca bkz. Faruk Benli, *Mamouylar Aile Tarihi*, Ankara 2005.

İngiliz kontrolündeki tarikatın yerel bağlıları Mondros sonrası dayatılacak Sevr şartları için en uygun ortamı yaratmak üzere çalışmalarına hız verdiler. Eski İttihatçılar Türklerin meşru haklarını savunmak üzere bir arayış içindeydiler. Müdafaâ-i Hukuk-ı Milliye adıyla Trabzon'da örgütlenmeye hazırlanırken, İngiliz yanlısı Hürriyet ve İhtilafçılardan Eyüpzâde Ömer Fevzi⁶⁸ Trabzon'a gelmiş, İngiliz yanlısı Hürriyet ve İtilafçıları toparlayıp hazır duruma getirerek "Selamet" isminde bir gazete yayınlamaya başlamıştı. Ayrıca, İstanbul'da kurulan Divan-i Harbi Örfi'de Ermeni tehcirine karışmış olanların da yargılanacakları ve bu kapsamda Trabzon'dan mahkemeye çıkartılacak kişilerin adları da söyleniyordu. Fakat Reşit Paşa vapuru ile gelenler, memleketin akıbeti konusunda ortalığı kaplayan karamsarlık havasını değiştirmiş, yerini direnmekten başka çare yok havası doldurmuştu. Tabii bu hava değişikliğini sezen Rum ve Ermeniler gibi İngiliz Muhipleri ve Hürriyet ve İhtilafçılar da bu durumu hemen bağlı oldukları yerlere iletmeye başlamışlardı. Erzurumlu Cafer Bey anılarında, Trabzon'a gelişlerinin 5. gününde İngiliz Muhipleri tarafından izlenmeye başladıklarını belirtmektedir.

Erzurum'da gazete çıkartmak için görevli olan Cafer Bey, Trabzon'da bir Rum matbaacıdan hurufat satın aldı. Bir süre sonra heyettekiler den bir grup Batum'a yollanırken Filibeli Hilmi Bey ve Cafer Bey'in aralarında bulunduğu grup da hazırlıklarını ikmal ederek Cafer Bey'in Erzurum'dan çağırdığı iki faytonla 15 Kasım'da Erzurum'a doğru yola çıktılar. Gümüşhane'de Kadirbeyzâde Ali Bey'e uğrayıp teşkilat konusunu görüşürler. Bayburt'ta Müftü Kumbarszâde Fahreddin Efendi, Kıldıoğlu Hacı Mehmet, Sarı Mehmet, Veliöğlu Osman ve Kefelizâde Yakup efendi ile Milli Mücadele için teşkilat yapmak için bir toplantı yaptılar. Tercan'da Pekerçli⁶⁹ Halim ve Mamahatun'da Hamdi Bey'e mektuplar yazılarak durum açıklanmış ve mücadele kararı bildirilmiştir.

⁶⁸ Eyüpzâde Ömer Fevzi'nin faaliyetleri için bkz. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968; Veysel Usta, "Erzurum Kongresi'nin Casusu Ömer Fevzi Bey ve Kongre Kararları Aleyhindeki Yazıları", *Toplumsal Tarih*, S.45, Eylül 1997, s. 53-58; Oğuz Aytepe, "Milli Mücadele'de ve Gurbette Müfrit Bir Muhalif Ömer Fevzi Eyuboğlu (1884-1952)", *Toplumsal Tarih*, S. 53, 1998, s. 24-30; Veysel Usta, "Milli Mücadele Yıllarında İki Trabzonlu Eyübzade Ömer Fevzi ve Esad Ömer Eyyubi", *Toplumsal Tarih*, S. 49, Ocak 1998, s. 47-48.

⁶⁹ Erzincan-Tercan, Çadırkaya Köyü.

Heyette bulunanlardan Batum taraflarındaki faaliyetler için İttihat ve Terakkinin eski Trabzon murahhası ve savaşın başlangıcında Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trabzon Misyonu şefi ve İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi'sinden olan Yusuf Rıza Bey'in iki yardımcısından biri ve aynı zamanda Trabzon eniştesi olan Yenibahçeli Nail Bey⁷⁰ görevli idi. Batum'daki organizasyon Sada-yı Millet adlı bir gazete yayımlayarak Batum ve mücavir alanlardaki halkın sesi olacaktı. Nail Bey'in Batum teşkilatında Fındıklı'dan Hacışahinzâde Ahmet⁷¹ ve Osman beyler, Murgullu Edip Bey ve Acara'da Hamşioğlu Cemal Paşa vardı. Batum'da faaliyette bulunacak teşkilatın karargâhının Fındıklı'da Ali Rıza Bey'in dayıları olan Hacışahinzâdelerin⁷² bölgesinde olması kararlaştırılarak Nail Bey'in Batum Havalisinde de teşkilat yapması temin edildi. Bu teşkilât ilerleyen aylarda, İngilizler tarafından tutuklanan ve Batum'da hapsedilen Kafkas İslam Ordusu Komutanı ve Enver Paşa'nın küçük kardeşi Nuri Paşa'yı hapsedildiği Ardahan Kışlası'ndan kaçırarak⁷³ önce Erzurum'a, oradan da Azerbaycan'a

⁷⁰ Bu konuda bkz. Bilgin, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*.

⁷¹ Azerbaycan Milli Emniyet Genel Müdürü Naki Keykurun anılarında, Bolşevikler Kafkasya'yı işgal ettiklerinde Batum'dan ayrılışını şöyle anlatır. "Batum'a geliyoruz. Arkamızdan Bolşevikler de Batum'a giriyorlar. O ana kadar şehirden kaçan kaçmış. Bir arkadaşım da Batum'da kalıyor. Bir gün deniz kenarında gezinirken görüyoruz ki Hopalı Şahinzade Ahmet Bey'in motoru denize açılmış. Ahmet Bey bizi görüyor ve motorun kayığını bizi alması için gönderiyor. Kayığa binmek istiyoruz. Ancak süngülü Rus-Bolşevik askerleri müsaade etmiyorlar. Biz, tanınmak için bakkal Rusçası konuşuyor ve yalvarıyoruz. Fakat bütün yalvarmalarımız askerlerde en ufak bir tesir uyandırmıyor. O sırada silahlı bir Gürcü askerinin de civarda gezinmekte olduğunu gördüm. Askere yanaştım ve "Biz Azerbaycanlıyız. Siyasi insanlarız. Hayatımız tehlikededir. Bize yardım et" dedim. Halimizden müteessir görünen Gürcü'ye ani bir cesaret geldi ve Rus askerlerine yanaşarak adeta emredencesine "Bırakın defolsunlar bu korkak insanlar. Bunlardan Bolşevikliğe hayır gelmez." dedi. Bunun üzerine Ruslar gevşediler. Biz de kayığa atlayarak hayatımızı kurtarabildik. Naki Keykurun, *1. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Emniyet Genel Müdürü Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*, Ankara 1998, s.136.

⁷² Hacışahinzadelerin Rus işgalinde Fındıklı bölgesinde askeri yönetici olan Beria ile Fındıklı'da başlayan ilişkisi, daha sonra Beria'nın Bolşevik yönetiminde yükselmesi sırasında Moskova'da da devam etmiştir. Devrimler döneminde Azerbaycan'da bulunan Beria'nın o günlerdeki durumu hakkında Naki Keykurun'un hatıralarında bilgi vardır. Bkz. Keykurun, *1. Azerbaycan Cumhuriyeti...*, s. 123-130.

⁷³ Nuri Paşa'nın Batum hapishanesinden kaçırılışı, Milli Mücadele için Batum'da kurulan teşkilatın önemli bir unsuru olan ve Batum bölgesinde ailevi etkinliği olan Fındıklılı Hacışahinzadelerin işi idi. Naki Keykurun'un Nuri Paşa'yı Batum'daki hapishaneden kaçırmayı planlayanlar olarak bahsettiği Hopa Beyleri de bunlardı.

ulaşmasını temin etmişti. Erzurum'da Kazım Karabekir ile görüşen ve Batum'daki firarından 8 gün sonra Bakü'ye gelen Nuri Paşa daha sonra Dağıstan'a geçmiş ve burada bazı faaliyetlerde bulunmuştu.⁷⁴

Trabzon'da 4 gün kadar kaldıktan sonra buradan ayrılarak Erzurum'a doğru yola çıktı. Kazım (Yurdalan) Bey, Trabzon'da teşkilatlanmayı tamamladıktan sonra kendilerine katılacağını söyleyerek arkadaşlarını Erzurum'a uğurladı ve daha sonra kendisi de Erzurum'a avdet etti. Nail Bey ise Trabzon'dan Batum'a geçti.

İngilizler bu heyetin varlığı ve muhtemel misyonu hakkında haberdar oldukları için İstanbul'da yeni kurulan Damat Ferit Hükûmetinden Hilmi, Nail ve Cafer Beyler için yakalama emri çıkartmış ve valiliklere bildirmişti.⁷⁵

Trabzon'da teşkilatlanma süratle başladı. Gelen talimat ve bilgilerden sonra, beklemenin yerini heyecan ve umut almıştı. Bu çerçevede Trabzon'da örgütlenme ve bölgedeki Türk ve Müslüman toplumun sesini duyurmak ve haklarını savunmak üzere "İstikbal" gazetesinin yayını temin için faaliyete geçildi. İmkânlar sınırlı olmasına rağmen, çok kısa bir sürede "İstikbal" gazetesi, Yorgi Mihalidis isimli bir Rum'un matbaasında basılarak haftada iki gün, cumartesi ve salı günleri yayınlanmak üzere 11 Aralık 1918 tarihinde yayın hayatına başladı. Trabzon'daki *İstikbal*'den⁷⁶ sonra, Batum'da *Sadâ-yı Millet*⁷⁷ ve Erzurum'da *Albayrak*⁷⁸ gazeteleri

(Bkz. Keykurun, 1. *Azerbaycan Cumhuriyeti...*, s. 118). Batum'da Nuri Paşa'nın hapsedildiği Ardahan Kışlası basılmış, çatışma ile hapisneden alınan Nuri Paşa daha sonra Hamşizadelerin yardımı ile Erzurum'a oradan da Azerbaycan'a ulaştırılmıştır.

⁷⁴ Nuri Paşa'nın Batum'dan kaçtıktan sonra Kafkasya'ya dönüşü ve buradaki faaliyetleri için bkz. Necdet Karaköse, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütlüce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil) Enver Paşa'nın Kardeşi*, İstanbul 2012, s. 359-389.

⁷⁵ Bu konudaki yazışmalar için bkz. BOA, DH, ŞFR, 588, 140; BOA, DH, EUM, AYS, 75; BOA, DH, ŞFR, 629-41; BOA, DH, ŞFR, 627-73; BOA, DH, ŞFR, 99-64 ve diğerleri.

⁷⁶ *İstikbal* gazetesi için bkz. Demircioğlu, *Faik Ahmet Barutçu Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 yılı sonu ve 1922)*.

⁷⁷ *Sadâ-yı Millet* gazetesi için bkz. Zaza Tsurtsumia, "Batım Bölgesinde Sadâyı Millet Harekâtı ve Osmanlı Yanlısı Faaliyetleri (1918-1921)", (Ed.) Fatih M. Sancaktar ve diğerleri, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu-Bildirileri-16-17 Ekim 2017 İstanbul*, İstanbul 2017, s. 294-311.

yayın hayatına başladı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurularak devreye sokuldu.

Grubun yolda uğrayıp görüştüğü ya da mektup yazıp haber gönderdiği kişiler aynı zamanda bölgelerinde Millî Mücadele'yi örgütleme görevi almış oluyorlardı. Trabzon'daki Millî Mücadele'nin örgütçüsü ve lideri ise, o gün Trabzon'da Mevki Komutanı olarak görev yapan Hopalı Mamovizâde Binbaşı Ali Rıza Bey idi.⁷⁸ Ali Rıza Bey, Kurmay Yüzbaşı olarak Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Şubesi müdürü iken, Birinci Dünya Savaşı başladığında Trabzon Misyonu'nu kurup Osmanlı yönetiminin savaşa girmesinden sonra bölgeden topladığı gönüllülerle Hopa-Arhavi bölgesinden Rusya topraklarına girerek Murgul, Borçka ve Artvin'i Rus işgalinden kurtarmış ve Batum'u kuşatmış olan Yusuf Rıza Bey'in hastalanıp bölgeden ayrılmasından sonra İstanbul'dan gelerek Mahsusa gönüllülerinin komutanı olarak göreve başladı. Yeni kurulan Lazistan ve Havalisi Komutanlığı vasıtasıyla 3. Orduya bağlanmış olan gönüllü birliklerini Teşkilât-Mahsusa Alayı olarak yeniden organize etmiş ve bu alayı ile 1915 ve 1916 yıllarında Arhavi'den Harşit boyuna kadar olan arazide Ruslarla savaşmıştı. 1916 yılı Mart ayında Lazistan Müfrezesi bünyesinde Of'un doğusundaki Baltacı Deresi savaşlarında gösterdiği kahramanlık ve fedakârlıklar nedeni ile üç yıl seferi kıdem zammı verilen Ali Rıza Bey 1915-1922 yılları arasında Trabzon'da ve bölgede görev yapmış, bu sürede kısa aralıklarla ve tekrar dönmek üzere bölgeden ayrılmıştı. Daha sonra 109. Alay adını alan teşkilât-ı Mahsusa Alayı ile 37. Kafkas Tümenine bağlı olarak görev yaparken, 37. Tümen Kurmay başkanlığına atanmış ve daha sonra Avusturya'nın batısında bulunan Tirol Cephesi'ne giderek incelemelerde bulunmuştu. Daha sonra geri döndü ve 109. Alay komutanlığına devam etti. 109. Alay Komutanı olarak 1918 yılında Batum'un alınması harekâtına katıldı. Bu görevi esnasında yaptığı kahramanlıklar nedeni ile bir yıl kıdem zammı ve liyakat madalyası ile ödüllendi-

⁷⁸ Cafer Bey'in hatıralarından Erzurum'da yayınlanan gazetenin yayın hayatına başlaması için şeklen bir şirket kurulmuş olsa da sermayedar ve asıl sahibinin Ebulhindili Cafer Bey olduğu anlaşılmaktadır *Albayrak* gazetesi için Cafer Bey, Trabzon'dan Erzurum'a gelirken Trabzonlu bir Rum matbaacıdan hurufat da satın almıştı. *Albayrak* gazetesinin yayın ve faaliyetleri için bkz. Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı Millî Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum 1920*, İstanbul 2006.

⁷⁹ Bu konu Hasene Ilgaz'ın, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde Yazmalar Y/0643 numarada bulunan "Millî Mücadele Tarihi" adlı eserinde de belirtilmektedir.

rildi. Batum'un alınmasından sonra, İstanbul'a çağrıldı⁸⁰ ve Rize'nin doğusundaki alayını Tirebolulu Alparslan Bey'in kumandasına bırakarak İstanbul'a gitti. Rumeli Müfrezesi komutanlığına atandı ve buradaki birliklerin Batum'a sevki ile görevlendirildi. Müfrezenin Batum bölgesine nakledilmesi tamamlandıktan sonra Trabzon ve havalisinde görev yaptı. Mondros mütarekesinden sonra, bölgedeki Milli Mücadeleyi örgütleme emri aldı.⁸¹ Trabzon'da Mevki Kumandanlığına atanmış olan Ali Rıza Bey Bu görevinde iken Mondros Mütarekesi döneminde Batum ve Trabzon'daki Millî Mücadele'yi örgütleme ve yönetme görevini de ifa etmişti. Bu süreçte, bölgede Millî Mücadele'ye destek veren Eyüpoğlu ailesine mensup Erzurum Kongresinin casusu Eyüpoğlu Ömer Fevzi'nin kongrede Mustafa Kemal ve arkadaşlarının aley-

⁸⁰ Betül Turan- Nurcan Aslan- Zafer Erzan, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tuğay Komutanlarının Biyografileri*, C. II, Ankara 2010, s. 480-481.

⁸¹ Ali Rıza Bey, Millî Mücadele'ye de çok önemli katkılarda bulundu. 1 Mart 1921'de yarbay rütbesine terfi ederek, 11 Mart 1921'de Batum harekâtı için oluşturulan Çoruh Grubu Komutanlığına atandı. Batum'un ikinci defa geri alındığı harekâtı yönetti. Mustafa Kemal'in Batı Cephesi'nin takviyesi için Doğu Cephesi Kumandanlığından takviye birlik istemesiyle 3. Kafkas Tümeni Batı Cephesi'ne sevk edilmişti. Ali Rıza Bey'in Hopa'dan Trabzon'a tüm bölgeden topladığı gönüllüler ile takviye ettiği 7. Kafkas Alayı da bu kuvvete dâhildi. Trabzon'da görev yapan Ali Rıza Bey, 3. Kafkas Tümeni ile Batı Cephesi'ne giderken, tümenin sevk işlerini yönetti. Bu süreçte 3. Kafkas Tümenine de vekâleten komutanlık etti. 3. Tümeninde ve 4 Mayıs 1921 tarihinde ulaştığı Batı Cephesi'nde 5. Gruba bağlı olarak görev yaptı. Doğu Cephesi'nden sevk edilen birliklerin Trabzon üzerinden naklini sona erdirdikten sonra Batı Cephesi'ne geçen Ali Rıza Bey Batı Cephesi'ndeki görevine 7. Kafkas Alayı Komutanı olarak başladı. 12 Şubat 1922'de 4. Kolorduya bağlı 5. Kafkas Tümeninin Piyade Tuğayı Komutanlığına atanmıştı. Büyük Taarruz'da Yunan Genel Kurmay Başkanı Trikopis'i esir alan subay idi. Ali Rıza Bey, Bu konuda bazı tartışmalar varsa da bkz. Albay Dr. Ziya Göğem, "General Trikopis'in Esir Edilişi Değişik Söylentiler ve Gerçek Durum", *Mesleki ve Teknik Öğretim*, C. 20, S. 234, Ağustos-1972, s.10-22. Tahsin Ünal, Öğretmen Yüzbaşı Tahsin Benli vasıtasıyla Ali Rıza Bey'in hatıratına ulaşarak Ali Rıza Bey'in tüm ayrıntıları ile anlattığı Trikopis'in teslim alınışını açıklığa kavuşturmuştur. Bkz. Tahsin Ünal, "Trikopis'i Esir Alan Kimdir?", *Türk Kültürü*, S. 121, Kasım 1972, s. 30-39. Trikopis'i esir aldıktan sonra tuğayı ile birlikte takip harekâtına devam etmiş ve Türk Ordusu İzmir'e girdikten bir-iki gün sonra iyice ilerleyen mide kanseri nedeni ile ayakta duramayacak bir halde askeri hastaneye kaldırılmıştı. Mustafa Kemal'in tedavi için Almanya'ya gönderme teklifini reddeden Ali Rıza Bey, Türk kuvvetlerinin Bursa'yı almasından sonra hizmete sokulan Bursa'daki hastaneye nakledildi. 29 Eylül 1922 tarihinde, Bursa'da geçirdiği ameliyat sonrasında kanserin tüm iç organlarını sardığı anlaşıldı ve bir gün sonra da vefat etti. Sinan Onuş, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet*, Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri, İstanbul 2015. Mezarı Bursa'dadır. Bkz. Mehmet Bilgin, "Bursa'da Bir Kahraman: Ali Rıza Bey", 9 Şubat 2018, *Aydınlık*, s. 2.

hindeki söz ve çalışmaları nedeniyle öldürülmesini, bölgede Rum, Ermeni ve İngilizci ekiplerle Müdafaa-i Hukukçular arasındaki dengeleri etkileyeceği için engellemiştir. Bu olay ve Meclis-i Mebusan seçimlerine müdahale teşebbüsü nedeniyle, 3. Tümen komutanı Halit Bey ile aralarında kavga⁸² çıkmış ve istifasını istemişti. Fakat bu isteği kabul edilmedi.

Buraya kadar Trabzon'da Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren örgütlenme ve örgütlenmede kilit rol oynayan ve mücadelenin bel kemiği olan isimler açıklanmıştır. Burada yapmamız

⁸² Ali Rıza Bey'in amcaoğlu Mamovizade Rauf Bey, Halit Paşa'nın mecliste vurulması olayı sırasında Lazistan Milletvekili olarak meclisteydi. Rauf Bey Enver Paşa ile Balkanlarda dağa çıkan teğmenlerden biri olarak gözünü daldan budaktan sakınmazdı. Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trabzon misyonunda Yusuf Rıza Bey'in iki yardımcısından biri olan diğer amcaoğlu Ramiz Bey ile Beraber görev yapmıştı. Borçka'da iken İstanbul'dan gelen Yakup Cemil komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerine katılarak Ardahan harekâtına iştirak etmiştir. Halit Beyle beraber bölgede birçok önemli çatışmaya girmiş, Artvin Savunmasında, Ardanoç'taki savunma hattında Halit Bey emrinde görev yaparken Ahıza Baş'ında vurulmuştu. Buradaki askerler vurulmanın Halit Bey olduğunu zannederek dağılmıştı. Daha sonra Filistin cephesinde görev alan Rauf Bey, burada amcaoğlu Ramiz Bey ile İngilizlere esir düşmüş, esaretten dönüşlerinde ise Adapazarı bölgesinde Milli Mücadele'yi örgütlemek üzere görevlendirilmişti. Bölgedeki başarılı hizmetlerinden sonra bir müddet de Ankara Mevki Kumandanlığı emrinde, daha sonra da mevki kumandanı olarak çalışmış ve 2. Dönem Lazistan Mebusu olarak meclise girmişti. Mecliste Halit Paşa'nın vurulması esnasında olay yerindeydi. Gürültü üzerine Ali Çetinkaya ile birlikte aynı odadan çıkmıştı. Olaydan sonra Halit Paşa Mustafa Kemal'in; "Paşam ne oldu?" sorusuna; "Kel'i (Ali Çetinkaya) altıma aldım, tam işin bitirecektim, hergele Rauf da beni arkadan vurdu" diye cevap vermiştir. (Bu konuda bkz. Cemal Kutay, *Halit Paşa Ali Çetinkaya Vuruşması*, İstanbul 1955.) Araştırmalarım esnasında gördüğüm Mamovizadeler kitabının yazarı ve hem birinci cihan harbinde hem de kurtuluş savaşında çok önemli hizmetleri olan Hopalı olan Mamovizadelerden o dönemde asker üç amcaoğlundan üçüncüsü olan Ramiz Bey'in oğlu Faruk Benli ile bu olayı tafsilatlı olarak görüşmüştüm. Rauf'un ağabey bilip çok sevdiği ve saydığı, örnek aldığı Ali Rıza Bey'den dolayı bunu yapmış olabileceğini, ama sinirleri çok bozulmuş olan Halit Paşa'nın o kavgada "Al ulan Kel" diye bağırap Ali Çetinkaya'yı vurmak için silahını ateşlemek üzere iken odadan çıkarken silahı elinde olan Rauf Bey'in ateş etmiş olabileceğini ve ailece bu kanaatte olduklarını ifade etmiştir. Bkz. Mehmet Bilgin, "I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu, Hayatlar ve Kesişen Yollar, Bir Korelasyon Denemesi," ed. Ali Aslan- Mustafa Selçuk, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, İstanbul 2015, s. 107-134. Daha sonra dosya Halit Paşa'nın meşru müdafaa kapsamında Ali Çetinkaya tarafından varulduğu şeklinde teşekkül ettirilmiştir. Tarihçilerimiz; en genç yıllarında ve yıllarca cephelerde savaşarak, türlü olaylar yaşamış olan psikolojik olarak yıpranmış insanların dramlarına hiç değinilmediği gibi, bu gibi dramlardan parsa toplamaya çalışan çok sayıda tarihçi geçinen tiplerin de mevcut olduğu hatırlarsak bu ve bu gibi konuların yeni bir tarih yaklaşımıyla ele alınmaya muhtaç olduğuna işaret edebiliriz.

gereken bir ilave, Mondros Mütarekesi öncesi bölgede ve Kafkasya ileri harekâtında komutan olarak görev almış olan Binbaşı Tirebolulu Hüseyin Avni Alparlan'ın mütareke sonrasında Giresun'da Askerlik Şubesi reisliğini yaptığı sırada, Topal Osman ile birlikte Giresun'da Milli Mücadele'yi örgütlediği ve daha sonra Mareşal Fevzi Çakmak'ın özel emri ile Giresun'da iki alay teşkilatlandırarak bu alaylarla birlikte gittiği Sakarya Savaşı'nda şehit olmuştur.⁸³

Trabzon'da Millî Mücadele konusunda son yıllarda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarını incelediğimiz zaman burada isim ve görevlerini açıkladığımız kişilerin bazılarının ismi verilse de bazılarının ismi dahi bilinmemekte, bazılarının ise yaptıkları görevler, Millî Mücadele'de oynadıkları rol konusunda yanlış değerlendirmeler yapılmaktadır. Bildirimizi bu durumu ortaya koymak ve bir eksiği giderme çalışmalarına bir başlangıç olarak sunduk. Şüphesiz yapılacak daha çok çalışma, katledilecek daha çok yol, açığa çıkartılacak çok sayıda olaylar ve kişiler vardır. Netice olarak Trabzon vilayetinde Millî Mücadele'ye yön veren örgütlenmenin başı olan Hopalı Mamovizade Ali Rıza Bey olmadan ve isimlerini ve görev alanlardan yukarıda belirtilen kişiler ve rolleri açıklanmadan Trabzon ve Karadeniz'de Millî Mücadele açıklanamaz. Daha biz, I. Mecliste Lazistan Mebusu olarak bulunan Dr. Abidin Bey'in⁸⁴ kim olduğunu laikiyle bilemiyorken, Samsun'dan Batum'a kadar tüm bölgede, Millî Mücadele için şimdiye kadar yapılan çalışmaların önemli oranda eksik olduğunu söylemek çok iddialı bir yaklaşım olmasa gerek.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genelkurmay Başkanlığı ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt)

Daire Başkanlığı Arşivi

⁸³ İsmail Hacıfettahoğlu, *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey -Tirebolulu Alparlan-Hayati ve Eserleri Trabzon İli Lâz mı Türk mü*, Ankara 1999.

⁸⁴ Abidin Bey için bkz. Mehmet Bilgin, "Teşkilât-ı Mahsusa'nın Ruh ve İnanç yapısını Çözümleme Denemesi-6 Vatan İçin Vazife Adına Dr. Abidin Atak", *Aydınlık*, Ağustos 2018, s. 2.

Kitap ve Makaleler

- Akbulut, Dursun Ali, *Albayrak Olayı Milli Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum 1920*, İstanbul, 2006.
- Arslanoğlu, Cem Ender, *Kars Milli-İslam Şurası(5.11.1918 - 17.1.1919) ve Cenûb-ıgarbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak-13 Nisan 1919*, Ankara, 1986.
- Atnur, İbrahim Ethem, “Ebulhindi Cafer Bey’in Kaleminden Teşkilât-ı Mahsusa’nın Türkiye’nin Doğusunda Yapılanması ve 1. Dünya Savaşı Günlerindeki Faaliyetleri”, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin-Selcan Koçaslan, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 03-05 Kasım Budapeşte*, Ankara, 2015, s. 691-708.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa, 1914-1922*, C. 3, İstanbul, 1972.
- Aytepe, Oğuz, “Milli Mücadele’de ve Gurbette Müfrit Bir Muhalif Ömer Fevzi Eyuboğlu (1884-1952)”, *Toplumsal Tarih*, S. 53, 1998, s. 24-30.
- Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C. 3, Ankara, 2001.
- Barutçu, İrem, *Nâ’il Keçili Ailesi’nin Üç Kuşak Trajik Öyküsü*, İstanbul, 2012.
- Benli, Faruk, *Mamoylar Aile Tarihi*, Ankara, 2005.
- Bilgin, Mehmet, “ I. Dünya Savaşı’nda Teşkilât-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu, Hayatlar ve Kesişen Yollar, Bir Korelasyon Denemesi,” ed. Ali Aslan- Mustafa Selçuk, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti*, İstanbul, 2015, s. 107-134.
- _____, *Teşkilât-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul, 2017.
- _____, “Ermenilerin Bayburt’ta Yaptığı Katliamlar”, *Beyazşehir Palandöken*, S. 26, 2018, s. 96-103.
- _____, “Ebulhindili Cafer Bey ve Kuvva-yi Milliyeye Hizmetleri”, *Beyazşehir Palandöken*, S. 27, 2018, s. 18-35.
- _____, “Bursa’da Bir Kahraman: Ali Rıza Bey”, 9 Şubat 2018, *Aydınlık*, s. 2.
- _____, “Teşkilât-ı Mahsusa’nın Ruh ve İnanç yapısını Çözümleme Denemesi-6 Vatan İçin Vazife Adına Dr. Abidin Atak”, *Aydınlık*, Ağustos 2018.
- Carr, Edward Hallett, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi*, C. 3, çev. Orhan Suda, İstanbul, 1989.

- Çifci, Erhan (haz.), *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, 3. bs. İstanbul, 2018.
- Demircioğlu, Asuman, *Faik Ahmet Barutçu Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 yılı sonu ve 1922)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1998.
- Dinç, Mehmet Emin, *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1998.
- Erdaş, Nilgün Akgül, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921)*, Ankara, 1994.
- Eyüpoğlu, İsmail, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan*, Erzurum, 2009.
- Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.
- Göğem, Ziya, "General Trikupis'in Esir Edilişi Değişik Söylentiler ve Gerçek Durum", *Mesleki ve Teknik Öğretim*, c. 20, S. 234, Ağustos-1972, s.10-22.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan- Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Ankara, 1993.
- Hacifettahoğlu, İsmail, *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey-Tirebolulu Alparslan-Hayatı ve Eserleri Trabzon İli Lâz mı Türk mü*, Ankara, 1999.
- Iadigarov, Emin, *Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017.
- Ilgaz, Hasene, "Teşkilât-ı Mahsusa Günleri Ebülhindili Cafer Bey: Teşkilat-ı Mahsusa Müfreze Kumandanı-I", haz. Ali Birinci, *Türk Yurdu*, c. 21, S. 165, 2001.
- _____, "Teşkilât-ı Mahsusa Günleri Ebülhindili Cafer Bey: Teşkilat-ı Mahsusa Müfreze Kumandanı-II", haz. Ali Birinci, *Türk Yurdu*, c. 21, S. 166, 2001, s. 34-46.
- Karaköse, Necdet, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütluce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil) Enver Paşa'nın Kardeşi*, İstanbul, 2012.
- Kaya, Erol, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurt Dışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2008, s.181-201.
- KazıMZade, Firuz, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921 Türkiye-İngiltere-Rusya*, çev. Cengiz. İ. Çay, İstanbul, 2016.

- Keykurun, Naki, 1. *Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Emniyet Genel Müdürü Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*, Ankara, 1998.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Kazım Karabekir (Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgelerine Göre)*, Ankara, 1991.
- Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, İstanbul, 1999.
- Kurat, Akdes Nimet, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, *Bellekten*, C. XXXI, S. 123, Temmuz-1967, s. 375-413.
- Kutay, Cemal, *Halit Paşa Ali Çetinkaya Vuruşması*, İstanbul, 1955.
- Lenin, V. İ., *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. M. Ardos, 2. bs., Ankara, 1969.
- Nizamoğlu, Yüksel, *Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne*, İstanbul, 2013.
- Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980.
- Onuş, Sinan, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet, Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri*, İstanbul, 2015.
- Öztoprak, İzzet, “Maverayı Kafkas Hükümeti”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1 XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul)*, Ankara 2003, s. 127-136.
- Qafarov, Vasıf, *Türk-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922*, çev. Eldeniz Recebov, İstanbul, 2018.
- Somer, Kenan, *100 Soruda Ekim İhtilali*, İstanbul, 1970.
- Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002.
- Toker, Hülya-Aslan, Nurcan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. III, Ankara, 2009.
- Tsurtsunia, Zaza, “Batum Bölgesinde Sadâyı Millet Harekâtı ve Osmanlı Yanlısı Faaliyetleri (1918-1921)”, ed. Fatih M. Sancaktar ve diğerleri, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu-Bildirileri- 16-17 Ekim 2017 İstanbul*, İstanbul, 2017, s. 294-311.
- Turan, Betül - Aslan, Nurcan- Erzan, Zafer, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C. II, Ankara, 2010.

- Usta, Veysel, "Erzurum Kongresi'nin Casusu Ömer Fevzi Bey ve Kongre Kararları Aleyhindeki Yazıları", *Toplumsal Tarih*, S.45, Eylül 1997, s. 53-58.
- _____, "Milli Mücadele Yıllarında İki Trabzonlu Eyübzade Ömer Fevzi ve Esad Ömer Eyyubi", *Toplumsal Tarih*, S. 49, Ocak 1998, s. 47-48.
- Ünal, Tahsin, "Trikopis'i Esir Alan Kimdir?", *Türk Kültürü*, S. 121, Kasım 1972, s. 30-39.
- Yeğin, Süleyman İzzet, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15nci Piyade Tümeni*, yay. haz. Ahmet Tetik-Mehmet Korkmaz, Ankara, 2006.
- Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara, 2002.
- _____, "Mondros Mütarekesi ve Elviye-i Selasenin Tahliye Edilmesi", *Turkish Studies*, c. 3, S. 4, Summer-2008, s. 922-948.

MEHMET NECATİ (MEMİŞOĞLU) EFENDİ'NİN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ FAALİYETLERİ

Şaban ORTAK*

1- Mehmet Necati Efendi'nin Hayatı

Mehmet Necati Efendi, Rize'nin Çamlıhemşin ilçesine bağlı Şenyuva (eski adı Çinçiva) köyünde 1886¹ (Rumi 1302) yılında doğmuştur. Babası tüccardan Memişzâde Reşit Efendi, annesi Safiye Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra Erzurum'daki akrabalarının yanına gelen Mehmet Necati, burada Yetimhoca Medresesi'nde okudu ve Arapça ve Farsça öğrendi. Daha sonra İstanbul'a giden Mehmet Necati bir süre medrese eğitimine devam etmiştir. Bu arada Dârümuallimîn'de lise eğitimini tamamlayan Mehmet Necati, Dârülfünûn Hukuk Mektebi'nde (Fakülte) yükseköğrenime devam etmiştir. 10 Nisan 1909'da Hukuk Mektebi'nden mezun olan Mehmet Necati, Giresun Savcılığı'na atandıysa da, İstanbul'da kalıp İttihat ve Terakki safalarında politika ile uğraşmayı tercih etmiştir. Bu arada öğretmenlik ve avukatlık yapmıştır.²

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü sortak@aku.edu.tr

¹ Mehmet Necati Efendi'nin doğum tarihi olarak *Türk Parlamento Tarihi* isimli eserde 1879 (R. 1295) olarak kaydedilmektedir. Ancak kendisinin 1946 sonrasında TBMM'ye verdiği tercüme-i hâl kâğıdında 1886 (R. 1302) yılı yazdığı için biz de bu tarihi kabul ettik. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. 3 (I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri), yay. haz: Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Ankara 1995, s. 715; *TBMM Milletvekili Sicil Arşivi*, Devre: 1, No: 304;

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018) Mehmet Necati Efendi'nin TBMM Arşivindeki sicil numarası, Bütünüyle Erzurum Kongresi isimli eserde yanlış olarak 305 yazılmıştır. (Bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi, C. 3 (Erzurum Kongrelerinin Belge ve Zabıt Asıllarının Klişeleri, Erzurum ve Atatürk İle İlgili Fotoğraflar 1919-1924, Kongre Mümessillerinin Fotoğraf ve Hâltercümelere)*, Kültür Ofset, Ankara 1993, s. 217). Doğrusu 304 olacaktır.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf

² *Türk Parlamento Tarihi*, c. 3, s. 715; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi, C. 3*, s. 216; Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegationların Biyografileri*, Atatürk

I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılan Mehmet Necati Efendi, Kafkas Cephesi'nde görevli 28. Fırka'nın 83. Alayı'na din görevlisi olarak atandı. Savaş sırasında bu cephedeki bazı birliklerde din görevlisi olarak görev yapan Mehmet Necati Efendi, Osmanlı Ordusunun yenilerek Harşit Vadisi'ne kadar çekilmesi ve bölgenin Rus işgaline uğraması nedeniyle tekrar İstanbul'a dönmüştür. "Alay Müftüsü" olarak atanmak üzere başvurusu ve yapılan sınavda başarılı olması üzerine 22 Kasım 1916'da Makedonya Cephesi'ndeki 177. Alay'ın Birinci Taburu'na "Tabur İmamı" atanmıştır. Yaptığı konuşmalarla askerleri coşturan Mehmet Necati Efendi, ayrıca elinde silahla askerlerle birlikte üstün cesaret ve fedakârlıkla savaşması dolayısıyla Osmanlı Devleti ve müttefik devletler tarafından verilen savaş madalyaları ile ödüllendirilmiştir. Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'nde ileri harekâta girişi sırasında Kafkas İslam Ordusu emrine verilen Mehmet Necati Efendi, Batum'u kurtaran Tümeninde "Müftü ve Nâsih (nasihat eden, öğüt veren)" olarak görev yapmıştır. Bu görevi sırasında Bakû'ya kadar toprakların kurtarılmasında rol alan Mehmet Necati Efendi, Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesine göre Ordunun geri çekilmesi gerektiği için Batum'a dönmek zorunda kalmıştır.³

Mütareke döneminde Batum'da Cenûb-ı Garbî Kafkas Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından yayınlanan Sadâ-yı Millet gazetesinden millî birlik ve Millî Mücadele lehinde yazılar yazan Mehmet Necati Efendi, bir süre sonra bu gazetenin sahibi oldu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin Rize şubesi tarafından Erzurum Kongresi'ne Rize delegesi olarak seçilen Mehmet Necati Efendi, manda-himaye yönetimi aleyhindeki konuşmalar yapmış ve kongre bildirisini imzalamıştır. Erzurum Kongresi sonrasında Rize'ye dönen Mehmet Necati Efendi, burada Müdafaa-i Hukuk teşkilatlanmasında görev almıştır.⁴

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağılmasından sonra toplanması kararlaştırılan I. TBMM için 10 Nisan 1920 tari-

Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2003, s. 99.

³ BOA.HSD.AFT. Dosya: 6, Gömlek: 74, Vesika: 04; Âli Türkgeldi, *Moudros ve Muddanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s. 71; Türk Parlamento Tarihi, C. 3, s. 715-716; <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/> GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018)

⁴ Çil, *Erzurum Kongresi*, s. 100; *Türk Parlamento Tarihi*, C. 3, s. 716; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 3, s. 216-217.

hinde yapılan seçimde 86 ikinci seçmen oyu ile Lazistan (Rize) Mebusu seçilen Mehmet Necati Efendi 24 Nisan'da Meclise katılmıştır.⁵

Mehmet Necati Efendi Adliye, Milli Müdafaa, İktisat, Maarif ve İrşad (Mecliste Millî Mücadele'nin halka anlatılması için kurulan propaganda komisyonu) Encümenlerinde görev aldı. Meclis çalışmaları çerçevesinden 11'i gizli oturumlarda olmak üzere 41 konuşma yapan Mehmet Necati Efendi, 5 kanun önerisi vermiştir. Bu dönemde yine Meclisten izin alan Mehmet Necati Efendi, Dumlupınar Muharebelerine de iştirak etmiştir. Millî Mücadele'ye fiili olarak katılan mebuslara İstiklal Madalyası verildiği halde kendisine verilmemesi üzerine mebusluk görevi sona erdikten sonra TBMM Başkanlığına dilekçe ile başvuruda bulunmuştur. II. TBMM döneminde Mehmet Necati Efendi'nin bu dilekçesi Meclis Başkanlığına incelenmiş ve İstiklal Harbi'ne iştirak ederek fedakârlık gösterdiği tespit edildiği için Mehmet Necati Efendi'nin talebi uygun bulunmuştur. TBMM'nin 17 Mart 1924 tarihli toplantısında yapılan oylamada Mehmet Necati Efendi'ye Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kabul edilmiştir.⁶

Milletvekilliği görevi sona erdikten sonra Eskişehir'e gelerek ticaretle meşgul olmuştur. Daha sonra Baro'ya kayıtlı olarak avukatlık yapmaya başlamıştır. İzmir Suikastı nedeniyle 14 Haziran 1926 tarihinde tutuklanan Mehmet Necati Efendi Ankara İstiklal Mahkemesince İzmir'de yargılanmış ve gizli siyasi cemiyet üyeliği suçundan 5 yıl sürgün cezası ile cezalandırılmıştır (1 Eylül 1926). Sinop'a sürgün edilen Mehmet Necati Efendi, bu cezasını çekerken de tütün ticareti ile uğraşmıştır. Sürgün cezası bittikten sonra Adliye Encümeni kararı ile avukatlık mesleğine geri dönen Mehmet Necati Efendi Sinop'ta avukatlık yapmaya devam etmiştir.⁷

⁵ *Türk Parlamento Tarihi*, C. 3, s. 716; Çil, *Erzurum Kongresi*, s. 100; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 3, s. 217;

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/SM_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018). Ahmet Demirel, Mehmet Necati Efendi'nin Meclis'e katılma tarihini 29 Nisan 1920 olarak vermektedir. Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 98.

⁶ *Türk Parlamento Tarihi*, C. 3, s. 716; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, C. 7/1, s. 571-572; Çil, *Erzurum Kongresi*, s. 100; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 3, s. 217.

⁷ Çil, *Erzurum Kongresi*, s. 100-101; *Türk Parlamento Tarihi*, C. 3, s. 716; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 3, s. 217;

1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşu sırasında partinin Sinop şubesinde kurucu üye olarak yer alan Mehmet Necati Efendi, 1954 yılında Ankara'ya gelerek avukatlık mesleğine burada devam etmiştir. 6 Mart 1959 tarihinde Ankara'da vefat eden Mehmet Necati Memişoğlu'nun naaşı Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mehmet Necati Efendi evli ve bir kız çocuğu babasıydı.⁸

Mehmet Necati Efendi medrese mezunu olarak ilmiye sınıfında “İzmir Pâye-i Mücerredî” ve “İstanbul Rü’ûsu” rütbelerini almıştır. Ulûm-ı Arabiye'den icazet alan Mehmet Necati Efendi Arapça ve Farsça biliyordu. Milletvekilliğinden sonraki dönemde Hadis-i Şerif Tercümesine dair eserini tamamlamak için uğraşmıştır.⁹

Mehmet Necati Efendi'nin biyografisinin yer aldığı Yüksek Lisans Tezi'nde (Yücel Çil, Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelelerin Biyografileri, Yüksek Lisans Tezi, s. 101); TBMM tarafından zafer hatırası olarak bir mavzer verildiğini kaydetmektedir. Tezde; “TBMM Azasına, Hatıra-i Zafer- 1338- Lâzistan Mebusu Necati Efendi Hazretlerine” ifadesinin yer aldığı bir yazı ile verilen bu mavzerin “Çanakkale Savaşı sonrasında düşmandan toplanan silahlardan” olduğu kaydedilmekte ise de bu mavzerin Çanakkale Savaşı değil de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra elde edilen silahlardan olması tarihi sürece daha uygun düşmektedir.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018). M. F. Kırzioğlu; Mehmet Necati Efendi'nin 1923 yılında Giresun Savcılığı'na tayin edildiğini, bir süre sonra bu görevinden ayrılarak Sinop'ta avukatlık yapmaya başladığını yazmaktadır. Ancak Mehmet Necati Efendi, TBMM'ne verdiği tercüme-i hâlinde bu görev ve faaliyetlerinden bahsetmemektedir. Bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

⁸ *Türk Parlamento Tarihi*, C. 3, s. 716; Çil, *Erzurum Kongresi*, s. 101; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 3, s. 217.

⁹ Mehmet Necati Efendi'nin Demokrat Parti Sinop il teşkilatında yer aldığı dönemde TBMM'ye verdiği tercüme-i hâlinde belirttiğine göre, 1946 sonrasında da bu eseri hazırlamaya devam ettiğini belirtmektedir. Bkz. *TBMM Arşivi*, Sicil No: 305. https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018) .

2- Mehmet Necati Efendi'nin Mütareke Dönemi Faaliyetleri

Mehmet Necati Efendi'nin Mütareke dönemindeki önemli faaliyetlerinden birisi; Batum'da Cenub-ı Garbî Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından yayınlanan Sadâ-yı Millet gazetesinin çıkarılması olmuştur. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Rize Şube Reisi Tuzcuzâde Şaban Efendi'nin Rize adına Erzurum Kongresi'ne katılacak delegelerle ilgili olarak çektiği telgrafı eserine alan M. Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Necati Efendi'nin Batum'da yayınlanan Sadâ-yı Millet Gazetesi sahibi olduğu bilgisini vermektedir.¹⁰ “Cenub-ı Garbî Kafkas Cemiyet-i İslâmiyesi'nin vâsıta-ı neşr-i efkârıdır” sloganıyla çıkan ve haftada üç kez yayınlanan gazetenin mevcut nüshaları incelendiğinde Mehmet Necati Efendi'nin ismi geçmemektedir. İdare yeri; Mihailofski Caddesi, No: 40 adresi verilen ve H. Şemayefski Matbaası'nda basılan gazetenin Müdür-i Mes'ûlü (sorumlu müdür) Hacı Ali Makayof'tur. Gazetenin sahibi ile ilgili bilgi verilmemektedir. Hikmet, M. Kadri, Bezmi Nusret, Berberzâde Ömer Ziyaeddin, Seyyid-zâde Yusuf, Hacı Ali gibi isimlerin yazar kadrosunda yer aldığı gazete Elviye-i Selâse'nin anavatanından ayrılmaması yönünde yazılar yayınlanmıştır. “Hilafet-i Muazzama-ı İslâmiye'nin himayesinde Kars, Batum, Ardahan yekvücut bir muhtariyet için hemfikirdirler!” serlevhası dikkati çekmektedir.¹¹ Milli uyanış ve milli birlik yönünde isimsiz yazılardan bazılarının Mehmet Necati Efendi tarafından yazılmış olması düşünülebilir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Trabzon ve Rize çevresinde iki cemiyetin faaliyetleri dikkati çekmektedir. Bunlardan birisi; 1919 yılında İstanbul'da kurulan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti idi. Prens Sabahattin savunduğu adem-i merkeziyet ilkeleri çerçevesinde, saltanata bağlı ve İttihatçı karşıtı bir politika izleyen bu cemiyetin Tuzcuzâde Şaban Efendi öncülüğünde Rize şubesi de açılmıştır. Diğeri ise; Rum Pontus emellerine ve diğer cemiyetin zararlı faaliyetlerine karşı 10 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir.

¹⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 1, Kültür Ofset, Ankara 1993, s. 173, 179.

¹¹ *Sadâ-yı Millet*, No: 77 (18 Teşrinisani 1335/Kasım 1919), s. 1-2; *Sadâ-yı Millet*, No: 82 (20 Kanunuevvel 1335/Aralık 1919), s. 1-2; *Sadâ-yı Millet*, No: 84 (13 Kanunuevvel 1335/Aralık 1919), s. 1-2; *Sadâ-yı Millet*, No: 87 (31 Kanunuevvel 1335/Aralık 1919), s. 1-2.

Bu Cemiyetin Rize Şubesi; Mataracızâde Mehmet Şükrü, Tuzcuzâde Süleyman Tefvik, Lazoğlu Mustafa, Mataracızâde Hakkı, Güvelioğlu Ahmet ve Hacıömeroğlu Ahmet Efendiler tarafından 24 Mart 1919'da açılmıştır. Bu iki cemiyetin dışında siyasetten ziyade hayır işleriyle meşgul olmak üzere Laz Tekâmül-i Milliye Cemiyet-i Hayriyesi ve Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi isimli iki cemiyet de faaliyet göstermiştir.¹²

3- Mehmet Necati Efendi'nin Erzurum Kongresi'ndeki Faaliyetleri

Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk ve Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri, İtilaf Devletlerinin de desteğiyle Ermeni ve Rumların Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri için yürüttükleri faaliyetlere karşı işbirliği yaparak bir kongre toplama kararı vermişlerdir. Daha önce Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 23 Şubat 1919 tarihinde Trabzon'da düzenlediği kongreye Rize sancağını temsilen Lazzade Mustafa Efendi, Tuzcuzâde Şaban Efendi ve Emekli Binbaşı Ethem Beyler delege seçilmişlerdi. Trabzon Kongresi'nden de 3 Mart 1919'da 5 kişilik bir heyet seçilerek, kongre kararlarını ve cemiyetin amaçlarını anlatmak üzere İstanbul'a gönderilmişti. Bu heyette yer alan delegelerin İstanbul'da (kendi verdikleri kararlar) 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurası'na katılmaları ve Amerikan Temsilciliği'ne giderek Amerikan Mandası talebinde bulunmaları nedeniyle delegelikten azledilmiş ve Erzurum Kongresi için yeniden delege seçimi yapılmıştır. Hem seçimin yenilenmesi ve hem de seçilen delegelerden bazılarının İstanbul'dan gelecek olması nedeniyle Rize'den Erzurum Kongresi'ne katılacak heyetin ancak 11 Temmuz'da yola çıkabileceği, Cemiyetin Rize Şube Reisi Tuzcuzâde Şaban Efendi tarafından telgrafla 8 Temmuz'da Erzurum'a bildirilmiştir. Bu gecikme Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Rize Şubesi Reisi Tuzcuzâde Şaban Efendi tarafından Erzurum'da yapılacak bu kongre için Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti Rize Şubesi tarafından Hafız İsmail Hakkı Bey ve Sadâ-yı Millet Gazetesi Sahibi Hemşinli Memişoğlu Hoca Necati Efendile-

¹² Makbule Sarıkaya, *Milli Mücadele Döneminde Rize*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 112-138; İsmail Özdoğan, *Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muğla 2004, s. 16-20.

rin delege seçilmişlerdir. Bu seçim ve delegelerin Erzurum'a doğru yola çıktıkları Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti Rize Şubesi Reisi Tuzcuza'de Şaban Efendi tarafından Erzurum'a 12 Temmuz 1919 tarihinde telgrafla bildirilmiştir.¹³

Mehmet Necati Efendi, Kongrenin açıldığı gün (23 Temmuz 1919) yapılan seçimlerde "Divan Kâtipliği" için aday olmuşsa da (1 oy) almış ve seçilememiştir.¹⁴

Kongrenin ikinci günü (24 Temmuz 1919) Sürmene Delegesi Ömer Fevzi Bey öncülüğünde Mehmet Necati Efendi ve diğer dört delege, Kongre Riyasetine toplantıların yürütülmesiyle ilgili bir önerge vermişlerdir. Bu önergede; zabıt kâtipleri seçilmeden müzakerelere başlanmaması, kongre çalışmalarını için bir program hazırlanması, kongre çalışmalarını ve kararları duyurmak üzere bir gazete çıkarılması, kongrenin toplanma amaçlarına dair Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak bir Beyanname yayınlanması ve Kongrede mali, müdafaa-ı milliye, nizamname, propaganda vb. alanlar için komisyonlar kurulması önerilmektedir. Bu önerge Kongre Heyetince benimsenmiş ve ilk olarak 15 kişilik "Nizamname (Tüzük) Encümeni" oluşturulmuştur. Mehmet Necati Efendi de 37 oy alarak bu komisyona üye seçilmiştir.¹⁵

Ömer Fevzi Bey, Mehmet Necati Efendi ve arkadaşlarının önergesinde yer alan Beyannâme hazırlanması önerisi oylanmış ve ertelenmesi kararlaştırılmıştır. Gazete neşri önerisi benimsenmemiştir.¹⁶ 24 Temmuz'da yapılan ikinci oturumda; Kongrenin toplanma amaçlarını içeren bir "Beyanname" yayımlanması önerisi tartışılmış ve söz alan Mehmet Necati Efendi, kongre nizamnamesi (tüzüğü) hazırlanmadan beyanname yayımlanmasının doğru olmayacağını savunmuştur. Yapılan tartışmalardan sonra Nizamnâme ve Program Encümenlerinin oluşması ve onların ça-

¹³ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 1, s. 173, 179; Sarıkaya, *Milli Mücadelede Rize*, s. 125, 128-129, 146-147; *Alemdar*, No: 1465-155 (17 Mayıs 1335/1919), s. 1; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998, s. 322-323, Mustafa Gül, *Erzurum Kongresi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1985, s. 87.

¹⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2 (Erzurum Umumi Kongresi), Kültür Ofset, Ankara 1993, s. 22; Mesut Çapa, "Milli Mücadele'de Rize", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 39, (Kasım 1997), s. 866.

¹⁵ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 30-37, 44.

¹⁶ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 34-35.

lışmasından sonra Beyanname konusunun görüşülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷

Kongrenin 27 Temmuz 1919 tarihinde yapılan dördüncü toplantısında; Nizamname Encümeni tarafından hazırlanan Nizamnâme (tüzük) maddeleri görüşülmüştür. Bu maddede yaşanan işgaller ve saldırılar nedeniyle halkın Doğu Anadolu ve Karadeniz illerinden göç etmekte olduğuna dikkat çekilmekte ve nüfus dengesinin bozulmaması için göçün yasaklanması önerilmektedir. Bu madde Kongre genel kurulunda görüşülürken söz alan Mehmet Necati Efendi “*Herhangi bir yer ki muhâcerete başlamış, orada mukadderât üfûl etmiştir (gelecek ölmüştür). Muhacerete kat’iyyen meydan vermemek daha muvafık olur.*” diyerek yaşanacak göçlerin ülkenin geleceğini tehlikeye düşüreceğine vurgu yapmıştır. Yapılan bazı itirazlarla ilgili madde yumuşatılmış ve “*Hey’et-i Temsiliye’den tebligat yapılmadıkça göçün yasak olduğu, mecbur kalırsa da Vilayât-ı Şarkıye içerisinde bir başka yere göçe müsaade edilebileceği*” şeklinde Kongre Kararına girmiştir.¹⁸ Yine aynı gün yapılan son oturumda Mehmet Necati Efendi, kongre adına yayınlanacak bildirin hazırlanması için bir “Beyannâme Encümeni” oluşturulmasını önermiştir. Bu öneri kabul edilmiş ve yapılan seçimle bu Encümen; Mustafa Kemal Paşa, Rauf, İbrahim Süreyya, Mehmet Necati ve Ömer Fevzi Beylerden oluşmuştur.¹⁹

Kongre devam ederken tartışılan konulardan birisi de Millet Meclisinin toplanması idi. Meclisin toplanıp-toplanamayacağı, toplanırsa Erzurum Kongresini düzenleyen cemiyetlerin durumunun ne olacağıyla ilgili olarak Rize delegeleri Mehmet Necati ve İsmail Hakkı (Gençağaoğlu) Beyler 3 Ağustos 1919 tarihinde Kongre Başkanlığına bir önerge vermişlerdir. Önergede; milli hedeflerin ancak Millet Meclisinin toplanması ve tam bir güven ve serbestlik içerisinde ülkenin kaderini eline almasıyla gerçekleştirilebileceği belirtildikten sonra Erzurum Kongresini toplayan cemiyetlerin durumunun ne olacağına dair Kongre kararlarında bir maddenin yer alması önerilmiştir.²⁰ Bu husus bir süre tartışılmış ve kongre kararlarına şu şekilde yansımıştır: *İrâde-i Milliyeyi hâkim kılmaktaki âmâli (emelleri) Cemiyet, ancak Millet Meclisi’nin toplanarak, hukuk-ı teşrî’iye (yasama haklarını, yetkileri-*

¹⁷ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 40-42.

¹⁸ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 90-92, 104, 114, 245.

¹⁹ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 106.

²⁰ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 160-161, 167, 174-175, .

ni) ve murâkabesine (denetleme) tamamen ve emniyet ve serbestî ile bilfiil sahip olmasıyla tahakkuk edeceğinden, bu emniyet Millet Meclisi'nin te'yîdi üzerine, Cemiyetin alacağı vaziyet-i âtiye Kongre kararıyla ta'ayyün eder. (md. 11).²¹

Kongre ve cemiyetlerin bütçelerinin hazırlanması için Bütçe Encümeni oluşturulmuştur. 4 Ağustos 1919'da oluşturulan 14 kişilik Encümene Rize Delegesi Mehmet Necati Efendi de üye seçilmiştir.²² 5 Ağustos 1919 tarihinde yeniden oluşturulan "Nizamnâme Encümeni"ne Mehmet Necati Efendi tekrar üye seçilmiştir.²³

Erzurum Kongresi'nin son günü olan 7 Ağustos 1919'da hem kongre kararları alınacak ve hem de Hey'et-i Temsiliye seçimi yapılacaktır. Mehmet Necati Efendi, Trabzon Vilayeti adına bu heyete aday gösterildi. 8 oy alan Mehmet Necati Efendi Hey'et-i Temsiliyeye seçilemedi.²⁴ Kongre sonunda alınan karar gereğince ilan edilen Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Beyannamesi'ni imzalayan delegeler arasında Mehmet Necati Efendi'nin de imzası bulunmaktadır.²⁵

4- Mehmet Necati Efendi'nin Bolu-Düzce İsyanlarının Bastırılmasında Görev Alması

Mehmet Necati Efendi'nin mebusluk dönemi faaliyetleri arasında bahsedilen bir yanlışın düzeltilmesi gerekmektedir. Mehmet Necati Efendi'nin biyografilerin verildiği eserlerde (Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem C. III, s. 717; Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri*, Yüksek Lisans Tezi, s. 100.) Bolu ve çevresinde çıkan isyan sırasında halka nasihat için görevlendirilen heyette Mehmet Necati Efendi'nin de yer aldığı dair bilgiler verilmektedir. Hatta bu eserlerde; heyetteki diğer mebuslarla birlikte asiler tarafından esir alınarak tutuklandıkları ve ağır eylemlere maruz kaldıklarından bahsedilmektedir. Ancak bu bilgiler gerçeği yansıtmamaktadır. TBMM'de 24 Nisan 1920 tarihinde yapılan gizli oturumda, isyan dolayısıyla Bolu'ya gönderilen heyetten bahseden Mustafa Kemal Paşa heyetin şu

²¹ Gül, *Erzurum Kongresi*, s. 132; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 250.

²² Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 180.

²³ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 200-201, 212.

²⁴ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 233, 235, 239-242.

²⁵ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, s. 251-255.

kişilerden oluştuğunu belirtmektedir: Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, Lâzistan Mebusu Hüseyin Bey, Bolu Mebusu Fuat ve Şükrü Bey. TBMM tarafından yayınlanan Zabıt Ceridelerinde heyette yer alanlar arasında Lâzistan Mebusu Hüseyin Bey diye bir isim geçmektedir.²⁶ Ayrıca o dönem Lâzistan mebusları arasında Hüseyin isminde birisi bulunmamaktadır.²⁷ Tutanakların aslına ulaşmak mümkün olmadığı için Mustafa Kemal'in konuşmasında Hüseyin Bey isminin yer alıp-almadığı veya hatanın zabıt ceridesinin Türkçeye çevrilirken mi yapıldığı tespit edilememektedir. Doğrusu; Hüsrev Bey Heyet-i Nasîhası'nda görev alan kişi Lâzistan Mebusu Osman Nuri (Özgen) Bey'dir.²⁸

Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası 21 Nisan 'da Ankara'dan hareketle isyan bölgesine gelmişler ve Gerede yakınlarında 23 Nisan 1920'de asiler tarafından tutuklanmışlardı. Heyet daha sonra Düzce'ye sevk edilmiştir.²⁹ Aynı dönemde Kuva-yı İnzibatiye de bölgeye geldiği için durum Milli Hareket aleyhine dönmeye başlamıştı. Ancak alınan tedbirlerle kısa sürede dengeler değişecektir. İsyanın bastırılması için Kandıra taraflarındaki Çolak İbrahim Müfrezesi, Ankara'dan Binbaşı Nazım Bey komutasındaki piyade taburu, Niğde'deki Ayıcı Arif Bey'in komutasındaki XI. Fırka ve Batı Cephesi'nden Çerkez Ethem birlikleri sevk edilmiştir.³⁰ Bir taraftan askeri tedbirler alınıp isyancılar yenilgiye uğrattılırken bir taraftan da isyanın lideri konumundaki Sefer Bey'le hapiste tuttuğu Heyet üyeleri arasında görüşmeler yapılmaktaydı. Hatta ikna çabaları sonuç vermiş ve 23 Mayıs'ta Bulanık Sözleşmesi imzalanmıştır.³¹

İsyan sahasında bunlar yaşanırken diğer taraftan da olayları yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa'nın Lâzistan Mebusu Mehmet Necati Efendi'yi özel görevle bölgeye gönderdiği görülmektedir. Mehmet Necati Efendi'nin isyan bölgesine gitmek için ne zaman Ankara'dan ayrıldığı bilinmemektedir. 17 Mayıs

²⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, C. 1, s. 8.

²⁷ *Türk Parlamento Tarihi*, C. 3, s. 711-722.

²⁸

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/H_T_305_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018), Günay Çağlar, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası (Nisan-Haziran 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 22-24.

²⁹ Çağlar, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası*, s. 18, 24, 28-29, 31-32.

³⁰ Çağlar, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası*, s. 44-45, 48, 50, 63.

³¹ Çağlar, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası*, s. 57-60.

1920'de yapılan Meclis toplantısında Mehmet Necati Efendi'nin Nallıhan'dan TBMM Riyasetine gönderdiği 5 Mayıs 1920 tarihli şu telgraf okunmuştur:³²

"Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Şimdi muvasalât ettim, vesait bulduğum takdirde hemen Mudurnu'ya hareket edeceğim. İsyanın tenkil edildiğini tebşir eder (müjdeler) ve sâdık ahalinin Büyük Millet Meclisi'ne hürmetlerini takdime vesile olduğu ve daha ileride hatta Erenköyü sırtlarından inâyet-i Bârî'ye (Allah'ın yardımı) sığınarak size tebşir telgrafları keşide edeceğimi kaviyyen temin eylerim efendim. 5 Mayıs 1336, Lâzistan, Necati".

Bu telgrafın tarihinin 5 Mayıs değil de 15 Mayıs olma ihtimali yüksektir. Telgraf şifresinin çözülmesi, Meclis'te okunması, Meclis zabıt ceridesine kaydı yapılırken bir hata yapılmış olabilir. Çünkü Mehmet Necati Efendi, Meclisin 6 Mayıs 1920 tarihli toplantısında İstanbul Hükûmetince 16 Mart 1920 tarihinden sonra imzalanan anlaşmaların ve alınan kararların geçersiz sayılmasına dair önerge hakkında söz alarak görüşlerini kürsüden açıkladığı gibi 11 Mayıs'ta da mebus harcırahları hakkında Meclis Başkanlığına önerge vermiş ve kürsüde konuşma yapmıştır.³³ Ayrıca 5 Mayıs'ta isyan bölgesinde asilerin üstünlüğü gözü çarpmakta iken 12 Mayıs'tan sonra Millî Kuvvetler başarılar elde etmeye başlamışlardır. Diğer taraftan Binbaşı Nazım Bey komutasındaki birlikler 15 Mayıs'ta Nallıhan'dan geçmişlerdir.³⁴

Mehmet Necati Efendi'nin telgrafı okunduktan sonra oturumu yöneten Mustafa Kemal Paşa, "*Necati Efendi arkadaşımız bir vazife-i mahsusa ile gönderiliyor ve yolda bu telgrafı veriyor. Arzu buyurursanız bundan sonra bir celse-i hafiyeye yapalım. Bu hususta ita-yı malumat ederim.*" diyerek gizli celseye geçilmesini önermiş ve kabul edilmiştir. Hem Mehmet Necati Efendi'nin telgrafındaki "*muvasalat ettim*" ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasındaki "*Necati Efendi arkadaşımız bir vazife-i mahsusa ile gönderiliyor.*" ifadelerinden Mustafa Kemal Paşa'nın Mehmet Necati Efendi'yi (tek kişi olarak) özel bir görevle gönderdiği anlaşılmaktadır.³⁵ Görevin içeriğinin halka ve isyancılara Millî Mücadele'nin amaç-

³² TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, s. 321.

³³ TBMM ZC, Devre: 1, C. I, s. 227-228, 266; Çağlar, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası*, s. 64-65.

³⁴ Çağlar, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası*, s. 47-49.

³⁵ TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, s. 321.

larının anlatılması olabilir. Gizli oturumdaki konuşmasında; Bolu-Düzce olayları ve Kuva-yı İnzibatiye ile yürütülen mücadelelerden, Arif Bey'in öldürülmesi, Anzavur'un yenilmesinden bahseden Mustafa Kemal Paşa, Mehmet Necati Efendi'nin faaliyetlerine değinmemiştir.³⁶

Hey'et-i Nasîha üyeleri isyancılar tarafından tutuklanmış ve yaklaşık bir ay tutuklu kalmışlardır. 29 Mayıs'ta özgürlüklerine kavuştuktan sonra Ankara'ya gelerek Meclis çalışmalarına katılmışlardır. Hey'et üyelerinin tutuklu kaldığı süre içerisinde, Mehmet Necati Efendi, Ankara'da olup Meclis toplantılarına katılmıştır. Sonuç olarak; Mehmet Necati Efendi, Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîha'sı üyesi olarak değil onların tutuklanmasından sonra bölgeye gönderilmiştir. Tutuklanma veya işkence gibi bir durumla karşılaşmamıştır. Buradaki yanlışlık, aynı seçim çevresinin (Lâzistan) mebuslarının sicil dosya numaraları ardışık bir şekilde olduğu için tercüme-i hâl ve diğer evraktan yararlanılarak özgeçmiş hazırlanırken bir karışıklık yaşanmış olma ihtimalinden kaynaklanmış olabilir.

5- Mehmet Necati Efendi'nin TBMM'deki Faaliyetleri

a- Mehmet Necati Efendi'nin TBMM Çalışmalarından İzinli Sayılması

Rize Sancağı adına TBMM'ne mebus seçilen Mehmet Necati Efendi, Ankara'ya gelerek 24 Nisan 1920 tarihinde Meclis çalışmalarına katılmıştır. Diğer dört Lâzistan Mebusu ile birlikte Mehmet Necati Efendi'nin seçim mazbataları Mazbata Tetkik Encümeni tarafından incelenmiş ve kanunlara uygun bulunarak Meclis Genel Kuruluna sunulmuştur (4 Mayıs 1920). Genel Kurul bu mazbataların kanunlara uygunluğunu 6 Mayıs'ta tasdik etmiştir.³⁷

Yunan ordusunun 23 Mart 1921'e yeniden saldırıya geçmesi ile başlayan II. İnönü Muharebeleri sırasında Mehmet Necati Efendi yine cepheye koşmuştur. Kendi başvurusu üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa imzasıyla Meclis Başkanlığına gönderilen tezkere Meclis Genel Kuruluna sunulmuştur. "*Karesi Mebusu Miralay Kâzım ve Lâzistan Mebusu Necati Beye-*

³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, C. 1, s. 31.

³⁷ Türk Parlamento Tarihi, C. 3, s. 716; TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, s. 221. Ahmet Demirel, Mehmet Necati Efendi'nin Meclis'e katılma tarihini 29 Nisan 1920 olarak vermektedir. Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 98.

fendilere birer vazife-i askeriye tevdi edilmek üzere işbu vazifelerinin hitamına değin mezun addedilmelerine emir ve müsaade buyurulması maruzdur.” şeklindeki tezkere 31 Mart 1921 tarihli toplantıda okunmuş ve yapılan oylamada iki mebusa izin verilmesi “Allah muvaffak kılsın” sesleri arasında kabul edilmiştir.³⁸ Mehmet Necati Efendi'nin Taraklı nahiyesinin kaza yapılmasına dair vermiş olduğu kanun teklifiyle ilgili Lâyiha Encümeni mazbatası 21 Nisan 1921 tarihinde Genel Kurul gündemine gelmiştir. Ancak Mehmet Necati Efendi'nin cephede bulunması nedeniyle “*sâhib-i teklif hidemât-ı vataniye ile cephede bulunuyor ve Mecliste mevcut değildir*” denilerek mazbatanın görüşülmesi ertelenmiştir.³⁹

Mehmet Necati Efendi'nin cephedeki bu görevinin ne kadar sürdüğü tespit edilememekle birlikte 28 Mart 1922 tarihinde de kendisine üç aylık izin daha verilecektir. Nedeni belirtilmemekle birlikte Meclis İkinci Başkanı Rauf Bey imzasıyla Genel Kurula sevk edilen tezkerede “*Lâzistan Mebusu Necati Bey'in üç ay müddetle mezun addi (sayılması) Divan-ı Riyasetçe (Meclis Başkanlık Divanı) tensip edilmiş olmakla Hey'et-i Umumiyenin nazar-ı tasvibine arz olunur. 28.3.1338*” ifadesi yer almaktadır. Yapılan oylamada Mehmet Necati Efendi'ye üç ay izin verilmesi kabul edilmiştir.⁴⁰

Mehmet Necati Efendi'nin 28 Mart 1922 tarihinde verilen izin müddeti 28 Haziran'da dolmasına rağmen Meclis Zabıt Ceridelerinde ve Gizli Celse Zabıtlarında bu izinin uzatıldığına dair bir kayda rastlanamamıştır. Bun rağmen izin müddeti devam etmiş olmalı ki 16 Ağustos 1922'de tekrar bir ay uzatılması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede izin müddetinin bitiminden itibaren 1 ay daha izinli sayılmasına dair Meclis Riyaset Divanı kararı TBMM Genel Kurulunun 16 Ağustos 1922 tarihli toplantısında oylanmış ve kabul edilmiştir. Ancak “temdid olunmayacaktı” (süre uzatılmayacaktı) şeklinde itirazlar gelmiştir. Burada izin almanın sebebi belirtilmemiştir.⁴¹

Mebusların Meclis faaliyetlerinden izinli sayılmalarıyla ilgili kayıtlarda genelde mazeret (mebusun kendi rahatsızlığı, eşinin rahatsızlığı, eş, anne, babanın vefatı veya görev)⁴² belirtilmiştir.

³⁸ TBMM ZC, Devre: 1, C. 9, s. 279.

³⁹ TBMM ZC, Devre: 1, C. 10, s. 54.

⁴⁰ TBMM ZC, Devre: 1, C. 18, s. 390.

⁴¹ TBMM ZC, Devre: 1, C. 22, s. 171.

⁴² TBMM ZC, Devre: 1, C. 19, s. 118-119.

Ancak Mehmet Necati Efendi'ye İkinci İnönü Muharebeleri sırasında 31 Mart 1921de izin verilmesi için “*cephede görev tevdi'i*” sebep olarak belirtilmiştir. İzin verilmesiyle ilgili diğer oylamalarda sebep zikredilmemiştir. Bununla birlikte Mehmet Necati Efendi'nin öncekinde olduğu gibi diğer izin almalarının sebepleri, daha önceki savaşlarda olduğu gibi cephede görev alması (dinî telkinlerle askere moral vermek, silahlı mücadele vs.) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

b- Mehmet Necati Efendi'nin Verdiği Önergeler

Mehmet Necati Efendi, bir diğer Lâzistan Mebusu Dr. Âbidin Bey 11 Mayıs 1920 tarihinde TBMM Başkanlığına verdikleri yazılı önerge ile İtilaf Devletleri tarafından Türklere yönelik işlenen mezalim hakkında beyannameler yayınlanarak halkın aydınlatılmasını istemişlerdir. İki mebus verdikleri önergede; asılsız ve mesnetsiz ifadeler içeren beyannamelerin (İstanbul Hükûmetinin beyannameleri kastediliyor) halkın zihnini bulandırdığı ve bazı yerlerde ciddi etkiler uyandırdığı belirtildikten sonra halkın vatan hainlerinin tuzağına düşmemesi için gerçeklerin halka anlatılması gerektiğini vurgulamışlardır. İtilaf Devletlerinin doğrudan veya dolaylı bir şekilde, mütareke hükümlerine de aykırı olarak Osmanlı toplumu ve İslam aleyhine işledikleri mezalimin anlatılması için yapılması gerekenler şu şekilde sıralanmıştır:

- Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri tarafından Osmanlılar aleyhine yaptıkları uygulamaların belgelere dayalı olarak araştırılması ve hazırlanacak eserlerin yayınlanması,
- Mütarekeden sonra kabinelerden görev yapan bakanların milletin yararına ne gibi işler yaptıkları ve hangi konularda başarılı olamadıklarının anlatılması,
- İşgallerin amaçlarının TBMM'nin ifadeleriyle halka anlatılması,
- İtilaf Devletlerinin Millet'in menfaatine icraatları varsa araştırılması,
- TBMM'nin sulh konferansından beklentilerinin halka anlatılması.

Mehmet Necati Efendi ve Dr. Âbidin Beylerin bu önergeleri milletvekillerinden gelen talep doğrultusunda Meclis Başkanlığına İrşad Encümeni'ne sevk edilmiştir.⁴³

⁴³ TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, s. 267-268.

Mehmet Necati Efendi ve Dr. Âbidin Bey'in bir diğer ortak önergesi (takrir) mebus seçildikten sonra Ankara'ya gidiş için kendilerine verilmesi gereken harcırahın verilmemesiyle ilgilidir. Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti; Ankara'ya gidiş için her mebusa beş yüz lira harcırah verilmesini kararlaştırmışken bu para tedarik edilememiş; Trabzon Valisi Hamit Bey, Cemiyete en az ikişer yüz lira verilmesini emrettiği hâlde bu miktar da bulunamamıştır. Cemiyetin verdiği yüz lira ve borç alınan yüz lira ile mebuslar yola çıkmışlardır. Yol üzerinde Ordu, Samsun ve Çorum'a havale gönderilmesi istenilmişse de bu da mümkün olamamış ve Meclis'ten alınması önerilmiştir. Harcırahın kalanı verilmediği gibi, Trabzon'da verilen miktar da geri istenilince bu iki mebus ortak önerge ile Meclis Başkanlığı'na başvurmuşlardır. Necati Efendi'nin verdiği sözlü izahat sonrasında bu konunun Genel Kurulu ilgilendirmedeği gerekçesiyle önerge Meclis İdare Heyetine sevk edilmiştir(11.5.1920).⁴⁴

Mehmet Necati Efendi, konumu, büyüklüğü, ulaşım ve diğer şartlar açısından Geyve'ye bağlı Taraklı nahiyesinin kaza (ilçe) yapılması için 13 Mart 1921 tarihinde bir önerge vermiş ve bu önerge Lâyiha Encümeni'ne havale edilmiştir. Encümen bu kanun teklifini; savaş yıllarında devlete ek mali yük getireceği gerekçesi ile uygun bulmamıştır. Encümenin bu ret kararı Meclis Genel Kurulunun 18 Şubat 1922 tarihli oturumunda oylanmış ve tasdik edilmiştir.⁴⁵ Bunun üzerine Kütahya Mebusu Cemil Bey de aynı konuda yeni bir teklif daha vermiştir. Lâyiha Encümeni bu iki teklifin müzakereye değer olmadığına karar vermiştir (9.4.1922). Encümenin kanun tekliflerinin reddi yönündeki bu kararı Genel Kurulun 11 Nisan 1922 tarihli oturumunda görüşülmüş ve teklif sahibi olarak Mehmet Necati Efendi, teklifin gerekçelerini anlatmıştır. Erzurum Mebusu Hoca Salih Efendi ve diğer bazı mebusların destekleyici konuşmalarına rağmen yapılan oylamada Encümenin ret kararı tasdik edilmiştir. Böylece bu teklif yasalaşamamıştır.⁴⁶

Lâzistan Mebusu Osman Bey, Atine (Pazar) kazasına bağlı Sano ve Guvant köylerinin savaş dönemlerinde yaşanan işgal dolayısıyla 1918-1920 yıllarına ait Aşar vergisi borçlarının affedil-

⁴⁴ TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, s. 266.

⁴⁵ TBMM ZC, Devre: 1, C. 9, s. 306; TBMM. ZC., Devre: 1, C. 17, s. 11-12.

⁴⁶ TBMM ZC, Devre: 1, C. 18, s. 514-515; TBMM ZC, Devre: 1, C. 19, s. 119-120; TBMM ZC, Devre: 1, C. 19, s. 121-123 .

mesi yönünde verdiği teklif Lâyiha Encümenince reddedilmiş ve Genel Kurul tarafından da tasdik edilmiştir(18.2.1922). Bunun üzerine Mehmet Necati Efendi bu iki köyün aşar borçlarının ertelenmesi yönünde bir kanun teklifi vermiş ve bu teklif de Encümene gönderilmiştir (23.2.1922). Lâyiha Encümeni bu teklifi müzakereye değer bulmuş ve Genel Kurul gündemine getirmiştir. 6 Mart 1922 tarihinde bu kanun teklifi Genel Kurulda görüşülmüş ve Muvazane-i Maliye (Bütçe) Encümenine sevk edilmiştir.⁴⁷ Teklif bu encümeden geçip Genel Kurul gündemine gelerek yasalaşamamıştır.

Mehmet Necati Efendi'nin Meclis Başkanlığına verdiği önergelerden (takrir) birisi de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolması ve şehit edilmesi olayıyla ilgili olarak Hükümetin Meclis'e bilgi vermesi hakkındadır. Ali Şükrü Bey, Mecliste doğru bildiğini savunan ve bu konuda eleştirilerini esirgemeyen tavrı ile tanınan bir mebus olup I. TBMM'deki muhalif İkinci Grup'un önde gelenlerindendi. Lozan barış görüşmelerinin ilk aşaması ciddi bir ilerleme sağlanamadan sona erince İtilaf Devletleri Türk heyetine bir teklif iletmiştir. Bu teklife Türkiye'nin vereceği cevap ve Lozan süreci 1923 yılı Şubat ve Mart aylarında Meclisin gündemini meşgul edecektir. Nitekim 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumla süreç başlamış ve her aşamasında tansiyon yükselmiştir.⁴⁸ Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın izahatları ve eleştirilerle ilerleyen süreçte 5 Mart 1923 tarihindeki gizli oturumda Ali Şükrü Bey'in eleştirilerini Heyet-i Vekile Reisi Rauf ve Lozan Barış Görüşmelerine seçilen Heyet Üyeleri cevaplandırmıştır. 6 Mart 1923 tarihinde yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa ile Ali Şükrü Bey karşı karşıya gelmişler ve ağır sözler sarf etmişlerdir.⁴⁹ Ali Şükrü Bey son olarak 24 Mart 1923 tarihli Meclis toplantısında söz istemişse de verilmiştir.⁵⁰ 27 Mart'ta Meclis'e gitmek üzere evinden ayrılan ve bir süre kendisinden haber alınamayan Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te Topal Osman ve adamları tarafından şehit edilmiştir.⁵¹

⁴⁷ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 17, s. 19-24; *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 17, s. 109; *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 18, s. 53.

⁴⁸ *TBMM GCZ*, Devre: 1, C. 3, s. 1290-1325; *TBMM GCZ*, Devre: 1, C. 4, s. 2-191.

⁴⁹ *TBMM GCZ*, Devre: 1, C. 3, s. 106-191.

⁵⁰ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 28, s. 153.

⁵¹ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi, C. 5, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara 1971, s. 143-169; Sonay Üçüncü, *Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in TBMM'nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe

Ali Şükrü Bey'den haber alınamaması ve konuyla ilgili yalan-yanlış haberlerin dolaşması üzerine Lâzistan Mebusu Mehmet Necati Bey, TBMM'nin 31 Mart 1923 tarihli oturumunda Hükümetin konuyla ilgili bilgi vermesi için Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi (takrir) vermiştir:⁵²

“Birkaç günden beri herkesin ve betahsis (bilhassa) Meclis-i Âli âzasının zihin ve fikrini tehyiç (heyecanlandıran) ve tahdiş eden (tırmalayan, kurcalayan) Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in esrarengiz bir surette gaybubet-i müessifesi (elim kayboluşu) hakkında Hükümetin ıtılâ'âtı (bilgi, haber, duyum) nedir? Hepimiz bir gûnâ yekdiğerini mükezzib (yalanlayan) malûmat işitmekteyiz. İşe bihakkın vâzı'ul-yedd (el koyma) olan Heyet-i Vekilemin hakikat-i mesele hususunda bizi tenvir ve tatmin etmeleri için resmen beyanatta bulunmalarını teklif eylerim.”

Önergesini izah etmek üzere kürsüye çıkan Mehmet Necati Efendi; Ali Şükrü Bey'den haber alınamamasıyla ilgili olarak mebusların birbirlerine sorular sorduğunu, ancak kimsenin kesin bir bilgiye sahip olmadığını belirttikten sonra Hükümetin Meclise bilgi vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Oturumu yöneten Meclis Başkanvekili Musa Kâzım Efendi, Hükümetin ertesi gün açıklama yapacağını söylemesi üzerine Mehmet Necati Efendi zaman meselesinin önemli olduğu belirterek bir an önce açıklama yapılmasını talep etmiştir. Söz alan Adliye Vekili Rifat Bey; M. Necati Efendi'nin takririnin temenni takriri olduğunu, Hükümetin olayla ilgili tahkikatın gizlilik içerisinde devam etmekte olduğunu söyleyerek bu iş sonuçlandırılmadan Meclis kürsüsünden açıklama yapılmasının doğru olmadığını savunmuştur. Tekrar kürsüye gelen Mehmet Necati Efendi, olayın ayrıntısı hakkında açıklama talep etmediğini sadece söylentilerin (Ali Şükrü Bey'in öldürüldüğü vs.) doğru olup-olmadığı şeklinde bir açıklama yapılmasına dair ısrarı üzerine diğer mebuslar da destekleyici konuşmalar yapmışlardır. Bunun üzerine Meclis Başkan Vekili önergeyi oylamaya sunmuş ve Heyet-i Vekile'nin konu ile ilgili açıklama yapması kabul edilmiştir. 2 Nisan'da Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey Ali Şükrü Bey'in şehit

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Afyonkarahisar 2012, s. 137-147. Ali Şükrü Bey'in hayatı, eserleri, faaliyetleri ve öldürülmesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Necmettin Alkan, Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey: Hürriyet Uğruna 39 Yıl*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015.

⁵² TBMM ZC, Devre: 1, C. 28, s. 243.

edilmesi olayıyla ilgili açıklama yapmış ve sert tartışmalar yaşanmıştır.⁵³

Çok yakın arkadaşı Ali Şükrü Bey'in şehit edilmesi olayının takipçisi olan Mehmet Necati Efendi, 9 Nisan 1923 tarihinde Meclis Başkanlığı'na bir kanun teklifi vererek Ali Şükrü Bey'in ailesin maaş tahsisini talep etmiştir. Aslında Erzurum Mebusu Hoca Salih Efendi de aynı konuda bir kanun teklifini 7 Nisan 1923'te vermiş ve Lâyiha Encümenine havale edilmişti. Meclis Başkanvekili kanun teklifini Lâyiha Encümenine gönderileceğini söyleyince Lâzistan Mebusu Osman Bey, bütün mebusların teklifi desteklediğini belirterek teklifin doğrudan Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havalesini önermiş ve yapılan oylamada bu öneri kabul edilmiştir.⁵⁴

Kanun teklifi, I. TBMM'nin son toplantı günü olan 16.4.1923 tarihli oturumunda görüşülmüşse de yapılan oylamada karar yeter sayısı bulunmadığı için döneminde yasalaşamamıştır.⁵⁵ I. TBMM'nden devrolunan evrak ve teklifler II. TBMM döneminde incelenmiş ve Mehmet Necati Efendi tarafından verilmiş olan Ali Şükrü Bey'in ailesine vatana hizmet maaşı tahsisi hakkındaki önerenin "istisnai muamele ifasına zaruret görülmemiştir" gerekçesi ile tekrar görüşülmemesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Muvazene-i Maliye Encümenince de "*Bütçe müsait değildir.*" gerekçesi ile maaş bağlanması uygun bulunmamıştır.⁵⁶ Böylece Ali Şükrü Bey'in ailesine maaş tahsisi o dönem için gerçekleştirilememiştir.

c- Mehmet Necati Efendi'nin Meclis'te Yaptığı Konuşmalardan Seçkiler

İstanbul Mebusu Dr. Adnan ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından Meclis Başkanlığına verilen, İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul Hükümetlerinin alacağı kararların kabul edilmemesine dair önergeleri 6 Mayıs 1920 tarihinde Genel Kurulda görüşülmüştür. Önerge üzerinde söz alan Mehmet Necati Efendi; usul ve kanuna uygun olsun veya olmasın İstanbul Hükümeti tarafından 16 Mart 1920 tarihinden sonra yapılacak hiçbir antlaşmanın ve verilecek hiçbir imtiyazın geçerli olmaması gerektiğini savunmuştur. Bu tarihten evvel kanun ve usul dairesinde yapılmış olanların feshedilmeleri mümkün olamayacağı, belki

⁵³ TBMM ZC, Devre: 1, C. 28, s. 243-244, 305-310.

⁵⁴ TBMM ZC, Devre: 1, C. 28, s. 390; TBMM ZC, Devre: 1, C. 29, s. 3.

⁵⁵ TBMM ZC, Devre: 1, C. 29, s. 226-229, 234.

⁵⁶ TBMM ZC, Devre: 2, C. 1, s. 381, 392.

tazminat ödemeyi gerektireceği için uygulanmasına devam edilmesini öneren Mehmet Necati Efendi, 16 Mart'tan önce verilmiş imtiyazların da ilga edilmesine dair bir maddenin de eklenebileceğini ifade etmiştir.⁵⁷

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa ülkelerine yapacağı gezi öncesinde 4 Şubat 1922 tarihinde dış politika ile ilgili Meclis'e bilgi vermiş ve Meclis'ten güvenoyu istemiştir. Bu toplantıda söz alan Mehmet Necati Efendi; silahına ve Tanrısına dayanan halkın yaşamanın kıymetini bileceği ve bununla ilgili her türlü isteğini elde edeceğini, Avrupa'da kimseden merhamet dilenmeyeceğini savunmuştur. Daha önce Avrupa'ya gönderilen diplomatların Türklüğün kahramanlığından, celâdetinden bahsetmek yerine orada eğlenceye daldıklarını iddia eden Mehmet Necati Efendi; silaha sarılan Türk milletinin bir taraftan da haklarını savunmak için propaganda yapması gerektiğini belirtmiş ve bu amaçla Yusuf Kemal Bey'in Avrupa temaslarının doğru zamanda atılmış bir adım olduğunu söylemiştir. Türk milletinin hayatını hiçe saydığını ve kimseden korkmadığını belirten Mehmet Necati Bey; Hariciye Vekilinin de arkasından bu gücü hissederek Avrupalılardan hakkımızı istememesini, sadece haklılığımızı onlara bildirmesini talep etmiş ve sözlerini şu şekilde tamamlamıştır:⁵⁸ *"Bu azimle, bu gayretle gittiği halde kendisine Cenab-ı Hakk'tan muvaffakiyet temenni ederiz. Allah muvaffak eder. Biz arzumuzna nail olacağız. Çünkü maksadımız bir maksad-ı millîdir. Bir maksad-ı millîden bahsediyoruz. Arzû-yı millînin haddi (sınırı) yoktur..."*

Ankara'daki Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın milli mücadeledeki başarıları ve TBMM'nin üçüncü yasama yılına başlaması nedeniyle Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tebrik mektubu 2 Mart 1922 günü Genel Kurulda okunmuştur. Bu mektup üzerine bazı mebuslar söz alarak iki ülke ilişkileri hakkında övgü dolu konuşmalar yapmışlardır. Afganistan'ı işgale yeltenen İngilizlere karşı mücadele eden Afganlıları mücadele azmi dolayısıyla tebrik eden Mehmet Necati Efendi her iki ülkenin de başarılı olmasının sebeplerini izah ederken şu ifadeleri kullanmıştır:⁵⁹

"Her kim, her hangi bir millet ki, dîn-i mübîn-i Ahmedîye bihakkın sarılmıştır. Bunun için hüsrân yoktur. Bunun için hiçbir

⁵⁷ TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, s. 227-228.

⁵⁸ TBMM ZC, Devre: 1, C. 16, s. 212-213.

⁵⁹ TBMM ZC, Devre: 1, C. 18, s. 34-35.

zaman korkunç bir şey yoktur. Daima muzaffer, daima muvaffak olacaktır. Bizim için dahî daima tebşîrat (müjde) vardır. Çünkü dîn-i mübîn-i Ahmedînin etrafında toplanmışız ve ona sımsıkı sarılmışız ve onu hiçbir vakit elimizden kaybetmeyeceğiz, bundan dolayı hepimiz mübeşşeriz (müjdelenmişiz). Her halde istiklâl-i millîyi ve misâk-ı millîyi biz dahi elde edeceğiz. Bundan dolayı her iki Müslüman devletin birbirine gayet yakın olan istiklâlini tebrik için vukubulan Afganistan'ın tebrîkâtına mukabele etmek üzere biz de tebrik ederiz..."

Zaferin kazanılmasından sonra Lozan'a gidecek heyetin masrafları için Hariciye Vekâleti bütçesine tahsisat ilave edilmesine dair kanun 3 Kasım 1922 tarihinde Mecliste görüşülürken söz alan Mehmet Necati Efendi, hükûmetin ek ödeneklerle ilgili olarak defalarca emrivakilerle Meclise tekliflerde bulunduğunu ve bu durumun Meclis'i ve halkı zarara uğrattığını, ancak artık buna gerek kalmadığını savunmuştur. Avrupalı murahhaslar arasına çıkacaklar diye gidecek heyetin yol, yevmiye, giyecek vs. masrafları için milletin fedakârlıktan kaçınmayacağını, ancak israfa karşı olduğunu belirten Mehmet Necati Efendi, murahhasların iyi giyinmesinin taleplerimizin kabulüne etki etmeyeceğini ve sonu belli olmayan bir konferans için çok fazla ödenek talebini doğru bulmadığını ifade etmiştir.⁶⁰

Lozan'a gidecek heyetin masrafları için ek ödenek talebiyle ilgili kısıtlama talep eden Mehmet Necati Efendi'nin yeni seçilen Halife Abdülmecid Efendi'ye biat ve Meclisin saygılarını sunmak üzere Meclisten gönderilecek mebuslara ikişer yüz lira harcırah verilmesine dair Meclis Başkanlığı tezkeresi görüşülürken ödenek verilmesinin lehinde konuşması ilginç bir tezat oluşturmaktadır (21.11.1922).⁶¹

İstanbul'da yayınlanan Yeni Şark gazetesinin 13 Mayıs 1922 tarihli nüshasında Trabzon'daki İttihatçıların (Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Trabzon Şubesi) TBMM'den yüz çevirdiklerine dair bir mektup yayınlanmıştır. Bunun üzerine Mehmet Necati Efendi ve Trabzon mebuslarının imzası ile Hâkimiyet-i Milliye'de bir mektup yayınlarak Trabzon ve çevresi halkının TBMM'nin yanında olduğunu şu ifadelerle vurgulamışlardır:⁶² "*Trabzon da, Trabzon*

⁶⁰ TBMM ZC, Devre: 1, C. 24, s. 330-331.

⁶¹ TBMM ZC, Devre: 1, C. 25, s. 27.

⁶² "Trabzonluların Cevabı", *Hakimiyet-i Milliye*, No: 517 (26 Mayıs 1338/1922), s. 2.

Müdafaa-ı Hukuku da Millet Meclisi'nin en cansipâr taraftarıdır. Meclis-i Millîmizin teşekkülüne çalışanların saf-ı evvelinde (birinci safında) bulunan Trabzon'da ona yan bakacak bir Trabzonlu tasavvur etmek, denâ'etlerin (alçaklıkların) en büyüğüdür....Bu ihtirasları bütün mevcudiyetimizle redd eyleriz."

I. TBMM'de klasik anlamda siyasal parti oluşumları bulunmamakla birlikte gruplaşmalar yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu diğer adıyla Birinci Grup'ta başka, İkinci Müdafaa-ı Hukuk Grubu yani İkinci Grup, İstiklâl, Tesanüd, Islahat vs. gruplar oluşmuştur. Mehmet Necati Efendi, Birinci Grup listesinde yer almakla birlikte aynı zamanda bazı tasniflerde İkinci Grup listesinde de bulunmaktadır. I. TBMM'deki grup faaliyetleri ile ilgili çalışma yapan Ahmet Demirel'e göre benzer durumda olan 35 mebus için "Birinci Grup'a kayıtlı olmakla birlikte, gruptan bağımsız hareket eden mebuslar" nitelendirmesini yapmaktadır⁶³.

Sonuç

Mehmet Necati Efendi, ilkokuldan sonra hem medrese ve hem Dârümuallimîn'den mezun olarak öğretmenlik eğitimi almıştır. Bunların üstüne bir de Dârülfünun Hukuk Mektebi'ni bitirmiştir. Böylece üç alanda da kendisini yetiştirmiş bir aydındır.

Siyasetten uzak durmayan Mehmet Necati Efendi, İttihat ve Terakki safalarında siyasi mücadelelerde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda orduya gönüllü olarak katılan Mehmet Necati Efendi, bir taraftan Kafkas ve Balkanlardaki cephelerde ordunun moralini yükseltecek konuşmalar yaparken bir taraftan da silahlı mücadeleye katılmıştır.

Erzurum Kongresi'nde delege ve I. TBMM'de mebus olarak Rize'yi temsil eden Mehmet Necati Efendi, hem Bolu-Düzce isyanı ve hem de İkinci İnönü Savaşı ile Büyük Taarruz'a katılarak cephede görev almıştır. Bu gayretleri kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. Mehmet Necati Efendi bu faaliyetleri ile Türk siyasetinde ve Rize tarihinde unutulmaz izler bırakmıştır.

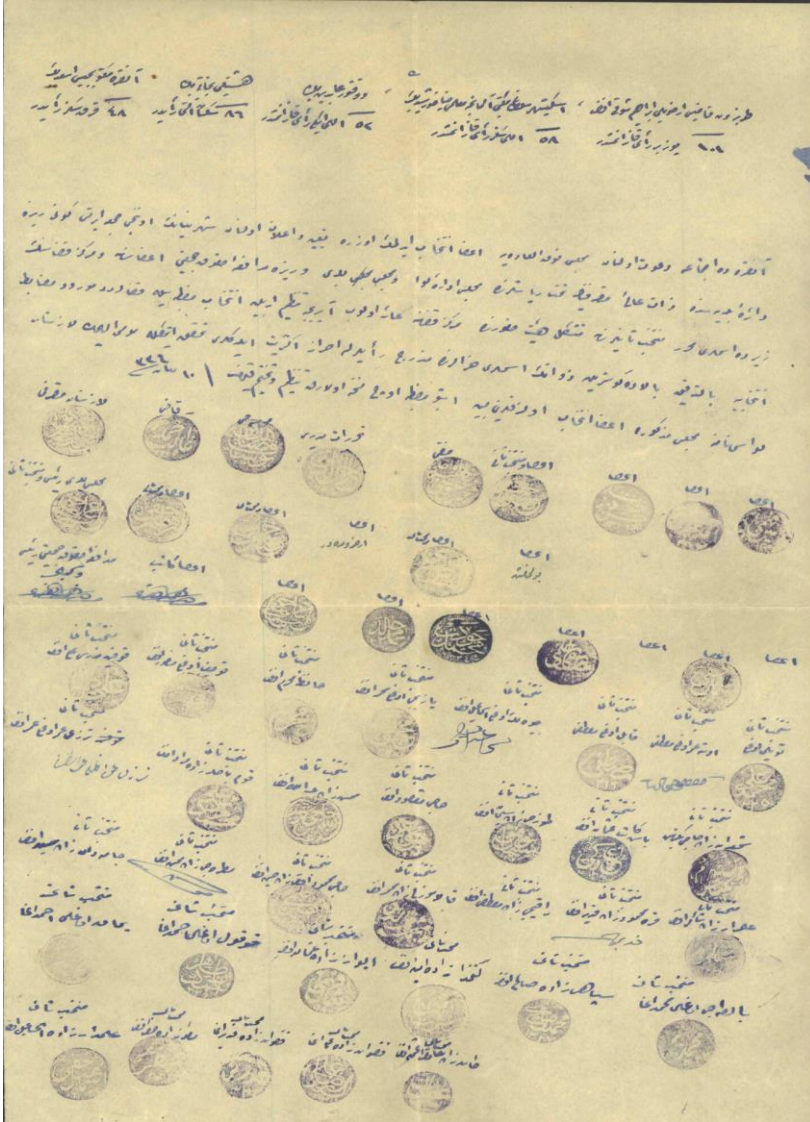
⁶³ Demirel, *İkinci Grup*, s. 131-133.

Kaynakça

- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- Alemdar*, No: 1465-155 (17 Mayıs 1335/1919).
- Alkan, Necmettin - Üçüncü, Uğur, *Ali Şükrü Bey: Hürriyet Uğruna 39 Yıl*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- BOA.HSD.AFT*. Dosya: 6, Gömlek: 74, Vesika: 04.
- Çağlar, Günay, *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası (Nisan-Haziran 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları., Ankara, 1997.
- Çapa, Mesut, "Milli Mücadele'de Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 39 (Kasım 1997), s. 865-875.
- Çil, Yücel, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Deleğelerin Biyografileri*, Atatürk Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2003.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi*, C. 5, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, 1971.
- Gül, Mustafa, *Erzurum Kongresi*, Ankara Ün. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1985.
- Hakimiyet-i Milliye*, No: 517 (26 Mayıs 1338/1922).
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018)
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/SM_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_305_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2018)
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/do1/HT_304_1_1.pdf
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 1, Kültür Ofset, Ankara, 1993.
- _____, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2 (Erzurum Umumi Kongresi), Kültür Ofset, Ankara, 1993.

- _____, *Bütünüyle Erzurum Kongresi, C. 3 (Erzurum Kongrelerinin Belge ve Zabıt Asıllarının Klišeleri, Erzurum ve Atatürk İle İlgili Fotoğraflar 1919-1924, Kongre Mümessillerinin Fotoğraf ve Hâaltercümeleri)*, Kültür Ofset, Ankara, 1993.
- Özdoğan, İsmail, *Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Muğla Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2004.
- Sadâ-yı Millet*, No: 77 (18 Teşrinisani 1335/Kasım 1919), s. 1-2.
- Sadâ-yı Millet*, No: 82 (20 Kanunuevvel 1335/Aralık 1919), s. 1-2.
- Sadâ-yı Millet*, No: 84 (13 Kanunuevvel 1335/Aralık 1919), s. 1-2.
- Sadâ-yı Millet*, No: 87 (31 Kanunuevvel 1335/Aralık 1919), s. 1-2.
- Sarıkaya, Makbule, *Millî Mücadele Döneminde Rize, Atatürk Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000.*
- TBMM Milletvekili Sicil Arşivi*, Devre: 1, No: 304.
- Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C. 3 (I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri)*, Yay. Hzl. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Ankara, 1995.
- Türkgeldi, Âli, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*
- Üçüncü, Sonay, *Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in TBMM'nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2012.

Ek 1: Mehmet Necati Efendi'nin Seçim Mazbatası

TBMM Milletvekili Sicil Arşivi, Devre: 1, No: 304.

Ek 2: Mehmet Necati Efendi'nin Tercüme-i Hâl Kâğıdı

3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Lâziztan Milletvekili Necati kusa olmuştur.				ve mü si te.
Adı ve Soyadı	Mehmet Necati Kemişoğlu	Eserleri	Henüz basılmamış olan bin kadar hadis tercüme	
Babasının ve annesinin adı	Reşit Çarfiye	İlim rütbesi	İzmir Payesi mücerred-i tanbul Rusı	
Doğum yeri	Hemşin Bucacığının Çin çıva köyü	Sevmeden evvelki mesleki ve işi	Birinci Cihan harbinde Kafkas cephe gündüzlü mücahit ve ahlaki (sonu arkada)	
Doğum tarihi	1302	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğuna	Evlî ve bir çocuğum	
Okuması	Hukuk ve Darul muallimin mekteplerinden mezun ve ulumu erbabiyeden mücazim.	Osmanlı Meclisi Mebuslarında Milletvekilliği varsa seçti yerleri	Yoktur.	
Bildiği diller	Türkçe, Arapça, Farsice	Bilmi işi öğrenme tarihi	Sağın	
Neden uzmanlığı olduğu	İlmi tefsir ve fâimî hadis-ten			
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler				
<p>Mecliste ayrıldıktan sonra da eskigehir'e geldim bir müddet Ticaretle - iştiğal ondan sonra eskigehir barusuna bilkayıt Avukatlıkla meşgul oldum. Hadis zayıf dolayısıyla Sinop'a gelerek bir müddet Tütün zerriyatı ile iştiğalden sonra adliye Encümeni kararile esas mesleğim olan avukatlığa başladım. Elanda Avukatım . Sinop -li Demokrat parti kurulu müessis üyelerinden bulunmakta ve yine uzmanlığım olan hadis tercümesile meşgulüm.</p>				

[1] Sağıda Kaşanından evvelki hayatın türlü ayrıntıları yazılmıştır.

TBMM Milletvekili Sicil Arşivi, Devre: 1, No: 304.

1920 TBMM SEÇİMLERİ VE ANKARA-TRABZON İLİŞKİLERİNİN MERKEZİNDEKİ ADAM: VALİ HAMİT BEY

Halit EKEN*

Giriş

1878'de Rodos'ta doğan Hamit Bey 1902'de Mülkiye'den mezun olduktan sonra Selanik vilayetine bağlı kazalarda kaymakam olarak başladığı idarecilik görevine, sırasıyla Tokat, Çanak-kale ve Kırklareli sancaklarında mutasarrıf olarak devam etmiştir. İdari sistemimizin ıslahına yönelik olarak kurulan Dâhiliye Vekâletine bağlı Heyet-i Teftişye Müdüriyetinde muavinlik ve bilahare müdürlük yapmıştır. Mesleki şöhretinin kaynağı büyük oranda buradaki görevidir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlarında valiliğe terfi ettirilerek Diyarbakır vilayetine atanmıştır. Savaş yılları boyunca Teftiş Heyeti Müdürlüğü ve Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığından başka, Elviye-i Selase'nin geri alınması üzerine Batum'daki idari yapıyı kurmak üzere III. Ordu Siyasi Müşavirliğine getirilmiştir.

Görev yaptığı hemen her yer ve konumda yakınında bulunan ordu mensuplarıyla çatışma içinde olmuştur. Öyle ki onun şiddetli eleştirilerinden "Bonapart" dediği Enver Paşa, hiddetinin sebebiyet verdiği şiddetinden dolayı Cemal Paşa, yolsuzlukla itham ettiği Vehip Paşa başta olmak üzere, muhtelif rütbeden pek çok asker nasibini almıştır.

1919 Mayıs'ında Refet Bey'in önerisi ile Canik sancağı mutasarrıflığına tayin edilen Hamit Bey'in Millî Mücadele taraftarı olması şüpheye asla yer vermeyecek kadar açık olmakla beraber, dik kafalılığı ve sürekli eleştiren mizacının yarattığı muhalif tavrı ile Ankara Hükümetini en çok uğraştıran ve zaman zaman zor durumda bırakan valilerden biri olmuştur.

Mayıs ayı sonlarında Padişahın riyasetinde toplanan Saltanat Şurası'na vahdet-i Milliye Cemiyeti adına katıldıktan hemen sonra Samsun'a geçen Hamit Bey, Amasya Genelgesi'nin hazırlandığı toplantıya çağrılı olduğu halde asayiş işleriyle meşguliyetini

* Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, haliteken@uludag.edu.tr

gerekeçe gösterip katılmamış idi. Ayrıca bir müddet sonra İstanbul Hükûmetince azledildiği haberi üzerine geri dönme niyetini açığa vurmuştu. Bu defa görevden alma işinden vazgeçilip yerinde bırakılınca, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya "karar telkin eden" bir telgraf çekmekten de kendini alamamıştı. Bütün bu te reddütlerin kendisi üzerinde hatırı sayılır bir kuşkuyu doğurması kaçınılmaz olmuştur.

1.Vali Hamit Bey'in Trabzon'a Gelişi ve İlk İzlenimleri

Dâhiliye Nezaretince 27 Ocak 1920'de Trabzon valiliğine tayin edilen Hamit Bey buradaki görevine 17 Şubat tarihinde başladı. Doğal olarak ilk işi şehrin ileri gelenleri ile bir araya gelip genel hatlarıyla bir durum değerlendirmesi yapmak oldu. Bu ilk temasta her iki tarafın da karşısındakini etkilemek ve elde etmek arzusu taşıdıklarına hiç şüphe yoktur. Öyle ki bu niyetlerin belirlendiği ilişki biçimi bundan böyle her fırsatta kendini hissettirecektir. Gerisini Hamit Bey'in hatıralarından izleyelim;

"17 Şubat 1920'de Trabzon'a geldim. Bu şehir bana tamamen meçhul değildi. 1918'de Üçüncü Ordu'nun Batum'daki ileri harekâtını beklemek için burada yirmi gün kadar kalmıştık. Vilâyetin eski bir parçası olan ve tüccarı kısmen Trabzonlu bulunan Samsun memuriyeti de bu bölgenin umumî ahvali ve halkın psikolojisi hakkında yeteri derecede bilgilenmeme hizmet etmişti. Bilhassa Millî hareketin çeşitli dönemlerinde ve özellikle merkezle muharebenin kesilmesi ve hatt-ı hümayûn hadiselerinde birlik ve beraberliği muhafaza için birbirimizi yoklamaktan geri kalmamış, sıkı sıkı temas ederek anlaşmış ve uyuşmuştuk.

Daha vapurda gelirken ne tür müşkülât karşısında bulunaçağımı geçmiş tecrübelerime dayanarak tahmin edebiliyordum. Düşman istilâsının bıraktığı harabî, ananevi bir kötü idarenin uzun harp seneleriyle şiddetlenmiş yolsuzlukları, emniyet ve asayişin yokluğu, bu aksaklıklara karşılık da parasızlık,¹ çaresizlik, halkın ananelerine, psikolojik temayüllerine yabancı kanunlar

¹ 1920 yılı başlarında Trabzon'da karşılaşılan sorunlardan biri de uzun zamandır maaşlarını alamayan kamu görevlilerinin güç durumlarıydı. Maarif Nezaretinin Trabzon vilayetinde maaşlarını alamayan öğretmenler için tahsis ettiği 2.429.452 kuruş, 1919 yılı başından bu yana olan alacakların ödenmesine bile yetmemişti. Bunun üzerine Maarif Nezareti Trabzon vilayetine 539.102 kuruş daha göndermiş, Maliye Nezareti Nafia Nezaretine maaşlarını alamamış memurlar için ayrıca bir miktar para tahsis etmişti. Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 94.

içinde şaşırılmış bir adlî heyet, kokuşmuş bir zabıta kuvveti."²

Doğu Karadeniz eşrafı da, diğer bazı bölgelerde olduğu gibi İttihatçı ve İtilafçı olarak bölünmüşlerdi. Eşrafın büyük ve güçlü bir kısmı İttihatçı idi. Bunlar kurtuluş çaresini kendilerine güvenmekte bulurken, İtilafçılar ümitlerini İstanbul'daki hükûmete bağlamış görünüyorlardı. Ancak Trabzon'da hemen hiçbir ferdin kurtuluş aleyhinde bulunmadığında şüphe olmamakla beraber, bu hususta neticeye varmak için tutulan yolda görülen aksaklıklar ve farklılıklar karşısında medenî cüret, servet ve alâka ile ters orantılıydı.³

Eşrafın İttihatçı kısmı Ermeni ve Rum tehlikesi karşısında örgütlenme yoluna giderek 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyetini kurmuşlardı. Bu cemiyet gerçek anlamda bir eşraf örgütü idi ve diğer vilâyetlerde olduğu gibi üst yöneticiler bu cemiyetin kurulmasına öncülük etmemişlerdi.⁴ Ancak, bu örgütlenme biçimi siyasi gelişmeler karşısında takınılan farklı tutumlardan dolayı, zamanla Trabzon'la ilgili birtakım kuşku-kların ortaya çıkmasına sebebiyet verecek ve Trabzon'un siyasi, coğrafi, jeopolitik ve idari önemine bağlı olarak Millî Mücadele boyunca pek çok problemin kaynağı olarak değerlendirilecektir. Gerçi Müdafaa-i Hukuk, Meşrutiyet'ten beri İttihat ve Terakki'ye hizmet ederek siyasi mücadeleye alışmış kişilerden mürekkep bulunduğundan gerekli mukavemete sahipti. Ancak, Hamit Bey'e göre, Mütarekeden sonra birbirini takip eden valilerin mütereddit vaziyetleri ve gelişen olaylar bir sivil direniş örgütü olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini mülki idareden ziyade askerî idareye bağlı kılmıştı. Bu tabii olmayan bağlılığın ise bazı sakıncalar doğurabileceği aşikârdı.⁵

Diğer taraftan, yurt dışında bulunan İttihatçı liderler - özellikle Enver Paşa- Anadolu'daki hareketin liderliğini ele geçirmek için Trabzon'un İttihatçı eşrafını bir sıçrama tahtası olarak kullanabilirlerdi.⁶ Bütün bu gerekçelerle Trabzon kesinlikle ve hiçbir kuşkuya yer bırakılmaksızın Millî Mücadele liderlerinin denetimi altında bulunmalıydı. Nitekim bu denetimin sağlanması

² Halit Eken, *Bir Millî Mücadele Valisinin Anıları: Kapancızâde Hamit Bey*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 560-561.

³ Eken, *Hamit Bey*, s. 561.

⁴ Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 176.

⁵ Eken, *Hamit Bey*, s. 562.

⁶ Erdeha, *Vilayetler ve Valiler*, s. 177.

gayretleri içinde Trabzon'da birçok vali ve kumandan denenmiş ve en ufak bir kuşku halinde görevlerinden alınmışlardır. Bununla beraber Trabzon'un, taşıdığı -yukarıda sözü edilen- hassasiyetleri sebebiyle Ankara Hükûmetinin çoğu zaman kuşkularının, korkularının ve evhamlarının kaynağını oluşturduğunu da ifade etmek isteriz.

2. Hamit Bey'in Trabzon'da Aldığı İlk Tedbirler

Hamit Bey'in Trabzon'da teşebbüs ettiği ilk şey bir idari tedbir olarak şekavet sorununa eğilmek oldu. Bu sebeple bir iki haftalık süre içinde incelemeler ve yazışmalarla esaslı ve kalıcı çözümlere ulaşmanın yollarını aradı. Trabzon'da karşılaşılan bir diğer sorun beklenildiği üzere siyasi nitelikte idi. Bu bağlamda sahildeki cephanenin İngilizlerin eline geçmesi ihtimaline karşı iç bölgelere sevki esnasında birtakım güçlüklerle karşılaşıldı.

Ancak İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgali Heyet-i Temsiliyenin ve Kâzım Karabekir Paşa'nın meseleye yeniden el atmalarını gerektirdi. Kâzım Karabekir Paşa, "Trabzon'da bulunan cephaneleri emin bir mahalle ve hububatın da mümkün olduğu kadar çok miktarda dâhile sevki için" Üçüncü Fırka'ya yeni bir emir verdi.⁷

Heyet-i Temsiliye tarafından da gayet isabetli görülen Kâzım Karabekir Paşa'nın bu kesin tavrı üzerine⁸ İstanbul'un işgalinden sonra daha bir nezaket arz etmeye başlayan Trabzon'un da ani bir tecavüz ve işgali ihtimali karşısında cephaneye beraber bazı mühim evrakın içlere taşınmasına yeniden başlandı.

Şubat ayı sonlarından itibaren Trabzon limanını ziyarete başlayan yabancı harp gemileri halkın maneviyatını büyük ölçüde bozmakla beraber, gemilerin limanda kaldıkları sürece devam eden korku, gemiler ayrılınca yerini geçici de olsa kısmi bir rahatlığa bırakıyordu. Bundan başka, Trabzon'daki İngiliz temsilcisi Crawford ise özellikle resmî makamlar üzerinde etkili olmak ve psikolojik baskı kurmak için elinden geleni yapmaktan çekinmiyordu.⁹

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgal edildiği gün Trabzon limanında bulunan İngiliz torpidosundan iki subay çıkararak rıhtım ve kale yüksekliğini ölçtüler. Ayrıca, İs-

⁷ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 26, Aralık 1958, ves. 664.

⁸ *HTVD*, S. 26, ves. 676.

⁹ Eken, *Hamit Bey*, s. 563.

tanbul'dan gelmiş olup limanda bulunan Turan vapuruna mendi-reğe girerken engel oldular. Bundan böyle geceleri sahilleri projektörle aydınlatmaya başladılar. Bütün bu gelişmeler şüphesiz, askerî ve mülki erkân ile halk arasında İtilâf Devletlerinin işgalleri genişleteceği korkusuna yol açıyordu.

İtilâf Devletlerinin tehditkâr tutumları ve olası gelişmeler karşısında Trabzon'da birtakım tedbirlere başvuruldu. Bu tedbirlerden olmak kaydıyla ilk olarak Trabzon vilayetinde Hristiyan unsurların bir olaya sebebiyet vermemeleri için dikkatler bunlar üzerine çevrildi. Ayrıca, Trabzon'un müdafaasının gereği olarak da, Fırka Karargâhı ağırlığı ile bütün mühimmatın içerilere taşınması için çalışmalarda bulunulurken Bayburt'taki dağ takımı 15. Kolordu Kumandanının emriyle Trabzon'daki taburuna katıldı.¹⁰

İtilâf Devletleri temsilcilerinin 16 Mart'ta vilayetlere gönderdikleri tamime cevap verilmemesi hususu da valilere tebliğ olundu.¹¹ Bundan başka, İstanbul'un işgal edilmesine mukabele olarak Erzurum'da Rawlinson¹², Amasya'da da Samsun'daki İngiliz temsilcisi Forbes "millî bir izzet-i nefis meselesi olarak" tutuklandılar.¹³ Bununla beraber, Trabzon'daki temsilcilere ise sahillerin hususî durumu sebebiyle müdahale edilmedi. Bunların da yalnızca haberleşmelerine engel olunmaya çalışıldı. Diğer yandan 17 Mart'ta İstanbul ile haberleşme Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi dışında yapılacak olanlar için yasaklandı. İstanbul ile izinsiz haberleşme olmaması için Kâzım Karabekir Paşa "harekâtı milliye'nin bidayetinde olduğu gibi" telgrafhanelerde birer subay görevlendirildi.

Trabzon limanında devamlı olarak bir İngiliz torpidosunun beklediği bugünlerde yabancı temsilciler yine de güvenliklerini tehlikede görüyorlardı. İngiliz temsilcisi Crawford, muhtemelen tutuklanmaktan kurtulmak için 25 Mart'ta bir Rus vapuruyla İstanbul'a gitti. Aynı gün Rus Albayı Aleksandr da Fransız kruvazörüyle Batum'a gitmek üzere Trabzon'dan ayrıldı.¹⁴

¹⁰ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 497.

¹¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 498.

¹² Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 500.

¹³ *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Şubat 1986, s. 12.

¹⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 548.

3. İlk Kuşkular

Nihayet Hamit Bey'in İstanbul'un işgalinin hemen ertesinde ilgili makamlara danışmaksızın kendi başına buyruk vaziyette bir İngiliz torpidosuyla yolculuk yapması, belirgin bir hoşnutsuzluğa sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre "Trabzon Valisi Hamit Bey'in ahvali umumiyesinde calibi dikkat noktalar vardı. Bilhassa 18 Martta bir İngiliz torpidosu ile ve Trabzon'daki İngiliz mümes-sili refakatine memur bir zabitle teftiş amacıyla Giresun'a gidip avdet eylemesi pek ziyade şayanı dikkat" idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu seyahat ile ilgili olarak ve Hamit Bey hakkında bilgi edinme isteğine Kâzım Karabekir Paşa; "Hamit Bey'i tetkik ettiğini, anladığı kadarıyla kendisini zaman politikasını görür ve âtiyi esaslı görmüyor bulduğunu" ifade ederek bu görüşünü destekler mahiyette sahildeki cephanenin içerilere nakli meselesinde takındığı mütereddit tavrını gösterdi.¹⁵

Anlaşılan bu son gelişmeler içerisinde, aralarında Hamit Bey'in de olduğu bazı valiler Heyet-i Temsiliyeyi pek fazla meşgul etmeye başlamışlardı. Askerî yetkililere göre yine valiler başta olmak kaydıyla hükümet memurlarının pek çoğu durumu lâyıkıyla kavrayamıyorlardı.¹⁶

4. Seçim Kararının Alınması ve Trabzon'da Seçimlerin Ertelenmesi Kararı

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisinin dağıtılmasıyla ortaya çıkan yeni durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirlerden biri ve en mühimi "selahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclisin Ankara'da içtimainı temin hususundaki vazifei milliye ve vataniyemize ait karar" idi. Bu karar 19 Mart'ta "Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına" gönderilen bir genelgeyle açıklandı. Ayrıntılar dışında bu genelgenin iki önemli noktası vardı:

1- İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mes'ul olacaktır.

2- İntihabat, nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimai temin edebilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.¹⁷

İtilaf Devletlerinin Karadeniz'de devam eden gövde gösteri-

¹⁵ HTVD, S. 26, ves. 672.

¹⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 528.

¹⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, 14. Baskı, İstanbul 1982, s. 421-422.

lerine rastlayan Büyük Millet Meclisi seçimleri ilk etapta Trabzon eşrafı tarafından şehre yönelebilecek olası bir tehditten ötürü tereddütle karşılandı. Hamit Bey'e göre, İtilaf Devletlerinin gayeleri ve saldırgan politikalarının sınırı tahmin edilemediğinden halkın bu tereddüdü doğal idi. Yapılacak seçimlerin işgale vesile olabileceği yolundaki korkuları ve kuşkulularıyla fetvahanede toplanan eşraf valiyi ziyaret edip, bir silahlı müdahaleyi gerektirebileceği ihtimaline dayanarak seçimin ertelenmesi lüzumunu ileri sürdüler. Bundan sonrasını Hamit Bey hatıralarında şöyle kaydediyor:

“Bu heyecanlı kanaate karşı ısrar eylemek, zorbalığa kalkışmak, psikoloji bakımından budalalık olurdu. Düşünmeye ve duruma benim kadar hakîm olmayanlardan danışmaya lüzum görmeksizin, düşüncelerinin isabetli olduğunu, meselinin daha ziyade sükûnet ve soğukkanlılıkla muhakemesi icap ettiğini cevaben beyan eyledim. Heyet memnun olarak döndü. Aynı günün akşamı Samsun'un yüksek dereceli memurlarıyla eşrafı makine başına gelip aynı konu hakkında düşüncemi sordular onlara da verdiğimiz kararı bildirdim.”¹⁸

Son olarak Vali Hamit Bey, Trabzon eşrafıyla görüştükten ve onların endişelerine katılarak seçimlerin ertelenmesi yolunda bir karar verdikten sonra durumu aşağıdaki telgrafıyla Ankara'ya da bildirdi:

25.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya

Pek mütehheyiç olan sevahilde vaziyet intihaba müsait değildir. Hususen mukavemeti ve belki de tehlikeyi daî olacağından her işin sükûntab olmasının intizarı zaruridir.

Vali

Hamit¹⁹

Tahmin edileceği üzere, seçimlerin yapılabilmesi için şehirdeki heyecanın dinmesini beklemenin zarurî olduğu görüşünün yukarıdaki telgrafla Ankara'ya bildirilmesi gerek Trabzon ve gerekse Hamit Bey hakkında yeni kuşkuların oluşmasına sebep oldu.

¹⁸ Eken, *Hamit Bey*, s. 569-570. Trabzon'daki seçimler sürecinde ortaya çıkan muhalif tavırlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. İsmail Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Trabzon 2008, s. 208 vd.

¹⁹ *HTVD*, S. 26, ves. 680.

Her türlü zararlı akımların ve ikiliklerin cirit attığı Trabzon üzerinde, önceden beri süregelen kuşkular, bu son gelişmelerle daha da artmış görünüyordu.

Öte yandan, Trabzon gibi büyük ve önemli bir vilayetin Büyük Millet Meclisine hangi sebeple olursa olsun temsilci göndermemesinin iç ve dış dünyada hiç de iyi bir etki yapmayacağına şüphe yoktu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Trabzon'da seçimlerin gecikmesinin tek sorumlusu vali Hamit Bey'di. Ona göre Trabzon ve çevresi Millî Mücadele'nin samimi taraftarları olduğu halde, Hamit Bey "maksad-ı mahsusla" seçimlerin yapılmasını engelliyordu. Mustafa Kemal Paşa "bu mühim işin temin buyrulmasını" Kâzım Karabekir Paşa'dan isterken bundan başka 3. Fırka Kumandanı aracılığıyla da durumun nasıl olduğunun, valinin mütaalaasının kendi düşüncesi olup olmadığının öğrenilmesini istedi.²⁰

5. Seçimlerin Yapılması İçin Baskılar

Trabzon'daki seçimlerin ertelenmesi hususunda Vali Hamit Bey ile eşrafın vardığı mutabakat üzerine ortaya çıkan yeni durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, bu meselenin çözümü için yollar aramaya başladı. Bir yandan Kâzım Karabekir'in sorumluluk bölgesine girdiği için resmî yollarla-doğal olarak onun nüfuzunu ve aracılığını kullanarak-, bir yandan da Hamit Bey'le aralarındaki özel hukuka dayanarak Refet Bey aracılığıyla bu meseleyi çözmek istiyordu. Bu sebeple 26 Mart 1920'de Kâzım Karabekir'e çektiği şifreyle "Trabzon'da Vali Hamit Bey'in etkisiyle seçimler ertelendiğinden bu önemli işin çözüme kavuşturulmasını rica" etti.²¹ Bunun üzerine harekete geçen Kâzım Karabekir, 27 Mart'ta Rüştü Bey'e yazdığı şifreyle Trabzon'daki genel durumu ve Hamit Bey'in bu son meseledeki rolünü öğrenmek istedi.²²

Rüştü Bey ertesi günkü cevabında Vali Hamit Bey hakkındaki fikrini ve kişiliği ile ilgili kanaatlerini şöyle izah ediyordu:

Nefsine pek büyük itimad taşıdığı, etvar ve ahvalinden niaz eden Vali Beyefendi herhalde her şeyi iyi düşündüğüne ve memlekete pek nafi tarzı hareketi takip eylemekte olduğuna sahip ve kanidir. Esasen Heyet-i Temsiliye'nin takip eylediği mekasıd, şu amalin muhalifi değil hararetle bir surette mürevvidir. Şu kadar ki, Heyet-i Temsiliye'nin her şey ve her vakada iyi düşünemeyece-

²⁰ HTVD, S. 26, ves. 680.

²¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 548; HTVD, S. 26, ves. 680.

²² HTVD, S. 26, ves. 680.

ğine ve hâlihazırda Heyet-i Temsiliye arasında şahsiyeti mümtazeye malik zevatın teksiri lüzumuna da kaildir. Ve pek müteenniyâne harekete maildir. Memlekette bir işgale sebebiyet verilmemek için sükûn ve asayişin idamesini hususatı saireye takdim ve tercih eylemektedir. Görüştüğü mümessillerin memleketin işgalini asayiş ve sükûtun ihlâlüne bağlı bulunduğuna dair mütemadi telkinatlarının da bu hissini vücut bulmasına dahi ve tesiri vardır.

İntihabat hakkında görüştüğü zevattan İzzet Bey, Müftü, Nemlizâdelerden birkaçı ve Meclis-i İdarenin diğer mühim bir kısmını muarız ve Trabzon'da intihabatı sabıkanın pek çok dedikoduyu müeddi olduğunu bildiğimden memlekette bir tefrikanın zuhuruna sebebiyet vermemek maksadiyle intihabatın yapılması değil vakti münasibe kadar taliki taraftarıdır. Ve bu fikri muhalif zevatla görüşmenin mahsulüdür.

Trabzon'daki halkın heyeti umumiyesi de bir işgal vukuu ihtimali dolayısıyla pek müteheyyictir. Ve bazı zevat bu işgale biz sebebiyet vermezsek vuku bulmayacağı zannındadır.

Vaziyeti umumiyenin ancak Trabzon'u işgale saik olabilir hakikati halka anlatmaktaki müşkülât varestei arzıdır. Bütün bunlar Vali Bey'i düşmanların tesirati muessiresi altında bulunan sahil kısmında İslâmlar arasında badîi niza ve zâf olabilecek ve mevcut sükûtu ihlâl eyleyebilecek ahval de müteenniyâne harekete sevk eylemektedir. Binaenaleyh Vali Bey sahilin sırf vaziyeti intihabata tamamiyle müsait bulunmadığından bu hususta faaliyeti lâzime göstermemektedir. Mamafih Vali Bey'in intihabatı yapmakta azim göstermesi halk arasında tehdüsü mamul ahenksizliği izaleye ve her müşkülâtı iktihama kâfidir.

Rize, Gümüşhane Sancaklarında intihabata başlanacaktır. Vilâyetin diğer aksamında da yapılmak üzere Vali Beyle görüşülecek ve arz edilecektir. Buradan telefonla da Vali Bey'le daima temasta bulunmaktadır.²³

Yukarıda da temas edildiği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'dan, Trabzon seçimlerinin bir an önce yapılması için harekete geçmesini istediği 26 Mart tarihli telgrafı Erzurum'a ulaştıktan bir gün sonra 27 Mart'ta, Hamit Bey de Nazilli'de bulunan Refet Bey'den "bu sırada vahdet lazım geldiği ve muhalefet yapılmaması gerektiği" tarzında yazılmış bir telgraf

²³ HTVD, S. 26, ves. 683.

aldı.²⁴ Refet Bey telgrafında ayrıca "ispat-ı hamiyet zamanı geldi" gibi Hamit Bey'i harekete geçirebileceğine inandığı ifadelerle de yer vermişti.²⁵

Mustafa Kemal Paşa 30 Mart'ta yazılan şifresiyle Trabzon seçimlerinin çabuklaştırılmasını Kâzım Karabekir Paşa'dan bir defa daha istedi:

"Trabzon Valisi Hamit Bey'in intihabat hakkında gösterdiği tereddüt ve takip ettiği hattı hareket Canik ve emsali yerlerde de kötü tesir ettiğinden²⁶ mumaileyhin bu hususta çabuk ve kat'i hareket etmesi lüzumunun taraf-ı devletlerinden bir defa daha tekidi rica olunur."²⁷

Esasında Kâzım Karabekir Paşa 31 Mart'ta eline geçen bu şifreden bir gün önce Hamit Bey'e "münasip surette" yazdığı aşağıdaki telgrafi çekmiş bulunuyordu:

Trabzon Valisi Hamit Beyefendiye

Her tarafta hummalı bir surette intihabat yapıldığı halde Trabzon livasında henüz işe başlanmaması mucib-i hüznün ve teesürdür. Meclis-i Millîmiz süngülerle basılmış ve namus-u millîmize darbeler vurulmuştur. Bugün hükümet yoktur. Mevcut olanlar

²⁴ HTVD, S. 26, ves. 683.

²⁵ Eken, *Hamit Bey*, s. 570.

²⁶ "Ankara'ya mebus seçilmesi işi, Samsun muhitinde mühim bir muhalefetle karşılandı. Bunun sebebi Mutasarrıf Cevdet Bey ile Belediye Reisi Ali Rıza Bey'in buna aleyhtar olmalarıydı. Mebus seçimine fiilen mani olan yegâne şahsiyet Mutasarrıf idi. Eğer o taraftar olsaydı intihabı geciktirmeye kimse muvaffak olamazdı. Mutasarrıfın korkak ve itimatsız hareketleri karşısında vaziyeti fena görenler ve seçime taraftar olmayanlar arasında bilahare Müdafaa-i Hukuk ve Millî Teşkilât işlerinde kendilerinden çok fayda görülen zevat olmuştur. Her taraftan seçilen mebuslar Ankara'ya gitmekte devam ederken Samsun bu işe başlamaya bile imkân bulamaktaydı (...) Bir taraftan Samsun Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin ve Fırka Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in devam eden tazyiklerine, diğer taraftan Ankara'dan Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve ısrarlarına dayanamayan Mutasarrıf Cevdet Bey nihayet bir gece İngiliz muhribine sığınarak İstanbul'a kaçtı. Cevdet Bey'in kaçışıyla boşalan Mutasarrıflık görevini Ankara'dan aldığı emirle vekâleten Fırka Kumandanı İsmail Hakkı Bey üzerine aldı. O sırada Amasya'da bulunan ve bu hadiselerden bütün etrafıyla haberdar olan Kolordu Kumandanı Selahattin Bey de sırf intihabı yapmak vazifesini üzerine alarak Ankara'nın emri ile Samsun'a geldi." (Hasan Umur-Adil Pasin, *Samsun'da Müdafaa-i Hukuk*, 1944, s. 10-16.) Samsun'dan gelen haberlerde Mutasarrıf Cevdet Bey'le Kadı Şecaettin Bey'in yeni meclise milletvekili seçmemeye ve ters bir hava estirmeye çalıştıkları öğrenilmişti (Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşının Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, İstanbul 1955, s. 163).

²⁷ HTVD, S. 26, ves. 686; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 548-549.

Mısır ve Fas emsali hükümetlerden daha zelil bir mevkidedir. Millet mukadderatını bizzat tayin etmekte gecikirse tekarrüb eden en büyük ve hayırlı istifade fırsatı da kaçırılmış olur. Mahaza ekseriyet-i millet zaten toplanmakta olduğundan bu husustaki mücanebet ve teehhür Trabzon için mucib-i hacalet olabilir. Esasen Trabzon geçen millî münazaada da bu kabil ihmal göstermiş ve bittabi mucib-i tenkit ve teessür olmuştu. İcab edenlerin tenvir ve irşadiyle hamaseti biraderinin mütereddit insanların vazife-i milliyelerini ifaya saik olmasını arz ve istirham eylerim.

Kâzım Karabekir²⁸

Kâzım Karabekir Paşa; bir gün sonra Hamit Bey'den yukarıdaki şifreye bir cevap olmak üzere *"burada Erzurum Kongresini takib eden teşettütü hissiyat malûmdur. Efkârı imale ve tevhid etmeden intihabata tevessül tehlikeli olacağından biraz geç olmakla beraber netice iyi olacağı maruzdur"*²⁹ şeklinde şifreyi aldıktan sonra, bu defa Rüştü Bey'e aşağıdaki şifreyi yazdı:

31 Mart 36 (1920)

Üçüncü Fırka Kumandanlığına

C.28/Mart/36 Şifreye. İntihabat hakkında Vali Hamit Bey'e zata mahsus olarak yazdığım şifrenin sureti zirdedir. Livaların bir kısmında hitam bulunduğu ve diğerlerinde de bitmek üzere olduğu halde Trabzon'un elan tereddüt ve muhalefetler içinde kalması caiz olamaz. Efkârdaki tereddüt ve teşettütün izalesine hadîm ve bir an evvel intihabatı kâfil olacak irşadat ve mesaii vatanperverânelerinde devam buyrulmasını rica ederim. Tehehhürat uzarsa yine ilk millî harekâtta gibi Trabzon'un aykırı vaziyet göstereceğini bütün millet görecektir. O zaman bizzarur selâmet-i millet ve memleket için tedabiri şedideye tevessül zaruretinde kalacağız ki herhalde bu hâl Trabzon için tarihte mükerrer bir leke olarak kaydolunacaktır.

Kâzım Karabekir³⁰

Trabzon'daki 3.Fırka Kumandanı Rüştü Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği cevabi şifre ile seçimlere pek taraftar görünmeyen Trabzon'daki durumla ilgili olarak seçimlere derhal başlanılması lüzumunun vilâyete bildirildiğini ve makul bir çözüm olmak üzere, Müdafaa-i Hukuk heyetlerince uygun görülen gerekli

²⁸ HTVD, S. 26, ves. 683.

²⁹ HTVD, S. 26, ves. 687.

³⁰ HTVD, S. 26, ves. 688.

üyenin Ankara'ya gönderilmesinin ve Heyet-i Temsiliyenin bu suretle takviye edilmesinin daha uygun olacağını düşünüldüğünü de ilave etmişti.³¹

Rüşti Beyin cevabi telgrafında Canik Mutasarrıflığından da vilâyetin bu konudaki görüşünün sorulduğu ve buna karşı Trabzon Valiliğinin, seçimlerin yapılmasının şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açarak vaziyeti müşkül bir hale sokacağı düşüncesinde olduğundan da söz ediliyordu. Kazım Karabekir bu şifreye aynı gün verdiği cevapta, "Heyet-i Temsiliyeden bildirilen seçimlerin yapılması keyfiyetini kendisinin de en uygun şekil ve tedbir olarak kabul ettiğini beyanla, Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin seçecekleri kişilerin milleti tam anlamıyla temsil edemeyeceklerini" bildirdi.

6. Seçimlerin Yapılması

Hamit Bey'in 25 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği "sahillerdeki heyecan sebebiyle" seçimin ertelendiği, yolundaki telgrafından sonra, Ankara-Erzurum-Trabzon üçgeninde bir hafta yoğun olarak devam eden yazışmalar nihayetinde Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa'nın "seçimlerin yapılması için gerekirse şiddetli tedbirlere başvuracağını" ifade ederek kesin tavrını ortaya koymasıyla sonuca ulaşmış görünmektedir. Bütün bu yazışmalar sonunda, kısa bir müddet için de olsa, gerek Vali Hamit Bey'in şahsında ve gerekse Trabzon üzerinde oluşan tereddütler giderilerek Nisan ayı başlarında seçim çalışmalarına başlandı.³² Bu seçimlerin Trabzon ve dahası memleket için ne derece önemli olduğu Faik Ahmet (Barutçu) Bey tarafından İstikbâl gazetesinde "Meclis-i Fevkalâde İntihabatı Münasebetiyle" başlıklı bir yazıda özetle şöyle açıklanıyordu:

"...Her halükârda zamanın fevkalâdeliği ve şerait-i mevcuda karşısında intihap heyetlerinin tecmil edecekleri vezayif mukadderatımıza taallük etmekte bulunması hasebiyle bu intihaba fazla bir ehemmiyet ve alâka atfetmek icab ediyor. Bu defa yapılmakta olan intihaba iştirak zaruridir. Zira intihaptaki lüzum tahakkuk ve maksat ve gaye tayin edildikten sonra bütün vilâyat ahalisinin bu

³¹ HTVD, S. 26, ves. 670.

³² Mart ayının sonlarında Trabzon'da seçimlerin yapılmasına dair bir hava oluşmuş olmalı ki, Trabzon'daki Fransız Konsolosu Lepissier, 29 Mart tarihli bir telgrafla yeni seçimlere gidilmekte olduğunu bildirmişti (Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, İstanbul 1992, s. 442).

işle yakından alâkadar olması ve meclis-i fevkalâdede kendi nokta-i nazarlarını bildirecek mümessiller bulundurması iktiza eder. Memleketin vaziyet ve ihtiyacını müdrük bir surette hareket ettiğimizi göstermek mecburiyetindeyiz... Mukadderat-ı âtiyemiz hakkında endişeler uyandıran hâl ve mevkimizin icabatını serbest nazarlarla ihata ve müşkülâtı hâzıranın defi çarelerini vâsî bir hulûsı vatanperverâne ile hep birlikte taharriye çalışmak lazım geleceğini düşünmek mevkiinde bulunuyoruz...

Tefrika ve ihtilâfın devamlı surette ortalığa hâkim olması pek fena bir şeydir. Bu hal metanet-i maneviye ve inzibat-ı dâhiliyesini kaybeden bir ordunun bozgun haline benzer... Bilhassa mesail-i vataniyede bir fikir ve nazar etrafında birleşmek kabil olacağını şüphesiz görüyoruz. Memleket işlerinde birleşmeye hiçbir mani tasavvur edilemez. Bugünkü intihap işi de böyle bir memleket işidir. Memleketin ihtiyacat ve temayülâtını ancak bu vasıta ile izhar edebileceğimizden, bundan kenara çekilmek veya bir ihtilâf hissi yaşatmak doğru olmaz. Memlekette bu fikrin taraftarları çoğalmış ve menfaat-i memleket noktasında umumî birlik hisleri hâkim olaya başlamış bulunuyor..."³³

Trabzon'un o günkü siyasi şartları içerisinde çok önemli bir yere sahip bulunan *İstikbâl* gazetesi ile bu gazetenin sahibi Faik Ahmet Bey'in ifadelerine bakılırsa gösterilen çekinceli tavırlardan, en fazla Trabzon'un zarar göreceği fikri şehir umumi efkârında yer etmişti. Bugünlerde Karadeniz'deki İngiliz gemilerinden gelebileceği hesaplanan tehdidin ortadan kalktığına ve böylelikle sükûnetin iade olunduğuna kanaat getiren Hamit Bey, seçimlerin yapılmasında tereddüt gösteren eşrafı makamına davet ederek "tehlikenin geçtiğini, temas ettiği İngilizlerden dâhilde bir karışıklık olmadıkça müdahale edilmeyeceğine dair söz aldığını söyleyerek, bu defa seçimin yapılması gerektiğinde ısrar etti. Gelenler, bu sözlere karşılık Hamit Bey'in gidecek mebuslar heyetinin başına geçmesi halinde seçime razı olacaklarını söylediler. Hamit Bey de bu teklifi kabul etti."³⁴

Bunun üzerine tespit edilecek olan mebusluklar için Trab-

³³ *İstikbâl*, 1 Nisan 1336 / 1920, S. 127.

³⁴ Eken, *Hamit Bey*, s. 570. Hem Hamit Bey'in bu konuşmasında hem de Faik Ahmet Bey'in 7 Nisan'da *İstikbâl*'de yayınlanan makalesinde seçimlerin yapılması yolundaki ısrarlarına dayanak olarak "Trabzon'un vaziyetini en iyi şekilde anlatabilmek" gerekçesindeki mutabakatları ikisinin bu meselede irtibatlı olduğu izlenimi veriyor.

zon'un ulema, eşraf ve ayan ve muteberânı tarafından Vali Hamit, Alizâde Sabri, Eyüpzâde İzzet, Alaybeyzâde Faik ve Nurikadzâde Recai Beylerin adaylıkları kararlaştırılarak mülhakata bilgi verildi.³⁵ Diğer yandan Gümüşhane'de ise eski mebus Hasan Bey ile Rıza Beyler, Kelkit'ten Alemdarzâde Ziya, Şiran'dan Hacı İmamzâde Mustafa, Torul'dan Belediye Reisi Üçüncüzâde Mehmet Beyler meclis-i fevkalâde azalığına seçildiler. Trabzon'da ve diğer bağlı kazalarda ise seçimler 10 Nisan 1920 günü yapıldı.³⁶ Yapılan seçimler sonucunda Trabzon mebusluklarına Vali Hamit Bey, eşraftan Nemlizâde Sabri Bey, eski mebuslardan Eyüpzâde İzzet Bey, Ceza Reisi Alaybeyzâde Faik Bey ve Deniz Kıdemli Yüzbaşı Kadızâde Recai Bey seçildiler.³⁷

Trabzon'da seçimlerin diğer vilâyetlere nazaran kısa bir süre için gösterilen tereddüitten sonra yapılabilmesinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın "millet ve memleket selâmeti için şiddetli tedbirler almak zorunda kalacağı" yolundaki baskıları ile Refet Bey'in Hamit Bey'e çektiği telgrafta "bu sırada vahdet lâzım geldiği ve muhalefet yapılmaması" dahası "isbat-ı hamiyet zamanı geldi" gibi ifadelerle meseleyi çözmeye kalkışmasının böyle bir sonuca önemli oranda etki etmiş olmalarının da etkileri vardır. Bize göre esasında tereddütlerin kaynağı olan İngiliz tehdidi de ortadan kalkmadığı halde, başlangıçta endişeye düşenlerin başta Hamit Bey olmak üzere seçimlerin yapılmasına muvafakat etmelerinin gerisinde bu tazyik ve telkinleri aramak icap eder. Fakat bütün bunlara rağmen yine de Hamit Bey, hatıralarında bu noktaya gelinmesinde kendi uyguladığı gönül okşayıcı hareketlerin Kâzım Karabekir Paşa'nın "Erzurum'dan yaptığı nasihatlerden" daha etkili olduğunu kaydederek:

³⁵ *İstikbâl*, 7 Nisan 1336 / 1920, S. 127. "Milletin bu fevkalâde zamanda mukadderatını tayin edecek mebusların büyük bir itina ile seçilmesi" gerektiği görüşüyle Faik Ahmet Bey, Hamit Bey'in Trabzon mebusluğuna aday gösterilmesi hususundaki memnuniyetini *İstikbâl* gazetesinde şöyle dile getirmişti: "Trabzon'un gösterdiği namzedler içinde Hamit Beyefendi'nin bulunması pek büyük bir isabettir ve şüphe yok ki, müşarünileyh malûmat ve nüfuz-ı nazarından, müfid meclis-i fevkalâdede temin edilecek istifadeler vatan müşterek hesabına kaydedileceğinden, bu hizmeti vilayetimizde göreceği hizmetlerden daha şümüllü ve binaenaleyh daha faydalı olacaktır." (*İstikbâl*, 10 Nisan 1336 (1920) S. 128.)

³⁶ *İstikbâl*, 10 Nisan 1336 / 1920, S. 128.

³⁷ Trabzon Mebusu Faik, Recai ve Hamit Beylerin intihap mazbatalarına dair Tetkik-i Mezabit Encümeni Mazbatası TBMM'nin 19 Mayıs 1920 tarihli oturumunda oylanarak tasdik edildi (*TBMM Zabıt Ceridesi*, C. I, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s. 341).

“İhtimaldir ki her ikisi de (Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey) neticeyi kendi telâkkilerine, belki de kerametlerine atfetmişlerdir. Mamefih gizlenmesi mümkün olmayan hakikat bundan ibarettir. Seçimler korkutularak değil, yerinde tedbirlerle ve şahsımı öne koymaklığımla başarıya ulaşmıştır”³⁸ demektedir.

7. Yeni Bir Kriz: Hamit Bey Hakkında Şüpheler ve Hamit Bey'in Ankara'ya Çağırılması

Trabzon mebusu seçildiği hâlde, vilayetdeki muhtemel siyasi gelişmeler sebebiyle Kâzım Karabekir Paşa'nın önerisine de dayanılarak Büyük Millet Meclisinin 1 Mayıs tarihli oturumunda "vaziyetin inkişafına kadar" izinli sayılan³⁹ Hamit Bey, kısa süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği aşağıdaki telgraf ile Ankara'ya çağırıldı:

Ankara

12.5.1336 / 1920

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Trabzon Valisi Hamit Bey'in tavır ve muamelesi kendisinin işten çektirilmesini zarurî kılmaktadır. Dahiliye Vekâletince münasip bir zat bulununcaya kadar şimdilik vilâyet umurunun vekâleten Üçüncü Fırka Kumandanı Rüştü Bey tarafından deruhte edilmesi münasib-i mütalaa kılınmaktadır. Zat-ı sâmilерince de tensip buyrulduğu takdirde tebligat-ı resmiyede bulunmak üzere iş'arı keyfiyet buyrulması mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal⁴⁰

Sebepleri izah olunmadan Hamit Bey'in Trabzon'dan kaldırılmasının istendiği bu telgrafa karşılık Kâzım Karabekir Paşa 13 Mayıs'ta Trabzon valisinin ve ahalinin Büyük Millet Meclisine ve kabul ettiği siyaset esasına hürmetkâr olduklarını tahkikatına dayanarak Ankara'ya yazdı. Bundan başka Kâzım Karabekir Paşa yine de Mustafa Kemal Paşa'nın istediği tarzda bir telgrafı

³⁸ Eken, *Hamit Bey*, s. 570.

³⁹ Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'le ilgili durumu Kâzım Karabekir'e şöyle bildirmiştir: “Trabzon Valisi Hamit Bey malûm-u âliniz intihap olunmuştur. Fakat orada vaziyetin mühim olması itibarıyla şimdilik vaziyet tamamıyla inkişaf edinceye kadar mezun addedilmesi mahallinden iş'ar ediliyor.” Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 644.

⁴⁰ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 702; Atatürk'ün *Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, Hzl. Nimet Arsan, Ankara 1964, s. 328-329.

14.5.1920 tarihiyle Ankara'ya gönderdi:⁴¹

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Trabzon Valisi Hamit Bey'in celbiyle vilâyet umurunu 3.Fırka Kumandan Rüştü Bey'in deruhte eylemesi pek muvafıktır. Yalnız esbâb-ı celb olarak müşarünileyhin Büyük Millet Meclisi azasından olduğu ve ahiren Trabzon'dan gönderilen iki milletvekilinin de şehadeti Mecliste pek hazin tesir bıraktığı cihetle Trabzon ahalisinin itimat ve teveccühüne mazhar Hamit Bey'in Meclisi Millî'de bulunmasının münasip olacağı tarzında bir cemile gösterilmesinin muvafık olduğunu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir⁴²

Kendi sorumluluk bölgesinde korkulacak bir şey olmadığını, bu durumu kendisinin daha iyi bildiği inancında olan Kâzım Karabekir Paşa, yine de Ankara'da Hamit Bey hakkında oluşan kuşku-
ların kaynağını öğrenmek yoluna gitmedi. Bununla beraber yukarıdaki telgrafıyla öngördüğü "makul" çözüm önerisindeki dayanak noktası, vurmak, kırmak, almak, kaldırmak gibi tehditlerin işi daha da azdıracağı, aksine telkin ve inandırma, uyarma ve aydınlatmanın her şeyde esas olduğu düşüncesiydi. Hamit Bey meselesinde de kendisinin bilmediği bir sebep varsa dahi, izzet-i nefsinin kırmamak icap ederdi. Zira aksi bir durumda halkın dile gelmesi içten bile değildi.⁴³

Ancak, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Mayıs 1920 tarihli "gayet acele" telgrafında Mudurnu civarındaki ve Sivas Yenihan'daki son gelişmeler ile muhtemel tehlikeler "bütün memlekete şâmil İngiliz teşkilât-ı irticaisinin mühim bir safhası" olarak izah edildikten sonra "Trabzon-Erzurum istikâmetinin de böyle bir fesada yatak olması istidadı olduğu malûmdur." denilmesi Karabekir'e göre Ankara'nın bir "vehmi" ve içlerinde vali Hamit Bey de olduğu hâlde bazı kimselerden haksız yere şüphe duymanın açık bir göstergesiydi.⁴⁴

Esasında, Trabzon'da seçimlerden bu yana Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle bir kazan mütemadi kaynıyordu. Fakat son günlerde şüphelerin Vali Hamit Bey üzerinde odaklaşmasının se-

⁴¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 703.

⁴² Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 703.

⁴³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 703.

⁴⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 702-706.

bepleri tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir. Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde Trabzon, bir Millî Mücadele yuvası olduğu kadar, memleketin hiç bir tarafında benzeri olmayan "İttihatçılık" ve "bölgecilik" cereyanlarının en kuvvetli fırtınalarıyla çalkanan bambaşka bir hava içindeydi. Bu havayı yaratarak, Enver Paşa'yı yurda sokmak ve böylece İttihatçılığı diriltmek isteyenler, Trabzon'u bir atlama taşı yapmak üzere gizli bir faaliyet merkezi haline getirmişlerdi. Vali Hamit Bey de her halde bazılarınca bu akıma kapılmış olarak gösterilmiş olmalı ki, kendisinden şüphe eden Ankara değiştirilmesi kararını verdi.⁴⁵ Trabzon'da bozguncu çalışmalar yapmasından korkulan Hamit Bey'den⁴⁶ bu yolda kuşkulandırmaya sebep aynı günlerde Trabzon'da Enver Paşa için mitinglerin yapılmış olması mıydı?⁴⁷ Mayıs ayı başlarında İttihatçıların tertiplemediği mitinglerin, henüz açılmış bulunan Büyük Millet Meclisinin "kuvve-i maneviyesi" üzerinde kötü bir etki yapacağına kuşku yoktu. Bununla beraber mülki amir olarak Hamit Bey'in bu olaylardaki etkisini kestirmek oldukça güçtür.⁴⁸ Bütün bunlara rağmen Hamit Bey'in "İttihatçı" bir geçmişi vardı. En önemlisi ise bu son seçimler esnasında eşraftan bazılarının öne sürdüğü sebepleri kabul ederek "zaafiyet" göstermişti.

Bir yandan Trabzon'dan gelen çeşitli söylentiler Ankara'dakilerin kulağına kar suyu kaçıtırırken, eşraftan bir kısmının dümen suyuna gidemeyen Hamit Bey, bunların sinsi tahriklerinden ve Trabzon'da dikkate şayan olan ve hatta köylere kadar yayılmış bulunan menfaat gruplarının oluşturduğu ikiliklerden⁴⁹ ve çekişmelerden nasibini almış görünüyordu. İşin ilgi çekici yanı İstanbul Hükümetinin Trabzon'a vali tayin etmek teşebbüsü karşısında meselenin önemine binaen Meclis tarafından izinli sayılarak yerinde kalması sağlanan Hamit Bey, bu defa hakkındaki dedikodular neticesinde yerinden alınmaya çalışılıyordu.

Bütün bunlardan başka Trabzon'la Ankara arasında yapılan bazı yazışmalar da Hamit Bey hakkındaki kuşkuları artıran fak-

⁴⁵ Feridun Kandemir, "Millî Mücadelede Valiler", *Tarih Konuşuyor*, C.VIII, İstanbul, (Haziran) 1968, S. 53, s. 3736 vd.

⁴⁶ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara 1970, s. 185.

⁴⁷ Eric Von Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1987, s. 219.

⁴⁸ Görüşümüz, Hamit Bey'in Enver Paşa'nın propagandasının yapılmasına pek sıcak bakmayacağı yolundadır.

⁴⁹ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, haz. Sadi Borak, İstanbul 1982, s. 127.

törler arasında yer aldı. Hamit Bey Ankara'ya giden Trabzon mebusları vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu bir arızada "sahiller hakkında alınacak kararlarda bölgenin nezaketinin gözden uzak tutulmamasını rica" etmişti. Böyle bir hatırlatmaya sebep ise Osmanlı Bankası'nın varidatına el konulması hakkında Maliye Vekâletinden verilen bir emir olmuştu. Hamit Bey'in endişesi böyle bir hareketin ekonomik bakımdan içte doğuracağı hoşnutsuzluktan başka, İtilaf Devletlerini üzerimize sevk etmesi için vesile teşkil edebileceği ihtimali idi. Trabzon mebusu Faik Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılan bu arıza Ankara'da hoş karşılanmadı. Hamit Bey'e göre "sırf iyi niyet ve samimiyet mahsûlü olan" bu ve bunu takip eden yazışmalar, hakkındaki yanlış anlamalar için yeter sebep oldu.⁵⁰ İhtimal, Mustafa Kemal Paşa, bu son arızada temas edilen konularda valinin yetkilerini aşarak kendisine ve Meclise "iş öğretmek" hevesine kapıldığına kanaat getirmiş olmalıdır.

Hamit Bey'e göre "Ankara'dakilerin gocunmasına" ve bilahare çağrılmasına sebep olan gelişmeler Maliye Vekâletine yazdığı "muhalafetine ve isyanına verilen" bu cevapla başlamıştır.⁵¹ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Hamit Bey'in Trabzon'dan alınmasına dair Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafın yukarıdaki telgraftan üç gün evvel 12 Mayıs'ta yazıldığı dikkate alınırsa meselenin Maliye Vekiline verilen cevaptan kaynaklanmadığı anlaşılır.⁵² Öte yandan bu endişelerin ziyadesiyle arttığı günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya, Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey'in de Hamit Bey'e yazdıkları telgrafların aynı gün gönderilmiş olması sıradan bir tesadüf olarak görülmemelidir.

Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalardan sonra, Hamit Bey'in Ankara'ya daveti hususunda Dâhiliye Vekili Cami Bey devreye girdi. Cami Bey'in aşağıdaki telgrafıyla Hamit Bey ilk defa ve doğrudan Ankara'ya çağrılıyordu:

Trabzon Valisi Hamit Beyefendiye
Makam-ı Riyasetten şifre ile işar kılındığı üzere Millet Mec-

⁵⁰ Eken, *Hamit Bey*, s. 574.

⁵¹ Eken, *Hamit Bey*, s. 575.

⁵² Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919 - 1938), Cild II, (Nisan-Aralık 1920) (British Documents on Atatürk 1919 - 1938, Volume 2, April-December 1920)*, Ankara 1973, s. 65.

lisinde bulunmaları zımnında mahallî kumandanlığın bit tevkil hareketlerinden malûmat ita buyrulması.

18/19 Mayıs 1336/1920

Dâhiliye Vekâleti

Cami⁵³

Hamit Bey bu telgrafı aldıktan sonra, sözü edilen "Makam-ı Riyasetten gelecek şifreyi" beklemeye başladı. Ancak, söz konusu şifre ancak 7 Haziran 1920'de Trabzon'a gelecektir.⁵⁴ Ne var ki, bu bekleme safhasında Hamit Bey'in Ankara'ya hareket etmek için herhangi bir hazırlığa girişmemesi şüpheleri artırmaktan başka bir sonuç vermeyecektir.

8. Hamit Bey'in Ankara'ya Getirilmesi İçin Yeni Girişimler

Hamit Bey'in Trabzon'dan alınması hususunda Millî Müdafaa Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'da 23/24 Mayıs tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı şifreyle Vali Vekâletini Rüstü Bey'in almasını istedi.⁵⁵ Hamit Bey ise Dâhiliye Vekili Cami Bey'in 18/19 Mayıs tarihli telgrafında sözü edilen şifrenin halâ eline geçmemesinden dolayı 31 Mayıs'ta Vekâlete aşağıdaki telgrafı çekti:

Dâhiliye Vekâletine

Riyasetten vukuu bulacak tebligata tevfikân Ankara'ya hareket olunarak beyân-ı malûmat edilmesi emrolunmuştur.

Epeyce bir zaman geçtiği halde henüz mevzubahs emir gelmemiştir. Orada bulunmam kâfi bir zaruret icabı olduğu halde asabiyeti ve ahval-i ruhiyesi meçhul olmayan Trabzon, tahakkümden ziyade siyasetle idare olunabilir. Mizaçlarına muhalif tarz-ı hareket arzu edilmeyen netayic tevliid edeceğinden ananat-ı gayr-i saikaya tevfikân idare ile külliyen alâkadar olmayan Fırka Kumandanının tevkilini muvafık görmediğimi ve herhalde muvakkat bir vekâlet için dahi olsa burada makûl bir zata ihtiyaç olduğunu arz etmeye mecburum.

⁵³ Eken, *Hamit Bey*, s. 574.

⁵⁴ Eken, *Hamit Bey*, s. 575-576. Hamit Bey, bu şifrenin gelmemiş olmasını, Dâhiliye Vekâletinin emriyle hareket edileceği tahmin olunarak Meclis kararına muhalif bir karar verilmek istenmeyip "yazıldı" farz olunduğunu tahmin etmektedir. (Eken, *Hamit Bey*, s. 576).

⁵⁵ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 747.

31 Mayıs 336/1920

Hamit⁵⁶

Bu günlerde Fırkada gözle görülür bir faaliyet ve telaş vardı. Mevki Kumandanı Rıza Bey günde birkaç kez valiyle görüşerek, yeni telgraf alıp almadığını ve Ankara'ya ne zaman hareket edeceğini soruyordu. Nihayet bir gün sabırsızlık göstererek makamı şimdiden Rüştü Bey'e bırakmasının münasip olacağını ve hiç olmazsa alıştırmak için onu idare meclisi toplantılarına sokmasını Hamit Bey'e teklif etti.⁵⁷ Şüphesiz bu telaş ve sabırsızlıklar Ankara'dan Erzurum'a ve oradan da Trabzon'daki Fırkaya gönderilen tebligatlara dayanıyordu. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa da 1 Haziran'da Rüştü Bey'in Vilâyet Vekâletini alıp almadığını Kâzım Karabekir Paşa'dan sordu.⁵⁸

Kendisinden sonra Vali Vekilliği için Fırka Kumandanı Rüştü Bey'in düşünüldüğünü Rıza Bey'in telkinleri sonucu anlamış bulunan Hamit Bey, Trabzon'un hassasiyetinden dolayı vekâleten yönetilemeyeceği ve muvakkat dahi olsa Rüştü Bey'in tecrübe eksikliği sebebiyle bu işi başaramayacağı kanaatindeydi. Ne var ki, bu yoldaki görüşlerini açığa vurduğu yukarıdaki telgrafına verilen cevapta Dâhiliye Vekili Cami Bey Trabzon Vali Vekâletine Rüştü Bey'in tayiniyle ilgili olarak tartışmaya bile lüzum görmecektir:

Trabzon Valisi Hamit Beyefendiye

C.31 Mayıs 1336 Makamı Riyasetten Ankara'ya teşrifleri evvelce yazılmıştı. İcra Vekâletinden orada bulunan Fırka Kumandanı Rüştü Bey'in tevkili Kolordu Kumandanlığına yazılmış olduğundan bu suretle hareket ve şu esnada kıymetli mesailerine buraca da ihtiyaç hissedilmekle tesri' azimetleri lüzumu beyan olunur.

5.6.336 / 1920

Dâhiliye Vekili Cami

Dâhiliye Vekilinin de yazıldığını sandığı makam-ı riyasetin şifresinin Trabzon'a gitmediği anlaşılınca, bu meselede Mustafa Kemal Paşa ilk defa olarak Hamit Bey nezdinde doğrudan temasa geçti. Gerçekten de Dâhiliye Vekâletince yazılan 18 Mayıs tarihli telgrafla Hamit Bey'i Ankara'ya getirmek için girişimde bulunul-

⁵⁶ Eken, *Hamit Bey*, s. 575.

⁵⁷ Eken, *Hamit Bey*, s. 576.

⁵⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 747.

ması, karşılıklı olarak yanlış anlamalara yol açmıştı. Bu konudaki belirsizlik Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki telgrafıyla giderildi:

Trabzon Valisi Hamit Beyefendiye
18 Mayıs 36 tarihli şifreye zeyldir. Numro bir.

Trabzon mebuslarının Çarşamba civarında şehid olması Meclis-i Millî'yi pek müteessir eylediği ve Ermenilerin Trabzon üzerinde müddeyatı mevzuubahs olunduğu bir sırada Trabzon nâmına irşâd-ı delâlette bulunabilecek bir zata Millet Meclisi'nde ihtiyacat-ı kat-i bulunduğu cihetle fırka kumandanı Rüştü Bey'i tevkil ederek zat-ı âlilerinin Millet Meclisi'ne müsarrahan iltihakı 18 Mayıs 36 tarihli şifreye ilaveten rica ve vakt-i hareket işar buyrulmasını rica ederim efendim.

7.6.36/1920

Mustafa Kemal⁵⁹

9. Trabzon Mebuslarının Öldürülmeleri Olayı

Büyük Millet Meclisi üyelikleri için yapılan seçimler sonucunda Trabzon vilâyetinden Vali Hamit Bey, Ceza Reisi Alaybeyzâde Faik Bey, eski mebuslardan Eyüpzâde İzzet Bey, eşraftan Nemlizâde Sabri Bey ve Deniz kıdemli yüzbaşı Kadızâde Recai Bey mebus olarak seçilmişlerdi. Nemlizâde Sabri Bey'in hastalığı ve ameliyat olmak üzere hastaneye yatması geçerli mazeret sayılarak Ankara'ya gidememesinin ardından Hamit Bey'in de BMM kararıyla Trabzon'da alıkonulması, yol hazırlıklarına başlamış bulunan diğer mebusları daha bir endişeye sevk etti. Ne var ki, Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a gelmiş olan Gümüşhane mebuslarıyla birlikte yola çıkmaktan başka çare yoktu.

Eyüpzâde İzzet Bey, hareketlerinden kısa bir süre önce Hamit Bey'le vilayette ve evinde birkaç kez görüşerek İngilizlerin muhtemel bir tecavüzünden korunmak için Ünye'ye kadar deniz yoluyla gidildikten sonra karayolunu tercih etmek zorunda olduklarını söylediler. Buna karşılık Hamit Bey, "geceleri sahilleri takiben yapılacak seyahatte bir mahzur bulunmadığını, çünkü herhangi bir harp gemisi görüldüğü anda karaya çıkmanın kolay olduğunu, asayiş bakımından karayolunun daha emniyetli olma-

⁵⁹ *Özel Notları*, Defter No: 4, s. 21. (Hamit Bey'le ilgili yaptığımız çalışmalar sırasında kendisi tarafından muhtelif tarihlerde tutulmuş altı adet not defterinin kopyaları tarafımızdan alınarak orijinaleri ailesine teslim edilmiştir. Burada "özel notları" olarak zikrettiğimiz kaynaklar söz konusu defterlerdir.)

dığını, bu sebeple Samsun'a kadar da olsa gemiyle gidilmesini" söyleyerek onu bu tasavvurundan vazgeçirmeye çalıştı.

Trabzon mebuslarından Eyüpzâde İzzet ve Alaybeyzâde Faik Beylerle Gümüşhane mebusları 3 Mayıs 1920'de Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'dan hareket ettiler. Ordu'da bulunan Recai Bey ise kendilerine yolda katılacaktı.

Hareket etmeden evvel yolculukla ilgili endişelerini Hamit Bey'e açan ve kendisinden en azından Samsun'a kadar denizden gitmeleri yolunda tavsiyeler almış olan Eyüpzâde İzzet Bey ve diğer mebuslar, İngiliz harp gemilerinin Samsun'da olduklarını haber aldıklarından 4 Mayıs'ta motorla Terme sahillerine çıktılar. İki araba halinde yoluna devam eden kafile geceyi Çarşamba'da geçirdikten sonra, 5 Mayıs sabahı Çarşamba'dan hareket ettiler. Bir müddet yol aldıktan sonra Derbent mevkiinde eşkıya pususuna düştüler. Muhafızlar arabalarından atlayıp savunma tedbirleri aldılarsa da, açılan ateş sonrası önce Gümüşhane Mebusu Ziya Bey, on dakika sonra da Eyüpzâde İzzet Bey öldüler. Muhafızlardan ikisi de yaralandılar. Esasında sırf soygunculuk amacıyla pusu kurulup arabaların önü kesilmiş olmakla beraber hadisenin böyle feci bir şekilde sonuçlanmasına mebusların yanlarında bulunan muhafızlar sebebiyet vermişlerdi. Zira mütecevizler sadece soygunculuk gayesiyle pusu kurmuşlar, ancak gördükleri mukabele üzerine silah kullanmışlardı. Olaya karışan çete, son günlerde Çarşamba'nın köylerinde türeyen ve halkı soymak gibi adı şekavet işlerine başlayan Balıkesirli Hasan Çavuş çetesiydi. Civarda bundan başka Hamit, Aziz Kadı, Hafız isimlerindeki eşkıyalar da kol geziyordu. Ziya ve İzzet Beylerin ölümüyle sonuçlanan olaydan sonra bunların mebus olduğunu anlayan soyguncular diğerlerine dokunmadan kaçtılar. Öldürülen mebusların cenazeleri Samsun'da tekfin edildikten sonra, bayrağı yarıya çekilmiş özel bir motorla 8 Mayıs günü saat ikide Trabzon'a getirildi. Mebusların katlini vilâyete yapılmış bir saldırı olarak gören ve gerekirse silahlanıp suçluları cezalandırmak istediklerini yetkili makamlara iletmiş bulunan halkın heyecanı arasında polis ve jandarma tarafından iskeleden alınan cenazeler galeyanı bir kat daha artırdı. Eyüpzâde İzzet Bey'in cenazesi önce evine getirildi. Bir müddet sonra Osmanlı sancağına sarılan tabutu belediye binası önüne getirilerek burada cenaze namazı kılındı. Trabzon'daki hemen bütün mağazaların kapandığı bugünde on bin kişi civarında büyük bir kalabalığın iştirak ettiği cenazeye ayrıca, Fransız mümessili

Lepissier ile Rumca yayınlanan gazetelerin temsilcileri de katıldılar. Faik Ahmet Bey'in yaptığı konuşmadan sonra, meydandan İmaret Kabristanı'na gelindi ve İzzet Bey'in cenazesi Hatuniye Camii bahçesine defnedildi.

Hamit Bey'in Ankara'ya giden mebuslara vererek Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği arızanın "emrivaki" ve "akıl öğretmek" şeklinde telakki edilip iyi karşılanmamasına rağmen, bu defa Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'i Ankara'ya getirebilmek için Trabzon namına irşâd-ı delâlette bulunabilecek bir zata duyulan kesin ihtiyaçtan bahisle ona kendi silahıyla mukabele ediyordu. Bu telgrafa Hamit Bey'in cevabı şöyle oldu:

Pek müstaceldir.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. Şifre 7.6.36 Numro bir. 18 Mayıs 36 tarihli telgrafnâme-i âlîlerine henüz dest-res olunmadığı gibi bu şifre de şimdi vürûd etmiştir. Emr-i sâmilere tevfikân ilk emin vasıta ile hareket tabiidir. Ancak Dahiliye Vekâleti'ne arz olunup ahval-i mahalliyyeye adem-i vukûf itibariyle lâıyk olduğu ehemmiyetle telakki olunamayan bir noktayı zat-ı devletlerine tekrar ve izah eylemek mecburiyetindeyim. Şöyle ki: Sinîn-i salife, ahvali her yerde olduğu gibi ahali daha hassas ve asabî olan Trabzon'da da idare-i askeriyeye karşı bir eser-i tehaşî bırakmıştır. Bundan maada gayet namuskâr ve saf olan Rüştü Bey'in maiyet-i zabitanından bulunanların halk nazarında sabıklarından dolayı menfur ve ahiren zararından yaşamakla maznun kesanla fart-ı ihtilât ve ber-mucibi tebliğ icra-yı vekâleti şimdîye kadar teminine çalıştığım ahengi muhakkak surette ihlâl edecek ve heyet-i âliyyelerine bilhassa şu sırada hudusi arzu olunmayan uygunsuzluklara yol açacaktır. Son günlerde tevali eden müracaat ve istirhamatın saiki benim liyakatım değil, esbab-ı anifeye mebni tahakküme maruz kalmak korkusudur. Binaenaleyh bir diğğinin i'zamı gayr-i kabil olduğu halde yine Rüştü Bey'in muavenetinden istifade olunmak üzere vekâletin şimdilik azimetinin tehiriyle Kadı Efendiye veya memurin-i mülkiyeden bir diğğine tevdiine müsaade buyurulması veya mamafih herçi-bâdâbâd Fırka Kumandanının memuriyeti icab ediyorsa keyfiyetin iradesi mütemennadır efendim.

12.6.36 / 1920

Hamit⁶⁰

⁶⁰ Özel Notları, Defter no: 4, s. 22-23.

Hamit Bey, bu telgrafında asker olması sebebiyle Rüştü Bey'in vekâletini münasip görmediğini beyan etmekle beraber her şeye rağmen bu vazifenin Rüştü Bey'e verilmesi halinde ise "kerhen" de olsa razı geleceğini ifade ediyordu. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa yazdığı cevapta "zaruretler gereği olarak" Rüştü Bey'in vekâletinde ısrar etmenin ötesinde Hamit Bey'in gururunu okşamaktan da geri kalmadı. Hamit Bey'e göre bu cevap "samimiyetten uzak bir şekilde"⁶¹ yasak savmak kabilinden kaleme alınmış görünüyordu:

Trabzon Valisi Hamit Beyefendiye

C.12 Haziran Vekâlet hakkındaki mütalaa-i âlileri ehemmiyetle nazar-ı dikkate alındı. Mamafih Rüştü Bey'in tayini için verilen kararın mumaileyhçe de malûm olmasına binaen Rüştü Bey tarafından deruhte edilmesini zarurî kılmıştır. Mamafih Rüştü Bey vekâleti aldıktan sonra nokta-i nazar-ı âlileri dâhilinde Kadı Efendi'nin veya mahal-i memurin-i mülkiye veya eşraftan bir diğeriyle süratle tebdili maruzdur efendim.

15.6.36 / 1920

Mustafa Kemal⁶²

Hamit Bey'in ısrarla Ankara'ya çağırılması karşısında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Belediye ve Ticaret Odası heyetlerince 8/9 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Ankara'daki Trabzon mebuslarına ve Kâzım Karabekir Paşa'ya telgraf çekilerek Hamit Bey'in "durumun gelişmesine kadar Trabzon'da bırakılması ve çağırılmasından vazgeçilmesi" istendi. 11 Haziran tarihli telgrafiyle keyfiyeti Kâzım Karabekir Paşa'ya bildiren Mustafa Kemal Paşa'ya göre Hamit Bey "bir özel maksat için oradan ayrılmak istemiyor ve Trabzon muhitini buna alet etmeye çalışıyordu. Bu sebeple yerinde bırakılamazdı. Trabzonlular valilerini bu kadar severlerken, Mustafa Kemal Paşa onun yerinde kalmasını istemiyordu. Kâzım Karabekir Paşa ise bu gelişmeler karşısında Hamit Bey için "Trabzon'da şahsî mevkiini teminle ne yapacaktır? Mesele şahsî midir, nedir?" diye kendi kendine sormaktan geri kalmayacaktı.⁶³ Bütün bu gelişmeler karşısında pek tabî olarak

⁶¹ Eken, *Hamit Bey*, s. 576.

⁶² Eken, *Hamit Bey*, s. 576.

⁶³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 747-748. Trabzonlularla Mustafa Kemal Paşa arasında, Erzurum Kongresi'nde Eyüpzâde Ömer Fevzi Bey ve arkadaşlarının tutumu ile başlayan, Sivas Kongresi'nde Eyüpzâde İzzet Bey ve arkadaşlarının

Trabzonluların ve Hamit Bey'in hareket tarzlarının haklılığına işaret eden neşriyat yapan *İstikbâl* gazetesi 10 Haziran 1920 tarihli nüshasında valinin "Ankara'da bulunmasından ziyade Trabzon'da kalmasının faydalı olduğuna" dair bir yazı yayınladı:

"Evvvelce Trabzon mebusluğuna tayin edilmiş olduğu halde mevkiin ehemmiyet ve nezaketi hasebiyle Büyük Millet Meclisi'nce mezun addedilen vilâyetimiz Valisi Hamit Beyefendi vukuf ve mesai-i alimânelerinden istifade olunmak üzere ahiren Dahiliye Vekâleti'nce Ankara'ya davet edilmiş ve bu haberi işiten memleket ahalisi tarafından müşarünileyhin vilâyette kalması hususunda izhar eylediği arzu-i umumî Müdafaa-i Milliye, Belediye ve Ticaret Odası Heyetleri'nce Büyük Millet Meclisi'ne arz edilerek, müşarünileyhin avdetinden sarf-ı nazar olunması talep ve rica olunmuştur. Vilâyetimizde henüz pek kısa olan zaman-ı memuriyetlerinde halkın teveccüh ve itimadına mazhar olan ve memlekette kiyaset ve dirayet-i idaresiyle bir aheng-i umumî tesisine muvaffak olmuş bulunan Hamit Beyefendi'nin Ankara'da bulunmasından ziyade vilâyetimizde bulunmasını faydalı ve müreccah görmekteyiz. Büyük Millet Meclisi'nin arzu-i ahaliyi i'sâf edeceğine şüphesiz addeyleriz."⁶⁴

Meselenin böyle bir şekil alması nihayet Erkânıharbiye umumiye Reisi İsmet Bey'in de devreye girmesine yol açtı. İsmet Bey'in meselenin halli için gerekirse sert tedbirlere başvurabileceğini ifade ettiği telgrafı 9 Haziran tarihlidir.

Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'dan sonra, İsmet Bey'in de devreye girmesi Kâzım Karabekir Paşa'ya göre lüzumsuz olmanın ötesinde, her ikisinin de yetkileri dışındaydı.⁶⁵ Hamit Bey'e göre de böyle bir tavır vilayet makamının cebren işgalinden başka bir şey değildi.⁶⁶ Bununla beraber Kâzım Karabekir Paşa, bu meselede Ankara ile çatışma içine girmekten itina ile kaçındı. Bu sebeple Trabzon Müdafaa-i Hukuku'nun 8/9 Haziran tarihli müracaatına 11 Haziran'da verdiği cevapta "Hamit Bey'in Trabzon'un selameti için Büyük Millet Meclisine katılması gerekir" diye kendi samimi

tutumu ile süregelen anlaşmazlık, Bolşeviklik konusunda Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in tutumu ve nihayet Mebus İzzet Bey'in öldürülmesi ile yeni ve daha ciddi bir safhaya girmiş bulunuyordu. Goloğlu'na göre Vali Hamit Bey'in Trabzon'dan alelacele Ankara'ya getirilmesi isteği sadece bu anlaşmazlığın doğurduğu korkudan ileri gelmişti (Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 260).

⁶⁴ *İstikbâl*, 10 Haziran 1336/1920, S. 145.

⁶⁵ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 748.

⁶⁶ Eken, *Hamit Bey*, s. 576.

kanaatini yazdı. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın "Rüştü Bey'in doğrudan doğruya vilâyet işlerini üstlenmesi gereğinin kendisine emir buyrulması" yolundaki isteğini yerine getirmiş olmak için de Rüştü Bey'e işi daha fazla sürdürmüyüp emrini alır almaz hükümete giderek vali vekâletini teslim alması için kesin talimat verdi.⁶⁷

Kendisinin Trabzon'da bırakılması için ilgili yerlere yapılan müracaatların kesinlikle bilgisi ve müdahalesi dışında olduğunu kaydeden Hamit Bey'e göre, bu olay onun teşvikine atfedilerek Ankara'nın kızgınlığını artırmış ve isteklerinde ısrara sevk etmiştir. Yine Hamit Bey'in hatıralarında kaydettiğine göre, bu müracaatlar Trabzonluların askerî idarenin, itidal ve basiret süzgecinden yoksun kalacak olan müfrit hareket ve kararlarından korkarak telaşa kapılmaları sonucu yapılmıştı.⁶⁸ Trabzonluların askerî idareye karşı takındıkları tavırlar konusunda Hamit Bey ile Kâzım Karabekir Paşa'nın düşüncelerinin bu defa aynı paralelde olduğu görülüyor. Hamit Bey son gelişmeler üzerine kendisine halef olarak mutlaka sivil menşeli biri üzerinde ısrar gösterirken, Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Bey'in tehdit yollu olarak gerekirse Trabzon'da Halit Bey'i görevlendirebileceğini ifade etmesi karşısında "ehven-i şer" olmak üzere Rüştü Bey'in vilâyet vekâletini almasını uygun gördü.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Rüştü Bey'e 11 Haziran'da çektiği telgrafla "emrini alır almaz Vilâyet Vekâletini teslim alması" yolundaki kesin talimatına rağmen Hamit Bey 21 Haziran 1920'ye kadar Trabzon Valiliğindeki fiilî görevine devam etti.⁶⁹

Sonuç

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali ve Mebuslar Meclisinin kapatılması ile ortaya çıkan yeni süreçte, Ankara'da toplanacak "millî meclis" için seçim çağrısı ile başlayan gelişmeler Trabzon'da bir "seçim krizine" yol açtı. Ne var ki bu durum "seçim sürecinin" ortaya çıkardığı basit anlaşmazlıklardan daha başka bir şey ifade etmekteydi. Zira bu olayda çatışmaların ve anlaşmazlıkların tam da merkezine oturmuş bulunan biri vilayet bir diğeri vali olmak üzere iki varlık, yakın geçmişte her biri tek başına muhalif tavırları ile ön plana çıkmış durumdaydılar. Üstelik şimdi

⁶⁷ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 748.

⁶⁸ Eken, *Hamit Bey*, s. 576.

⁶⁹ *İstikbâl*, 23 Haziran 336/1920, S. 149.

“ikisi bir arada” çok daha çetin bir sorun olarak algılanmaya müsait hale gelmişlerdi. Gerek Trabzon şehrinin ve gerekse vali Hamit Bey'in kalender dik başlıkları dışarıdan kuşkuları tetikleyecek derecede birbirleriyle örtüşür bir durum arz etmeye başlamıştı. Hemen ilave edelim: Endişeleri artıran bir diğer faktör de biri mekan biri insan olmak üzere söz konusu iki unsurun inisiyatif alma iradesini ortaya koyabilme alışkanlıkları olmuştur.

Soruna Ankara açısından bakıldığında ise gelişmeler karşısındaki tavrında, basit bir vehmetme ve itham etme telaşını değil, güçlü bir irade ortaya koyma kararlılığını aramak icap eder. Bu krizle ortaya çıkan iletişim sıkıntıları genelde Millî Mücadele döneminin en önemli sorunlarından birini teşkil eder. Ayrıca bu durum bir kadro ve örgütlenme sorunu, yani daha açık şekilde askeri ve mülki erkân ilişkileri içinde ön plana çıkan bir uyum ve güven sorunudur.

Seçimlerin yapılıp yapılmamasıyla ilgili anlaşmazlığın yaşandığı bu süreçte Ankara-Erzurum-Trabzon hattında krizin çözümlüyle ilgili toplam 26 adet yazışma olmuştur. Bunlardan 11 adedi, içinde bulunulan şartlar sebebiyle Trabzon'daki mevcut durumun seçimlerin yapılmasına uygun olmadığını bildiren 25 Mart tarihli telgraf ile nihayet seçim kararının alındığı 10 Nisan tarihleri arasındadır. Geri kalan 15 adet yazışma ise Trabzon mebusu seçilen Vali Hamit Bey'in Ankara'ya getirilmesi konusuyula ilgili olmak üzere 12 Mayıs-9 Haziran tarihleri arasında yapılmıştır. Toplamda 26 adedi bulan bu yazışmaların sadece 3 tanesi doğrudan muhataplar sorunun her iki ucunda bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Vali Hamit Bey arasında gerçekleşmiştir. Diğerleri tahmin edileceği üzere Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki Kazım Karabekir Paşa ve Trabzon'daki Fırka Kumandanı Rüştü Bey arasında yapılmıştır. Bu ortamda Kazım Karabekir de “Mustafa Kemal Paşa neden madunlarımla verdiği söze rağmen haberleşiyor. Trabzon kendilerine aleyhtar olduğu hâlde nasıl güveniyor? Vali Hamit Bey'le daha mı hususidirler”⁷⁰ diye serzenişte bulunarak bu “kuşku kumkumasından” kendisini kurtaramayacaktır.

Kaynakça

Akbal, İsmail, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*,

⁷⁰ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 670.

- Trabzon, 2008.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, İstanbul 1992.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. I, 14. Baskı, İstanbul, 1982.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, haz. Nimet Arsan, Ankara 1964.
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Şubat 1986.
- Eken, Halit, *Bir Millî Mücadele Valisinin Anıları: Kapancızâde Hamit Bey*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.
- Erdeha, Kamil, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975.
- Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 26, Aralık 1958.
- İstikbâl*
- Kandemir, Feridun, "Millî Mücadelede Valiler", *Tarih Konuşuyor*, C.VIII, İstanbul, (Haziran) 1968, S. 53.
- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1988.
- Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991.
- Özel Notları*, Defter No: 4.
- Peker, Nurettin, *İstiklâl Savaşının Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, İstanbul, 1955.
- Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919 - 1938), Cild II, (Nisan-Aralık 1920) (British Documents on Atatürk 1919 - 1938, Volume 2, April-December 1920)*, Ankara, 1973.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, C. I, 3. Basılış, Ankara 1959.
- Umur, Hasan - Pasin, Adil, *Samsun'da Müdafaa-i Hukuk*, İstanbul, 1944.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Haz. Sadi Borak, İstanbul, 1982.
- Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salıhoğlu, İstanbul, 1987.

TRABZON'DA ÖĞRETMENLER VE OKULLARIN MİLLÎ MÜCADELE'DEKİ YERİ

Rahmi ÇİÇEK*

Giriş

Rus işgali döneminde (1916-1918) Trabzon şehri büyük bir tahribata uğradı. Doğal olarak bu tahribattan şehirde bulunan okular da nasibini aldı. Okulların büyük bir çoğunluğu işgal döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verdiler, çünkü Türk nüfusun büyük çoğunluğu işgal öncesinde şehri terk etmişti. Terk edilen okul binalarının bir kısmı işgal döneminde Ruslar tarafından askeri amaçlarla kullanıldı. Bu nedenle savaş sonrasında Trabzon'a dönen nüfusla birlikte şehirde eğitim kurumları yeniden organize edilmeye başlandı. Şehir merkezindeki okulların tamir ve bakımları yapılarak, yeniden eğitim ve öğretime başlanması sağlandı.

Trabzon ve çevresinde eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu Trabzon Maarif Müdürlüğü 1918-1920 döneminde vilayet genel bütçesinden sağlanan imkânlarla vilayet merkezinde bir Darülmualimin, üç erkek ve bir kız iptidaisi, merkeze bağlı yerleşim yerlerinde ise on yedi erkek ve bir kız iptidai mektebi açılmasını sağladı.¹ 1921 yılında on beş erkek, iki kız iptidai mektebi açıldı. 1922 yılı bütçesinde ise genel vilayet bütçesi imkanları ile bir Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) ile iki kız altı erkek iptidai mektebi açılması öngörülmüştü. Bu dönemde Trabzon Maarif Müdürlüğü'nü Trabzon Lisesi eski müdürü Rıfki Bey yürüttü.

Milli Mücadele yıllarında Trabzon merkezde: Fatimiye İnas (Kız) Mektebi, Osman Gazi Mektebi, Fatih Numune İnas (Kız) Mektebi, Tatbikat, Selim-i Evvel, Numune-i Edep Zeytinlik ilkokulları ile Sultani (Orta Okul, Lise) ve Darülmualimin (İlk Öğret-

* Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon 2004, s. 206-207.

men Okulu)², Sanayi Mektebi ve Öksüzler Yurdu adı altında eğitim kurumları bulunuyordu.

Bu eğitim kurumları ve bu kurumlarda görev yapan öğretmenlerle öğrenciler, Millî Mücadele süresinde şehirde yapılan her türlü milli hareketi destekleyici faaliyetin içerisinde yer almışlardır. Bu faaliyetler millî hislerin güçlenmesi için yapılan toplantılar, gösteriler, mitingler, protestolar şeklindeki düzenlemelerdir. Bu organizasyonların büyük bölümü Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde yapılmıştı. Yapılan bu etkinliklerde okullar şiir, temsil, fener alayı gibi çeşitli öğrenci etkinlikleriyle dahil olmuşlardır. Öğretmenler ise okullarda öğrencilerin aktivitesini organize eden ve onların bu etkinliklerdeki rollerini belirleyen öğreticilik yanında, toplantıların konuşmacısı ve organizatörü olarak görev almışlardır.

Öğretmenlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Diğer Kuruluşlardaki Rollerini

Trabzon'un düşman işgalinden kurtuluşu sonrasında şehre geri dönerek eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan birçok öğretmen 1919 başlarında mesleki dayanışmayı sağlamak amacıyla bir öğretmen cemiyeti kurmuşlardı.³ Her ne kadar bu cemiyet öğretmenlerden oluşsa bile derneğin çalışmalarına Trabzon'un ileri gelenleri de dâhil edildi. Cemiyet binası, Trabzon'da siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların konuşulup, görüşüldüğü bir mekân konumuna geldi.⁴ Cemiyet ve buradaki öğretmenler, 12 Şubat 1919 yılında kurulan Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında etkin oldular. Cemiyetle ilgili ilk çalışmalar, öğretmenlerin dâhil olduğu toplantılarda şekillenmişti. Trabzon Darülmualimin Müdürü olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'na göre başta Trabzon İttihat ve Terakki şubesi ileri gelenleri ve öğretmenler muhacirlikten dönüş sonrasında bir araya gelerek geceleri

² Hüseyin Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi*, C. I, Trabzon 2008, s. 202; Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 208-220.

³ Derneğin idare heyeti içerisinde Tarih-Coğrafya Öğretmeni Halil Nihat, İlköğretim Müfettişi Mahmut Muammer, Pedagoji ve Ders Uygulama Öğretmeni Hıfzırahman Raşit, Uygulama Okulu Başöğretmeni Mehmet Salih, Zeytinlik Mektebi Başöğretmeni Halit Bey'le Derneğin başkanlığını yapacak olan Dar'ül-mualimin Müdürü Mustafa Reşit bulunuyordu. Ülkü Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2015, s. 421.

⁴ Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme...*, s. 422.

yaptıkları görüşmeler sonunda, Trabzon'da siyasi bir cemiyet kurulmasını kararlaştırmışlardı.⁵ Kurulan Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin 5 kişilik yönetim kurulu üyesinden biri olan Niyazi Tayyip Bey de bu öğretmenler arasında yer alıyordu.⁶ 1922 yılı Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti seçimlerinde beşer kişilik iki liste seçime girmiştir. Bunlardan birisinde Darülmuallimin Müdürü Mustafa Reşit, Hoca Tefvik Efendi ile öğretim müfettişi Mahmut Muammer Bey de vardı.⁷

Yine benzer şekilde Millî Mücadele'nin önder kuruluşlarından biri olan Türk Ocaklarının kuruluşunda da öğretmenler aktif roller üstlenmişlerdi. 1919'da Trabzon'da yeni kurulan Türk Ocağı'nın kurucuları arasında Sultani Edebiyat ve Felsefe öğretmeni Murat ile Darülmuallimin müdürü Mustafa Reşit Beyler vardır.⁸ Şehirde Millî Mücadele döneminde kurulmuş olan pek çok dernek ve kuruluşta öğretmenler aktif roller üstlendiler. Mustafa Reşit Bey, Millî Mücadelenin verildiği yıllarda toplumsal dinamizmi ayakta tutmak ve savaşlar dolayısıyla kimsesiz kalan çocukların yardımına koşmak amacıyla sosyal ve psikolojik hizmet veren örgütlenmeler içerisinde de yer almıştır. Bu anlamda 1922 yılında Trabzon'da oluşturulan Gençler Alayı kumandanı muavinliği görevini öğretmenler üstlenmişti. Yine aynı yıl Trabzon'daki Kimsesizlere Yardım Cemiyeti'nde aza olarak öğretmenler görev aldılar.⁹

Bu kuruluşların idari yapısı dışında pek çok öğretmen, kuruluşların düzenlediği faaliyetleri organize ederek faaliyetlerine katıldılar. Bu dönemde oluşturulan Kızılay ve İhtiyat Zabıtları¹⁰

⁵ Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 2008, s.28

⁶ Zeki Sarıhan, *Maarif Ordusu*, İstanbul 2013, s. 323.

⁷ *Zafer*, 7 Kanunuevvel 1922; Sarıhan, *Milli Mücadele'de...*, İstanbul 2013, s. 189-190.

⁸ *İstikbal*, 3 Kanunuevvel 1919.

⁹ Öksüz-Usta, *Tarakçıoğlu...*, s. 28.

¹⁰ *İstikbal*, 27 Eylül 1923.

gibi kuruluşlarla 1920¹¹ ve 1922¹² yıllarında oluşturulan iki öğretmen derneği ortak pek çok faaliyet yürütmüşlerdir.¹³

Mesleki bir örgütlenme içerisinde bulunan öğretmenler, 1919-1923 yılları arasında üç farklı öğretmen derneği çatısı altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmı mesleki dayanışma ve öğretmen sorunlarıyla ilgili olsa bile, kurulan cemiyetler, toplumsal sorunlar ve yürütülen Millî Mücadele'nin doğurduğu boşluğu dolduracak faaliyetlerde de bulundular. Mesleki faaliyetlerden en önemlisi ve Millî Mücadele dönemi eğitim tarihimiz açısından da önemli bir yere sahip olan Maarif Kongresine katılacak delegelerin seçimi ile kongrede dile getirilecek sorunların tartışıldığı toplantılardır. Öğretmen cemiyetinin gerçekleştirdiği toplantıda, Ankara toplanacak olan kongrede eğitim sorunlarının tespiti noktasında geniş katılımlı öğretmen görüşleri alınmıştır.¹⁴ Toplantılar sonrasında Ankara'da yapılacak olan kongreye Maarif Müdürü Rıfkı, Darülmuallimin Müdürü Mustafa Reşit ve Sultani Mektebi Müdürü Şevket Bey'in katılımı kararlaştırılarak, kendileri eğitim sorunları konusunda öğretmen görüşlerini alarak Ankara'ya gitmişlerdi.

Eğitimle ilgili konularda eğitimcilerin görüşleri yanında öğrencilerin görüşlerinin de alındığı toplantıların yapıldığı görülür. Trabzon'da yayınlanan Genç Anadolu dergisinin 31 Mart 1922 tarihli sayısında yayımlanan "Maarif Teşkilatı" başlıklı yazıdan öğrenildiğine göre, Trabzon'da bulunan okul müdürleri ve öğrenciler Maarif Vekaletinden gelen bir yazıyı görüşerek eğitim programları hakkında düşüncelerini belirlemek üzere Muallimler Cemiyeti ile Sultani binalarında toplanarak görüş hazırlamışlardır.¹⁵

Öğretmen cemiyetinin gerçekleştirdiği faaliyetler arasında; "Halka ve bilhassa köylülere millî, sıhhi, iktisadi ve irfanı irşatta bulunmak" üzere çeşitli dersler verilmiştir. Bu dersler arasında Hat, Hesap, Kitabet, Kavaid ve İmla, Musiki gibi dersler bulun-

¹¹ 16 Eylül 1920'de Trabzon'da kurulan Muallim ve Muallimler Cemiyeti, Merkezi Ankara bulunan Muallim ve Muallimler Birliğine dâhil olmuştur. Bu tarihte yapılan toplantıya 60 muallim ve muallime katılarak yeni cemiyetin kurullarını oluşturmuşlardı. Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme...*, s. 422.

¹² 6 Ekim 1922 yılında ise öğretmenler yeni bir nizamname ile yeni bir yapılanma gerçekleştirdiler. Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme...*, s. 428.

¹³ Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 100-102, 124-136.

¹⁴ *İstikbal*, 10 Temmuz 1921.

¹⁵ *Genç Anadolu*, 31 Mart 1922.

maktadır. Cemiyet mensubu öğretmenler akşam saatlerinde Cemiyet binasında katılımcılara bu dersleri vermişlerdir.¹⁶

Cemiyetin gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden biri de 29 Nisan 1921 tarihinde düzenlenen “İdman Bayramı” kutlamalarıdır. Okulların katılımıyla yapılan bu bayramda birçok spor gösterisi gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Cemiyet, Trabzon’da bu tarihte kurulan pek çok spor kuruluşunu destekleyerek, sporun okullarda ve toplumda yaygınlaşması için büyük bir çaba sarf etmiştir.¹⁸ Aynı şekilde Cemiyetin faaliyetleri arasında gerçekleştirdiği konferanslar, tarihi ve dini sohbetler, tiyatro faaliyetleri ve müzik konserleri¹⁹ bulunmaktadır.²⁰ Cemiyet Trabzon esnaf ve tüccarlarına yönelik olarak “Defter Tutma Usulü” ve “Malumat-ı Tüccariye” dersleri adı altında düzenli olarak akşam dersleri şeklinde bilgilendirmelerde bulunmuştur.²¹ Kısaca 1919-1923 döneminde oluşturulan cemiyetler vasıtasıyla Trabzon’da, şehir hayatının örgütlenme ve sosyal faaliyetler konusunda öncülüğü öğretmenler yapmışlardır.

Trabzon’da Öğretmen ve Öğrencilerin Katıldığı Etkinlikler

Millî Mücadele döneminde şehir hayatının en önemli protesto ve sevinç kaynaklarından biri yapılan mitingler, törenler ve açık alan toplantılarıdır. Bu etkinliklerde okullar ve öğrencilerle birlikte öğretmenler faal olarak görev yapmışlardır. Trabzon’da düzenlenen miting, tören ve açık hava toplantıları genellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin öncülüğünde düzenlenmiştir. Mitinglerde ilk ve son toplanma mahalli Zağanos (Atapark) Meydanı olmuş, konuşma ve gösteriler çoğu kez bugünkü Meydan Park’ta yapılmıştır. Mitinglerde daha ziyade Türkiye’nin haksız işgali ve bu işgalde İngiltere ve Yunanistan’ın rolünden, Türk milletinin ve ordusunun büyüklüğünden, Türk zaferinin öneminden bahsedilerek halka ümit ve güven verilmiştir. Mitinglerde genellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına *İstikbal* gazetesi başyazarı Faik Ah-

¹⁶ *İstikbal*, 16 Mart 1921; Köksal, *Trabzon’da Dernekleşme...*, s. 423.

¹⁷ *İstikbal*, 1 Mayıs 1921.

¹⁸ Trabzon’da Millî Mücadele Döneminde kurulan spor kulüpleri ve sosyal kulüplerle ilgili olarak bkz. Hikmet Öksüz-Veysel Usta- Atilla Bölükbaşı, *Trabzon’da Spor*, Trabzon 2011, s. 81-198.

¹⁹ *İstikbal*, 7 Eylül 1922; 21 Kanunuevvel 1922.

²⁰ Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon’da Tiyatro*, Trabzon 2017, s. 69-79.

²¹ Köksal, *Trabzon’da Dernekleşme...*, s. 426-427.

met, yazı işleri müdürü Ebulhamit Hüsnü, Avukat Salih Zeki ve Öğretmen Okulu müdürü Mustafa Reşit konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmacılardan ikisi; Avukat Salih Zeki ve Mustafa Reşit Beyler öğretmen kimliğine sahipti.

Trabzon'da Millî Mücadele Dönemi'nde ilk mitinglerin yapılmasına İzmir'in işgali ve bu işgali protesto amacıyla Kazım Karabekir'in telkin ve gayretleriyle başlanmıştır. Bu gayret ve teşviklere karşın, şehrin İtilaf Devletleri donanması tarafından işgal edilme riskine karşı 1921 yılına kadar geniş katılımlı miting ve gösteriler yapılamamıştır. Bu tarihe kadar yapılan en büyük mitinglerden biri 20 Ocak 1920'de yapılan İtilaf Devletlerinin protesto edildiği mitingdir.²²

Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinin kazanılmasından sonra milli heyecanın artmasıyla birlikte büyük çaplı, okullar ve öğretmenlerin de katılımıyla mitingler yapılmaya başlandı. İkinci İnönü zaferi dolayısıyla yapılan miting ilgili verilen bilgide; "Akşam üzeri Zağanos Meydanında toplanan asker, jandarma, polis ve öğrenciler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından hazırlanan fenerleri alarak katıldılar. Kafile buradan belediye önüne geldi. Burada öğrenciler İnönü zaferiyle ve İzmir'le ilgili şiirler okudu. Törenin sona ermesinden sonra bando ve öğrenciler marş söyleyerek Reşadiye caddesinden tekrar Zağanos Meydanına döndüler."²³denilmektedir.

23 Nisan'ın yıl dönümü dolayısıyla Güzelhisar'da 1921 ve 1922 yıllarında Milli bayram kutlamaları yapıldı. Bu törenlerde Öğretmen okulu Müdürü Mustafa Reşit Bey günün "ulviyet ve kutsiyetinden" bahseden konuşmalar yapmıştır. Şiirler okunduktan sonra sıra ile Belediye, Tümen Müdafaa-i Hukuk ve Hükümet daireleri önünde durulmuş ve İstiklal Marşı okunmuştur. Çocuk alayları tarafından yapılan atışlardan sonra tören sona ermiştir.

Yine 1920 ve 1921 yıllarında şehirde Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıl dönümleri etkin bir şekilde kutlanmıştır. Bu kutlamalarda okul ve öğrencilerin törenlerdeki rolleriyle anlatımlara yansayan bilgilerde; 30 Aralık Perşembe günü halk erkenden ilk toplanma yeri olan Zağanos Meydanı'nı doldurmuştu. Çok sayıda kız ve erkek öğrenci ellerindeki bayraklarla törendeki yerlerini almışlardı. Törene katılan okullar; İnas Mektebi, Tatbikat Mektebi,

²² Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 150-151.

²³ Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 151-152.

Darüleytam, Sultani, Vahdettin Numune Mektebi, Numune-i Edebi Mektebi, Selim-i Evvel Mektebi ve Dar'ül-muallimin idi.²⁴

1921 yılında kutlanan bayramlardan biri de 23 Temmuz bayramıdır. 1908 yılında kabul edilen Meşrutiyet bayramı 1921 yılında Trabzon'da öğrencilerin de katılımıyla kutlanmıştır. Bayram sırasında öğrenciler tarafından milli oyunlar oynanmış ve idman grupları tarafından futbol karşılaşması yapılmıştır.²⁵

Sakarya Savaşı'nın ilk günlerinde 24 Ağustos 1921'de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Millet Bahçesinde binlerce kişinin katılımıyla büyük bir miting düzenledi. Öksüzler Yurdu öğrencilerinden birinin "Türk Çocuğunun Duası" adlı şiiri okunduktan sonra mitingde, sırasıyla Ebul Hamit, Salih Zeki birer konuşma yaptı.

Sakarya savaşının kazanılmasından sonra kutlamalara daha fazla önem verildi. 12 Eylül günü Trabzon'da millî gösteriler ve şenlikler yapıldı. 12 Eylül 1921'de İnönü Meydanında yapılan mitingde Ağaoğlu Ahmet Bey halka hitap ederek Millî Mücadele'nin önemine değinerek; Türk milleti ve ordusunun fedakârlığından örnekler verdi. Ardından Faik Ahmet Bey ordunun kahramanlığından ve zaferin büyüklüğünden bahsetti. Geçit resminden sonra Öksüzler Yurdu öğrencileri tarafından İzmir'in şerefine "Sarı Zeybek" ve "Bıçak Oyunu" oynandı.²⁶

Trabzon'da ilk zafer bayramı kutlamalar 13-26 Eylül 1922 tarihinde Kazım Karabekir'in de katılımıyla yapılmıştır. 25 Ağustos'ta 50 kişilik bir müfrezeyle Trabzon'a gelen Paşa, 9 Ekim tarihine kadar burada kalmıştır.²⁷

İzmir'in ve Bursa'nın kurtuluşundan sonra 13 Eylül'de Trabzon'da büyük bir kutlama ve miting yapılmıştır. Zağanos Meydanı'ndan başlayan mitingde halkın yanı sıra mülki ve askeri yetkililer, öğrenciler ve Trabzon'daki muhtelif derneklerin temsilcileri katıldı. Mitingin katılımcıları şunlardı:²⁸

"1-Şark Cephesi Mızıkası, 2-Şehit Yavruları, 3-Ulema, Meşayih, Dedegan, 4-Erkek Askeriye ve mülkiye, zabitan ve memurin, 5-Meclis-i idare, Müdafaa-i Hukuk, Encümen-i Vilayet, Belediye, Hilal-i Ahmer, Ticaret Odası, Baro Heyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti-

²⁴ Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 158.

²⁵ Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 161.

²⁶ Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon 1998, s. 39-45.

²⁷ Çapa-Çiçek, *Trabzon'da Yaşam*, s. 154-155.

²⁸ *İstikbal*, 14 Eylül 1922.

ti, Eşraf ve Tüccar, Muallimler Cemiyeti, İdman Ocağı, İdman Grubu, Kayıkçılar Heyeti, 6- Anas Mektepleri, 7-Altıncı, yedinci, sekizinci çocuk alayları, Sultanı ve Darülmualimin, 8-Kıtaatı Askeriye, Cebel ve Sahra bataryaları, 9-Milli Çalgı, atlı ve yaya ahali-i belde.”

Katılımcılar kesilen kurbanların ardından resmigeçitte bulundular. Resmigeçitte; cephe şehit yavruları, kız mektepleri, çocuk alayları, Eytam Sanayi Mektebi, Sultani ve Darulmuallimin, hücum taburları, tüfeklerinin ucu zafer dalları ve güzel Türk bayrakları ile pek zarif bir surette süslenmiş elli dördüncü alayın birinci taburları, cebel ve sahra bataryaları, müfreze-i bahriye bulunuyordu.

Topluluk, yürekleri dolduran bugünün ve iftihar hisleri arasında Güzelhisar'a vası olduktan sonra, buradaki törene Kazım Karabekir Paşa, Vali Hazım (Tepeyran) Bey, Kolordu komutanı Ali Sait Paşa, Tümen Komutanı Galip Bey, askeri ve mülki erkân katıldı. Okunan duaların ardından İstikbal Gazetesi sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Bey ve Kazım Karabekir birer konuşma yaptılar. Kazım Karabekir Paşa, bu zaferde ordu kadar bütün halkın ve özellikle “ordunun malzeme ve cephanesini sırtında taşıyan fedakâr Türk kadınının, köylünün” büyük bir şeref payı olduğunu söyledi. Kurbanların kesilmesi ve 101 pare top atışından sonra halk İnönü Meydanı'nda toplandı.

İnönü Meydanı'nda Avukat Zeki Bey ile Darülmualimin öğretmenlerinden Hıfzırrahman Raşit (Öymen) Bey birer konuşma yaptılar. Kazım Karabekir, Vali ve Rus Konsolosunun da hazır bulunduğu törende öğrenciler muhtelif spor gösterilerinde bulundular. Erzurum'dan gelen şehit çocukları tarafından “Öğüd”ler okundu, ardından meydana şeritlerle bir Türkiye haritası çizilerek bunun üzerinde modern ulaşım araçları temsil edildi. Gündüz yapılan zafer kutlamaları, millî ve mahalli oyunları müteakip geçit resmiyle sona erdi.

13 Eylül günü bütün şehir resim, tak ve yazılarla süslenmiştir. Belediye binasında “yaşasın masum milletin hak uğrunda kan ve can veren kahramanları yaşasın, bizi Güzel İzmir ve Bursa'mıza kavuşturan aslanlar, fedakâr ordumuza binlerce yüz binlerce hürmet” yazısı okunuyordu. Meydan'da Sıra Mağazalar idaresinde, “Güzel İzmir'i kurtarmakla saadet saçan zaferler doğuran sevgili kahraman ordumuza şükran”; bir kitapçı dükkânına, “Kahrolsun Yunan ordusu”; bir berber dükkânına “Yaşa bin yaşa ey

muzaffer ordu" yazılı afişler asılmıştı. Kırzadeler ticarethanesinin önündeki iki büyük takın üstüne Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşaların resimleri yapılmıştı.

Trabzon'daki kutlamalara gece de devam edilmiştir. Gece yapılan kutlamalarla ilgili olarak İstikbal şu bilgileri vermektedir:²⁹

"Gece her taraf bütün şehir, limandaki vapurlar kâmil denanmıştı. Yer yer hava fişekleri atılıyor ve ta yükseklerle çıkan bu nur-a nur izlerde mesut zaferimizin düşman yüreklerinde patlayan müthiş intikamı canlandırıyordu.

Ezani saat birden sonra Zağonus Meydanında toplanan mektepler, askerler, ahali kalabalık bir cem-i gafir halinde ellerinde fenerleri Uzun Sokak, Meydan tarikiyle Güzel Hisar'a gitmiş ve orada geç vakte kadar şenliklere, oyunlara devam etmiştir. Üç seneden beri bila-fasıla ve nevi mahrumiyet içinde milli müdafaa'nın malzemesini taşıyan kahraman bahriyelilerimiz, gemilerden hava fişekleri atmak suretiyle şenliklere iştirak ediyorlar. 3 senedir karanlık duran sahillerimizi nurlandırıyorlar."

Trabzon'da yayınlanan İstikbal gazetesi, Trabzon'da yapılan kutlama törenleriyle ilgi haber akışına 18 Eylül tarihli nüshasında da yer vermiştir. Kutlamaların devamı niteliğinde Trabzon'daki spor kuruluşlarıyla okullar arasında "Spor Şenliği" adı altında oyunlar düzenlenerek, yapılan yarışmaları kazananların ödüllendirildiği haberine yer vermektedir.³⁰

"Spor Eğlenceleri

Büyük Zafer ihtifali günü İnönü meydanında Trabzon gençlerinin yaptıkları spor eğlenceleri hakkında tafsilat geçen Çarşamba günü yapılan büyük zafer ihtifalinde Trabzon İdmançıları da İnönü Meydanında eğlence tertip etmişlerdi. Mecmuamızın müsaadesizliği yüzünden o zaman bu hususatta tafsilat veremiştik. Bugün bervech-i ati yazıyoruz:

1- 100 metre surat yarışı: İdman Ocağı, Darülmualimin, Mektep-i Sanayi ve Zeytinlik Numune Mektebi arasında yapılmış ve Zeytinlik Mektebinden İsmail Hakkı Efendi 12,5 saniye de birinci, pek küçük bir fark ile İdman Ocağından Ali Vedat Bey ikinci, Mektep-i Sanayiden İbrahim Efendi üçüncü gelmişlerdir.

²⁹ İstikbal, 14 Eylül 1922.

³⁰ İstikbal, 20 Eylül 1922.

2- 500 metre mukavemetli surat yarışı: Dar'ül-müalliminden Salih Efendi birinci, Mektep-i Sanayiden İbrahim Efendi ikinci, Darülmüalliminden İsmail Efendi üçüncü gelmişlerdir.

3- İdman Ocağı, Mektep-i Sanayii ve Darülmüallimin işti-
rak ettikleri iki kişi üç ayakla yüz metre yarışmasında İdman Oca-
ğından Alaettin ve Ömer Ahmet Beyler birinciliği, mektep-i sana-
yiden Mahmut ve Hüsnü Efendiler ikinciliği hazırunun kahkahala-
rı arasında kazanmışlardır.

4- Yüksek Atlama: İdman Ocağından Kuğu zade Süleyman Rıza Bey 1,60 metreden atlayarak birinci, Hulusi Bey 1,55 ile ikin-
ci, mektep-i sanayiden Hasan Efendi 1,45 ile üçüncü olmuştur.

5- Uzun Atlama: İdman Ocağından Süleyman Rıza Bey 6,5 metre atlayarak birinci, Mektep-i Sanayiden Hasan Efendi 5,75 ile ikinci, İdman Ocağından Hulusi Bey 5,37 ile üçüncü gelmiştir.

17 Mart 338 de Mektep-i Sanayi Bahçesinde icra edilen Ter-
biye-i Bedeniye müsabakasına nazaran uzun atlama rekorumuzun
şayan-ı ehemmiyet bir terakki gösterdiği müşahede olmuştur.

6- Sırıkla Yüksek Atlama: İdmandan Süleyman Rıza Bey hazırunun sürekli alkışları arasında 2,40 metreden aşarak birinci, Mektep-i Sanayiden Muzaffer Efendi 2,20 ile ikinci, Darülmüalli-
minden İsmail Efendi 1.60 ile üçüncü olmuştur.

7- Disk Atma: İdman Ocağından Süleyman Rıza Bey 28,55 metreye atarak birinci, Mektep-i Sanayiden Mustafa Efendi 25,55 ile ikinci, Darülmüalliminden İsmail Efendi 23,85 ile üçüncü gelmiştir.

8- Vasi sahada cephe yavruları tarafından tersim edilen Anadolu haritasında vesait-i nakliye ibreti temsil edilmiş ve pek ziyade takdirle alkışlanmıştı.

İdmancılarımızın gösterileri muvaffakiyet ve maharet-i tak-
dir eyleriz ve bu münasebetle gençliğe "1924 Olimpiyatlarına ha-
zırlanmalarını" hatırlatırız.

Görüldüğü gibi 1919-1923 tarihleri arasında Trabzon'da ya-
pılan etkinliklerde öğretmenler, okullar ve öğrenciler toplumun bilinçlenmesi ve Millî Mücadele ruhunun geniş toplumsal kesim-
ler tarafından benimsenmesi için yapılan etkinliklerde etkin roller üstlenmişlerdi. Bu durum şehirde yapılan ve halkın katılımıyla gerçekleşen bütün toplantı ve mitinglerde kendisini gösterdi.

Sonuç

Trabzon'da 1919 sonrasında başlayan Millî Mücadele hareketine halkın geniş çaplı destek verildiği bilinmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışından itibaren bölgedeki sivil ve askeri örgütlenme onun yanında yer almıştır. İşgallere karşı yurdun çeşitli bölgelerinde mücadele devam ederken, Trabzon gibi cephenin gerisinde kalan kentlerde cepheyi askeri ve moral olarak destekleyen birçok çalışma yapılmıştır. Cephe gerisindeki çalışmaların büyük çoğunluğu sivil örgütler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sivil örgütlenmenin bir kısmını öğretmenler ve öğrenciler oluşturdu. Savaş süresince Trabzon'da görev yapan öğretmenler, şehirdeki Millî Mücadeleyi destekleyen her türlü örgütlenmenin içerisinde yer aldılar. Aynı zamanda kurdukları meslek örgütleri vasıtasıyla hem mesleki dayanışmayı hem de milli ruhun güçlenmesine katkı sağladılar. Aynı şekilde öğretmenlerin görev yaptıkları okullar ve onların öğrencileri milli heyecanın yükselmesinde ve toplumsal tabana yayılmasında mihenk roller üstlendiler. Kısaca 1919-1923 dönemi Trabzon'unda millî heyecanının oluşmasında öğretmenler ve öğrenciler kilit rolleri ile halkın moral değerlerinin yükselmesine katkı sağladılar.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

İstikbal

Genç Anadolu

Zafer

Kitap ve Tezler

Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Millî Eğitim Tarihi*, Trabzon Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü Yayınları, C. I, Trabzon, 2008.

Çapa, Mesut, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1998.

Çapa, Mesut-Çiçek, Rahmi, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Serander Yayınları, Trabzon, 2004.

Köksal, Ülkü, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon, 2015.

- Öksüz, Hikmet-Usta, Veysel, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Serander Yayınları, Trabzon, 2008.
- Öksüz, Hikmet- Usta, Veysel- Bölükbaşı, Atilla, *Trabzon'da Spor*, Serander Yayınları, Trabzon, 2011.
- Sarıhan, Zeki, *Milli Mücadele'de Maarif Ordusu*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2013.
- Usta, Veysel -Tuđluk, Ömer İskender, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Serander Yayınları, Trabzon, 2017.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE YUNAN KIZILHAÇI'NIN TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Giriş

Dünya tarihinde, savaşlar sırasında yaralı ve esirlerle birlikte savaş dışında yer alan sivillere yönelik yardım ve destek faaliyetlerinin Haçlı Seferleri'ne kadar uzandığına dair tarihî çalışmalar bulunmakla birlikte, bu tür desteklerin kurumsal organizasyonlar çerçevesinde yürütülmesi 19. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Fransa ve İtalya ordularının Avusturya ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattığı 1859 Solferino Savaşı'ndan sonra "*Gayeleri harp zamanında yaralılara bakmak veya bakım sağlamak olan, Gönüllü Yardım Cemiyetleri kurmak mümkün değil midir?*" sorusu gündeme gelmiş,¹ Avrupa'da Kızılhaç'ın kuruluşu açısından önemli bir basamak olan bu olaydan sonra, kurumsal yardım organizasyonları için çalışmalar hızlandırılmıştır. Devam eden çalışmalar neticesinde, 16 ülkenin gayriresmî temsilcileri 26-29 Ekim 1863'te Cenevre'de toplanmışlar ve her ülkede savaş durumunda ihtiyaç sahiplerine yardım etmek üzere bir yardım komitesi kurulması, sağlık hizmetlerinin tarafsız şekilde yapılması, aynı şekilde kurulacak yardım komitesine mensup personelin de tarafsız olması, ayrıca her ülkede geçerli olacak ayırt edici bir işaret ve bayrak kabul edilmesi gerekliliği gibi kararlar alınmıştır. Buradaki kararları resmileştirmek amacıyla 8 Ağustos 1864'de yine Cenevre'de toplanan başka bir konferansın ardından 22 Ağustos 1864'de Cenevre Sözleşmesi imzalanmış ve Kızılhaç (Sâlib-i Ahmer) şubelerinin kurulması resmî olarak kabul edilmiştir.²

Sözleşmeyi Osmanlı Devleti de 1865 yılında imzalamış ancak fiilî olarak bu yardım çalışmalarının içinde yer alması sonraki tarihlere kalmış, Osmanlı Devleti'nin bu uluslararası organizas-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ J. Henry Dunant, *Solferino Hatırası*, çev. Nermin Arpacioğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 1964, s. 39-43.

² Henri Coursier, *Milletlerarası Kızılhaç*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 1964, s. 15-18.

yonu bağlı, kendine ait bir yardım organizasyonu Kızılay (Hilâl-i Ahmer) adıyla 1877 yılında, Sultan II. Abdülhamit'in himayesi altında resmen kurulmuştur.³ Yunanistan da aynı yıl - 10 Haziran 1877 tarihinde - "Hellenic Red Cross" adıyla, onayladığı Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde kendi Kızılhaç Cemiyetini kurmuştur.⁴

Mütareke Sonrası Yunan Kızılhaçı ve Osmanlı Rumları

Mondros Mütarekesi öncesinde de - Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde - Yunan Kızılhaçı ile birlikte farklı Kızılhaç temsilciliklerinin çeşitli gerekçelerle Osmanlı Devleti sınırlarında faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Ancak bu durum, uluslararası antlaşmalarla belirlenen yardım komitesi şartlarına uygun değildi. Her ülkede - olağanüstü gereklilikler haricinde - sadece o ülke tarafından resmen kurulmuş olan yardım komiteleri görev yapacaklardı. Ancak Osmanlı Devleti, Yunan Kızılhaçı'nın - Osmanlı Rumlarına yardım gerekçesiyle - kendi topraklarındaki çalışmalarına engel olamadığı gibi, bir süre sonra bu çalışmaları kabullenmiş, hatta Kızılhaç görevlisi kimliği altında ülkede yapılan farklı çalışmalarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı. Sâlib-i Ahmer veya Hilâl-i Ahmer mensubu olmadıkları hâlde, bu teşkilatlara mensup gibi davranarak ülke genelinde birçok kişinin farklı faaliyetler içinde olduklarının anlaşılması üzerine, Osmanlı Devleti bu tür faaliyetlerde olanları ağır şekilde cezalandıracağını ilan etmişti. Askerî Ceza Kanunu'na eklenen bir madde ile Sâlib-i Ahmer veya Hilâl-i Ahmer mensubu olmadıkları hâlde bu teşkilatlara mensup gibi hareket ederek farklı çalışmalar yapan kişilerin üç aydan bir seneye kadar hapis cezasına çarptırılacakları açıklanmıştı.⁵

Anlaşıldığı kadarıyla mütareke döneminden çok önceleri Kızılhaç çalışmaları ile ilgili problemler var olmakla birlikte, devlet en azından insanî yardım gerekçesiyle yapılan bu faaliyetleri hoş görmek durumunda kalmıştı. Ancak bu yardım çalışmaları görüntüsü altında yürütülen diğer siyasi veya askerî faaliyetler devleti

³ *Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913)*, Türkiye Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s. 28-29.

⁴ Katerina Rozakou, "Crafting the Volunteer: Voluntary Associations and the Reformation of Sociality", *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.: 34, No.: 1, 2016, s. 79-102.

⁵ Askerî Cezâ Kanunu'nun 194. Maddesine Zeyl Edilmiş Madde; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Ecânib Kalemi (DH.EUM.ECB.)*, nr. 37/10 lef 3.

asıl zor durumda bırakan çalışmalar olmuştu. Mütareke döneminde Yunan Kızılhaçı ile ilgili yaşanan en temel problem de bu olacaktır. İradesini uygulamakta yetersiz olan devlet, Kızılhaç'ın aslında yasal olmayan faaliyetlerine insani yardım gerekçesiyle göz yumduğu gibi siyasi faaliyetlerine de engel olamayacak ve Rum komiteleri ile birlikte Kızılhaç'ın çalışmaları da devlet karşıtı faaliyetler olarak değerlendirilecektir. Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Devleti karşı karşıya kaldığı birçok problem arasında önceki dönemlerden süre gelen Kızılhaç çalışmalarını da bulacaktı. Yunan Kızılhaçı bu problemler arasında yine ön sırada gelmekteydi. Yunan Kızılhaçı'nın mütareke sonrası Osmanlı topraklarındaki esas faaliyetlerini Batı Anadolu'da yaşayan Rumlara yönelik çalışmalar oluşturmaktaydı. Henüz İzmir işgal edilmeden önce Yunan Kızılhaçı buradaki faaliyetlerine başlamıştı.⁶ İzmir'in işgalinden itibaren de İzmir merkez olarak kullanılacak ve buradan civar bölgelere, Yunan askerlerinin de desteğiyle Kızılhaç çalışmaları ulaştırılacaktı. Yunan Kızılhaçı'nın sağlık yardımları ve hastane tesisi adı altında farklı çalışmalar yapacağı görüldüğünden birçok yetkili en baştan Kızılhaç'ın çalışmalarına karşıydı. Bandırma'da hastane açmaya uğraşan Kızılhaç hakkında Bandırma Mutasarrıfı, açılacak olanın bir hastane değil fesad yuvası olacağını ifade etmişti.⁷ Aynı şekilde Karadeniz bölgesi ve özelde Trabzon da Kızılhaç'ın odaklandığı yerleşimlendendi. Türk yetkililer ve Kuva-yı Milliye nazarında Yunan Kızılhaçı'nın bölgedeki Rum çeteleri ile herhangi bir farkı bulunmamaktaydı.⁸ Mustafa Kemal Paşa da bu görüşte olan yetkililerdendi. Paşa, Samsun'a çıktığı dönemde gördüğü gelişmeleri anlatırken Yunan Kızılhaçı'nı, Mavri Mira komitesinin emrinde çalışan bir örgüt olarak tanımlamaktaydı:

“... İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden Mavri Mira Heyeti vilayetler dâhilinde çeteler teşkil ve idare etmek kurmak, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Sâlib-i Ahmer'i (Kızılhaç), Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin teshil-i mesâisine hadim. Mavri Mira Heyeti tara-

⁶ Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetinden Dâhiliye ve Hâriciye Nezâretlerine 27 Şubat 1335 (1919) tarihli tezkire; *BOA. DH.EUM.ECB.* nr. 37/10 lef 5.

⁷ Bandırma Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezâretine 18 Mart 1335 (1919) tarihli şifre telgrafnâme; *BOA. DH.EUM.ECB.* nr. 37/10 lef 15.

⁸ Ali Güler, “Millî Mücadele'de Rum-Yunan Terör Örgütleri”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2007, s. 335-364.

findan idare olunan Rum mekteblerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dâhil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyetiyle hem fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor ...”⁹

Mustafa Kemal Paşa daha sonraları bölgeden İstanbul’a gönderdiği birçok raporda da benzer düşüncelerini tekrarlamıştır. Paşa’nın da işaret ettiği gibi bu yapılanmanın arkasındaki esas güç aslında İstanbul Rum Patrikhanesi’dir. Patrikhane, İstanbul merkezinden kendisine bağlı metropolitler aracılığıyla Rum komite ve örgütlerinin çalışmalarını kolaylaştırmak ve onlara destek sağlayabilmek için uğraşmıştır. Örneğin Trabzon’da mütareke döneminde Rumlarla ilgili problemler gündeme geldiğinde akla gelen ilk isim şüphesiz Rum Patrikhanesi’ne bağlı Trabzon Rum Metropolit Hrisanthos Flippides olmaktadır. Aslında Hrisanthos, dönem boyunca Türkiye Rumlarını kontrol altında tutan ve yönlendiren Yunanistan Başbakanı Venizelos’a muhalif ve Kral Konstantin yanlısı bir din adamı olmasına rağmen, “millî dava hususunda” muhalif olduğu Venizelos’la birlikte hareket etmiş, hatta zaman zaman – Yunanistan’da iktidardan düştükten sonra dahi – Venizelos’un direktiflerine uygun çalışmalar yürütmüştür. Pontus mücadelesi ve Karadeniz bölgesindeki Rumlarla ilgili sürdürülen bu ortak mücadele ile birlikte Hrisanthos’un Venizelos aleyhine çeşitli yazıları bulunmakta, Venizelos ise Hrisanthos’u, Rumların kendisine olan güvenlerini sarsmakla suçlamaktaydı. İki yetkili arasındaki çatışma mütareke dönemi sonlarına kadar devam edecekti.¹⁰ Bunların yanında Yunan Kızılhaçı’nın Trabzon’daki faaliyetlerinde en büyük destekçisi yine Hrisanthos olmaya devam etmiştir. Hrisanthos’un çeşitli Rum temsilcilerle yazışmalarından elde edilen belgeler arasında, mütarekenin hemen ardından Yu-

⁹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara 1927, s. 3.

¹⁰ Hatta Hrisanthos 1921 yılı sonlarında İstanbul Rum Patrikhanesi’nde yapılan patrik seçimlerinde, Venizelos’un desteklediği Meletios Metaksakis’e karşı Konstantin yanlılarının adayı olarak patrik seçimlerine girecek ancak seçimi Meletios kazanacaktı. Venizelos mütareke dönemi boyunca İstanbul Rum Patrikhanesi’ni de yönlendiren esas siyasî figürdü. 1921 yılındaki patrik seçimi, 1920 yılında Yunanistan’da iktidardan düşmesine rağmen, Türkiye Rumları üzerinde Venizelos’un hâlen çok etkili olduğunu göstermişti. Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 74, 90-95.

nan Kızılhaçı'nın Trabzon ve civarına gelmesini sağlamak için yaptıkları çalışmalara dair yazışmalar da yer almaktadır.¹¹

Yunan Kızılhaçı özellikle İngilizlerin kefalet ve tavassutu altında, mütareke döneminde Osmanlı topraklarında geniş bir alanda çalışmalar yürütmüştü.¹² Yunanistan tarafından Osmanlı topraklarına Kızılhaç personeli ve doktor kimliği altında çok sayıda subay ve propaganda elemanı gönderilmişti.¹³ Ayrıca Yunan Kızılhaçı, Batı Anadolu ve Karadeniz dışında Doğu Anadolu Bölgesi'nde dahi faaliyetlerde bulunmuştu. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) bu çalışmalara karşı önlemler almaya uğraşmıştı. Trabzon ile birlikte Erzincan ve Elazığ vilayetlerine "imdât-ı sıhhiye" birlikleri adı altında Kızılay heyetleri gönderilmişti. Kızılhaç'ın çalışmalarını tamamen engelleyemeyen Osmanlı Devleti, Kızılay mensuplarının bölgede olmasını sağlayarak, en azından bu sayede olabilecek olumsuzlukları engellemeye çalışmıştı.¹⁴

Bu çalışmada Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Yunan Kızılhaçı'nın Trabzon vilayetindeki faaliyetleri - 1919 yılındaki gelişmeler çerçevesinde - kısaca ele alınacaktır.

Trabzon Vilayetinde Yunan Kızılhaçı'nın Çalışmaları

Mütareke döneminde Trabzon vilayeti, Trabzon merkez ile birlikte Lazistan ve Gümüşhane sancakları ve en önemlileri arasında Ordu ve Giresun gibi yerleşimlerin bulunduğu geniş bir kaza sayısından müteşekkil bir il statüsündeydi. 1871 yılında yayımlanan "İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizamnâmesi" ile başlayan vilayetin idari değişimi, 1910, 1920, 1921 ve 1924'te yapılan çeşitli değişikliklerle de sürdürülecekti.¹⁵

Ülkenin birçok kısmında olduğu gibi Trabzon vilayeti ve ona bağlı kazalarda Kızılhaç'ın faaliyetlerine karşı yöneticileri öncelikli olarak uyararak ve önlem alınması için çağrıda bulunanlar Kızılay şubeleri olmuştur. Kızılay yetkilileri, insanî niyetlerle ahali arasında kolaylıkla çalışma yürüten Kızılhaç mensuplarının siyasi

¹¹ *Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1995, s. 179.

¹² Dâhiliye Nezâretinden Menteşe Mutasarrıflığına 19 Nisan 1335 (1919) tarihli tezkire; BOA. *Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH.KMS.)*, nr. 51-1/41.

¹³ Mehmet Okur, "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesinde Pontuscu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c. 14, S. 14, Yaz 2007, s. 16-18.

¹⁴ Hilâl-i Ahmer Reisinden Dâhiliye Nezâretine 12 Haziran 1335 (1919) tarihli tezkire; BOA. *DH.KMS.* nr. 53-1/69 lef 4.

¹⁵ Mehmet Okur- Veysel Usta, "Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme", *History Studies*, Vol.: 1/1, 2009, s. 39-41.

faaliyetlerini ve hedeflerini daha kolay tespit etmekteydiler. Kızılay yetkililerine göre, uluslararası antlaşmalar gereği, Osmanlı topraklarında insani yardım kuruluşu olarak sadece Hilâl-i Ahmer (Kızılay) şubeleri bulunabilirdi. Bu açıdan Kızılhaç'ın zaten Osmanlı vilayetlerinde şube açması dahi kötü niyetlerinin göstergesiydi ve bütün Kızılhaç şubelerinin kapatılması isteniyordu.¹⁶ Zira bu kuruluşlar tamamen yabancı kuruluş statüsündeydiler. Trabzon'daki Kızılhaç Cemiyetinin ne kendisi ne kurduğu kurumların hiçbirisi yerli Rumlar tarafından tesis edilmemişti. Tamamı bizzat Yunan yetkililer tarafından kurulmuştu.¹⁷

Kızılay yetkilileri, kendilerinin bölgede din ve ırk ayrımı yapmadan herkese sağlık hizmeti sunduklarını, ayrıca açtıkları aşhanede de tüm ahaliye yiyecek temin ettiklerini belirtiyorlardı. Ancak Yunan Kızılhaç'ının sadece Hristiyanlara – özellikle de Rumlara – hizmet ettiğini ifade ediyorlardı. Üstelik bu durum sadece görünürdeki sağlık hizmetleri için geçerliydi. Bunun dışında yürüttükleri siyasi faaliyetler zaten Rum cemiyet ve komiteleri ile birarada sürdürülüyordu. Bu hususta en çok destek aldıkları kuruluşlardan birisi de Amerikan yardım heyetleriydi. Trabzon'da Yunanlılar tarafından açılan 80 yataklı hastahaneden sadece Hristiyanlar yararlanmaktaydı.¹⁸

Ayrıca Kızılhaç şubeleri (Yunan Kızılhaç'ı da dâhil olmak üzere) sadece Rumlarla değil, Ermenilerle de birlikte ve onlar lehine çalışmalar yapmaktaydılar.¹⁹ Ancak mütareke döneminin

¹⁶ Hilâl-i Ahmer Kâtibi Umûmîsinden Dâhiliye Nezâretine 29 Mart 1335 (1919) tarihli tezkire; BOA. DH.EUM.ECB. nr. 37/10 lef 19.

¹⁷ Trabzon Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine 19 Mayıs 1335 (1919) tarihli şifre telgrafnâme; BOA. DH.EUM.ECB. nr. 37/10 lef 55.

¹⁸ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 137; Mesut Çapa, *Pontus Meselesi: Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. 50.

¹⁹ Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni ve Rum Patrikhaneleri arasında İstanbul'da başlatılıp ülkenin diğer kısımlarına da yayılan bir işbirliği ve ittifak süreci başlatılmıştı. Kendi aralarında yapacakları ittifak ile Osmanlı Devleti'nden istediklerini almalarında batılı güçlerin kendilerine daha fazla destek vermelerini sağlayacaklarını düşünen iki kilisenin yetkilileri, Ermeni ve Rum ahaliyi de ortak hareket etmeleri hususunda teşvik etmişlerdi. Kızılhaç şubelerinin ortak çalışmaları da bu sürecin bir yansımasıydı. Ancak iki millet arasındaki ittifak, özellikle Trabzon'un kime ait olacağı konusundaki anlaşmazlıklarla zedelenecek, Türkler tarafından Millî Mücadele'nin kazanılması sonrasında da tamamen son bulacaktı. Özellikle Trabzon Metropolitli Hrisanthos, Trabzon'un Rumlara ait kabul edilmesi için Ermeni temsilcilerle çeşitli görüşmeler yapmış, doğrudan kendilerine ait ola-

koşulları içerisinde Osmanlı Devleti'nin bu şubeleri kapatmak gibi bir yaptırım uygulayabilmesi mümkün değildi. Buna rağmen Osmanlı Devleti yetkilileri, Kızılhaç'ın faaliyetlerine engel olabilmek için uğraşmış, Hilâl-i Ahmer'den gelen şikâyet sonrası Dâhiliye Nezâreti tarafından çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen bir telgraf ile özellikle Ermeni ve Yunan Kızılhaç'ının şubeler açmasına engel olunması istenmişti. Aynı şekilde Osmanlı vatandaşı yerli Rumlar tarafından kurulan benzer cemiyetler varsa onların da kapatılması ve faaliyetlerinin engellenmesi istenmişti. Bu durumu zaten, Kızılhaç'ın uluslararası ilkelerine aykırı gören hükümet, konuyla ilgili olarak İtilaf Devletleri'nin bilgilendirilmelerini dahi gerekli görmediklerini ifade ediyordu²⁰ ancak Kızılhaç'ın bu çalışmalarını engellemek yine mümkün olamayacaktı. Nezaretin bu tebligatından kısa süre sonra, Giresun'da Rum yetimhanesine Yunan Kızılhaç'ının bayrağı asılmış ve Kızılhaç açıktan faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir. Hükümet, bu şubelerin hemen kapatılmasını ve İtilaf Devletlerine haber verilmesinin dahi gerek olmadığını ifade etmesine rağmen, yerel yetkililer Kızılhaç'ın bayrağını indirmeyi başaramadığı gibi İtilaf Devletleri yetkililerine de bilgi verilmiş ancak hiçbir netice elde edilememiştir.²¹

Yunanistan Başbakanı Venizelos'a göre ise İtilaf yetkilileri bu şikâyetleri dikkate alarak Yunan Kızılhaç'ının faaliyetlerini engellemekteydiler. Venizelos, özellikle Batı Anadolu'da Kızılhaç'ın çalışmalarına İtilaf kuvvetlerince zorluk çıkarıldığını ve engellendiklerini ifade ediyordu. Yine ona göre Yunan Kızılhaç'ının Anadolu'da yaptığı faaliyetler son derece doğal çalışmaları ve şikâyet konusu olması anlamsızdı. İsminden de anlaşılacağı üzere Yunan Kızılhaç "Helenik" bir kuruluştur ve bütün Rumlar için çalışmalar yürütmesinin bir sakıncasının olması mümkün değildi.²²

masa da Trabzon'da bir "Rum - Ermeni Konfederasyonu" kurulması için uğraşmıştı. Ancak bu çalışmalarının hiçbirisinde başarı elde edilememiştir. Süreç hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXV, S. 75, Kasım 2009, s. 575-604.

²⁰ Dâhiliye Nezâretinden çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara 28 Nisan 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; BOA. *Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)*, nr. 98/340.

²¹ Hâriciye Nezâretinden Dâhiliye Nezâretine 25 Mayıs 1335 (1919) tarihli tezkire; BOA. *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.)*, nr. 73/77.

²² İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2006, s. 57-58, 142.

Venizelos'un şikâyetlerinden de görüleceği üzere, özellikle Batı Anadolu'da İtilaf yetkilileri de zaman zaman Yunan Kızılhaç'ının ileri boyutlara giden faaliyetlerini engellemişlerdi. Ancak bu durum Yunan Kızılhaç'ının bölgeden tamamen çekildiği anlamına gelmemektedir. Karadeniz Bölgesi'nde ise daha da rahat durumdaydılar. Bu bölgede çalışmalarında neredeyse hiçbir engel ile karşılaşmamaktaydılar. Metropolit Hrisanthos'un 1919 yılı Haziran ayındaki çeşitli yazışmalarında, Yunan Kızılhaç'ının Trabzon'daki vazifelerini en iyi şekilde yerine getirdiği ifade edilmektedir.²³ Ayrıca Hrisanthos'a Samsun Metropolitisi Germanos da destek olmakta ve iki metropolit Karadeniz bölgesindeki diğer çalışmalar gibi Yunan Kızılhaç'ı için de birlikte çalışmaktaydılar. Germanos, Yunan vapurlarıyla Kızılhaç temsilcileri tarafından getirilen göçmenlerle bizzat ilgilenmekte, kendi bölgesi Samsun dışında Trabzon ile ilgili çalışmalara da dâhil olmaktadır.²⁴

Hükûmetin itiraz ve müdahalelerine karşılık Yunan Kızılhaç'ının Trabzon ve civarındaki faaliyetlerine engel olunamadığı gibi Yunanistan'dan Kızılhaç mensuplarının vilayete geliş gidişleri daha da artmıştı. Devam eden aylarda da Trabzon limanına gelen vapurlarla Yunan Kızılhaç'ına mensup kimi doktor ve siviller gelmeye devam etmişti. Vapurlarda gelenler arasında askerler de bulunduğu ve bu askerlerin Yunan Kızılhaç adına hareket etmelerinin önlenmesi gerektiğine dair yerel makamlar uyarılmaya da devam edilmiş ancak bunlardan da yine bir netice elde edilememişti.²⁵

Kızılhaç'ın çalışmalarını Trabzon bölgesinde yoğunlaştırmasının temel nedenlerinden birisi de bölgeye gelmekte olan Rum muhacirlerdi. Muhacirlere yardım etmek gibi insanî bir amaçla hareket etmekte olduklarını bildirseler de Kızılhaç temsilcileri Pontus meselesi dolayısıyla bölgedeki nüfusu Rumlar lehine çevirmek hedefindeydiler. Ayrıca bölgeye gelen Kızılhaç heyetleri de bölgeye yardım için değil de birer kurtarıcı şeklinde gelmişler gibi, Rumların büyük sevgi gösterileri arasında karşılanmaktaydılar. Bölgedeki Türk ve Müslüman ahali, bu tezahürat ve propa-

²³ *Pontus Meselesi*, s. 146.

²⁴ Samsun Mutasarrıflığının Dâhiliye Nezâretine 4 Mayıs 1335 (1919) tarihli telgrafları; *BOA. DH.EUM.ECB*. nr. 37/10 lef 39, 41.

²⁵ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 136; Çapa, *Pontus Meselesi: Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, s. 50-51.

gandaların nedenini anlıyor ve ne Kızılhaç'ı ne de birlikte çalıştığı diğer Rum cemiyetlerini insani yardım kuruluşları olarak görmüyordu. Kızılhaç'ın çalışmaları, milliyet ve siyaset propagandasından başka bir şekilde değerlendirilmiyordu.²⁶ Bölgenin Türk ve Müslüman ahalisi Yunan Kızılhaç'ının faaliyetlerinden duydukları rahatsızlığı sık sık dile getiriyor, onların gelişi sonrası bölgede eşkıyalık olaylarının arttığını ifade ediyorlardı. Hatta bu yüzden Giresunlu kayıkçılar bir ara Yunan vapurlarına yük ve eşya taşımama kararı almışlardı.²⁷

Ancak bu olaylar çok büyük çaplı hadiseler değildi. Ahali arasında geniş bir çatışma ve savaş durumu meydana gelmemişti. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, 1919 yılı Ağustos ayındaki çeşitli telgraflarında Yunan Kızılhaç'ının çalışmalarına dikkat çekmişti. Karabekir Paşa, “*muhacir kıyafetinde Trabzon'da toplanan Rum çetecilerinin Yunan Sâlib-i Ahmeri'nden 12 Yunan zabiti tarafından idare edildiklerini*” bildirmekteydi.²⁸ Bundan birkaç gün sonraki başka bir telgrafında ise Kızılhaç'ın çalışmalarının devam ettiğini ancak ahali arasında bu durumdan kaynaklı herhangi bir çatışma görülmediğini ifade etmişti. Ancak olabilecek herhangi bir duruma karşı da bir an önce Yunan Kızılhaç temsilcisi sıfatıyla gelmeye devam eden Yunanlıların engellenmesi gerektiğini şu şekilde belirtmişti:

“Hâl-i hâzırda Trabzon vilâyeti dâhilinde Rum çetelerinin ve Sâlib-i Ahmer şeklinde gelen propagandacıların tahrikat ve teşvikatına rağmen anâsır arasında hiçbir hadise mevcut değildir. En küçük bir hadisenin men'-i vuku'una muktezi tedabir de ittihaz edilmiştir. Bununla beraber muhacir ve Sâlib-i Ahmer nâmı ile gelen Rum çeteciler ve bunların getirecekleri esliha ve sâirenin memlekete men'-i duhûlleri hususuna vilayetçe dahi lâzımı gibi ehemmiyet verilmesi muktezidir.”²⁹

²⁶ Aydın Çakmak, *Giresun'da Yayınlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 57.

²⁷ Tuğba Eray Biber, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 146.

²⁸ Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 100.

²⁹ Mesut Çapa, “Anadolu'da Yunan Kızılhaç'ının Faaliyetleri (1919-1920)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 7, S. 1, 1992, s. 223.

Sonuç

1919 yılı içerisinde genel hatlarıyla bu şekilde yürütülen çalışmalar, ilerleyen dönemlerde daha da artacak ancak Millî Mücadele sonrası sonlanacaktı. Yunan Kızılhaçı (Sâlib-i Ahmer Cemiyeti), Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul ve Anadolu'nun birçok yerinde faaliyetler yürütmüş, Trabzon da cemiyetin önem verdiği vilayetlerden birisi olmuştur. Dönemin şartları ve askerî/siyasî mücadeleler çerçevesinde düşünüldüğünde Yunan Kızılhaçı'nın diğer birçok yardım kuruluşu veya farklı örgütlerde de görüldüğü üzere Yunanistan'ın politikalarına uygun olarak Osmanlı sınırlarında yaşayan Rumlar lehine faaliyetler yürüttüğü anlaşılmaktadır. Sadece sağlık hizmetleri açısından düşünülse dahi, bölgedeki Rum mektepleri ve yetimhaneleri gibi kurumları hastahaneye çevirerek ahaliye yardım iddiasında bulunan Yunan Kızılhaçı'nın - Kızılay yetkililerinin dile getirdiği gibi - sadece Rumlara yardım etmek suretiyle hedeflerini ortaya koydukları görülmektedir. Trabzon'daki çalışmalarında Rum göçmenlere yönelik faaliyetleri de vilayette Rum nüfusun artması, Pontus ile ilgili taleplerinde Rumların elini güçlendirmek ve Ermenilere karşı da Trabzon'un Rumlarda kalmasını sağlamaya çalışmak gibi hedefleri içerdiği açıktır. Yunan Kızılhaçı tüm bu politik hedefler içinde Yunanistan ve Rumlar lehine çalışmış, insanî yardım söylemi birçok farklı örnekte görüldüğü üzere politik faaliyetler için zemin hazırlamak dışında bir anlam ifade etmemiştir. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması, Batı Anadolu'dan başlayan Yunan işgali ile birlikte Karadeniz ve civarındaki Rum taleplerini de sonlandırdığı gibi, bu taleplerin destekçisi bir kuruluş olan Yunan Kızılhaçı'nın çalışmalarını da boşa çıkarmıştır.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.)

Kitaplar

Coursier, Henri, *Milletlerarası Kızılhaç*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 1964.

Çakmak, Aydın, *Giresun'da Yayınlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

- Çapa, Mesut, *Pontus Meselesi: Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- _____, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.
- Dunant, J. Henry, *Sonferino Hatırası*, çev. Nermin Arpacıoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 1964.
- Eray Biber, Tuğba, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara, 1927.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.
- Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913)*, Türkiye Kızılayı Yayınları, Ankara, 2013.
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2006.
- Pontus Meselesi*, yay. haz. Yılmaz Kurt, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1995.
- Yılmaz, Hadiye, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Makaleler

- Çapa, Mesut, "Anadolu'da Yunan Kızılhaçı'nın Faaliyetleri (1919-1920)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 7, S. 1, İzmir 1992, s. 217-226.
- Güler, Ali, "Milli Mücadele'de Rum-Yunan Terör Örgütleri", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2007, s. 335-364.
- Güllü, Ramazan Erhan, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXV, S. 75, Kasım 2009, s. 575-604.
- Okur, Mehmet, "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesinde Pontuscu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c. 14, S. 14, Yaz 2007, s. 1-28.

- Okur, Mehmet, – Usta, Veysel, “Karadeniz Bölgesi’nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme”, *History Studies*, Vol.: 1/1, 2009, s. 35-70.
- Rozakou, Katerina, “Crafting the Volunteer: Voluntary Associations and the Reformation of Sociality”, *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.: 34, No: 1, 2016, s. 79-102.

KORDOS KOMİTESİ VE KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ

Salim GÖKÇEN*

Giriş

Rumlar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılmış olmakla birlikte, yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında yaşamaktaydılar. Osmanlı Devleti'ndeki Rumların diğer gayrimüslim unsurlara göre ayrıcalıklı bir durumları vardı. Devlet hizmetleri gayrimüslim unsurlara kapalı olduğu hâlde, Rumlar, Divan-ı Hümayun Tercümanlığı, Eflak-Boğdan Beylikleri gibi yüksek ve önemli görevlere getirilmişlerdir.¹ Osmanlı Rumları, 19. yüzyılda ekonomik ve sosyal açıdan oldukça iyi durumda olmalarına karşın Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflaması ve Rus Çarlığının desteği gibi birçok nedenle Yunan isyanına yol açmışlardır.² Yunan isyanının arka planında ise Rumların kurdukları gizli cemiyetlerin oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır.

Yunanistan, Mondros Mütarekesi ve sonrasında ortaya çıkan durumu fırsat olarak görmüş, Türkiye'de yaşayan Rumları teşkilâtlandırarak bunları Türkiye ve Türklere karşı kullanma yoluna gitmiştir. İtilaf Devletleri temsilcilerinin de desteğini alan Yunanlar, ilk olarak İstanbul'u merkez tutmak üzere Rumları teşkilatlandırmaya başlamışlardır. Fener Rum Patrikhanesinin öncülüğünde gelişen bu teşkilatlanma çalışmalarında, *Büyük Yunanistan* konusunda yüreklendirilen yerli Rumlar da seferber olmuşlardır.³

* Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi FEF Tarih Bölümü. sgokcen@atauni.edu.tr.

¹ Kürşad Karacaçıl, "Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 207, Aralık 2013, s. 451.

² Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *OTAM*, S. 12, 2001, s. 221-222.

³ Salim Gökçen, "Yunanistan'ın Milli Mücadele Döneminde Türkiye'deki Örgütlenme Faaliyetleri ve Rum Patrikhanesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, S. 27, Bahar 2018, s. 50. Ertuğrul Zekâi Ökte, "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti Kordus", *BTTD*, S. 40, Ocak 1971, s. 22. Ayrıca, yerli

İstanbul'da ve Anadolu'daki yoğun çalışmalar neticesinde kurulan dernek ve örgütlerin faaliyet sahaları oldukça geniş bir alanı ihtiva etmekteydi. Kurulan bütün bu teşkilatların merkezi ve yönlendirildiği yer de tabii ki Fener Rum Patrikhanesinin bulunduğu İstanbul'du. Türkiye üzerindeki düşüncelerinin gerçekleşmesinde Rum unsurunun önemini iyi bilen Eleutherios Venizelos, mütarekeden sonra İstanbul'u tam anlamıyla siyasi bir merkez haline getirme zamanının geldiğine inanarak, başta Patrikhane olmak üzere kiliseleri, bütün Rum okul ve kuruluşlarını teşkilâtlandırmak istemiştir.⁴

Bu nedenle, 26 Ekim 1918'de Patrik *Germanos Kavakopoulos*'nun istifası üzerine Patrikhane'nin başına Bursa Metropolidi *Dorotheos Mammelis* getirildi.⁵ Bu tarihten itibaren Patrikhane, Osmanlı Devleti içindeki hukukî statüsüne aykırı olarak hariçteki birçok kuruluş ve Batı kiliseleriyle ilişkiye girdi. Venizelos ayrıca, 28 Kasım 1918 tarihinde siyasî temsilci olarak *Kanelopulos*'u, askerî temsilci olarak da Girit sergerdeliğinden yetişmiş olan *Miralay Katehakis*'i İstanbul'a gönderdi. Bunlardan önce Yunan Konsolosu *Koharis* de İstanbul'a gelerek faaliyetlerine başlamış bulunuyordu.⁶

Yunanistan tarafından İstanbul'daki Rum teşkilatlarını organize etmek için görevlendirilenler sadece bu üç kişi değildi. Değişik zamanlarda, değişik görevlerle birçok siyasî ve askerî şahıs, Yunanistan tarafından İstanbul'a gönderildiler. Örneğin, Patrikhane'nin, Yunan Konsolosluğu'na müracaatı üzerine jandarma işlerini idare için *Dimitri Vkrbiril* ve *Yüzbaşı Yanikas* ile *Tevsimair*, Yunanistan tarafından Trabzon'a gönderildiler. Yunan *Miralay Aleksandre Simraki* İstanbul'a gelerek Yunan elçiliğinde Yunan gizli zabıtasının İstanbul teşkilâtına memur olarak işe başladı. Bu kişi, yanındakilerle birlikte ve bir torpido ile *Pontus Cumhuriyet Hükümeti*'nin Jandarma teşkilatını tensik etmek üzere

Rumların İstanbul'da ihtilal çıkarma hazırlıkları ile ilgili olarak bkz. *BOA DH KMS*, 49-2/27 (2).

⁴ Ali Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ocak Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

⁵ Dorotheos'un tayini bir İrade-i Seniyye ile de onaylanmıştı: "Rum Patriği *Yermanos Efendinin esbâb-ı sıhhiyesinden naaşi vuku-u istifasına binaen patrik-i cedid intihab ve tayin oluncaya kadar Patrik Kaymakamlığına meclis-i metropolitan ve meclis-i muhtelit taraflarından intihab olunan Bursa Metropolidi Dorotheos Efendinin tayini Meclis-i Vükela kararıyla tensib olunmuştur. Bu irade-i seniyyenin icrasına Adliye ve Mezahib Nazırı memurdur."* *BOA MV*, 222/189-1.

⁶ Güler, *Yunan-Rum Terörü*, s. 22.

Trabzon taraflarına hareket edecekti. Bununla birlikte Yunanistan, İstanbul'daki bütün Rum kulüplerini birleştirmek, bir idare heyeti tarafından Yunanistan'dan gelecek emir dairesinde hareket ettirmek ve ayrıca propaganda yaptırmak üzere özel bir görevle hariciye memurlarından *Jorj Sakliari*'yi de göndermiş, bu kişi de Ekim 1919 tarihine kadar *Tatavla* (Kurtuluş)'daki *Kravgi* (Haykırış) ve *Makri Köyü* (Bakırköy)'ndeki *Nea Zaveniki* (Yeni Hayat) hayrât kulüplerini birleştirmiştir. Sakliari'nin çalışmaları neticesinde bu kulüplere 30 bin civarında *fedai* yazılmıştır.⁷

Kanelopulos ise siyasi temsilci olarak daha çok, diğer azınlıklarla Rumlar arasında bir iş birliği sağlamak için çalışıyordu. Bu sebeple ilk olarak siyasî bakımdan Musevileri Rumlarla birleştirmek istemiştir. Siyasî temsilci Kanelopulos, ayrılış tarihi olan 22 Ocak 1921'e kadar bu faaliyetlerine devam etmiş ve yerini *Sakelaropulos*'a bırakmıştır.⁸

İstanbul ve çevresinde Rum çetelerinin kurulması, teşkilâtlandırılması, silahlandırılması işini ise Yunan Askerî Temsilcisi Miralay Katehakis yürütmekte idi. Girit isyanlarında yetişmiş iyi bir komitacı olan Katehakis, Patrikhane'yi korumak bahanesiyle İstanbul'a getirttiği jandarmaları, sözde erzak ambarı teşkili için oluşturulmuş iki bölük askeri, Rum köylerine dağıtarak bunlar aracılığı ile silahlı çeteler oluşturdu.⁹

Katehakis, İstanbul'da sadece çete faaliyetlerini idare etmekle kalmamış, siyasî ve askerî teşkilâtların kurulmasında da rol oynamıştır. Nitekim o, Türk ve Bulgar ordularında hizmet yapmış subaylardan meydana gelen bir *Rum Cemiyeti* teşkil etmiştir. Bu cemiyet, 20 Aralık 1920 ve 8 Ocak 1921 toplantılarından sonra *Rum Milli Müdafaa Komitesi* ile birleştirilmiş, üyeleri de ayrıca Yunan istihbarat işlerinde pek çok hizmetlerde bulunmuşlardır.¹⁰

Kordos Komitesi: Kuruluşu ve Teşkilat Yapısı

Başta Patrikhane olmak üzere, bazı Rum örgüt ve teşkilâtları mütarekeden sonra, daha önce göç eden Rumların tekrar eski yerlerine dönmeleri ve ayrıca dışarıdan bazı Rum ve Yunan

⁷ HTVD, S. 11, Vesika No: 236.

⁸ *Pontus Meselesi*, haz. Yılmaz Kurt, TBMM Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumîsi, Ankara 1995. s. 40.

⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, V, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 24-25.

¹⁰ *Pontus Meselesi*, s. 39.

ahalinin İstanbul, Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgelerine göç ettirilerek yerleştirilmeleri hususunda kapsamlı bir çalışmaya girişmişlerdi. Böylece, özellikle bu üç bölgede Rum çoğunluğu sağlayarak, Wilson İlkeleri'nin "Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki azınlıklar, çoğunlukta oldukları bölgelerde müstakil devlet kuraabileceklerdir."¹¹ şeklindeki 12. maddesine fiili ve siyasi bir temel oluşturulmak isteniyordu. Kordos Komitesi işte bu amaçla kurulmuş bir örgüt idi.

Kordos Komitesi Yunanistan'ın isteği doğrultusunda Fener Rum Patrikhanesi'nin faaliyetleri neticesinde 1919 yılı başında İstanbul'da kurulmuştur. Örgüt, *Rum Göçmenleri Merkez Komisyonu* açık adı ile İstanbul Galata'da *Minerva Hanı*'nda teşkilâtlanmıştı.¹²

Örgütün başkanı, Yunan *Manuel Jozukos* olup, resmi yazışmalarında *Santralikoz* takma adını kullanmaktaydı. Faaliyet alanı; merkezi İstanbul olmak üzere Trakya, Trabzon, Marmara sahilleri ve İzmir bölgesiydi. Amacı; isyanlar çıkarmak, ihtilal teşebbüsünde bulunmak, işgal gerekçelerini hazırlamak amacıyla kargaşa çıkarmak üzere gelen Yunanları Rum göçmeni gibi göstererek Trabzon ve Karadeniz sahillerine göndermek; bölgeye gelecek yabancı inceleme heyetlerine Rum nüfusunun çoğunlukta olduğunu göstermek için çeşitli nüfus kaydırmalarında bulunmak ve Rum nüfusunun az olduğu bölgelere göçmen adı ile Yunanları sevk etmek, çeteler kurmak, silah ve cephane temin ederek Türk Kuva-yı Milliyesine karşı eylemler organize etmek, Osmanlı ülkesinde ve Osmanlı tebaasından olan Rumların, ilan edilmiş seferberlik planlarına göre toplanması, eğitilmesi ve Batı Anadolu'ya sevkini temin etmek, Yunanistan'dan gelecek subayların korunması ve gerekli bölgelerdeki faaliyetlerini kolaylaştırmaktı.¹³

Kordos Komitesi, Rum komitecilerinin daha rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesi için *Rum Göçmenlerini İskân Cemiyeti* adlı seyahat belgeleri düzenlemekteydi. Patrikhane bu belgeleri

¹¹ Başkan Wilson'un Yüksek Konsey'e sunduğu mektup için bkz. Woodrow Wilson, *The Frontier Between Armenia and Turkey*, (22 November 1920), p.13-22.

¹² Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne, 20 Haziran 1335 tarihli tahrirat için bkz. *BOA DH KMS*, 49-2/34 (7); Ökte, "Kordus...", s. 22; Muzaffer Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I, TTK Yayınları, Ankara 1959, s. 3154. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, MEB. Yayınları, İstanbul 1991, s. 92.

¹³ Ökte, "Kordus...", s. 22; Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I, s. 154-155.

gerçekte göçmen olmayanlara vermiş ve bu şekilde yeni vesikalar almak için polis dairesini aldatma teşebbüslerinde bulunmuştur.¹⁴

Resmî Muhacirin Komisyonu veya *Kordos Komitesi*'ni oluşturan Patrikhane bünyesindeki heyet, Patrik Vekili'nin başkanlığında toplanarak beş maddeyi içeren bir karar almışlardır. Bu kararlar örgütün esas vazifesinin ne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kararlar şöyledir:¹⁵

“1) Muhtelif metropolitler tarafından Rumların teb'it ve takibi hakkında verilen müteaddit raporların tetkiki ve bunların istihsal olunacak diğer malumat esası üzerine teb'it ve takibatın tarihçesi ile mufassal bir istatistik tertip ve neşri. Bu tetkikat dört komisyon tarafından on beş gün zarfında hazırlanacak, sonra tetkikat'ı mezkure esas ittihaz olunarak bir kitap neşredilecektir.

2) Müstacalen iane cem ve memleketlerine avdet edecek olanlara tevzi olunacaktır.

3) Memleketlerine avdet edeceklere teslihat-ı lazımenin ifası için hususi bir komisyon teşkil edilmiştir.

4) Burada bulunan muhtelif mahaller muhacirlerinden, mensup buldukları metropolitlerin riyaseti altında komisyonlar teşkil olunacak ve bunlar Patrikhane ile temasta bulunacaktır.

5) Daireleri dahilinde muhacir bulunan metropolitlere işbu mukarrerata tevfikane hareket etmeleri için talimat verilecektir...”

Kordos Komitesi veya Rum Göçmenler Derneğinin yürüttüğü, Rumları iskân çalışmaları önemine uygun olarak büyük bir düzen ve sistematik içinde yapıyordu. Metropolitler, çoğunluğu sağlayabilmek için nereye ne kadar Rum göç ettirmek gerektiğini hesaplıyorlar, raporla durumu merkeze ve hatta doğrudan Yunanistan'a bildiriyorlardı.¹⁶

¹⁴ Polis Müdüriyet-i Umumi'sinden Dahiliye Nezareti'ne, 20 Haziran 1919 tarihli tahrirat için bkz. *BOA DH KMS*, 49-2/34-4.

¹⁵ Mehmet Ali Ayni, *Milliyetçilik*, Marifet Matbaası, İstanbul 1943, s. 317.

¹⁶ 26 Ekim 1919 tarihli Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bir raporunda bu konu değerlendirilmektedir: “... *Makedonya'da İslamların mülklerinde iskân etmiş Rumlarla umumî harp dolayısıyla Osmanlı ordusunda askerlik görevini yapmamak için kaçmış Rumların İzmir ve işgal taraflarında iskân ettirilmesi düşünülmüş ve bu cihetin incelenmesi ve sağlanması hususunda özel emirler alan İzmir Yunan Valisi İstiryadis, İzmir şehrinde ve ona bağlı yerlerde Müslümanların sayısının tesbit edilmesi ve çoğunluğun Rumlarca sağlanması için ne kadar Rum ve Yunanların iskânı lazım geldiğini incelemek ve tayin ettirmek üzere İzmir, Kuşadası, Çeşme ve Manisa metropolitleri de dahil olduğu halde on iki kişilik bir komisyon kurdurmuş ve komisyon meseleyi genişliğine ve derinliğine inceleyip tahkik ederek çoğunluğun Rumlarda kalması için kaç bin Rum'un nakli gerektiğini de hesap ve*

Kordos Komitesi istihbarat faaliyetlerinde de bulunmuştur. Komite bu faaliyetinde Yunan Büyükelçiliği ile iş birliği yapmıştı. İyi derecede Türkçe bilen Rumları seçerek bunlara Osmanlı subay, asker, komiser ve polis elbisesi giydirerek cami, kulüp ve Müslümanlara ait özel mekânlara yollayarak casusluk faaliyetlerine girişmişti.

Yapılan çalışmalar neticesinde “İstanbul’da bile çoğunluk Türklere değildir.” diyen Venizelos’u¹⁷ haklı çıkarırcasına çok sayıda Rum göçmen İstanbul’a getirilmiştir. İstanbul’a mütareke-den sonra yerleşmiş Rumların adedi 200 bin kadar tahmin edilmektedir¹⁸ ki bu, *Kordos Komitesi* ve *Göçmenler Derneği* sayesinde gerçekleşmiştir. Bunların bir kısmının diğer mahallere gönderilmek üzere İstanbul’a getirildiği de düşünülmelidir. Bununla birlikte yerleştirilmek maksadı ile İstanbul’a ve çevresine Rum göç ettirme çalışmalarının 1921 yılının sonuna kadar devam ettiği görülmektedir.

Rum göçmenlerinin getirilerek yerleştirildikleri bölgelerin başında İstanbul’dan sonra Trakya geliyordu. Mesela, Edirne vilâyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Aralık 1919 tarihli tahriratta, Yunanların Trakya’ya külliyetli göçmen getirmekte ve bunları iskân ettirmekte oldukları ifade edilmektedir. Gelen göçmenleri, papaz, muallim, ihtiyat zabıtları ile birlikte iskân etmeye çalışıyorlardı.¹⁹ Nitekim Harbiye Nezareti tarafından orduya ve ordu tarafından da valiliklere gönderilen bu tamimde, “İstanbul’da toplanan Rum göçmenler, yerleştirilmek için Trakya’ya gönderilmektedir.” denilmektedir.²⁰

Trakya’daki Rum-Yunan göçmenlerinin yerleşim görevini hem *Kordos Komitesi* hem de *Trakya Komitesi* ile irtibatlı olarak çalışan *Yardım Komitesi* yürütüyordu.²¹

ilave ederek raporunu valiye taktım etmiştir. Vali İstiryadis adı geçen raporu düşüncesini de katıp ve sözlü olarak Atina Hükümeti’ne gerekli izahat ve bilgileri vermek üzere Çeşme metropoliti ile Çeşme Rum göçmenleri delegesi Pandazidi’yi Atina’ya göndermiştir...” Mithat Sertoğlu, “Anadolumuz Hakkında Yunanların Düşünce ve Emelleri”, *BTTD*, S. 19, Nisan 1969, s. 19.

¹⁷ Sertoğlu, “Yunanların Düşünce ve Emelleri...”, s. 18.

¹⁸ *Pontus Meselesi*, s. 48.

¹⁹ Cengiz Orhonlu, “Yunan İşgallerinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, S. 148, 1973, s. 487; Bayar, *Ben de Yazdım*, V, s. 193.

²⁰ Salim Gökçen, Türkiye’de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü, IQ Yayınları, İstanbul 2010, s. 342.

²¹ Polis Müdüriyeti’nin mütalaası için bkz. *BOA MV*, 216/55.

Trakya bölgesinde bulunan Birinci Kolordu'nun Kumandanı olan Miralay *Cafer Tayyar*'ın ve Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye ile yaptığı yazışmalarda sık sık Rumların Trakya'ya çoğunluğu sağlamak amacıyla göçmen getirdikleri ifade edilmektedir.²²

Yunanlar sistemli bir şekilde Trakya'yı Rumlaştırma yolunda çalışıyorlardı. Bu konuda her türlü maddî yardım ve imkânların da seferber edildiği görülmektedir. Nitekim bu faaliyetler neticesi artık 1919 yılının sonlarına gelindiğinde özellikle, Dedeoğaç ve Karaoğaç arasında kalan Meriç Nehri'nin sağ yakası Yunan göçmenleri ile dolmuş, bunlara *Atina Bankası* tarafından maddî yardım da sağlanmıştır.²³

Kordos Komitesi'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Faaliyetleri

Karadeniz Bölgesi'nde daha I. Dünya Savaşı yıllarında başlayan çete faaliyetleri,²⁴ mütarekeden sonra kazandığı mahiyet itibarıyla bütün Karadeniz Bölgesi'ni etkisi altına alan bir özellik kazanmıştı.²⁵ Rusların Trabzon ve çevresinden çekilmesinden

²² 12 Ekim 1919 tarihli şifrede Cafer Tayyar Bey, Rumların bu konudaki çalışmalarının özellikle Batı Trakya, yani Gümölcine, Dedeoğaç ve Dimetoka civarında yoğunlaştığını ifade etmektedir. Atatürk, *Nutuk*, III, Vesika: 278, s. 1260. Nitekim bundan bir ay kadar sonra “Yunanlar, Trakyalı Rumlardan iki bin hane İskeçe'ye, üçbin hane Gümölcine'ye, üçbin hane Dedeoğaç'a, bin beşyüz hane Sofulu'ya iskân etmek için hazırlamışlar ve bunlara üç aylık mekûlât ve nüfus başına yüzer Frank vermişlerdir. İkinci ve üçüncü kafile olarak da yirmi bin ailenin hazırlandığı” belgelerden anlaşılmaktadır. Atatürk, *Nutuk*, III, Vesika: 295, s. 1277.

²³ Atatürk, *Nutuk*, III, Vesika: 246, s. 1218.

²⁴ *TBMM GCZ*, III, s. 386, Stefanos Yerasimos, “Pontus Meselesi (1912-1923)”, *Toplum ve Bilim*, S. 43/44, Güz 1988-Kış 1989, s. 39. Trabzon ve çevresindeki Rum çeteleri daha düzenli bir şekilde mücadele edebilmek amacıyla 1918 Aralık ayında aralarında örgütlenerek, *Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti*'ni kurdular. Bu örgütlenme Chrysanthos tarafından gerçekleştirildi. Karadeniz Bölgesi'ndeki vilayet merkezlerinde gizli şubeler açan bu cemiyetin temsilcileri Chrysanthos'a sadakatlerini bildirmişlerdir. *Hakimiyet-i Milliye*, (13 Mart 1338).

²⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Haziran 1919'da Havza'dan gönderdiği raporda şu noktalara dikkat çekilmektedir: “... Rumların bu vilâyetteki teşkilâtı da aynen Canik ve Amasya'daki teşkilâtları gibi siyasidir. Çıkardıkları olaylar ve çete hareketleri azdır. O da Trabzon vilâyeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğluta-Afkalidis adındaki otuz kişilik Rum çetesi Gümüşhane ve Zanta taraflarında çok kanlı olaylar çıkarmaktadır. Şimdiye kadar az vakitte on beş Müslüman öldürülmüştür. Gayeleri, asayişini bozuk göstermektir” ATASE Arşivi, Kl: 189, Dos: 104, F: 28 (2). “İstanbul Hükümeti tarafından Ağustos 1919'da Trabzon-Erzurum bölgesinde tahkikat yapmak üzere gönderilen Ali Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet de Mustafa

sonra Trabzon Metropolit Chrysanthos, Ruslardan temin ettiği silahları Türklere karşı kullanmaları için Rum çetelerine dağıtmıştı.²⁶ Merkezi otoritenin aczini de hissedenden Rum çeteleri, artık gemi azıya almışlardı. Çamlara bağlanıp yakılan, kazığa oturtulan, kolları bağlanıp ırmaklara atılan, ebeveynlerinin gözleri önünde namusları kirletilen insanların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştı.²⁷

Pontus Örgütünün tüzüğüne göre, yirmi yaşından itibaren her Rum silâh taşımaya layık görülüyor ve kendi ihtilâl ordularının birer askeri sayılıyorlardı.²⁸ Hükûmetin aczi öyle bir durum almıştı ki Rum köylerine ne jandarma ne mübaşir ne de bir tahsildar gidemez olmuştu. Hatta Rumların menfaatine olan bir iş için dahi bir jandarma gönderilmesi gerektiğinde metropolit vekiline rica edilir, bunun üzerine jandarmaya bir kılavuz verilir o şekilde köye girilebilirdi.²⁹

Kordos Komitesi Karadeniz Bölgesi'nde oldukça aktif bir durumdaydı. Bölgeye Kordos Komitesi tarafından Yunan öğretmenler ve para gönderilmekteydi. Ayrıca İstanbul'da Yunanlar tarafından kurulan izci teşkilatlarından artan silah ve malzemeler bölgeye sevk edilmek sureti ile Karadeniz Bölgesi'ndeki ayaklanmalar ve çetecilik faaliyetleri bu şekilde desteklenmiştir.³⁰

Kordos Komitesi, özellikle Trabzon ve Samsun bölgesini kendisinin faaliyet alanı olarak görmüş ve birçok Rum'u bu bölgeye sevk etmiştir. Polis Müdüriyet-i Umumiyesi; Fener Rum Patrikhanesi tarafından muhacir olduklarına dair ellerine resmi vesi-

Kemal Paşa'nın yazdıklarını teyid ediyordu. 22 Ağustos 1919 tarihli bir yazıda, Etnik-i Eteryâ'nın daha önce birçok yerde yapmış olduğu gibi, Mütâreke'den sonra Samsun ve Trabzon'da da çeteler teşkil ettiği belirtiliyordu. Göçmen adıyla Rusya ve Edirne'den getirilen Rumlar bu çetelere dahil ediliyordu. Siyasi amaçla çalışan Rum çetecileri özellikle Maçka kazasında etkin durumdaydılar. Trabzon-Erzurum yolunun Hamsiköyü'ne kadar olan 'dokuz saatlik' mesafesinde asayiş sağlaması için iki tabur asker bulundurulmakta olduğu halde, yine de olayların önüne geçilmiyordu." Mesut Çapa, Pontus Meselesi/Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele, TKAE Yayınları, Ankara 1993, s. 39.

²⁶ Yerasimos, "Pontus Meselesi...", s. 40.

²⁷ Halis Asarkaya, *Milli Mücadelede Tokat*, Tokat 1936, s.132.

²⁸ Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 38.

²⁹ Türk köylüleri, Rum çetelerinin kendilerine yaptıklarını şikâyet etmeleri halinde de bir sonuç alamıyorlardı. Ancak Rum ileri gelenlerine müracaat ettiklerinde onların yol göstermesi ile mallarının bir kısmını alabilmekteydiler. Asarkaya, *Tokat*, s. 132.

³⁰ Nuri Yazıcı, *Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*, Çizgi Kitabevi, Ankara 2003.

ka verilenlerin gerçekte muhacirler olmayıp bunların aslında eşkıya ve asayiş ihlalle görevlendirilen kişiler olduğunu tespit etmişti.³¹ Polis Müdürü Halil, 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'e gönderdiği raporda; "Samsun'da Andavallıoğlu kardeşlere gönderilen telgraftaki Santralikoz imzasının Yunanistan'dan idare olunan Kordos Komitesi'nin parolası olduğu, bu komitenin 350 erkek ve 70 kadından meydana gelen bir fedai grubunu asayiş ihlal için Samsun'a göndereceği ona göre tedbir alınmasını" istemekteydi. Yine bu vesikada 1919 Temmuz sonlarına kadar Trabzon'a çoğunluğu silahlı olmak üzere 8000'den fazla Rum getirildiği anlaşılmaktadır.³²

Kordos Komitesi, faaliyet gösterdiği bölgelerdeki Hıristiyan din adamlarını da birer temsilci gibi kullanmaktaydı. Samsun ve çevresinde göçmen Rumlarla ilgili işleri Samsun Metropolit Vekili "Eftimios Zilos" yürütmekteydi.³³ Samsun ve çevresinde Eftimios Zilos tarafından yönetilen ve Kordos Komitesi ile ortaklaşa çalışan *Rum Göçmenleri Cemiyeti* kurulmuştu. Bu cemiyetin çalışmaları sonucu daha önceden Müslüman nüfusun onda biri oranında olan Hıristiyan nüfus, Samsun'a dışarıdan 30.000 Rum'un daha getirilmesiyle bölgede 180.000 Müslüman nüfusa karşılık 60.000 Hıristiyan nüfus ortaya çıkmıştı.³⁴ Bunlar daha çok Batum kanalıyla Rusya'dan gelmekteydiler. Batum, gidip gelen göçmenlerin ilk uğrak yeri ve adeta dağıtım merkezi idi. 16 Temmuz 1919'da Preveze gambotundan alınan bir rapora göre, Batum ve civarında silahlandırılıp gönderildiği ifade edilen tahminen elli kadar Ermeni ve Rum'dan meydana gelen eşkıyanın Bafra, Kumcağız, Çarşamba, Yeşilırmak sahillerine çıkarılacağı haberi alınmıştı. Mapavrili Hasan Reis'in sahip olduğu Mapari adlı bir motorla yola çıkan bu çeteciler Yeşilırmak sahiline çıkarıldığında, vesikaları, dokuz mavzer, bin beş yüz fişek, üç bomba, çeşitli bomba humba-

³¹ Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", *ATAM Dergisi*, c. X, S. 28, Mart 1994, s. 220.

³² Polis Müdürlüğü'nden Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgraf için bkz. *HTVD*, S. 5, Vesika No: 99. Yine o günlerde Samsun'a 150 öğretmenle 20 bin liranın ve Yunanlar tarafından oluşturulan İzcî Teşkilâtından geriye kalmış olan silah ve malzemenin de gönderileceği söylenmekteydi. Bkz. *HTVD*, S. 5, Vesika No: 109.

³³ Ali Güler, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara 1995, s. 84.

³⁴ *Pontus Meselesi*, s. 56.

raları, bomba fitili, bıçak, rovelver ile ele geçirilerek Samsun mu-tasarrıflığına teslim edilmişti.³⁵

Mütarekeden itibaren Ekim 1920'ye kadarki dönemde Ba-tum'a göç eden Rumların sayısı 11.000 kişiyi bulduğu ifade edil-mektedir. Rumlar birçok sebep ve gerekçe ile Rusya'ya gitmişler-di. Ancak Karadeniz kıyılarına dönüş amaçları tekti: Çoğunluğu sağlamak ve bölgede bir Rum devleti kurmak.³⁶ Oysaki XIX. yüzyılın sonlarında Samsun ve çevresindeki Rum ve Ermeni topluluğun bir kısmı başka yerlere göç etmek istemiş, tam tersine Osmanlı hükümeti bunları göçten vazgeçirmek için elinden geleni yapmış-tı.³⁷ Göçte ısrar edenlerin ise güvenli bir şekilde gitmeleri için tedbirler alınmıştı. Mütareke döneminde ise Karadeniz Bölge-si'ndeki Rum sayısını çoğunlukta göstermek için Rusya'da ikamet eden Rumlar, deniz yolu ile Samsun çevresine çıkarılmaya ve bu bölgeye yerleştirilmeye başlanmıştı.³⁸ Bölgeye Rumlarla birlikte gizli olarak silah ve cephane de sevk edilmekteydi. Rum çeteleri-nin elinde bol miktarda cephanenin bulunması Müslüman halkı zor durumda bırakmış, bundan cesaret alan Rum çeteleri faaliyet-lerini daha da arttırarak Müslümanları katletmeye başlamışlar-dı.³⁹

10 Ağustos 1919'da Trabzon vilâyetine gönderilen bir telg-rafta, Trabzon'a Rum göçmen getirilmesini ve Pontusçulara silah ve mühimmat temin edilmesini organize eden Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti adı altındaki *Pontus İlhak ve İstiklâl Komite-si* hakkında tahkikat yapılması istenmişti.⁴⁰

Kordos Komitesi aynı zamanda silahlı çeteler kurmak, Millî Mücadele'ye karşı yapılacak eylemleri organize etmek, Osmanlı tebaası Rumları askere alarak Yunan ordusu saflarında savaşa hazırlamak ve gizli olarak gelen Yunan subaylarını korumakla da görevliydi. Bölgedeki Rum çetecilerine İtilaf Devletleri, özellikle İngiliz ve Fransız mümessilleri yardımcı oluyordu. Gümüşhane tabur komutanının ifadesine göre, çetelerin sayısı son iki ay için-de -20 Temmuz 1920'ye kadar- 150 kişiyi aşmıştı. İçlerinde İstan-

³⁵ Pelin İskender Kılıç, "Samsun ve Çevresinde Pontus Çetelerinin Faaliyetleri ve Hükümetin Uygulamaları", *Turkish Studies*, S. 6/2, İlkbahar 2011, s. 489.

³⁶ Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 13.

³⁷ Kılıç, "Samsun ve Çevresi..." s. 490.

³⁸ *Pontus Meselesi*, s. 188.

³⁹ Kılıç, "Samsun ve Çevresi..." s. 490.

⁴⁰ *BOA, DH ŞFR*, 102/88.

bul ve diğer yerlerden gelen Rumlardan başka, az sayıda Ermeni'nin de olduğu tespit edilmişti.⁴¹

Karadeniz Bölgesi'nde birçok çete, dağlarda ikamet etmekte ve şehirlere, köylere girerek katliamlar yapmaktaydılar. Ele geçirilen çete elemanlarının üzerindeki eşyaların, Yunan asker üniforması ve Yunan askerlerinin kullandığı silahlardan meydana gelmiş olması⁴² çete faaliyetlerine Yunanistan'ın verdiği desteği göstermesi bakımından önemlidir. Yine Pontus çeteleri üzerine yapılan harekâta Tokat, Amasya, Giresun, Ordu ve sair Metropolithanelerin bu çeteler ile bağlantılarını açıklayan belgeler de ele geçirilmiştir. Samsun Metropolithanesinin bordrolarında çetelere yapılan masraflar bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren Rum çeteleri birçok köyü yakmışlar ve kadınlara tecavüz etmişlerdir. Çeteler bu bölgede, 1.330 kişiyi şehit etmiş, 147 kişiyi cerh etmiş ve 3.300 evi yakmışlardır.⁴³

Bafra, Samsun, Alaçam, Kavak mıntıkalarına hâkim bir mevkide bulunan *Nebiyân Dağı*, Pontusçu çetelerin hareket merkezi olmuştur. Şekavet hadiselerinden sonra buraya sığınan çeteler Müslüman köylerine büyük zararlar verdikleri gibi, takip müfrezeleriyle de çarpışarak zayıflara sebep olmuşlardır. Pontusçu çete faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer bölge de Çarşamba, Terme mıntıkasındaki *İlimdağı* ve *Çangeriş* ormanlarıydı. Çete faaliyetleri yol kesmek, köy basmak, dağa adam kaldırmak, fidye almak, postaları soymak şeklindeydi. Müfrezelerin takip hareketleri sırasında anlaşıldığına göre, Rum çeteleri ağır işkenceler ve katliamlar yapıyorlardı; köylerde şahit olunan işkence ve katliam sahneleri arasında kazığa oturtulan kadınlar, karınları kasatura ile yarılmış küçük bebekler de vardı.⁴⁴ Samsun'daki çeteler, Güllüce köyünden Hristo ve arkadaşları, Koruluk köyünden Haşari, Sınamataş köyünden İstaposioğlu İstatyus idi. Ayrıca adlarıyla tanınan Anastasoğlu Yakof, Dimidoğlu Yako, Panayotoğlu Lefter, Deli Hambooğlu Fidal, Trandefiloğlu Arapko, Kocaboraaoğlu Anastas, Makaryos ve Nikita, Çullu Lefter Anastas, Antimos, Nikolaoğlu Birama çeteleri de vardı.⁴⁵

⁴¹ Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 34.

⁴² Dahiliye Vekili Fethi Bey'in TBMM'deki konuşması için bkz. *TBMM GCZ*, II, s. 406-408.

⁴³ Bu rakamlar, Fethi Bey'in konuşma yaptığı tarihe kadar olan olayları ihtiva etmektedir. Asarkaya, *Tokat*, s. 131.

⁴⁴ Yazıcı, *Pontusçu Faaliyetler*, s. 69.

⁴⁵ *Pontus Meselesi*, s. 250.

Tokat bölgesinde Rum çeteleri, Halilekinciliği, Sarıtarla, Çerdiğen, Erbaa'nın Kırkharman, Endikpınarı, Gölönü, Cidil, Kardar, Serniç, Heriz Dağı, Gölcük adındaki Rum köylerinde ortaya çıkmışlardır. Bu köyler isyana katılan diğer Rum köylerini de çevrelemiş kendi başkanlıkları altında toplamışlardır. Tokat'ta ortaya çıkan Rum çetelerinin ileri gelenleri ise şunlardır: Sarıtarla köyünden Kalaycıoğullarından Lefteroğlu Yorgi Çetesi, Çerdiğen köyünden Bayraktaroğullarından Deli Gregioğlu Dimitri Çetesi, Hacıoğlu Kara Lazari Çetesi, Erbaa'nın Kırkharman köyünden Koca Anastas Çetesi, bir başka ve efradı çok çete, Endikpınarı köyünden bir diğer Koca Anastas Çetesi, bunlardan başka, Gölönü köyünden Kara Yani, Gölcük köyünden Deli Hacı çeteleri, Arapoğlu Anastas Çetesi, İstil Çetesi, Mihail Çetesi gibi çetelerde Tokat bölgesinde faaliyet göstermişlerdir.⁴⁶ Bu çeteler yanlarında 100'e yakın silahlı adamlarıyla dolaşırlar, köyleri basıp yağma ederlerdi. Bu olaylardan, Güneyköy baskınında 13 kişiyi, Beylerce köyü baskınında da 11 kişiyi çocuk, kadın, erkek demeden öldürmüşlerdi. Katledilenler arasında bir yaşında bebekler, seksen yaşında ihtiyar kadın ve erkekler de vardı.⁴⁷

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Ocak 1921-17 Ekim 1921 tarihleri arasında Rum çeteleri 326 vaka çıkarmışlar, 8 köy, 11 mahalle, 409 ev, 1 okul, 2 cami, 3 değirmen, 5 samanlık yakmışlar; 70 asker, 22 emniyet mensubu, 350 ahaliden kişiyi öldürmüşler; bu hadiseler neticesinde yüzlerce yaralı ve kayıp ortaya çıkmıştır. Bu rakamlara daha önce Fethi Bey'in verdiği (1921 öncesine ait) rakamlar da eklendiği zaman ölenlerin toplam sayısı 1641'e, yakılan binaların sayısı da 3.723'e çıkmaktadır. Bu 10 aylık süre içerisinde çete üyelerinin 457'si yakalanmış, 78'i yaralanmış ve 3.342'si de öldürülmüştür.⁴⁸

Sonuç

İstanbul Polis Müdüriyetinin yakın takibi neticesinde Kordos Komitesinin yürüttüğü bütün faaliyetler tespit edilmişti. Yapılan baskınlarla komiteye ait bol miktarda silah ve cephane ele

⁴⁶ Tokat'ta bulunan bu çeteler, Yaylacık ormanları, Dazlı Deresi, Heriz Dağı, Çamiçi ormanları, Hızır Deresi, Cöbi Deresi gibi bölgelerde sığınmaktaydılar. Rum çeteleri bu yerlerdeki mağaralardan istifade etmişlerdir. Ormanları keserek gizli sığınaklar, erzak depoları, kulübeler, barakalar, siperler yapmışlardır. Asarkaya, *Tokat*, s. 136-137.

⁴⁷ *Pontus Meselesi*, s. 251-255.

⁴⁸ Asarkaya, *Tokat*, s. 138-139.

geçirildi. Polis Müdüriyeti tarafından Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerine gönderilen raporlarda komitenin yürütmüş olduğu faaliyetlere dikkat çekilmekte idi.⁴⁹ Bunun üzerine 25 Haziran 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararları ile Kordos Komitesinin zararlı faaliyetlerinin engellenmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Bu şekilde Rum izci teşkilatlarının kaldırılması, Yunan Hükûmetinin ve Patrikhanenin Osmanlı Devletindeki kışkırtıcı faaliyetlerinin İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirilmesi ve Trakya'da Yunan taburlarının ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır. Kordos Komitesi, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerine 1922 senesine kadar devam etmiş, Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla birlikte bu faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.⁵⁰

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi Belgeleri

Resmi Kaynaklar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, Ankara, 1985.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)

Araştırma Eserler

Asarkaya, Halis, *Millî Mücadelede Tokat*, Tokat, 1936.

Ayni, Mehmet Ali, *Milliyetçilik*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1943.

Bayar, Celal *Ben de Yazdım*, V, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Çapa, Mesut, *Pontus Meselesi/Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, TKAE Yay., Ankara, 1993.

Gökbilgin, Muzaffer Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken*, I, TTK Yay., Ankara, 1959.

Gökçen, Salim, "Yunanistan'ın Millî Mücadele Döneminde Türkiye'deki Örgütlenme Faaliyetleri ve Rum Patrikhanesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, S. 27, Bahar 2018, s. 49-69.

⁴⁹ Karacagil, *Kordos*, s. 461.

⁵⁰ Karacagil, *Kordos*, s.461.

- _____, Türkiye’de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü, IQ Yay., İstanbul, 2010.
- Güler, Ali, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ocak Yay., Ankara, 1999.
- _____, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara, 1995.
- Karacagil, Kürşad, “Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 207, Aralık 2013, s. 451-464.
- Kılıç, Pelin İskender, “Samsun ve Çevresinde Pontus Çetelerinin Faaliyetleri ve Hükümetin Uygulamaları”, *Turkish Studies*, 6/2, İlkbahar 2011, s. 485-502.
- Orhonlu, Cengiz, “Yunan İşgallerinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, S. 148, 1973, s. 485-495.
- Ökte, Ertuğrul Zekâî, “Yunanistan’ın İstanbul’da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti Kordus”, *BTTD*, S. 40, Ocak 1971, s. 20-23.
- Pontus Meselesi*, haz. Yılmaz Kurt, TBMM Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumîsi, Ankara, 1995.
- Sertoğlu, Mithat, “Anadolumuz Hakkında Yunanların Düşünce ve Emelleri”, *BTTD*, S. 19, Nisan 1969, s. 14-22.
- Sofuoğlu, Adnan, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi’nin Faaliyetleri”, *ATAM Dergisi*, c. X, S. 28, Mart 1994, s. 211-257.
- Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, I, MEB. Yay., İstanbul, 1991.
- Türkmen, Zekeriya, “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”, *OTAM*, S. 12, 2001, s. 219-244.
- Wilson, Woodrow, *The Frontier Between Armenia and Turkey*, (22 November 1920).
- Yazıcı, Nuri, *Millî Mücadele’de Canik Sancağı’nda Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*, Çizgi Kitabevi, Ankara, 2003.
- Yerasimos, Stefanos, “Pontus Meselesi (1912-1923)”, *Toplum ve Bilim*, S. 43/44, Güz 1988-Kış 1989, s. 33-76.

BÜYÜK ERMENİSTAN HAYALİ İÇİNDE DÜŞÜNÜLEN BİR KENT: RİZE

Makbule SARIKAYA*

Trabzon vilayetine bağlı Rize Sancağı, Doğu Karadeniz'in önemli limanlarından biri olan Trabzon'a yakınlığı, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan Başkent İstanbul'a doğrudan deniz bağlantısı sağlayan önemli bir nokta üzerinde yer alması, tarihi ticaret yollarının güzergâhı üzerinde bulunması gibi özelliklerinden dolayı askerî, ekonomik ve stratejik öneme sahiptir. Tarihsel sürecin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin 1914 sonbaharında I. Dünya Savaşı'na Karadeniz'de başlaması bölgenin önemini hem Türkler hem de Ruslar için arttırmıştır. Osmanlı-Rus savaşlarında özellikle 93 harbinden sonra Rusların Anadolu'da doğu-batı doğrultusunda karadan ve denizden ilerleme harekâtında elde edilmesi gereken önemli stratejik kentlerden biri de Rize'ydî. Dolayısıyla Ruslar Doğu Karadeniz'i ele geçirmek için bir aşama olarak gördükleri Rize'yi denizden ağır bombardımana tutmuş, sonrasında kara ilerleyişiyle bölgeyi kontrol altına almaya çalışmışlardı. 1 Kasım 1914'ten itibaren bir yandan sürekli Rus bombardımanına maruz kalan Rize, diğer yandan da bu tarihten önce başlayan Gürcü, Rum ve Ermenilerin bölgeye sahip olma ve kendilerine ait nüfuz alanı oluşturma mücadelesiyle uğraşmak zorunda kalmıştı.

I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerden itibaren Karadeniz'de Rus saldırılarının etkisi altına giren Rize'de gönüllü Rizelilerin desteği ile savunma hatları oluşturarak önemli başarılar elde edilmiş ise de Rus ilerleyişi durdurulamamış¹ ve 8 Mart 1916'da Rize işgal edilmişti.² Bu şekilde Ruslar iki yıl içinde -Karadeniz bölgesi de dâhil Sykes-Picot Antlaşması'nda kendilerine vaat edilen sınırlara ulaşmış,³ işgal ettiği bölgedeki Türklerin dışındaki

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan makbulesarikaya@ardahan.edu.tr.

¹ İhsan Topaloğlu, *Rus İşgalinde Rize*, Trabzon 1997, s. 14-25.

² Makbule Sarıkaya, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara 2004, s. 31-38.

³ Bu sınırlar, 9 Mart 1916 yılında yapılan Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) antlaşması ile belirlenmiş olup, antlaşma ile; Karadeniz kıyısında ve Trabzon'un batısında

unsurlar için ise yeni ve güçlü bir koruyucu unsur haline gelmiştir. 1917'de Bolşevik İhtilali'nin çıkmasıyla geri çekilmek zorunda kalan Ruslar, Osmanlı Devleti ile 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nı⁴ imzalamışlardır. Antlaşma sonrasında Ruslar işgal ettikleri bölgeden çekilmiş⁵; ancak bölgeye beklenen huzur gelmemiş, aksine Rusların desteği ile aktifleşen Rum, Ermeni ve Gürcüler kendilerine İngiltere ve Fransa gibi yeni güçlü devletler bularak Türkler aleyhine bölgede yeni sorunlar ortaya çıkarmışlardı.⁶ Bu sorunlar, işgal bölgesinde rahat teşkilatlanan ve silahlanan Rumların ve Ermenilerin Türklere karşı harekete geçmeleriyle artmaya başlamakla birlikte Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybederek 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla kontrolden çıkmış ve gelişmeler bölgedeki Türkleri kendi haklarını savunarak hayatta kalma mücadelesine yöneltmişti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Rize, Rumların Pontus-Rum Devleti'nin, Gürcülerin Gürcistan Devleti'nin ve Ermenilerin Büyük Ermenistan Devleti'nin sınırları içinde düşünülmekteydi. Bu bağlamda istekler 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'nda tüm aşırılıklarıyla dillendirildi. Ermeniler için Anadolu'da kurulacak hayali Büyük Ermenistan Devleti sınırları içinde yer alan bu şehir, mevcut devletlerin Karadeniz'de bir denize çıkış noktası olarak tasarlanmıştı. Ermenilerin temsilcisi olarak Paris'te bulunan heyetin başkanı Boğos Nubar Paşa, 26 Şubat 1919'da Konferans'a sunduğu muhtıradaki; "*Ermeni Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi için Karadeniz sahilinde bir limana ihtiyacı olduğunu...*"⁷ belirtmekte ve Büyük Ermenistan Devleti'nin sınırları, Hazar-Akdeniz-Karadeniz arasındaki bölgeyi içine alacak şekilde oldukça cömert çizilmekteydi. Konferans öncesine kadar Van ve çevresiyle yetineceğini belirten Ermenilerin bu istekleri aşırı bulunmasına rağmen Batılı devletlerce bir Ermeni Devle-

tain edilecek bir noktaya kadar olan topraklar Ruslara bırakılıyordu. Bkz. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1942, s. 153.

⁴ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 352.

⁵ Süleyman Kazmaz, *Milli Mücadele'de İpsiz Recep ve Rızeli Gönüllüler*, Ankara 1996, s. 80.

⁶ Topaloğlu, *Rus İşgalinde Rize*, s. 11, 29.

⁷ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, Ankara 1973, s. 21.

ti'nin kurulmasına ve Rize'nin de bu sınırların içinde yer almasına olumlu bakılmıştı.⁸

Gerek Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan gelişmelerden muzdarip olan gerekse Paris Konferansı'ndaki görüşmelerden haberdar olan Rizeliler tepkilerini göstermek için bazı arayışlara girerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması girişimlerinde bulunmuşlardı.⁹ Bununla birlikte 1 Mart 1918'de Rus işgalinden kurtarılan Rize, azınlık çeteleriyle özellikle Ermenilerin Antranik komutasında büyük bir kuvvet toplayarak Türkleri ortadan kaldırmaya başlaması¹⁰ üzerine, Rum ve Ermeni çetelerin silahlı saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştı. Rus ordusu çekilirken bu orduda görev alan Rum ve Ermeniler tüm Kafkasya'da olduğu gibi Karadeniz'de de intikam duygusuyla Müslümanları feci surette öldürüyorlardı.¹¹ Böylece yıllardır devam eden düşman saldırılara karşı Rizeliler, ilin önde gelen aileleriyle ve sivil komutanların desteğiyle silahlanarak millî bir teşkilatlanmaya yönelmişlerdi.¹²

Büyük Ermenistan Devleti kurma yönünde Ermenilerin XIX. yüzyıldan beri başlattıkları siyasi, askerî ve fikrî faaliyetler,¹³ I.

⁸ Le Temps gazetesi 28 Şubat 1919 tarihli "Ermeni İmparatorluğu" başlıklı yazıda bu istekleri aşırı bulanlar arasında yer alan Lloyd George'un Ermeni devleti kurulmasını desteklediği belirtilmekteydi. Bkz. Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni ve Rum Tehdidi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/17, 1990, s. 432.

⁹ Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/39, Kasım 1997, s. 865.

¹⁰ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 10. Ermeni Hınçak ve Taşnak terör örgütleri 1890-1922 yılları arasında 50 isyan, ayaklanma ve suikast olayı gerçekleştirmiş ve bu süre içinde 5 milyondan fazla Türk'ü öldürmüşlerdir. Ali Güler, *Tarihin Tanıklığında Ermeniler ve Rumlar*, Ankara 2000, s. sunuş.

¹¹ Ahmet Refik (Altınay), *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler*, Yay. Hzl. Yunus Zeyrek, İstanbul 2001, s. 14. Eser, Ahmer Refik Bey'in 17 Nisan-20 Mayıs 1918 tarihleri arasında Ermeni Zulümlerini yerinde tespit etmek için kurulmuş tarafsız bir heyetle yaptığı gezi notlarından oluşmakta olup, ilk bölümler Doğu Karadeniz bölgesinde doğrudan doğruya görülen yıkım, felaket ve zulmün ölü ve canlı şahitlerine ait bilgilerden oluşmaktadır.

¹² İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Ankara 1993, s. 220-221.

¹³ Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde büyük bir uyumla devlete bağlı yaşayan ve sadık millet olarak adlandırılan Ermeniler, hem devlet yönetiminde hem de ticarî hayatta önemli yerler elde etmiş, ancak devletin zayıfladığı ve yabancı devletlerin etkisinde kaldığı dönemde ülke bütünlüğünü bozucu faaliyetlere girişmişlerdi. Daha 1890'larda Ermeniler tarafından kurulan Hınçak, Taşnaksutun ve Tangavar gibi komiteler siyasi, fikri ve askeri faaliyetlerde bulunarak bölgesel örgütlenmeleri başlatıp güçlendirmişlerdi. Mahmut Gologlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s. 11. Ermeni matbuat, 1910'lu yıllarda sadece Trabzon vilayetinde yayınladıkları, Keğçuk, Modzak, Petak, Şamantağ, Şarjum gibi gazete ve

Dünya Savaşı öncesinde şekillenmeye, savaş sonrasında ise uygulanmaya girilmişti. Anadolu'nun üçte birini kapsayacak bu devleti kurma hayalindeki Ermeniler, Batı devletlerinin de desteği ile bölgede nüfuslarını arttırmaya başka bir deyişle bölgedeki çoğunluğu oluşturan Türklerin sayısını azaltmaya girişirken eşzamanlı olarak dünya kamuoyuna kendilerini haklı ve masum gösterme propagandasına başlamışlardı.¹⁴ Böylece Ermeni çetelerinin silahlı mücadelesinin yanında Boğos Nubar Paşa veya Zevan Efendi gibi şahsiyetlerin uluslararası düzeyde dinî ve siyasi faaliyetleri, bölgede Türklere karşı ittifak yapılabilecek Rumlar ile yakın ilişkiler kurma ve Osmanlı'nın mirasında isteği olan Büyük Devletler ile işbirliği arayışları da bu programın parçalarındandı.

Uzun süreli hazırlanan plana göre, Rize'de Ermeni nüfusunu arttırmak, Türk nüfusunu azaltmak gerekli görüldüğünden bölgede nüfus dengesini değiştirecek göç etme ve ettirme yöntemi kullanılmıştır. Kurulacak Ermeni Devleti'nin Karadeniz çıkışında yer alan Rize'de Ermeni nüfusunun çok az olmasından¹⁵ dolayı 1900'lü yılların başından itibaren Ermeni göçmenlerin getirilmesiyle nüfus arttırılmaya çalışılmış ve nüfus artışının sağlanması için I. Dünya Savaşı başlamadan önce silahlı teşkilatların faaliyetleriyle mevcut Müslim nüfusun göçe zorlanması, böylece nüfus dengesinin değiştirilmesi amaçlanmıştı. Rize'deki Türk nüfusunun hızla azaltılmasına özellikle göç ettirilmesine iki yıllık Rus işgali sırasında daha fazla hız verilmişti.¹⁶ Muhacir durumuna¹⁷ düşen

dergilerle Ermeni edebiyatından siyasal isteklere kadar birçok konuyu okuyucuya iletebiliyorlardı. Bkz. Cumhuriyet Odabaşoğlu, *Trabzon ve Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928*, Trabzon 1987, s. 14-37.

¹⁴ Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s. 431.

¹⁵ 1313/1895 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde Rize'de 137.738 Türk'e karşılık 698 Rum vardı ve hiç Ermeni yoktu. 1316/1900 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesinde ise Rize'de 149.264 Türk'e karşılık 855 Rum ve sadece 44 Ermeni vardı. Ayrıca Ermenilerin hiçbir bölgede iddia ettikleri gibi çoğunlukta olmadıkları nüfus istatistiklerinde görülmektedir. "Mondros Mütarekesinden sonra Vilayet-ı Şarkiyeye'de Nüfus", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/mondros.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2010).

¹⁶ Yusuf Sarıncı, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış*, c. I, S. 2, 2008, s.79; Karadeniz bölgesinde Ermeni faaliyetlerine şahit olan Sadi Selçuk Bey'in hatıralarında; Ermenilerin uzun zamandır bağımsızlık rüyası içinde oldukları, Rus ordusunun Erzurum merkez komutanlığını Ermeni subayların yaptığı, Rusların da desteği ile Ermenilerin kurdukları askeri teşkilatla gerek doğuda gerekse Karadeniz'de askeri bölgelere ve Türk halkına saldırmaları emri verildiği anlatılmaktadır. Yazar, Osmanlı ordusu aleyhine Ruslara istihbarat sızdıran ve Karadeniz bölgesinde gizli askeri teşkilatlar kuran Yüzbaşı Bedros gibi

Rizelilerden geride kalanlar ise bölgede gizli askerî teşkilatlar kuran Rum ve Ermenilerce katledilmeye başlanmıştı.¹⁸

Büyük Ermenistan Devleti Kurma planının bir parçası olan ortak düşmana karşı birleşme arayışı Ermenileri, siyasi ve askerî faaliyetlerinde etkinliklerini daha da arttırabilecekleri bölgedeki Pontusçu Rumlarla işbirliğine yöneltmişti. Ermeni ve Rumların ortak düşmanı sayılan Türkleri¹⁹ birlikte yok etmesi gelecekte kurulacak devletler için önemli bir sorunu ortadan kaldırılabilecekti. Rum ve Ermeni ortaklığını, aynı bölgede “hayali” bir Pontus Rum Devleti kurmayı tüm gücüyle destekleyen Yunan başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı’nda Rumlara yakın yerleri talep eden Ermeniler için Giresun-Sivas-Mersin hattının doğusunda kalan toprakların düşünülmesini önermiş,²⁰ Pontus konusunda fedakârlıklar göstererek Trabzon bölgesinde Ermenilere denize çıkış kapısı bırakmıştı.²¹ Ayrıca Paris Konferansı’nın dışında Rum-Ermeni işbirliğinin uluslararası girişimlerinden biri olan “Yurt dışında yaşayan Rumlar”ın temsilcilerinin, Ermenilerle İsviçre Konfederasyonu modeline dayalı bir Pontus-Ermeni birlikteliğinde uzlaşmaları²² sıkı işbirliğini gösteren önemli bir başka gelişmeydi. Rumlar ve Ermeniler arasında Anadolu toprakları üzerindeki paylaşımında ortaya çıkan, Rumların iki eşit federe devletin bir konfederasyonda birleşmesi fikrine karşılık, Ermenilerin bir federe devlet olarak Rumların Ermenistan’a katılmasını savunmaları görüşmeleri uzatmış ancak görüşmeler Ocak 1920’de Rum-Ermeni antlaşmasıyla sonuçlanmıştı.²³ Böylelikle 1918’de Cenevre’de “Türkiye’de Zulme Uğramış Milletler Birliği”nin kurulmasıyla başlayan süreç stratejik bir ittifak ile son bulmuştu. Öte yandan Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin Rum örgüt ve komiteleriyle yakın

kişilerin faaliyetlerini örnek olarak vermektedir. Bkz. Sadi Selçuk, *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon’u Düşmandan İstirdadı*, Konya 1955, s. 87.

¹⁷ Topaloğlu, *Rus İşgalinde Rize*, s. 11.

¹⁸ Justin Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul 1998, s. 273.

¹⁹ Selçuk, *Esaretin Acı Hatıraları...*, s. 89.

²⁰ Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, IV*, Ankara 1965, s. 31.

²¹ Murat Hatipoğlu, *Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921)*, Ankara 1988, s. 80-81.

²² Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İstanbul 1995, s. 384.

²³ Yusuf Sarımay, “Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI/31, 1995, s. 126.

ilişkiler kurması Türkler aleyhine toplantılar düzenlemesi²⁴ din adamları da dâhil geniş bir kitlenin Ermeni Devleti kurulmasında çok yönlü faaliyet içinde olduklarının diğer örneklerdendi. Ermenilerin faaliyetlerinden endişelendiği için Türkleri ademimerkeziyet fikirleriyle Rumlara karşı kıskırtan aynı zamanda Rum-Ermeni ortaklığını da destekleyen Hrisantos, Pontus Rum Devleti'nin kurulabilmesi için Türkleri iki ateş arasında bırakmayı, Mondros Mütarekesi'nin işgale gerekçe gösterilen maddelerini uygulatmayı böylece bölgede bağımsız ya da özerk devletler kurma avantajları yaratmayı amaçlamıştır.²⁵

İttifak öncesinde başlayan Rum-Ermeni diyalogunun devam ettiği sırada Avrupa'da Ermenilerin başlattığı diplomatik süreç yeni sonuçlar getirmiş, 7 Şubat 1919 tarihinde İngiltere'nin hazırladığı memorandum ile Giresun-Sivas-Mersin hattının doğusunun Ermenistan'a verilmesi kararlaştırılmıştı.²⁶ Böylece Rumlardan önce davranan Ermeniler, Paris Konferansı'nın sürdüğü sırada Erivan Parlamentosu'nda alınan bir karar ile yedi Türk vilayetinin Ermenistan ile birleştiğini ilan etmiş ve 28 Mayıs 1919 tarihinde Büyük Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıklamıştı.²⁷ Böylece Doğu Karadeniz'de süren Rum-Ermeni ittifakı ve aynı zamanda rekabeti²⁸ Türk düşmanlığı paydasında birleşerek "Hıristiyanlara zulüm yapan Türk" iddiasıyla dünyaya yayılmaya ve uluslararası politikada yer tutmaya devam ettirilirken Rize'nin, Büyük Ermenistan Devleti içinde yer alan bir liman şehri olması ve Ermenistan'ın imzalayacağı etnik azınlık haklarıyla bölgedeki azınlıkları koruyacağı ifade edilmişti.²⁹ Benzer kararlar Paris Konferansı'ndan sonra, Birinci Londra Konferansı'nda (12 Şubat-10 Nisan 1920) ele alınarak Bağımsız Ermenistan kurulması meselesi görüşülmeye devam etmişti. Londra Konferansı bitmesine rağmen kesin bir çözüme kavuşturulmayan mesele, San Remo Konferansı'nda (18-26 Nisan 1920) sürdürülmüş ve nihayet Amerika Başkanı Wilson'un toplantıya katılmasıyla 1920'de Ermenistan'ın

²⁴ Adnan Sofoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X-28, Mart 1994, s. 219.

²⁵ Goloğlu, *Pontus Meselesi*, s. 247.

²⁶ Saydam, "Kurtuluş Savaşında Trabzon...", s. 428.

²⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar*, I, Ankara 1989, s. 228-229.

²⁸ Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz, (1919-1922)*, Ankara 2001, s. 48.

²⁹ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev. Şerif Erol, İstanbul 1996, s. 35, 205.

sınırları Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'yu içine alacak şekilde çizilmişti.³⁰

Çizilen ütopyik haritalar ve uzun süren görüşmeler süresince Türklerin yok sayılması kimsenin dikkatini pek çekmez iken bölge halkı gelişmeleri kaygıyla takip etmekte ve kendi yurtları üzerinde oynanan oyuna seyirci kalamayacağını göstermeye çalışmaktaydı. Doğu Karadeniz halkının tepkisi, dönemin ve bölgenin önemli gazetelerinden biri olan İstikbal'de yer alan bir okuyucu mektubunda; Paris Barış Konferansı'nda Of'tan Batum'a kadar olan tüm bölgenin Ermenilere verilmesi kararının asla uygulanamayacağı, Rize'nin genel nüfusu içinde bir tek ermeni olmadığı gibi geçmişte de buraya Ermenilerin yerleşmedikleri ve buranın öz Türk havalisi olduğu, Rize'nin adalet adına Ermenilere peşkeş çekilemeyeceği, aksi takdirde İzmir'de olduğu gibi burada da birçok kan akacağı uyarısıyla belirtilmiştir. Mektupta, Rus işgalinin Rize halkı üzerinde bıraktığı acı hatıraların, Yunanlıların İzmir'de yaptığı zulmün cezasız kalmayacağı belirtilerek Rize'nin Ermenistan'ın kalbine dayanan bir hançer olacağı³¹ uyarısıyla halkın saldırılara karşılık vereceği ifade edilmişti. Aynı şekilde Rize'nin Ermenilere bırakılması fikrine kararlılıkla karşı çıkılarak İstikbal'de;

“Rize’de Haçın veya Karabet isminde bir ermeni vatandaş ve hemşerimizin bu gün ve geçmişte yakın tarihini biliyor musunuz? Bir milletin siyasi ve iktisadi inkişafı için, diğer bir milletin hayati varlığına son vermek düsturlarınıza, kitabınıza uyuyor mu? Masa üzerinde verilen hükümlerin Rize’nin sahil ve sarp dağlarında uygulanabileceğine kani misiniz? Rize’nin Ermenilere sizin zannettiğiniz kadar kolay teslim edileceğini mi tasavvur ediyorsunuz?... Hak daima hakkındır. Ne büyük Ermenistan, ne de Pontus hayalleri ve ne de verilen kararlar dosyalarınız meyanında tarihten gülünç bir kıymeti haiz vesaik-i şer ve fitneden başka bir şey olamaz. Efendiler uğraşmayınız”³² sözleriyle halkın direniş ruhu dünyaya duyurulmaktaydı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun hemen her yerinde başlayan işgal ve azınlık faaliyetleri, tehlikesini fazlasıyla arttırınca bölgesel kurtuluş çareleri arayan halk, 1918 yılı sonlarında başlayan ve 1920'li yıllara kadar devam eden bu süre içinde

³⁰ Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 131.

³¹ Sarıkaya, *Milli Mücadele Döneminde Rize*, s. 81.

³² Çapa, “Milli Mücadelede Rize”, s. 869.

işgallere ve haksız oldu-bittilere karşı haklarını korumak için yerel teşkilatlar kurarak bilinçlenmeye ve silahlanmaya yönelmişti. Bu teşkilatlanmayı oldukça zor şartlar altında yapmak durumunda olmalarına rağmen işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan ve 15 Mayıs 1919'da İzmir'in kolaylıkla işgal edildiğini gören Rizeliler, millî kurtuluşa ulaşmak için Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk Cemiyetleri kurmuş, Erzurum ve Trabzon vilayetleriyle yakın temasta bulunmuşlardı.³³ İstanbul'daki silah depolarından takalarla Anadolu'ya silah kaçıran, Ermeni çetecilerine karşı direniş gösteren, basın yoluyla haklı sesini duyurmaya çalışan Rizeliler, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne gönderdiği temsilcilerle Millî Mücadele yolundaki ulusal çalışmalarda da yerlerini almışlardı.³⁴

Millî Mücadele'nin kongreler dönemi bitip Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra da Batılı devletlerin amaçlarına hizmet ettiği sürece destekledikleri Ermenilerin Türklere yönelik saldırıları 1920 yazında devam etmişti. Ermeni saldırılarının git-tikçe tehlikeli boyutlara vararak artması üzerine XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa komutasında başlatılan Doğu Harekâtı ile 9 Haziran 1920'de Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan edilmişti. Doğu Karadeniz bölgesinde Temmuz 1920 başlarında savunma tedbirleri alınmış ve birlikler kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi'nin Ermenilere verdiği ultimatom cevapsız kalınca hızlanan Doğu Harekâtıyla Gümrü'ye kadar ilerleyen Türk kuvvetleri karşısında ateşkes isteyen Ermeniler ile 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapıldı.³⁵ Bu antlaşmadaki hususları teyit eden 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması yapılarak Ermeni isteklerinin gerçekleşemeyeceği resmen onaylanmış oldu. Böylece "*Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından ziyade, dünya kapitalistlerinin ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen mesele; Kars Antlaşmasıyla en doğru çözüm şekline kavuştu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın dostluk bağları memnuniyetle tekrar kuruldu.*"³⁶ Nihayet Doğu Anadolu'da ve Doğu Karadeniz'de kurulacak büyük Ermenistan Devleti hayali Ermeniler tarafından gerçekleştirile-

³³ Makbule Sarıkaya, "Millî Mücadele Döneminde Rize'de Millî Uyanış ve Mahalli Teşkilatlar", *Trabzon ve Çevresi Uluslar Arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon, s. 669-671.

³⁴ Sarıkaya, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, s. 105-128.

³⁵ Enis Şahin, *Türk-Ermeni İlişkileri, Diplomasi ve Sınır*, İstanbul 2005, s. 235.

³⁶ Mustafa Kemal Atatürk 11.3.1922 *TBMM Üçüncü Toplanma Yılı Açılış Konuşması*.

medi. Zaten Ermeni meselesini icat edip kendi çıkarlarına göre kullanan Batılılar dahi Ermeni isteklerini aşırı bulunmaya başladılar.³⁷ “Peri Masalları”³⁸ olarak değerlendirilen Ermeni istekleri, Doğu Harekâtı’ndan sonra onların hamisi olan devletlerce, Cemiyet-i Akvam Temsilcisi Nansen’in; “Avrupa politikasına karıştırılan Ermeni halkına yazık oldu. Bir Avrupa diplomatı tarafından adının hiç ağza alınmaması kendisi için daha hayırlı olurdu.”³⁹ dediği gibi komik ve anlamsız bulunmuştur.

Doğu Harekâtı, Ermenilerin Paris Barış Konferansı’nda sundukları Büyük Ermenistan Projesi’nin Avrupalı devletler ve Amerika tarafından gerçekleştirilecekmiş gibi uzun görüşmelerin konusu olmasına rağmen bu askeri başarı sonucunda bitmesi, büyük devletlerin Ermeniler konusundaki samimiyetsizliklerini göstermiştir. Nihayet Ermeniler için bir rüya Türkler için bir kâbus olan bu süreç, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla tarihe gömülen konulardan biri oldu.

Kaynakça

- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1942.
- Çapa, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde Rize”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/39, Kasım 1997, s. 885-874.
- Doğanay, Rahmi, *Milli Mücadele’de Karadeniz, (1919-1922)*, Ankara, 2001.
- Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, IV, Ankara, 1965.
- Gologlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Ankara, 1993.
- Güler, Ali, *Tarihin Tanıklığında Ermeniler ve Rumlar*, Ankara, 2000.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985.
- Hatipoğlu, Murat, *Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921)*, Ankara, 1988.

³⁷ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985, s. 249; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 25.

³⁸ Ermenilerin temsilcisi olan Boğus Nubar paşa’nın Ermeni Devleti’nin kurulmasındaki isteklerini aşırı bulan İngiliz Lloyd George, konuyu “Bogos’un Peri Masalları” olarak adlandırmıştır. Bkz. Kamuran Gürün, *The Armenian File*, İstanbul 1985, s. 309.

³⁹ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 1994, s. 26.

- Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev. Şerif Erol, İstanbul, 1996.
- <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/mondros.pdf> (erişim tarihi: 7 Mayıs 2010).
- Karabekir, Kazım, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1994.
- Kazmaz, Süleyman, *Milli Mücadele'de İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler*, Ankara, 1996.
- Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.
- Mc Carthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul, 1998.
- Odabaşoğlu, Cumhur, *Trabzon ve Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928*, Trabzon, 1987.
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991.
- Şahin, Enis, *Türk-Ermeni İlişkileri, Diplomasi ve Sınır*, İstanbul, 2005.
- Sarıkaya, Makbule, "Milli Mücadele Döneminde Rize'de Milli Uyanış ve Mahalli Teşkilatlar", Trabzon ve Çevresi Uluslar Arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon, s. 669-678.
- _____, *Milli Mücadele Döneminde Rize*, Ankara, 2004.
- Sarınay, Yusuf, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI/31, 1995, s. 107-162.
- _____, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış*, c. I, S. 2, 2008, s. 69-105.
- Saydam, Abdullah, "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni ve Rum Tehdidi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/17, 1990, s. 421-434.
- Selçuk, Sadi, *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u Düşmandan İstirdadı*, Konya, 1955.
- Sofuoğlu, Adnan, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X-28, Mart 1994, s. 211-259.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Ankara, 1973.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar*, I, Ankara, 1989.
- Topaloğlu, İhsan, *Rus İşgalinde Rize*, Trabzon, 1997.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İstanbul, 1995.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI SÜREÇTE ERMENİ-RUM İDDİALARININ ÇAKIŞTIĞI BÖLGE: DOĞU KARADENİZ

Yüksel KÜÇÜKER*

Giriş

Osmanlı Devleti oldukça yoğun bir atmosferde geçen yirminci yüzyılın ilk çeyreğini dahi tamamlayamamıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarının açtığı yaralar kabuk bağlamadan, kendini genel bir savaşın içinde bulmuştur. Osmanlı coğrafyasının çehresini büyük ölçüde değiştiren bu savaş, başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere, Osmanlı coğrafyasında yaşayan ayrılıkçı düşüncedeki çevrelere de bekledikleri zemini sunmuştu.

Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı ateşkesle sonlandıran Mondros Mütarekesi'nin şartları Dünya Savaşı sırasında Osmanlı coğrafyasının paylaşılması için yapılan gizli anlaşmaların bir uzantısı niteliğindedir. Bu mütareke ile birlikte Osmanlı topraklarının daha önce saptanmış nüfuz bölgelerine ayrılması sürecinin ilk adımı atılmış oldu.

Karadeniz bölgesindeki Pontus komitelerinin fiilî başkaldırı faaliyetlerinin dayanağı da bu mütarekenin yedinci ve yirmi dördüncü maddeleridir. Galip tarafların gerek duyulması halinde Doğu Anadolu da dahil olmak üzere diledikleri bölgeyi işgal edebilmelerine¹ imkan tanıyan bu iki maddenin esasında "Ermenistan ve Pontus devletleri"ne zemin hazırladığı açıktı.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takip eden dönemde, Osmanlı merkezî idaresinin gösterdiği zaafiyet, taşrada gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde süratle etkisini göstermiştir. Bu dönemi kendileri açısından fırsata dönüştürme gayreti içinde olan çevreler buldukları her fırsatta memnuniyetsizliklerini yansıtmaya çalışmışlardır. Bu çevrelerin başını çeken unsurlardan biri de ayrılıkçı Rumlar olmuştur. Osmanlı Rumları tebaası oldukları devlete karşı on dokuzuncu asırdan itibaren

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi. E-posta: ykucuker@gmail.com

¹ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1998, s.3, 4.

yoğun bir soyutlaştırma ve düşmanlaştırma propagandasına maruz kalmıştır.

Otorite boşluğunun yaşandığı mütareke günlerinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ayrılıkçı düşüncedekilerle işgallere karşı direnenler arasındaki çetin mücadeleler yaşanmıştır. Birçok bölgede çok sayıda çeteler oluşturulmuştu. Bu tür çetelerin yoğun olarak görüldüğü bölgelerden biri de Karadeniz Bölgesi'ydi. Bu bölgede çetelerin yoğun olması, esasında Trabzon'un Rus işgali döneminden kalan bir mirastı. Nitekim bu dönemde Rus varlığından cesaret alan Rumlar ve Ermeniler, çetecilik konusunda önemli tecrübeler edinmişlerdi. Rum ve Ermeni çetelerinin bölgede meskûn Müslüman nüfusu bezdiren ve hicrete zorlayan faaliyetlerinin altında yatan gerekçeler arasında, gelecekte olası bir plebisit durumunda ellerini kuvvetlendirmek vardı.

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'nı noktalamasından sonra, önce Paris Konferansı ardından da Sevr görüşmeleri ile süreç Osmanlı topraklarının tasfiyesine evrilmiştir. Yine, bu dönemde Wilson İlkeleri ile gündeme gelen "milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı" ise Osmanlı'nın gayrimüslim unsurlarının bağımsızlık hareketlerine temel oluşturmuştur. Mondros Mütarekesi ile başlayan ve Lozan Antlaşması'na kadar devam eden yaklaşık beş yıllık dönem, Anadolu'nun çehresinin büyük oranda değişmesiyle sonuçlanmıştır. Anadolu'nun kaderinin belirlendiği bu dönem, başta Rumlar olmak üzere, sırtlarını dönemin başat devletlerine dayayan gayrimüslim unsurlar için tam bir hayal kırıklığı ile tamamlanmıştır. Aynı zamanda bu karışık dönemini fırsat bilerek, yerel ve uluslararası sahada Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti oluşturmaya yönelik niyetlerini gerçeğe dönüştürme gayretine giren Pontusçu çevreler için de gelgitlerle dolu bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

1. Paris Barış Konferansı Sürecindeki Gelişmeler

Dünya Savaşı'nı kapatacak antlaşmaların görüşülmesi amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te düzenlenen uluslararası konferansta ele alınan konular arasında Osmanlı Devleti'nin geleceği hususundaki tartışmalar önemli bir yer tutmuştur.

Venizelos'un konferansta üzerine düştüğü konuların başında Batı Anadolu'nun Yunan toprakları arasına katılması gelmekteydi. Bu hedef doğrultusunda çok sayıda görüşme gerçekleştiren

ve kulis faaliyetlerinde bulunan Yunan heyeti ve onu başındaki isim olan Venizelos, ABD Başkanı Wilson ile konu hakkında yaptığı bir mülakatta onun üzerinde müspet bir tesir bırakmaya muvaffak olmuştu. Nitekim Venizelos'un bölgede yaşayan otuz bin Rum'un hayatı tehlikesinin bulunduğu iddiası üzerine, Wilson Mondros Mütarekesi hükümlerinin Müttefik Güçler'e gerekli görüldüğünde asker çıkarma hakkı verdiğini ifade etmişti.

Yunan başvekili Venizelos, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün yaptığı açıklama ile Yunan iddialarını gündeme getirmişti. Venizelos'un açıklamalarını özellikle 30 Ekim 1918 tarihinde yaparak bir mesaj vermek istediği ortadaydı. Zira ortada çok ağır ve istismara açık bir mütareke yapmış Osmanlı Devleti ile savaştan galipler safında ayrılmış Yunan Devleti bulunmaktaydı.

Konferansta bazı konularda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu görüş ayrılıkları Osmanlı toprakları üzerinde talepleri olan Rumları ve Ermenileri de yakından ilgilendirmekteydi. Zira İtalyanlar Yunan birliğini, Fransızlar da Ermeni birliğini çıkarları açısından pek uygun görmediklerinden Yunan ve Ermeni ulusal hareketlerine karşı olmuşlardı.² Fakat Rumların ve Ermenilerin ortaya koydukları uzlaşma iradesi bu iki devleti sıkıntıya soktu. 25 Şubat 1919'da Ermeni ve Rum patrikler aralarında birbirlerinin toprak taleplerini destekleyen bir anlaşma imzaladılar. Venizelos ve Ermeni Heyeti³ başkanı Bogos Nubar Paşa tarafından konferansa sunulan bu anlaşmanın sonuç kısmında şu ifadelere yer verilmişti:⁴

“...Milletlerimiz bağımsızlıklarını elde ettiklerinde sayılara on milyonlara ulaşacaktır. Bugün Türkiye'deki bu sayı iki buçuk

² İtalya ve Fransa'dan başka, bölgeye yönelik hesaplar yapan İngiltere'nin politikaları da Ermenistan devletinin geleceği açısından çeşitli komplikasyonlar içermekteydi. İngilizlerin İran ve Ermenistan'a rağmen bağımsız bir Azerbaycan devleti kurma düşüncesi, bölge açısından ciddi bir kargaşa potansiyeli taşımaktaydı. Fransa ve İngiltere Ermenistan ve Mezopotamya bölgeleri için birbirine rakip politikaları savunmaktaydılar. Fransa, Ermenistan ve Kilikya projesini onaylamıyordu. Herbert Adams Gibbons,, *The New Map of Asia (1900-1919)*, The Century Co., New York 1919, s.256.

³ Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler iki heyetle temsil edilmişlerdi. Bunlardan ilki Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığını yaptığı “Ermeni Ulusal Heyeti” iken diğeri de “Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti”ydi. Bu iki ayrı heyet, Ermenistan'da bulunan Ermeniler ve Paris'teki diaspora Ermenilerinde kafa karışıklığına sebep olmuştu. Bestami S. Bilgiç, “A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920”, *Bellefen*, c. LXXV, S. 273, TTK Yay., Ankara 2011, s.547.

⁴ Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, s.250-252.

milyon Rum ve bir buçuk milyon Ermeni'ye düşmüş durumdadır. Bu Müslümanların çoğunlukta yaşadığı yerlerde işlenen çirkin suçların bir sonucudur. ...Biz hep bu topraklarda yaşadık. Toprağın ter ve kanımızla suladık. Türkler, bugün olduğu gibi, vücudumuza sirayet etmiş berbat bir parazit olageldiler. Hiç eser ve medeniyet üretmediler. Tek bir şehir bile inşa etmediler. Her yere ölüm ve yıkım getirdiler. Biz artık Türk hükümetinin idaresi altında yaşamaya mecbur bırakılmak istemiyoruz. Böyle bir hükümete itaat etmeyeceğimizi beyan ediyoruz. Milletlerimize ait olan mülklerin onarılmasını talep ediyoruz. ...Karadeniz'e ve Akdeniz'e bağlantısı olan Büyük Ermenistan Devleti'nin kurulmasını istiyoruz. Biz Rumlar olarak Kilikya bölgesinin diğer altı Ermeni vilayeti ile birleştiğini ve özgürce geliştiğini görmekten memnun olacağımızı beyan ediyoruz. ...Biz Ermeniler olarak Trakya'nın, İstanbul'un, Aydın ve Bursa vilayetlerinin ve İzmit ve Biga sancaklarının Yunanistan'a katılmasını istediğimizi ilan ediyoruz.”

Daha ziyade bir isyan bildirisi niteliğinde olan bu metnin önemi, Osmanlı Devleti'nin karşısında olanların bir blok oluşturma stratejisi izlediklerini ortaya koymasından kaynaklanmaktadır.

Rumların ve Ermenilerin Paris'teki barış görüşmelerinde arkası gelmeyen iddia ve talepleri, konferans gündemini işgal eden başlıklardan biri olmuştu. Konferansta Venizelos önderliğindeki Yunanlar ve Bogos Nubar Paşa güdümündeki Ermeniler, siyasî coğrafya projelerini çeşitli demografik iddialarla besleme yönünde bir strateji takip etmişlerdir. Bu stratejinin ilham kaynağı, dönemin ABD başkanı Wilson tarafından ortaya atılan ve literatürde onun ismiyle anılan *ilkeler* arasındaki coğrafi sınırların milliyet esası gözetilerek düzenlenmesine dair ilkesiydi. Yaşadıkları bölgelerin demografik yönden hâkim unsuru olma stratejisinin takip edildiği bölgeler, Ermenilerin çoğunlukta olduklarını ileri sürdükleri altı doğu vilayeti, Adana Vilayeti ve Maraş Sancağı olurken; Yunan iddiaları Anadolu'nun batısındaki vilayetler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu noktada, Venizelos'un konferansta sarf ettiği “*Yunanistan gerçek geleceğini Ege'yi ele geçirdiği zaman bulacaktır*”⁵ sözü, Yunan iddialarının nihai hedefini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bunun yanında Pontusçu faaliyetlerin

⁵ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, Grosset & Dunlap, New York 1965, s.341.

hedefinde bulunan Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetleri de haklarında muhtelif iddialar öne sürülen diğer bölgeler olmuştur.

Paris Konferansı'na hâkim olan hava, savaştan mağlubiyetle ayrılan Osmanlı Devleti'nin dile getirdiği iddiaların göz ardı edilmesi yönünde olmuştur. Konferansta Osmanlı tarafının öne sürdüğü ve 1914 nüfus sayımına dayanan nüfus verilerinin referans alınmayacağı görüşü benimsenmişti. Zira konferans, katliamlar ve göçler sonucunda nüfus durumunun değişmiş olduğunu prensip olarak kabul etmişti. Bu önyargılı yaklaşım neticesinde, Yunan tarafının Anadolu nüfusuna yönelik verdiği rakamlar sorgulamaya tâbi tutulmaksızın kabul görmüştür.⁶

Karadeniz bölgesinde bir Pontus Devleti kurabilmek hevesiyle mücadele veren ve bu bağlamda uluslararası çapta teşkilatlanma çabası içinde olan çevreler de Paris Konferansı'nda esen Osmanlı karşıtı rüzgârdan nemalanmaya çalışmışlardır. Teşkilatlanma noktasında önemli ölçüde yol alan Pontusçu çevreler, daha Mondros Mütarekesi'ne atılan imzaların mürekkebi kurumadan, Marsilya'da bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapma ve sonraki süreçte izlenecek yolu belirleme işine soyundular. 2 Kasım 1918'de Marsilya'da eski Giresun belediye başkanı Konstantin Jason G. Konstantinidis başkanlığında toplanan II. Pontus Kongresi'nde *Pontus* olarak tanımlanan bölgenin nüfus durumuna dair birtakım iddialar gündeme geldi. Buna göre; bölgede 1.5 milyon Ortodoks-Rum, 500 bin Rumca konuşan Müslüman Rum, 250 bin kadar da gizli Hıristiyan Ortodoks bulunduğu iddia edilmişti.⁷ Aynı kongrede Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan devletlerden talep edilecek yardım ve desteklerin neler olacağına dair takip edilecek yol haritası da çıkarılmış⁸ ve bu bağlamda sorunun uluslararası ortama taşınması ve tanıtılması için gayret gösterilmesi kararı alınmıştı. Alınan bu kararlar doğrultusunda, yabancı basın organlarına hedef ve beklentilerini ifade eden yazılar göndererek bu yolda mesafe alınmaya çalışılmıştır.

⁶ *A History of the Peace Conference of Paris*, c. 6, ed. H.W.V. Temperley, Henry Frowde and Hodder & Stoughton, London 1924, s.39.

⁷ *Pontus Meselesi*, s.85.

⁸ Hikmet Öksüz - Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması" *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veynel Usta, Serander Yay., Trabzon 2007, s.315.

Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği sıralarda İstanbul'daki Fener ve Ermeni patrikhaneleri de boş durmamışlardı.⁹ Fener patriği Dorotheos Venizelos'un konferanstaki sağ kolu gibi çalışmıştır. Müttefik Güçler'in temsilcileri ile sık sık görüşmeler yapan Dorotheos, bu şekilde onların Venizelos'a sempati duymalarını sağlamıştır.¹⁰ Fener Patrikhanesi, konferansın devam ettiği süreçte, Anadolu'da yaşayan Hıristiyanların durumlarının tehlikeli bir vaziyet arz ettiğine dair Avrupalı devletlere gönderdiği telgraflar üzerinden bir farkındalık oluşturmak suretiyle konferansa etki etme gayretinde olmuştur.¹¹ Bundan başka, Fener ve Ermeni patrikhanelerinin koordinasyonunda, Rumlar ve Ermeniler tarafından Paris Konferansı'nda savunulan iddialara uygun zemin oluşturulması için birtakım faaliyetlerde bulunulmuştur. Osmanlı istihbarat birimleri patrikhanelerin bu faaliyetlerini yakından takip etmiş ve bağlı buldukları merkezlere rapor etmişlerdir.

Rum ve Ermeni patrikhaneleri çeşitli konferans ve toplantılar düzenlemek suretiyle Büyük Yunanistan ve Ermenistan hedeflerine hizmet ederken, onların taşradaki temsilcileri olan metropolitler de ortak hedef doğrultusunda yoğun çaba göstermişlerdi.¹² Bu bağlamda, Paris'te toplanan konferansta Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurulması projesini savunanlar arasında Trabzon Metropolit Hrisantos da yer almıştı.¹³ Hrisantos, savunduğu projeye siyasî ve demografik bir altyapı oluşturmak niyetiyle, 2 Mayıs 1919 tarihinde konferansa bir muhtıra sunmuştu.¹⁴ Pontus Meselesi hakkında daha sonra yapılan yayımlara da

⁹ Ermeni patriği Zaven Efendi, Fener Rum Patrikhanesi ve ona bağlı kiliselerde Türkler aleyhinde düzenlenen toplantılarda yer alarak desteğini göstermiştir. Seyfi Yıldırım, "Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Siyasî Faaliyetleri, 1918-1922", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009, s.23.

¹⁰ *The Observer*, 20 Mart 1921, s.16.

¹¹ *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*, 31/86, Bn. 1; *TİTE*, 24/40, Bn. 5, 15/10/1335.

¹² Rum ve Ermeni patrikhaneleri, İstanbul'un işgali sürecinde İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki yüksek komiserlikleri nezdinde de birtakım girişimler içinde yer alarak, onlara çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Patrikhaneler müttefiklere ait polis güçlerinin kontrolünde Hıristiyanların kendilerini korumak için silahlandırılmasını talep etmişlerdir. *Library of Congress Manuscript Division, The Papers of Mark L. Bristol*, c. I, 19 Şubat 1920.

¹³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c. V, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.28, 29.

¹⁴ Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtıra üzerine, döneme ait diğer belgelerle karşılaştırılarak yapılmış etraflı bir eleştiri için bkz. Veysel Usta,

ilham verecek olan bu muhtırada¹⁵ birtakım gerçek dışı iddialara yer verilmiştir. Objektif bir bakış açısından yoksun olan muhtıranın temel amacı, gerçeklerin tahrif edilmesi pahasına, Pontus coğrafyası olarak nitelenen bölgede yaşayanların ekseriyetini Rumların oluşturduğunu ortaya koymaktı. Bu sayede Wilson İlkelerinin açtığı şemsiyenin altında yer almak suretiyle Paris'te sözü geçen güçlerin gözünde haklı bir yere konumlanarak onların desteğinin alınması hedeflenmiştir. Muhtırasında Pontus bölgesinde yaşayanların bağımsız bir devlet talebi olduğu iddiasında bulunan Hrisantos, bu talebin gerekli, yerinde ve doğru olduğunu belirtmiştir. Kurulacak olan Ermeni devleti ile geliştirilecek yakın komşuluk ve ticarî ilişkiler üzerinden iki halk arasında sıkı bağlar kurulacağına değinen Hrisantos, bundan mutluluk duyacağını da eklemiştir. Hrisantos muhtırasında “*İki devletin sıkı işbirliği bağlarını başlatmaya hazırız. Ancak en önemli şart her bir devletin kendi tam bağımsızlığını elde etmesidir*” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶

Hrisantos bölgedeki Müslüman nüfusun fazlalığını zımnen de olsa kabul etmektedir. Bu gerçeği gizlemenin mümkün olmadığını bilen Hrisantos, muhacir durumunda bulunduğunu iddia ettiği ırkdaşlarının geri dönüş yapmalarıyla beraber nüfus oranlarının eşitleneceği tezine sarılmıştır. Türklerin ardından bölgede yöneticilik sırasının Türklerin de tavsiyesi ile Rumlara ait olduğunu belirten Hrisantos, Rumların bölgede yegâne baskın unsur olduğunu ispat etmek niyetiyle, Ermenilerin “Pontus mıntıkasında” bir etkinliklerinin olmadığı bilgisine de muhtırasında yer açmıştır. Bununla birlikte gelecekte kurulması muhtemel Ermenistan devleti ile de iyi ilişki içinde olacağı sinyalinin vermeyi ihmal etmemiştir.

Öte yandan, harcı menfaat olan Ermeni-Rum birlikteliği de bir süre sonra yerini derin görüş ayrılıklarına bırakacaktı.

2. Doğu Karadeniz Bölgesine İlişkin Ermeni ve Rumların Çatışan İddiaları

Karadeniz bölgesinde bir Pontus devletinin kurulmasının önündeki en önemli engel Ermenilerin de bölgeye dair kendileri açısından birtakım stratejik taleplerinin olmasıydı. Kuşkusuz bu

“Trabzon Metropolit Hrisantos’un Paris Konferansı’na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi”, *Turkish Studies*, c. 6, S. 2, Ankara 2011, s. 973-983.

¹⁵ Usta, “Trabzon Metropolit Hrisantos’un...”, s.973.

¹⁶ *Foreign Office (FO)*, 608/82/13, Kn. 10317, Dn. 342/8/1, 9 Mayıs 1919, s.556.

durum Rumlar ve Ermeniler açısından önemli bir açmazdı. Bu açmazı aşmak için taraflardan birinin fedakârlıkta bulunması şarttı. Bu yeni durum, Dünya Savaşı'nda "ortak düşman" olan Osmanlı Devleti'ne karşı adeta omuz omuza mücadele vermiş bu iki unsur için artık yol ayrımının görüldüğünü ortaya koymuştu. Bu ayrım kendini Paris Barış Konferansı'nda göstermiştir. Esasinda Paris Barış Konferansı öncesinde ve sırasında masanın galipler tarafında oturan İngiltere ve Amerika çeşitli vesilelerle Giresun-Mersin hattının doğusunda kalan toprakların Ermenistan'a verilmesi konusunda müşterek bir çizgideydiler.¹⁷ Ermeniler lehine konferansta oluşan bu atmosferi karşısına almayacak kadar akıllı olan Venizelos, 4 Şubat 1919 tarihinde konferansta yaptığı konuşmada, Anadolu'nun batısında kalan topraklar hakkında bir açıklama yapmış, Kıbrıs ve İstanbul'la birlikte Doğu Karadeniz bölgesine dair Rum iddialarına değinmeyerek Pontusçu çevrelerin kendisinden beklentisini boşa çıkarmıştır.¹⁸

Her ne kadar Bogos Nubar Paşa ve Venizelos konferansta beraber hareket ettiklerini göstermek amacıyla birbirlerinin taleplerine saygı duyduklarına binaen bir anlaşma yapıp bunu konferansa sunmuş olsalar da¹⁹ iki tarafın da çakışan talepleri doğrultusunda kendi istikametlerini belirleyeceklerini tahmin etmek zor değildi. Bogos Nubar Paşa Paris Konferansı'nın toplanmasından hemen önce İngilizlere gönderdiği Ermeni taleplerini içeren bir telgrafta, daha önce söz verildiği üzere, Trabzon Vilayeti'nin bir bölümünün Büyük Ermenistan'a katılmasını istemişti.²⁰ Esasında Venizelos da bu bölgede bir Pontus devleti oluşturulması fikrinin gerçekleşme ihtimalini zayıf görmekteydi.²¹ Bu nedenle konfe-

¹⁷ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 5. Baskı, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul 2002, s.381, 382.

¹⁸ Ercüment Kuran, "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, yay. haz. Mehmet Sağlam vd., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1988, s.79.

¹⁹ Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, s.250-252.

²⁰ Stanford Shaw, *From Empire to Republic*, c. II, TTK Yay., Ankara 2000, s.369.

²¹ Venizelos'un Pontus Devleti projesine soğuk bakmasının sebepleri hakkında ortaya atılan görüşlerden biri de, konferansa sunulan diğer Yunan taleplerinin reddedilmemesi için bu konunun dışarda bırakılmış olduğuydu. Buna göre, Venizelos, bölgede bir Pontus devleti kurulmasına ihtimal vermemekle birlikte bu doğrultudaki taleplerin diğer Yunan taleplerini de zayıflatacağı ve Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların kurulacak bir Ermeni Devleti'ni desteklemelerinin daha ulaşılabilir bir hedef olacağı düşüncesindeydi. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gö-*

ransta Hrisantos kadar hevesli görünmemiştir.²² Venizelos, Barış Konferansı'nda Türklerin Anadolu'nun merkezinde bir devlete izin vermesi gerektiğini ve bu bağlamda Rumların Ermenistan'ı kalıcı yapmak için Trabzon ve Kilikya'nın Rum nüfusunu feda etmeye razı olduğunu açıklamıştı.²³ Venizelos, bu tavrı nedeniyle Marsilya'daki Pontus Kongresi'nden de ciddi eleştiriler almıştır.²⁴

Venizelos'un Karadeniz Bölgesi için Ermeni tarafının taleplerini destekleyici tavrı esasında reel-politik bir düşünceydi. Nitekim Pontusçuların hak iddiasında buldukları topraklar coğrafi bakımdan Yunanistan'dan kopuk bir bölgedeydi. Dolayısıyla, bu proje gerçekleşse dahi gelecekte olası bir savaş durumunda Yunanistan'ın bu duruma müdahil olma imkânı çok zayıftı. Bir başka ifadeyle bu projenin sürdürülebilir bir tarafı yoktu. The New York Times'da yayımlanan “*Ermenistan ve Trabzon*” başlıklı uzunca bir yazıda da benzer görüşler aktarılmıştı. Yazıda; “Pontus cumhuriyetinin başkenti yapılmak istenen Trabzon'un, Ermeniler tarafından bir çıkış kapısı olarak kendilerine verilmesini barış konferansında dile getirdikleri” bilgisine yer verilmişti. Yazının devamında; konferansta Ermeni taleplerine yakın olan Siramaro'nun “Trabzon bölgesinde çok sayıda Rum yaşadığını fakat bunların tıpkı, Boston, New York, Mısır ve Kudüs'teki gibi basit bir koloni halinde olduklarını ve nasıl ki New York Rumlara verilemezse aynı şekilde Trabzon'un da verilemeyeceği” yönündeki ifadeleri

ziüyle *Anadolu Harekatı, 1919-1923*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s.130.

²² Paris'teki konferansta Rum tarafının eli Ermenilere nazaran daha zayıftı. Zira başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Müttefik Güçler Ermeni iddialarını daha fazla savunuyorlardı. Karadeniz Bölgesi hakkında hak iddia eden Rumlar ise doğal müttefik olarak gördükleri Yunanistan'dan bile yeterli desteği görmemekteydiler. Bestami S. Bilgiç, “A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920”, *Belleten*, c. LXXV, S. 273, TTK Yay., Ankara 2011, s.552.

²³ Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, s.248, 249; *The New York Times (NYT)*, 16 Ocak 1919, s.12.

Yunan Meclisi içinden de Trabzon'un Ermenilere bırakılmasının yerinde olacağına yönelik açıklamalar gelmiştir. Meclis üyelerinden Christos Vasillakakis Londra'da verdiği bir röportajda, Yunanistan, Ermenistan'ın bağımsızlığı ve Trabzon Vilayeti'ne sahip olma özelliklerine destek olunması gerektiğini ifade etmişti. *NYT*, 27 Ocak 1919, s.1; “Current Events; Foreign”, *The Literary Digest*, c. 60, S. 6, Funk & Wagnalls Company, New York 8 Şubat 1919, s.134.

²⁴ 15 Mayıs 1919 tarihinde, Konstantinidis ve Ekonomos Paris Konferansı'na gönderdikleri muhtırada Venizelos'un kendi adlarına konuşma hakkı olmadığını belirterek, Trabzon'un “Büyük Ermenistan”a bırakılmasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir. *National Archives and Records Administration*, 867.00/184.

aktarılmıştı. Siramaro'nun "Trabzon hangi ülke için uygundur?" sorusuna cevaben; "Yunan tarihinin hiçbir döneminde Trabzon'un Yunanistan'ın bir parçası olmadığı ve dolayısıyla buranın bir Rum vatani sayılamayacağı, Trabzon'daki Rumların Yunanistan ile kaderlerini birleştirmesinin kesinlikle mümkün olamayacağı, zira bu bölgenin Yunanistan'dan çok uzak olduğu ve bundan dolayı Yunanistan'ın burayı savunma imkânı olmadığı, küçük bir düşman filusunun bile İstanbul Boğazı'nda bu ikisi arasındaki askerî bağlantıyı kesebileceği, Yunanistan'ın dostu ihtiyacı olduğu ve Ermenistan ile kurulacak iyi ilişkinin kendi menfaatine olduğu" ifadelerine yer verilmişti.²⁵

Öte yandan Paris'teki konferansta ve sonraki uluslararası toplantılarda Ermeniler ile Rumlar arasında bir çatışma görüntüsü verilmek istenmemiştir. Zira böyle bir görüntü kendilerine verilecek olan dış desteği doğrudan etkileyebilecekti. Başka bir ifade ile Ermeniler ve Rumlar arasındaki fikir ayrılığı, kendilerini destekleyenler arasında da fikir ayrılıklarının doğmasına vesile olabilecek bir risk taşımaktaydı. Bu durumda geri adım atma görevi Venizelos'a düşmüştü. Venizelos, Konstantinidis ve Hrisantos gibi hararetili Pontusçuların beklenti ve çabalarına rağmen, onları destekler gibi görünmüşse de bu konuya ağırlığını koymamıştır.

Venizelos'un Doğu Karadeniz bölgesinin geleceğine yönelik olarak Ermeni tezlerine yakın olmasının gerekçelerinden biri de daha öncelikli gördüğü Batı Anadolu topraklarını elde etme hedefidir. Venizelos, enerjisinin büyük bir kısmını bu niyetini gerçekleştirmeye harcamıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği birçok görüşme arasında ABD Başkanı Wilson ile olanları belki de en fazla umut bağladığı görüşmelerdir. Başkan ile iyi ilişkiler kurmayı başaran Venizelos,²⁶ muhtemelen Wilson'un bölgenin gelecekteki yapısına dair bakış açısından da etkilenerken, Pontusçuların ümitlerini boşa çıkaracak bir yolu benimsemiş ve pratikte pek öne çıkmasa da teoride Ermeni talepleri tarafında olmuştur. Wilson Tirebolu'nun batısından başlamak üzere güneyde Erzincan, Van Gölü, Muş ve Bitlis'i de içine alacak şekilde bir Ermenistan devleti kurulması taraftarıydı.²⁷ Hatta onun bu yöndeki görüşünü bilen çevreler Wilson'dan Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı Er-

²⁵ NYT, 4 Mayıs 1919, s.44.

²⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919*, c. V, s.555.

²⁷ *The Manchester Guardian (MG)*, 18 Şubat 1920, s.4.

zurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerine göre düzenlemesini beklemişlerdir.²⁸ Hülâsa, Hrisantos ve Germanos gibi şahıslar ile Fener Patrikhanesi ve yerel ve uluslararası Pontus teşkilatların izledikleri politika ile oyunu daha büyük gören ve kurallarına göre oynamayı tercih eden Venizelos'un takip ettiği siyaset çelişmiştir.

Venizelos doğuda Türkleri frenleyebilecek güçlü bir Ermenistan kurulması gerektiğinin farkındaydı. Anadolu'nun doğusunda kurulacak bir Ermenistan devleti, Batı Anadolu topraklarını ilhak etmiş Yunanistan için de bir sigorta olacaktı. Zira daha sonra Sevr görüşmelerinde de belirleneceği üzere, barış dönemi için Türklere Anadolu'nun orta bölgelerinin verilmesinin öngörülmesi, tasarlanan Büyük Yunanistan için gelecekte bir tehdit potansiyeli taşıyabilirdi. Oysa Ermenilerin Türklerin yaşadığı bölgelerin doğusuna sahip olmaları, bu tehdidi büyük ölçüde törpüleyecek ve Anadolu'daki durumu dengeleyebilecekti. Eğer Yunanistan Ermenistan olmadan Batı Anadolu'nun yeniden inşasına kalkışırsa sürekli olarak Türklerin intikam saldırısı tehdidiyle karşı karşıya kalacaktı. Benzer şekilde, Batı Anadolu'da bulunan Yunanistan da Ermeniler için önemliydi. Bu nedendir ki, konferansta Trabzon Vilayeti ve Kilikya bölgesinde binlerce Rum yaşadığını belirten Venizelos, Türklerin Anadolu'nun merkezinde bir Ermeni devleti kurulmasına izin vermesi gerektiğini ifade ederek, buralarda çok sayıda Rum yaşamasına rağmen, bunların bu devlete rıza göstereceğini belirtmiştir.²⁹ İngiliz Dışişleri görevlisi Arnold Joseph Toynbee, şu ifadelerle Yunan başvekil Venizelos'un konu hakkındaki fikirlerine destek çıkmıştır:³⁰

“Venizelos Pontus Rumlarının Ermenilere katılması konusunda oldukça haklı. Ermeniler Trabzon vilayetindeki diğer Hristiyan gruplardan yedi kat daha fazla (Ermeni tezine göre), Rumlar toplam nüfusun yalnızca üçte biri kadarlar. Türkler nüfusun yaklaşık % 60'ını oluşturuyorlar. Rum ve Ermeniler için en mantıklı yol birlikte hareket etmek ve farklı unsurlar arasında denge kuracak bir devletin mandası altında Büyük Ermenistan'da birleşmek olacaktır.

30.03.1919 Arnold Toynbee”

Bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması konusunda İngiliz Barış Heyeti'nce Aralık 1919'da hazırlanan bir muhtıradan, Ana-

²⁸ NYT, 26 Kasım 1920, s.3; NYT, 1 Ocak 1921, s.5.

²⁹ Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, s.248, 249, 254.

³⁰ FO, 608/89/1, Kn. 5647, Dn. 357/1/1, 30 Mart 1919, s.3.

dolu'nun da bir bölümünü içine alacak bir Ermenistan devletinin kurulmasının ne derece mantıklı olacağı ve şayet bu gerçekleşirse bu devletin sınırlarının ne şekilde belirleneceği, dönemin başat aktörlerinin bu konuya yaklaşımları da göz önünde bulundurularak tartışılmıştır. Muhtıradan konu hakkında şu tespitler yer almıştır:³¹

“Uzun bir süre Ermenistan’ın denize doğal çıkış kapısının Ermenistan olduğu yönünde bir kabul vardı. Daha sonra Pontus Rum bölgesinin de Ermenistan’la birleştirilebileceği düşünüldü. Fakat bu titizce düşünülmemişti. Trabzon vilayetinin % 80’i Müslümanlardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla burası Türk olarak kalmalıydı ve hatta Rumlar da katliamdan korkmalarına rağmen bunu öneriyorlardı. Aynı şekilde, Erzurum’dan Trabzon’a yapılması düşünülen tren yolu bölgenin dağlık olması nedeniyle pratik olarak mümkün değildi. Yapılsa da masrafını karşılamazdı. Ermenistan için bu doğal çıkış yolu Batum yakınlarıdır. ...Her şeyden önce, silahlı birliklerin oluşturulması ve ağır silah tedarikini gerektirmesi nedeniyle Büyük Ermenistan’ın kurulması büyük sıkıntılara sebep olacaktır. Hangi Büyük Güç bu sorumluluğu üstlenebilir? Amerika misyonerlerinin çalışmaları ve bölgenin fırsatlarını değerlendirmek isteyen ticari örgütleri ile bunu yapmak için ortaya çıktı. Fakat şu an, Amerikan kamuoyu doğudaki bir yerin koruyuculuğunu üstelenmeye soğuk görünüyor. Ermenistan’a her zaman sempati duyan Fransa ise gerekli araçlara sahip durumda değil. Aynı şekilde İngiltere de sorumluluk almak istemiyor. İtalya ne kaynakları için ne de bu işe girmeye istekli değil. Öyle görülüyor ki, Ermenistan’ın bağımsızlığı konusunda Büyük Güçler kendilerini sınırlayacaklar ve tercihi Ermenilere bırakacaklar.

Rusya’nın bağımsız bir Ermenistan’ın tanınması için daha hazırlıklı olduğuna dair göstergeler var. Biz Trabzon bölgesinin Ermenistan içinde yer alamayacağı konusunda hemfikiriz.”

Venezelos’un kendi görüşlerinden farklı bir çizgiye kayması, Pontusçu çevreleri oldukça rahatsız etmiştir. Marsilya’daki Pontus Kongresi Başkanı Konstantinidis ve Paris’te bulunan Pontus Millî Birliği Başkanı Ekonomos tarafından ortaklaşa yazılan ve *The Manchester Guardian* gazetesinde yayımlanan 1 Mart 1919 tarihli mesajda, Yunan hükümetinin Pontus iddialarını sahiplenmeme-

³¹ *Records of the Cabinet Office, 24/95; French Note and Memoranda by the British Peace Delegation regarding Turkish Settlement, December 1919, 12 Aralık 1919, s.331-359.*

sinden ve aynı şekilde Ermenilerin de bu iddiaları dikkate alınmasından duyulan hayal kırıklığı şu ifadelerle dile getirilmiştir:³²

“...Ermeni heyeti tarafından Paris Konferansı'na, Yunan hükümetinin Trabzon Vilayeti ve Pontus havalisinin toprak iddiaları arasına dâhil edilmediği ve dolayısıyla bu bölgelerin Ermeni Devleti sınırlarına alınacağı ifade edilmektedir. Yunan hükümetinin hangi gerekçelerle bu bölgelerden vazgeçtiğini, hangi gerekçelerin onu yalnızlaştırdığını bilmek istemiyoruz. Fakat Pontus heyeti olarak, milletlerin kendi kaderlerini belirleme hakkını dikkate almayan her türlü çözümü kuvvetli bir şekilde protesto ediyoruz. En iyi hisleri beslediğimiz Ermeni komşularımızın, eski Trabzon Komnen İmparatorluğu'nun bir kısmını içine alan bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair adil ve yasal taleplerimiz karşısında öne sürdükleri iddialarını üzüntüyle görmekteyiz.”

Yine, 17 Mart 1919 tarihinde Marsilya'daki Pontus Kongresi'nden Lloyd George'a gönderilen telgrafta, Pontus topraklarının müstakbel Ermenistan Devleti'ne dâhil edilmesi gerektiğine dair basında yer alan öneriler protesto edilmiştir. Tek istediklerinin İngilizlerin her daim savundukları liberal prensipler doğrultusunda Türk boyunduruğundan kurtularak yeniden bağımsızlıklarına kavuşmak olduğunun belirtildiği telgrafta, bu protestolarının Barış Konferansı'nda gündeme gelmesi hususunda Lloyd George'dan özel ilgi talebinde bulunulmuştur.³³ İsviçre'de ikamet eden Rumlar da “Pontus” bölgesinin Ermenilerle birleşmesine karşı çıkmışlar ve Barış Konferansı'nın bunu engellemesi gerektiği düşüncesi ile bundan duydukları rahatsızlığı ve bu konudaki destek taleplerini Lloyd George'a yolladıkları telgrafta dile getirmişlerdir.³⁴

29 Mart 1919 tarihinde “Pontus toprakları”nın geleceğine dair bir başka telgraf daha Lloyd George'un eline geçmişti. Zürih'te yaşayan Rumlar adına gönderilen Jean Deirmendjoglou imzalı telgrafta, Trabzon Vilayeti'nin Yunanistan ile birleşmesi, bu mümkün olmazsa burada bağımsız bir Pontus Devleti kurulması talep edilmekle birlikte, bu defa -Ermenistan kastedilerek- başka bir ülke ile birleşilmesi fikrine de açık kapı bırakılmıştır.³⁵ Aynı konuda 3 Nisan 1919'da Pontus'ta yaşayan Rumlar adına Lloyd George'a gönderilen dilekçede, çektikleri acıların dindirilmesi için

³² MG, 3 Mart 1919, s.7.

³³ FO, 608/82/13, Kn. 5075, Dn. 342/8/1, 24 Mart 1919, s.527, 528.

³⁴ FO, 608/82/13, Kn. 5072, Dn. 342/8/1, 29 Mayıs 1919, s.525.

³⁵ FO, 608/89/1, Kn. 5647, Dn. 357/1/1, 30 Mart 1919, s.4, 5.

uluslararası camiadan yardım talep edilmiş, yabancı bir ülkenin boyunduruğuna itiraz edilerek Yunanistan'ın mandasının arzulandığı ifade edilmiştir.³⁶ M. Philocles Candidis tarafından "Karadeniz bölgesinde yaşayan sayıları bir milyonu aşkın Rum adına" gönderilen telgrafta, Büyük Güçler'den bağımsızlıklarının güvence altına alınması talep edilerek Ermenilerin bölge için hak iddia etmeleri protesto edilmiştir.³⁷

Sonuç

Anadolu'da büyük bir Ermenistan devleti kurma fikri, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması ile doğan boşluğu kendileri için fırsata dönüştürme gayretinde olanların büyük bir iştahla giriştikleri projelerin bir ürünüdür. Ne var ki tasarlanan bu devlet için öngörülen coğrafi saha ile aynı fırsatçılığa meyleden Pontusçu çevrelerin hayallerindeki Pontus devletinin sınırları çakışmıştır. Paris Barış Konferansı sürecinde hayallerinin bir oldubittiye getirilerek söndürülmesini istemeyen Pontusçular, seslerini duyurmak için yoğun çaba göstermişlerdir. Ancak Pontusçu çevrelerin doğal müttefik olarak gördükleri Yunanistan'ın dahi Pontusçuların görüşlerini ikinci plana itmesi bu çevrelerin elini zayıflattığı gibi hesaplarını da altüst etmiş ve görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkarmıştır. "Pontus Devleti" taraftarlarına ait görüşlerin uluslararası camiada pek kabul görmediğini de dolaylı olarak ortaya koyan bu yeni durumun Pontusçu çevrelerde ve Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar arasında yansımalarının olması kaçınılmazdı.

Kaynakça

Arşivler

National Archives and Records Administration

The National Archives

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmî Yayınlar, Gazeteler ve Dergiler

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919, c. V, Government Printing Office, Washington 1943.

³⁶ FO, 608/82/13, Kn. 6239, Dn. 342/8/1, 3 Nisan 1919, s.534.

³⁷ FO, 608/82/13, Kn. 5609, Dn. 342/8/1, 29 Mart 1919, s.530.

The Literary Digest
The Manchester Guardian
The New York Times
The Observer

Tetkik Eserler

- A History of the Peace Conference of Paris*, c. 6, ed. H.W.V. Temperley, Henry Frowde and Hodder & Stoughton, London, 1924.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, c. V, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Bilgiç, Bestami S., "A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920", *Bellesten*, c. LXXV, S. 273, TTK Yay., Ankara, 2011, s.545-570.
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı, 1919-1923*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1998.
- Gibbons, Herbert Adams, *The New Map of Asia (1900-1919)*, The Century Co., New York, 1919.
- Kuran,ERCÜMENT, "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, yay. haz. Mehmet Sağlam vd., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun, 1988, s.77-81.
- Nicolson, Harold, *Peacemaking 1919*, Grosset & Dunlap, New York, 1965.
- Öksüz, Hikmet ve Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması" *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Serander Yay., Trabzon, 2007, s.307-334.
- Pontus Meselesi*, yay. haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1995.
- Shaw, Stanford, *From Empire to Republic*, c. II, TTK Yay., Ankara, 2000.
- Usta, Veysel, "Trabzon Metropolit Hrisantos'un Paris Konferansı'na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, c. 6, S. 2, 2011, s.973-983.

- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 5. Baskı, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Yıldırım, Seyfi, “Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin Siyasî Faaliyetleri, 1918-1922”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009, s.5-40.

DOĞU KARADENİZ RUMLARI SOYKIRIMA UĞRADI MI?

İbrahim TELLİOĞLU*

Doğu Karadeniz Rumları XI. yüzyılın sonlarından XX. yüzyıl başlarına kadar Türklerle birlikte bölgenin en kalabalık topluluğuydu. Genel itibarıyla bölgenin kıyı kentlerinde yaşar ve çoğunlukla ticaretle uğraşırlardı.¹ Osmanlı hâkimiyetine kadar çevredeki Türk devlet ve beyliklerinin baskısıyla Karadeniz sahil şeridindeki dar kıyı şeridinde sıkışmış bir şekilde varlıklarını korumaya çalışmışlardır.² Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlayan Türk yayılması karşısında daha güvenli yerlere çekilerek varlıklarını korumaya çalışan Rumlar, Nisan 1204'te ortaya çıkan ve 15 Ağustos 1461'de ortadan kalkan Trabzon Rum Devleti ile sahilde tutunmayı başarmışlardır. Başlangıçta Trabzon-Karadeniz Ereğlisi arasına hâkim olan Komnenoslar, on yıl sonra Samsun-Trabzon, XV. yüzyıl başlarında da Giresun-Trabzon havalisine hâkimdi.³ Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesinden⁴ sonra Doğu Karadeniz Rumları da Osmanlı vatandaşı hâline gelmiş ve Türklerle bir arada yaşamaya başlamışlardır. Daha önce belirli merkezlerde yoğunlaşan Rumlar, Osmanlı idaresi altında yeniden bölgeye yayıl-

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ İbrahim Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XX, S. 60, 2004, s. 785-797.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004.

³ Trabzon Rum Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jakob Philipp Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Munich 1827; George Finlay, *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks and the Empire of Trebizond 1204-1461*, London 1851; William Miller, *Trebizond the last Greek Empire*, Amsterdam 1968; Rustam Shukurov, *Velikie Komnini i Vostok (1204-1461)*, Saint Petersburg 2001; İbrahim Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2005; Sergeï Pavlovich Karpov, *İstoriya Trapezundskoy İmperii*, Saint Petersburg 2007.

⁴ Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethi hakkında bkz. Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, nşr. B. Stolz, Ann Arbor 1975, s. 118 vd; Kritovulos, *Fatih Sultan Mehmet*, nşr. Karolidi Efendi, Trabzon 2009, s. 189 vd.; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, nşr. A.M. Tulum, İstanbul 1977, s. 109 vd; Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri*, Trabzon 1999, s. 141-151.

miş ve özellikle ticari faaliyetlerde etkili olmuşlardır. Osmanlı millet sistemi içerisinde yoğun olarak Rum/Ortodoks cemaati içerisinde gösterilmişlerdir.⁵

Osmanlı hâkimiyeti sırasında XIX. yüzyıl sonlarına kadar Rumlarla Türkler arasında kitlesel bir anlaşmazlık olduğuna dair kaynaklara yansıyan bir hadise bulunmaz. Aynı şekilde Rumların devlete otoritesine karşı kitlesel bir girişimi olduğuna dair kayıtlara da rastlanılmaz. Ancak Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde ortaya çıkan ayrılıkçı fikirler Doğu Karadeniz Rumları arasında da etkili oldu. 1870'den sonra Yunanistan'dan gelen gruplardan da beslenen ayrılıkçı hareket, Doğu Karadeniz bölgesinde Samsun merkez olacak şekilde bağımsız bir Rum Devleti kurma amacındaydı. Yaygın olarak bilinen adıyla Pontusçuluk olarak ifade edilen hareket, Rum Ortodoks Kilisesi, Merzifon Amerikan Koleji ve Yunanistan'ın tahrik ve teşvikiyle yol almaya başladı. Balkan Savaşları, Rum çetecilerin Müslüman köylere saldırılması ile ayrılıkçılığın ilk belirtilerinin görüldüğü dönemdir. Bu faaliyetler I. Dünya Savaşı sırasında artmış, Millî Mücadele döneminde de hız kaybetmeden devam etmiştir. Bölgedeki Müslüman ahalinin eli silah tutanları cephede olduğu için bu taşkınlıklara karşılık vermesi çok mümkün değildi. Çocuklar, kadınlar ve yaşlı erkeklerden oluşan sivil halkın kendisini koruyabilecek silah ve teçhizatı da yoktu. Topal Osman Ağa müfrezesi, Rum çetecilerle mücadele etse de bu yeterli olmadı. TBMM'nin olaylara müdahale ederek önce 6 Haziran 1921'de isyana karışanların Sivas ve Erzincan'a sevk kararı alması, ardından da Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmesi ayrılıkçı hareketin sonunu getirdi. 6 Şubat 1923'te isyan bastırıldı.⁶

Pontus isyanı ismiyle yaygın olarak bilinen ayaklanmanın bastırılmasından sonra Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum Ortodoksların Müslümanlarla bir arada yaşama ihtimali kalmadığı anlaşılmıştı. Yunan Başbakanı Venizelos hem bu duruma çare bulmak hem de kendi ülkesinde Ortodoks ağırlıklı bir nüfus oluşturabilmek için Lozan Konferansı sırasında mübadeleyi gündeme

⁵ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 136-140.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Pontus Meselesi*, nşr. Yılmaz Kurt, Ankara 1995, s. 31-409; Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2001, s. 114-122; Fahri Taş, "Millî Mücadele'de Rum Ayaklanması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XII, S. 34, Mart 1996, s. 87-100; Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, Güz 1988-Kış 1989, s. 33-76.

getirdi. Konferansın 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda gündeme getirilen nüfus mübadelesi, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ile resmîyet kazanmıştır. Sözleşmenin ilk iki maddesine göre İstanbul'un Rum ahalisi ile Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi dışında Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklularla Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklular 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaktı.⁷ Böylece Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum varlığı son bulacaktı.

Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum isyanı devam ederken hem Yunan Dışişleri Bakanlığı ve onun uzantısı olarak çalışan sivil toplum örgütleri hem de Fener Rum Patrikhanesi Avrupa'da yoğun bir propaganda yürütmekteydi. ABD'de de etkisini hissettiren bu çalışmalarda Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumların, Türkler tarafından soykırıma tâbi tutulduğu iddia edilmekteydi.⁸ O zamandan günümüze kadar devam eden bu iddiaların bir tebliğ çerçevesinde değerlendirileceği bu çalışmada I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında bölgede yaşananlara genel hatlarıyla temas edilecektir. Zira bölgede yaşananlar hakkında çok etraflıca araştırmalar yapılmış ve meselenin karanlıkta kalan bir yanı bırakılmamıştır.⁹ Pontus meselesi ismiyle yaygınlık kazanan faali-

⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, C.8, İstanbul 2001, s. 82-87; Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, London 2002; Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, nşr. M. Pekin, İstanbul 2006; Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, İstanbul 1995; Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi*, İstanbul 2004; *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, nşr. R. Hirschon, İstanbul 2005; İbrahim Erdal, *Mübadele*, İstanbul 2012; Raoul Blanchard, "The Exchange of Population between Greece and Turkey", *Geographical Review*, c.15, S. 3, Temmuz 1925, s. 449-456; Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000; Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 48, (2000), s. 753-768; vb.

⁸ Grek Ministry for Foreign Affairs, *Persecutions of the Grek Population in Turkey since the Beginning of the European War*, London 1918; The London Committee of Unredeemed Greeks, *The Liberation of the Grek People in Turkey*, London 1919; The Manchester Committee of Unredeemed Greeks, *Turkey's Crimes, Hellenism in Turkey*, Manchester 1919; Ecumenical Patriarchate, *The Black Book of the Sufferings of the Grek People in Turkey*, İstanbul 1920; Central Council of Pontus, *Black Book The Tragedy of Pontus 1914-1922*, Athens 1922.

⁹ Cevat Ülman, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, İstanbul 1943; *Trabzon: Belgelerle Millî Mücadele Yılları (1919-1923)*, nşr. C. Odabaşoğlu, Trabzon 1990; Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991; Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon 1998; Rahmi Çiçek, *Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Yerel Yönetim*, Trabzon 1998;

yetlerin dünden bugüne gelişimi de geniş bir şekilde araştırılmış olup¹⁰ bu bildirinin kapsamı içerisinde değildir.

Kavramın ihtiva ettiği anlamı ortaya koyabilmek adına Birleşmiş Milletler tarafından 9 Aralık 1948’de kabul edilen soykırım tabirine bakmak önemlidir. “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”ne göre soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu, kısmen ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen bazı fiillerden herhangi birini anlatmak için kullanılır. Bunlar, gruba mensup olanların öldürülmesi, grubun mensuplarına ciddi surette bedensel ya da zihinsel zarar verilmesi, grubun bütünüyle ya da kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracığı hesaplanarak, yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi, grup içinde doğumları engellemek amacıyla önlemler almak ve gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmektir. Doğu Karadeniz Rumlarının soykırımı uğradığı iddialarını bu çerçeveden değerlendirilebilmek için XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede yaşananları bir bütün hâlinde değerlendirmek gerekir.

Tarihçiler bir meseleyi izah ederken olayların sebebini, gelişimini ve sonuçlarını, yer, zaman ve olaylara karışanlarla birlikte anlatırlar. Bunlardan herhangi biri ihmal edilirse olay tüm yönleriyle anlatılmamış olur. Tarihçi mantığıyla XX. yüzyıl başlarında Karadeniz bölgesinde yaşanan kargaşaya bakıldığında bağımsızlık isteyen Rumların çevredeki Türk köylerine saldırması yöredeki huzursuzlukların temelini oluşturduğu görülür. Rumlar, eli silah tutan erkekleri Balkan Harbi’nden itibaren askere alınmış olan Türk ahaliye saldırmışlardır. Yani eli silahlı bir organize grup silahsız sivilleri ciddi bir direnişle karşılaşmadan yerinden sürmeye, eğer olmazsa da yok etmeye başlamıştır. Rumların buradaki amacı Türkleri bölgeden kovarak nüfus çoğunluğunu ele geçir-

Cemalettin Taşkiran, *Atatürk’ün Samsun’a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı’nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Ankara 1999; Hüseyin Albayrak, *Kurtuluş Savaşı’nda Trabzon*, Trabzon 1981; Rahmi Doğanay, *Millî Mücadele’de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara 2001; Makbule Sarıkaya, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara 2004; Mesut Çapa, Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon’da Yaşam*, Trabzon 2004; vb.

¹⁰ Yusuf Sarınay vd., *Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası*, Ankara 1999; Yusuf Sarınay-Tahir Sünbül, *Emperyalizm ve Büyük Hayal*, Ankara 1999; Hüseyin Mümtaz, *Karadeniz’in Kitabı Pontus Masalı*, İstanbul 2000; Yusuf Gedikli, *Pontus Meselesi*, İstanbul 2002; Heyet, *Misyonerlik ve Pontusçuluk*, Samsun 2002; *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, nşr. V. Usta, Trabzon 2007; Mehmet Bilgin, *Postmodern Pontusçuluk*, İstanbul 2010; Salim Cöhce, *Günümüzde Pontusçuluk Faaliyetleri*, İstanbul 2018; vb.

mek ve kurmayı hayal ettikleri devletin demografik altyapısını oluşturmaktır. Arada orantısız bir güç farkı olunca ve Türkler de yurtlarını terk etmemek konusunda ısrarcı davranınca Doğu Karadeniz'in pek çok yerinden katliam haberleri işitilmeye başlanmıştır. 5 Kasım 1916'da Bafra Nebiyan'da Rum köyleri arasında bulunan Çağşur ve Kuşca köylerinde o gün bulunan 367 kişinin tamamının öldürmeleri bunun bir örneğidir. Burada karşılıklı bir çatışmadan bahsetmek mümkün değildir, bölgenin tamamında silahlı bir grubun sivil halka saldırısı vardır.¹¹

Ahali tek başına kendini savunamaz durumda olduğu için çaresiz bir hâldeydi. Önce Giresun'dan gelen Topal Osman Ağa ve adamları Rum çetecilere müdahale etti. Ardından daha önce vurulduğu üzere, TBMM'nin gönderdiği ordu, 6 Şubat 1923'te isyanı bastırdı. İsyana karışanlar sürgün edildi suçsuz olanlar yerinde kaldı. Ancak artık onların da Türklerle bir arada yaşama ihtimali kalmamıştı. Bu durumun farkında olan Yunanistan'ın talebiyle Lozan görüşmeleri sırasında mübadele gündeme geldi. Tarafların uzlaşması ile İstanbul dışındaki Rum Ortodokslar Yunanistan'a, Batı Trakya dışındaki Müslümanlar da Anadolu'ya göç ettirildi.

Tarihî seyri bu şekilde gelişen olaylar zincirine bakıldığında Doğu Karadeniz bölgesindeki çatışmaların temelinde Rumların Türklere saldırması olduğu açıktır. Türkler mazlum ve mağdur durumdadır. Topal Osman imdada yetişene, Nureddin Paşa komutasındaki birlikler müdahale edene kadar katliama maruz kalan sivil halk, Türklerdir. Olaylar sırasında ölen sivillerin büyük kısmı Türklerdir. İsyana karışanların uğradığı ceza yer değiştirmedir ve yaptıklarının karşılığı olarak en hafif cezadır. Ankara Hükûmeti isyanı bastırdıktan sonra oradaki Rumları imha etme ya da toptan sürgün etme yoluna gitmemiş sadece isyana karışanları bölgeden uzaklaştırmıştır. Bundan daha hafif bir ceza savaş literatüründe yoktur. Karşılıklı çatışmanın olduğu her yerde ölüm, sürgünün olduğu her yerde acı vardır. Ancak Karadeniz bölgesinde yaşananların sorumlusu Rum ayrılıkçılardır. Ayrılıkçıların yaptıklarına karşı bölgedeki Rum/Ortodoks kitle toptan ve orantısız bir biçimde cezalandırılmamıştır. Sonuçta bölgede kalan Rumlar uluslararası gözlemcilerin nezaretinde bölgeden ayrılmıştır.

Doğu Karadeniz Rumlarının soykırımı uğradığı iddiaları 1920'li yıllarda dile getirilmiş; ancak çok itibar görmemişti. O

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Pontus Meselesi*, nşr. Y. Kurt; Çapa, *Pontus Meselesi*; Nuri Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontosçu Faaliyetler*, Konya 2003.

günün şartlarında başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri, Yunanistan'a ve onların Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerine destek vermekle birlikte, Yunan ordusunun Batı Anadolu'da, Rum çetelerinin de Doğu Karadeniz bölgesinde yaptığı katliamlar o kadar açıktı ki savunulabilecek bir tarafı yoktu. O yüzden Yunanistan'ın ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Türkleri soykırım yapmakla itham etmeleri Avrupa ve ABD'de karşılık bulmadı. Ancak aynı iddialar Yunanistan tarafından 1994'ten sonra bu kez devlet politikası olarak yeniden dillendirilmeye başlandı.

Yunanistan'ın gündeme taşıdığı soykırım iddialarının tarihi değeri olmadığı yukarıda izah edilmişti. Ancak Yunanlılar olayların sebebini gizleyerek gelişme kısmının bir tarafından yani Topal Osman ve adamlarının müdahalesiyle birlikte hadiseleri başlatmaktadır. Dolayısıyla kamuoyu Doğu Karadeniz bölgesindeki huzursuzluğun bir Türk çetesinin Rumlara saldırması ile başladığını sanmaktadır. Propaganda o düzeye ulaşmıştır ki bölgedeki Rum çetecileri sindirerek Türklüğün müdafaasını yapan Topal Osman Ağa yurtdışını bırakın yurt içinde bile olumsuz bir imaj ile anılmaya başlanmıştır. Nihayetinde Yunanlılar isyanın bastırılması sonrasında çetecilerin elebaşlarının bölgeden sürülmesi ve mübadele ile Rumların ülkelerinden sürüldüğü gibi bir kanaat oluşturmaya çalışmaktadırlar. Böylece sadece sonuçları üzerinden meseleleri izah ederek gerçekleri çarpıtıp uluslararası kamuoyunu yönlendirmektedir.

Yunanistan'ın 1994'ten beri yeniden gündeme getirdiği "Pontus Soykırımı" iddiaları, tarihi bir mesele olmaktan çıkmıştır. Yunanistan, Avrupa'da yükselen İslamofobi ve Türk karşıtlığını kullanarak daha önce ciddiye alınmayan iddialarını Türkiye karşıtlığının bir unsuru haline getirmiş, böylece soykırım iddialarını bir uluslararası ilişkiler meselesine dönüştürmüştür. Böylece Kıbrıs, Ege kıta sahanlığı gibi Türkiye karşıtı meselelere yeni bir tanesi daha eklenmiştir. Aynı zamanda Türk ve Türkiye karşıtlığını kullanarak ülkede var olan kimlik problemlerine çözüm aramaktadır. Zira nüfusunun yaklaşık üçte ikisi göçmenlerden oluşan, bir ülke olarak Yunanistan, Karadeniz bölgesine yönelik taleplerini iç siyaset malzemesi olarak kullanmakta böylece halkını dış bir hedefte birleştirmeye çalışmaktadır. Ancak daha başarılı olamamışlardır. İçerisinde Karadeniz mübadillerinin de yer aldığı göçmenler, günümüze kadar Yunan toplumuyla kaynaşmayı reddedip hâlâ kendilerini "mülteci" veya "Anadolulu" olarak niteleyerek Yunan-

lılarla karışmayı reddetmektedir. Bu amaçla Yunanistan, “Pontus Soykırımı” iddialarıyla bir yandan halkını birleştirmeye çalışırken diğer taraftan da soykırımdan kurtulanlara kucak açan bir ülke sıfatıyla mübadillerin Yunanistan’ı vatan olarak görmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Diğer taraftan dünyanın her yanında birbirinden farklı kültür çevrelerinde yaşayan Yunanlıların kurduğu Pontus Derneklerinin soykırım iddialarını yaşatması, bu insanların farklılıklarını bir kenara bırakarak aynı amaç altında toplanmalarını sağlamıştır. Zira bugün dünyada başta ABD, Avustralya, Kanada, İngiltere ve dağılan Sovyetler Birliği ülkeleri olmak üzere 3 milyonun üzerinde Yunanlı yaşamaktadır ki neredeyse Yunanistan’ın nüfusunun 1/3’üne denk gelir. Bunları bir arada tutmak için milli bir hedef ve dış tehdit oluşturmak lazımdır ki Ermeni meselesinde denenip başarıya ulaşan Türk karşıtlığı ve soykırım iddiaları, bunun için en makul yoldur. Dünyanın pek çok ülkesinde “Pontus Soykırımı”nın tanınması için lobi faaliyetleri yürüten Yunanlılar Amerika’nın Connecticut, Florida, Georgia, Güney Carolina, Illinois, New Jersey, New York, Ohio, Pennsylvania, Rhode Island eyaletlerinde ve Güney Avustralya Parlamentosu’nda iddialarını kabul ettirmeyi başarmışlardır.¹²

Yunanistan’ın devlet politikası olarak tanıtmaya çalıştığı soykırım iddiaları dünyada kabul görmeye başlarsa AB’nin dayatmasıyla Türkiye, “Pontus Soykırımı”ni tanımaya ve tazminat ödemeye mahkûm edilebilir. İkinci olarak Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi, soykırımı kabul etme şartını Türkiye’nin AB üyeliğini veto etme tehdidi olarak kullanabilir. Böylece Türkiye, müzakere sürecinde, Pontus soykırımı iddialarını tanımak ya da AB’ye üye olmamak tercihiyle karşı karşıya bırakılabilir. Aynı şekilde Türkiye’den tazminat ve toprak talep edilmesi de gündeme gelebilir.¹³

Sonuç

XX. yüzyıl başlarında Doğu Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan karışıklıklarda Rum/Ortodoksların bağımsız devlet kurma hayallerinin temel teşkil ettiği açıktır. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmeye başladığı XV. yüzyılın ilk çeyreğinden bu zamana

¹² İbrahim Telliöğlü, “Pontus Meselesini Çözömsüzlüğe İten İddia ve Talepler”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, C. 6, S. 1, Bahar 2011, s. 36 vd.

¹³ Ahmet Güzel, *Dünden Bugüne Yunanistan’ın Pontus Hedefi*, İstanbul 2006, s. 287 vd.

kadar Rum/Ortodoksların devlete karşı bir faaliyet içerisinde bulunduğuna dair kaynaklara yansıyan bir gelişme yoktur. Aynı şekilde Rum/Ortodokslarla Müslüman ahali arasında kitlesel bir anlaşmazlığa da rastlamak mümkün değildir. Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Anadolu Rumları arasında başlayan bağımsızlık fikri kısa sürede Doğu Karadeniz bölgesinde de varlığını hissettirmiştir. Merzifon Amerikan Koleji'nin ideolojik, Fener Rum Patrikhanesi'nin de dinî altyapısını hazırladığı ayrılıkçı fikirler, bölgedeki Rumlar arasında bazı grupların Osmanlı Devleti ve Müslüman ahali aleyhine faaliyete geçmesine yol açtı. Fikrî ayrılıklar Balkan Savaşları sırasında siyasi ayrılığa da dönüştü. Rumlardan bir grup ayrılıkçı cemiyetler kurdu. Üstelik silahlı mücadeleye başladı. Bu maksatla yaptıkları ilk iş çevredeki Müslüman ahaliye saldırarak onları yöreden göç etmeye zorlamaktı. Böylece Doğu Karadeniz bölgesinde nüfus çoğunluğunu elde ederek kurmak istedikleri devletin insan altyapısını hazırlamak maksadındaydılar. Ancak Müslüman ahali yurdunu terk etmemekte ısrarcı oldu. Bunun üzerine Rum çeteciler etraflarında bulunan Müslüman köylere saldırarak onları yok etmeye başladılar. Eli silah tutanları cepheye olan Müslüman ahali yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Sivil halka karşı işlenen bu suçta uluslararası kuruluşlar sessiz kalırken devlet de yeterince kolluk kuvveti olmadığı için gelişmelere zamanında müdahil olamadı. Nihayet Topal Osman ve silah arkadaşlarının müdahalesi ile saldırılar biraz duruldu. TBMM tarafından gönderilen birlikler 6 Şubat 1923'te isyanı bastırdı.

Tarihte "Pontus İsyanı" olarak bilinen isyan bastırıldıktan sonra önlem olarak ayaklanmanın elebaşları bölgeden uzaklaştırıldı. Böylece asayiş sağlanana kadar halk arasına ayrılık sokan unsurlar kontrol altına alınmış oldu. Devlet bölgedeki sivil Rum/Ortodoks ahaliyi cezalandırma yoluna gitmedi. Onlar günlük yaşantılarına devam ettiler. Ancak Yunanistan'ın Lozan görüşmeleri sırasında mübadele fikrini gündeme getirmesinin ardından Doğu Karadeniz Rumları bölgeyi terk ederek Yunanistan'a gitmek zorunda kalacaklardır.

Doğu Karadeniz Rumları, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Ancak bu sıkıntıların sebebi içlerindeki ayrılıkçı gruplardır. Çatışmayı başlatan bu gruplar Rum/Ortodokslarla Müslüman ahaliyi bir arada yaşayamaz hâle getirmişlerdir. Türkler saldırıya uğrayan, mağdur edilen taraf

olarak uzun süre kendini savunamaz bir haldedir. Hükümet de isyan bastırıldıktan sonra ortalığın sakinleşmesi üzerine gönderdiği birlikleri başka tarafa kaydırarak Milli Mücadele'ye dâhil etmiştir. Bu süreç zarfında Birleşmiş Milletlerde kabul edilen soykırım tarifine uyan bir gelişme olmamıştır. Günümüzde olayların sebepleri ve gelişimi gizlenerek soykırım senaryoları yazılsa da bunlar tarihî hakikatleri değiştirememektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Hüseyin, *Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon*, Trabzon, 1981.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele*, İstanbul, 1995.
- Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, nşr. V. Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2007.
- Belli, Mihri, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, nşr. M. Pekin, İstanbul, 2006.
- Bilgin, Mehmet, *Postmodern Pontusçuluk*, İstanbul, 2010.
- Blanchard, Raoul, "The Exchange of Population between Greece and Turkey", *Geographical Review*, C. 15, S. 3, Temmuz 1925, s. 449-456.
- Central Council of Pontus, *Black Book The Tragedy of Pontus 1914-1922*, Athens, 1922.
- Cöhce, Salim, *Günümüzde Pontusçuluk Faaliyetleri*, İstanbul, 2018.
- Çapa, Mesut, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon, 1998.
- _____, *Pontus Meselesi*, Trabzon, 2001.
- Çapa, Mesut- Çiçek, Rahmi, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon, 2004.
- Çiçek, Rahmi, *Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Yerel Yönetim*, Trabzon, 1998.
- Doğanay, Rahmi, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara, 2001.
- Ecumenical Patriarchate, *The Black Book of the Sufferings of the Grek People in Turkey*, İstanbul, 1920.
- Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, nşr. R. Hirschon, İstanbul, 2005.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele*, İstanbul, 2012.
- European War*, London 1918; The London Committee of Unredeemed Greeks, *The Liberation of the Grek People in Turkey*, London, 1919.

- Fallmerayer, Jakob Philipp, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Munich, 1827.
- Finlay, George, *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks and the Empire of Trebizond 1204-1461*, London, 1851.
- Gedikli, Yusuf, *Pontus Meselesi*, İstanbul, 2002.
- Gökaçtı, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, 2004.
- Güzel, Ahmet, *Dünden Bugüne Yunanistan'ın Pontus Hedefi*, İstanbul, 2006.
- Heyet, *Misyonerlik ve Pontusçuluk*, Samsun, 2002.
- İnan, Kenan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri*, Trabzon 1999, s. 141-151.
- İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Ankara, 2000.
- Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914*, Madison, 1985.
- Karpov, Sergeï Pavlovich, *İstoriya Trapezundskoy İmperii*, Saint Petersburg, 2007.
- Kritovulos, *Fatih Sultan Mehmet*, nşr. Karolidi Efendi, Trabzon, 2009.
- Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, 8*, İstanbul, 2001.
- Mihailović, Konstantin, *Memoirs of a Janissary*, nşr. B. Stolz, Ann Arbor, 1975.
- Miller, William, *Trebizond the last Greek Empire*, Amsterdam, 1968.
- Mümtaz, Hüseyin, *Karadeniz'in Kitabı Pontus Masalı*, İstanbul, 2000.
- Öksüz, Hikmet, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 48, 2000, s. 753-768.
- Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991.
- Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, London, 2002.
- Pontus Meselesi*, nşr. Y. Kurt, Ankara, 1995.
- Sarıkaya, Makbule, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara, 2004.
- Sarınay, Yusuf-Tahir Sünbül, *Emperyalizm ve Büyük Hayal*, Ankara, 1999.
- _____, vd., *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Ankara, 1999.

- Shukurov, Rustam, *Velikie Komnini i Vostok (1204-1461)*, Saint Petersburg, 2001.
- Taş, Fahri, "Milli Mücadele'de Rum Ayaklanması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 34, Mart 1996, s. 87-100.
- Taşkıran, Cemalettin, *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Ankara, 1999.
- Tellioğlu, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S.60, 2004, s. 785-797.
- _____, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon, 2005.
- _____, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2004.
- The Manchester Committee of Unredeemed Greeks, *Turkey's Crimes, Hellenism in Turkey*, Manchester, 1919.
- Trabzon: Belgelerle Milli Mücadele Yılları (1919-1923)*, nşr. C. Odabaşoğlu, Trabzon, 1990.
- Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, nşr. A.M. Tulum, İstanbul, 1977.
- Ülman, Cevat, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz*, İstanbul, 1943.
- Yazıcı, Nuri, *Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontosçu Faaliyetler*, Konya, 2003.
- Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, Güz 1988-Kış 1989, s. 33-76.

KARADENİZ BÖLGESİNDE EKONOMİK ÇÖKÜNTÜNÜN PONTUSÇULUK FAALİYETLERİNE ETKİSİ

Ömer KUL*

Giriş

Uzun süredir Doğu ve Güney Doğuda Kürt kimliği üzerinden oynanan oyunların bir benzerine Karadeniz bölgesinde rastlama ihtimalimiz, şayet tedbir şimdiden alınmazsa gün geçtikçe artacaktır. Pontus dernekleri veya Yunanistan istihbaratının çalışmaları, PKK'nın yıllardır Karadeniz bölgesine sızma teşebbüsleri, başta ABD ve Batı devletlerinin istihbarat çalışmaları Karadeniz bölgesinin uluslararası önemini her geçen gün artırmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın Kırım'ı işgali, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"nin bir ayağını Karadeniz bölgesinin oluşturması, Mavi Akım ve TANAP gibi projelerin lojistiği, Hazar havzası ve Orta Asya enerji ve üretiminin batıya taşınması, Karadeniz otoyol projesinin tamamlanması, 3. havalimanı ve 3. boğaz köprüsünün açılması aslında Pekin'den başlayan ve Londra'da sonuçlanacak projelerin kilit ve geçiş noktasını bölgenin oluşturması, Karadeniz'in altında petrol kaynaklarının olduğunun kesinleşmesi gibi hususlar Karadeniz bölgesini uluslararası alanda dikkat çeken bir konuma doğru sürüklemektedir.¹

Yakın gelecekte Karadeniz bölgesinin, enerji kaynaklarının belirleyeceği bölgesel ve küresel rekabetin uygulanacağı bir alan olma ihtimali her geçen gün artmaktadır. Orta ve Uzak Doğu'daki ticaret savaşlarının bir benzerini Karadeniz ve çevresinde görmek kaçınılmaz gibi durmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, sosyo-ekonomik kırılmalıkların sıkça yaşandığı, bilhassa Orta ve Doğu Karadeniz bölgesine yönelik tedbirlerin ivedilikle

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, omer.kul@istanbul.edu.tr

¹ <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2011/01/25/6072/karadeniz-cografyasi-neden-onemlidir/14.10.2018>;
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2011/02/23/6098/dogu-karadeniz-neden-onemli/14.10.2018>;
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/karadenizde-petrol-mujdesi-7157357/14.10.2018>

alınması gerekliliğidir. Bölgede sosyo-ekonomik kırılmalara tedbir alınması, küresel odakların bölgede faaliyetlerini sürdürüp sürdürmeyeceklerini de belirleyecektir.²

Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük bir jeopolitik değişime uğrayan Karadeniz coğrafyası, hem coğrafi hem de siyasi nedenlerle yeni bin yılda enerjinin oynadığı belirleyici rolün de etkisiyle küresel güçlerin mücadele alanı hâline gelmiştir. ABD'nin, Akdeniz'den sonra Karadeniz'e de girme çabası, Romanya ve Bulgaristan'ın önce NATO'ya, sonrasında AB'ye üyelikleri ve bu iki ülkenin bazı üs ve havaalanlarını ABD'nin kullanımına açmaları, bölgedeki hassas dengeleri iyice sarsmıştır. Yeni aktörlerin ve bölge dışı güçlerin Karadeniz'deki varlığı, beraberinde istikrar ve güvenlik problemlerinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³ Dolayısıyla bölgede siyasi bir bütünlükten bahsedemeyeceğimiz gibi, güvenlik, ticaret, enerji ve diğer alanlarda da bölge ülkeleri sağlam temele dayanan bir işbirliğinden uzaktırlar.⁴

Karadeniz Bölgesinin Ekonomik Yapısı

Coğrafi bakımdan Doğu ve Orta Karadeniz bölgesi dağlarla deniz arasına sıkışmış, dar ve engebeli bir hat üzerinde uzanmaktadır. Bölgenin tarıma elverişli geniş toprak alanları yok denecek kadar azdır. Günümüzde Giresun, Ordu ve Trabzon gibi şehirlerin en önemli geçim kaynağı fındık; Rize'nin ise çaydır. Bölgede yaylacılığın ayrı bir yeri olup halkın bir kısmı yaylacılık yapmaya devam etmektedir.⁵ Bölge Türkiye'nin az gelişmiş alanlarından biridir. Ekonomik geri kalmışlığı, altyapı yetersizliği, bölgenin coğrafi şartlarının elverişsizliği, iç bölgelerle irtibatın ticaret koridorlarıyla limanları koordine edememesi ve gelişmiş bölgelerle ulaşım ağlarının yeterince işlevsel hale getirilememesi tetiklemektedir. Dahası 1980 sonrası bölgenin millî gelirden aldığı payın her geçen gün azalması, işsizliğin bölge halkını sürekli göç vermeye zorlaması bölge nüfusunun da azalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bölge, sağlık hizmetleri ile köyde yaşam ve okuryazar oranı bakımından da ülke ortalamasının altındadır. Bölge-

² <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2011/02/23/6098/dogu-karadeniz-neden-onemli/14.10.2018>.

³ Ahmet Aşık, "Karadeniz Bölgesi'ndeki Değişimin Analizi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.22, (Ekim 2015), s. 40 vd.

⁴ İlyas Kamalov, "Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar", *Karadeniz Araştırmaları*, C.6/S.21, Bahar 2009, s. 20.

⁵ *Trabzon Vilâyet Salnâmesi*, 1322 (1906), s. 82 vd.

nin son 16 yıllık dönemdeki yatırımlarla beraber en gelişmiş ili olan Rize bile Türkiye'de gelişmişlik açısından 37. sıradadır. Bu şehri Trabzon 38, Artvin 43, Giresun 50, Ordu 62, Gümüşhane ise 71. sıra ile takip etmektedir.⁶

Türkiye genelinde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'nde de kır ile şehir yerleşmeleri arasında ciddi sosyo-ekonomik dengesizlikler vardır. İnsanların doğdukları kırsal yerleşmeleri bırakıp şehirlere göç etmesinde birçok sosyo-ekonomik faktörler rol oynamaktadır. Şehir-kır arasında var olan bu sosyo-ekonomik dengesizlikler ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliğini doğurmakta ve kırsal göç olayını hızlandırmaktadır. Bu nedenle Karadeniz bölgesinde kırsal göçleri azaltmak için fındık ve çay gibi tarım ürünlerinin üretim ve veriminin artırılması, diğer alternatif meyvecilik imkânlarının araştırılması ve geliştirilmesi gerekmektedir.⁷

Çoğu insanın ortak inancı, aldatılmış veya yönlendirilmiş insanların daha ziyade yoksul veya cahil kesimden çıktığı yönündedir. Genel olarak yoksul toplumlarda yönlendirilme olaylarının daha fazla yaşandığı bilinmektedir. Azgelişmiş ve yoksul ülkelerde bir fikri empoze etme olayları ve buna bağlı sorunlar diğer toplumlara göre daha yaygındır. Bir ülkede ekonomik faktörlerin iyileştirilmesi genel anlamda en azından bu tip propaganda olaylarına katılacak kişi sayısını azaltıcı bir etki yapabilecektir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, kişi başına gelirin artırılması, insanca yaşam koşullarının iyileştirilmesi bu kapsamda düşünülebilir. Ancak sosyal ve politik faktörlerdeki iyileşme ekonomik gelişmeyi desteklemediği sürece yapılan olumlu eylemlerin etkinliği de azalacaktır.⁸ Propagandanın başarılı olup olmamasında ekonomik ve sosyal boyutların önemi de büyüktür. İşsizlik, yoksulluk, eğitimsizlik, ümitsizlik ve çaresizlik bir propagandayı olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Bu faktörler bir ülkede huzursuzluk çıkarmak veya ulaşılmak istenen hedeflere varmada eleman kazanımı yönünde kullanılmaktadır.⁹

⁶ <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2011/02/23/6098/dogu-karadeniz-neden-onemli/14.10.2018>.

⁷ Mehmet Gürbüz, "Karadeniz Bölgesinde Kırsal Göçler İle Sosyoekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 18, (Temmuz 2008), s. 73.

⁸ Abdullah Özdemir-Mümin Eser-Hatice Erol, "Küresel Terörizm ve Yoksulluk İlişkisi", *Social Science Development Journal*, Vol 3/ Issue 12, (Eylül 2018), s. 443-444.

⁹ <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue4/turkish/photo.html/12.9.2018>.

Karadeniz bölgesinde sanayi, nakliye, üretim ve hayvancılık çökmüş durumdadır. Yetiştirilen bu ürünler de düşük bedellerle ve bir seneye varan ödeme programlarıyla işlem görmektedir. Uygulanan ekonomik politikalar köylüyü sefalet içinde yaşamaya mahkûm etmiştir. Ekonomik kriz sanayiye vurmuş ve bilhassa bölge gençlerinin çoğu işsiz duruma düşmüştür. Geçmişte ekonomik problemlerini göç ederek çözmeye çalışan bölge halkı, ekonomik kriz sebebiyle bu imkânını da kaybetmiştir. Boşalmış köylerde yaşamak zorunda kalanların birçoğu kış aylarını geçirebilmek için kasaba merkezlerine inmeye başlamıştır. Hâlbuki bölge, ekonomiye kazandırılacak birçok zenginliğe sahiptir. Geçmişte hayvancılık ve meyvecilik önemli bir geçim kaynağı idi. Hayvancılık yok edilmiş, bir zamanlar her yerde aranan Trabzon tereyağının yerini “Trabzon Tereyağı” etiketiyle Hollanda’dan ithal edilen yağlar almıştır. Bu gün bölgede neredeyse yok olan meyvecilik, Osmanlı döneminde bilhassa Rusya’ya yapılan ihracatta önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁰

Bu bağlamda üniversitelerin, özellikle sosyo-ekonomik açıdan henüz gelişmekte olan bölgelerde, asli fonksiyonlarının yanında bölgesel kalkınmayı desteklemek gibi önemli görevleri bulunmaktadır. Asli fonksiyonlarının yanında Doğu Karadeniz’in bölgesel kalkınmasında önemli misyonlar üstlenen Artvin Çoruh, Rize Recep Tayyip Erdoğan, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Avrasya Üniversitesi ile Gümüşhane, Giresun ve Ordu Üniversitelerinin fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokul ölçeğinde bölgesel kalkınmadaki rolleri gözle görülür düzeydedir. Doğu Karadeniz bölgesindeki illerde yükseköğretim ön lisans ve lisans öğrencilerinin sağladığı bu katkının, Türkiye’deki birçok sanayi kuruluşunun oluşturduğu katma değere yakın olduğu bilinmektedir. Doğu Karadeniz genelinde bir değerlendirme yapılacak olursa, 2014-2015 öğretim yılı itibarıyla 124.809 öğrenciyi bünyesinde barındıran bölge üniversiteleri bölgesinin kalkınmasına önemli ölçüde katkı sağladığı ifade edilebilir.¹¹

Bölgenin işsizlik ve türevlerinden kaynaklı problemlerine son yıllarda PKK ve DHPK-C gibi terör örgütlerinin faaliyetleri

¹⁰ *Yeni Düşünce Dergisi*, S. 42, 13-19 Ekim 2000;

<http://www.geocities.com/karadenizim/pontus-hayali.html/25.05.06>.

¹¹ Muhammed Kürşad Dursun-Aslı Kaya-Semiha Kılıçaslan, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Yükseköğretim Öğrencilerinin Ekonomiye Katkısı", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, S. 9/34, (2017), s. 25-34.

eklenmiştir. Bütün bunların ihmal edilmesi bölgeyi dolayısıyla ülkeyi zor durumda bırakacaktır. Bölgenin sosyo-ekonomik problemlerine dair örnekler arttırılabilir lakin burada önemle üzerinde durulması gereken husus; gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, milliyetçi refleksleri de güçlü olan bölgede, Sözde Pontus meselesi gibi suni bir sorunun altyapısı hazırlanmak suretiyle, ikinci bir geniş çaplı bölgesel sorunla karşı karşıya kalınılabılır. PKK'nın Karadeniz bölgesine sızma çalışmalarını bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir. PKK üzerinden Pontus altyapısının hazırlığı uzun vadede Türkiye'nin Kafkasya ile irtibatını kesmeye yönelik bir proje hüviyetindedir. Bu ise Türkiye'nin Orta Asya ile bağının tamamen kopartılması anlamına gelecektir.¹²

PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetleri aslında Pontus hayalinin taşeronluk çalışmasıdır. Terör örgütü elemanlarının bölgedeki faaliyetlerine destek verenler ortaya çıkarıldığı takdirde meselenin Kürtçülük kılıfıyla hainliklerini gizleyen kripto Ermeni ve Rumlar olduğu anlaşılacak ve Pontusçuluk faaliyetlerinin de altyapısının nasıl hazırlandığı deşifre edilecektir. Kabul edilmesi gereken gerçek, Pontusculuğun en az PKK terör örgütü kadar tehlikeli olduğudur. Bugün için sanki yokmuş gibi hareket eden; ama içten içe derin bağlantılar ile hiç durmadan faaliyetlerini sürdüren Pontusçuluk fikrini taşıyan içeride ve dışarıdaki işbirlikçiler, yakından kontrol ve takip edilmelidir.¹³

Son dönemlerde meydana gelen olayları alta alta koyarak sıraladığımızda aslında yapılmak istenenin ne olduğu, maksadın nasıl şekillendirildiği ve hangi metotların takip edildiği bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır. Dün EOKA ve ASALA gibi bugün de PKK'nın taşeron olarak kullanılması, Güneydoğu Anadolu'da "Siyasî Çözüm" ve "Kültürel Otonomi" gibi sloganlarla yeni ortam arayışına girilmesi bir sonuçtur. PKK'yı Yunanistan ve Ermenistan'ın gizli veya alenen desteklemesinin altında Yunanlılar için Pontus hayali; Ermeniler için Sevr'de kendilerine verilen Doğu Karadeniz toprakları yatmaktadır. Kürtlerle hiçbir ilgisi olmayan

¹² <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2018/07/17/8888/pkk-teror-orgutu-karadenizde-ne-ariyor/14.10.2018>.

¹³ <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2018/07/17/8888/pkk-teror-orgutu-karadenizde-ne-ariyor/14.10.2018>.

Karadeniz bölgesine PKK'nın sıçrama arzusunu bu minvalde değerlendirmek yerinde olacaktır.¹⁴

Karadeniz Bölgesinin Önemi

Bilindiği üzere Doğu Karadeniz bölgesi sadece Yunanistan için değil, pek çok ülke için önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bölgeye daha çok ilgi göstermesi gerekmektedir. Ekonomik yönden bölgenin kalkındırılması, eğitim ya da çalışma vaadiyle bölge gençlerinin kandırılarak Yunanistan'a götürülmesinin önüne geçecektir. Bu yöndeki çalışmaların yanı sıra, Yunanistan'ın yürüttüğü sistemli dernek çalışmaları göz önüne alınarak ileride çok daha ciddi sorun ve suçlamalarla karşılaşmamak adına şimdiden bu iddiaları çürütecek ilmi ve kültürel çalışmalar yapılmalıdır. Ermeni soykırımını iddialarıyla mücadelede geç kalmış olan Türkiye, bu kez Pontus iddialarını daha ciddiye almalı ve gerçekçi politikalar hayata geçirmelidir.¹⁵

Karadeniz bölgesi jeo-politik önemi nedeniyle eski çağlardan beri sürekli olarak devletlerarasında bir mücadele alanı olmuştur. Bu önem dolayısıyla, bazı jeopolitikçiler tarafından, Karadeniz'e hâkim olan bir gücün dünyaya da hâkim olacağı yönünde teoriler ortaya atılmış ve bu çerçevede bölge bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nı takiben tüm dünyayı etkileyen iki-kutuplu Soğuk Savaş dönemi, Karadeniz için görece durağan geçmiştir. 1991 yılı sonunda Sovyetler Birliği dağıldığında, bölge bağımsızlığını kazanan devletlerle birlikte dünya sahnesinde yeniden belirmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde Batı'nın ilgisi daha çok Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik olmuştur. Bu ülkeler gerek Sovyetler Birliği ile Batı arasında tampon bir bölge oluşturmaları gerekse de Sovyetler Birliği'ne bağlanmadan önce de Batı'nın bir parçası olarak kabul edilmeleri nedeniyle öncelik bu ülkelerin Batı'ya yeniden entegrasyonuna verilmiştir. Bunu da AB ve NATO'nun bu bölgelere doğru genişlemesi yoluyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, AB'nin 2004 ve 2007'de, NATO'nun ise 1999 ve 2002'de gerçekleştirdiği genişleme dalgaları ile Sovyetler Birliği'nden bağımsız-

¹⁴ Aşkın İnci Sökmen, *İdeolojik Boyutu İle PKK Terör Örgütü*, Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012, s. 66.

¹⁵ Yeliz Karadaş, Yunanistan'ın "Pontus" Sevdası, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, S. 25, Ocak'11, s. 57-62.

lığını kazanan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini Batı'ya entegre edilmeye çalışılmıştır.¹⁶

Bu genişleme süreçlerinin sonunda gerek AB gerekse de NATO, Karadeniz'e sınır olan veya Karadeniz'in hinterlandında bulunan ülkelere komşu olmuştur. Ayrıca, daha önce Batı dünyası enerji güvenliği açısından bölgeyi çok da dikkate almazken, yine Sovyet Rusya'nın dağılmasını takiben ortaya çıkan Kafkas ve Orta Asya cumhuriyetlerinin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmaları Batı'nın ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu ilgi özellikle 2003 Mart'ında çıkan Irak Savaşı ve İran'a uygulanan ambargo çerçevesinde Batı'nın enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirmesi zorunluluğu ile kendini göstermiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya 2006 ve 2009 yıllarında uyguladığı gaz ambargosu nedeniyle güvenilir bir arz kaynağı olmadığı ortaya çıkması, Kafkas ve Orta Asya ülkelerinin, enerji tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi anlayışı çerçevesinde öneminin artmasına neden olmuştur. Bu kaynakların alternatif güzergâhlardan taşınması gerekliliği de Karadeniz'in önemini artmıştır.¹⁷

AB, söz konusu enerji kaynaklarının kendi pazarlarına ulaştırılmasında, arz sürekliliği ile çeşitliliği ilkelerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu kapsamda gerek arz sürekliliği açısından zikredilen kaynakların AB pazarlarına taşınması güzergâhında yer alması, gerekse de arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından bölgede yer alan ve ağırlıklı Rusya üzerinden geçen enerji nakil hatlarına önemli bir alternatif oluşturması nedeniyle Karadeniz bölgesi, AB açısından son derece hayati bir önem kazanmıştır. Bu çerçevede AB, bölgeye yönelik olarak, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru Projesi (TRACECA), Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı Programı (INOGATE) ve bu program kapsamındaki NABUCCO Projesi ile "Bakü Girişimi"ni başlatmıştır. Bu projelerle yukarıda bahsi geçen bölgelerde yer alan enerji kaynaklarının kesintisiz ve alternatif kaynaklardan AB pazarlarına taşınması sağlanarak AB'nin enerji güvenliği pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹⁸

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Selim Kurt, "NATO ve AB'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları", *International Journal of Social Science*, No. 31, (Yaz 2015), s. 403-419.

¹⁷ Kurt, "NATO ve AB'nin...", s. 406 vd.

¹⁸ Haydar Efe, "Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi Politikası", s. 4 vd. (çevrimiçi) https://arastirmax.com/system/files/77/4_2.pdf/22.08.2018.

NATO'nun bölgeye yönelik politikasındaki temel amaçları da AB ile benzerlik göstermektedir. NATO'nun bölgeye yönelik ilgisi, dünyayı kontrol etmek isteyen küresel bir hegemon gücün öncelikle Avrasya bölgesine hakim olması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede küresel bir güç olan Amerika'nın, hakim olunması gereken bölgenin göbeğinde yer alan Karadeniz bölgesine kayıtsız kalması beklenemez. Bu kapsamda ABD'nin bölgeye nüfuz etmek için doğrudan kullanabileceği en önemli araç ise NATO'dur. Ocak 1994'ten itibaren Orta Avrupa, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan ülkeler ile NATO arasında siyasi diyalog kurmak amaçlanmıştır. Başlangıç aşamasındaki ilginin en önemli nedeni eski SSCB ülkelerini Batı'ya entegre ederek bu ülkeler üzerinde Rus baskısının ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Anılan ülkelerin tekrar Rusya'ya bağlanmasına mani olunması ise bir diğer amaç olmuştur. 2004 sonrasında NATO'nun bölgeye ilgisini tetikleyen bir diğer unsur enerji güvenliği olmuş, bu çerçevede ABD, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarını taşıyan nakil hatlarının çeşitlendirilmesi yoluyla Batılı müttefiklerini enerji hususunda Rusya'nın tekelinden kurtarmayı hedeflemiştir. ABD'nin bölgeye müdahil olma isteği özellikle 11 Eylül terör saldırılarından sonra daha da artmış, dünyada nadir olarak istediği gibi hareket edemediği denizlerden biri olan Karadeniz'e girmek için daha önce Akdeniz'de NATO önderliğinde başlatılan Aktif Çaba Harekâtı'nın 2004 yılında Karadeniz'e de genişletilmesini istemiştir. Bu istek Türkiye ve Rusya'nın engellemeleri nedeniyle hedefine ulaşamamıştır.¹⁹

AB ve NATO'nun bölge ile bütünleşmeye yönelik yukarıda da açıklanan çabalarına karşılık, bu hususta bazı engeller de yok değildir. Engellerden birincisi bölgenin kendi zaafı ile ilgilidir. Söz konusu ülkelerin 1990'ların başlarında Batı'ya katılmaya karar veren Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin o tarihteki durumuna kıyasla daha güçsüz ve daha az tanınmış ülkeler olduğu görülmektedir. Ayrıca bölge ülkelerinin aksine, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri amaçlarına ulaşmak için Batı ile çalışabileceklerini göstermiştir. Karadeniz Bölgesi ülkelerinde ise bu çeşit bir amaca sahip olma duygusunun bulunup bulunmadığı açık değildir. Ayrıca bu

¹⁹ Gökhan Eşel, "Değişen Karadeniz Jeopolitiğinde: Amerikan Faktörü", 45-64. (çevrimiçi), http://iibf.giresun.edu.tr/fileadmin/user_upload/Dergi_1/04.pdf/28.10.2018.

konuda özellikle Avrupa başkentlerinde, Karadeniz Bölgesi'ndeki ülkelerin Batı'ya entegre edilmesini amaçlayacak bir strateji izlenecek olursa bunun Moskova ile istenmeyen bir çatışma ihtimali doğurabileceği yönünde kaygılar da son derece yaygındır.²⁰

Yukarıda ifade edilen hususlar çerçevesinde, 2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelmesini takiben, aynı dönemde artan enerji kaynakları fiyatlarına bağlı olarak siyasi ve ekonomik manada toparlanarak içerideki problemlerini de büyük ölçüde halleden Rusya, gözünü tekrar dışarıya çevirmeye başlamıştır. Geliştirdiği "Yakın Çevre" doktrini ile özellikle eski Sovyet coğrafyasında yer alan devletlerle yakından ilgilenmeye başlayan Rusya, bölgeye yabancı ülkelerin müdahalesine karşı çıkmaya başlamıştır. NATO ve AB'nin genişlemelerine başlangıçta ses çıkaramayan Rusya, özellikle genişleme dalgasının Gürcistan ve Ukrayna gibi stratejik çıkarlarının olduğu ülkelere ulaşması üzerine çevrelenme psikolojisine girerek, tepki göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede Ağustos 2008'deki Rus-Gürcü Savaşı ile yakın zamanda yaşanan Ukrayna olayları Rusya'nın Batı'nın genişlemesine karşı tepkisinin en net örnekleri olmuştur. Bu noktadan sonra Rusya'ya rağmen Batı'nın doğuya doğru daha fazla genişlemesi yeni çatışma alanlarını doğuracaktır.²¹

Bu noktada Rusya, Türkiye'yi karşısına almak yerine, belli konularda beraber hareket etmeyi uygun görmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, her iki devlet açısından menfaat birliği alanlarının varlığı ikna edici olmuştur. Uzun bir aradan sonra Türkiye ilk defa belirli alanlarda Türk-Rus ittifakının oluşmasında etkin rol oynayarak Karadeniz'de söz sahibi olabilmıştır. "Çatışma alanları" yerine "işbirliği alanları"ni öne çıkaran bu anlayış, uluslararası ilişkilerin temel kuralı olan "menfaat odaklı politika üretme ve uygulama" anlayışıyla da uyumlu görünmektedir.²²

Bölgede Pontuşçuluk Faaliyetleri

Her ne kadar bizler Nüfus Mübadelesi ile meseleyi tarihin tozlu raflarına kaldırmış olsak da Pontuşçuluk faaliyetleri hemen

²⁰ Eşel, "Değişen Karadeniz Jeopolitiğinde...", s. 52 vd.

²¹ Kurt, "NATO ve AB'nin...", s. 414-417; Ebru Oğurlu, "Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, No: 38/2, (2010), s. 99-127.

²² Bahadır Bumin Ozarlan, "Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (Yaz 2012), s. 157-160.

bu mübadelenin akabinde başlamıştır. İngiltere Kraliyet ailesinin temin ettiği fonlarla araştırma enstitüleri kurulmuş ve Anadolu'dan gelen göçmenlerle görüşmeler yapıp onların savaş hatıraları derlenmiş, getirebildikleri folklorik, etnoğrafik ve dinî materyallerin yanı sıra belge, fotoğraf gibi dokümanlar derlenip tasnif edilmiştir. Belirttiğimiz konularda yapılacak araştırmalar için araştırma merkezleri, arşivler kurulmuş, süreli yayınlar ve kitaplar yayınlanmaya başlanmıştır. Günümüzde Batı Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde yürütülen Yunanistan kaynaklı iddia ve faaliyetlerin temelini bu çalışmalar oluşturmuştur.²³

Yunanistan, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşamış olan Rum Ortodoks nüfusun, Türkler tarafından birincisi 1916-1918 yani I. Dünya Savaşı sırasında, ikincisi 1919-1923 yılları arasında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde olmak üzere sistemli bir şekilde yok edildiği iddiasında bulunmaktadır. Bu iddiaya göre Doğu Karadeniz bölgesinde 700.000 Pontuslu Rum yaşamaktaydı ve 353.000'i soykırıma uğratılmış, sağ kalanlar ise göçe zorlanmıştır. İki ülke arasında hâlihazırda çözüme kavuşturulamamış Kıbrıs, Ege ve azınlıklar gibi köklü sorunlar bulunmakta olup, Yunanistan bunlara bir de Pontus meselesini ekleme gayreti içersindedir. PASOK Yönetim Kurulu üyesi ve Halkların Hakları ve Kurtuluşu için Yunan Birliği adlı grubun ileri gelenlerinden Mihalis Haralambidis'in başını çektiği ve aralarında Giorgos Fotiadis gibi tarihçilerin de bulunduğu bir grup bu hareketin önderliğini yapmış ve özellikle "Sözde Pontus Soykırımı" iddialarını gündeme getirerek dönemin Başbakanı Andrea Papandreou'yu bu yöndeki çalışmalarını desteklemesi için ikna etmişlerdir.²⁴

Konu ile ilgili Türkçe literatüre bakıldığında 1800'lü yılların ilk dönemlerinde başlayan ve 1923 yılında sona eren Pontusçuluk hareketlerini, 1900-1923 yılları arasındaki faaliyetleri aktararak anlamaya çalıştığımız ve olayların çetecilik boyutu dışındaki yönleriyle pek ilgilenmediğimiz görülecektir. Hâlbuki mesele dün olduğu gibi bugün de çok boyutlu bir hadisedir. Son 30 yıldır dünyanın her tarafında sözde Pontus ideolojisini güçlendirmeye çalışan Yunanistan, bu ideolojiyi yaymak gayesiyle bugüne kadar 200'den fazla dernek ve vakıf kurmuştur. Yunanistan istihbarat

²³ İbrahim Telliöglü, "Pontus Meselesini Çözömsüzlüöe İten İddia ve Talepler", *Turkish Studies*, S.6/1, (Winter 2011), s. 539-554.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Kul, *Şu Pontus Dedikleri*, Togan Yayınları, İstanbul 2008.

örgütü ve diğer güvenlik birimleriyle dünyanın belli başlı ülkelerinde faaliyete geçirilen Pontus dernek ve vakıflarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Söz konusu dernek ve vakıflar tarafından dağıtılan haritalarda Doğu Karadeniz bir Rum bölgesi olarak gösterilmektedir.²⁵ Türk topraklarını bölebilmek gayesiyle yapılan pek çok girişimden sadece biri olan Pontuşçuluk faaliyetleri, hâlen aynı tavır ve hülyalarla devam ettirilmektedir.²⁶

Pontus Meselesi, Türkiye'nin AB'ye girme sürecinde de gündeme gelmiştir. Avrupa Konseyi'ne bağlı Avrupa Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonunun 16 Mayıs 2006 tarihli Kıbrıs Raporu'nda bir başlık açılarak "*Pontuslu Rumların toplum nezdinde aşağı görüldüğü hatta okullarda ve kamu hizmetlerinde ayırımcağa maruz kaldıkları*" belirtilmiştir. Eylül 2006'da Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye raporunda "*Pontuslu ve Süryani*" azınlıklara yapılan haksızlıklar yer almıştır. Bunların yanı sıra aynı dönemlerde Yunanistan, Patrikhane'nin Lozan'da belirlenen statüsünü değiştirerek çeşitli faydalar elde etme yoluna gitmiştir. 15 Ağustos 2010'da on yıllar sonra ilk kez Sümela Manastırı'nda bir günlük ayin yapılmış, Patrik Bartholomeos konuşmasında "*Pontus'ta hayatını kaybeden kardeşlerimiz*" ifadesiyle Pontus meselesini hortlatma çabalarına katkıda bulunmuştur. Ocak 2011'de ise resmi bir ziyaretle Atina'da bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan onuruna verilen yemekte Papulyas bir konuşma yaparak "*Yunanistan ile Ermenistan'ın büyük acılar çekmiş olan halklarının olağanüstü barbarlıklara maruz kaldıklarını ve aynı barbar tarafından katlediklerini*" söylemiştir. Aynı günlerde Yunanlı bir işadamı Pontus TV kurma çalışmalarına başlamış, televizyonun hedef kitlesi olarak Doğu Karadeniz halkı belirlenmiştir. Yunanistan'ın AB'yi de arkasına alarak Pontus meselesini diriltmek üzere giriştiği tüm bu faaliyetler bin yıla yakın süredir diri tutulan Batı'nın Anadolu üzerindeki emellerinin günümüzde hâlâ yaşatıldığına işaret etmektedir.²⁷

Yunanistan'daki Pontus dernekleri aracılığıyla "sözde ata topraklarını görmek" amacıyla düzenli olarak "Unutulmayan Va-

²⁵[http://www.cagdastoplum.org/yayinda/ekitap/pontusmesveyunanpolitika.htm/25.05.06.](http://www.cagdastoplum.org/yayinda/ekitap/pontusmesveyunanpolitika.htm/25.05.06)

[http://www.fatsanet.com/modules/news/article.php?storyid=40/25.05.06.](http://www.fatsanet.com/modules/news/article.php?storyid=40/25.05.06)

[http://www.ulkumuz.com/article_view.php?aid=1324_25.05.062006.](http://www.ulkumuz.com/article_view.php?aid=1324_25.05.062006)

²⁶ [http://siberoksit.com/modules.php?name=News&file=article&sid=44/25.05.06.](http://siberoksit.com/modules.php?name=News&file=article&sid=44/25.05.06)

²⁷ Hadiye Yılmaz, *Pontus Macerası, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 68-70.*

tanlara Gezi” adı altında Karadeniz bölgesine turlar düzenlenmektedir. Bununla da yetinmeyen Yunanistan eğitim ve iş vaadiyle yaklaşık 30 gencimizi Yunanistan’a götürmüştür. Bu gençler üniversitelere kaydettirilmiş, kendilerine kalacak yer sağlanmış ve burs verilmiştir. Henüz 20’li yaşlarında olan bu insanlar, etnik kimlikleri üzerinden oynanan bu oyunu anlayamamış ve oyunun parçası olmuşlardır. Mevzubahis edilen kişilerin bazıları hâlen Atina’da oturma izni olmadan yaşamaya çalışmaktadır. Yunanistan’ın Trabzon’da bir başkonsolosluk açma arzusu ise Türkiye tarafından reddedilmiştir. Yunanistan ayrıca, Pontus soykırımını Ermeni soykırımıyla ilişkilendirerek 1996 yılında 24 Nisan’ı Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul etmiştir. Bununla da yetinmeyen Yunanistan, ülkede bulunan Kürt gruplar ile Pontus destekçileri arasında yakın ilişkiler ağı oluşturmuştur. Yunanistan’ın bu bağlamdaki faaliyetlerinden biri de bölgede gizli Hristiyan olduğu yönündedir. İddialarına göre, Yunanistan’a gitmeyi başaramayan çok sayıda Hristiyan, burada kalmış; ancak Türklerden korktukları için Müslüman görünmeye çalışmışlardır. Buna göre, aslında bu insanlar Hristiyan kalmışlar ve ibadetlerini gizli gizli yerine getirmişlerdir. Bu hususla alakalı Yunanistan’da filmler dahi çekilmiştir. Bunlardan biri Yeşim Ustaoglu’nun, Yorgo Andreadis’in “Pontus’un Yitik Kızı Tamama” adlı eserinden sinemaya uyarladığı “Bulutları Beklerken” adlı filmidir. Pontusçu faaliyetleriyle tanınan ve bu nedenle Türkiye’ye girişi yasaklanan Yorgo Andreadis’in kızı da Karadeniz bölgesinden bir Türk vatan-daşıyla evlidir.²⁸

²⁸ Pontus meselesinin ortaya çıkışı ve bölgedeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Okur, "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 14, (Yaz 2007), s. 1-28; İbrahim Tellioglu, "Pontus Meselesini Çözumsuzlüğe İten İddia ve Talepler", *Turkish Studies*, S. 6/1, (Winter 2011), s. 539-554; Özgür Yılmaz, *Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri: XIX. Yüzyılda Trabzon Rumları Üzerine*, ed. Halil İnalıcık vd., Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 2008; Hamit Pehlivanlı, "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri" <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Hamit-PEHL%C4%BoVANLI-%E2%80%93-Tarih-Perspektifi-%C4%Bo%C3%A7inde-Pontus-Olay%C4%B1-Yak%C4%B1n-Tarihimize-ve-G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-Etkileri.pdf>/18.08.2018; M. Murat Hatipoğlu, "Gerçek Ve Sanal Ortamlarda “Pontus Meselesi”: Uluslararası İlişkilerde Asılsız İddialara ve Bilgi Kirliliğine Somut Bir Örnek", (çevrimiçi) [http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/HAT%C4%BoPO%C4%9ELU-M.-Murat-GER%C3%87EK-VE-SANAL-ORTAMLARDA-%E2%80%9CPONTUS-MESELES%C4%Bo%E2%80%9D-ULUSLARARASI-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/HAT%C4%BoPO%C4%9ELU-M.-Murat-GER%C3%87EK-VE-SANAL-ORTAMLARDA-%E2%80%9CPONTUS-MESELES%C4%Bo%E2%80%9D-ULUSLARARASI)

15 Ağustos 2010 tarihinde "Paflagonya Yürüyüşü" adı altında Sümela Manastırı'nın açılışına gelen gençlerin üzerlerine giydiği tişörtlerde Rum-Pontus haritası taşımaları, bölge topraklarının asıl sahiplerinin kendileri olduklarını, hem de Fatih'in Rum-Pontus Devleti'ni yıktığı tarihte söyleyebilmişlerdir. Daha da vahimi yine Ağustos ayında Sümelalı Meryem Ana Vakfında düzenlenen bir toplantıda konuşan dönemin Yunanistan Başbakanı Mitsotakis'in, "*Anadolu'daki Helenizmin bu bölgedeki köklerinden kopmasından 70 yıl sonra, milletimizin tarihinde bir daha böyle bir trajedi yaşanmaması için dua etmeliyiz. Dedelerimiz, Pontus topraklarına dönüş hayalini size miras bırakarak öldüler. Bu mirası kalbinizin içinde koruyun, Pontus'u ve kökeninizi asla unutmayınız, kaybedilmiş vatanın anası, Helen ırkının en güzel idealleri ile bağdaşmıştır.*" şeklindeki sözleridir.²⁹ Bu sözlerden hayal ve düşmanlığın hâlâ devam ettiği net olarak anlaşılmaktadır.

Devlet tezi hâline getirdiği "Pontus soykırımı" iddiaları hususunda tarihçilerin tartışmasına dahi gerek duymayan Yunanistan, iddialarına uluslararası destek bulmak için 1994'ten beri faaliyetlerini arttırarak devam ettirmiştir. Yakın gelecekte Türkiye, Pontus soykırımını tanıması için çeşitli talep ve baskılarla karşılaşabilecektir.³⁰ Günümüzdeki gelişmelere bakıldığında Yunanistan açısından meselenin çözülmediği kabul edilmekte ve konunun devamlı canlı tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Pontus meselesi, hâlen Yunanistan tarafından canlandırılmaya ve Megalo İdea³¹ çerçevesinde yürütülmeye çalışılmaktadır.³²

%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LERDE-ASILSIZ-
%C4%B0DD%C4%B0ALARA-VE-B%C4%B0LG%C4%B0-
K%C4%B0RL%C4%B0L%C4%B0C4%9E%C4%B0NE-SOMUT-B%C4%B0R-
%C3%96RNEK.pdf/18.07.2018. s.831-847.

²⁹ "Sümele'dan Sonra Ayasofya'ya Yönelik Talepler Gelmeye başlar mı?" <https://patriklik.wordpress.com/14.10.2018>.

³⁰ Tellioğlu, "Pontus Meselesini Çözumsuzlüğe...", s. 548-549.

³¹ Megalo İdea için bkz. *Karadeniz'de Pontus Rüyası*, Trabzon Belediyesi Yay., Trabzon 1997, s. 25-26; Ali Güler, "Milli Mücadele'de Rum-Yunan Terör Örgütleri", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2007, s. 337 vd.

³² Bu konuda muhtelif rakamlar ifade edilmektedir. Mehmet Bilgin, "Pontus meselesine Tarihsel Bir Bakış" adlı makalesinde (s. 56, not: 74) bu dernek ve vakıfların sayısını "...210 kadar.." olarak ifade etmektedir. Dikkat çeken nokta rakamın doğruluk veya yanlışlığından ziyade bu nevi dernek ve vakıfların hummalı bir çalışma içerisinde olmasıdır.

Sonuç

Daha fazla sosyal refah sağlamanın terörizmi azaltacağına inanmak için birçok argüman ve kanıtlar bulunmaktadır. Bir dizi sosyal refah politikası ekonomik eşitsizliği, dinsel-siyasal aşırılığı, gelir adaletsizliğini ve yoksulluğu azaltacaktır. Böylece refah, terörün organize olma kapasitesini dengeleyecek hatta ortadan kaldıracabilecektir. Nihai sonuç ise daha müreffeh ülkelerin uluslararası ve topraklarındaki terörden daha az zarar göreceği ve vatandaşlarının daha az terör eylemi gerçekleştirmeye yöneleceğidir.³³ Bu itibarla teröre sebep teşkil eden ekonomik koşullar ortadan kaldırılmalı, sosyal yardımlaşmayı prensip kabul eden toplum yapısı oluşturulmalıdır. Toplum; millî kültür unsurlarımız olan dil, din, tarih, coğrafyaya bağlılık ve millî ülkü verilmesi yönünde çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır.

Türkiye ile Yunanistan ve konumuzla ilgili olarak Yunanlıların deyimi ile “Pontus, Trakya ve Küçük Asya Yunanlılığı sorunları” veya iddia edildiği üzere “soykırım” 1923 Lozan Barış Antlaşması ve yine Lozan’da imzalanan nüfus mübadelesine ilişkin antlaşma da olmak üzere 30 Ekim 1930 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti arasındaki “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması”nın imzalanmasıyla kesin olarak ve hukuken çözümlenmiştir. Bunun dışındaki bütün iddia ve girişimler, hukuksal dayanaktan yoksun olup, siyasi baskı ve taktiklerle sonuç alınmaya yönelik, siyasi nitelikli ve düşmanca stratejilerdir.

Yaşananlar genel olarak değerlendirildiğinde bir 40 yılımıza daha mal olmaması adına Pontusçuluk faaliyetlerine ivedi olarak tedbirler alınmalıdır. Türkiye, Karadeniz bölgesini merkeze alarak Orta Asya, Kafkasya, Hazar havzası, ABD, Rusya, Çin ve İran ile ilişkiler ve bölgesel güvenlik politikasını yeniden; ama ivedi olarak güncellemeli, zikredilen hususlarda stratejik adımları hayata geçirmelidir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü etkin bir şekilde kullanılmalı, gerekli görülmesi durumunda askerî ayağı da olan bir yapıya ivedilikle dönüştürülmelidir. Bununla birlikte Karadeniz'e sınır olan devletler dışında bölgeye hiçbir devletin girmesine müsaade edilmemelidir. Bütün bunlara ilave olarak PKK'nın Karadeniz yapılanması derdest edilmeli, bölgede irtibatlı olan kişiler tespit edilerek Pontusçu faaliyetlere bölge halkının

³³ İbrahim Çetinkaya, *Ekonomik ve Politik Faktörlerin Uluslararası Terörizm Üzerine Olası Etkileri*, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2010, s. 76-81.

kafasını karıştıracak propaganda imkânı verilmemelidir. Problem sadece güvenlik boyutuyla ele alınmamalı; konuya sosyal, kültürel, dinî, ekonomik vb. tüm yönleriyle yaklaşılmalıdır. Devletin yıkıcı ve bölücü faaliyetlerle ilgili olarak zamanında halkı bilinçlendirmesi gerekmektedir.³⁴

Kaynakça

- "Sümele'dan Sonra Ayasofya'ya Yönelik Talepler Gelmeye Başlar mı?" <https://patriklik.wordpress.com/14.10.2018>.
- Aşık, Ahmet, "Karadeniz Bölgesi'ndeki Değişimin Analizi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 22, (Ekim 2015), s. 33-56.
- Cirhinlioğlu, Zafer- Bulut, Erol, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20, S. 2, (Elazığ 2010), s. 301-322.
- Çetinkaya, İbrahim, *Ekonomik ve Politik Faktörlerin Uluslararası Terörizm Üzerine Olası Etkileri*, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2010.
- Dursun, M. Kürşad-Kaya, Aslı-Kılıçaslan, Semiha, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Yükseköğretim Öğrencilerinin Ekonomiye Katkısı", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi*, S. 9/34, (2017), s. 25-31.
- Efe, Haydar; "Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi Politikası", (çevrimiçi)
https://arastirmax.com/system/files/77/4_2.pdf/22.08.2018.
- Eşel, Gökhan, "Değişen Karadeniz Jeopolitiğinde: Amerikan Faktörü", (çevrimiçi),
http://iibf.giresun.edu.tr/fileadmin/user_upload/Dergi_1/04.pdf/28.10.2018.
- Güler, Ali, "Milli Mücadele'de Rum-Yunan Terör Örgütler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Serander Yay., Trabzon, 2007, s. 335-364.

³⁴ Zafer Cirhinlioğlu-Erol Bulut, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20, S. 2, (Elazığ 2010), s. 318-320; Yunus Emre Karamanoğlu, "Terör Olaylarının İstatistiksel Analizi: Türkiye Örneği", *İstatistikçiler Dergisi*: S. 9/1, (2016), s. 22; Sadık Serçek, "Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki Engel: Terörizm", *International Journal of Social Science*, No. 42, (Yaz 2016), s. 441-443.

- Gürbüz, Mehmet, "Karadeniz Bölgesinde Kırsal Göçler İle Sosyoe-
konomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Marmara
Coğrafya Dergisi*, S. 18, (Temmuz 2008).
- Hatipoğlu, M. Murat, "Gerçek ve Sanal Ortamlarda "Pontus Mese-
lesi": Uluslararası İlişkilerde Asılsız İddialara ve Bilgi Kirli-
liğine Somut Bir Örnek", (çevrimiçi)
<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/HAT%C4%BoPO%C4%9ELU-M.-Murat-GER%C3%87EK-VE-SANAL-ORTAMLARDA-%E2%80%9CPONTUS-MESELES%C4%Bo% E2%80%9D-ULUSLARARASI-%C4%BoL%C4%Bo%C5%9EK%C4%BoLERDE-ASILSIZ-%C4%BoDD%C4%BoALARA-VE-B%C4%BoLG%C4%Bo-K%C4%BoRL%C4%BoL%C4%Bo% C4%9E%C4%BoNE-SOMUT-B%C4%BoR-%C3%96RNEK.pdf/> 18.07.2018.
- <http://siberoksit.com/modules.php?name=News&file=article&sid=44/25.05.06>.
- <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2011/02/23/6098/dogu-karadeniz-neden-onemli/14.10.2018>.
- <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2018/07/17/8888/pkk-teror-orgutu-karadenizde-ne-ariyor/14.10.2018>.
- <http://www.cagdastoplum.org/yayinda/ekitap/pontusmesveyuna-npolitika.htm/25.05.06>
- <http://www.fatsanet.com/modules/news/article.php?storyid=40/25.05.06>.
- <http://www.geocities.com/karadenizim/pontus-hayali.html/25.05.06>.
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/karadenizde-petrol-mujdesi-7157357/14.10.2018>.
- <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue4/turkish/photo.html/12.9.2018>.
- http://www.ulkumuz.com/article_view.php?aid=132425.05.062006.
- Kamalov, İlyas, "Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, S. 21, Bahar 2009,s .13-21.
- Karadaş, Yeliz, "Yunanistan'ın "Pontus" Sevdası", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, S. 25, (Ocak'11), s. 57-62.

- Karadeniz'de Pontus Rüyası*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1997.
- Karamanoğlu, Yunus Emre, "Terör Olaylarının İstatistiksel Analizi: Türkiye Örneği", *İstatistikçiler Dergisi*, S. 9/1, (2016), s. 12-25.
- Kul, Ömer, *Şu Pontus Dedikleri*, Togan Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kurt, Selim, "NATO ve AB'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları", *International Journal of Social Science*, No. 31, (Yaz 2015), s.403-419.
- Oğurlu, Ebru, "Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, No: 38/2, (2010), s. 99-127.
- Okur, Mehmet, "Pontus meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 14, (Yaz 2007), s. 1-28.
- Özarslan, Bahadır Bumin, "Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (Yaz 2012), s. 135-166.
- Özdemir, Abdullah-Eser, Mümin-Erol, Hatice, "Küresel Terörizm ve Yoksulluk İlişkisi", *Social Science Development Journal*, Vol 3/ Issue 12, (Eylül 2018), s. 434-446.
- Pehlivanlı, Hamit, "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri" <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Hamit-PEHLI%C4%B0VANLI-%E2%80%93Tarih-Perspektifi-%C4%B0%C3%A7inde-Pontus-Olay%C4%B1-Yak%C4%B1n-Tarihimize-ve-G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-Etkileri.pdf/18.08.2018>.
- Serçek, Sadık, "Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki Engel: Terörizm", *International Journal of Social Science*, No. 42, (Yaz 2016), s. 431-444.
- Sökmen, Aşkın İnci, "İdeolojik Boyutu İle PKK Terör Örgütü", *Doktora Tezi*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012.
- Tellioglu, İbrahim, "Pontus Meselesini Çözumsuzlüğe İten İddia ve Talepler", *Turkish Studies*, Vol. 6/1, (Winter 2011), s. 529-543.
- Trabzon Vilâyet Salnâmesi*, 1322 (1906).
- Yeni Düşünce Dergisi*, S. 42, 13-19 Ekim 2000.

- Yılmaz, Hadiye, *Pontus Macerası*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Yılmaz, Özgür, *Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri: XIX. Yüzyıldan Trabzon Rumları Üzerine*, ed. Halil İnalçık vd., Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 2008.

YUNANİSTAN'IN KARADENİZ POLİTİKALARI VE PONTUS YAKLAŞIMI

Pervin HAYRULLAH*

Karadeniz Bölgesi tarihsel süreçte, özellikle soğuk savaş döneminde bloklar arası mücadele sahası olmuş, pek çok ulusun ve ülkenin ilgi odağı haline gelmiştir. Karadeniz'e kıyısı olsun ya da olmasın pek çok ülkenin gündeminde önemli bir yer edinmiştir.

Yunanistan Karadeniz'e kıyısı olan bir ülke değildir. Fakat bölge ile ilgili bağları, tarihi, siyasi ve ekonomik amaçları bulunmaktadır. Yunan dış politikasında Karadeniz önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası konjonktürün değişmesiyle bölgeye olan ilgi daha da artmıştır. Coğrafi yakınlığın ayrı bir etkisi vardır. Tarihî bağların ötesinde dış ticaret önemli bir rol oynamaktadır.

Yunanistan son on yıldır ciddi bir ekonomik kriz içerisinde, fakat buna rağmen bölge Yunanistan'ın ihracat yaptığı, sermayesinin aktığı bir bölge olmuştur.

Siyasi anlamda Yunan diplomasisi bu bölgeye ayrı bir önem göstermektedir. Uluslararası aktörlerin de desteğini alarak bölgedeki harekât alanını genişletmek için girişimlerde bulunmaktadır. Rusya ve Ermenistan ile ilişkilerinin iyi olması, stratejik ortaklıklar, enerji kaynaklarının erişilebilirliği ve bunun ötesinde kültürel anlamda geçmişe bağlılık, Yunanistan'ın bugünkü Karadeniz politikalarının temelini oluşturmaktadır.

19 Mayıs – “Pontus Soykırım” Günü¹

Yunanistan 1994 yılında 19 Mayıs gününü “Pontus Soykırımını Anma Günü” olarak parlamentoda kabul etmiştir ve o tarihten bu yana Mayıs ayında günlerce süren etkinliklerle “Pontus Soykırımı” anılmaktadır. Pek çok şehirde soykırım anıtı dikilmiş ve dikilmektedir. Özellikle Batı Trakya'da düzenlenen etkinliklerle “soykırım” kavramının yerleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmek-

* Ph.D., Batı Trakya Azınlığı Kültür ve Eğitim Şirketi (Vakfı) Genel Müdürü.

¹ Resmi Gazete, S. 32 A/11-3-1994 (FEK 32 A/11-3-1994).

tedir. “Özellikle Batı Trakya” ifadesinin sebebi, bölgedeki Türk varlığıdır. Bölge insanlarında “atalarının soykırımcı” olduğu algısı yaratılmaya çalışılmaktadır.

Yine başka bir tanımlamayla Türklerin Anadolu’da verdiği kurtuluş mücadelesi, İstiklal Savaşı “Küçük Asya Felaketi” ya da “Küçük Asya Soykırımı” olarak adlandırılmaktadır. 1998 yılında 14 Eylül günü “Küçük Asya Soykırımı” anma günü olarak ilan edilmiştir ve 2001 yılında bir genelgeyle bu anma etkinliklerinin nasıl yapılacağı belirlenmiştir.

Soykırım tanımı uluslararası literatüre 1948 yılında girmiştir. Soykırım, katliam ya da hangi tanımla olursa olsun, tarihî gerçekleri yaşandığı dönemdeki parametrelere göre değerlendirmek gerekir. Bir milletin verdiği kurtuluş savaşı bir soykırım olarak adlandırılabilir mi? Bunu etüt etmek gerekir. Yunan kaynaklarına² bakıldığında “Pontus soykırımı” tarihteki en karanlık ve acı olaylardan biridir. 3000 yıllık geçmişi olan ve yaşadıkları topraklardan atılan, yok edilen bir topluluktan bahsedilmektedir. Bu atılma sadece sürgün şeklinde olmamıştır. Kaynaklar 350 bin Pontus Rumunun Türk askerleri tarafından sürüldüğü, aç bırakılarak çalıştırıldığı ve ölüme mahkûm edildikleri, toplama kamplarında maruz kaldıkları işkenceleri, tecavüzler ve bireysel cinayetler sonucu katledildiklerini anlatmaktadır. Yazılı ve görsel basın konuyu sürekli gündemde tutmakta, özellikle Mayıs ayındaki etkinliklere büyük önem vermektedir. Bölgede yaşayan Türklerin dikkatini çeken ve üzücü olarak nitelendirilebilecek bir husus ise “Soykırım” yaklaşımına Türkiye’deki bazı çevrelerden destek bulmalarıdır. Örneğin 2018 yılı etkinliklerinde, soykırım konusu işlenirken Pontus Yemekleri Yarışması düzenlenmiş ve basında yer aldığına göre Trabzonlu bir hanım bu etkinliklere katılarak yemek yarışmasında birinci olmuştur.³

Yine kaynaklara⁴ göre, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı döneminde 1914 yılında yürürlüğe koyduğu bir yasa ile 18-50 yaş arasındaki tüm Pontuslu erkekler orduya bildirilmek zorundadır.

² Theofanis Malkidis, “The Parallel Crime: The Armenian Genocide and the Greek Genocide”,

http://www.armin.am/images/menus/2124/THEOFANIS_MALKIDIS.pdf

³ <https://www.xronos.gr/ekdiloseis/pontiako-master-chef-40-etos-pontiakis-gastronomias>

⁴ https://cityportal.gr/details.php?cat_id=54&subcat_id=217&article_id=133855

Yunan kaynaklarına göre Türk topraklarındaki Hristiyan nüfusun yok edilmesi ve bunun gerekçeleri şunlardır:

1- Nüfus olarak hızla büyüyen Pontus Rum toplumu Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına yardım edebilir.⁵

2- Jön Türkler ve Türk Milliyetçilerinin Pontus Rumlarını “ulusal bütünlüğü bozacak”, “yeni kurulan ulus devlet içerisinde tehdit unsuru olabilecek” şeklinde değerlendirdikleri ifade edilmektedir.

3- Bir başka husus ise “Amele Taburu” konusudur. Almanların tavsiyesiyle kurulduğundan ve orduya girmemiş Pontus Rumlarından oluşturulduğundan bahsedilmektedir. Bu tabur insani olmayan koşullarda, madenlerde, yapı işlerinde ve ocaklarda çalıştırılmaktaydılar.

Yunan kaynaklarına göre, Osmanlı Devleti Pontus Rumlarından sadece hızlı nüfus artışından dolayı değil, bu azınlığın kültürel ve ekonomik olarak büyümesinden de korkmaktaydı. Samsun, Trabzon gibi şehirler pek çok okul, gazete, tiyatro gibi kültür varlıklarını barındırmaktaydı. Bu duruma Jön Türk hareketinin büyümesi son vermiştir. O dönemde Yunanistan Girit problemiyle uğraşırken Türkiye ile yeni bir cephe açabilecek durumda değildir. Pontuslular mücadele edebilmek için dağlara çıkarak gerilla grupları oluşturmuşlar ve savaşmışlardır. 1921 tarihli kaynaklara göre, Pontuslu savaşçıların sayısı 12.000 civarındadır. O dönemdeki Yunan siyasilerinin konu üzerine gerektiği gibi eğilmemesi ve başarısızlığı bir Pontus-Ermeni Devleti kurulması hayallerini bitirmiştir. Bolşeviklerin yükselişi de Pontusluların Osmanlılara karşı başarısızlığında etkili olmuştur. “Küçük Asya Felaketi”ne kadar 300.000'den fazla Pontuslu Rum katledilmiştir. Katliamlardan kurtulanlar komşu ülkelere göç etmişler ya da mübadeleye tabi tutulmuşlardır.

Yunan kaynaklarının yanı sıra Aris Tsilfidis⁶ ve Theofanis Malkidis⁷ gibi araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda “soykırım” anlayışını yerleştirme eğilimindedirler. Aris Tsilfidis, dünya çapında Yunanlıların atalarının maruz kaldığı soykırımı aktarıırken

⁵ Aslında bu durum, 1821 Yunan isyanıyla kendi düşüncelerinin ifadesidir. Yunan isyanındaki tutumları Osmanlı Devleti içerisindeki tüm ayrıcalıklarına rağmen isyan edişleri bu düşünceleri ile özdeşleşmektedir.

⁶ <https://pontosworld.com/index.php/genocide/other/442-greek-or-hellenic-genocide>

⁷ Theofanis Malkidis, *The Greek Genocide and the American Sources*, Panteion University of Social and Political Sciences, Athens.

üç farklı terimi kullandıklarını belirtmektedir. “Trakya Soykırımı”, “Pontus Soykırımı” ve “Küçük Asya Felaketi”.⁸ Bu üç isimlendirmeye rağmen son dönemde dünya genelinde bir bilinç oluşturulduğundan ve üç grubun da aynı yok etme kampanyasına maruz kaldığından bahseder. Bununla birlikte Yunan ya da Helen tanımlamasıyla da olsa bahsedilenin bir “soykırım” olduğunu ifade eder. Tsilfidis bazı entelektüellere sorular yöneltir: “Yunan” ya da “Helen” ve “niçin” sorularını sorar. Bu isimlere göz atılacak olursa:

1- Bağımsız bir araştırmacı ve yazar olan Thea Halo, “Yunan Soykırımı” tanımlamasını yapar.

2- Bilim insanı ve Osmanlı coğrafyasındaki Hristiyan azınlıkların maruz kaldığı “soykırımları” araştıran Dr. Thessa Hoffman “etnik” tanımlama olan “Yunan”ı tercih eder.

3- Trakya Dimokritos Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Uluslararası Soykırım Uzmanları Derneği Üyesi Dr. Theofanis Malkidis bu entelektüellerden biridir.

4- Sofia Kontoyorgo Kosta, şairdir ve soykırım şiirleri yazmaktadır.

5- Michigan Üniversitesi Emekli Tarih Profesörü Dr. Dennis Papazian, aynı zamanda Dearborn Michigan Üniversitesi Ermeni Araştırmaları Merkezi Kurucusu ve Direktörüdür.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, verilen cevabın ne olduğundan ziyade bu beş ismin de “soykırım” tanımını kullanıyor olmalarıdır. Yunanistan’da zaten kullanılmakta olan tanımın yaygınlaştırılarak Amerika ve Avrupa’da diğer insanlar tarafından kanıksanması sağlanmaktadır.

“Ermeni soykırımı” pek çok parlamentoda kabul görmüştür. Ardından gelen “Pontus soykırımı”dır. Konuyla ilgili ısrarlı çalışmalarını sürdüren Dr. Malkidis isminin altının çizilmesi gerekmektedir. Dr. Malkidis pek çok uluslararası toplantıda “soykırım” çalışmalarına katılmış ve “Üç Soykırım” isimli bir kitap yayımlamıştır. Bu kitabında Ermeni, Rum ve Süryani “soykırımlarını” Yunanca ve İngilizce olarak aktarmaktadır. Dr. Malkidis, Amerikan kaynaklarına dayandığı bir çalışmada “Yunan Soykırımı” kararının 1911 yılında Jön Türkler tarafından alındığını, I. Dünya Savaşı sırasında uygulamaya konduğunu ve 1919-1923 yılları arasında Mustafa Kemal tarafından tamamlandığını belirtir.

⁸ Bir diğer isimle “Küçük Asya Soykırımı”.

mektedir. Katliamların genellikle şiddet, yer değiştirme ve sürgün şeklinde olduğunu ve özellikle Rumlara ve Ermenilere karşı yapıldığını ifade etmektedir. Dr. Malkidis, Fotiadis'e atıfla "Yunan soykırımı"nın aslında 1908 yılında başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar devam ettiğini, bu sürede "Doğu Sorunu" ile birlikte Jön Türklerin yükselişinin, Balkan Savaşları ve Almanların Osmanlı Devleti ile stratejik ortaklık kurmasının bu koşulları oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca paramiliter bir yapı olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşundan bahsetmektedir. Soykırımın ikinci aşamasının 1915 yılında başladığını ve genişlediğini ifade etmektedir. 1919 ve 1923 tarihleri arasında ise üçüncü ve en yoğun dönemi yaşanmıştır. SSCB'nin kuruluşu ile Mustafa Kemal'in mücadelesinin eş zamanlı oluşu, "şovenist" ve "ulusalcı" harekete SSCB'nin verdiği destek, Avrupalı güçlerin dış politika merkezlerindeki kaymalar bu dönemdedir.

Malkidis Amerikan kaynakları olarak 1918 tarihli Henri Morgenthau isimli dönemin ABD İstanbul Büyükelçisinin anılarına değinmekte ve Ermeni, Yunan ve Süryani katliamlarını aktarmaktadır. Bir diğer kaynağı George Horton'dur. Horton hem Yunanistan hem de Türkiye'de görev yapmıştır. Bir başka kaynağı misyonerlerdir: Alfred Brady, Stanley Hopkins, Frank Jackson, Ernst Jacop, Ethel Thomson, Mark Ward, Edith Wood, Forest Yowell atfita bulunduğu isimlerdir. Malkidis Jön Türklerin Hristiyan topluluğu eritme hedefinden bahsetmekte ve bunun merkezinde de Yunanlıların olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak Yunanistan'ın genel Karadeniz politikası tarihî bir ilgi, ticari çıkarlarla alakalı olmakla birlikte, Pontus yaklaşımının bir "soykırım" olduğu yönünde ve bunun uluslararası kamuoyunda kabul görmesi adına çalışmalar yaptığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

<https://www.xronos.gr/ekdiloseis/pontiako-master-chef-40-etos-pontiakis-gastronomias>

https://cityportal.gr/details.php?cat_id=54&subcat_id=217&article_id=133855

<https://pontosworld.com/index.php/genocide/other/442-greek-or-hellenic-genocide>

Malkidis, Theofanis, “The Parallel Crime: The Armenian Genocide and the Greek Genocide”, http://www.armin.am/images/menus/2124/THEOFANIS_MALKIDIS.pdf
_____, *The Greek Genocide And The American Sources*, Panteion University of Social and Political Sciences, Athens.
Resmi Gazete, S. 32 A/11-3-1994 (FEK 32 A/11-3-1994).

YUNAN SEVR'İ VE İTİLAFLI DEVLETLERİ

Abdurrahman BOZKURT*

Giriş

10 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye Sevr'i (Sevr Antlaşması) dâhil olmak üzere sekiz adet antlaşma imzalanmış olup bunlardan 3 tanesi doğrudan Yunanistan ile yapılmıştır. İlki İtalya-Yunanistan Antlaşması'dır (Bonin ile Venizelos Antlaşması). İkincisi İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya arasında imzalanan ve Trakya'yı Yunanistan'a devreden antlaşmadır ki "Trakya Sevr'i" olarak nitelendirilmektedir. Nihayet üçüncüsü Başlıca İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ile Yunanistan arasında imzalanmış olup "Yunan Sevr'i" ya da "Yunanistan Azınlık Antlaşması" şeklinde tanımlanmıştır. Bu çalışmanın hedefi Yunan Sevr'inin hangi konjoktürde, neden ve niçin imzalandığını değerlendirebilmektir.¹

Literatürde, Batı Trakya kökenli derneklerin yayınlarında ve internet sitelerinde antlaşma metnine değil de ikinci el kaynaklara atıf yapılmak suretiyle Yunan Sevr'inin, bilhassa Türk-Müslümanların azınlık haklarını düzenleyen bir antlaşma olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılması bu konuya odaklanmamızı sağladı. Lozan Konferansı sırasında Türkiye imzalamamış olsa da küçük tadilatlarla güncellenen Yunan Sevr'i ile İtilaf Devletlerine bazı imtiyazlar verildiği, ilgili çalışmalarda satır aralarında belirtilmekle birlikte bu imtiyazların içeriği hakkında tafsilatlı bilgi yer almamaktaydı. Bahsi geçen antlaşma metnine ulaşarak incelediğimizde, azınlıklarla ilgili maddelerin daha kapsamlı olduğu ve İtilaf Devletlerinin elde ettikleri imtiyazların yabana atılama-

• Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, abozkurttt@hotmail.com

¹ Bu üç antlaşma dışında İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Üçlü Antlaşma; Başlıca İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ile Ermenistan Arasında İmzalanan Antlaşma; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Polonya ve Çekoslovakya tarafından imzalanan Merkezi Avrupa Sınırları Antlaşması ve nihayet İtalya, Çekoslovakya ve Polonya tarafından imzalanan Yeni Devletler Sözleşmesi şeklinde dört antlaşma daha yapılmıştır. Graham'dan 10 Ağustos 1920 tarihli telgraf, *Public Record Office War Office (WO)*, 32/5737, No. 132a.

yacak derecede önem taşıdığı varsayımından hareketle bu çalışmaya yoğunlaştık. Hiç şüphesiz Yunan Sevr'inin analizi I. Dünya Savaşı'na girişinden itibaren Yunanistan'da yaşanan gelişmelerin doğru okunmasıyla ve siyasi konjonktürün zihinlerde canlandırılmasıyla mümkündür.

1- I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Yunanistan Yönetimi ve İtilaf Devletleri Arasındaki İlişkiler

I. Dünya Savaşı sırasında Kral Konstantin'in genellikle Yunanistan'daki toplumsal, iktisadi ve askerî sıkıntılardan, Alman Kralı ile akrabalığından, Alman taraftarı olmasından, İtilaf Devletlerinin Çanakkale Cephesi'ndeki başarısızlığından ya da Balkan Savaşları'nda elde edilen toprakların muhafazası kaygısından dolayı İtilaf Devletleri saflarında savaşa girmeye karşı çıktığı ileri sürülmektedir.² Oysa Konstantin'in önüne çıkan fırsatı elinin tersiyle geri çevirmesinde daha ciddi etken ve değişkenlerin rolü vardır. Konstantin ve taraftarlarına göre İngilizlerin müttefiki durumundaki Rusya'nın, Mega-i İdea'nın kalbi İstanbul ve Boğazlar bölgesine hâkim olması Panslavizm'in Akdeniz'e kadar yayılması; savaşa giren İtalya'nın ise Batı Anadolu'ya yönelik emelleri ile birlikte Arnavutluk üzerinden Balkanlara sarkması anlamına geliyordu ki bu durumda Yunanistan'ın, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e yönelik emellerinin hayata geçirilmesi son derece zorlaşacaktı. Ayrıca yaşanan ekonomik ve askerî sıkıntılar nedeniyle Yunanistan yeni bir savaşın yükünü kaldırabilecek durumda değildi. Kaldı ki Selanik'e yapılacak çıkarmayla açılacak Makedonya Cephesi ile öncelikle Sırbistan'a yardım götürmek hedefleniyordu. Ayrıca Yunanistan'ın hedefindeki Osmanlı topraklarına doğru ilerleyebilmek için Batı Trakya'yı elinde tutan ve henüz savaşa girmemiş olan Bulgaristan engel teşkil etmekteydi. Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri saflarında savaşa katılması ve Sırbistan'a yardım edilmesi, Yunanistan'ın Makedonya, Trakya ve İstanbul'a yönelik

² Esra Özsüer, "Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da Yaşanan Siyasi Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi ve Küresel Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Özel Sayısı), c. 14, S. 27-28, 2015/1-2, s. 34-65; Gürhan Yellice, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. XVI, S. 32, Bahar 2016, s. 210-235; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2011, s. 88-106.

emellerinin hayata geçirilmesini zorlaştıracaktı. Bulgaristan'ın İttifak Devletlerine katılması hâlinde ise Makedonya'yı hedef almasından endişe duyuluyordu. Daha da ötesi, belki de en ciddi olanı, dışarıdan acilen iktisadi ve askerî yardım alınmadığı müddetçe savaşa girse dahi ordusu taarruz kapasitesine sahip olmadığı için Yunanistan fazla katkı sağlayamaz ve bu da hedefe ulaşma noktasında sıkıntılara yol açabilirdi. Evet, müttefikler Yunanistan'ı savaşa katılmaya davet ediyorlardı ama I. Dünya Savaşı şartlarından dolayı hemen iktisadi ve askerî yardım sözü veremiyorlardı. Bunlardan daha az öneme sahip olsa da bir diğer çekince, başlatılacak bir operasyonla “kurtarılmamış (Osmanlı topraklarında yaşayan) Rumlara” kötü muamelede bulunulmasından duyulan endişe idi. Venizelos ise I. Dünya Savaşı'nı bir fırsat olarak değerlendiriyor; Güney Arnavutluk'ta Epir bölgesi ve bilhassa Osmanlı topraklarına yönelik kazanımlar elde edebilmenin yolunun bir an önce savaşa girmekten geçtiğini düşünüyordu. Bu düşünce ayrılıkları Yunanistan'da ulusal bölünmeye yol açarken Venizelos, müttefiklerin desteğiyle Selanik'e çekilecekti. 1916 yılına kadar Selanik'te kalan Venizelos, yine müttefiklerin desteğiyle Atina'ya dönecek, Kral Konstantin tahttan indirilecek ve yerine Aleksadros'un getirilmesiyle Yunanistan son anda da olsa I. Dünya Savaşı'na katılacaktı.³ I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Yunanistan'a Bulgaristan ve Osmanlı Devleti üzerinden yönelebilecek tehditler büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Ancak Yunanistan'da iktisadi ve askerî sıkıntılar devam ediyor, Venizelos Hükûmeti bu sıkıntıları başta İngiltere olmak üzere müttefiklerinden alacağı yardım ya da kredilerle gidermeye çalışıyordu. Muhalifler ise iktisadi sorunlardan dolayı izlenen iç politikaya yönelik eleştirilerini artırırken dış politikanın ne kazandıracığını ve bunun ülkeye maliyetinin ne olacağını görmek istiyorlardı.

Bilindiği üzere Yunanistan dış politikasını şekillendiren Venizelos, I. Dünya Savaşı ve sonrasında siyasi platformlarda bilhassa Osmanlı topraklarına yönelik toprak taleplerini sık sık gündeme getirmekteydi. Mondros Mütarekesi'nin ardından Yunan birliklerinin düşük yoğunluklu da olsa müttefiklerle birlikte İstanbul

³ Çalışmalarını hazırladığı dönemde -henüz araştırmacılara açılmayan- Hariciye Arşivi'nde “Yunanistan'ın Savaşa Katılması” başlıklı dosyadan yararlandığını belirten Yusuf Hikmet Bayur'un değerlendirmeleri son derece yararlı ve dikkat çekicidir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, K. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 178-230.

ve Trakya'daki işgallerde görevlendirilmesinde ve Paris Barış Konferansı'ndan İzmir'in işgal hakkının elde edilmesinde büyük rolü olan Venizelos, yükselen karizmasıyla ülkesinde otoriter bir rejim kurarak başta eski Kral Konstantin taraftarları olmak üzere muhalefeti sindirmeye çalışmakta; muhtelif devlet kademelerinde ve orduda tasfiyelerle boşaltılan kadrolara yandaşlarını yerleştirmekte, seçimleri erteleterek meclisten; sansür uygulayarak basından gelebilecek eleştirileri engellemekte; özetle temel hak ve hürriyetlere yönelik kısıtlamalar getirmekteydi. Buna ilaveten işgaller için silahaltında tutulan ordunun masrafları dış borca bağımlı, üretimden çok tüketime yönelik bir iktisadi yapıyı beraberinde getirmekte, savaş sonunda artarak devam eden mali sıkıntılar muhalefetin tepkisine yol açmaktaydı. Siyasi koşulların birlikte hareket ederek ortak bir cephe kurmaya mecbur bıraktığı muhalefet güçlendikçe Yunan Hükûmeti baskılarını artırarak daha otoriter hâle geliyor, Venizelos ülkesini antidemokratik yöntemlerle yönetiyordu.⁴ Venizelos, Sevr sürecinde dış politikadaki başarıları sayesinde milliyetçi çevrelerden aldığı destekle Yunanistan'da elde ettiği krediyi; ekonomik sıkıntılar ve antidemokratik uygulamalarla yavaş yavaş tüketmekteydi. Fakat gücün getirdiği öz güven ve Paris Barış Konferansı'ndan itibaren yükselen popülaritesi bunu görmesine engel olmaktaydı. Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un, işgal edilmesi planlanan İzmir, Batı Anadolu ve On İki Ada konusunda İtalyan temsilcilerle yaşadığı menfaat çatışmasını, müttefikler arası dengelerden yararlanarak ülkesi lehine avantaja çevirmesi, hanesine bir artı daha eklemesini sağlayacaktı. Ardından Sevr sürecinde müttefiklerin onayıyla başlatılan harekâtla Trakya ve Batı Anadolu'da işgal sahasını daha da genişleten Yunanistan, masaya prestijini artırarak oturacak; Türkiye Sevr'i dışında İtalya ile Bonin-Venizelos Antlaşması'nı; Başlıca İtilaf Devletleri ile Trakya Sevr'i ve Yunan Sevr'ini imzalayarak ciddi kazanımlar elde edecekti. Bu kazanımların belki de bedeli olmak üzere Yunanistan Başlıca İtilaf Devletlerine birtakım iktisadi tavizler vermekte sakınca görmeyecekti.

⁴ Bu süreçte ordu başta olmak üzere devlet kademelerindeki muhalifler hatta tarafsızlar tasfiye edilmişti. Sadece orduda yandaş olmadığı düşünülen 1.500 subayın tasfiye edilmesi söz konusu kadrolaşmanın vahametini göstermektedir. Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı...*, s. 278-279.

2- Yunan Sevr'i

10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de "Başlıca İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ile Yunanistan Arasında İmzalanan Antlaşma"⁵ şeklinde belirtilen Yunan Sevr'i, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da "Başlıca İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ile Yunanistan Arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de İmzalanan Azınlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma" adı altında küçük tadilatlarla Lozan Antlaşması'na uyarlanarak güncellenmişti. Başka bir deyişle Yunan Sevr'inde, Türkiye Sevr'ine yapılan atıflar Lozan Barış Antlaşması hükümlerine uygun bir şekilde sınırlandırılmaktaydı. Bu kapsamda Yunan Sevr'inin, Yunanistan tarafından 1 Ağustos 1914'ten sonra elde edilen yeni topraklarda uygulanacak seçim sistemiyle ilgili 7. maddesinin ikinci paragrafı ve Yunanistan'a bırakılması öngörülen Edirne şehrinin teşkilatlanmasını kapsayan 15. maddesi yürürlükten kaldırılıyordu.⁶

Yunan Sevr'inin; sadece 1913 yılında imzalanan Atina Antlaşması'nın yetersizliğinden, Yunanistan'ın genişleyen topraklarından dolayı azınlıkların statüsünün belirlenmek istenmesinden ya da Milletler Cemiyeti (MC)'nin kuruluşu ile birlikte azınlık haklarını sistemleştirme düşüncesinden değil,⁷ Yunanistan'ın "belirli güçlere" karşı birtakım yükümlülüklerden kurtarılması ve iç işlerinde tam hâkimiyet kurmasını engelleyen sınırlandırmaların kaldırılması amacıyla kaleme alındığı antlaşmanın giriş kısmında açık bir şekilde izah edilmişti. Öte taraftan azınlık hakları bağlamında Yunanistan uluslararası denetim altına alınıyor, doğrudan MC'ye karşı yükümlü hâle getiriliyordu. Bu bağlamda Fransa ve İngiltere; 7 Mayıs 1832, 14 Kasım 1863 ve 29 Mart 1864 tarihli İon

⁵ Yunan Sevr'i'nin Fransızca, İngilizce ve İtalyanca metni için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi Kısım (BOA, HR.SYS)*, 2308/8; İngilizce metni için bkz. <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0013.pdf> (erişim tarihi 15 Eylül 2018).

⁶ Sevr Antlaşması'nı tanımayan TBMM temsilcilerinin imzalamadıkları bu antlaşma, akit devletler tarafından daha önce onaylanmamış ise Lozan Barış Antlaşması ile birlikte onaylanarak yürürlüğe girecekti. Antlaşma metni için bkz. XVI. Protocol Relating to the Treaty Concluded at Sèvres Between the Principal Allied Powers and Greece on the 10th August, 1920, Concerning the Protection of Minorities on Greece, and to the Treaty Concluded on the Same Day Between the Same Powers Relating to Thrace, http://www.mfa.gov.tr/xvi_protocol-relating-to-the-treaty-concluded-at-s_vres-between-the-principal-allied-powers-and-greece-on-the-10th-august_-1920.en.mfa;

⁷ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Maya Matbaacılık Yayınılık, Ankara 1986, s. 43-45.

Adaları'na ilişkin üç ayrı Londra Antlaşması ile elde ettikleri denetim ve kontrol haklarından feragat ediyorlardı. Yunan Sevr'i ile MC güvencesi altındaki dinsel özgürlüklerin sürdürülmesine ilişkin yükümlülüklerini yerine getireceği kanaatiyle 3 Şubat 1830 tarihli Londra Konferansı'nın 3 No'lu Protokolü ile İngiltere ve Fransa'ya tanınan dinî özgürlüklerin korunmasına ilişkin haklar da sona eriyordu. Böylece İngiltere ve Fransa, Yunan Sevr'ine imza atarak daha kapsamlı haklar elde ediyor, ancak teminat antlaşmalarına taraf olan Rusya devre dışı bırakılıyordu.⁸ Ayrıca bu andan itibaren Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılan ve bu ülkede yaşayan Müslümanların haklarını güvence altına alan 2 Temmuz 1881 tarihli Sözleşme ile 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması'ndaki haklardan doğan yükümlülüklerden kaynaklanan sorumlulukların akıbeti belirsizdi.⁹ Üstelik Yunan Sevr'i ile tanınan hakların sonradan Krallığa eklenebilecek topraklarda da geçerli olacağına belirtilmiş olması, müttefiklerin Sevr'deki kazanımları dışında Yunanistan'ın toprak taleplerine "yeşil ışık" yakıtıkları şeklinde değerlendirilebilir.¹⁰

İçeriği incelendiğinde Yunan Sevr'inin, azınlık hakları ve Başlıca İtilaf Devletlerine tanınan imtiyazların yer aldığı iki kısımdan oluştuğu göze çarpmaktadır. Bu antlaşmanın 2-8. maddelerinde yer alan ve temel yasa olarak kabul edilecek hükümler genel azınlık haklarını, 9-17. maddeleri özel azınlık hak ve güvenceleri, 17-20. maddeleri ise Başlıca İtilaf Devletlerine tanınan imtiyazları içermektedir.

2.1- Yunan Sevr'i'ne Göre Azınlık Genel Hakları

Yunanistan'da hiçbir kanun, düzenleme veya resmî eylem esasları MC tarafından belirlenen ve Yunan Sevr'i'nin 2-8. maddelerinde yer alan hükümlerle çelişmeyecek, bu hükümlere aykırı olmayacak ve hiçbir kanun, düzenleme veya resmî eylem ile bunlar çiğnenmeyecektir.¹¹

Yunanistan, ayırım yapmaksızın yaşam ve özgürlüklerini

⁸ Yunan Sevr'i, giriş kısmı.

⁹ Turgay Cin, "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 11, S. 1, 2009, s. 150.

¹⁰ Çağla Tağmat, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, c. 2, 2016, s. 327.

¹¹ Yunan Sevr'i, madde 1.

tam manasıyla koruma garantisi verdiği bütün vatandaşların kamu düzeni ve ahlaki ile çelişmemek kaydıyla hangi din, inanç ve mezhebe bağlı olursa olsunlar, umumi ya da hususi yaşamda dinî ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine izin verecekti.¹²

Yunan Sevr'i'ne göre, Yunanistan topraklarında doğan herkes kendiliğinden Yunan vatandaşı sayılıyordu. Böylece 1 Ocak 1913 tarihli antlaşma ile Yunanistan'a devredilen topraklarda yaşayan Bulgar, Türk veya Arnavutlar kendiliğinden vatandaşlık hakkı kazanıyorlardı.¹³ Bununla birlikte dil, ırk veya din ayrımı gözetilmeksizin bütün Yunan vatandaşları kanun önünde eşit sayılacak, aynı kişisel ve siyasal haklardan yararlanabileceklerdi.¹⁴

Yunan Sevr'i'nin yürürlüğe girmesinden itibaren üç yıl içerisinde ırk azınlıklarının hakları gözönünde bulundurulmak suretiyle bir seçim sistemi uygulanacaktı. Yalnız bu kural sadece Yunanistan tarafından 1 Ağustos 1914'ten (I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın katıldığı tarihten) sonra elde edilen yeni topraklarda uygulanacaktı.¹⁵ Fakat bu hüküm Lozan Konferansı'nda yapılan düzenlemeden çıkarılmıştır.

Yunan Sevr'i memur olmak, askere alınmak veya bir mesleği ve zanaatı yapmak gibi kişisel ve siyasal haklardan bütün Yunan vatandaşlarının din, mezhep ve inanç farkı gözetilmeksizin yararlanabilmelerine imkân tanımaktadır.¹⁶ Ayrıca halka açık toplantılarda ya da her türlü yayınlarda veya basında, dinî, ticari alanda ya da hususi işlerde Yunan vatandaşlarının diledikleri dili kullanmalarına karşı herhangi bir sınırlama getirilmeyeceği de taahhüt edilmiştir. Bununla beraber Yunan Hükûmeti resmi bir dil belirleme hakkını saklı tutuyordu. Ancak bu durumda dahi Yunan-

¹² Yunan Sevr'i, madde 2.

¹³ 18 yaşını aşanlar istedikleri takdirde başka ülkelerin vatandaşlığına geçebilme hakkına sahip olup kocalarının kararları karısını ve ebeveynlerinin kararı 18 yaş altı çocukları kapsamaktaydı. Bu şahıslar söz konusu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl içerisinde milliyet tercihlerini yapabilecek, taşınır mallarını herhangi bir gümrük vergisi ödemeksizin beraberlerinde götürebilecek, taşınmaz malları üzerindeki haklarını koruyacaklardı. Söz konusu topraklarda doğan ancak Bulgaristan ve Türkiye vatandaşlığına geçenlerin yine iki yıl içerisinde Yunan makamlarına vatandaşlıktan çıktıklarına dair bildirimleri yeterli sayılacaktı. Yunan Hükûmeti bu konularda herhangi bir engel çıkarmayacaktı. Yunan Sevr'i, madde 3-6.

¹⁴ Yunan Sevr'i, madde 7/1

¹⁵ Yunan Sevr'i, madde 7/2.

¹⁶ Yunan Sevr'i, madde 7/3.

ca konuşmayan vatandaşların mahkeme önünde yazılı ve sözlü olarak kendi dillerini kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar sağlanacaktı.¹⁷

İrk, din ve dil azınlıkları diğer Yunan vatandaşları gibi kanuni güvence altında olacak, aynı teminat ve muameleyi görecekleler özellikle harcamaları kendileri tarafından karşılanmak koşuluyla dinî ve sosyal yardım kurumları ile birlikte okul ve diğer eğitim kuruluşlarını kurma, yönetme ve denetleme hakkı kapsamında kendi dillerini kullanabilecek, dinî ibadetlerini serbestçe yerine getirebileceklerdi.¹⁸

1 Ocak 1913'ten sonra Yunanistan'a katılan topraklarda geçerli olmak kaydıyla Yunanca dışında bir dil konuşan vatandaşların önemli bir kısmını oluşturdukları kasaba ve mahalle ilkokullarında ana dillerde eğitim verilmesi için kamu eğitim sisteminde yeterli kolaylıklar sağlanacaktı. Bu koşul Yunan Hükümetinin adı geçen okullarda Yunan dilinin öğretilmesini mecburi kılmasına engel değildi. Ayrıca bahsi geçen kasaba ve mahallelerde azınlıkların eğitim, din ya da sosyal yardım amaçlı faaliyetlerini sürdürebilmek için devlet ve belediye bütçeleri ile diğer kamu fonlarından adil bir pay almaları sağlanacaktı.¹⁹

2.2- Yunan Sevri'ne Göre Azınlık Özel Hakları

Yunan Sevri'nde Yahudilerin, Pindus Vadisi'ndeki Ulahların, Athos Dağı (Aynaroz) yabancı (Yunan olmayan) manastır topluluklarının ve Müslümanların hakları özel olarak da ele alınmaktaydı. Buna göre, önemli oranda buldukları şehir ve bölgelerde Yahudi azınlıklar, haftalık dinî tatil günlerini ihlal edecek herhangi bir eylemde bulunmaya zorlanmayacaklardı. Yahudi azınlıklar, dinî tatil günlerine aykırı herhangi bir meşru işi yapmak zorunda bırakılmayacak, mahkemeye katılmayı reddedebilecek, bu nedenle herhangi bir kanuni kısıtlamaya maruz kalmayacaklardı.²⁰ Bu noktada antlaşmada Yahudilere pozitif ayrımcılık yapıldığını,

¹⁷ Yunan Sevri, madde 7/4-5.

¹⁸ Yunan Sevri, madde 8; Bu konuda değerli bilgiler için bkz. Recep Paçaman, *Gümölcine Müftülüğü ve Hafız Hüseyin Mustafa Efendi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 10.

¹⁹ Yunan Sevri, madde 9.

²⁰ Bu hüküm, kamu düzeninin korunması, millî savunma ve askerlik hizmetinin gerektirdiği amaçlar için uygulanacak yükümlülüklerden Yahudileri muaf tutmaktaydı. Yunan Sevri, madde 10.

diğer azınlıklar için böyle bir hüküm yer almadığını ayrıca vurgulamak gerekir.

Pindus Ulah topluluklarının, Yunan Devleti'nin kontrolü altında eğitim, din ve sosyal yardım amaçlı faaliyetlerini yürütmelerine imkân sağlayacak yerel özerklikleri Yunanistan tarafından kabul edilecekti.²¹ Bu hak da sadece Ulahlara uygulanacak olup diğer azınlıkları kapsamamaktaydı.

Yunanistan, 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'nın 62. maddesi²² uyarınca Athos Dağı (Aynaroz) yabancı manastır topluluklarının²³ sahip olduğu geleneksel hak ve özgürlükleri tanımayı ve sürdürmeyi de taahhüt ediyordu.²⁴ Berlin Antlaşması'nın ardından Athos Dağı manastırları üzerinde Rus etkisi artarken Balkan Savaşları sırasında Yunanistan tarafından işgal edilen bu bölgede, Rus etkisi azalmaya başlamıştı.²⁵ Yunan Sevr'ine eklenen bu hüküm, Athos Dağı manastır topluluk haklarının Başlıca İtilaf Devletlerinin teminatı altına alınmasına ve bu devletlerin söz konusu bölge üzerinde etkisini artırmasına zemin hazırlıyordu.

Yunanistan, Müslümanların kendi örf ve geleneklerine uygun bir şekilde kişiler hukuku ve medeni hukuktan yararlanabilmeleri için gerekli düzenlemeleri yapacak, cami, mezarlık ve diğer dinî müesseseleri koruyacak, mevcut Müslüman vakıf, din ve sosyal yardım amaçlı kurumlarını tanıyarak tüm tesislerini gü-

²¹ Yunan Sevr'i, madde 12. II. Dünya Savaşı'na kadar bu düzenlemeler yapılmayacak, bu savaş sırasında İtalya'nın işgali altında özerk bir idare kuran Pindus Ulahlarına savaş sonrasında bu haklar verilmeyecekti. Turgay Cin, "Yunanistan'daki Azınlıklar ve Bunların Hukuki Durumları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 16, Özel Sayı 2014, (Basım Yılı: 2016), s. 4063.

²² Bu madde kapsamında yabancı konsolos ve siyasi memurlara; kutsal mahallerde dinî ve sosyal amaçlı kuruluşları resmen himaye hakkı verilmiş, bu mahallerde statükonun muhafazası kapsamında Aynaroz papazlarının hangi memleketten gelmiş olurlarsa olsunlar, mevcut emlak ve menfaatlerinin muhafaza altına alınacağı, hukuk ve imtiyaz bakımından tam eşitlikten istifade edecekleri belirtilmiştir. Berlin Andlaşması md. 62; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 423.

²³ Osmanlı döneminde çok sayıda manastırın yer aldığı Aynaroz, Rum Patriği'nin istidalarından hareketle sürülen rahiplerin "ıslahı nefis için kalebent cezası çektikleri" bir mekândı. Miraç Tosun, *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770)*, Serander Yayınevi, Trabzon 2018, s. 186.

²⁴ Yunan Sevr'i, madde 13.

²⁵ Ahmet Aksın, Arzu Aytekin, "19. Yüzyılda Rusya'nın Balkanlar'da Uyguladığı Dini Politikalar ve Athos Dağı'ndaki (Aynaroz) Faaliyetleri", *Balkan Tarihi*, C.II, ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 91-99.

vence altına alacak, yeni kurulacak olanlara da diğerleri için garanti edilen hakları tanıyacaktı.²⁶

Sevr'de imzalanan antlaşmada yer alan ancak Lozan'da geçersiz kılınan hüküm gereği Yunanistan, söz konusu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde, Edirne şehrinin teşkilatlanmasına dair bir plan taslağını onaylaması için MC Konseyi'nin onayına sunacaktı. Bu taslak, şehirde sürekli yerleşik olan farklı ırklardaki azınlıkların temsil edileceği bir belediye meclisi kurulmasını sağlayacak ve dolayısıyla Müslümanlar kısmen yerel yürütme aygıtına katılma hakkına sahip olacaklardı. Bundan başka Yunanistan, Müslümanların ibadetine ayrılmış binalara ebediyete kadar dokunmayacak, kamu yararı gerekçesiyle dahi bu ilkedan uzaklaşmayacaktı.²⁷

Yunanistan, ırk, din veya dil azınlıklarına mensup kişileri etkiledikleri ölçüde Yunan Sevr'indeki hükümlerin uluslararası yükümlülükler oluşturduğunu ve MC'nin güvencesi altına alınacağını kabul ediyordu. Başlıca İtilaf Devletleri ile Yunan Sevr'i'ne taraf olmayan ABD (Amerika Birleşik Devletleri), MC Konseyi'nin çoğunluk kararı olmaksızın uygulamaya yönelik herhangi bir değişiklik yapılmasına razı olmayacaklardı. Bahsi geçen yükümlülüklerin herhangi birinin hukuken ya da pratikte ihlali durumunda MC Konseyi ya da Konsey üyeleri bu durumu gündeme taşıyarak tartışmaya açabileceklerdi. Hukuki veya pratik ihlaller konusunda Konsey gerekli tedbirleri alabileceği gibi ihtilaf durumunda mesele MC Konseyi'nde görüşülebilecekti. Çözülemediği takdirde ihtilafa yol açan meseleler Uluslararası Adalet Daimî Mahkemesine sevk edilebilecek ve bu mahkemenin kararı nihai olacaktı.²⁸

2.3- Yunan Sevr'i'ne Göre Başlıca İtilaf Devletlerine Tanınacak İmtiyazlar

Yunan Sevr'i'nin ikinci kısmında Başlıca İtilaf Devletlerine tanınacak imtiyazlar yer almaktaydı. Buna göre söz konusu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içerisinde Yunanistan, MC himayesi altında ticaret antlaşmaları yapılabil-

²⁶ Yunan Sevr'i, madde 14.

²⁷ Yunan Sevr'i, madde 15; Ayrıca iş bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki altı aylık periyotta, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Yunanistan'a katılan arazilerde, toprak sistemini değiştiren yeni düzenlemeler yapılmayacaktı. Yunan Sevr'i, madde 11.

²⁸ Yunan Sevr'i, madde 16.

mesi amacıyla hazırlanacak umumi sözleşmelere katılmasını engelleyecek hiçbir antlaşma, sözleşme ve düzenleme yapamayacak ya da benzeri diğer eylemlerde bulunamayacaktı. Ayrıca Yunanistan, bütün müttefik ve işbirlikçi devletlere veya Avusturya ile imzalanan antlaşmanın 222. maddesinden dolayı özel gümrük düzenlemeleri yapılan devletlere -Macaristan ve Çekoslovakya kastediliyordu- gümrük imtiyazları sağlamayı taahhüt ediyordu.²⁹

Bahsi geçen umumi ticaret antlaşması yapıldığına değin Yunanistan, İtilaf Devletlerine ve işbirlikçilerine ait gemilere Yunan gemileri ile aynı düzeyde ya da en çok gözetilen ulus gemileri gibi muamele etmekle yükümlü kılınmıştı. İtilaf Devletleri de Yunanlıların sahip olduğu gemilere aynı şekilde muamele edeceklerdi. Yalnız bu koşul istisna olmak üzere herhangi bir İtilaf devletinin, ulusal gemilere sahillerindeki ticareti sınırlandırabilme hakkı saklı tutulmaktaydı.³⁰

MC'nin himayesi altında haberleşme ve transit özgürlüğünü güvence altına almak ve sürdürmek için genel bir sözleşme sonuçlanıncaya kadar Yunanistan, toprakları üzerinde herhangi bir müttefik veya işbirlikçi devletten gelerek kara suları dâhil Yunanistan toprakları üzerinden transit geçen insanlara, mallara, gemilere, arabalara, vagonlara ve postalara geçiş özgürlüğü tanıyacağına, onlara gerekli kolaylıkları göstereceğine, ücret, kısıtlama ve diğer meselelerde en az Yunan vatandaşları gibi veya en çok gözetilen millet/soy/ithalat/mülkiyet muamelesi yapacağına dair taahhütte bulunuyordu. Bu kapsamda transit mallar gümrük dâhil tüm vergilerden muaf tutulacaktı. Ayrıca biletler ve yol ücretleri dâhil olmak üzere Yunanistan üzerinden geçen transit trafik tarifeleri, ilgili devletin talebi üzerine belirlenecekti. Transit özgürlüğü, posta, telefon ve telgraf hizmetlerini de kapsayacak olup Yunanistan'da uygulanan bütün transit geçiş ücretleri, trafik koşulları dikkate alınarak makul düzeyde tutulacaktı. Bu hükümler karşılıklı olsa da müttefik ya da işbirlikçi devletlerin sömürgele-

²⁹ Yunan Sevr'i, madde 17; Söz konusu maddeye göre İtilaf Devletleri St. Germain Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 5 yıllık süreyi aşmamak kaydıyla, Avusturya'nın Macaristan veya Çekoslovakya ile birlikte bu ülkelerde yetiştirilen veya üretilen ürünler için özel gümrük rejimi belirlemesine karışmayacaktı. Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers And Austria, <http://www.dipublico.com.ar/instrumentos/145.html> (erişim tarihi: 25 Eylül 2018).

³⁰ Taraflar ulusal gemilere deniz ticaretini sınırlandırabilme hakkını saklı tutuyorlardı. Yunan Sevr'i, madde 18.

rinde geçerli olmayacağı da üstü kapalı olarak antlaşmaya eklenmişti.³¹ Son olarak Yunan Sevr'i ile belirlenen tüm hak ve ayrıcalıkların MC üyesi bütün müttefik ve işbirlikçi devletlere eşit bir şekilde uygulanacağını altı çizilmişti.³²

Müttefik devletlere tanınan imtiyazlara karşın Sevr'de Yunanistan'ın taraf olduğu anlaşmalarla elde ettiği kazanımlar hiç şüphesiz Venizelistler tarafından başarı olarak değerlendirilecekti. Ancak kısa süre içerisinde Venizelos muhaliflerinin aynı şekilde düşünmediğine dair emareler ortaya çıkacaktı.

3- 1920 “Temmuz Olayları” ve Yunanistan’da Yeniden Ulusal Bölünme

Yunanistan'ın Sevr'de imzaladığı anlaşmalarla elde ettiği kazanımların Venizelos muhaliflerini pek de tatmin etmediği ilk günlerden itibaren hissediliyordu. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra, emekliye ayrılmış subaylar ile iki genç tarafından Venizelos'a karşı Lyon garında -tam olarak aydınlatılmayan- bir suikast düzenlendi. Venizelos suikastten kurtulduysa da bu haberin yayılması ile birlikte Yunanistan'da muhaliflere yönelik sindirme kampanyasına hız verildi. Muhaliflerin karşılık vermesiyle Yunanistan'da “Temmuz Olayları” adı verilen hadiseler yaşandı. Olayların temelinde Yunanistan'da 1919 yılında yapılması gereken seçimlerin tam üç kez toplamda bir yılı aşkın süre uzatılması, olağanüstü hâl uygulamaları, askerî mahkeme kararları ve sansürle otoriterleşen yönetim anlayışının etkileri vardı. Alınan sert tedbirlere rağmen ülke içerisinde muhalefet örgütlenerek güç kazanmaktaydı.³³ Muhalefetin güçlenmesini sağlayan faktörlerden bir tanesi de sınırları radikal bir şekilde genişlediği hâlde Yunanistan'da iktisadi sıkıntılara çözüm üretilememesiydi. Bu durumun sonucu olmak üzere Yunanistan Hükûmeti İzmir'e yapılan çıkarmayı düzenli vergilerle karşılayamıyor, drahmi sürekli değer kaybediyor, alınan krediler de faizle-

³¹ İşbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıllık süreç içerisinde MC himayesi altında herhangi bir umumi sözleşme hazırlanmadığı takdirde Yunanistan 12 aylık bildirimle bu antlaşma maddelerindeki yükümlülüklerin sona ermesi için MC sekreterliğine bildirimde bulunacaktı. Yunan Sevr'i, madde 19.

³² Yunan Sevr'i, madde 20.

³³ Venizelos'un muhafızı Gıparis kumandasındaki bir birlik tarafından gözaltına alınan muhalif diplomat, entelektüel ve siyasetçi Dragumis öldürülürken muhaliflere ait büro, basımevi, gazeteler vs. saldırılara maruz kaldı. Erdem, *Yunan Tarihiçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı...*, s. 278-279.

riyle birlikte halka yükleniyordu. Venizelos'un barış görüşmeleri için Avrupa'da bulunduğu sıralarda parlamentodaki görüşmelerin askıya alınması da ülkede olumsuz bir hava yaratmış, yerine hükûmeti idare edecek kabiliyetli devlet adamları bulunmadığı için yönetimde bir boşluk ortaya çıkmıştı. Venizelos'un iktidara gelmesinden itibaren Konstantin taraftarları ordudan ve kamu görevlerinden tasfiye edilmiş, muhalif politikacılar tutuklanmış ya da sürgüne gönderilmişti. Diğer yandan Venizelos dışarıdayken vekili olan Emmanuel Repoulis'in "zayıf, duygusal, küçük bir diktatör profili çizerek" izlediği politikalar sorunları daha da derinleştirmekteydi. 1920 yılı Mart ayından itibaren "İnomeni Antipolitevisis (Birleşik Muhalefet)" ismiyle tek çatı altında toplanarak ortak bir cephe oluşturan muhalifler³⁴ güçlendikçe iktidarın bas-kısı daha da artıyordu.

Sevr'de imzalanan antlaşmaların içerikleri açıklandığında Venizelistler son derece memnun olsalar da muhalifleri bunları yeterli bulmuyorlardı. Ülkeye döndüğünde yandaşlarınca coşku dolu gösterilerle karşılanan, meclis tarafından "ulusal kahraman ve kurtarıcı" ilan edilen Venizelos, 7 Eylül 1920 tarihinde yayımlanan bir demeciyle 1920 yılı Kasım ayı içerisinde seçimlere gidileceğini açıkladı.³⁵ Bu süreçte Venizelos'un Sevr Antlaşması'ndaki kazanımları propaganda malzemesi olarak kullanarak halktan güvenoyu almaya çalışması gayet doğaldı. Oysa Sevr'den sonra zayıfladığı düşünülen muhalifler, ülkedeki iktisadi sıkıntılar ve iç politika kaynaklı tepkilerle birlikte güçlenerek iktidar hesapları yapmaya başlamışlardı.

Yunanistan'ın seçim atmosferine girdiği sıralarda Kral Aleksandros'un ölümü (25 Ekim 1920) ve kardeşi Paul'ün görevi kabul etmemesi ülkede ciddi bir kraliyet bunalımına yol açtı. Pavlos Kunduriotis geçici olarak Kral naipliğini üstlenirken muhalifler Gunaris önderliğinde örgütlenerek seçimlere hazırlanıyorlardı. Venizelos'un ve yokluğunda ona vekâlet eden yardımcısı Repoulis'in görevini kötüye kullanarak muhalifleri sindirdiğini ve despotik bir idare kurulduğunu esas alan bir propagandayla birlikte

³⁴ 1906-1914 yılları arasında 250.000 tarım işçisi ABD'ye göç ettiği hâlde hâlâ nüfusun yüzde 65'i tarımla geçiniyordu. Sektörün düşük hasadından dolayı tahıl ve temel tüketim maddelerinin üçte biri ithal ediliyordu. John S. Koliopoulos and Thanos M. Veremis, *Modern Greece a History since 1821*, A John Wiley & Sons, Ltd. Publication, Chichester, West Sussex 2010, s. 83-84.

³⁵ Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı...*, s. 241.

Kral Konstantin'in tahta geri dönmesini hedefleyen bir kampanya yürüten muhalifler, "askerlerin ocaklarına dönecekleri" şeklindeki söylemlerle taraftar topluyorlardı.³⁶

1920 yılı sonlarına doğru Yunanistan'da gündemi, sadece 14 Kasım 1920 tarihinde yapılacak genel seçimlerin sonuçları değil, yeni Kral'ın kim olacağı ve Anadolu'da genel bir saldırı için İngilizlerden destek alınıp alınmayacağına dair sorunlar meşgul ediyordu. Venizelos Anadolu'da elde edilecek başarılarla millî sorunları çözeceğini ileri sürerken muhalefet iktisadi sıkıntılarla birlikte mevcut hükûmetin müstebit idaresinden dolayı Kral Konstantin rejimine dönmeye dahi razıydı. Ne var ki muhalefet sıkıyönetim ve sansür nedeniyle dış politikada farklı bir tavır sergileyemiyor, hatta bu konuda herhangi bir sapma yaşanmayacağına dair garanti veriyor, tamamen dâhilî vaziyete odaklanıyordu. Venizelos ise kendisinden önceki dönemdeki hataları eleştirerek Sevr'in içerideki hayal kırıklığı ve sıkıntıları dindirecek bir mükâfat olduğunu ileri sürmekteydi. Neticede 14 Kasım 1920 seçim sonuçları açıklandığında fazla oya sahip olsa da seçim sisteminden dolayı 369 sandalyeli meclisin sadece 118'ini elde edebilen Venizelos, tam bir "şok" yaşadı. Akabinde Kral naibi Pavlos Koundouriotis, hükûmeti kurma görevini beklenmedik bir şekilde birleşik muhalefin hakiki lideri Gunaris'e değil, Rallis'e verse de yeni hükûmetin ilk icraatı; Kral için halk oylamasına gitmek oldu. 5 Aralık 1920 tarihinde Venizelistlerin çekimser kaldığı oylamada Konstantin büyük bir destekle Kral seçildi ve birkaç hafta sonra sürgünden döndü. Böylece Venizelos Hükûmetinin yerini muhalif koalisyonlardan meydana gelen yeni bir yönetim alıyordu. Yeni yönetim ilk icraat olmak üzere Başkumandan General Paraskevopoulos'un yerine Papulas'ı atadı. Geçiş sürecinde Yunanistan'da küçük rütbelerde önemli değişiklikler olmamakla birlikte, 150 subay istifa ederek ya da görevlerini bırakarak ordudan ayrıldı. Bununla beraber Başkumandanlık personel kadrosunun yenilenmesi kapsamında üç kolordu kumandanı, dokuz bölük kumandanından yedisi değiştirildi.³⁷ İktidara geldiklerinde muhaliflerin de Venizelosla aynı

³⁶ Makedonya ve Trakya'daki Müslümanlar ve Yahudilerden fazla oy alamasa da Venizelos buralarda çoğunluğu ele geçirmiş ancak geri kalan kısımlarda ağır bir hezimete uğramıştı Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı...*, s. 279-294.

³⁷ Venizelos, orduyu 150.000 kişiye çıkarıp donanmayı yenilerken çok ağır bir yükün altına girmişti. "Bu masraflar yeterli kaynaktan yoksun küçük bir devlet için fazla büyük idi". 1916-1918 Makedonya Cephesi için İngiltere'den 12 milyon pound,

yöntemleri uyguladıkları açıkça gözlemleniyordu. Bu kez Venizelos taraftarları görevden uzaklaştırılırken önceki dönemde tasfiye edilen subaylar göreve çağrılıyordu. Ancak yetenekli olsalar da yaklaşık 3-4 yıl ordudan uzak kalmış ve siyasete bulaşmış bu subaylar, gerekli tecrübelerden yoksundular. Buna karşın ihraç edilen, kendi istekleriyle ordudan ayrılan veya firar eden Venizelist subaylar Ulusal Savunma (Ethniki Amina) Hareketini oluşturacaklardı. Çoğu deneyimli bu subaylar siyasi arenada mücadeleyi tercih ediyor, mevcut yönetimi baskı altına almaya çalışıyor, bundan dolayı ülkede ulusal bölünme derinleşiyordu.³⁸ TBMM'nin Anadolu'da otoriteyi büyük ölçüde sağladığı ve Bolşevik Rusya ile temasa geçtiği sıralarda Yunanistan'da yeniden nükeseden ulusal bölünmeyi, değişen güç dengeleri ve konjonktürü göz önünde bulunduracak olan İtilaf Devletlerinin, izleyecekleri politikalarda birtakım değişikliklere gitmeleri kaçınılmazdı.

4- İtilaf Devletlerinin Yunanistan'da İktidar ve Taht Değişikliğine Karşı Tepkileri

Sevr'de imzalanan antlaşmaların ardından İtilaf Devletleri sadece Türkiye ve Yunanistan'da değil, genel anlamda Orta ve Yakındoğu'da harekete geçen iç ve dış dinamiklerden dolayı son derecede kaygılıydılar. Söz gelimi Doğuda Ermenileri yenilgiye uğratmak üzere olan TBMM kuvvetleri ile 1920 yılının Nisan ayından itibaren Azerbaycan'ı işgal eden Sovyet kuvvetleri arasında irtibat kurulmasına dair olasılıklar, İtilaf Devletlerinin izledikleri politikalar açısından telafisi imkânsız sonuçlara yol açabilirdi. Buna Sovyetlerin Kırım'a hâkim olarak Karadeniz'de en önemli üslerden birini ele geçirmeleri ve diğer üs Batum'u da almak için yaptıkları hazırlıklar eklendiğinde mesele daha da vahim bir hâle geliyordu. Bu durumda İtilaf temsilcileri 22 Kasım 1920 tarihinde Cenova'da toplanarak TBMM ile Ermeniler arasında uzlaşma sağlamayı esas alan bir plan üzerinde dahi çalıştılar. Görüşmeler esnasında bazı büyük devlet temsilcilerinin Mustafa Kemal Paşa'nın muhatap alınması suretiyle Sevr Antlaşması'nda revizyon

Fransa'dan 300 milyon frank, Amerika'dan 50 milyon dolar alınmıştı. Daleziou, Eleftheria, *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: the Pursuit of Security by "Proxy" in Western Asia Minor*, University of Glasgow, PhD Thesis, 2002, s. 159-160.

³⁸ Bu hareketin içinde K. Mazarakis Enian, Epam. Zimvraakis, G. Kondilis, Nap. Zervas, Dim. Flulis, Pav. Kaçotas, Kalomenopoulos ve Vakkas gibi seçkin subaylar yer almıştır. Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekati...*, 294-301.

fikrini gündeme getirmeleri Yunanistan'ı fazlasıyla tedirgin ediyordu. Fransız ve İngiliz basınının ortak tonu ve iki ülke meclisindeki konuşmalar da havanın Yunanistan aleyhine döneceğini gösteriyordu. Yunanistan'ı tehdit edebilecek siyasi kırılma ve değişikliklerin engellenebilmesi amacıyla yeni yönetimin bir an önce müttefik devletlerle uzlaşmaya varması gerekiyordu.³⁹

1920 yılı Ekim ve Kasım ayı başında İngilizler, Venizelos'un yoğun temasları sonucunda Yunanistan'a kredi verebileceklerini açıklamış; fakat geç kalmışlardı. Venizelos Hükûmetinin iktidardan düşmesi ve Konstantin'in tahta dönmesi üzerine bu kredi askıya alındı. Yeni hükûmeti kuran Rallis, askıya alınan kredinin serbest bırakılması için yoğun bir mesai harcadı, etkili şahıs ve finans grupları aracılığıyla İngiliz Hükûmeti nezdinde temaslarda bulundu; fakat hedefine ulaşamadı.⁴⁰

Tahta dönüşünden itibaren her ne kadar Konstantin, Venizelos dönemi dış politikasından sapmayacağını ifade etse de İngiltere iktisadi yardımı askıya alarak Yunanistan'a dolaylı yoldan ordu ve donanma malzemesine yönelik genel bir ambargo uyguladı.⁴¹ Bu şekilde İngiltere, Kral ve hükûmeti üzerinde sıkı bir denetim kurmayı hedefliyordu. Şöyle ki finansal baskı politikası doğrultusunda müttefiklerle birlikte hareket edilecek, Yunanistan'a açılan krediler askıya alınacak, yeni kredi talepleri geri çevrilecek ve Kral geri çekilmeye zorlanacaktı. Bu kapsamda müttefikler, Konstantin'in zamanında "Kayzer'in baş destekçisi" olduğunu ileri sürerek ABD yönetimini de yanlarına almaya çalışıyorlardı.⁴² Müttefiklerinin çabalarını boşa çıkarmak isteyen Yunan Hükûmeti, elini çabuk tutarak Kral Konstantin'in tahta çıkışı hakkında bilgilendirdiği ABD'nin Kral'ı tanımasını istemekteydi.⁴³ Fakat ABD, buna karşı olumlu ya da olumsuz bir cevap vermekten kaçınarak müttefik politikasını destekliyordu.⁴⁴

³⁹ Genova'da Politis'ten Rallis'e 24 Kasım/7 Aralık 1920 tarihli telgraf, *Public Record Office, Head Quarters (HW)*, 12/17, 4940.

⁴⁰ Rallis Hükûmeti ilk etapta 750 milyon drahmi borç istemekteydi. Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ocak /3 Şubat 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/19, 5408.

⁴¹ A. L. Mac Fie, "The Revision of The Treaty of Sevres: The First Phase (August 1920 - September 1922)", *Balkan Studies*, S. 24, 1983, s. 57-67.

⁴² Washington Dracopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak/22 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5309.

⁴³ Capps'tan Amerika Dışişleri Bakanlığı'na Washington 4 Şubat1921 tarihli telgraf, *HW*,12/19, 5433.

⁴⁴ ABD Dışişleri Bakanı, Kral tarafından ABD Başkanı'na hitaben bir mektup yazılmasını teamüller gereği olduğunu belirtmiş ve hemen Kral bir mektup yazmıştı.

Müttefiklerin Yunanistan'da seçimler sonucu ortaya çıkan tablodan dolayı endişe duyduklarını yakından hisseden İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Canelopoulos ise müşterek bir tehdit algısıyla Türklere karşı yeni bir cephe kurma arayışı içerisindeydi. General Wrangel'in Kırım'da yenilmesinden ve Ermenistan'daki durumdan dolayı Türklerin cesaretlendiklerini vurgulayan Canelopoulos, Yunanlıların yenilmeleri hâlinde Türklerin Bursa üzerinden Boğazlara doğru yöneleceklerine ve Sevr'in iktisadi maddelerinin uygulanamayacağına, bu yönüyle Yunan ordularının sadece kendilerini değil, aynı zamanda müttefik menfaatlerini de koruduklarına dair bir algı operasyonu ile müttefiklerinden destek almayı umuyordu.⁴⁵

Canelopoulos'un çabaları nafileydi. Zira İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri, "müttefiklere karşı hasmane eylemleriyle tanınan Yunan Kralı'nın", seçimi sırasında halka manevi baskı uygulandığına ve sandıkların değiştirildiğine dair iddialarla bir şaibe tartışması açmayı hedefliyordu. Atina'daki Fransız komisyondan alınan malumatın da bunu teyit ettiği savunulmaktaydı. Anadolu hareketine gelince; müttefiklerin aldıkları finansal tedbirlerden dolayı Yunan ordusunun iase yetersizliği yaşadığını ve prestij kaybına uğramadan geri çekilmesinin imkânsız olduğunu düşünen İngiliz Yüksek Komiseri, "Bilahare Kral mı, memleketi mi fedakarlıkta bulunacak? Bunu zaman belirleyecek." şeklinde manidar tespitlerde bulunmaktaydı.⁴⁶ Öte yandan 1920 yılı sonlarında ve 1921 yılı başlarında meydana gelen siyasi konjonktürü göz önünde bulunduran İtilaf Devletleri, Sevr'de sınırlı da olsa revizyon düşüncesini gündemlerine almış olup tekliflerini ilk kez resmi olarak Londra Konferansı'nda Türk ve Yunan temsilcilere bildireceklerdi.

Bu arada Sevr'de revizyona karşı çıkan Başbakan Rallis'in Londra Konferansı'na katılmak istememesi⁴⁷ üzerine Yunanis-

Fakat bu mektup da sonucu değiştirmeyecekti. Washington'da Dracopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ocak/22 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5310; Dracopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak/29 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5360; Capps'tan Dracopoulos'a 24 Ocak/28 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5365.

⁴⁵ İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Canelopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 27 Kasım/15 Aralık 1920 tarihli telgraf, *HW*,12/17, 4999.

⁴⁶ İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Canelopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 10 Aralık/8 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5183.

⁴⁷ İtalyanlar, Londra Konferansı öncesinde Yunanlıların Eskişehir'e ulaşarak Ankara'yı tehdit etmek suretiyle konferans kararlarını etkilemek istediklerine dair istihbarat almışlarsa da Yunanlılar, I. İnönü Savaşı'ndan sonra yeni bir operasyon

tan'da yeni bir kabine krizi daha yaşandı. Gunaris ve üç bakanın, Başbakanın istifasını istemeleri üzerine Rallis 4 Şubat 1921 tarihinde istifasını Kral'a sundu. Gunaris yeni hükûmeti kurma arayışı içerisindeyken Yunanistan'da iktisadi vaziyet her geçen gün daha da ağırlaşıyordu. İlginçtir, TBMM İtilaf Devletleri tarafından resmen tanınmayı beklerken Gunaris Hükûmeti, Londra Konferansı'nı Kral Konstantin'in bir an evvel tanınmasını sağlayacak bir fırsat olarak görüyordu. Bunun da Yunanistan'a siyasi ve iktisadi desteğin yolunu açacağı düşünülmekteydi. Avrupa'da bulunan Yunan temsilcileri müttefik Büyükelçilikleri ile temaslarında samimi karşılınsalar da gayriresmî olarak kabul görüyorlardı. Dolayısıyla Yunanistan temsilcilerinin öncelikli hedefi Londra Konferansı'nın ardından resmî olarak kabul edilmektir.⁴⁸

Londra Konferansı'nda sunulan önerileri TBMM'nin reddetmesi ve bu konferanstan sonuç alınamayacağını anlaşılmaması Yunanlılar açısından yeni bir umut ışığıydı. 11 Mart 1921 tarihinde Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri Stergiades, havanın bir sonraki hafta yeni bir operasyon için elverişli olduğunu vurguluyor, General Papoulas'ın cepheye giderek Kral ve Hükûmetinden talimat bekleyeceğini bildiriyordu.⁴⁹ Bursa'da bulunan General Papoulas ise İzmit'te İngilizlerin emri altındaki 11. Tümenin, 23 Mart 1921 tarihinde başlatılacak operasyonda (II. İnönü Savaşı)'nda kullanılmak üzere kendi denetimine verilmesi için teşebbüste bulunuyordu.⁵⁰ Açıkçası başlatılacak operasyona başta ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri olmak üzere müttefik temsilcileri pek sıcak bakmıyorlardı. Nedeni ise bu operasyonun, aslında Bolşevik etki altında kalma niyeti olmayan Ankara Hükûmetini Bolşeviklere dönmek zorunda bırakma ihtimaliydi. Buna rağmen müttefiklerin Yunan operasyonuna engel olmak amacıyla herhangi bir teşebbüste bulunmadıklarını da vurgulamak gerekir.⁵¹

için henüz hazır değillerdi. Roma'dan Lago Londra Büyükelçisi'ne 6 Şubat /16 Şubat 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/19, 5479.

⁴⁸ Roma'da Metaxas'tan Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat /26 Şubat 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/19, 5619.

⁴⁹ İzmir, Stergiades'dan Londra Yunan Delegasyonuna 11 Mart/15 Mart 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/20, 5794.

⁵⁰ İzmir'de Stergiades'dan Londra Yunan Delegasyonuna 19 ve 20 Mart/23 Mart 1921 tarihli telgraflar, *HW*, 12/20, 5885-5893.

⁵¹ ABD İstanbul Yüksek Komiseri'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart/31 Mart 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/20, 5927.

Londra Konferansı'ndan birkaç gün sonra, 17 Mart 1921 tarihinde Bolşeviklerin Batum'da kontrolü büyük ölçüde sağlaması üzerine Gürcistan Hükûmeti bir İtalyan gemisi ile ülkeyi terk ederken İngiliz heyeti de şehirden ayrıldı. Batum limanı çevresindeki Fransız donanması ve gemilerinin çoğu da İstanbul'a çekildi. Bu arada XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e bağlı kuvvetler Bolşeviklerle eş zamanlı olarak Batum'a girerek sivil idareyi devralmışlardı. Bolşeviklerin Türkleri zorla şehirden çıkarıp çıkarılmayacağı tartışılırken TBMM ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmak üzereydi.⁵² Moskova Antlaşması'nın ardından Bolşeviklerin, Batum ve Novorossisk limanları üzerinden "Kemalistlere" yardım gönderdiklerine dair istihbarat alan Yunanlılar, bir yandan Averof ve Kilkis adlı savaş gemilerini Karadeniz'de görevlendirmek, diğer yandan İnebolu'yu işgal etmek için müttefiklerinden müsaade istiyorlardı.⁵³ Yunanlıların bu faaliyetlerine göz yumulacaksa da beklenen başarı elde edilemeyecekti.

Öte yandan Osmanlı Hükûmeti Hariciye Nazırı Safa Bey, Londra Konferansı'nın ardından Fransa ve İngiltere tarafından Kral'ın tahttan çekilmesini ve Venizelos politikalarına geri dönülmesini sağlamak amacıyla bir müttefik heyetinin Atina'ya gönderildiğine dair istihbarat almıştı. İlk etapta alınan istihbarat teyit edilemediyse de⁵⁴ ilerleyen süreçte bu talep İngilizler ve Fransızlar tarafından açık bir şekilde dile getirilecekti.

Yardım alma umutları azalan Yunanistan'da iktisadi durum giderek ağırlaşıyordu. Öyle ki II. İnönü Savaşı'ndan sonra İstanbul Yunan Yüksek Komiseri, "drahminin değerinin düşmesinden dolayı günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamadıklarını ve bir şeyler yapılmadığı takdirde İstanbul'da kalmalarının bile mümkün olmadığını" bildiriyordu.⁵⁵

Kral'ın tanınması ve kendilerine iktisadi yardımda bulunmasına dair temasları sonuç vermeyen Yunan Hükûmeti, araya

⁵² İstanbul'da Dulles'tan Dışişleri Bakanlığı'na 18 Mart/22 Mart 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/20, 5873; Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart/7 Nisan 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/21, 5983.

⁵³ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 8 Nisan/23 Nisan 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/21, 6178.

⁵⁴ Sefa Bey'den Londra Türk Büyükelçisi'ne ve Nabi Bey'den Safa Bey'e 3-6 Mayıs/19 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22, 6513.

⁵⁵ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 10 Mayıs/30 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22, 6716.

hatırlı kişileri koyarak Armstrong-Wihitworth grup üzerinden İngiliz Hükûmetine yakın çevrelere uzlaşmaya çalışıyordu. Ne var ki uzlaşma sağlanma ihtimali İngilizlerin, Yunan işgali altındaki bölgelerde özel öneme sahip iktisadi çıkarlarının zarar görmesi nedeniyle zayıflıyordu. Yunan işgal sahasında yerel idarecilerin, İngiliz çıkarlarına aykırı uygulamalarına yönelik suçlamalar artarken askerî operasyonlar nedeniyle İstanbul-İzmir ticareti aksıyordu. Osmanlı Devleti'nde elde ettikleri kapitülasyonlardan yararlanan "merkantil hanedanlar" İstanbul ve İzmir'de "ticari bir aristokrasi"⁵⁶ kurmuşlardı. İzmir'deki konsolosları James Morgan'ın da belirttiği üzere İngilizler, Yunan hâkimiyeti ile söz konusu ticari grupların Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlarla elde ettikleri hakları kaybetmelerinden çekiniyorlardı. Zaten işgal nedeniyle başta Yahudiler olmak üzere ticari çevrelerin bir bölümü İzmir'i terk etmiş, ekilemeyen araziler nedeniyle tarım gelirleri azalmış, seyahat yasakları nedeniyle ucuz Türk iş gücü kolaylıkla bulunamaz hâle gelmiş, kötü Yunan idaresinden dolayı şehirde ticaret neredeyse tamamen durmuştu. Kral'ın tahta dönüşüyle İngiliz menfaatlerinin daha da zarar göreceği düşünülüyordu. Bu nedenle 10 Kasım 1918-10 Mayıs 1919 tarihleri arasında yapılan sözleşmelerle Yunanistan'a 850 milyon altın frank kredi açan müttefikler, Kral'ın tahta çıkışından sonra bu krediyi askıya almışlardı. Buna bağlı olarak taraflar arasındaki ithalat-ihracat da gündün güne azalmaktaydı. Yunan kaynaklarına atfen bilhassa Kral'ın tahta dönüşü ile müttefikler tarafından yapılan maddi ve manevi yardımın kesildiğine dair iddiaları dikkate almak gerekir. Tahta döner dönmez meclisteki açılış konuşmasında Kral, Anadolu'da savaşa devam edeceğini açıklamışsa da İngiltere'de Andrew Bonar Law, Austen Chamberlain, Viscount Milner ve özellikle Edwin Montagu nota ve memorandumlarıyla Türk-Yunan Savaşı'nda izlenen politikayı sık sık eleştiriyorlardı. Bu ekip İtalya ve Fransa'nın, Türkiye'ye yönelik politikalarını değiştirdiklerini, bu konuda çok geç kaldıklarını ve bunun kendilerine pahalıya malolacağını savunurken hükûmet içinde daha etkin olan Churchill ve ekibi henüz İzmir'de Türk idaresine değil, otonomiye dahi karşı

⁵⁶ İngiliz ticaret odası: Osmanlı Bankası, Türkiye Milli Bankası, C.C. Whittal and Co, General Importers and Exporters, Paterson and Co., Bankers, J. Hadkinson and Sons, Insurance Company, F. S. McVittie, Importer of Office Furniture and General Merchandise, R. E. Turrell and Co., General Importers and Exporters. Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War...*, s. 169.

çıkıyordu. Dolayısıyla İngilizler bir süre daha “bekle ve gör” politikası izleyeceklerdi.⁵⁷ Bu ortamda Yunanlıların işgal sahalarında ki uygulamaları müttefiklerin tepkisini çekecekti.

5- İtilaf Devletlerinin Tepkisine Neden Olan Yunan İşgal Uygulamaları

Kredi talepleri geri çevrilen Yunanlılar'ın Batı Anadolu'da işgal altında tuttukları sahalardan İstanbul'a önce kesim hayvanlarının daha sonra diğer ürünlerin ihracını yasaklamaları müttefikleri çileden çıkardı. Bunun üzerine İstanbul Müttefik Yüksek Komiserleri, müşterek bir nota ile “ambargo” şeklinde nitelendirdikleri bu yasağın kaldırılması amacıyla Yunan Yüksek Komiserliğine baskı yaptılar. Bu haksız kararın, İstanbul'un iâşesini tehdit ettiğini belirten Müttefik Yüksek Komiserleri, Rus göçmenlerden dolayı zaten sıkıntı yaşadıklarını vurgulayarak Yunanlılar tarafından alınan bu kararın sıkıntının daha da artacağını ileri sürüyorlardı. Alınan istihbarata nazaran Adapazarı çevresinde bulunan 650 manda ve 1.200 koyunun Yunanlılar tarafından ihraçlarına müsaade edilmemesi hâlinde telef olacaklarına dair istihbarat İngilizlerin tutumlarını daha da sertleştirmelerine yol açtı.⁵⁸

Zamanla Yunan işgal sahasından sadece kesim hayvanlarının değil, muayyen bazı ürünlerin İstanbul'a gönderilmesinin de yasaklandığı anlaşıldı. Yunanlılar gerekçe olarak ise işgal sahalarının ihtiyacının öncelikle karşılanmasını gösteriyor, ihtiyaç fazlası ürünlerin ihracına müsaade edileceğini bildiriyorlardı. Yunanlılar bunun müttefikler arasında sağlanacak uzlaşmayla bir sisteme bağlanmasını dahi öneriyorlardı. Fiyat spekülasyonu ve manipülasyonlarını önlemeyi amaçlayan sistem Yunan Yüksek Komiseri'ne göre gayet basitti. Buna göre ihracatçılar haftalık olarak Yunan Yüksek Komisyonunda toplanacak ve işgal sahalarından ihraç edilebilecek ihtiyaç fazlası ürünleri belirleyeceklerdi. Ancak İngiliz Yüksek Komiseri bu teklife şiddetle karşı çıkıyor, Yunan işgal sahalarında fazlasıyla ürün bulunduğunu, mesela arz fazlası olduğu hâlde zeytin ve zeytinyağı sevkinin yasaklandığını,

⁵⁷ 1919-20 yılları arasında İngiltere'nin Yunanistan'a ithalatı yıllık 16 milyon pound iken 1921-23 arası üç yıl için toplam 3 milyon pounddan (muhtemelen sehven 3000,00 şeklinde yazılmış) azdı. Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War...*, s. 37, 172-173.

⁵⁸ İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Cannelopoulos'tan Dışişleri Bakanlığına 17 Aralık/8 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5184.

fazla olan ürünlerin telef olduğunu ve ihracatçıların zarara uğratıldığının altını çizerek öfkesini dile getiriyordu. Bu tepkiyle yentimleyen İngiliz Yüksek Komiseri, söz konusu tedbirlerin İstanbul'un kaderini ilgilendiren siyasi nedenlerle alındığından şüphelenmekte ve kuşkularını hükûmetine bildirmekteydi. Tabii olarak Yunan Yüksek Komiseri bu iddiaları reddediyor, istendiği takdirde tahkikat için bir heyet gönderilebileceğini açıklıyordu.⁵⁹

Yunanlıların ihraç yasağını sürdürmeleri nedeniyle İstanbul'un et stoğu sadece 4 gün yetecek seviyeye inmiş ve bunun neticesinde okka fiyatı 22 kuruşa çıkmıştı. Bunun üzerine 23 Ocak 1921 tarihinde İstanbul Müttefik Yüksek Komiserleri ihraç yasağının derhâl kaldırılmasını talep ettiler. İhraç yasağının müttefikleri son derece kızdırdığını gören Yunan Yüksek Komiseri, geri adım atmak zorunda kaldı; yeni bir düzenleme yapılana değin yasak kaldırıldı ve mesele zorla da olsa çözüme kavuşturuldu.⁶⁰ Ancak sorun sadece bundan ibaret değildi. Yunan işgal sahalarında yürütülen gönüllü celp işlemleri de artık müttefiklerin dikkatini çekmekteydi.

Mondros Mütarekesi'nden itibaren Yunanlılar işgal sahalarında Osmanlı Rumlarını gönüllü olarak silahaltına alıyor, müttefikler buna göz yumuyorlardı. Siyasi konjonktürün değişmesiyle birlikte İstanbul Müttefik Yüksek Komiserleri, İstanbul Yunan Yüksek Komiseri'ne müşterek bir nota vererek bunun Sevr Antlaşması'nın 74. maddesine ve uluslararası hukuk prensiplerine aykırı olduğunu bildirdiler. Ayrıca bu şahısların "milliyetçilere esir düşmeleri hâlinde uluslararası hukuka göre en ağır cezalara çarptırılmalarında bir sakınca olmadığına" da dikkat çekilmekteydi. Bu nedenle bir an önce söz konusu işlemin durdurulması, silahaltına alınanların ise terhisi talep ediliyordu.⁶¹

Her ne kadar başlangıçta sadece TBMM aleyhine uygulansa da Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık kararı alarak Boğazlar bölgesinde tarafsız bölgeler meydana getiren İtilaf Devletlerinin her

⁵⁹ İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Cannelopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ocak/27 Ocak 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/18, 5358.

⁶⁰ İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Cannelopoulos'tan İzmir Yunan Yüksek Komiserine 23 Ocak /11 Şubat 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/19, 5453.

⁶¹ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığına 24 Nisan/7 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22, 6374.

iki tarafa da savaş malzemelerinin satışını yasaklamaları⁶² ve böylece müşterek politika üretme çabaları yeni bir sürecin başlangıcıydı. Bununla birlikte uluslararası değişkenler ve bölgesel faktörlerle birlikte meydana gelen siyasi düzlemde TBMM'nin elde edeceği askeri, siyasi ve diplomatik başarılar, önce İtalya ve Fransa'nın, akabinde İngiltere'nin Yunanistan'a mesafe koymasıyla neticelenecekti. Zayıflayan umutlarını artırmak isteyen Yunanlılar ise sık sık TBMM'nin İtilaf Devletleri için de tehlike olduğunu hatırlatacak, bununla beraber Türklerin gasp, saldırı, yağma türü eylemler gerçekleştirerek Rumları sindirmeye/yok etmeye çalıştıklarını iddia edeceklerdi.⁶³ Fakat bunun aksine Yunanlıların, Türklere yönelik mezalimleri müttefikler tarafından kurulan komisyonların yaptıkları tahkikatlarla ortaya konacaktı. Bu tür hadiselerin tekerrürünü engellemek amacıyla Lozan Antlaşması ve ekinde yer alan belgelerle azınlık hakları teminat altına alınacaksa da tartışmalar bugünlere değin süregelmektedir.

6- Yunan Sevr'inin Geçerliliği

Lozan Antlaşması ve ekindeki belgeler kapsamında 25 Ağustos, 29 Eylül ve 30 Ekim 1923 tarihinde onaylanarak Hükümet Gazetesi'nde yayımlanan Yunan Sevr'inin yürürlükte olduğu, Yunan Yargıtay ve Danıştay tarafından verilen muhtelif kararlarla tescil edilmiştir.⁶⁴ MC Soy, Dil ve Din Azınlıkları Özel Komisyonu Başkanı Willoughby Dickinson ve MC Dernekleri Uluslararası Birliği Sekreter Yardımcısı William O'molony tarafından hazırlanan raporlar da Yunan Sevr'inin uluslararası geçerliğe sahip olduğunun kanıtıdır. Buna rağmen Yunanistan 1981 yılında Türkiye'ye gönderdiği notalarla bu antlaşmanın geçersiz olduğunu bildirmiş, gerekçe olarak söz konusu antlaşmadaki hakların Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddeleriyle aynı olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁵ Oysa Lozan Antlaşması'na uyarlanarak imzalandığı göz

⁶² Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXVI, S. 76, Mart 2010, s. 30-50.

⁶³ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığına 6 Mayıs/26 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22, 6642.

⁶⁴ Turgay Cin, *Yunanistan'daki Türk Azınlığın Hukuki Özerkliği: Müftülük Meseleleriyle İlgili Yunan Yargıtay ve Danıştay Kararları ve Diğer Belgeler*, Orion Kitabevi, Ankara 2009, s. 73-75.

⁶⁵ "10 Ağustos Yunan Sevr'i";

önünde bulundurulduğunda ve içerik olarak incelendiğinde bu iddianın hukuki bir temelini olmadığı gayet açıktır.

Yunan Sevr'inin azınlıklarla ilgili hükümlerini tanımadığını açıklayan ve Lozan Antlaşması'nın azınlıklar hakkındaki maddelerini istediği gibi yorumlayan Yunanistan'da hâlihazırda azınlıkların siyasi, sosyal ve ekonomik haklarıyla birlikte hukuki statüleri, eğitim, kültür, din, basın ve ifade özgürlüğü alanlarındaki ihlaller devam etmektedir.⁶⁶

Sonuç

I. Dünya Savaşı ve sonrasında Yunanistan tarafından izlenen dış politikanın iç politika ile uyumsuzluğu ulusal bölünmeye ve dolayısıyla hedefe varma noktasında ciddi handikaplara yol açmıştır. İtilaf Devletlerinin desteğiyle Kral Konstantin yönetimine son veren Venizelos, İngiltere, Fransa ve ABD'den aldığı iktisadi yardımlarla ülkesinin I. Dünya Savaşı'na katılmasını sağlarken Konstantin ve taraftarlarını ordu ve yönetimin üst kademelerinden uzaklaştırarak giderek ototiterleşen bir yönetim tesis etme çabası içerisine girmiştir. Savaş sonunda Venizelos'un, Rusya'nın amacına ulaşmadan devre dışı kalmasından da faydalanarak Bulgaristan ve Osmanlı topraklarına yönelik hedeflerine ulaşabilmek adına, ülkesinin iktisadi ve askerî gücünü aşan bir sorumluluğun altına girmesine neden olmuştur. Yunanistan'ın yüklendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirebilmesi için savaş sırasında aldığı iktisadi yardımların devam etmesi gerekiyordu. Buna karşın savaş sırasında iktisadi destek sağlayan devletlerden yalnız İngiltere, Yunanistan'a Venizelos'un iktidardan düşüşünden sonra çok kısa bir süre kredi açmıştır. Yunanistan'a verilen desteğin koşulsuz ve karşılıksız yardım anlamına gelmediği, Yunan Sevr'i ve ertesinde Yunanistan'da gerçekleşen yönetim değişikliğine karşı İtilaf Devletlerinin sergiledikleri tutum tahlil edildiğinde bariz bir şekilde görülebilir.

Yunan Sevr'i ile Yunanistan, iç meselesi olan azınlık hakları konusunda İngiltere'nin güdümü altındaki MC'ye karşı sorumlu

<https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=%2053&arsiv=1&typ=1>
(erişim tarihi: 20 Eylül 2018)

⁶⁶ Mazlumder, Batı Trakya İnsan Hakları Raporu 2011;

<http://www.mazlumder.org/webimage/file/genelmerkez/eski/BatiTrakya2011.pdf>
(erişim tarihi: 25 Eylül 2018)

kılınmış, böylelikle uluslararası yükümlülükleri ve denetimi kabul etmiştir. Ayrıca bu antlaşmadaki imtiyazlarla Başlıca İtilaf Devletleri Yunanistan'ın iktisadi bağımlılık sürecini sonsuz/sınırsız hâle getirmeyi hedeflemişlerdir.

Artan askerî harcamalara bağlı olarak Yunanistan'daki iktisadi sıkıntılar, Venizelos yönetiminin demokrasi, insan hak ve hürriyetlerine yönelik ihlalleri ile birleşince muhalifler ülkede taban bulmakta sıkıntı çekmemişlerdir. Nitekim Yunanistan'da 1920 yılı sonlarında Venizelos Hükûmetinin iktidardan çekilmesi ve Kral Konstantin'in tahta dönmesi ile eş zamanlı olarak TBMM ile Sovyet-Rusya arasındaki yakınlaşma ve İtilaf Devletleri arasındaki rekabet nedeniyle değişen siyasi düzlem, İtilaf Devletlerinin izledikleri politikaları yeniden yapılandırmalarını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Şöyle ki savaş sonrasında yaşanan iktisadi sorunlar nedeniyle sosyalist hareketlerin güç kazanması, kapitalist ve liberal Batılı müttefiklere ciddi bir darbe vurabilirdi. Bütün bunlara TBMM ile Bolşevikler arasındaki yakınlık, uzlaşma ve ittifak içerisinde yer alma ihtimali eklendiğinde müttefikler açısından tehdit algısı daha da artmaktaydı.

İngiltere, 1920 sonlarından itibaren Yunanistan lehine etkin tarafsızlık politikasıyla Türk-Yunan Savaşı'nı uzaktan takip etmek, TBMM'ye Sevr Antlaşması'nı küçük değişikliklerle kabul ettirmek zorunda kalacaktı. TBMM'nin bu teklifleri geri çevirmek suretiyle yürüttüğü kararlı mücadele İngiltere, Fransa ve İtalya'yı; Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık ilan etmeye ve tedricen de olsa bu karara uymaya mecbur bırakacaktı. Yunanlıların işgal sahalarında İtilaf menfaatlerine aykırı uygulamaları da tarafsızlığın objektif bir şekilde uygulanmasına katkı sağlayacaktı. Bu aşamada Başlıca İtilaf Devletleri Lozan Antlaşması'na uyarlayarak güncelledikleri Yunan Sevr'i ile mevcut kazanımlarını sürdürmeyi hedefledilerse de bundan sonraki süreçte MC'nin üstlendiği misyonun gereklerini yerine getirememesi, başka bir ifadeyle azınlık hakları ve ticaret alanında bağlayıcı uluslararası sözleşmeler hazırlanamaması, iç ve dış dinamikler Yunanistan'ın serbest hareket etmesine yol açmıştır. Gerek Sevr'de gerekse Lozan'da imzalanan antlaşmaları onayladığı hâlde Yunanistan, bu antlaşmaların azınlıklarla ilgili hükümlerini istediği gibi yorumlayarak uygulamayı tercih etmektedir. Bu bağlamda sonradan eklenecek topraklar dâhil Yunanistan'da sadece Müslümanların değil Yahudilerin, Ulahların, Athos dağı yabancı manastır topluluklarının kısaca

bütün azınlıkların hakları, uluslararası bir denetim mekanizmasıyla güvence altına alınamadığı için Yunanistan tarafından kısıtlanmalara tabi tutulmuştur.

Peki, bundan sonra ne yapılmalıdır? Öncelikle Yunanistan tarafından unutturulan ya da unutturulmak istenen Yunan Sevr'inin, ülkedeki bütün azınlıkların temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alan hükümleri, mevcut uygulamalarla karşılaştırılarak durum tespiti yapılmalıdır. Eksikler, hatalar ve ihlaller tespit edildikten sonra toplumsal bir bilinç oluşturulmalı, bu mesele dava hâline getirilerek hukuki ve siyasi platformlarda kararlılıkla savunulmalıdır.

Kaynakça

Arşivler

Public Record Office, Head Quarters (HW)

Public Record Office War Office (WO)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Kitaplar

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, K.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Cin, Turgay, *Yunanistan'daki Türk Azınlığın Hukuki Özerkliği: Müftülük Meseleleriyle İlgili Yunan Yargıtay ve Danıştay Kararları ve Diğer Belgeler*, Orion Kitabevi, Ankara, 2009.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2011.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Koliopoulos John S. and Veremis, Thanos M, *Modern Greece a History since 1821*, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2010.

Oran, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Maya Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, 1986.

Tosun, Miraç, *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770)*, Serander Yayınevi, Trabzon, 2018.

Makaleler

- Aksın, Ahmet, Aytekin, Arzu, "19. Yüzyılda Rusya'nın Balkanlar'da Uyguladığı Dini Politikalar ve Athos Dağı'ndaki (Aynaroz) Faaliyetleri", *Balkan Tarihi*, C. II, ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 83-102.
- Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXVI, S. 76, Mart-2010, s. 27-53.
- Cin, Turgay, "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği"; *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 11, S. 1, 2009, s. 147-179.
- _____, "Yunanistan'daki Azınlıklar ve Bunların Hukuki Durumları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 16, Özel Sayı 2014, (Basım Yılı:2016), s. 4045-4116.
- Fie, A. L. Mac, "The Revision of The Treaty of Sevres: The First Phase (August 1920 - September 1922)", *Balkan Studies*, S. 24, 1983, s. 57-88.
- Özsüer, Esra, "Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da Yaşanan Siyasi Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi ve Küresel Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Özel Sayısı)*, c. 14, S. 27-28, 2015/1-2, s. 33-67.
- Tağmat, Çağla, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, c. 2, 2016, s. 307-339.
- Yellice, Gürhan, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. XVI, S. 32, 2016-Bahar, s. 205-242.

Tezler

- Dalezioiu, Eleftheria, *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: the Pursuit of Security by "Proxy" in Western Asia Minor*, University of Glasgow, PhD thesis, (2002).
- Paçaman, Recep, *Gümülcine Müftülüğü ve Hafız Hüseyin Mustafa Efendi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

İnternet Kaynakları

<http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0013.pdf> (erişim tarihi 15 Eylül 2018).

http://www.mfa.gov.tr/xvi_-protocol-relating-to-the-treaty-concluded-at-s_vres-between-the-principal-allied-powers-and-greece-on-the-10th-august_-1920.en.mfa (erişim tarihi: 25 Eylül 2018).

<http://www.dipublico.com.ar/instrumentos/145.html> (erişim tarihi: 25 Eylül 2018).

<https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=%2053&arsiv=1&typ=1> (erişim tarihi: 20 Eylül 2018).

<http://www.mazlumder.org/webimage/file/genelmerkez/eski/BatiTrakya2011.pdf> (erişim tarihi: 22 Eylül 2018).

MİSAK-I MİLLÎ'DE BELİRLENEN SINIRLARIN JEOPOLİTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hikmet ÖKSÜZ*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın çeşitli ateşkes antlaşmalarıyla birlikte sona ermesinin ardından taraflar arasında barış sürecine geçilmiştir. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra beklenen barış süreci sürekli geciktirilmekteydi. Bu gecikmenin nedeni, Osmanlı Devleti'ne önerilecek barışın, diğer barış antlaşmalarına göre çok daha kapsamlı ve yıkıcı olması, İtilaf Devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin varlığını sona erdirebilecek müzakerelerin yürütülmesidir. Gizli veya açık yapılan bu müzakerelere Türk milletinin gösterdiği reaksiyon Misak-ı Milli'nin ilanı olmuştur. Millî sınırların belirlenmesi, Boğazlar'ın statüsü, azınlıkların durumu ve ekonomik bağımsızlık gibi konuları içeren Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilebilmesi için askeri ve diplomatik sahada büyük bir mücadele verilmiştir. Bu mücadele alanın askerî açıdan kırmızıçizgileri; Anadolu'da işgal edilen yerlerin geri alınması, kuzeyde Doğu Trakya'dan Kars'a, güneyde ise Musul'u içine alan bir alanda tam bağımsızlığı sağlamaktı. Misak-ı Milli'nin sınırlarını belirleyen maddeler içerisinde Batı Trakya ve Elviye-i Selase'nin plebisit yoluyla diplomatik olarak kazanılması ve böylece Türk halkının barış yanlısı karakterinin gösterilmesi öngörülmekteydi. Bu diplomatik yol Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan, ancak 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile belli şartlarla Fransız yönetimine bırakılan Hatay için de daha sonra uygulanmıştır.

Konunun Analizi

Misak-ı Millî'nin diplomatik çabalarının temel kaynağı, sözü edilen bölgelerdeki Türk nüfusun çoğunlukta olması ve buralarda yerel olarak bağımsızlık mücadelesinin daha önceden başlatılmış

* Prof. Dr., KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

olmasıdır. Böylece yapılacak bir plebisit ile belirlenen bölgelerden Türkiye lehine bir sonuç çıkacağı tahmin edilmiştir. Nitekim Elviye-i Selase'nin Brest-Litovsk Antlaşması gereğince Rus işgalinden kurtarılması sonrasında yapılan plebisit de oy veren bölge halkının tamamına yakını Osmanlı Devleti lehine tercih kullanmıştır.¹ Osmanlı hâkimiyetine bu şekilde giren bölge Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. ve 15. maddeleri gereğince yeniden elden çıkmıştır.² Ateşkes Antlaşması gereğince sadece Batum'un İngilizler tarafından kontrol edilmesini öngören süreçte Elviye-i Selase kısmen işgal edilmemiş durumdaydı. Bu bölgenin İngilizlerin desteğiyle Ermeni ve Gürcülere bırakılacağı gündeme gelince, daha önce İslam Cemiyeti adı altında bir araya gelen Müslümanlar 6 Kasım 1918 günü Kars'ta *Kars İslam Şurası* adıyla bir siyasi oluşum meydana getirdi.³ Bunu 14 Kasım'da yapılan kongrede; sınırları Kars sancağı ve kazaları, Ahıska, Artvin, Batum olarak çizilen *Millî İslam Şurası Merkez-i Umumisi* izledi.⁴ Daha sonra 3-5 Ocak ve 7-9 Ocak tarihleri arasında Ardahan Kongreleri toplanmış, 17-18 Ocak 1919'da merkezi Kars olan ve sınırlarını kendi anayasalarında Batum'dan Nahcivan'a kadar olan bölge olarak gösteren *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi* kurulmuştur. Wilson prensiplerine dayanan hükümet, sınırlarını barış anlaşması sonuçlanana dek koruyacağını ve Türkiye'den ayrılmaya-

¹ Elviye-i Selase'deki plebisit sonuçlarına göre, oy kullanabilen 87.048 kişinin 85.129 kişi "evet", 441 kişi "hayır" oyu verirken, 1.693 kişi de çekimser kalmıştır. Mustafa Gül, "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15/4, 1995, s. 372.

² *Madde 11: İran'ın şimali garbi kısmındaki Kuva-yi Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Mavera-yi Kafkas'ın evvelce Kuva-yi Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttelikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir. Madde 15: Bircümlü hutut-i hadidiyeye itilâf murakabe zabıtları memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm hükümet-i Osmaniye'nin taht-i murakabesinde bulunan Mavera-yi Kafkas hutut-i hadidiyesi aksami dahildir, işbu Kafkas hutut-i serbest ve tam olarak itilaf memurlarının tahtı idaresine vaziedilecektir. Ahalilinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dâhildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır.* Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 521-522.

³ Mahir Aydın, "Elviye-i Selase", *TSV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 68.

⁴ Mustafa Bakan, "Millî Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", *Turkish Studies*, 3/7, 2008, s. 737-741.

caklarını ilan etmiştir.⁵ Ancak Mart ayında Gürcülerin baskısı başlamış, 13 Nisan 1919'da da İngilizlerin harekete geçmesiyle birlikte hükümetin lideri Cihangiroğlu İbrahim Bey ve diğer yöneticilerden bir kısmı bölgeye gelen İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmiştir.⁶ Bu olaydan sonra bölgenin kontrolü Ermenilere geçmiştir.

İtilaf Devletleri Türklerin direniş umudunu kırmak ve Anadolu'nun Bolşevikleşmesinin önüne geçmek için Türkler ile Ruslar arasında *Kafkas Seddi* denilen Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan ulus devletler oluşmasını desteklemiştir. Bu doğrultuda Gürcistan'da *Menşevik* hükümet desteklenirken, Ermenistan'da *Taşnak* Hükümeti, Azerbaycan'da ise bir *Halk Cumhuriyeti* kurulmuştu. Bu gelişmelerden sonra İngilizler son olarak 7 Temmuz 1920'de Batum'dan da çekilerek bölgeyi boşaltmıştır. Ermenilerin Türk ve Müslüman halk üzerinde giriştikleri zulüm hareketlerinden rahatsız olan Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Ermenistan üzerine bir harekât yapılması için TBMM'ye baskı yapmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve hükümeti ise buna karşılık Milli Mücadeleye olan desteklerinden dolayı Bolşeviklerle görüşüp onların arabuluculuğunda gerçekleşecek bir çözüme öncelik vermeyi tercih etmiştir.⁷ Ancak Ruslar Misak-ı Millî'nin sınırlarını Ermeniler lehine değiştirmek istiyordu. Buna dayanak olarak da *her milletin kendi kaderini tayin hakkını* gösteriyorlardı.⁸ Sonuçta Kazım Karabekir Paşa'nın harekât talebi 20 Eylül 1920'de kabul edilmiş, 28 Eylül'de başlayan harekât sonrasında 30 Ekim'de Kars Ermenilerden alınmıştır. 3 Aralık 1920'de Ermenilerle imzalanan *Gümrü Antlaşması* ile savaş sona ermiştir.⁹ Daha sonra 16 Mart 1921'de *Moskova Antlaşması* ile Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırı Batum hariç olmak üzere Misak-ı Milli sınırları içerisinde şekillenmiş, 13 Ekim 1921'de bu durum *Kars Antlaşması* ile teyit edilmiştir. Bu süreçte 23 Ocak 1921'de Gürcistan bir dostluk emaresi olarak Ardahan ve Artvin'i kazalarıyla birlikte boşaltmaya başladığını bildirmiş, 23 Şubat 1921'de bu bölgeler Türk

⁵ Mustafa Budak, "Hangi Misak-ı Milli", *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, 23/93, 2017, s. 118.

⁶ Fahrettin Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948) Millî-Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler", *Belleten*, 48/189-190, 1985, s. 133.

⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 764-766.

⁸ *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, Devre: 1 Cilt: 1 İçtima: 1, 16 Teşrinievvel 1336 (1920), s. 171.

⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 887-903.

hâkimiyetine geçmişti.¹⁰ Böylece Misak-ı Milli'nin öngördüğü plebisit yapılmadan Kars bölgesi askeri yoldan, Artvin ve Ardahan bölgesi de diplomatik yollardan kazanılmıştır. Batum ise Sovyet Rusya ile kurulmaya çalışılan diplomatik ilişki ve stratejik ortaklık sürecinde milli sınırların dışında kalmıştır.

Trakya Bölgesi, Türkleşmesi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine kadar uzanan ilk fetihlerin yaşandığı bölgelerden birisidir. Balkan Savaşlarından sonra elden çıkan Batı Trakya Bölgesinde nüfusun çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşuyordu. Bulgar hâkimiyetine giren bölgede ilk bağımsızlık hareketleri Kuşçubaşı Eşref komutasındaki milis birlikleri tarafından başlatılmış ve İskeçe, Gümülcine ve Dedeağaç kurtarılmıştır.¹¹ Bu bölgelerde *Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi* adıyla bir hükümet kurulmuştur. Daha sonra *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti* şeklini almıştır. Kendi bayrağı, marşı, ordusu, bütçesi olan Cumhuriyet, Osmanlı Devleti'nin destek vermemesi üzerine 58 gün sonra 28 Ekim 1913'te yıkılmıştır.¹² 1913-1918 yılları arasında Bulgaristan hâkimiyetinde kalan Batı Trakya Bölgesi, Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşında yenilmesiyle birlikte İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmiştir. Ancak savaş sırasında Yunanistan-Bulgaristan mücadelesinden faydalanan *Batı Trakya Kurtuluş Komitesi* bir cunta hükümeti kurarak İskeçe, Kavala, Drama, Nevrekop ve Serez'i 30 Temmuz 1915'ten 27 Eylül 1917 tarihine kadar idare etmiştir. Osmanlı Devleti bu hükümeti tanıyarak birde vali atamış, valiyi geri çağırması üzerine de hükümet kendini feshetmiştir. Bölgedeki son müstakil girişim ise 1918- 1920 yılları arasında ortaya çıkartılan Batı Trakya Devleti'dir.¹³ Mütareke sonrasında Müttelikler tarafından yönetilen Batı Trakya'nın Yunanistan'a devredilmesi 10 Ağustos 1920'de *Yunan Sevri* olarak adlandırılan *Trakya Antlaşması* ile gerçekleşmiştir.

Misak-ı Milli'de plebisit yapılması önerilen Batı Trakya için bu süreç işletilememiştir. Lozan görüşmelerinde Batı Trakya konusu üç açıdan gündeme gelmiştir. Birincisi *Karaağaç* meselesidir. Türkiye, Lozan'da Edirne'nin hemen karşısında bulunan Karaağaç

¹⁰ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 252.

¹¹ Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 76-79.

¹² Nurettin Gülmez ve Melih Akdeniz, "Misak-ı Milli'de Batı Trakya Meselesi", *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, 23/93, 2017, s. 1133.

¹³ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, s. 140-141.

bölgesinin kendisine bırakılmasını talep etmiştir. Bu bölge Türk-Yunan sınırını belirleyen Meriç Nehri'nin batısında kaldığı için talep en başta olumlu karşılanmamıştır. Ancak daha sonra Yunanistan'ın Anadolu'da yaptığı tahribat karşılığında Türk tarafının savaş tazminatı istememesi neticesinde Türkiye'ye bırakılmıştır. Konferanstaki ikinci konu Misak-ı Milli'nin Batı Trakya ile ilgili maddesidir. İsmet Paşa, Batı Trakya'daki Türk nüfusu ve toprak mülkiyeti ile ilgili verileri ortaya koyarak bölgede bir plebisit yapılmasını istemiştir. Ancak gerek Müttetiklerden oluşan blok gerekse Balkan Devletleri Türklerin Meriç'in batısına doğru genişlemesini istemeyerek bu isteği reddetmiştir. Böylece İsmet Paşa geri adım atmak zorunda kalmıştır. Konferansta tartışılan bir diğer konu ise azınlıklar meselesidir. Batı Trakya topraklarında kalan Müslüman Türk nüfusun durumunun müteakiliyet esasına göre çözülmesi kararlaştırılmış, İstanbul'daki Rumların kalmasına karşılık olarak Batı Trakya Türkleri de mübadele dışında bırakılmıştır.¹⁴

Misak-ı Milli'nin güney sınırları içerisinde yer alan Hatay'ın anavatana katılma süreci ise uzun bir zaman almıştır. 20 Ekim 1921'deki Ankara Antlaşması ile birlikte yönetimi Fransızlara bırakılan Hatay'ın bu statüsü 23 Eylül 1923'te Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanmıştır.¹⁵ Ankara Antlaşması'ndaki statüye göre; İskenderun Sancağı için özel bir yönetim kurulması, Türk halkının kültürünün korunması ve geliştirilmesi için kolaylık sağlanması, Türk dilinin resmi bir niteliğe haiz olması kararlaştırılmıştı.¹⁶ Ancak 9 Eylül 1936'da Suriye'ye Fransızlar tarafından bağımsızlık verilmesi ve Hatay bölgesinin de Suriye sınırları içerisinde yer alması Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Aynı yıl içerisinde Boğazlar meselesini diplomatik yollarla çözen Türkiye, Türklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Hatay için de diplomatik girişimlerini başlatmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Türkiye ile Fransa arasındaki tek meselenin Hatay konusu olduğunu TBMM'nin 1 Kasım 1936 yılındaki açılışı sırasında ifade etmiştir.¹⁷

¹⁴ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s. 43-49.

¹⁵ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 127-130.

¹⁶ Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 2002, s. 331.

¹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, ATAM, Ankara 2006, s. 409.

Türkiye ve Fransa arasındaki görüşmeler sonrasında 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de Hatay'ın millî bütünlüğünü kabul eden bir anlaşma imzalanmış ancak hayata geçirilememiştir. 26 Ocak 1938'de iki taraf arasında prensip anlaşmasına varılmış, bu anlaşma çerçevesinde Hatay'a içişlerinde tam bağımsız, dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı, kendi anayasası ile yönetilen bir statü verilmesi düşünülmüştür. Bu anlaşma *Sandier Raporu* adıyla Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanmıştır.¹⁸ Hatay konusunu çözüme yaklaştıran olay Avrupa'da Almanya'nın Avusturya'yı ilhak ederek genişlemesi nedeniyle; Fransa'nın dikkatini Avrupa'ya vermek ve Türkiye ile olan sorunlarını çözmek istemesidir. Buna paralel olarak 3 Temmuz 1938'de Hatay'da gerçekleştirilen görüşmelerde askeri bir anlaşma yapılmış, bu anlaşma kapsamında Hatay'ın mülki bütünlüğü ve siyasi statüsünün müştereken korunmasına karar verilmiştir. Anlaşmanın ek protokolünde Hatay'ın asayişinin bin kişisi Hatay vatandaşı, kalan 5 bin kişisinin eşit sayıda Türk ve Fransız askeri olmak üzere 6 bin kişilik bir kuvvetle sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu kararın ardından 5 Temmuz 1938'de Albay Şükrü Kanatlı komutasında Türk birlikleri Hatay'a girmiştir. Türk-Fransız anlaşmasından sonra 22-31 Temmuz 1938'de yapılan seçimlerde 40 sandalyeli Hatay Meclisi'nin 22 sandalyesini Türkler kazanmıştır. Hatay Meclisi'nin 2 Eylül 1938'deki ilk meclis toplantısında devletin adı *Hatay Devleti* olarak belirlenmiş ve 23 Haziran 1939'daki son Meclis toplantısında Hatay'ın Türkiye'ye katılması kararı alınmıştır.¹⁹ Böylece Misak-ı Milli'nin sınırları içerisinde yer alan bir bölge yıllar sonra Türkiye topraklarına dâhil edilmiştir.

Sonuç

Türk milletinin barışçıl bir bağımsızlık bildirgesi olarak tanımlanabilecek Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırlar, günümüze kadar etkileri süren ve daha da sürmesi beklenen askeri ve diplomatik faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Bu sınırlar kapsamında doğuda, batıda ve güneyde çeşitli bedeller ödenmiş ve büyük bir mücadele gösterilmiştir. Gerek askeri gerekse siyasi faaliyetlerin sonucunda Kars, Ardahan, Karaağaç, Hatay Türkiye sınırları içeri-

¹⁸ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12/34, s. 19, 1996.

¹⁹ H. Ömer Budak, "Misak-ı Milli'nin İçinde Hatay'ın Yeri", *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, 23/93, 2017, s. 1103.

sinde yerlerini alırken Batum, Musul, Gümülcine Türkiye sınırı dışında kalmıştır. Bu bölgelerde Türkiye sınırlarını güven altında tutabilmek için Osmanlı'nın son döneminden beri müstakil butik devletler kurulması teşvik ediliyordu. Tıpkı Hatay'da olduğu gibi bu devletlerin zamanla Türkiye ile bütünleşmesi beklenmekteydi. Ancak Türkiye'nin tapusu olan ve 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte sınırlarda sükûnet sağlanmış, sınır dışında kalan Müslüman Türk nüfusun yaşadığı bölgelerde ise kültürel bağlarla Türkiye'nin söz hakkı sürdürülmüştür. Böylece günümüzde dahi tarihten gelen bağlar ve anlaşmaların getirdiği yükümlülükler nedeniyle Misak-ı Milli zaman zaman gündemi belirleyen stratejik belge olma özelliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, ATAM, Ankara, 2006.
- Aydın, Mahir, "Elviye-i Selase", *TSV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995.
- Bakan, Mustafa, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", *Turkish Studies*, 3/7, 2008.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Budak, H. Ömer, "Misak-ı Milli'nin İçinde Hatay'ın Yeri", *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, 23/93, 2017.
- Budak, Mustafa, "Hangi Misak-ı Milli", *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, 23/93, 2017.
- Dayı, Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 2002.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.
- Gönlübol, Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.
- Gül, Mustafa, "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15/4, 1995.
- Gülmez, Nurettin - Akdeniz, Melih, "Misak-ı Milli'de Batı Trakya Meselesi", *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, 23/93, 2017.

- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.
- Kırzioğlu, Fahrettin, “Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948) Millî-Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler”, *Belle-ten*, 48/189-190, 1985.
- Oran, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.
- TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, Devre: 1 Cilt: 1 İçtima: 1, 16 Teşrinievvel 1336 (1920).
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12/34,1996.

İSTİKBAL GAZETESİNE GÖRE SEVR ANTLAŞMASI VE YANSIMALARI

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

Millî Mücadele yıllarının hemen başında Trabzon ve çevresinde Pontus tehlikesine karşı Faik Ahmet ve arkadaşı Mehmet Salih Beyler bir Türk gazetesi çıkarılması kararı almışlardır.¹ Gazete, *İstikbal* adıyla 10 Aralık 1918'de çıkarılmıştı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yayın organı mahiyetinde olan gazete, Millî Mücadele'yi desteklemiş, özellikle Karadeniz'deki Rum propagandalarına karşı yayın faaliyetini sürdürmüştür. 27 Ocak 1921'den itibaren günlük olarak çıkarılmıştır.² 4 Mart 1925 Takkir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925'te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatılmıştır.³ *İstikbal* gazetesinin son sayısı 17 Mart 1925'te yayımlanmıştır.⁴

Peki, Sevr Antlaşması teklifi, antlaşmanın şartları, imza süreci *İstikbal*'e nasıl yansımıştır? Trabzon ve çevresinin Ermenistan ve Pontusçulara verilmek istenmesinin gazetede ki akisleri nelerdir? Antlaşmanın şartlarına ve imzalanmasına karşı Trabzon ve çevresi kamuoyunda yükselen tepkiler var mıydı? Bu soruların yanıtlarının bulunması önemli sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

1. San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması'nın *İstikbal*'deki Yansımaları

Sevr Antlaşması'na giden süreci açan San Remo'da toplanan Sulh Konferansı, 1 Mayıs 1920 tarihli *İstikbal* gazetesine göre Türk temsilcilerini Paris'e davet etme kararı almıştı. Bu kararı

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, uucuncu@ktu.edu.tr.

¹ Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul 1964, s. 217.

² E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 186.

³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 30.0.18.01/1.13/13.5.1

⁴ Uğur Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 246.

İtalya'nın İstanbul sefiri vasıtasıyla Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bildirmişti.⁵ 4 Mayıs tarihli gazetede eski Sadrazam Tefvik Paşa'nın başkanlığında Dâhiliye Nazırı Reşit, Maarif Nazırı Fahrettin Beylerle Hariciye Nazırı Mahmut Muhtar ve Nafia Nazırı Cemil Paşalardan oluşan Osmanlı Temsil Heyetinin Cumartesi günü Belgrat yoluyla Paris'e hareket ettikleri yazılmıştır.⁶

İtilaf Devletlerinin Osmanlı Temsil Heyetine imzalamaları için antlaşma teklifi sunmalarına dair ilk haber 19 Mayıs tarihli sayıda Trabzon kamuoyuna sunulmuştur.⁷ Gazetenin bildirdiğine göre Tefvik Paşa, Versay'dan 12 Mayıs 1920'de İstanbul'a Konferans'ta karşılanmalarına ve sulh şartlarına dair bir telgraf çekmiştir. Telgrafa göre Türk Heyeti, Alexandre Millerand'ın başkanlığında Müttefik Devletler elçilerinden oluşan Sulh Konferansı heyeti tarafından Hariciye Nezaretinde merasimle kabul edilmiştir. Millrand, yaptığı kısa konuşmada Osmanlı Devleti'nin, 1914'te yabancıların kışkırtmasıyla Harb-i Umumiye katılarak savaşın birkaç sene uzamasına sebep olduğunu söylemiştir. Bir daha böyle bir tehlikenin yaşanmaması için tedbirler alınmasıyla görevli olduklarını belirtmiştir. Boğazlardan geçişlerin serbestliğini, Padişahın İstanbul'daki hâkimiyetini sürdürmesini ve Müttefik Devletlerin Türkiye'nin meşru haklarını dikkate alarak Osmanlı İmparatorluğu ile adilane bir antlaşma imzalamak arzusunda olduğunu söylemiştir. Mütarekenin kabulü için bir ay süre verildiğini belirtmiş ve antlaşma teklifini sunmuştur. Osmanlı Temsil Heyeti ise antlaşma teklifinin teferruatıyla incelendikten sonra cevabın kendilerine bildirileceğini belirtmiştir. Gazete, antlaşmanın tercüme edilmekte olduğundan İstanbul'a hareket edecek ilk vapur ile ve özel bir memurla gönderileceğini aktarmıştır.⁸ Bir başka haberde belirtildiğine göre ise "*Türkiye Antlaşma Metni*" Osmanlı Temsil Heyetine salı günü Hariciye Nezaretinin saatli salonunda sunulmuştur. Mösyö Millerand toplantıya başkanlık etmiştir. Masada Ermeni Temsil Heyeti Başkanı Bogos Nubar Paşa'nın da dâhil olduğu muhtelif devletler temsilcileri yer almıştır.⁹ Bir başka habere göre ise Tefvik Paşa, refakatinde Nafia Nazırı

⁵ Faik Ahmet, "Konferansa Davet", *İstikbal*, 1 Mayıs 1336/1 Mayıs 1920, No: 134, s. 1.

⁶ *İstikbal*, 4 Mayıs 1336/4 Mayıs 1920, No: 135, s. 1.

⁷ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

⁸ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

⁹ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

Cemil Paşa, Dâhiliye Nazırı Reşit ve Maarif Nazırı Fahrettin Beyler bulunduğu halde otomobil ile Rejderuvar Oteli'nden Hariciye Nezaretine gitmiştir. Türk temsilcileri, yetkilerini sunmuşlardır. Ardından sulh antlaşması teklifi kendilerine tebliğ edilmiştir. Bütün merasim ise ancak üç dakika sürmüştür.¹⁰

Diğer taraftan Tevfik Paşa'nın İstanbul'a göndereceği antlaşma teklifi metni, önce Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından incelenecekti. Ardından San Remo Sulh Konferansına uygun bir cevap verilecekti.¹¹ 23 Haziran tarihli sayıda "*İstanbul Hükümetinin Murahhasları*" başlıklı habere göre San Remo Konferansı'na katılan Osmanlı Temsil Heyetinden Reşit Bey, Cemil Paşa, danışman Trabzon Mebusu Muhtar, Hariciye'den Münir Esat, Harbiye'den Kadri, Maliye'den Kazım Beyler İstanbul'a dönmüşlerdir. İtilaf Devletlerinin teklifine karşı cevabi metin Şeyhülislam Dürri-zade Abdullah'ın başkanlığında Vükela Meclisinde incelenmiştir. Ardından Reşit Bey'le Cemil Paşa Padişah tarafından kabul edilmişlerdir. Reşit Bey gazetecilere şu önemli açıklamaları yapmıştır: Antlaşmanın bu şekliyle kabul edilmesi mümkün değildir. İtilaf Devletlerinin şimdiye kadar izledikleri prensiplerden yola çıkıldığında teklif ettikleri antlaşmada değişiklik yapılacağı umut edilmektedir. İstikbal, Heyetin 10 gün kadar İstanbul'da kaldıktan ve cevabi metnin hazırlanmasından sonra tekrar Paris'e döneceği bilgisinin alındığını yazmıştır.¹²

Gerçekten de bir süre sonra Osmanlı Temsil Heyeti Paris'e gitmiş ve Osmanlı Devleti'nin hazırladığı cevabi metni sunmuştur.¹³ İstikbal gazetesi 7 Temmuz tarihli sayıda "*Cevapnamenin Muhteviyatı*" başlıklı haberde Osmanlı Devleti'nin Müttefiklere verdiği cevapta sulh şartlarının hangilerinin kabul edildiği, hangilerinin onaylanmadığı belirtilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti, İzmir ile Trakya'yı Yunanistan'a vermeyi reddetmiştir. Bunu dini, tarihi ve millî sebeplere dayandırmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığını onaylamıştır. Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinin bir kısmını Ermenistan'a terkini kabul etmiştir. Ancak kendisinden ayrılan bu yerler için tazminat istemiştir. Osmanlı Devleti, Hicaz'ın bağımsızlığını, Suriye ve Irak'ın mandalığını kabul etmiştir. Bo-

¹⁰ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

¹¹ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

¹² *İstikbal*, 23 Haziran 1336/23 Haziran 1920, No: 149, s. 1.

¹³ *İstikbal*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920, No: 154, s. 1.

ğazlar üzerinde uluslararası kontrolü, Komisyonunda bir temsilcinin Türk olması şartıyla onaylamıştır.¹⁴

Türklerin cevabi muhtırasının Batı'daki etkilerine dair İstikbal gazetesinde haberler yer almıştır. Paris'ten bildirildiğine göre basın, Türklerin cevabını kabul edilemez bulmuştur. Basına göre Damat Ferit Paşa, İzmir ile Trakya'nın terkedilemeyeceğinde ısrarlıdır. Osmanlı Temsil Heyeti ise daha birçok noktada itirazlarını sürdürmektedir. Türkler özellikle mali kontrolün hafifletilmesi ve demiryollarındaki Batı idaresinin lağvedilmesi karşılığında İtilaf Devletlerinin vatandaşlarına verilen tavizleri kabul etmektedirler. Dolayısıyla Fransız basınında Türk cevabının, diplomasi kurallarıyla ilişkisinin zayıf olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ İstikbal gazetesi Osmanlı Devleti'nin cevabının Londra'daki etkisini de ortaya koymuştur. Buna göre Londra'da da Türk cevabı kabul edilemez bulunmuştur. Müttetiklerin Osmanlı taleplerini dikkate almayacaklarından şüphe duyulmamaktadır.¹⁶

"*Heyet-i Murahhasanın Avdeti*" başlıklı haberde Paris'teki Temsil Heyetinden Bab-ı Aliye gönderilen telgraflarda mevcut durum hakkında bilgi verilmiş, Temsil Heyetinin İstanbul'a döneceği ifade edilmiştir. Temsil Heyetinin dönüş sebepleri hakkında kesin bilgi paylaşılmamıştır. Bununla beraber Konferans tarafından sulh müzakeresinin netleşene kadar ertelendiği zannedilmektedir. Temsil Heyetinden yalnız Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ve kâtipleri Paris'te kalacaklardır.¹⁷ Faik Ahmet'in "*Konferansın Cevabı*" başlıklı yazısında, sürece dair önemli bilgiler verilmiş, değerlendirilmeler yapılmıştır. Faik Ahmet'e göre birkaç gün önceki Avrupa Ajansları "*Türkiye Sulhunun*" yeniden belirsiz bir zamana ertelendiğini ve Osmanlı Temsil Heyetinin İstanbul'a hareket etmek üzere bulunduğunu haber vermişlerdi. Yeni gelen telgraflar ise bu haberleri yalanlamış, aksine Konferansın antlaşmayı bir an önce imzalatmaya çalıştığını ileri sürmüşlerdir. Telgraflardan anlaşıldığına göre San Remo Konferansı, Osmanlı Temsil Heyetine sulh şartları üzerinde değişiklik yapmayacaklarını belirtmiş ve antlaşmayı imzalamak için on gün süre vermiştir. Bu süre içinde antlaşmanın imzalanmaması hâlinde Türkiye'yi düşman kabul edeceklerini söylemiştir. Faik Ahmet Bey, San Remo Konferansı'nın,

¹⁴ *İstikbal*, 7 Temmuz 1336/7 Temmuz 1920, No: 153, s. 1.

¹⁵ *İstikbal*, 7 Temmuz 1336/7 Temmuz 1920, No: 153, s. 1.

¹⁶ *İstikbal*, 7 Temmuz 1336/7 Temmuz 1920, No: 153, s. 1.

¹⁷ *İstikbal*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920, No: 154, s. 1.

Türklerin cevabını önceden bildiklerinden Yunanlılara harekât izni verdiklerini belirtmiştir. Ona göre İngiliz Hükûmeti, Yunanlılar vasıtasıyla antlaşmayı tatbik ettirmeye çalışmıştır. Şimdiki cevaplarıyla da antlaşma şartlarında küçük bir değişikliğe dahi gitmeyeceklerini göstermişlerdir.¹⁸

İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Hükûmetinin antlaşma teklifini imzalamasını zorlama adına Yunan ordusuna Batı Anadolu'nun içlerine doğru harekât izni verilmesi, San Remo'daki Osmanlı Temsil Heyetince protesto edilmiştir. Gazete bu gelişmeyi, "*Ferid Paşa da Hakikati Söylemeye Başlıyor*" şeklinde değerlendirmiştir.¹⁹ Diğer taraftan konferansın antlaşmanın imzalanması için verdiği 10 günlük süre bitiyorken Damat Ferit Hükûmetinin cevabının ne olduğuna dair İstikbal gazetesinde haber ve değerlendirmeler yapılmıştır. İstikbal gazetesi, 19 Temmuz tarihli Anadolu Ajansına dayandırdığı haberinde İstanbul Hükûmetinin antlaşma teklifini reddettiğini belirtmiştir. Habere göre İtilaf Devletlerinin Barış şartlarını kabul etmesi ve imzalaması için İstanbul Hükûmetine verdiği son on günlük süre de bitmiştir. Bu süre zarfında İstanbul Hükûmeti antlaşmayı imzalamamıştır. Büyük Millet Meclisinin ve İstanbul Hükûmetinin görüşlerinde birlik oluşmuştur. Aylarca gerçeği göremeyen İstanbul Hükûmeti, Anadolu'da "*en hainane tahribata tevessül etmiş*" ve boş yere kardeşkanı dökmüştür. En sonunda İtilaf Devletlerinin kendisine de bir suikast düzenlemesiyle birlikte Anadolu'nun fikrine gelmiştir.²⁰

Bu gelişmeler üzerine Faik Ahmet, "*İstanbul Hükûmeti Muahedeyi Redetti mi?*" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazısında İstanbul Hükûmetinin antlaşmayı imzalamadığı haberlerini hatırlatmıştır. İstanbul Hükûmetinin, Büyük Millet Meclisinin bakış açısına geleceğini zaten beklediğini, bununla beraber Anadolu Ajansının haberini şimdilik ihtiyatla karşıladığını belirtmiştir. Ona göre Şura-yı Saltanat'ın bir karar vermiş olduğu açıktır. Fakat bu karar henüz resmen açıklanmamıştır. Dolayısıyla bir süre daha beklemek gerekmektedir. Gerçi, Damat Ferit Hükûmetinin İzmir ve Trakya üzerindeki açıklamaları, Osmanlı Temsil Heyetinin Konferansa verdiği cevaplar, antlaşmanın imzalanmayacağına dair fikri kuvvetlendirmektedir. Birkaç gün içinde her şey açıklığa

¹⁸ Faik Ahmet, "Konferansın Cevabı", *İstikbal*, 18 Temmuz 1336/18 Temmuz 1920, No: 156, s. 1.

¹⁹ *İstikbal*, 28 Temmuz 1336/28 Temmuz 1920, No: 159, s. 1.

²⁰ *İstikbal*, 21 Temmuz 1336/21 Temmuz 1920, No: 157, s. 1.

kavuşacaktır.²¹ Faik Ahmet, sürenin bittiği günün ertesinde “*Son Müddet de Bitti*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Artık İstanbul Hükûmetinin antlaşmayı kabul mü ret mi edeceğinin anlaşılacağı günün geldiğine dikkat çekmiştir. Damat Ferit’in Şura-yı Saltanat vasıtasıyla karar almasını da eleştirmiştir. Ona göre böyle büyük bir sorumluluk ancak millet meclislerinde, parlamentolarında alınabilirdi. Damat Ferit, Büyük Millet Meclisi ile aynı minvalde bir karar almak zorundadır.²²

İstikbal gazetesinin tahminlerinin aksine Damat Ferit Hükûmeti, Şura-yı Saltanat kararıyla antlaşmanın imzalanmasını kabul etmiştir. Faik Ahmet, “*İstanbul Hükûmetinin Kararı*” başlıklı yazısında İstanbul Hükûmetinin, beklentilerin aksine antlaşmanın imzalanmasına karar verdiğini belirtmiştir. Faik Ahmet’e göre Ferit Paşa bu hareketiyle kendisinden beklenen devlet adamı tavırını gösterememiştir. Ferit Paşa, kendisini ve Hükümetini yükseltecek bir karar vermektense gelecek nesillerde lanetle anılacak bir hareketi takip etmiştir.²³

Gerçekten de antlaşma 10 Ağustos 1920’de imzalanmıştır. 15 Ağustos tarihli İstikbal gazetesi “*Muahedeyi İmzalamışlar*” başlıklı haberiyle gelişmeyi duyurmuştur. Habere göre, Anadolu Ajansından gelen telgraflar “*Osmanlı Sulh Antlaşmasının*” İstanbul Hükûmeti tarafından imzalandığını duyurmuştur. Türk Temsilci Heyeti, antlaşmayı 10 Ağustos’ta saat dördü sekiz geçte imzalamıştır. Türkiye adına ilk olarak Hadi Paşa imza atmıştır.²⁴ 18 Ağustos tarihli İstikbal gazetesi ise antlaşmanın imzalanmasına dair yeni tafsilatları sunmuştur. Buna göre antlaşma öğleden sonra Mösyö Millarend’in başkanlığında Sevr Çini Fabrikası’nda karşılıklı olarak imzalanmıştır. Sırbistan ve Hicaz temsilcileri törende bulunmamışlar ve antlaşmaya katılmamışlardır.²⁵ Saat dördü on geçte sona eren antlaşmanın imza merasimi 15 dakika sürmüştür. Tören çok sade bir şekilde gerçekleşmiştir.²⁶

²¹ Faik Ahmet, “İstanbul Hükûmeti Muahedeyi Reddetti mi?”, *İstikbal*, 21 Temmuz 1336/21 Temmuz 1920, No: 157, s. 1.

²² Faik Ahmet, “Son Müddet de Bitti”, *İstikbal*, 28 Temmuz 1336/28 Temmuz 1920, No: 159, s. 1.

²³ Faik Ahmet, “İstanbul Hükûmetinin Kararı”, *İstikbal*, 1 Ağustos 1336/1 Ağustos 1920, No: 160, s. 1.

²⁴ *İstikbal*, 15 Ağustos 1336/15 Ağustos 1920, No: 164, s. 1.

²⁵ *İstikbal*, 18 Ağustos 1336/18 Ağustos 1920, No: 165, s. 1.

²⁶ *İstikbal*, 18 Ağustos 1336/18 Ağustos 1920, No: 165, s. 1.

2. Sevr Antlaşması'na Karşı Trabzon'da Protesto Mitingleri

Trabzon'da kamuoyu, gerek Sevr Antlaşması sürecine gerekse imzalanan Antlaşmaya dair sert tepki göstermiştir. Protesto mitingleri yaparak millî birlik ve beraberlik duygularını canlı tutmuştur. İstikbal gazetesi bu mitingleri sayfalarına taşıyarak kamuoyu tepkisini diri tutmuştur. Anlaşıldığına göre, ilk protesto mitingi Of'ta düzenlenmiştir. Mitingde sulh şartlarının asla kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Bir sonraki protesto toplantısı Maçka'da gerçekleştirilmiştir. Maçka Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı Salim, Müftü Mehmet Kamil, Eşraftan Eyüpzade Şakir, Eyüpzade Şükrü, Alemdarzade Abdi ve Alemdarzade Celal Beylerin gönderdiği ve İstikbal gazetesinde yayınlanan malumata göre Maçka halkı sulh şartlarını kabullenmeyeceğine, vatanın ve dinin korunması için savaşa devam edeceğine ant içmiştir. Ramazan Bayramı'nın birinci günü saat on ikide Kaymakamlık Dairesinde kumandanlar, memurlar, ulema, belediye heyeti, eşraf ve halk toplanarak vatanın iyi idaresi için "*Padişahım çok yaşa*" duasında bulunmuşlardır. Ardından vatanın ve dinin "*hunhar düşmandan*" kurtarılmasına kadar savaşa devam edileceğine ve bu uğurda kanlarının son damlasını dahi akıtacaklarına ant içmişlerdir. Toplantıda alınan bu kararın Maçka'nın en ücra köylerine kadar iletilmesi için görevliler tayin edilmiştir.²⁷ 27 Haziran tarihli sayıda ise Akçaabat'ta tertip edilen protesto toplantısı kamuoyuyla paylaşılmıştır. Habere göre, Sulh Antlaşması'nın millet üzerindeki olumsuz etkisi her tarafta yapılmakta olan vatansever etkinliklerle gösterilmektedir. Önceki Salı günü Akçaabat kazasında büyük bir miting yapılmıştır. Binlerce insan; ulema, eşraf, tüccar ve öğrencilerden oluşan mitingde İtilaf Devletlerinin Türklere kabul ettirmek istedikleri sulh şartlarının olumsuzluklarına dair nutuklar çekilmiştir. Mitingdeki halk, sulh şartlarını kesinlikle kabul etmeyeceklerine, namus ve vatanını koruyacaklarına, Büyük Millet Meclisinin emrinde kanlarının son damlasını akıtacaklarına dair hep birlikte yemin etmişlerdir.²⁸ 30 Haziran tarihli gazeteden anlaşıldığı kadarıyla Ordu'da da bir miting düzenlenmiştir. 12 Haziran'da Ordu'dan bildirildiğine göre, İtilaf Devletleri tarafından tebliğ edilen antlaşmasının Osmanlı Devleti'nin idamı anlamına geldiğinin anlaşılması kaza halkını derinden üzmüştür.

²⁷ *İstikbal*, 23 Haziran 1336/23 Haziran 1920, No: 149, s. 2.

²⁸ *İstikbal*, 27 Haziran 1336/27 Haziran 1920, No: 150, s. 2.

Bunun üzerine 11 Haziran Cuma günü saat yedide toplanan binlerce halk antlaşmayı kabul etmeyip yeniden milli hâkimiyetin kazanılmasına kadar fiilen fedakârlıklarda bulunacaklarına dair ant içmiştir. Mitingde Trabzon eski Mebusu Hafız Mehmet Bey'in yaptığı konuşma halkı çok etkilemiş ve heyecanlandırmıştır.²⁹

İngilizler, Türklerin antlaşmayı imzalamasını sağlamak adına Yunan Ordusuna Batı Anadolu'da harekât izni vermiş, Yunanlılar da Bursa ve civarını işgal etmişti. Bu durum Trabzon'da nefretle karşılanmış; milli refleksi canlandırmıştır. 19 Temmuz'da Maçka'da büyük bir protesto mitingi yapılmıştır. Maçka Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Reisi Salim Bey'in İstikbal'de yayınlanması için gönderdiği telgrafa göre Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali nedeniyle heyecana gelen halk Hükümet Meydanı'nda toplanarak milletin selameti için alınan karar gereği cepheye sevk edilecek gönüllü asker kaydına başlamıştır.³⁰

Damat Ferit Hükümetinin Sevr Antlaşmasını imzalaması ise tepkileri artırmıştır. Bu yönde Trabzon mebusları ve İstikbal gazetesi halkı yönlendirmiştir. Örneğin Trabzon Mebusu Hüsrev Bey'in Ankara'dan Trabzon halkına gönderdiği telgrafa göre, antlaşma gereğince İstanbul'daki Darülfünun fen ve edebiyat şubelerinin lağvedildiği Ajanslar tarafından belirtilmektedir. Hüsrev Bey, ilim irfan merkezinin sözde medeniyet savunularınca kapatılmasının akla ve mantığa aykırı olduğunu hatırlatmıştır. Bu durumun köylere kadar halka anlatılmasını ve protesto edilmesini tavsiye etmiştir.³¹

Trabzon vilayetinde antlaşmanın imzalanması nedeniyle protesto mitingleri yapılmıştır. Bunlardan biri Rize'de düzenlenmiştir. Rize'den İstikbal gazetesine 27 Ağustos'ta gönderilen telgrafta miting ve alınan kararlar aktarılmıştır. Rize Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Mehmet, Miting Heyeti Reisi Lazzade Mustafa, Ulemadan Nuh, Hasan, Ali Rıza, Belediye Başkanı Hakkı, Heyetten İsmail, Mustafa ve İlyas imzasıyla çekilen telgrafa göre Türkiye'de bağımsızlığı sona erdiren Barış Antlaşmasının "*vatan-sız ve vicdansız üç serserinin yine kendileri gibi vatan ve milletle alakadar olmayan birkaç kişi namına*" 10 Ağustos 1920'de imzalanan "*paçavranın*" protestosu için 27 Ağustos'ta Rize'de on bin kişilik miting yapılmıştır. Mitingde bazı kararlar alınmıştır: Tür-

²⁹ *İstikbal*, 30 Haziran 1336/30 Haziran 1920, No: 151, s. 2.

³⁰ *İstikbal*, 25 Temmuz 1336/25 Temmuz 1920, No: 158, s. 2.

³¹ *İstikbal*, 22 Ağustos 1336/22 Ağustos 1920, No: 166, s. 2.

kiye, Wilson Prensiplerine dayanarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Wilson İlkelerinin 12. maddesi Türkiye'nin hukukunu tanımaktaydı. Fakat “*yağmakar ve kahbe düşmanlar*” Mütareke sonrasında bu ilkeyi önemsememişlerdir. Türkler adına Sevr Antlaşmasını imzalayan “*üç serserinin*” Türklükle ilişkisi yoktur. Onları imza atmakla görevlendiren “*birkaç hain-i vatana*” da millet vekâlet vermemiştir. Kanuni Esasınin hükümlerine uygun olmadan antlaşmanın imzalandığına dikkat çekilmiştir. Bu nedenle antlaşmanın milleti bağlamadığı ifade edilmiştir. Bağımsızlığın tam anlamıyla kurtarılan kadar bütün milletle işbirliği halinde TBMM'nin emirleri doğrultusunda “*yağmagir ve emperyalist canavarlara*” karşı mücadeleye devam için hep birlikte yeminler edilmiştir. Büyük Millet Meclisinin emrinde mücadeleye devam edileceği kararının TBMM Başkanlığına bildirilmesi için miting heyetine izin verilmiştir.³²

8 Eylül tarihli İstikbal gazetesinin, Samsun'da Hilal gazetesine dayandırdığı haberinde ise Merzifon Kaza Kaymakamı, Belediye Reisi ve her köyden gönderilen birer temsilciden oluşan kalabalıkla Merzifon'da da 22 Ağustos'ta büyük bir miting yapıldığı bilgisi verilmiştir.³³

3. Bölgede Rumlara ve Ermenilere Toprak Verilmesi Me-selesi

Karadeniz'de bir Pontus Devleti kurulması San Remo Konferansında reddedilmişti. Gazetenin başyazarı Faik Ahmet Bey, 13 Nisan 1920 tarihli sayıda bu gelişmeyi gündeme getirmiştir. “*Neticesi*” ibareli başyazısında Times gazetesinden aktardığına göre Karadeniz sahillerinde bir Rum Cumhuriyeti kurulması hakkındaki taleplerin Sulh Konferansınca reddedildiğini belirtmiştir. Faik Ahmet'e göre büyük çoğunluğu Türk olan Karadeniz sahillerinin azınlıklara bırakılmayacağını Avrupa tarafından da takdir edilmesi zaten beklenmekteydi. Trabzon Metropolit ve adamları Avrupa'da yorulmak bilmeden Karadeniz'de bir Pontus devleti için uğraşmaları sadece Karadeniz'de Türkleri değil birçok Rum vatan-daşı da rahatsız etmişti. Türkler ve Rumlar en başından itibaren birlikte yaşamayı başarmışlardır.³⁴

³² *İstikbal*, 1 Eylül 1336/ 1 Eylül 1920, No: 168, s. 2.

³³ *İstikbal*, 8 Eylül 1336/8 Eylül 1920, No: 170, s. 1.

³⁴ Faik Ahmet, “*Neticesi*”, *İstikbal*, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, No: 129, s. 1.

Fakat bu sefer de San Remo Konferansında Trabzon vilayetinin doğusunda bazı yerlerin Ermenistan'a bırakılması kararı alındığına dair söylentiler çıkmıştı. 20 Nisan 1920 tarihli gazetede "Ermenistan'ın Hududu" başlıklı yazıda Jogovortisyan gazetesinin Paris muhabirinin Ermenistan sınırları hakkında 28 Mart tarihli malumatına dikkat çekilmiştir. Buna göre ABD Başkanı Wilson'un son müdahalesi sonucunda 23 Mart'ta uzun müzakerelerden sonra Batum'dan Trabzon'a kadar uzanan sahiller Ermenistan'a terk edilmiştir. Trabzon Türkiye'ye bırakılmakla beraber Atina/Pazar, Rize ve Of şehirleri Ermenistan'a bırakılacaktır.³⁵

24 Nisan tarihli sayıda Faik Ahmet Bey, konuya temas etmiştir. Yazısında Ermenistan'ın Lazistan'dan mahreç elde edeceğine dair haberlerin geldiğini hatırlatmıştır. Ermeni propagandalarının Avrupa'da sonuç bulduğunu ifade etmiştir. Türklerin ise propaganda işinde başarısız olduğunu, oysaki Ermeniler ve Rumlar gibi Avrupa'da propaganda faaliyetlerini yapması gerektiğini belirtmiştir. Ermenilerin yaşamadığı yerlerden mahreç verilmesinin hiçbir mantığı bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre, Ermenistan için yaşamak ve gelişmek ancak mevcut sınırları içerisinde kalmak şartıyla mümkündür. Devlet kurmak ve yürütmek idare altındaki halkın işbirliğiyle olabilir. Oysaki Lazistan'da hiçbir Müslüman, Ermeni vatandaşlığını kabul etmez. Ermenilerin iktisadi kalkınma için bir mahreç isteği de doğru değildir. Azerbaycan ve Gürcistan'ın da bu anlamda iktisadi mahreç istemeleri haklarıdır. Bundan hareketle bu üç devletin iktisadi gelişmelerini sağlayabilmeleri için Batum'un mahreç olması yeterlidir.³⁶

Sulh Konferansının aldığı karar Lazistan sancağında şiddetle protesto edilmiştir. Ermenistan'a bırakılması istenen bu yerlerin ileri gelenleri Sulh Konferansına, Fransız Hükûmetine ve Fransız kamuoyuna iletilmesi için Trabzon'daki Fransız siyasi temsilciliğine bir protesto mektubu sunmuşlardır. Mektubun altında imzası olanlar şunlardır: Lazistan Müftüsü Mehmet Hulusi, Lazistan Belediye Reisi Hakkı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Şükrü, Ticaret Odası Reisi Osman, Ulemeden İsmail Hakkı, Mehmet Ali, Yusuf Ziya, İbrahim, Muharrem, Hacı Sabit, Ali Rıza, Osman, Hacı Recep, Eşraftan Osman, Hafız Sabri, Süleyman, Mehmet Cevdet, Hüseyin, İbrahim, Emin, Hakkı. "Lazistan Camia-yı

³⁵ *İstikbal*, 20 Nisan 1336/20 Nisan 1920, No: 131, s. 1.

³⁶ Faik Ahmet, "Ermenistan'ın Hudutları", *İstikbal*, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920, No: 1132, s. 1.

Osmaniyeden Ayrılamaz, Lazların Sulh Konferansına Müracaatları” başlığıyla 27 Nisan 1920 tarihli İstikbal gazetesinde kamuoyuna duyurulan protesto yazısına göre bir süreden beri basında Lazistan’ın Ermenistan’a ilhakı Sulh Konferansınca kabul edildiği duyulmuştur. Resmi olmayan bu haberlerin “*vicdansız*” propagandacıların eseri olduğu varsayılmaktadır. Lazistan’ın Ermenilere verilemeyeceğinin gerekçeleri şöyle özetlenmiştir: Eski tarihlerden beri Lazistan’ın sahibi kendileridir. Bölgede Ermenilerin veya hiçbir milletin tarihi hakkı kendilerinininkine kadar değildir. Lazistan’ın nüfusu 225.000’dir. Bu nüfusun yalnızca 54 bireyi Rum’dur. Önceden beri Lazistan nüfusu içinde Ermeni bulunmamıştır. Dolayısıyla Ermenilerin Lazistan’da hak talep etmeleri imkânsızdır. Berlin Sulh Konferansınca Rusların Lazistan hakkındaki iddialarını o zamanki İngiliz temsilcilerinin reddetmelerini halen takdirle karşılamış olan Lazlar, aynı gerekçelerin bugün de mevcut olduğunu düşünmektedirler. Lazistan’ın gerçek sahipleri kendileri olduklarından memleketlerinin Ermenilere verilmesi imkânsız görülmektedir. Sulh Konferansı aksi yönde kararı halinde öz ana yurtlarını savunmak için tam bağımsızlığa kadar kesinlikle mücadele edilecektir. Harb-i Umumi nedeniyle dengesi bozulan dünyada ve içinde bulunulan çağda artık esir millet olamaz. Mektubun sonunda şu ifadeler kullanılmıştır: “*Merhamet dilenmiyoruz. Hakkımıza tecavüz edilmemesini talep ediyoruz. Gazetelerde Lazistan hakkında yer bulan Sulh Konferansının gündeme alınmış ise bu durumu protesto ederiz. Osmanlı Devleti’ne olan samimi bağlılığımıza aykırı olan bu kararın tarihi ve milli haklarımıza tecavüz edilmemesini Sulh Konferansından talep ederiz.*”³⁷

İstikbal gazetesi, Trabzon ve çevresinde Ermeni taleplerine dair Batı kaynaklı haberleri Trabzon kamuoyuna taşımıştır. İlginç olan bu haberlerin birbirleriyle tutarsız olmasıydı. 1 Mayıs tarihli İstikbal, THR Ajansı’na dayandırdığı haberinde gazetelerin Sulh Meclisinin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’a müşterek mahreç olmak üzere Batum’un uluslararası bir statüye getirilmesine karar verildiğini belirtmiştir.³⁸ 19 Mayıs tarihli sayıda ise bu haber yalanlanmıştır. Gazetenin belirtildiğine göre Trabzon Limanı Ermenistan’a verilmemekle beraber ticari anlamda kendisine kolaylık sağlanacaktır. Ermenistan, Rize ve Atina limanlarını alacak-

³⁷ *İstikbal*, 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920, No: 133, s. 1.

³⁸ *İstikbal*, 1 Mayıs 1336/1 Mayıs 1920, No: 134, s. 1.

tır.³⁹ Aynı tarihli gazete ise “*Batumla İktifa Ediyorlarmış*” başlığı altında verdiği haberde Paris’te Ermeni Cumhuriyeti Temsilcisi Aharonian, Pandansbelj gazetesine verdiği demeçte, Ermenistan’ın şimdilik iktisadi mahreç olarak Batum Limanı ile yetineceğini; fakat daha sonrasında Rize ve Pazar limanlarını alma ümidini muhafaza ettiğini söylemiştir.⁴⁰

Sevr Antlaşması’nın imzasından sonra Ermeniler Karadeniz’deki sözde haklarından Rumlar lehine feregatta bulduklarını ilan etmişlerdi. Faik Ahmet, “*Yılan Hikâyesi*” başlıklı yazısında Ermenilerin tavır değişikliklerini siyasi amaçlarına dayandırmıştır. Ona göre Ermeniler, Trabzon meselesi yüzünden Yunanistan’la karşı karşıya gelmektense ortak düşman addettikleri Türkiye’ye karşı birlikte hareket etmek istemektedir. Türkiye’nin bir parçasından Rumlar adına vazgeçtiklerini açıklamaları ise “*Kar dağından kar başışlamaya*” benzemektedir.⁴¹

10 Eylül tarihli gazete ise “*Hadisyan’ın Beyanatı*” başlıklı yazısında Ermeni-Yunan işbirliğini ortaya koymuştur. Habere göre Ermenistan Eski Başbakanı Alexandr Hadisyan, İstanbul’da Jovgornisayn gazetesine Ermeni meselelerine dair beyanatta bulunmuştur. Yunanistan’ın yardımlarının kendileri için faydalı olacağı umudunu ifade etmiştir. İtilaf Devletlerinin Ermenistan’a para veremeyeceklerini sadece mühimmat temin edeceklerini belirtmiştir. Venizelos’la görüşmelerinde ise iki devlet arasında ileride işbirliği kurulabileceğini gördüklerini ifade etmiştir.⁴²

19 Eylül tarihli gazetede İkdam gazetesine dayandırılan bir haberde ise Sevr Antlaşması’nın özel bir maddesinde Trabzon’un serbest liman haline getirilmesi kararından dolayı Ermenistan’ın limana nakledeceği mallarının genel uygulamasına dair muhtıranın Maliye Nezaretine verildiği belirtilmiştir.⁴³

Sevr Antlaşması’ndan sonra Ermeniler Karadeniz’deki sözde haklarından Rumlar lehine çekildiklerini ilan etmeleri Pontusçuları yeniden canlandırmıştı. Faik Ahmet, “*Yılan Hikâyesi*” başlıklı yazısında San Remo’da alınan kararlarla umutsuzluğa kapılan Pontusçuların, Ermenistan’ın Trabzon üzerindeki emellerinden Pontus lehine feragat ettiğini ilan etmesiyle yeniden faaliyetlerini

³⁹ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

⁴⁰ *İstikbal*, 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, No: 139, s. 1.

⁴¹ Faik Ahmet, “*Yılan Hikâyesi*”, *İstikbal*, 8 Eylül 1336/8 Eylül 1920, No: 170, s. 1.

⁴² *İstikbal*, 10 Eylül 1336/10 Eylül 1920, No: 171, s. 1.

⁴³ *İstikbal*, 19 Eylül 1336/19 Eylül 1920, No: 173, s. 1.

artırdıklarını ifade etmiştir. Pontus Devletinin bir hayal olduğunu vurgulayan Faik Ahmet Bey, Anadolu'da yeni bir "Rumluk saltanatının" kurulmasını mümkün görselerdi İtilaf Devletlerinin bunu ihmal etmeyeceklerini belirtmiştir. Osmanlı Rumlarının Türklerle vatandaşlık bağlarını güçlendirdiklerini memnuniyetle izlediğini ifade eden Faik Ahmet, yurt dışında bulunan ve sayıları çok az olan propagandacı Rumların bir süre daha hayal kurmaya devam edebileceklerini yazmıştır.⁴⁴

Gazetede imzasız, "Pontus Meselesi" başlıklı iki yazı kaleme alınmıştır. İlkinde Rum basınında sözde Pontus Devleti kurulmasına dair yazılara dikkat çekilmiştir. Buna göre Rus işgali sırasında Müslümanlar Trabzon'u terk edince Rumlar geçici yönetimde ön plana çıkmışlardır. İhtilal nedeniyle Ruslar şehri tahliye edince özellikle Trabzon Metropolitisi Philippides Hrisantos Yunanistan'ın da yardımıyla Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Hatta Paris Konferansına dahi gidip, 350.000 Rum'un Müslüman tahakkümünden kurtarılması gibi hayalî nüfus rakamlarıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Ermeniler de devreye girmiş ve Trabzon ve çevresini kendilerine istemişlerdir. Önce Trabzon ve çevresinin Ermenistan'a mahreç olarak verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Ermenilerin bölgede tek başlarına kalamayacakları anlaşılınca Ermenistan Hükümeti Trabzon'dan vazgeçerek Rize civarıyla yetineceğini bildirmiştir. Yazıda bu gelişmeler özetlendikten sonra, Rumların taleplerinin birer hayalden ibaret olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵ İkinci yazıda ise Hrisantos ve Venizelos özelinde Pontus'un geleceğinin ne olacağına dair Rum ve Ermeni rekabeti ortaya konmuştur. Hrisantos'un sadece Rumlar veya Ermenilerle birlikte Pontus'un idare edilmesi çabasına karşın Venizelos'un Batı Anadolu ve Trakya'daki kazanımlarına karşılık Trabzon ve çevresinin Ermenilere bırakılmasına yönelik fikrine vurgu yapılmıştır. Bu meyanda Ermenilerle Rumlar arasındaki temaslar kronolojik olarak Yunan basını merkezinde verilmiştir. Türklere karşı Rum-Ermeni askeri işbirliği çabalarına dikkat çekilmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Faik Ahmet, "Yılan Hikâyesi", *İstikbal*, 8 Eylül 1336/8 Eylül 1920, No: 170, s. 1.

⁴⁵ "Pontus Meselesi", *İstikbal*, 19 Eylül 1336/19 Eylül 1920, No: 173, s. 2.

⁴⁶ "Pontus Meselesi 2", *İstikbal*, 22 Eylül 1336/22 Eylül 1920, No: 174, s. 2.

Sonuç

10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri ile Damat Ferit Hükûmeti arasında imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını adeta ortadan kaldırmıştı. Antlaşma onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiş olmakla beraber Türkiye'de ciddi tepkiler uyandırmıştır. Trabzon'da da antlaşmaya çok sert tepki gösterilmiştir. O yıllarda Doğu Karadeniz'in en etkili gazetesi olan İstikbal, süreci yakından takip etmiş, haber ve değerlendirmelerini Trabzon vilayeti kamuoyuna taşımıştır.

Çalışmada elde edilen bulguların başında Trabzonluların antlaşmaya bakışı gelmektedir. Antlaşmanın, bağımsız bir devleti ortadan kaldırdığı düşünülmüştür. Millî birlik ve mücadele azmi kuvvetlenmiş, TBMM'ye bağlılık artmış, antlaşmayı imzalayanlar vatan hainliğiyle suçlanmıştır. İstikbal'deki haberler ve özellikle Faik Ahmet Bey'in başyazarlarının da etkisiyle halk, Trabzon ve çevresinde geniş katılımlı protesto mitingleri düzenlemiştir. Mitinglerde antlaşmanın asla kabul edilmeyeceği, TBMM'nin emrinde vatanın ve milletin tam bağımsızlığına kadar mücadelenin sürdürüleceğine dair yeminler edilmiştir.

Elde edilen önemli bir sonuç ise Sevr Antlaşması'yla Trabzon ve çevresinin Ermenilere verilmek istenmesine olan tepkidir. Bu girişim İstikbal gazetesini ve Trabzonluları tedirgin etmiş, bir o kadar da öfkelenmiştir. Gazete, bölgede Ermeni nüfusunun yaşamadığını ortaya koyarak İtilaf Devletlerinin bu girişimini akla ve mantığa aykırı bularak sert bir şekilde tenkit etmiştir. Bu anlamda Rizeliler de "paçavra" olarak nitelendirdikleri antlaşmadaki Rize ve Pazar'ın Ermenilere mahreç olarak verilmek istenmesini protesto eden bir mektup yazmışlardır. Protesto mektubunu Trabzon Fransız Konsolosluğu vasıtasıyla Fransa Hükûmetine ve Cemiyet-i Akvam'a göndermişlerdir. İlerleyen süreçte Ermenilerin bölge üzerindeki emellerini Yunanistan'la işbirliğine dönüştürmek istemeleri de gazetede fazlaca işlenmiştir. Bölgenin Türk yurdu olduğu, ne Ermenilere ne de Rumlara terk edilemeyeceği vurgulanmış, canları pahasına mücadeleye devam edileceği mesajı verilmiştir.

Önemli bir bulgu ise antlaşmanın Sevr Antlaşması olarak anılmamasıdır. "Osmanlı *Sulh Antlaşması*", "*Türkiye Antlaşma Metni*", "*Türkiye Sulhu*", "*Son Muahede*" tabirleri kullanılmıştır. Bu da o yıllarda Sevr Antlaşması ifadesinin literatüre henüz girmediğini göstermektedir.

Kaynakça

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 30.0.18.01/1.13/13.5.1
“Pontus Meselesi”, *İstikbal*, 19 Eylül 1336/19 Eylül 1920, No: 173,
s. 2.
“Pontus Meselesi 2”, *İstikbal*, 22 Eylül 1336/22 Eylül 1920, No:
174, s. 2.
Ahmet Faik, “Neticesi”, *İstikbal*, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, No:
129, s. 1.
Ahmet Faik, “Ermenistan’ın Hudutları”, *İstikbal*, 24 Nisan
1336/24 Nisan 1920, No: 1132, s. 1.
Ahmet Faik, “Konferansın Cevabı”, *İstikbal*, 18 Temmuz 1336/18
Temmuz 1920, No: 156, s. 1.
Ahmet Faik, “İstanbul Hükümeti Muahedeyi Reddetti mi?”, *İstik-
bal*, 21 Temmuz 1336/21 Temmuz 1920, No: 157, s. 1.
Ahmet Faik, “Son Müddet de Bitti”, *İstikbal*, 28 Temmuz 1336/28
Temmuz 1920, No: 159, s. 1.
Ahmet Faik, “İstanbul Hükümetinin Kararı”, *İstikbal*, 1 Ağustos
1336/1 Ağustos 1920, No: 160, s. 1.
Ahmet Faik, “Yılan Hikâyesi”, *İstikbal*, 8 Eylül 1336/8 Eylül 1920,
No: 170, s. 1.
Coşar, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1964.
İstikbal, 20, 27 Nisan, 1, 4, 19 Mayıs, 13, 23, 27, 30 Haziran, 7, 11,
21, 25, 28 Temmuz, 11, 15, 18, 22 Ağustos, 1, 8, 10, 19 Eylül
1920 sayıları.
Üçüncü, Uğur, *İttihatçıların Trabzon’daki Faaliyetleri*, Altınpost
Yayıncıları, Ankara, 2012.
Yalçın, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 4.
Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.

RUS BELGELERİNE GÖRE MOSKOVA KONFERANSI VE BATUM'UN STATÜSÜ

Kenan OLGUN*

Giriş

Rusya'da Çarlık rejimini deviren Bolşevikler, 1917 yılında iktidara geldikten sonra, devrim sürecini evrensel hâle getirmek ve Rusya'daki iktidarı ellerinde tutmak gibi iki önemli sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu iki faktör, Bolşeviklerin dış politikalarına da etki etmiştir. “Dünya devrimi” politikasını ilan eden Bolşevikler, tüm dünyada kapitalizmi devirmek ve Rusya'daki sosyalizm zaferini pekiştirmek istiyorlardı.

Ancak, Bolşeviklerin iktidarı ellerinde tutmaları için, I. Dünya Savaşı'ndan zarar almadan çıkmaları gerekiyordu. Sovyet yönetiminin ilk icraatlarından birisi tüm uluslarla adil bir barış tesis etmek arzusu oldu. Bu amaçla 8 Kasım 1917 tarihinde Lenin tarafından okunan “Barış Kararnamesi”nde; “İşçi ve köylü hükûmeti, savaşı tüm halklara ve onların hükûmetlerine, adil ve demokrat bir barış için derhal görüşmelere başlamayı” teklif ediyordu. Bu teklifle toprak ilhakı ve tazminat olmaksızın eski sınırların korunarak barış yapılması amaçlanıyordu.

3 Mart 1918 tarihinde Polonya'da İttifak Devletleri'nin temsilcileri ile Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzalayan Bolşevik Rusya, öncelikli görevini iç sorunlarını çözmeye vermiştir. Devrim fikirlerini dünyaya yayma fikrinden de vazgeçmemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, savaşı taraflarla yapılan antlaşmaların uygulanmaya başlanması, Osmanlı Devleti ile Bolşevik Rusya'nın birbirlerine “ortak düşmana karşı mücadele” için yakınlaşmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'yla savaştan çekilmesi ve akabinde başlayan İtilaf işgalleri Sovyet Rusya'yı tedirgin etmiştir. Batı'da savaş hâlinde olduğu “emperyalist güçlerin” şimdi de güneyine, Anadolu'ya yerleşmesi, Bolşevikleri Millî Mücadelecilere yaklaştırmıştır.

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü. kolgun@ybu.edu.tr

23 Nisan 1920 tarihinde, kendisini Türkiye'nin tek yasal temsilcisi kabul edilen TBMM'nin açılması, Türkler ile Rusların ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir başlangıç olacaktır. TBMM temsilcilerinin İtilaf Devletleri işgallerini kabul etmemesi, ülkenin bağımsızlığı için mücadele etmeye yemin etmeleri bu ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim her iki taraf için de ortak düşman haline gelen "emperyalist güçlere" karşı beraber hareket etmek, düşmandan kurtulmak için daha akılcı bir yoldur. Bu nedenle TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan tarihinde V. İ. Lenin'e, yeni hükümetin temel dış politika prensiplerinin belirtildiği bir mektup göndermiştir. Bu mektupla TBMM'nin nasıl bir barıştan yana olduğu ifade edilmiş, bağımsızlık ilkesi vurgulanmıştır.¹

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunda ayrıca, Türkiye'nin, Sovyet Rusya ile birlikte, her iki ülkeyi de tehdit eden emperyalist hükümetlere karşı mücadele etmek zorunda olduğu belirtilmiştir. Mektupta; Kafkasya'daki antiemperyalist mücadeleye katılmaya hazır olduğu bildirilmiş, Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye saldıran emperyalist güçlere karşı savaşmak için Millî Mücadelecilere, silah ve para yardımı yapması istendiği ifade edilmiştir.²

TBMM Hükümeti Lenin'e gönderilen bu mektubun cevabını beklemeden Sovyet Rusya ile irtibat kurmak için harekete geçmiştir. Bu amaçla TBMM Hükümeti 11 Mayıs tarihinde Moskova'ya, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti göndermiştir.³ Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektup ancak 1 Haziran'da Moskova'ya ulaştırılabildiği görülmüştür. Bu mektuba cevap olarak, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komitesi G. V. Çiçerin, 3 Haziran'da, "Türk ve Rus halklarını birleştirecek olan sağlam bir dostluk zemininin kurulmasından mutlu olacağının" belirtildiği bir mektup yollamıştır.⁴

Sovyet Hükümetini temsilen Çiçerin bu mektubunda; Türkiye'nin Ermenistan'la ve İran'la olan sınırlarının, diplomatik müzakereler yoluyla belirlenmesini, ilgili tarafların mutabakata varmaları halinde, aracılık yükümlülüğünü üzerine almaya hazır

¹ *Dokumenty Vneşney Politiki SSSR, (DVP), C.II, Moskova, Gospolitizdat, 1958, s. 554-555.*

² *DVP, C. II, 1958, s. 725.*

³ S.İ. Kuznetsova, *Ustanovleniye Sovetsko-Turestkih Otnosheniy, Moskova, İVL., 1961, s. 16.*

⁴ *DVP, C.II, 1958, s. 555.*

olduğunu ifade etmiştir⁵. Karşılıklı mektup teatisi, Sovyet Rusya ve TBMM'nin birbirlerini tanımalarının ve aralarında diplomatik ilişkilerin kurulmasının yolunu açmıştır.

G. V. Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubu Ermeni saldırıları karşısında harekete geçme kararı alan TBMM Hükümetini sorunun barışçı yoldan çözümlenmesi amacıyla bu karardan vaz geçirmiş, Sovyet Rusya'nın arabuluculuk teklifi kabul edilmiştir.⁶

Moskova'da bulunan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, 4 Temmuz tarihinde bir radyo demecinde bu teklifin "nezaketle" karşılandığını ifade etmiştir.⁷ 8 Temmuz tarihinde, G. V. Çiçerin'in, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin kapitülasyon rejiminden, mali kontrolden ve Türkiye'nin içişlerine karışmaktan vazgeçtiğini teyit eden notası Ankara'ya gönderilmiştir.

Rus Kaynaklarına Göre Moskova Konferansı ve Batum'un Statüsü

Millî Mücadele döneminde hem Sovyet Rusya hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar birbirine benzemektedir. Dönemin şartlarındaki benzerlik, iki ülkenin birbirine yaklaşmasında önemli bir etken olmuştur. Sovyet Rusya ve Türkiye, aralarında kalıcı bir dostluk oluşturmak amacıyla bir antlaşması imzalamak istemişler bu amaçla görüşmeler yapılmasına karar vermişlerdir. Dostluk antlaşması görüşmeleri fiilî olarak 16 Ağustos 1920 tarihinde başlamıştır. Görüşmelerin gecikmesindeki en önemli etken olarak Ermenistan-Türkiye sınırının oluşturulmasına ilişkin sorunlar görülmektedir.

Moskova Antlaşması Rus belgelerindeki ifadeyle "*Türklerle, üzerinde çok pazarlık yapılacak olan bir antlaşmanın akdedilmesi sırasında, her kelime, her virgül uzun bir mücadelenin sonucudur.*" Moskova Konferansı tutanaklarında yer yer cümle bozuklukları görülmektedir. Bunun da en önemli sebebi Moskova Konferansı'nda tutanakların Fransızca olarak tutulmasıdır. Konferanslarda görevlendirilen tercümanların ve kâtiplerin Fransızcalarının yetersiz olması bunda en önemli etkindir. Zaten bu gerçek, konferans görüşmeleri esnasında zaman zaman "yer yer çalışmaların

⁵ DVP, C.II, s. 555.

⁶ Yu. A. Bağirov, *İz İstorii Russko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 Gody*, Baku, AN AzSSR, 1965, s. 37.

⁷ DVP, C. II, s. 556.

aksadığı”, “tutanaklarda yanlışlıklar olduğu” şeklindeki sözlerle dile getirilmiştir.

Konferansta Türk heyeti, sınırın Misak-ı Milli ve Brest-Litowsk Antlaşması temelinde oluşturulması konusunda ısrar etmiştir. Kars, Ardahan ve Batum’u tekrar Osmanlı topraklarına katan Brest-Litowsk Antlaşması’nı Sovyet Hükûmeti, 20 Eylül 1918 tarihinde iptal ettiğini duyurmuştur. Dolayısıyla Sovyetler Kars, Ardahan ve Batum’ün Osmanlı’ya katılmasını kabul etmediği gibi; Ermeni Taşnak heyeti de “Büyük Ermenistan” idealinden vazgeçmemiştir. Zira Sevr Antlaşması, “Büyük Ermenistan” idealinin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu nedenle Ermeni heyeti Sevr Antlaşması’yla belirlenen sınırın, yani Giresun’dan itibaren Erzincan-Muş-Bitlis-Van hattı üzerinden geçen sınırın uygulanmasını talep etmiştir.⁸ Bu durum görüşmelerin başarısız olmasında etkili olmuş, Taşnak Hükûmeti heyeti görüşmelerin sonunu beklemeden Moskova’dan ayrılmıştır.

10 Ağustos 1920 tarihinde, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermenistan arasında, Ermenistan’a karşı askeri eylemlerin kesilmesi ve Şahtahtı-Culfa demiryolunun işletme hakkının Ermenistan’a verilmesi hakkında bir sözleşme imzalandı. Son durum, Türk milli hareketine Rus askeri yardımının yapılma sürecini zorlaştırıyordu. Şahtahtı-Culfa demiryolu, Türklerin Rusya ile bağlantısını sürdürmesi için tek ve bu nedenle de yaşamsal olarak önemli bir koridordu. TBMM Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey, Çiçerin’le görüşmeler sırasında, Ermenistan-Rusya sözleşmesi sorunun tekrar gözden geçirilmesi konusunu ortaya koymuş, ancak reddedilmiştir.⁹

Bu arada Sovyet ve Türk delegeler, 24 Ağustos 1920 tarihinde antlaşma taslağı üzerinde çalışmışlarına devam etmişlerdir. Bu görüşmeler neticesinde iş sadece imzaya kalmıştır. Ancak Çiçerin’in son anda, antlaşmanın Bitlis-Muş-Van bölgesinin Ermenistan’a bırakılarak imzalanmasını şart koşması üzerine sonuçsuz kalmıştır. 1921 yılındaki Sovyet-Türk antlaşmasının ana hükümlerini belirleyen bu görüşmeler tam bir mutabakat sağlanamadan sona ermiştir.

Türk heyeti, antlaşma taslağı üzerinde mutabık kalınmış olan maddelerini, kendi hükümetlerine sunmak üzere Ankara’ya

⁸ SSSR i Turtsia. 1917-1979, Moskova, Nauka, 1981, s. 30.

⁹ S. F. Oreškova-N. Yu. Ulçenko, *Rossiya i Turtsia (Problemy Formirovaniya Granits)*, Moskova, İVRAN, 1999, s. 96.

götürmüştür. Sovyet Rusya ile yapılan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen iki hükûmet arasındaki olumlu ilişkiler devam etmiştir.

Bu arada Sovyet Rusya'nın ilk diplomatik temsilcisi 4 Ekim 1920 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. 1920 yılı sonbaharı ve Aralık ayı, TBMM ve Bolşevikler arasındaki ilişkilerin daha da geliştiği bir dönem olmuştur.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nı TBMM kesin bir dille ret etmiştir. Sevr Antlaşması Ermenilere Türkiye'nin doğusunda geniş bir alan vermektedir. Sevr Antlaşması'nın öngördüğü bu toprakları almakta Ermenistan, Batıdan, özellikle de ABD'den umutludur.¹⁰ Ermenilerin yönünü Batıdan yana belirlemesi karşısında Bolşevikler, Ankara'yı en önemli müttefikleri olarak kabul ederek Türk askerî birliklerinin doğuya hareketini desteklemişlerdir.

Ermenistan'ın 1920 yılı Eylül ayında Türk topraklarına saldırması üzerine doğuda Türk-Ermeni savaşı başlamıştır. Ermenilerin 24 Eylül'deki bu saldırısına Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birlikleri, 28 Eylül tarihinde karşılık vermiştir.¹¹ Kazım Karabekir Paşa komutasında ilerleyen Türk kuvvetleri 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı aldı. Kasım ayı başlarında da Türk birlikleri Gümrü'ye kadar geldiler. Ermenistan Taşnak Hükûmeti, 2 Aralık 1920 tarihinde, Gümrü'de, Türklerle bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile Ermeniler işgal ettikleri bölgelerden çekiliyor, Nahçıvan, Şerur, Şahtahti bölgelerini Türkiye'nin koruması altına veriyordu.

Gümrü Antlaşması Türkiye'ye, Ermenistan üzerinde himaye oluşturma imkânını vermiştir. Ancak bu antlaşma, Ermenistan'daki Taşnak Hükûmetinin 29 Kasım 1920 tarihinde yıkılarak yerine Bolşevik Hükûmetinin kurulması nedeniyle yürürlüğe girememiştir. Çünkü bu yeni yönetim, Gümrü Antlaşması'nı tanımadığını bildirmiştir.

Ermenistan'da Sovyet yönetiminin kurulması, soruna doğrudan Bolşevik Rusya'nın dâhil olmasına sebep olmuştur. Bolşevik Rusya ile Ermeni sınırı sorununu barışçı yoldan çözmek amacıyla Moskova'da bir konferansın düzenlenmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Aslında Türkiye, Sovyet Rusya ile Bakü'de müzakereler yapmak istemiştir. Ancak, Sovyet Halk Komiseri G. Çiçerin'in,

¹⁰ DVP, C. II, s. 325.

¹¹ Mustafa Kemal, *Put' Novoy Turtsii, 1919-1927*, C. 3, Moskova, NKİD, 1932, s. 117.

Rus-Türk konferansının Moskova'da yapılması ısrarı üzerine bu istek kabul edilmiştir.

Moskova Konferansı ve Batum

Sovyet-Türk ilişkilerinin birinci aşamasının başarısızlığa uğramasına rağmen, Sovyet Rusya ve Türkiye'nin 1920 Ağustos'unda antlaşma akdetmek istedikleri prensipler, Moskova Konferansı'nda güncelliklerini korumaya devam etmiştir. Bu nedenle 1920 yılı Aralık ayı ve 1921 yılı Ocak-Şubat ayları, Sovyet ve Türk heyetlerinin yeni görüşmeleri için hazırlık dönemi olmuştur. 1920 yılı Aralık ayı başlarında, İ. V. Stalin, G.K. Ordjonikidze'ye, Sovyet yönetiminin bir antlaşma akdetmek için razı olduğunu bildirmiştir.¹²

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiserliği Başkanı'nın, Konferansta Türklere ne teklif edeceğini ve onlardan ne talepler geleceğini belirlemek için bir bilgi edinmesi gerekiyordu. Bu amaçla Konferansın hazırlanma dönemi içinde G.V. Çiçerin, 7 Aralık 1920 tarihli telgrafında, G.K. Ordjonikidze'den, "mümkün olan en kısa süre içinde, B. Mdivani'den, Türklerin antlaşma için öngördükleri şeyler hakkındaki bilgileri içeren materyallerin gönderilmesini" rica etmiştir.¹³

TBMM, Rusya'ya gönderilecek diplomatik temsilci olarak Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı görevlendirdi ve Moskova Büyükelçisi olarak atadı. Moskova Konferansı'nda Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) ve Rıza Nur Bey görevlendirildi.

1920 yılı Aralık ayı ortalarında, Türk heyeti Ankara'dan yola çıktı ve 7 Ocak 1921 tarihinde Kars'a ulaştı. 16 Aralık'ta Kars'ta Kazım Karabekir Paşa'nın heyeti, Moskova'ya gönderilen Ali Fuat Paşa ve Türk Büyükelçiliği diplomatlarından oluşan heyetle birleşti.¹⁴ Şubat ayı ortalarında Türk heyeti Moskova'ya ulaştı.

TBMM, Sovyet Rusya ile olduğu gibi Kafkasya'daki diğer devletlerle de karşılıklı antlaşma yapmak istemektedir. Bunu bi-

¹² *Rossiyskiy Gosudarsvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii (RGASPI)*, F.558. S.1. D.3316, s. 1.

¹³ Mdivani, Çiçerin'e gönderdiği 1 Ocak 1921 tarihli telgrafında, Türklerin beklentilerini yazmış, Ardahan ve Artvin ile yetinmeyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca "Bana Stalin tarafından, konferansta, Türklere en fazla, 1914 yılı sınırlarının teklif edilmesi talimatı verildi" demek suretiyle Kafkas sınırlarında yapabilecekleri azami düzenleme hakkında bilgi vermiştir. *RGASPI*. F.5.I.1. D.2203, s. 29.

¹⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Temel Yay., İstanbul 2002, s. 113.

len Bolşevik Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerini de Moskova'ya davet etmiştir. Böylece TBMM'nin tek tek antlaşma düşüncesi karşısında Sovyetler birleşik bir cephe oluşturmuştur. Sovyet Rusya bu heyetin başkanlığını üstlenecektir. Bu amaçla yeni kurulan Sovyet Cumhuriyetlerinin yabancı devletlerle yapacakları görüşmelere dair bir "tüzük" hazırlanmıştır. Bu tüzüğün birinci maddesi, "konferans oturumlarındaki görüşmeleri Heyet Başkanının yapacağını" öngörmekteydi. Heyet üyeleri, sadece, heyet toplantısında buna ilişkin olarak önceden bir karar alındıktan sonra ve konferans oturumunun yapılması sırasında, heyet üyelerine, kendi arzusuna göre söz verme hakkına sahip olan başkanın izin vermesi durumunda konuşma imkânına sahip olacaklardı. Başkan ve heyet üyeleri arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması durumunda, başkan, kendi sorumluluğunda bir karar alma hakkına sahip olacaktı. Heyet üyeleri ise başkan için hükûmete şikâyetle bulunma hakkını elde etmişlerdi. Başkan, kendisinin hükûmete verdiği raporları ve hükûmetle yazışmalarını, heyetin bilgisine sunacaktı. "Tüm heyet üyeleri, karşı taraf karşısında, bunları kabul etmese bile disipline ve kararlara riayet etmek zorundaydı."¹⁵

Sovyet Rusya ile TBMM Hükûmeti arasındaki görüşmeler 26 Şubat 1921 tarihinde Moskova'da başlamıştır. Konferansın açılışında heyetlerin başkanları G. Çiçerin ve Yusuf Kemal Bey, birer konuşma yapmışlar heyeti selamlamışlardır. Daha sonra tarafların karşılıklı anlaşmaları ile Temmuz-Ağustos 1920 tarihleri arasında Moskova'da yapılan ilk görüşme tutanakları temelinde, görüşmelerin yapılmasına karar verilmiştir. Bu tutanaklar üzerinde gerekli düzenlemelere de gidilebilecektir. Düzenlemeleri yapmak amacıyla siyasi, hukuki ve inceleme komisyonları olmak üzere üç komisyon oluşturulmuştur.

Moskova Konferansı'nda görüşmelerin en önemli sorunu, sınırların belirlenmesi olmuştur. TBMM heyeti Batum, Kars ve Ardahan'da gerekirse yeniden bir referandum yapılmasından bahsederken Sovyet Rusya heyeti, Batum'un önemine binaen burayı vermek istememiştir. TBMM bu durumu bildiği için daha konferans başlamadan önce, 21 Şubat tarihinde Gürcistan'a verdiği nota üzerine 11 Mart'ta Türk kuvvetleri Batum'a girmiştir. TBMM'de yapılan görüşmelerde Batum'da halkoylamasına gidileceği belir-

¹⁵ Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (AVPRF). F.04. S. 39.D. 232. D. 53001. s. 5.

tilmiştir.¹⁶ Türk kuvvetlerinin Batum'a girmesi üzerine Sovyet Rusya da harekete geçerek, 18 Mart tarihinde Kızılıordu'nun öncü kuvvetlerini Batum'a göndermiştir.¹⁷

Batum'da bu gelişmeler yaşanırken Moskova Konferansı'nda 10 Mart'a kadar toprak meselesi görüşülmemiştir. 10 Mart'tan itibaren sınırlar dolayısıyla toprak meselesi gündeme gelmiştir. Sovyet heyeti en başından beri, kendisinin "Misak-ı Millî"yi kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiştir, ancak sınırlarda, özellikle de Batum kısmında, bazı değişikliklerin yapılmasını talep etmiştir.¹⁸

¹⁶ *Krasnaya Zvezda*, 22.03.1921.

¹⁷ Türk Kuvvetlerinin Batum'a girmesi üzerine G. K.Ordjonikidze'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya, Türk ordusunun Moskova Konferansı tarafından belirlenen sınırların dışına çıkması talebiyle Ahılkelek, Ahıska, Batum'u işgal etmelerini protesto eden telgraf ve Kazım Karabekir Paşa'nın bu konudaki 11 Mart 1921-27 Haziran 1921 tarihlerindeki telgrafları için bkz. *RGASPI*, F.85.20.S/Türkiye, s. 7-13.

¹⁸ E. A. Zograbyan, *Territorialno-Razgraniçitel'nyye Voprosy na Vtoroi Moskovskoi Konferentsii (Fevral'-Mart 1921)*, *Vestnik Obschestvennyh Nauk Akademii Nauk Armianskoi SSR*, 1989, No. 2, s. 8, Rus Dışişleri Bakanlığının bu konudaki 10 Mart 1921 tarihli notu şu şekildedir:

"Türk heyeti, Müslümanların kültür, din ve toprak mülkiyetleri alanındaki hakları tanınarak, halk için Gürcistan hükümrânlığı altında geniş bir yerel idari özerklik ve Türkiye'den gelen malların ve her türlü metallerin, harçsız ve vergisiz şekilde serbest transitinin ve limanın vergiden muaf kullanım hakkının sağlanması koşuluyla, bizim talep ettiğimiz topraklarla birlikte, Batum'u vermeye razı oldu.

Bizim tarafımızdan Küçük Asya'daki herhangi bir liman üzerinden bu serbest transitin sağlanması anlamında karşılıklılık talebinde bulunum.

Türkler, prensip olarak, Misak-ı Milliye göre Türkiye için, kendileri tarafından Batum'un bırakılma bedeli olan böyle bir taahhüdü karşılıklılık zeminine oturmayı kabul etmediler. Ben Batum hakkındaki maddeye bakılmaksızın serbest transit vb. talep ettiğimizi söyledim. Türkler bunu dikkate aldılar ve Küçük Asya'nın herhangi bir limanı üzerinden bize serbest transitin sunulması, antlaşmanın başka bir maddesine konulacaktır.

Batum, ona geniş bir yerel özerklik verilmesinin vurgulanması için, Gürcistan'ın hükümrânlığı altında değil, egemenliği altında olacak.

Ben Sovyet sistemi temelinde topraklar için özel mülkiyet hakkındaki çekincenin uyumsuzluğuna dikkat çektim. Bana, şeriata göre toprak mülkiyetinin özel mülkiyet olmadığı, ulusal olduğu ve tarım mevzuatı normlarının belirlenmesinin Batum halkının yerel otonomi konusu olacağı belirtildi.

Naçıvan, Azerbaycan'ın bu himayeyi başka bir devlete vermemesi koşuluyla, Azerbaycan'ın himayesi altında özerk bir bölge olarak kabul edildi.

Yukarıdaki tüm kayıtlar Türkiye ile yapılacak bir antlaşmanın zorunlu koşullarıdır ve bu nedenle ben bunları kabul ettim.

Sınırların belirlenme detayları ve özellikle de Türklerin Ermenistan sınırı yakınında ordularını tutmayacağı şeridin belirlenmesi üzerinde askeri uzman komisyonu tarafından daha çalışmalar yapılacak. Sınır geçişi temel maddeleri antlaşmada

Türk tarafı adına Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey ve Rıza Nur'un katıldığı 10 Mart 1921 tarihli siyasi komisyon toplantısında, Rus heyeti adına Çiçerin;

“Tüm Sovyet Cumhuriyetleri'ni kendi aralarında bir araya getiren yakın ilişkiler itibarıyla, Rus delegasyonu Kafkasya'nın giriş kapısı olan ve Karadeniz'in bu rolü oynayabilecek olan tek kapısı olan Batum'un tüm Sovyet dünyası için yaşamsal bir gereklilik teşkil ettiği değerlendirilmiştir. Bu kapının ve ona hizmet eden tüm demir ve kara yollarının Sovyet Cumhuriyetleri'ne ve özel olarak da Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne ait olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Rus delegasyonunun razı olabileceği maksimum durum sınırın yaklaşık olarak şu hattı takip etmesidir: Karadeniz üzerinde Sarp, Meta Dağı (Hedis), Şavşat Dağı, Ardahan havalisine kadar eski idari sınır, daha ileride sınır Akbaba ve Kilil Daş dağlarını ve Gümrü Antlaşması'yla Ermenistan'a verilen tüm toprakları Ermenistan'a bırakır. Hükümet Arpaçay'ın batısındaki ve Aras'ın güneyindeki sınır konusunda ısrar etmeyecektir. Fakat askeri bakımdan ve Kürtler'in ve diğer çetelerin daima mümkün olan saldırılarına karşı Gümrü-Nahçıvan demir yolunun korunması gerekliliği Hükümetin Türkiye'den maksimum 8 verst genişliğinde -fakat nehrin demir yolundan uzaklaştığı yerde daha az olabilir- bir toprak kuşağı içinde sınırdan belirli bir mesafede beton sığınaklar inşa etmemeyi ve taburları muhafaza etmemeyi taahhüt etmesini istemesini gerektirmektedir.

Türkiye'nin kuzey-doğu sınırlarına ilişkin olarak Rus Hükümeti'nin olgun bir düşünüşün ardından üzerinde karara varmaya rıza gösterdiği genel çizgiler işte böyledir. Ayrıntılar her iki tarafın askeri uzmanları tarafından açıklığa kavuşturulmalıdır” demek suretiyle sınırlar konusundaki isteklerini dile getirmiştir.

Buna karşın Türk heyeti ise, bu sınırı ve Arpaçay bölgesinde askeri birlikleri ve beton sığınakları Gümrü-Erivan demir yolundan 8 verst mesafede geri çekmeyi kabul ettiğini beyan etmektedir. Batum'a ilişkin olarak Türk delegasyonu bir toprakla birlikte şehir ve sınır kapısının şu koşullar altında Gürcistan'ın egemenliği altına koyulmasına razı olmaktadır:

- 1- Halk için geniş bir otonomi,

2- Müslümanlar için kültürlerini, dinlerini, topraklarını kullanma özgürlüğüne ilişkin hakların tanınması,

3- Kapının serbest ve tüm harç ya da vergilerden muaf şekilde kullanımıyla birlikte, her türden mal ve nesnelere Türkiye için serbest geçişi.

Prosedür şu şekilde gerçekleşecektir: Rusya Misak-ı Millî prensibini tanıyacaktı, toprağın kuzey-doğu sınırı bu Misak-ı Millî'de belirlenmektedir. Türkiye, Erivan demir yolunun korunması için istenen taahhüdü vermektedir. Sonuçta Türkiye, Gürcistan'ın Türkiye'nin talep ettiği şeyi yani otonomi ve belirtilen imtiyazları garanti etmesi koşuluyla Batum toprağını Gürcistan'ın egemenliğine bırakacaktır. Eğer Gürcistan bu koşulu kabul ederse, Türkiye razı olduğu devri gerçekleştirecektir. Aksi hâlde Türkiye tüm taahhütlerinden başışık olacaktır.

Rus delegasyonu Batum'dan serbest geçiş meselesinin ticari anlaşma içinde ele alınmasını önermekteydi. Rus Hükümeti yalnızca Sovyet Cumhuriyetleri'nin şu ya da bu form altında Küçük Asya'nın bazı sınır kapılarında karşılıklılık talep etmek hususunda ilkece yetkilendirilmiş olarak tanınmalarını, detayların ve usullerin ise ticari uzmanlar tarafından belirlenmesini talep etmektedir. Bu tanınma Sovyet Cumhuriyetleri'nin uzun zaman boyunca Boğazlar üzerinde egemen konumda olan İngiltere ile ilişkilerinin taşıyacağı belirsiz karakter nedeniyle Sovyet Cumhuriyetleri için vazgeçilmezdir.

Türk delegasyonu Küçük Asya'nın sınır kapılarından yararlanmanın Rusya için maddi güçlüğü dışında, Türkiye için Türkiye'nin razı olduğu egemenlik devrinin karşılığı olan Batum'dan serbest geçişin karşılıklılık ilkesiyle ilişkili olarak ele alınmaması gereken ayrı ve sınırlı bir sorun olduğu itirazını yapmaktadır. Aslında Türkiye kendisi tarafından mesela Almanya'dan satın alınan malların Rusya'ya geçişi için imtiyaz talep etmelidir.

Rus delegasyonu Küçük Asya sınır kapısının Rusya tarafından imtiyazlı kullanımının Batum'a ilişkin maddeden ayrı bir maddede kayda geçirilmesini kabul etmekte, fakat bu kullanım ilkesinin şu anda tanınmasında ısrar etmektedir.

İfade edilen diğer koşullara ilişkin olarak ise Rusya onları ilkece kabul etmektedir. Fakat detaylar Gürcü Hükümetiyle düzenlenmelidir. İki yöntem mümkündür: Ya Gürcü Hükümetinin telgraf ile bu bakımdan temsilcisi olarak tayin ettiği Tskhakaia ile temeldeki sorun ele alınacaktır ya da ayrıntılar Tiflis'te yapılacak

olan müzakerelere bırakılarak, iki delegasyon şu anda aralarında genel çizgileri belirleyecek ve söz konusu müzakereler bu genel çizgilerin dışına çıkmayacaktır. Böylelikle işbu antlaşmanın temel bir hususa ve onu başarıya ulaştırması şüpheli olan diğer müzakerelere tabi olmasından kaçınılacaktır.

Türk delegasyonunun talebi üzerine, Rusya'yla antlaşmanın olabildiğince erken tamamlanması gerekliliği göz önüne alınarak, detayların görüşülmesinin Tiflis'te gerçekleştirilmesine ve konferansın hemen bugün genel bir ifade benimsemesine karar verilmiştir.

Rus delegasyonu Müslümanlar için kültürlerine ve dinsel haklarına yönelik bir garantiyle birlikte Batum yöresi halkı için geniş bir yerel otonominin kabul edilmesine razıdır. Tüm Sovyet Cumhuriyetleri'nin taşıdığı prensipler göz önüne alındığında, Gürcü Hükümeti'nin bu formülü kabul edeceğine şüphe yoktur.

Toprak mülkiyetine ilişkin olarak ise bu konuda Sovyet hakları ve Müslümanlar arasında bir çelişme olmadığı olgusunun belirlenmesinin ardından, Türk delegasyonu meseleyi otonom hale gelen topluluğun kendisine bırakmaya razıdır.

Türk delegasyonu mallar için geçiş serbestliğinin bölge sakinlerinin özgürlüğünü tanımlayan aynı ifade içinde kayda geçirilmesinde ısrar etmektedir. Bu geçiş ayrıca çok sınırlı olacaktır. Batum kapısı yalnızca Kars'a, Ardahan'a ve belki de Sarıkamış'a hizmet vermeye devam etmelidir.

Rus delegasyonu ise bunun tümüyle ticari meseleye ve sonuç olarak da Küçük Asya'nın kapılarındaki serbest geçişe bağlı olduğu cevabını vermektedir. Fakat şu an için önemli olan, yalnızca bu serbest geçiş ilkesinin tanınmasıdır. Rus delegasyonu Rus Hükümetinin Küçük Asya kapılarında Rusya için serbest geçişin tanınmasının, kendisi olmaksızın tüm diğer parçaların düşeceği temel bir antlaşma parçası olduğunu ve eğer bu koşul yerine getirilmezse antlaşmanın olmayacağını beyan etmektedir.

Türk delegasyonu bu beyanı dikkate almaktadır ve zaten çok fazla şeyden vazgeçmiş olduğu Batum sorununa ilişkin bu açıkça yeni olan tavizi vermenin kendisi için güçlüğüne dikkat çekmektedir.

Rus delegasyonu Konferansın şu şemaya ilişkin olarak uzlaşma halinde olduğunu tespit etmektedir: Rusya, Misak-ı Milli'yi resmen tanıdığını beyan etmektedir. Batum toprağı Gürcistan'ın egemenliği altında geniş bir yerel otonomiden yararlanacaktır.

“Egemenlik” terimi “hükümranlık” teriminden daha tercih edilebilir bir terim olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Rusya'nın bu talebi görüşmelerden sonra Türk tarafınca kabul edilmiş, Batum Gürcistan'a bırakılmıştır. Batum Gürcistan'a bırakılmakla birlikte Türkiye'nin, Batum üzerinden özgürce ve gümrüksüz transit hakkına sahip olmasına da karar verilmiştir.²⁰

¹⁹ 12 Mart 1921 tarihli oturuma sunulan Sovyet Rusya'nın tasarısı şöyledir:

“BİRİNCİ MADDE

28 Ocak 1336 (1920) tarihli Misak-ı Milli'de bildirildiği gibi milletlerin özgürlüğü ve bağımsızlığı ilkelerini ve onların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkelerini bütünlüğü içinde tanıyan ve paylaşan ve bu ilkelerin Türk halkına ve onun Hükümetine ilişkin olarak uygulanmasına bağlı olan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti söz konusu Misak-ı Milli'nin beyanlarını Türkiye'nin Rusya'yla ve diğer Devletlerle ilişkilerinin temeli olarak kabul etmektedir.

Rusya ve ona bağlı Devletler arasındaki sınır hattı ve bu konuya ilişkin tüm meselelerin çözümü işbu antlaşmaya ekli Protokol maddelerine göre belirlenecektir.

Bununla birlikte bu sınırın şu yol boyunca kurulacağı anlaşılmaktadır: Sarp köyü - Meta Dağı'ndan (Hedis) geçen hat - Şavşat Dağı sularının bölündüğü çizgi - Kani Dağı - Ardahan ve Kars Sancaklarının kuzey yönetim sınırları - Arpaçay talveği - Aras talveği - Karasu nehir ağızı.

İKİNCİ MADDE

İki anlaşmacı taraf, Batum kapısı ve şehrinin 1. Maddede belirtilen sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum havalisininin parçasını oluşturan toprağıyla birlikte Gürcistan'ın egemenliğine verilmesinde hemfikirdir.

İşbu maddenin birinci paragrafındaki özel yerlerin halkı onların kültürel ve dini haklarını garanti eden yerel bir idari otonomiden yararlanacaktır. Bu halk belirtilen yerlere arzularına uygun bir toprak tasarrufu imkânına sahip olacaktır”.

²⁰ Türkiye'nin sunduğu 12 Mart 1921 tarihli karşı teklifi ise şöyledir:

“MADDE 1

Anlaşmacı taraflardan her biri ilkece taraflardan birine dayatılmak istenen hiçbir barış antlaşması ya da başka bir devletlerarası antlaşmayı kabul etmemeyi benimsemektedir. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye'ye ilişkin olan ve şu anda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Türkiye Milli Hükümeti tarafından tanınmayan hiçbir devletlerarası antlaşmayı tanımamayı kabul etmektedir.

İşbu antlaşma çerçevesinde Türkiye mefhumu ile İstanbul'da Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından hazırlanmış ve beyan edilmiş ve basına ve tüm Devletlere iletilmiş olan 28 Ocak 1336 (1920) tarihli Misak-ı Milli'de içerilen topraklar anlaşılmalıdır.

Türkiye'nin Kuzey-Doğu sınırı şu şekilde belirlenmiştir: Karadeniz üzerinde yer alan Sarp köyü - Meta Dağı'ndan (Hedis) geçen hat - Şavşat Dağı sularının bölündüğü çizgi - Kani Dağı - Ardahan ve Kars Sancaklarının kuzey yönetim sınırları - Karasu nehir ağızına dek Arpaçay talveği ve Aras talveği (sınır detayları için iki anlaşmacı tarafça imzalanmış Ek 1 A'ya ve içerilen haritaya bakınız).

MADDE 2

Türkiye, Batum kapısının ve şehrinin egemenliğini işbu antlaşmanın 1. maddesinde belirtilen sınırın kuzeyinde yer alan ve Batum havalisininin parçasını oluşturan toprakla birlikte Gürcistan'a devretmeye razıdır, ancak şu koşulla:

Gürcistan sınırı belirlendikten sonra sıra konferansın asıl önemli sorunu olan Ermenistan sınırının belirlenmesine gelmiştir. TBMM bu konuda kesinlikle tavize yanaşmamıştır. TBMM, Ermeni sınırının Gümrü Antlaşması'na göre belirlendiği gibi olmasında ısrarlı davranmış, Sovyet Rusya heyeti bu durum karşısında sınırda bazı düzenlemeler yapılmasını talep etmiştir.

12 Mart tarihinde konferans, askeri uzmanlar tarafından belirlenen Ermenistan ve Nahçıvan bölgesi arasındaki sınırları tartışmaya başlamıştır. Türk uzmanların ısrarı üzerine, Nahçıvan bölgesine Şerur-Daralagez ile Erivan alanının Ararat İstasyonu'na kadar olan kısmı da katılmıştır. Türk heyeti, bu konunun, Türkiye'nin doğu sınırlarının güvenliği için son derece önemli olduğu konusunda ısrar etmiştir. Konferansta bu sorun üzerinde yapılan uzun tartışmalar bir uzlaşma sözleşmesiyle sona ermiş, Şerur-Daralagez bölgesi Nahçıvan'a bırakılmıştır. Erivan alanının tartışmalı bölgesindeki sınırın ise Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye temsilcilerinden oluşacak bir karma komisyon tarafından belirlenmesine karar verilmiştir.

Moskova Konferansı'nın Türk ve Rus askerî uzmanların da bulunduğu 14 Mart tarihindeki oturumunda, TBMM heyeti ve Sovyet Rusya heyeti kendileri tarafından hazırlanan antlaşma taslaklarını sunmuşlar, görüşmeler bu çerçevede devam etmiştir.

Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı şu şekilde belirlenmiştir: Karadeniz üzerinde yer alan Sarp köyü - Meta Dağı'ndan (Hedis) geçen hat - Şavşat Dağı sularının bölündüğü çizgi - Kani Dağı - Ardahan ve Kars Sancaklarının kuzey yönetim sınırları - Karasu nehir ağzına dek Arpaçay talveği ve Aras talveği”

(Sınır ve ilgili meselelerin detayları için, her iki anlaşmacı tarafça imzalanmış olan Ek 1. A ve içerilen haritalar)

Ekin, antlaşmanın onunla aynı otoriteyi taşıyan bir parçası olma karakterine sahip olduğu açıktır.

1- *İşbu maddede belirtilen yerlerdeki halk geniş bir yerel idari otonomiden yararlanır ki, bu otonomi her topluluğa kültürel ve dini haklarını garanti etmektedir. Bu halk belirtilen yerlere arzusuna uygun bir toprak tasarrufu imkânına sahip olacaktır.*

2.- *Türkiye'ye, Batum kapısından Türkiye'ye gelen ya da çıkan tüm malzeme ve malların serbest geçişi, gümrüksüz, hiçbir engel olmaksızın ve her türlü harç ve vergiden muaf olarak ve Türkiye'nin Batum kapısını özel bir masraf olmaksızın kullanma hakkıyla birlikte temin edilmiştir.”*

Ek 1 A özel bölgeye ilişkin olarak karara varılmış olan şeylerin ve detaylı düzeltmelerin dâhil edilmesi kaydıyla kabul edilmiştir.

Madde 2- Rus delegasyonu “devretme” sözcüğünün kullanımına itiraz etmektedir. Çünkü Türkiye, Batum'da yer almadığı için bu kullanım aslında hatalıdır ve çünkü Batum'un sahipliği yalnızca Brest-Litowsk Antlaşması'na göre Türkiye'ye tanınmış olabilirdi ki bu antlaşma ise Rusya tarafından resmen feshedilmiştir.

Türk delegasyonu Misak-ı Milli'nin Brest-Litowsk Antlaşması'nı hiçbir şekilde öne sürmediğini fakat yalnızca ulusların iradesini öne sürdüğünü açıklamaktadır. Önerilen metin Rus tasarısıyla temelde hiçbir uyumsuzluk arz etmemektedir. Fakat bu tasarının biçimi Türkiye'nin genel duygusuna ilişkindir ve bu yüzden Türk delegasyonu Rus delegasyonunun bu husustan vazgeçmesinden mutluluk duyardı.

Rus delegasyonu bu gerekçeyi göz önüne almak suretiyle önerisinde ısrar etmediği beyanında bulunmaktadır.

Türk delegasyonu, “topluluk” sözcüğünün ister dini istek ulusal topluluk anlamında olsun, müteakip sözcükler yani “kültürel ve dinsel haklar” sözcükleri yoluyla yeterince belirlenmiş olduğu açıklamasını yapmaktadır.

Rus delegasyonunun talebi üzerine, Türk delegasyonu “tüm harç ve vergilerden muafiyet” ifadesinin genel olarak kapılar tarafından dile getirilen bir ifade olduğunu ve hiçbir şekilde örneğin karavanlarla ya da demiryoluyla olmak üzere taşıma araçlarının bedava geçeceği anlamına gelmediğini, fakat yalnızca kapıya ilişkin olduğunu açıklamaktadır.

2. Madde aşağıdaki düzeltme içinde kabul edilmiştir:

“Türkiye, Batum kapısının ve şehrinin egemenliğini işbu antlaşmanın 1. Maddesinde belirtilen sınırın kuzeyinde yer alan ve Batum havalisinin parçasını oluşturan toprakla birlikte Gürcistan'a devretmeye razıdır, ancak şu koşulla:

1- İşbu maddede belirtilen yerlerdeki halk geniş bir yerel idari otonomiden yararlanır ki, bu otonomi her topluluğa kültürel ve dinî haklarını garanti etmektedir. Ve bu halk belirtilen yerlere arzusuna uygun bir toprak tasarrufu imkânına sahip olacaktır.

2- Türkiye'ye, Batum kapısından Türkiye'ye gelen ya da çıkan tüm malzeme ve malların serbest geçişi, gümrüksüz, hiçbir engel olmaksızın ve her türlü harç ve vergiden muaf olarak ve

Türkiye'nin Batum kapısını özel bir masraf olmaksızın kullanma hakkıyla birlikte temin edilmiştir.

3- Ek 1C ile birlikte 3. Madde karşı-tasarı metni içinde aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir:

“İki anlaşmacı taraf, işbu antlaşmanın Ek 1C'si tarafından belirlenen sınırlar içinde Nahçıvan yöresinin, Azerbaycan'ın koruma hakkını üçüncü bir Devlete asla devretmemesi kaydıyla, Azerbaycan'ın koruması altında otonom bir bölge oluşturacağında hemfikirdir.

Nahçıvan topraklarının Aras talveg çizgisinin doğusu ile Tağna Dağı (3.829) - Veli Dağ (4.121) - Bağırsık (6.587) - Kömürlüdağ (6.930) çizgi arasındaki üçgen kesiminde, bu toprakların Kömürlüdağ (6.930)'dan başlayıp Saraybulak (8.071) - Ararat İstasyonundan geçerek Karasu'nun Aras ile birleştiği yerde sona eren sınır çizgisi, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan yetkili temsilcilerinden oluşacak bir Komisyon eliyle belirlenecektir.”

Türk delegasyonu Rus tasarısının 4. Maddesini kendisi tarafından önerilen ve karşı-tasarının 9. Maddesi olan düzeltme içinde okumaktadır.

9. Madde- Rus delegasyonu prensipte itiraz etmemekte, fakat bazı vilayetlerde çok sayıda olan Müslüman halkı eğer Türkiye'ye göç etme hakkını derhal talep edilirse, uygulanmasını talep etmek suretiyle devrim tarafından kendisini hasara uğramış hissedilen tüm memnun unsurlar ve Rusya'nın taşıma durumu göz önüne alındığında geniş maddi zorlukların bunu izleyeceğini beyan etmektedir. Diğer yandan ilgili otonom Cumhuriyetlere danışılması zorunludur. Bu danışmanın ardından Rusya ve Türkiye arasında özel antlaşmaların yapılma anının gelişi kolay olacaktır.

Türk delegasyonu, Rus Hükûmetine ya da Rusya halklarının otonom hükümetlerine güçlük çıkarma niyetini asla taşımamak suretiyle ve yalnızca Rusya'daki ve Türkiye'deki Müslümanların iyiliğini hedeflemek suretiyle, Rusya'nın meseleyi ele almayı ve belirtilen güçlüklerin doğma ihtimali kalmadığı anda Müslümanların Türkiye'ye gelmelerine izin vermeyi taahhüt ettiğini not etmekle kendini sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, önerisini Batum toprağı halkına ilişkin olan kısım haricinde geri çekmektedir.

9. madde şu şekilde kabul edilmiştir:

“1918 yılından önce Rusya'nın parçası olan ve işbu antlaşmaya göre Rus Hükümeti'nin Türkiye'nin üzerlerindeki egemenli-

ğini onayladığı topraklarda yaşayan herkes Türkiye'yi özgürce terk edebilecektir ve kendisiyle birlikte eşyalarını, mallarını ve paralarını götürme hakkına sahip olacaktır. Aynı hak Türkiye'nin işbu antlaşma ile egemenliği Gürcistan'a devrettiği Batum toprağının tüm yaşayanlarına da ait olacaktır.”

Konferansın son oturumu 16 Mart tarihinde yapılmıştır. Aynı gün Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Türkiye arasında “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşmadan sonra taraflar arasında karşılıklı yükümlülöklere (yürütülecek olan politikanın genel yönlerini birbirlerine bildirme, başka bir tarafla, diğör tarafın çıkarlarına ters düşebilecek olan bu tür antlaşmaları akdetmemeye, vb.) ilişkin nota değış-tokuşu yapılmıştır.²¹

İmzalanan antlaşma gereğince, antlaşma tarafları için bağlayıcı olan, daha önce imzalanmış tüm antlaşmaların iptal edilmesidir. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Çarlık Rusya'sının Türkiye'de sahip olduğı ayrıcalıkları reddetmiş, kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etmiştir. Antlaşmada aynı zamanda, Karadeniz ve Boğazlar sorunlarının çözümüne, askeri mahkûmların karşılıklı serbest bırakılması, konsolosluk sözleşmelerinin akdedilmesine, vb. ilişkin maddeler de vardır.²²

16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'nın ilk üç maddesi sınırların belirlenmesi ile ilgilidir. Gürcistan sınırında Artvin ve Batum bölgesinin güney kısmı Türkiye'ye iade edilmiştir. Ermenistan sınırları ise, Arpaçay ve Aras nehirleri üzerinden geçmektedir. Nahçıvan bölgesi ise Türkiye'nin ısrarı ile Azerbaycan'a verilmiştir.²³

²¹ DVP, C.II, s. 665-687.

²² DVP, C.II, s. 597-602.

²³ 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın sınırlar ve Batum'la ilgili maddeleri şöyledir:

“Madde 1- Anlaşmacı taraflardan her biri, taraflardan birine zorla kabul ettirilmek istenilen barış antlaşması veya başka bir devletlerarası senedi tanımamayı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, bugün Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye milli Hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ait hiç bir devletlerarası antlaşmayı tanımamayı kabul eder. İşbu Antlaşmada belirtilen “Türkiye” terimi ile 28 Ocak 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip tüm devletlerle, basına bildirilen Misak-ı Milli'nin kapsadığı topraklar kastedilmiştir.

Türkiye'nin kuzey-doğru sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hedis Meta dağı-Şavşat dağında suların bölündüğü çizgi - Kani dağından geçen ve oradan sürekli olarak, Ardahan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuze-

Moskova Antlaşması'nda sınırlar çoğunlukla TBMM heyetinin talepleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu konu Sovyet Rusya tarafından taviz olarak algılanmıştır. Aslında bu bir tavizden ziyade bir zorunluluktur. Zira Sovyet Rusya doğu sınırını biran önce güvence altına almak, İngiltere ve Fransa ile karşılaşmamak için bu sınırları kabul etmiştir. Bunu en güzel 11 Nisan 1921 tarihinde G. Ordjonikidze'nin, Bakü Sovyet'inde yaptığı konuşma açıklamaktadır. Ordjonikidze konuşmasında; "*Burada bizim, bir emrivakıya hesaba katmamız gerekiyordu. Taşnaklar uygun bir antlaşma imzalamışlardı, Türkler onların kendilerine verdikleri toprakları işgal etmişlerdi ve Moskova'da bizimle yaptıkları müzakerelerde, onlar, buraları bize vermeyi kesinlikle reddettiler. Biz bunun için Türkiye ile bir anlaşmazlığa girmek istemedik, bu sadece İngiltere ve Fransa'nın yararına olurdu.*" demiştir.²⁴

Dostluk antlaşmasının paraflanması, Sovyet Rusya ve TBMM arasındaki yeni ilişkilerin sağlamaştırılması yönünden önemli bir adımdı. Antlaşma, Sovyet Rusya ile mücadelede, TBMM'yi kendi saflarına çekmek isteyen İtilaf Devletlerinin planlarına kesin bir darbe vurmuştur. Antlaşma, Türkiye'nin devlet ve egemenliğinin pekişmesine katkıda bulunmuş, askeri durumunu güçlendirmiş, halkın ve ordunun moralini yükseltmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, "Bizim, antlaşmada dış politika eksenimiz, ilk günden itibaren tanyan Anadolu hareketi için yasal varoluş

yini Arpaçay'ı ve Aras talvegini izleyerek Aşağı Karasu'nun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir. (Sınurun ayrıntıları ve buna ilişkin işler için 1 (A) ve 1 (B) Eklerine ve Anlaşmacı Taraflarca imzalanan haritaya bakılması).

Madde 2- Birincisi: İşbu maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun dinî ve kültürel haklarını sağlayacak ve belirtilen yerdeki halkın isteklerine uygun bir toprak tasarrufuna imkan verecek biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşması.

İkincisi: Batum limanı yoluyla Türkiye'ye giden veya gelen bütün maddeler ile ticarî eşyaların gümrük vergisine tabi tutulmayarak, zorluksuz ve engelsiz, her türlü harç ve vergilerden muaf olarak serbest bir şekilde geçirme hakkı, her türlü özel masraflardan müstesna olarak Batum limanından yararlanması hakkıyla Türkiye'ye temin edilmek şartlarıyla, işbu Antlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde bulunan Batum Lîvasına ait olan topraklar ile Batum liman ve şehri üzerindeki egemenlik hakkını, Gürcistan'a bırakmaya rıza gösterir."

Sovyet Rusya ile imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın metni; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do1/co11/tbmmo1011053.pdf>

ile http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmcoo1/kanuntbmmcoo1/kanuntbmmcoo100141.pdf den alınmıştır.

²⁴ Komünist, Baku, 13. IV. 1921.

hakkını tanımış olan ve bize hem maddi hem de manevi olarak destek veren Sovyet Rusya'ya dayanmaktadır" diye yazmıştır.²⁵

Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanması, tüm ülke genelinde coşku yaratmıştır. Türkiye'den gelen haberlerde, "Tüm dikkatler, Rus-Türk antlaşmasına odaklandı. Resmi yayınlar oybirliği ile bu antlaşmayı memnuniyetle karşılıyorlar ve Türk halkının kurutuluşunun sadece bu olduğunu teyit ediyorlar. Antlaşma hakkındaki haberler, kahvelerde ve berber dükkânlarında bile okunuyor ve tartışılıyor" deniliyordu.²⁶

Moskova Anlaşması'nın imzalanmasından TBMM tarafından onaylanmasına kadar dönemin şartları gereği biraz zaman geçmiştir. Hükümet, 16 Mart'ta imzalanan bu anlaşma metnini 5 Temmuz 1921 tarihinde görüşmüş ve TBMM'ye sevkine karar vermiştir.

TBMM'ye gönderilen Moskova Anlaşma metni, TBMM'nin 21 Temmuz 1921 tarihli 2. Yasama yılı 53. Toplantısında görüşülmüştür.²⁷ Batum Milletvekilleri Ali Rıza, Ahmet Fevzi, M. Edip, Ahmet Nurettin ve Ahmet Akif Beyler 21 Temmuz 1921 tarihli oturumda verdikleri teklif ile bu antlaşmanın ret edilmesini istemişlerdir. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey kürsüye gelerek yaptığı konuşmada;

"Efendim Batum mebusları arkadaşlarımızın hissedeceği tessürü duymamak kabil değildir. Yalnız, Muahede heyeti umumiyesinde zannederim Türkiye Devletine menfaat olduğu heyeti umumiyemiz tarafından inkar olunamayacağı gibi, Batum mebusu arkadaşımız tarafından da inkar olunamaz. Binaenaleyh Batum daire-i intihabiyesi namına yükselen bu söze karşı Türkiye Hükümeti yalnız der ki; ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati icabediyor. (Doğru sesleri). Batum mebusları ahitnameyi kendi namına protesto edebilir."

demiştir. Batum milletvekillerinin teklifi el kaldırılmak suretiyle yapılan oylama sonucunda ret edilmiştir. Bu antlaşma 5 ret, 1 çekimser, 201 kabul oyu ile kabul edilmiştir.²⁸

²⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 29.03.1921. Bkz., *Velikiy Oktyabr' i Narody Vostoka*, Moskova, İVL., 1957, s. 401.

²⁶ *Pravda*, 29.03.1921. Bkz., *Velikiy Oktyabr' i Narody Vostoka*, s. 402.

²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima 2, 53. Toplantı, 21.7.1337 (1921), C. 11, s. 321-325.

²⁸ Oylamada çekimser kalan Ertuğrul-Bilecik Milletvekili Necip Bey'dir. Oylama sonucunda Batum milletvekilleri ret oyu verirken isimler yazımında yanlışlık olmuştur. Oylama sonucu için bkz.

Batum'um statüsü Kars Konferansı'nda da ele alınmış ve 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Dostluk Anlaşması ya da daha çok bilinen adıyla Kars Anlaşması'nın 4., 5. ve özellikle 6. Maddesi Batum ile ilgilidir.²⁹

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do1/co11/tbmmo1011053.pdf>

²⁹ Kars Anlaşması'nın Batumla ilgili maddeleri şöyledir: "Madde 4- Türkiye'nin kuzey - doğu sınırı (Rus Genelkurmay 1/210.000 ölçekli, 1 parmak, 5 verstlik mesafe haritasına göre) Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyünden başlayarak Hedis Meta Dağı-Şavşat Dağında suların bölündüğü çizgi - Kani Dağından geçen ve oradan, sürekli olarak Kars ve Ardahan Sancaklarının eski yönetim sınırlarının kuzeyini ve Arpaçay ile Aras ırmaklarının talvegini Nijni - Karasu'ya kadar takip eden çizgi ile belirlenmiştir. (Sınırın ayrıntıları ve buna ilişkin işler için 1 ve 2 numaralı Ekler ile Antlaşmalı taraflarca imzalanmış ekli haritaya başvurulması). Antlaşma metni ile harita arasında çelişki bulunursa Antlaşma metni haritaya tercih edilecektir.

Rusya Sovyetleri Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümetinin bir temsilcisinin de katılımıyla eşit sayıda üyelerden oluşacak bir Karma Sınır Çizme Komisyonu, arazi üzerinde sınırı ayrıntılarıyla saptamaya ve sınır işaretlerini koymaya görevlidir (4 sayılı ekli harita).

Madde 5- Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyetler Hükümetleri, işbu Antlaşma'nın 3 sayılı Ekinde belirtilen sınırlar içinde olmak üzere, Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturması konusunda aynı fikirdedirler.

Madde 6- Türkiye, Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun dinî ve kültürel haklarını sağlayacak geniş bir özerk yönetime kavuşmak ve zikredilen yerlere halkın isteklerine uygun bir toprak tasarrufu kurma olanağına imkan vermek.

İkincisi: Batum limanı yoluyla Türkiye'ye gelen veya Türkiye'den giden bütün maddeler ile ticari eşyaların gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten muaf olarak, serbest bir şekilde geçirme hakkı, her türlü özel masraflardan müstesna olarak Batum limanından yararlanma hakkı ile birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartıyla, Batum liman ve şehrinin ve işbu Antlaşmanın 4. maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde bulunan ve Batum Livasına ait olan toprakların egemenliğini Gürcistan'a bırakmaya rıza gösterir.

Bu Maddenin uygulanması için işbu Antlaşmanın imzasından sonra derhal ilgili tarafların temsilcilerinden oluşan bir Komisyon kurulacaktır."

13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ile Rus temsilcisinin de hazır bulunduğu Kars Antlaşması metni; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do1/co18/tbmmo1018009.pdf>, adresindeki TBMM zabıtları ile kanun metninin yer aldığı http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco01/kanuntbmmco01/kanuntbmmco0100207.pdf adresinden alınmıştır.

Sonuç

Batum meselesi gerek Türkiye gerekse Sovyet Rusya tarafından çok önem verilen bir sorun olmuştur. Her iki taraf da Batum'u kendi toprakları içinde görmek istemektedir. Ancak dönemin şartları gereği her iki tarafta bazı konularda ödünler vererek bu sorunu "kardeşlik" ölçüsü içerisinde çözüme kavuşturmuşlardır. Türkiye tanınmak, doğu sınırını güvence altına almak, maddi yardımlar sağlamak gibi önemli kazanımlar karşılığında Batum'u Gürcistan'a bırakmıştır. Meclis görüşmelerinde de Yusuf Kemal Bey'in; *"Efendim Batum mebusları arkadaşlarımızın hissedeceği teessürü duymamak kabil değildir. Yalnız, Muahede heyeti umumiyesinde zannederim Türkiye Devletine menfaat olduğu heyeti umumiyemiz tarafından inkar olunamayacağı gibi, Batum mebusu arkadaşımız tarafından da inkar olunamaz. Binaenaleyh Batum daire-i intihabiyesi namına yükselen bu söze karşı Türkiye Hükümeti yalnız der ki; ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati icabediyor."* şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı gibi TBMM, dönemin şartları gereği bu anlaşmayı onaylamıştır.

Moskova Konferansı'nda TBMM daha önce yapılan görüşmeler gereğince Batum'u Gürcistan'a bırakma taraftarıdır, nitekim tutanaklarda da buna dair izlenimler vardır. 26 Şubat 1921 tarihinde başlayan Moskova Konferansı'nda Batum konusu 10 Mart 1921 tarihli siyasi komitenin toplantısında gündeme gelmiştir. Görüşmeler sonucunda Batum, geniş bir özerklik vermek şartıyla Gürcistan'a bırakılmıştır. Türkiye'de buna karşın vergi ve harçlardan muaf olarak Batum Limanı ve şehri üzerinde geniş bir ticaret yapma hakkı elde etmiştir.

Netice itibarıyla maalesef dönemin şartları gereği Batum elden çıkmış, Gürcistan'a terk edilmiştir. Her ne kadar Misak-ı Milli sınırları içinde olsa da Sovyet Rusya ile yapılacak anlaşmanın önemine binaen bu durum gerçekleşmiş, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nda kabul edilen bu durum 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması'yla da bir kez daha teyit edilmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Rusya Federasyonu Arşivi

Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (AVPRF).

Rossiyskiy Gosudarsvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskiy İstorii (RGASPI).

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye,
Komünist, Azerbaycan.
Krasnaya Zvezda, Rusya.
Pravda, Rusya.

Araştırma Eserler

Bagirov, Yu. A., *İz İstorii Russko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 Gody*, Baku, AN AzSSR, 1965.
Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yay., İstanbul, 2002.
Dokumenty Vneşney Politiki SSSR (DVP), C. II, Moskova, Gospolitizdat, 1958.
Kuznetsova, S. İ., *Ustanovleniye Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, Moskova, İVL, 1961.
Mustafa Kemal, *Put' Novoy Turtsii, 1919-1927*, C. 3, Moskova, NKİD, 1932.
Oreşkova, S. F. - Ulçenko, N. Yu., *Rossiya i Turtsia (Problemy Formirovaniya Granits)*, Moskova, İVRAN, 1999.
SSSR i Turtsia. 1917-1979, Moskova, Nauka, 1981.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 2, 53. Toplantı, 21.7.1337 (1921), C. 11, Ankara 1991.
Velikiy Oktyabr' i Narody Vostoka, Moskova, İVL., 1957.
Zograbyan, E. A., *Territorialno-Razgraniçitel'niye Voprosy na Vtoroi Moskovskoi Konferentsii (Fevral'-Mart 1921)*, *Vestnik Obsçestvennyh Nauk Akademii Nauk Armianskoi SSR*, 1989, No:2, s.3-16.

İnternet Kaynakları

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do1/co11/tbmm01011053.pdf> .
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco01/kanuntbmmco01/kanuntbmmco0100141.pdf .
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do1/co18/tbmm01018009.pdf> .
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco01/kanuntbmmco01/kanuntbmmco0100207.pdf

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI, ALİ ŞÜKRÜ BEY CİNAYETİ VE İNGİLİZ BASININA YANSIMALARI

İsmail AKBAL*

Giriş

Trabzon'un yetiştirdiği önemli siyaset adamı ve aydınlardan olan Ali Şükrü Bey, gerek Milli Mücadele'nin örgütlenme aşamasında gerekse Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerinde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat Meclisteki faaliyetlerinde daha çok muhalif kimliğiyle öne çıkmıştır. Meclis'in hemen hemen her oturumunda söz almış, hükümete karşı şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Misak-ı Milli, düzenli ordunun kurulması, Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı onun muhalefet ettiği konulardan bazılarıdır. Onun en sert muhalif tutum sergilediği dönem ise Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemdir. Henüz siyasal iktidar muhalefet ilişkilerinin olgunlaşmadığı, muhalefete karşı tahammül ve toleransın gelişmediği bu dönemde muhalefetin lideri konumundaki Ali Şükrü Bey siyasal bir suikasta kurban gitmiştir. Suikastın sorumlusu olarak da Topal Osman Ağa görülmüş ve o da emniyet kuvvetleri ile girdiği çatışmada hayatını kaybetmiştir.

Günümüze kadar bu siyasal suikast birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve birbirinden değerli birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların ortak özelliği Ali Şükrü Bey suikastını çeşitli yönleri ile almaları ve yurt içindeki analizlerine yönelik olmasıdır. Oysaki bu cinayet Lozan Konferansı'nın yeniden başlamasının gündemde olduğu günlerde ve İngiltere ile müzakere halinde bulunduğu bir dönemde İngiliz kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Çalışma İngiliz kamuoyunun cinayete bakış açısını anlatması ve analiz etmesi bakımından özgün bir çalışmadır. Kamuoyu araştırmaları için başvurulabilecek kaynaklar içerisinde en önemlisi de basındır. İngiliz kamuoyunun Ali Şükrü Bey suikastı hakkındaki kanaatinin ölçülebileceği bir araştırmayı İngiliz gazetelerinde yayınlanan yazıları incelemekle yapmak mümkündür.

* Doç.,Dr., Aksaray Üniversitesi, İİBF, SBKYB Öğretim üyesi: ismailakbal@gmail.com.

Ancak kabul etmek gerekir ki bütün İngiliz gazetelerinin incelenmesi çok uzun bir zaman dilimi gerektirmektedir. Bunun için gazete sayısında ve zaman olarak kısıtlamaya gidilmiştir. Gazete seçiminde doğal olarak Türkiye'ye ilgi gösteren ve Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden basın organları tercih edilmiştir. Bu çalışma I. Dönem Büyük Millet Meclisi'nin tatil edilmesine ve erken seçime gidilmesine sebep olan bir suikastın İngiliz basınına nasıl yansımaları araştırmak için hazırlanmıştır. Dönemin İngiliz basını ayrıntılı bir şekilde araştırılmış ve İngiliz kamuoyunun böyle derin etkileri olan siyasi suikasta karşı bakış açısı değerlendirilmiştir.

1. Ali Şükrü Bey Biyografisi

1884 yılında İstanbul Kasımpaşa'da dünyaya gelen Ali Şükrü Bey ilköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 1897 yılında Heybeliada Bahriye Mektebi'ne başladı. Bahriye Mektebi'ni bitirdikten sonra eğitimi için İngiltere'ye gitti ve 26 Şubat 1904 tarihinde ise Mekteb-i Fünûn-u Bahriye'nin güverte bölümünden Bahriye Erkân-ı Harbiye Mülâzımı (Bahriye Kurmay Teğmeni) olarak mezun oldu.¹ Heybetnûma Okul Gemisi'nde güverte mühendisliği eğitimi aldıktan sonra çeşitli gemilerde ve gambotlarda görev yaptı. 29 Ekim 1905 tarihinde rütbesi kurmay üsteğmenliğe yükseltilen Ali Şükrü Bey, 3 Eylül 1907'de Mesudiye Zırhlısı'nda seyir subay yardımcılığına atandı. Daha sonra da Bahriye Erkân-ı Harp Reisliği'nde görevlendirildi. 19 Temmuz 1909'da kurulan 'Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.² Aynı zamanda Donanma dergisinde yazılar yazdı.³ 27 Nisan 1911'de rütbesi yüzbaşılığa yükseltilen Ali Şükrü Bey, Sultanîye ve Orhaniye gemileri ile Yarhisar torpidosu ve Nevşehir gambotunda seyir subaylığı yaptı.⁴

Donanma Cemiyeti adına nakliye gemileri satın almak üzere 1911 yılında Avrupa'ya gönderildi ve Reşit Paşa, Mithat Paşa ve Giresun adlı gemileri satın almakla görevlendirildi.⁵ Türkiye'ye dönüşünde Deniz Müzesi'nde çalıştı ve burada görevli iken asker-

¹ Fahri Çoker, *Deniz Harp Okullarımız 1773*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 11-62.

² Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 11-12.

³ *Tevhid-i Efkar*, 31 Mart 1923.

⁴ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923*, C. 3, TBMM Vakfı Yay., Yayın No:4, Ankara 1995, s. 923.

⁵ *Vakit*, 31 Mart 1923.

likten istifa etti; fakat Balkan Savaşı sebebiyle istifası kabul edilmedi. Balkan Savaşı sona erdikten sonra, 13 Haziran 1914 tarihinde istifası kabul edildi. Mondros Mütarekesi'nden sonra 'Millî Kongre'nin kurucuları arasında yer alarak Millî Mücadele kadrolarına katıldı. Daha sonra Millî Mücadele'ye hizmet etmek için Karakol Cemiyeti ile birlikte Trabzon örgütlenmesinde yer aldı.⁶ Son Meclis-i Mebusan'a Trabzon mebusu olarak katılan Ali Şükrü Bey, İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya geçerek Büyük Millet Meclisine katıldı. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Meclis'te bulunduğu süre içerisinde birçok kanun teklifinde bulunmuştur. Bunlar arasında Men'i Müskirat Kanunu ve Millî Muhafız Müfrezesi Kanunu yasalaşmıştır. Dışişleri, İrşad, Anayasa, Millî Savunma, Millî Eğitim ve İç Tüzük Komisyonlarında görev yapmıştır. Meclis'te 37'si gizli oturumlarda olmak üzere 183 konuşma yapmış ve 6 adet soru önergesi vermiştir.⁷ Ali Şükrü Bey, Meclis'te hizmetlerinin ötesinde muhalif tavrıyla öne çıkmıştır. Büyük Millet Meclisi'nde siyasal iktidarı elinde tutan ve Birinci Grup olarak da bilinen Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı muhalefeti temsil eden İkinci Grubun en önemli önderlerinden birisi Ali Şükrü Bey olmuştur.

Ali Şükrü Bey'in önderlik ettiği İkinci Grup, zamanla muhalefeti sertleştirmiş ve bu sert muhalefet çoğu zaman Büyük Millet Meclisi'ni işlemez hale getirmiştir. İkinci Grubun muhalefet konuları, hakimiyet-i millîye prensibine uygunluk, Mustafa Kemal Paşa'nın anti demokratik tutumları, heyet-i vekilenin oluşturulması, Başkomutanlık Kanunu'nun uzatılması, İstiklal Mahkemeleri, saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası ve Lozan Konferansı gibi konularda hükümetin dış politikası idi. Dış politikadaki eleştirilerin, özellikle toprak tavizi konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Ali Şükrü Bey'e göre, toprak tavizi vermek Misak-ı Millî'ye ihanet anlamına gelmektedir. Fakat bunun ötesinde onun güttüğü amacın siyasi rejim sorununu yeniden gündeme getirmek olduğu da görülebilir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, barışı imzalarsa daha da güçlenecek, iktidarını sağlamlaştıracak ve belki de muhalefetin sonu gelecekti. Muhalefet, savaş halinin devamını da isteyemeyeceğine göre, tek yol Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını sarsmaktı. Nihayetinde Ali Şükrü Bey, muhalif tutumundan olsa gerek, 1923 yılı baharında, resmi kayıtlara göre Topal Osman; fakat gayri resmi kayıtlar ve bazı hatıralara göre de eski komitacı takımı

⁶ *İstikbal*, 31 Mart 1923.

⁷ Çoker, *Deniz Harp Okullarımız 1773*, s. 924.

tarafından öldürüldüğü iddia edilen bir siyasi cinayete kurban gitmiştir.

2. Ali Şükrü Bey Suikastı

Lozan müzakerelerinin kesintiye uğradığı günlerden 27 Mart 1923 Salı gecesi, Lozan'ın en ciddi muhalifi ve İkinci Grup önderi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, ortalıktan kayboldu. Ali Şükrü Bey'in ortalıktan kaybolması haberi Meclis'te ve kamuoyunda şok etkisi yarattı.⁸ Ali Şükrü Bey iki gün geçmesine rağmen hala bulunamamış ve nerede olduğuna dair herhangi bir ipucu da elde edilememiş olması üzerine 29 Mart 1923 günü Meclis olağanüstü toplandı. Meclis kürsüsündeki konuşmalar Ali Şükrü Bey'in siyasi bir saldırıya uğramış olabileceği yorumları üzerinde yoğunlaşmıştı. Kısaca "gaybubetin siyasi olduğu ve öldürülmüş olabileceği" şeklinde yorumlar yapılıyordu.⁹ Meclis kürsüsünden ilk sözü alan Hüseyin Avni Bey (Ulaş) oldukça ateşli bir konuşma yapmış ve Ali Şükrü Bey'in siyasi bir saldırıya maruz kalmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Hüseyin Avni Bey'in konuşması sonrasında Meclis'te sinirler gerilmiş ve çok sert tartışmalar yaşanmıştır.¹⁰ İkinci Grup üyeleri gerginliği sürekli tırmandırmakta, bu olayı eski komitacı devlet geleneğinin canlandırılması şeklinde değerlendirmekte ve daha önceki yıllarda işlenen siyasal cinayetlerle ilişkilendirmekteydiler.¹¹

Kamuoyunun olaya yaklaşımına gelince, 31 Mart 1923 gününe kadar Ali Şükrü Bey'in bulunamaması Meclis'te olduğu kadar kamuoyunda da endişe, gerginliğe yol açmış ve siyasal cinayete kurban gittiği kanısı ağır basmıştır. Kamuoyunun sesi olan yazılı basın organlarına göre, bu olay yakın zamanda işlenen suikastların ardından herkeste yine bir suikast endişesi yaratmış; herkes birbirine "Acaba bir siyasi cinayete mi kurban gitti?" diye sormuştur. Başka bir ifadeyle cinayeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazeteci cinayetlerine yani Cemiyet'in Hasan Fehmi, Ahmet Samim gibi muhalif gazetecileri öldürme geleneğine bağlamakta idiler. Hatta muhalif basın siyasal cinayet konusunda peşin hü-

⁸ Feridun Kandemir, *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul 1965, s. 106.

⁹ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 89.

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıratı*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s. 296.

¹¹ Kandemir, *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 107.

kümler bile vermiştir.¹² Trabzon'daki İstikbal gazetesi, Ali Şükrü siyasal bir cinayete kurban gittiyse bunun intikamının kesinlikle alınacağından bahsetmektedir.¹³

Gaybubet ile ilgili tahkikat devam ederken dönemin gazetecilerinden Enver Behnan Şapolyo, olay günü Ali Şükrü Bey'i gördüğünü söyleyerek polise ifade vermiş ve bu ifade üzerine şüpheler Topal Osman Ağa ve emrindeki adamı Mustafa Kaptan üzerinde yoğunlaşmıştır. Topal Osman Ağa ve adamı Mustafa Kaptan ifadelerine başvurulmak üzere tutuklanmak istenmiş; fakat sadece Mustafa Kaptan tutuklanmış; Osman Ağa'ya ulaşılamamıştır. Daha sonraki tahkikatta da Topal Osman Ağa'ya hiçbir yerde rastlanılamamıştır. Mustafa Kaptan yapılan sorgulamasında, Salı günü akşamı Ali Şükrü Bey ile birlikte yürüdüklerini ve Osman Ağa'nın evine gittiklerini, fakat Osman Ağa'yı evde bulamayınca oradan ayrıldıklarını ve bir daha kendisini görmediğini söylemiştir.¹⁴

Soruşturma sonucunda elde edilen bütün deliller üzerine Topal Osman Ağa baş şüpheli olmuştur. Üstelik tahkikatı yürüten Jandarma Teğmen Kemal Bey, Ali Şükrü Bey'in cesedine, uzun araştırmalardan sonra Topal Osman'ın evinin 500 metre yakınında, Gökdere mevkiinde tesadüfen ulaşınca katilin Topal Osman Ağa olduğuna karar verilmiştir.¹⁵

İstikbal gazetesinin iddiasına göre, cinayet şöyle gerçekleşmişti: Mustafa Kaptan, Ali Şükrü Bey'i kahvehaneden dışarı çağırılmış ve kendisine Topal Osman Ağa'nın çok hasta olduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey ile birlikte Topal Osman Ağa'nın evine gitmişler ve ikram edilen kahveyi içerken arkadan gelen iki kişi ellerindeki iplerle onu boğmuşlardır.¹⁶

Cinayeti Topal Osman Ağa'nın işlediği kesinleşince Mustafa Kemal Paşa Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Bey'e (Tekçe) Topal Osman Ağa'yı ölü ya da diri ele geçirmesi için kesin emir vermiştir.¹⁷ İsmail Hakkı Bey yaptığı araştırma sonucunda, Topal Osman Ağa'nın Ayrancı Bağları'nda Papazın Köşkü denen bir yer-

¹² Sadi Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, İstanbul Kitabevi, Yayın No:21, İstanbul 1962, s.203.

¹³ *İstikbal*, 1 Nisan 1923.

¹⁴ *İstikbal*, 8 Nisan 1923.

¹⁵ *İstikbal*, 8 Nisan 1923.

¹⁶ *İstikbal*, 14 Nisan 1923.

¹⁷ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 92.

de, yanında yüz kadar adamıyla teslim olmaya niyetli olmadığını ve savunma tedbirleri aldığını tespit etmiştir. İsmail Hakkı Bey, 1/2 Nisan 1923 gecesi gerekli tedbirleri aldıktan sonra Topal Osman Ağa'ya teslim olması çağrısında bulunmuş; fakat cevap alamayınca askerlerine ateş emri vermiştir. Yarım saat süren bir çarpışmadan sonra 12 adamı ölen ve kendi de yaralanan Topal Osman Ağa, hastaneye sevk edilirken yolda ölmüştür.¹⁸ Teslim alınanlar da bir süre tutuklu kaldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle terhis edilerek Giresun'a gönderilmişlerdir.¹⁹ Bu arada Topal Osman Ağa'nın öldürülmüş olması muhalifleri tatmin etmemiş olacak ki, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ve arkadaşlarının önerisi ile Topal Osman Ağa'nın cesedi ibret-i alem için gömüldüğü yerden çıkartılıp Meclis kapısında asılarak teşhirine karar verilmiştir.²⁰ Ali Şükrü Bey'in cenazesi Trabzon'a getirilmiş ve yaklaşık olarak yirmi bin kişinin katıldığı bir cenaze töreni düzenlenmiştir.²¹

3. Türk-İngiliz İlişkilerine Dönemsel Bir Bakış

Türk-İngiliz ilişkilerine genel bir bakış atmak gerekirse, ilk zamanlar olabildiğince İngiliz yanlısı bir tutumla işe koyulan İttihatçılar, zamanla İngiltere'ye yönelik politikalarını değiştirmişler, açıkçası İngiltere'ye mesafeli yaklaşmaya başlamışlar, özellikle de 31 Mart Vakıası sonrası gerek iç politikada gerekse dış politikada, İngiltere'nin destek vermemesi ve daha da engelleyici bir politika izlemesi yüzünden zamanla Almanya'ya yönelmişlerdir. İttihatçıların başlangıçta İngiltere yanlısı bir tavır ve düşünce içinde oldukları, İngiltere'nin Hürriyetin ilanından sonra Rusya ile gerçekleştirmiş olduğu yakınlaşmadan dolayı İttihatçılara mesafeli davranması önemli etkenlerden birisidir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal iktidara sahip olmasıyla birlikte İngiltere'nin iç siyasette etkenliğini kaybetmesi, İngilizci bürokratların dışlanması İngiltere'yi Cemiyete karşı böyle bir tutuma itmiş olabilir. Böylece, Osmanlı'daki yeni rejimi desteklemeyen İngiltere, rejim karşıtı eylemlerin planlayıcısı ve destekleyicisi olarak görülmüştür.

¹⁸ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 93.

¹⁹ İsmail Hakkı Tekçe, *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor*, *Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, haz. Hasan Pulur, Kaynak Yay., No: 336, İstanbul 2000, s. 38.

²⁰ *TBMM, GCZ*, 28/308.

²¹ *İstikbal*, 11 Nisan 1923.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Almancı dış politikası, Almanya yanlısı bürokratların etkinliğinin artması sonrası I. Dünya Savaşı'na Almanya ile ittifaka sebep olmuş, savaşta İngiltere ile karşı cephelerde yer alınmış ve Milli Mücadele dönemine kadar İngiltere ile ilişkiler kopmuştur. Milli Mücadele sonrasında barış görüşmelerinde ilişkiler yoğun bir şekilde tekrar başlamış ve tekrar dış politikada en büyük rakip İngiltere olmuştur. Lozan Konferansı esnasında Türk delegasyonun en fazla mücadele ettiği ülke yine İngiltere'dir.

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Konferans genellikle Türk- İngiliz delegasyonun çekişmesine sahne olmuştur. Hatta bir ara ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve 4 Şubat 1923'te barış görüşmeleri kesintiye uğramıştır. 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan Konferansı yeniden başlamış ve ikinci döneminde de meydana gelen çetin mücadeleler sonrasında Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Konferansın kesintiye uğradığı dönemde Türkiye'nin iç politikadaki en önemli sorunu Ali Şükrü Bey'in kaybolması ve sonrasında siyasal suikasta kurban gitmesi meselesidir. Çalışmanın bu kısmında Ali Şükrü Cınayeti'nin İngiliz basınına yansımalarına ve Türkiye'nin dış politikasına etkilerine değinilecektir.

4. Ali Şükrü Bey Suikastının İngiliz Basınına Yansımaları

İngiliz basınına Ali Şükrü suikastına karşı ilk reaksiyonlarına bakıldığında, İngiliz kamuoyunun cinayet ile yakından ilgilendiğini ve Türkiye ile aynı günde haberin paylaşıldığı görülmektedir. Ali Şükrü Bey'in kayboluşunun Türk basınında duyurulduğu 31 Mart 1923 tarihinden itibaren haberler gününbirlik İngiliz basınına da düşmektedir. Haberler daha çok Reuters, Daily Telegraph'ın İstanbul muhabiri ve diğer gazetelerin İstanbul muhabirlerinden kaynaklanmaktadır. Üstelik İngiliz gazetelerinin haberleri birbirlerinden aktardığını ve neredeyse birebir aynı başlıkları kullandığı görülmektedir. Çalışmada incelenen gazeteler The Freeman's Journal, The Leeds Mercury, Yorkshire Post, Derby Daily Telegraph, Hartlepool Northern Daily Mail, The Midland Daily Telegraph, Sheffield Daily Telegraph, The Citizen, The Evening News, Lincolns Echo, The Scotsman, Aberdeen Press and Journal, The Western Morning News and Mercury, Western Daily Press, Pall Mall Gazette, The Londonderry Sentinel, The Northern Whig and Belfast Post, The Daily Herald'tan oluşmaktadır. Çalışmanın

bu bölümünde 18 gazetenin taranmasından oluşan İngiliz basınında Ali Şükrü Bey suikastı, gaybubetten katilin yakalanması sürecine kadar adım adım takip edilmiş ve suikastla ilgili olduğu düşünülen diğer Türkiye haberleri de incelenmiştir.

4. 1. İngiliz Basınında Ali Şükrü Bey'in Gaybubeti

Lozan Konferansı kesintiye uğradıktan bir buçuk ay sonra, 27 Mart 1923 günü gecesi Ali Şükrü Beyin kaybolduğu haberi İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e ihbar edilmiş, 29 Mart 1923 günü de Meclis gündemine getirilmiştir. Bu tarihten sonra Ali Şükrü Bey'in gaybubeti kamuoyunun gündemini meşgul etmiştir. Ali Şükrü Bey'in üç gündür kayıp olması, ortalıkta görünmemesi kamuoyunda derin etkiler bırakmış ve germiştir. Kamuoyunda gaybubet olayı yakın zamanda işlenen Mustafa Suphi, Yahya Kahya gibi siyasi suikastların ardından yine bir suikast beklentisi yaratmıştır. Kamuoyunda komitacılık söylentileri dillendirilmeye başlanmıştı. Bu arada muhalif basın hükümete sert eleştiriler yöneltmeye başlamıştı. Trabzon'daki İstikbal gazetesi "*Trabzon'u katillerden intikam almayacak kadar hissiz mi zannettiler?*" diyerek hükümeti tehdit ediyordu.²² Gazete daha sonraki haberlerinde de Ankara hükümetine karşı saldırılarını devam ettirmiştir.²³

Ali Şükrü Beyin gaybubeti Türk basını ile aynı gün İngiliz basınına da yansımıştır. Öncelikle belirtilmelidir ki, İngiliz basını muhalif Türk basını kadar peşin hükümler vermese de gaybubete siyasi cinayet şüphesi üzerinden yaklaşmıştır. Gaybubetin adı, basit bir suç olmadığı ve Ali Şükrü Beyin siyasi bir cinayete kurban gitmiş olabileceği şüpheleri üzerinde durulmaktadır. Olayın siyasi bir suç olması şüphelerinin yanında gazete haberlerin de gördüğümüz diğer temel vurgular Ali Şükrü Beyin muhalefetin lideri olması ve gazeteci yönüdür.²⁴

The Northern Whig and Belfast Post, "Politik Bir Suç mu? Türk Muhalefetinin Lideri Ankara'da Ortadan Kayboldu!" başlığı ile duyurduğu haberde Ali Şükrü Bey'in Trabzon milletvekili ve muhalefetin önde gelen önderlerinden biri olduğunu, 2 gün önce Ankara'da ikamet ettiği evden kaybolduğunu duyurmuştur. Haberi "politik bir suça (cinayete) kurban gittiğinden şüphe edilmekte-

²² *İstikbal*, 1 Nisan 1923.

²³ *İstikbal*, 3 Nisan 1923.

²⁴ *Pall Mall Gazette*, 31.3.1923, 5; *The Northern Whig and Belfast Post*, 31.3.1923, 10; *The Scotsman*, 31.03.1923, 9.

dir” şeklinde sonlandırmıştır.²⁵ The Scotsman da aynı tarihte duyurduğu haberde Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Beyin siyasi bir cinayete kurban gitmiş olabileceğini okuyucularına duyurmaktadır. Haberin devamında Başbakan Rauf Bey'in tarafsız bir inceleme yapıldığından ve suçluların kesinlikle cezalandırılacağına dair taahhütte bulunduğu bahsedilmektedir.²⁶

Olayın ilk gününden itibaren sıkıca takip eden gazetelerden biri olan Pall Mall Gazette ise diğer basın organlarının aksine gaybubete şüpheyle değil de daha kesin bir kanaatle yaklaşmakta; aynen muhalif Türk basını gibi peşin hükümler vermektedir. Gazete, olayın tamamen siyasi olduğunu ve Ali Şükrü Bey'in suikasta kurban gitmiş olmasının yüksek ihtimal dahilinde olduğunu, kamuoyunda bu yönde güçlü bir kanaat olduğunu duyurduktan sonra olayın Büyük Millet Meclisi'ne yansımalarına değinmiş ve meclis görüşmelerini de “Hükümet Şiddetli Saldırı Altında” başlığıyla duyurmuştur.²⁷

31 Mart 1923 tarihinden sonra suikasta ilgi gösteren basın organlarının kanaati daha kesindir ve kesinlikle siyasal suikast olarak haberi yansıtmaktadırlar. Bu gazetelerin haberlerinde dikkat çekici bir diğer nokta ise Ali Şükrü Beyin siyasi kimliğinden çok gazeteci yönüne dikkat çekmeleridir. Mesela Western Daily Press “Milletvekilinin Kaybolması” başlığı ile duyurduğu haberde, Ali Şükrü Beyin gaybubetini siyasal bir suikast olarak değerlendiren onun gazeteci yönüne vurgu yapmaktadır:

*Trabzon mebusu, Tan Gazetesi editörü ve II. Grubun liderlerinden Ali Şükrü Beyin her gün uğradığı mekanlardan birinden kaybolması bazı çevreler tarafından siyasal bir suikast olarak nitelendirilmektedir.*²⁸

The Freemans Journal de aynı vurgu üzerinden haber yapmıştır. Gazete olayı duyururken Ali Şükrü Bey'in siyasal kimliğini göz ardı ederek gazeteci yönüne dikkat çekmekte ve “*Tan'ın editörünün bazı çevreler tarafından siyasal suikasta kurban gittiği iddia ediliyor*” demektedir.²⁹

²⁵ *The Northern Whig and Belfast Post*, 31.3.1923, 10.

²⁶ *The Scotsman*, 31.03.1923, 9.

²⁷ *Pall Mall Gazette*, 31.3.1923, 5.

²⁸ *Western Daily Press*, 2.4.1923, 10.

²⁹ *The Freeman's Journal*, 2.4.1923.

4. 2. Gaybubet Hakkında Meclis Görüşmeleri

Ali Şükrü Bey'in ortalıktan kaybolduğu haberi kamuoyunda olduğu gibi Mecliste de çok etkisi yaratmış ve Meclisin havasını germiştir. Ali Şükrü Bey'in iki gün geçmesine rağmen hala bulunamamış olması ve gaybubetle ilgili herhangi bir ipucunun da elde edilememiş olması Meclisteki olumsuz havanın temel sebepleri idi. Meclis kürsüsündeki konuşmalarda Ali Şükrü Bey'in siyasi bir saldırıya uğramış olabileceği değerlendirmeleri yapılmış ve hükümet açık saldırıların hedefi haline gelmişti. 29 Mart 1923 günü Meclis kürsüsünden ilk konuşmayı yapan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey (Ulaş) Ali Şükrü Bey'in siyasi bir saldırıya maruz kalmış olabileceğini söyleyerek, karşıt kesimleri tehdit etmiştir.³⁰ Hüseyin Avni Bey'in konuşması ile Meclisin zaten gergin olan havası biraz daha gerilmiş ve adeta bir barut fıçısı halini almıştı.³¹ Mecliste müzakereler devam ederken İkinci Grubu sakinleştirmek için kürsüye İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey çıktı. Rauf Bey, olayın en kısa sürede çözüleceğini, devletin bütün güçlerinin seferber edildiğini söyleyerek Meclisi yatıştırmaya çalışmıştır. Hatta hükümet, gaybubet olayının gizli oturumda tartışılmasını teklif etmiş, fakat bu teklif çoğunluk tarafından reddedilmiştir.³² İlginçtir ki bu haber Türk basını tarafından haber yapılmazken İngiliz basını tarafından kamuoyuna duyurulmuştur:

*Dün muhalifler tarafından olay meclis gündemine getirildi ve bu sorun üzerinden hükümete saldırdılar. Bunun üzerine hükümet be sorunun gizli oturumda tartışılmasını teklif etti; fakat teklif reddedildi.*³³

Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan milletvekillerinin bir çoğu İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'i hedef almış; onu klişe laflar söylemekle itham etmişler ve gaybubetin cinayetle neticeleneceğini söyleyerek bu olayı İttihatçıların komitacı eylemleriyle ilişkilendirmişlerdir.³⁴ Muhalifler iddialarını ve tepkilerini ortaya koyduktan sonra İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, gerekli açıklamanın Adliye Vekili Rıfat Bey (Çalık) tarafından yapılacağını söyleyerek kendisini tartışma ortamının içinden çı-

³⁰ TBMM, CZ, C: 28, s.227.

³¹ Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıratı*, s. 296.

³² TBMM, CZ, C: 28, s.229-230.

³³ *The Freeman's Journal*, 2.4.1923, 5.

³⁴ TBMM, CZ, C: 28, s.230-231; Kandemir, *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s.107.

karmaya çalışsa da muhalefeti sakinleştirememiştir. Bunun üzerine Meclis Başkanı Ali Fuat Paşa, tartışmalar daha fazla büyümeden celseyi kapatmıştır.³⁵

Meclisteki görüşmelerinin İngiliz basınına yansımalarına gelince, İngiliz basını öncelikli olarak olayın siyasi yönünün olup olmadığı konusunda hükümeti hızlı davranmaya, üzerine düşen görevi tam olarak yerine getirmeye davet etmektedir.³⁶ Ayrıca muhalefetin sert saldırılarına dikkat çekilmekte ve bu saldırılarda daha çok Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in Meclis kürsüsünden sarf ettiği sözlere, hükümet adına Rauf Beyin cevaplarına ve hükümete yönelik komitacılık suçlamalarına dikkat çekilmektedir.³⁷

Meclis müzakerelerini aynı gün sütunlarına taşıyan Pall Mall Gazette, "Hükümet Şiddetli Saldırı Altında" başlığıyla duyurduğu haberde öncelikli olarak hükümet hakkında muhalefetin verdiği soru önergesini gensoru olarak duyurmakta ve bunu hükümete saldırı şeklinde yorumlamaktadır:

*Trabzon milletvekili ve muhalefet mensubu Ali Şükrü Bey'in kayboluşu üzerine verilen gensoruda, Ali Şükrü Bey'in siyasi bir suikasta uğradığı iddia edilerek hükümet muhalefet üyeleri tarafından şiddetli saldırı altındadır.*³⁸

Ayrıca gazete, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in yaptığı sert konuşmayı da "Muhalefet üyesi bir Erzurum milletvekili dedi ki: "kendilerini yasamanın üzerinde konumlandırın ve bizim yerimize geçmeyi arzu eden belirli insanlar var" şeklinde duyurmakta ve konuşmanın hedefindeki şahsın da İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey olduğuna işaret etmektedir. Haberin devamında Rauf Bey'in de aynı sertlikte Hüseyin Avni Bey'e cevap verdiğini ve bazı ağır sözlerini geri aldırtdığını yazmaktadır. Ayrıca Rauf Bey'in, kayıp milletvekilini bulmak için hükümetin atılması gereken her türlü adımı attığını, olayı aydınlatmak için çalıştığını, siyasi bir suikasta uğrayıp uğramadığının ortaya çıkarılacağını ve suçluların cezalandırılacağını söylediğini de eklemektedir. Bunun yanında Türk basınında rastlanmayan Rauf Bey'in, 'olay aydınlatılmazsa hükümetin istifa edeceği' şeklindeki ifadesine de yer verilmektedir:

³⁵ TBMM, CZ, C: 28, s.233.

³⁶ *The Northern Whig and Belfast Post*, 31.3.1923, 10.

³⁷ *The Scotsman*, 2.4.1923, 5.

³⁸ *Pall Mall Gazette*, 31.3.1923, 5.

*Eğer olayın siyasal yönü olduğu kanıtlanır ve suçluları ortaya çıkarmakta başarılı olunamazsa hükümet istifa edecektir.*³⁹

Pall Mall Gazette, Meclis görüşmelerinden üç gün sonraki sayısında yaptığı haberde de muhalefetin hükümete yönelik komitacılık suçlamalarına yer vermiştir:

*Ali Şükrü Bey'in arkadaşları, hükümeti iki yüzlü davranmakla ve siyasi rekabette rakiplerini öldürmeye varan eski teknikleri kullanmakla suçladı.*⁴⁰

Sheffield Daily Telegraph “Kayıp Milletvekili ve Türk Parlamentosu” başlığıyla duyurduğu Meclis müzakerelerinin ileriye dönük etkilerine değinirken bu olayın muhalefet partilerinin doğuşuna sebep olacağı yorumunu yapmaktadır. Haberin devamında bu olayın Türkiye'nin çıkarları için talihsizlik olduğuna, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ve devlet kadroları üzerindeki kontrolüne zarar vereceğine de dikkat çekmektedir.⁴¹ Bu arada Aberdeen Press and Journal, The Leeds Mercury ve The Freeman's Journal gazeteleri Meclis görüşmeleri esnasında muhalefetten suçluların halka açık bir mahkemede yargılanması talebi geldiğini “muhalefet halk mahkemesi istedi” şeklinde duyurmuştur.⁴²

4. 3. Tahkikat Sürecinin İngiliz Basınına Yansımaları

Ali Şükrü Bey cinayetiyle ilgili yürütülen tahkikat sürecinde sürpriz bir tanık ortaya çıkmıştır. Bu tanık gazeteci Enver Behnan Şapolyo idi. Şapolyo, verdiği ifadede Ali Şükrü Bey'i kaybolduğu gün Topal Osman Ağa'nın adamlarından Mustafa Kaptan'la gördüğünü söyledi⁴³. Şapolyo'nun ifadesi üzerine şüpheler Topal Osman Ağa üzerinde toplanmıştı. Topal Osman Ağa ve adamı Mustafa Kaptan tutuklanmak istendiye de Topal Osman ortadan kaybolduğu için en sadık adamı Mustafa Kaptan tutuklandı⁴⁴. Mustafa Kaptan yapılan sorgulamasında, Salı günü akşamı Ali Şükrü Bey ile birlikte yürüdüklerini ve Osman Ağa'nın evine gittiklerini, fakat Osman Ağa'yı evde bulamayınca oradan ayrıldıklarını ve bir daha kendisini görmediğini söylemiştir. Bu arada Topal Osman

³⁹ Pall Mall Gazette, 31.3.1923, 5.

⁴⁰ Pall Mall Gazette, 3.4.1923, 2.

⁴¹ Sheffield Daily Telegraph, 2.4.1923, 7.

⁴² Aberdeen Press and Journal, 3.4.1923, 5; The Leeds Mercury, 3.4.1923, 4; The Freeman's Journal, 3.4.1923, 5.

⁴³ Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara 1969, s. 203-204.

⁴⁴ The Leeds Mercury, 3.4.1923, 5.

evinde yapılan incelemede de kırık sandalyeler dikkati çekmişti. Çevre evlerde yapılan soruşturmalarda o gece Topal Osman Ağa'nın evinde garip olaylar olduğu tahkikat heyetine iletildi. Soruşturmayı yürüten Jandarma Teğmen Kemal Bey, Ali Şükrü Bey'in cesedine, uzun araştırmalardan sonra Topal Osman'ın evinin 500 metre yakınında, Gökdere mevkiinde tesadüfen ulaşmıştır. Ceset daha sonra Mehye Köyüne götürülmüştür. Cesetten anlaşıldığına göre ayakları ip ile bağlanmış ve kafasına sert bir cisimle vurulmuştu. Ayrıca cesedin elinde sandalye hasırları ve boğazında iki adet ip vardı⁴⁵.

Tahkikat sürecinin İngiliz basınına yansımalarına bakıldığında, olayın adi bir suç olmadığı, kesinlikle siyasi bir cinayet olduğundan, kamuoyunun her geçen gün biraz daha gerildiğinden, cesedin bulunmasından ve cesedin bulunduğu yer ile Topal Osman Ağanın evinin yakınlığından, Topal Osman Ağa'nın kaçmasından, adamı Mustafa Kaptan'ın tutuklanmasından ve verdiği ifadede bahsedilmektedir⁴⁶.

İngiliz basını olayın artık adi bir cürüm olmasının ötesinde siyasi bir cinayet olduğundan şüphe kalmadığını, bu durumun Anadolu'da sinirleri gerdiğini ve hükümete karşı büyük bir öfke olduğunu söylemektedir. Gazeteler özellikle olayın siyasi cinayet olmasının öfkeyi tetiklediğine dikkat çekmektedir⁴⁷. Olayın kesin olarak siyasi bir suç olduğunu ve kamuoyunun durumunu anlatan en çarpıcı haber Aberdeen Press and Journal'dan gelmiştir. Gazete "Siyasi Cinayet" başlığı ile duyurduğu haberde siyasi cürüm konusunda kesin hükmünü ortaya koymuştur. Kamuoyunun durumuna gelince gazete "Ali Şükrü cinayeti, kamuoyunu derinden etkiledi ve kamuoyunun karışmasına neden oldu. Bu cinayetin hükümetin faaliyetlerini derinden etkiledi" sözleriyle duyurmuştur.⁴⁸ Kamuoyunun ve siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginliğine dikkat çeken gazete ertesi günkü sayısında da "Ankara'da kan davası" başlığını kullanmıştır.⁴⁹ The Londonderry Sentinel ise "Türkiye'de Cinayet, Cinayet Siyasi Krize Sebep Oldu" başlığı ile kamuoyunun durumuna dikkat çekmiştir.⁵⁰

⁴⁵ *İstikbal*, 8 Nisan 1923.

⁴⁶ *Yorkshire Post*, 3.4.1923, 7; *Sheffield Daily Telegraph*, 2.4.1923, 7; *The Leeds Mercury*, 3.4.1923, 9.

⁴⁷ *The Derry Journal*, 4.4.1923, 6; *Aberdeen Press and Journal*, 3.4.1923, 5.

⁴⁸ *Aberdeen Press and Journal*, 3.4.1923, 4.

⁴⁹ *Aberdeen Press and Journal*, 4.4.1923, 7.

⁵⁰ *The Londonderry Sentinel*, 5.4.1923, 6.

İngiliz basınında 3 Nisan 1923 tarihinde verilen tahkikat sürecinde cesedin konumunun Topal Osman Ağa'nın evine göre belirlendiği, görülmektedir. Cesedin konumu The Scotsman tarafından "Şükrü'nün cesedi Çankaya dolaylarında Osman Ağa'nın herkesçe bilinen evine pek de uzakta olmayan ormanlık bir alanda bulundu"⁵¹ diye tarif edilmektedir. Aynı şekilde Aberdeen Press and Journal de "Ali Şükrü'nün cesedi Osman Ağa'nın Çankaya'daki o herkesin bildiği ahşap evine çok da uzak olmayan bir mekanda gömülü olarak bulundu"⁵² sözleriyle cesedin bulunduğu konumu tarif etmektedir.

İngiliz gazetelerinde çıkan tahkikat haberlerinde dikkat çeken noktalardan birisi de cinayetin faili olduğu iddia edilen Topal Osman Ağa'nın tanıtılış şeklidir. Topal Osman için gerilla savaşçısı, çete lideri vurgusunun yanında Pontuslu Rumlara karşı yürüttüğü faaliyetlerine dikkat çekilmektedir. Topal Osman Ağa "Pontuslu Yunanlıların imhasında önemli görevler üstlenmişti; onların imhasından sorumludur" sözleriyle suç dosyası kabarık birisi olarak tanıtılmaktadır.⁵³ Başka bir ifadeyle Ermeni soykırımından dolayı sorumlu İttihatçılarla aynı kefeye koyulmaya çalışılmaktadır. Bu durum İngiliz kamuoyu önünde Topal Osman'ın soykırım suçlusunu gösterilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Soruşturma süreci hakkında İngiliz basını Mustafa Kaptan'ın sorgulanması üzerinde yoğunlaşmış ve Türk basının aksine Mustafa Kaptan'ın yapılan sorgulamada cinayeti tek başına işlediği itirafına yer vermiştir. Ancak, Mustafa Kaptan'ın itirafına rağmen bunun Meclis ve kamuoyu tarafından inandırıcı bulunmadığından ve Topal Osman'ın üzerindeki şüpheleri dağıtamadığından bahsedilmektedir. Pall Mall Gazette, "Çete elemanının savunmasından alınmıştır" alt başlığı ile duyurduğu soruşturma sürecinde Mustafa Kaptan'ın itirafı ile kamuoyu rahatladı dese de Topal Osman'ın katil olduğuna dair hükümetin güçlü ip uçlarının olduğundan bahsetmektedir:

Chicago Tribün'den gelen mesajda, Mustafa Kaptan'ın hükümete muhalif milletvekili ve gazete editörü olan Ali Şükrü Bey'i öldürdüğünü itiraf ettiği haber verilmektedir. Mustafa Kaptan, Giresunlu ünlü çete liderlerinden Osman Ağa'nın adamlarından birisidir. Mustafa'nın itirafı ile tüm ülkeyi kasvetlendiren ve siya-

⁵¹ *The Scotsman*, 3.4.1923, 5.

⁵² *Aberdeen Press and Journal*, 3.4.1923, 4.

⁵³ *The Scotsman*, 3.4.1923, 5; *Aberdeen Press and Journal*, 3.4.1923, 4.

si çevrelerde panik yaratan olayın sırrı aydınlanmış oldu. Mustafa, Ali Şükrü'yü tek başına öldürdüğünü açıkladı. Ancak, hükümetin önde gelen destekçilerinden olan ve Pontus Devrimci Cemiyeti'ni dağıtan Osman Ağa'nın suçu işlediğine dair önemli ip uçlarının ele geçirildiği açıklandı. Bunun üzerine Osman Ağa dağa kaçmış, hükümet ardından ağır silahlı kuvvetler yollamıştır.⁵⁴

Aynı şekilde The Londonderry Sentinel de Mustafa Kaptan'ın savunmasında cinayeti kabul ettiğini, tek başına işlediğini itiraf ettiğini; fakat Topal Osman Ağa'nın da olayın içinde olduğuna dair güçlü ip uçları elde edildiğinden bahsetmektedir:

... Osman Ağa'nın emir subayı ünlü bir eşkıya lideri olan Mustafa Kaptan Ali Şükrü Bey'i öldürdüğünü itiraf etti. Ağa dağlara kaçtı; fakat hükümet ardında ağır bir silahlı birlik gönderiyor.

Mustafa'nın itirafı, ilk başlarda panikle ortaya atılan siyasi suikast iddialarına yönelik şüpheleri ortadan kaldırdı. Bu arada maktulün arkadaşları doğal olarak hükümeti, iki yüzlülükle ve eski dönemin siyasi rakiplere/ karşı kullandığı eski yöntemleri canlandırmakla suçladı. Mustafa Ali Şükrü'yü tek başına öldürdüğünü açıkladı; fakat hükümet kendi destekçilerinden de olan Osman Ağa'nın olaya karıştığına dair ipuçlarını ortaya çıkardı.⁵⁵

4. 4. Tahkikatın Son Aşaması ve İngiliz Basını

Elde edilen deliller sonucunda Topal Osman Ağa'nın Ali Şükrü Bey'i öldürdüğü kanaatine varılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Bey'e (Tekçe) Topal Osman Ağa'yı ölü ya da diri ele geçirmesi için kesin emir verdi⁵⁶. İsmail Hakkı Bey yaptığı araştırma sonucunda Topal Osman Ağa'nın Ayrancı Bağları'nda Papazın Köşkü denen bir yerde, yanında yüz kadar adamıyla teslim olmamaya niyetli olduğunu ve savunma tedbirleri aldığını tespit etti. 1/2 Nisan 1923 gecesi İsmail Hakkı Bey, gerekli tedbirleri aldıktan sonra Topal Osman Ağa'ya teslim olması çağrısında bulundu; fakat cevap alamayınca askerlerine ateş emri verdi. Yarım saat süren bir çarpışmadan sonra 12 adamı ölen ve kendi de yaralanan Topal Osman Ağa, bir rivayete göre hastaneye sevk edilirken yolda öldü⁵⁷; başka bir rivayete göre de İsmail Hakkı Bey tarafından başı kesilerek öldü-

⁵⁴ *Pall Mall Gazette*, 3.4.1923, 2.

⁵⁵ *The Londonderry Sentinel*, 5.4.1923, 6.

⁵⁶ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 92.

⁵⁷ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 93.

rüldü. Teslim alınanlar da bir süre tutuklu kaldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle terhis edilerek Giresun'a gönderildiler⁵⁸.

Topal Osman Ağa'nın güvenlik kuvvetleriyle girdiği çatışmada öldürülmesi 3 Nisan'dan itibaren İngiliz basınına düşmüştür. Hemen hemen bütün gazetelerde çarpışma ve sonrasında Topal Osman Ağa'nın öldürüldüğü haberi yer almaktadır⁵⁹. Öncelikle belirtmeliyim ki haber gazetelere Reuters ajansı tarafından aktarılmıştır.⁶⁰ Gazetelerin olayla ilgili kullandıkları manşetlerden bazıları şunlardır: "Ankara'da Milletvekilinin Katili Olduğu İddia Edilen Kişi Öldürüldü"⁶¹; "Ali Şükrü'nün Katili Öldürüldü"⁶²; "Topal Osman Jandarma ile Girdiği Çatışmada Öldürüldü"⁶³; "Türk Katil Öldürüldü"⁶⁴; "Muhalefet Liderinin Katili Polis Tarafından Öldürüldü"⁶⁵; "Sonunda Çarpışma Oldu"⁶⁶.

Haberlerde olayın ayrıntılarına da yer verilmiştir: Olay yeri, yaralı-ölü durumu ve son olarak ta Topal Osman Ağa'nın nasıl ele geçirildiği. Haberlerde dikkat çeken nokta çatışmada Topal Osman Ağa'nın cesaretine ve ölüm şekline yani 'kendiliğinden öldüğü'ne vurgu yapılmasıdır.⁶⁷ Örneğin, "Ölümüne Dövüş" başlığı ile haberi duyuran The Midland Daily Telegraph, çarpışma sürecinde Topal Osman Ağa'nın cesurca ölüme gittiğini ve kendiliğinden öldüğünü okuyucularıyla paylaşmaktadır:

Ankara Meclisi'nde Trabzon Milletvekili Ali Şükrü beyin katili olmakla suçlanan ve birkaç gün önce gizlice ortadan kaybolan Topal Osman, jandarma ile girdiği çatışma sonucunda öldürüldü.

Topal Osman cesurca ölüme gitti. Sığındığı evde çok güçlü bir jandarma kuvveti tarafından muhasara altına alındı. Jandarmanın sert müdahalesi sonrasında 10 adamı öldü ya da yaralandı

⁵⁸ Tekçe, *Muhafızın Atatürk'ü Anlatıyor...*, s. 38.

⁵⁹ *The Evening News*, 3.4.1923, 5; *The Midland Daily Telegraph*, 3.4.1923, 5.

⁶⁰ *Derby Daily Telegraph*, 4.4.1923, 3.

⁶¹ *The Citizen*, 3.4.1923, 4.

⁶² *The Yorkshire Post*, 4.4.1923, 7.

⁶³ *Derby Daily Telegraph*, 4.4.1923, 3.

⁶⁴ *The Scotsman*, 4.4.1923, 9.

⁶⁵ *Sheffield Daily Telegraph*, 4.4.1923, 5.

⁶⁶ *The Freeman's Journal*, 4.4.1923, 5.

⁶⁷ Çarpışmada Topal Osman Ağa'nın cesaretine ve kendiliğinden öldüğüne vurgu yapan basın organlarından bazıları şunlardır: *The Citizen*, 3.4.1923, 4) ; *The Evening News*, 3.4.1923, 5; *The Yorkshire Post*, 4.4.1923, 7; *Lincolns Echo*, 3.4.1923, 5; *Hartlepool Northern Daily Mail*, 3.4.1923, 2;

ve Osman da yaralı olarak yakalandıktan sonra kendiliğinden öldü. Cesedi Meclis önünde sergilendi.⁶⁸

4. 5. Çatışma Sonrası Meclis Gündemi

2 Nisan 1922 Pazartesi günü Rauf Bey, Meclis kürsüsüne gelerek Ali Şükrü Bey'in feci bir cinayete kurban gittiğini ve olayın faili Topal Osman Ağa'nın da gereken cezaya çarptırıldığını yani öldürüldüğünü Meclis kürsüsünden duyurdu⁶⁹. Topal Osman Ağa'nın öldürüldüğüne inanmayan bazı muhalif mebuslar bizzat olay yerine gidip cesedi gördükten sonra Topal Osman Ağa'nın öldüğüne inanmışlardır⁷⁰. Bu arada Topal Osman Ağa'nın öldürülmüş olması muhalifleri tatmin etmemiş olacak ki, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ve arkadaşlarının önerisi ile Topal Osman Ağa'nın cesedi ibret-i alem için mezarından çıkartılıp Meclis kapısı önünde asılarak teşhirine karar verilmiştir.⁷¹

Topal Osman Ağa'nın cesedi Meclis önünde sergilendikten sonra Rauf Bey'in Meclis kürsüsünden yaptığı açıklama İngiliz basınında geniş yer bulmuştur. İngiliz basını Rauf Bey'in Mecliste suçun oluşum şartları ile ilgili yaptığı açıklamada, vakıanın siyasi bir sebepten değil tamamen kişisel anlaşmazlıktan kaynaklanan bir olay olduğuna yönelik beyanatlarıdır⁷². İngiliz basını Rauf Bey'in açıklamalarının Meclisi tatmin etmediğini yazmaktadır:

*...Başbakanın "cinayet siyasi farklılıklardan değil şahsi anlaşmazlıktan ve husumetten çıktı" açıklamasından Meclis tatmin olmadı. Bu açıklama farklı bir sinirlilik ve gerginlik ortamı bile doğurdu.*⁷³

Muhaliflerin taleplerinin ardı arkası kesilmemiş, Ziya Hurşit'in önerisiyle silahlı çatışmada tutuklananların Mustafa Kemal Paşa tarafından şahsen rütbe sahibi yapıldığı, yani asker olmadıkları için askeri hapisanede değil sivil hapisaneye sevki istenmiştir⁷⁴. Burada amaç tutukluları askeri mahkemede değil sivil mahkemede yargılatmaktır. Fakat bu öneri reddedilmiştir.

⁶⁸ *The Midland Daily Telegraph*, 3.4.1923, 5.

⁶⁹ *TBMM, CZ, C:28, s.305*;

⁷⁰ Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, s. 208.

⁷¹ *TBMM, CZ, C:28, s.308*.

⁷² *The Midland Daily Telegraph*, 3.4.1923; *Hartlepool Northern Daily Mail*, 3.4.1923; *Lincolns Echo*, 3.4.1923.

⁷³ *The Freeman's Journal*, 4.4.1923, 5.

⁷⁴ *TBMM, CZ, C:28, s.308-309*; Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, s.215-216.

Ali Şükrü Bey'in cenazesine gelince, bu da siyasi bir krize yol açmıştır. Muhalefet cenazenin önce İstanbul'a oradan da Trabzon'a götürülmesini ve her iki şehirde de geniş katılımlı cenaze törenleri yapılmasını istiyordu. Muhtemelen İstanbul Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bu şekilde kullanılmış olacaktı. Muhaliflerin niyetini sezen Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'den bu girişimi engellemesini istemiş, bunun üzerine cenaze İnebolu yoluyla Trabzon'a gönderilmiş ve orada törenle defnedilmiştir⁷⁵. Topal Osman Ağa'nın cenazesi de Giresun'a götürülüp Kurbanlık Mevkii'nde toprağa verilmiştir. Cenaze töreni ile ilgili muhalefetin talepleri de İngiliz basının ilgisini çekmiştir. Fakat İngiliz basının iktidar ile muhalefetin cenaze töreni ile ilgili yaşadığı krizden haberi yoktur. İngiliz basını cenaze töreni ilgili hazırlıkları "*Millet Meclisi geniş katılımlı geniş kapsamlı kamuya açık bir cenaze töreni planlıyor*" şeklinde duyurmuştur.⁷⁶

Ali Şükrü Bey'in cesedine ulaşıldığı yani 1 Nisan 1923 tarihinde Meclis, erken seçime gidilmesi yönünde bir önergeyle karşı karşıya kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Birinci Grup üyeleri yüz yirmi mebusun imzaladığı teklif ile seçiminin yenilenmesini istediler ve yapılan oylamada teklif oy birliği ile kabul edildi. 3 Nisan 1923'te de seçim kanununda değişikliklere gidilerek seçmen yaşı 18'e indirildi ve Meclis tatil edilmeden seçim sürecine girildi. Aslında seçim teklifi daha önce İkinci Gruptan gelmiş; fakat Birinci Grubun muhalefetiyle teklif reddedilmişti. Fakat bu tekliften hiç de uzun bir süre geçmeden seçime gitme teklifinin bu sefer Birinci Grup'tan gelmesi, İngiliz basını tarafından son derece manidar bulunmuştur.

The Freeman's Journal, "Lozan'a Dönüş" başlıklı makalesinde İsmet Paşa ile Lord Curzon arasındaki anlaşmazlıktan bahsettikten sonra erken seçim kararına değinmekte, erken seçim kararını Ali Şükrü suikastına bağlamakta ve bundan sonraki Türkiye profili hakkındaki endişelerini dile getirmektedir:

Ankara, üstüne üstlük, bir de kendi sorunları ile boğuşuyor. Ali Şükrü Cinayeti ve ardından Osman Ağa'nın öldürülmesi olaylarının yarattığı ortam Meclisin çözülmesine sebep olabilir... Ayrıca erken seçime gidilmesi kararı da Meclis tarafından hoş karşılanmadı. Bu karar ile Türkler Meclis içindeki karşıtlarını dışarı atmış

⁷⁵ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 94.

⁷⁶ *The Scotsman*, 3.4.1923, 5.

olacaklar. Peki, bu anlaşmazlıkları, farklılıkları ortadan kaldırıp dışarı atınca Mecliste üstünlüğü sağlayabilecekler mi?

Hayır, sağlayamayacaklar. Ne olursa olsun! Ankara Meclisi her halükarda normal bir şekilde toplanamayacak; askeri diktatörlük pratikleri yapmaya başlayacak, bir otokrasi yönetimine doğru sıçrayışa geçmeye istekli olacaktır. Yeni kurulan Türkiye'de demokrasi trampetlerini tantanaları yerleştirilmeye tekrar başlanacak. Bu kararlar dış odaklara hizmet ettiklerini düşündükleri karşıtlarını dışarıya attılar. Fakat kendilerinin uyguladığı zorlamacı politikalarına destek sağlamaya yönelik olarak halkın desteğine almaya, halka dayanmaya niyetleri olacak mı? Halkın itiraz ve eleştirilerine tahammül edecekler mi? Bu soruların cevapları Yakın Doğu'da gelecekte yaşanacak gelişmelere bağlıdır.⁷⁷

Açıkça ifade etmek gerekirse İngiliz basını Meclisin yeni seçim kararı almasında Ali Şükrü Bey suikastının temel etken olduğuna inanmaktadır. Cinayetle seçim haberi aynı sütunda verilmektedir ki bundaki amacın, cinayetle seçim kararının bağlantısına dikkat çekmektir.⁷⁸ The Western Morning News and Mercury, erken seçim haberini duyurduktan sonra “*Ali Şükrü cinayeti kamuoyunu derinden etkilemiştir ve karıştırmıştır. Hükümetin faaliyetlerini de derinden etkilemiş oldu*” diyerek bu bağlantıya dikkat çekmek istemektedir.⁷⁹ The Leeds Mercury de “*kamuoyunu oldukça meşgul eden Ali Şükrü Cinayeti hükümetin böyle bir karar almasında etkili olmuş olabilir*” diyerek tahminini paylaşmaktadır.⁸⁰ Pall Mall Gazette, biraz daha ileri giderek, haberi ilk sayfaya taşıyarak “Sürpriz Bir Hamle” başlığı ile verdiği erken seçim haberinde, erken seçim kararının alınmasının Ali Şükrü Cinayetinin en önemli neden olduğunu yazmış; hatta erken seçim kararının Ali Şükrü Cinayetini gündemden düşürmek için alındığı yorumunu yapmıştır:

Ankara'nın ani bir şekilde seçim kararı almış olması İstanbul ve Tüm ülke genlindeki Türkleri için sürpriz oldu. Böyle bir kararın alınması konusunda değişik görüşler vardır. En yaygın ve kabul gören görüşe göre, söz konusu kararın alınması tamamen Ali Şükrü cinayetiyle ilişkilidir. Öyle ki Ali Şükrü meclisteki ikinci

⁷⁷ *The Freeman's Journal*, 4.4.1923, 5.

⁷⁸ *Yorkshire Post*, 3.4.1923, 5; *The Western Morning News and Mercury*, 3.4.923, 5; *Pall Mall Gazette*, 3.4.923, 1.

⁷⁹ *The Western Morning News and Mercury*, 3.4.923, 5.

⁸⁰ *The Leeds Mercury*, 3.4.1923, 4.

grubun lideri idi ve cesedi dün bulundu. Söz konusu olan Ali Şükrü cinayeti ile bu karar gündeme getirilmiştir. Buna göre Kemalistler güçlerini kaybedecekleri endişesine kapılmışlar, muhalif grubun kendilerine karşı organize olmasına fırsat vermeden seçim kararı aldıkları ileri sürülmektedir.”⁸¹

...Daha da dikkat çekici mesele seçim kararının alınması ve seçim kampanyalarına başlanılacak olmasının nedeni; Lozan Konferansı’ndan olumlu sonuçların beklendiği bu dönemde ciddi parti çekişmelerinin artmasına yol açan Ali Şükrü olayının gündemden düşmesinde etkili olacaktır.⁸²

The Scotsman, “Lozan’a Dönüş” başlığı ile yayınladığı uzun makalesinde müzakerelerin başlayacağı tarihi 15 Nisan olarak duyurmakta ve “Türkler Lozan’a neden ikna oldu?” sorusunu sorarak bunun sebeplerini tartışmaktadır. Makalede erken seçim kararını tamamen Kemalist bakanların Ali Şükrü suikastının yarattığı kriz ortamını yönetmedeki beceriksizliklerine ve İttihatçı geçmişlerine bağlamaktadır:

Kemalist bakanlar popülaritelerini kaybediyorlar. İnatçı vatanseverleri seferber edebilecek, toplumun güvenini yeniden kazanabilecek popülariteyi kaybediyorlar. Trabzon Milletvekili ve anti Kemalist kesimlerin lideri Ali Şükrü’nün öldürülmesi sebebiyle parlamento içerisinde ve basın üzerinden şiddetli saldırı altında kaldılar. Açıkça ve özetle söylemek gerekirse Kemalist bakanlar bu süreci beceriksizce idare ettiler. Bakanlar kriz karşısında beceriksizce davrandılar. Olayın siyasi sebeplerden kaynaklandığı, siyasi bir suç olduğu iddia edildi. Bu iddialara karşı beceriksizce mücadele ettiler. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ve onların destekçilerinin tanınan yönleri ve karakteri bu suçlamanın temel sebebidir.⁸³

Diğer gazetelere bakıldığında erken seçim kararı ile Mustafa Kemal Paşa’nın politik bir manevra yaptığına ve muhalefeti tasfiye etme girişimine dikkat çekilmektedir. The Scotsman, “Türkiye Millet Meclisi’nde iki ay içinde seçim var, Meclis çalışmalarına devam edecek” başlığı ile duyurduğu erken seçim haberinde Mustafa Kemal Paşa’nın seçim kararının alınmasındaki politik hedeflerine değinmiştir:

⁸¹ *Pall Mall Gazette*, 3.4.1923, 2.

⁸² *Pall Mall Gazette*, 3.4.1923, 2.

⁸³ *The Scotsman*, 3.4.1923, 4.

Haber beklenmedik bir şekilde uluslararası kamuoyunda şaşkınlık yarattı; aynı zamanda farklı şekillerde de yorumlanmıştır. Hükümetin böyle bir yola başvurmasında son olaylarla birlikte muhalefetin güç kazanması ve bu güçlenen muhalefetin yaratacağı olumsuzlukların önüne geçilmesi niyeti etkili olmuştur. Ayrıca muhalefetin henüz organize olmadan hazırlıksız bir şekilde seçime götürülmesi de bu kararda etkili olmuştur. Çünkü Meclis çalışmalarına devam edeceği için muhalifler Mecliste çalışacaklar ve oturumlarla meşgul oldukları için seçim kampanyalarına katılamayacaklardır.⁸⁴

Aberdeen Press and Journal, erken seçim kararına iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında yaklaşmakta, bu kararın Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı bir politik stratejisi olduğunu yazmakta ve övgüler düzmektedir:

Mustafa Kemal Paşa, çok büyük yöneticilik özelliklerinin yanında gerçek bir milli bir lider olarak kabul edilmektedir. Lloyd George gibi siyasi strateji yeteneklerinden de yoksun değildir. Günümüz Türkiye'sinde Mustafa Kemal, tartışmasız şekilde inanılan bir karakterdir. Ankara Milli Meclisi'nde onun karşısında amatör, bocalayan ve sınırlandırılmış bir muhalefet vardır. Nihayetinde Mustafa Kemal, 2 ay içinde yeni genel seçim önerisini sundu ve kabul ettirdi. Bu kararla birlikte Mustafa Kemal yeni Meclisi ele geçirecek. Başka bir ifadeyle, bu kararla birlikte üzül-meyeceği bir şekilde seçimi güvence altına almış olacaktır. Yeni politik muhaliflerinin herhangi bir seçim propagandası yapmasına imkan tanınmayacak, onların seçim faaliyeti, kampanyası yapma şansı olmayacak, uzak bölgelerdeki muhalif adayların hiç kazanma ümitleri olmayacaktır. Bu arada erken seçim kararıyla; bakanlıkları güvence altına alacaktır...

Mustafa Kemal'in liderlik stratejilerinden bir tanesi de barıştır. Eğer müttefikler Türkiye'nin barış şartlarını reddederlerse, Mustafa Kemal ve ondan sonraki diğer bir otorite İsmet Paşa, savaşa devam kararından kaçınmayacaklardır. Fakat eğer barışta uzlaşırsa Türkiye'de barış müthiş bir coşkuyla karşılanacaktır. Böyle bir dış politika programı Türk seçmeninin gözünde her zaman başarılı kabul edilir ve Türk seçmeninin dikkatini her zaman cezp eder.

⁸⁴ *The Scotsman*, 3.4.1923. 5.

Mustafa Kemal'in rakipleri her durumda ve şartta onunla mücadele halindedirler... Muhalifler, Ankara'nın barış şartlarının (notasının) İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmesini istiyorlar, bekliyorlar. Çünkü uluslararası şartlar kötüleşirse muhalifler kendilerini güçlü hissedecekler. O halde barış şartları Mustafa Kemal'in durumunu iyileştirecektir.⁸⁵

Western Daily Press de erken seçim kararına iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında yaklaşmakta, iktidar ile muhalefet arasında uçurumun her geçen gün artmakta olduğuna dikkat çekmekte, bu durumun muhalif partilerin oluşumunu teşvik ettiğine ve Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin zayıflamaya başladığına dikkat çekmektedir:

...Bu olay ve beraberinde getirdiği tartışmalar her geçen gün artmakta, parlamentodaki gruplar arasındaki uçurumun daha da açılmasını hızlandırmakta, kesinlikler muhalif partilerin ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Bunlar Mustafa Kemal'in ordu ve ülke yönetimi üzerindeki kontrolünün bozulmaya başladığının işaretleridir.⁸⁶

Erken seçim kararıyla ilgili farklı bir yorum da Aberdeen Press and Journal'dan gelmiştir. Gazete, "İç Kriz, Barış Seçim Sonuçlarına Bağlı" başlığı ile verdiği erken seçim haberinde, erken seçim kararı alınmasında İsmet Paşa'nın ve hükümetin Müttefiklerden destek almak niyetleri olduğu yorumunu yapmıştır:

Parlamento bugün toplanıyor. Seçimlere acilen gidilmesi için 120 imzalı dilekçe verildi. İsmet bir açıklama yaptı:* "Barış müzakerelerine seçim programı kapsamında geleceğiz. Mevcut parlamento barış müzakerelerini çözemez, onaylamaz".

İsmet yeni parlamento için ısrar ediyor. Bu şaşırtıcı bir durumdur. Çok şaşırtıcı sürpriz bir karar bu. İsmetin ve hükümetin barış müzakerelerinin geleceğini yeni seçime bağlaması ve bunda ısrarcı olması şaşırtıcıdır. İsmet ve hükümet bu konuda oldukça ısrarcılar. Eğer yeni seçime gidilmesi kararı reddedilirse mevcut parlamento ile müzakereler ve barış süreci çözülemez.⁸⁷

⁸⁵ Aberdeen Press and Journal, 3.4.1923, 4.

⁸⁶ Western Daily Press, 2.4.1923.10.

⁸⁷ Aberdeen Press and Journal, 3.4.1923, 4.

5. İngiliz Basınında Ali Şükrü Cinayetiyle Birlikte İşlenen Diğer Türkiye Haberleri

5.1. Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'na Devam Kararı

4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayan Lozan Barış Konferansı sonrası Müttefikler ve Türkiye'nin tekrar barış görüşmeleri sürecini başlatmak için girişimleri devam etmekteydi. Her iki kesim de şartlarını birbirlerine ulaştırmaya başlamışlardı. Bu konuda ilk girişimin Türklerden geldiğini, buna karşılık Müttefikler adına İngilizlerin Horace Rumbold aracılığıyla karşı şartları sunduğunu Mart ayının sonunda İngiliz basınından öğrenilmektedir⁸⁸.

İngilizlerin sunduğu karşı şartların Türkler tarafından kabul gördüğünü *Western Daily Press*, "Türkler Lozan'a Gidiyor" başlığı ile duyurmuştur. Gazete haberin devamında "Türk delegasyonunun bu hafta Lozan için ayrılma hazırlıklarına başladığı rapor edildi" demektedir⁸⁹. *The Freeman's Journal* de bu haberi doğrulamaktadır: "Türkiye Cevapladı: "Lozan Konferansı Devam Etmeli"⁹⁰. *The Scotsman* ise Türkiye'nin Lozan'a devam edilmesi kararını kabul ettiğini, 23 Nisan'da müzakerelerin başlayacağını söyledikten sonra Türk hükümetinin bu kararı kamuoyu ile paylaşmadığını yazmaktadır⁹¹. *The Yorkshire Post*, 23 Nisan'da başlayacak müzakereler konusunda iyimserliğini "*Her iki taraf da iyi niyetli ve iyimser bir tutum içinde*" sözleriyle dile getirmektedir.⁹²

İngiliz basını Büyük Millet Meclisi'nin müzakerelere tekrar başlama kararının Müttefikler tarafından memnuniyetle karşılandığını; fakat erken seçim kararının ise bir takım endişelere sebep olduğunu yazmaktadır. *The Scotsman*, erken seçim kararının Müttefiklerde müzakerelere engel olacağı endişesine yarattığını, bu endişenin Türk hükümeti tarafından giderildiğini yazmaktadır: *Yeni Türk seçimlerinin Lozan görüşmelerine engel olacağı endişeleri Millet Meclisi'nde İsmet Paşa'nın müttefiklerle yapılacak müzakerelerin seçim sürecinde de devam edeceği yönündeki açıklaması*

⁸⁸ *Pall Mall Gazette*, 31.3.1923, 5.

⁸⁹ *Western Daily Press*, 2.4.1923, 10.

⁹⁰ *The Freeman's Journal*, 3.4.1923, 5.

⁹¹ *The Scotsman*, 10.4.1923, 7.

⁹² *The Yorkshire Post*, 9.4.1923, 7; Her ne kadar gazete müzakere tarihini 23 Nisan olarak belirtse de diğer gazeteler bu tarihi 15 Nisan olarak vermektedir (*Pall Mall Gazette*, 3.4.1923, 1; *Aberdeen Press and Journal*, 3.4. 1923, 5; *The Derry Journal*, 4.4.1923, 6; *The Scotsman*, 4.4.1923, 9; *Western Daily Press*, 3.4.1923, 10).

ile giderilmiş oldu... İsmet Paşa “barışı tehlikeye sokacak eylemler bizden kaynaklanmamalıdır” dedi.⁹³

Müttefiklerin endişeleri konusuna değinen diğer basın organları da aynı tarzda haberler ve yorumlar yapmışlardır.⁹⁴ Gazetelerin bu konuda attıkları başlıklar “Türkiye Barış Olmazsa Savaş hazır” şeklindedir. Haberlerin kaynağı İsmet Paşa’nın İngiliz basınına yaptığı şu açıklamadır: *İsmet’in İngiliz basınına açıklaması: “Ümit ediyorum ki bu kez tatmin edici bir sonuca ulaşacağız. Fakat tatmin edici bir sonuç elde edilemezse bilinsin ki ulusumuz tam olarak savaşa hazırdır. Bu konuda ulus olarak herkes hem fikirdir.*⁹⁵

Müttefiklerin İngiliz gazeteleri aracılığıyla dile getirdikleri bir başka endişeleri de Türk delegasyonun başında kimin olacağı; başka bir ifadeyle yapılması muhtemel anlaşmayı kimin imzalayacağı ve yeni Meclis’in anlaşmayı onaylayıp/onaylamayacağı konusunda idi. The Derry Journal, bu endişenin yersiz olduğunu, İsmet Paşa’nın tam yetkili olduğunu ve yeni oluşacak Meclisin onaylayacağı konusunda kendisinden taahhüt alındığını yazmaktadır: *Türkiye de erken seçim kararı alınmasından dolayı Lozan’da anlaşmaya varılırsa anlaşma onayının ertelenebilme ihtimaline karşın Lozan görüşmelerinde tam yetkili kılınan İsmet Paşa’nın imzalayacağı anlaşmayı Meclisin onaylayacağı taahhüdü alındı. Eğer yeni bir Meclis oluşursa onun mutabakatı peşinen hesaba alındı.*⁹⁶

5.2. Vahdettin’in Muhalif Tutumu

Ali Şükrü Cinayeti, Topal Osman Ağa’nın öldürülmesi ve Meclisin erken seçim kararını tartıştığı günlerde İngiliz basınında Vahdettin’in Ankara’ya meydan okuması sütunları kapsamaktadır. Bu tarihlerde Mekke’de yaşayan Vahdettin’in meydan okuması 2 Nisan 1923 tarihli The Freemans Journal ve Sheffield Daily Telegraph’ın “Hâlâ Sultan, Mekke’deki Halife Ankara’ya Meydan Okuyor” başlığı ile duyurulmuş ve haberde Vahdettin açıkça Ankara’yı hedef almakta, Meclisin kararlarını tanımamakta ve kendisini Halife olarak Meclisin üstünde gördüğünü ilan etmektedir: *Resmi*

⁹³ *The Scotsman*, 3.4.1923, 4.

⁹⁴ *Pall Mall Gazette*, 3.4.1923, 1; *The Yorkshire Post*, 3.4.1923, 7; *Aberdeen Press and Journal*, 3.4.1923, 5; *The Leeds Mercury*, 3.4.1923, 5; *The Freeman’s Journal*, 3.4.1923, 5; *The Derry Journal*, 4.4.1923, 6.

⁹⁵ *The Derry Journal*, 4.4.1923, 6.

⁹⁶ *The Derry Journal*, 4.4.1923, 6.

*Türk makamlarından öğrenildiğine göre, Sultan Muhammed Vahdettin, şuan Mekke'de yaşıyor, kısa bir süre önce yaptığı açıklamada Müslüman dünyasının Halifeliğinden ve Sultanlıktan çekilmediğini iddia etti ve Müslüman dünyasına bunu ilan etti. Ayrıca Ankara hükümetini kınadı ve hükümetin kendisine bağlı olduğunu iddia etti.*⁹⁷

The Daily Herald, bu haberi 10 gün sonra ilk sayfadan “Sabık Sultan’dan Açık Saldırı, Türk Milli Hükümetine Saldırı” başlığında uzun bir makale şeklinde vermiş ve meydan okumanın ayrıntılarına değinerek yorumlamıştır:

Sabık Sultan Türk hükümetine ve milli lider Mustafa Kemal’e saldırdı. Oldukça dikkat çeken bu saldırıda krallığı ve devleti kuranın kendisi olduğunu, bu yüzden müttefikler karşısında kendisinin muhatap alınması gerektiğini söyledi. Şuan Hicaz Arap Krallığı’nda misafir edilen Türkiye’nin sabık sultanı, Müslüman dünyasına bir manifesto yayınladı. Bu manifesto, başında milli lider olarak Mustafa Kemal’in bulunduğu mevcut Türk hükümetine şiddetli bir saldırı niteliğindedir. Bu saldırı, Müttefikler gibi bağımsız bir devlet olan bağımsız Türkiye’yi hedef almaktadır. Bu Türkiye’de Saltanatın yeniden inşası için bir girişim niteliğindedir. Saltanatın yeniden inşası için bir karşı blok, bir ittifak oluşturma girişimidir.

Sabık sultanın Morning Post’a yaptığı açıklama şöyledir: “Gerçek otorite benim. Ben yönetme hakkımı tek etnik unsurdan değil, çok dilli çok dinli halkımdan ve soyluluğumdan almaktayım. Tüm halkımı yasaların ve hukukun üstünde koruyan ve kollayan benim. Halifeliğin pozisyonu Meclisin üstündedir. Yasalar karşısında halife sorumsuzdur... Ben ülkemi ve tahtımı hukuk, yasa bilmeyen adamlardan hayatımı korumak ve halifeliğin prestijini muhafaza etmek için geçici olarak terk ettim... Halifeliğin pozisyonu ve varlığı birkaç sorumsuzun tayin edeceği bir şey değildir. Halifelik sayesinde çok farklı etnik unsuru bir arada tutarsınız; bu farklı etnik unsurları vatanseverlik duygusuyla değil din ile bir arada tutarsınız.... Onlar 5.000.000 Türkün oyunu alırken ben 300.000.000’luk Müslüman dünyasının desteğini ve oyunu almaktayım. Bu yüzden Ankara hükümetinin kararların tanımıyorum, reddediyorum.”⁹⁸

⁹⁷ *The Freemans Journal*, 2.4.1923, 5; *Sheffield Daily Telegraph*, 2.4.1923, 7.

⁹⁸ *The Daily Herald*, 13.4.1923, 1,6.

5.3. Alkol Yasağı Haberleri

Ali Şükrü Cinayeti ile aynı sütunları kapsayan bir başka haber de İstanbul'daki alkol yasağı uygulamalarıdır. Türkiye'de uygulanan ve kanunun mimarı da Ali Şükrü Bey olan alkol yasağı ile ilgili kanun yani Men'i Müskirat Kanunu'na yönelik eleştirel haberler genellikle "İstanbul'da içki Yasağı" başlığı ile duyurulmuştur.⁹⁹

Aberdeen Press and Journal, "Türkler Sarhoşluğu Cezalandırıyor" başlığı ile verdiği haberde İstanbul'da alkol yasağının her geçen gün daha sert şekilde uygulandığını, bundan sonra hiç kimenin alkollü içecek bulunduramayacağını, bulunduranların 30 değnek falaka cezasına çarptırılacağını yazmaktadır. Yasağa yabancılar ve tüccarların da tabii olduğu, sadece yabancı ülke askerlerinin yasaktan muaf tutulduğu bildirilmektedir.¹⁰⁰ The Scotsman ve Sheffield Daily Telegraph, yasağın bu kadar sert bir şekilde uygulanmasından şikayet ettikten sonra falaka cezasının yanında para cezasından da bahsetmektedir:

Alkollü içki bulundurlar ve ticaretini yaparlarsa 50 Türk poundu cezaya çarptırılacaklardır. Ayrıca ellerinde bulunan stokları yetkililere bildirmek zorundadırlar. İki ay içinde bu stokları ihraç etmek için yetkililerden izin alacaklar yoksa stokların hepsini imha edeceklerdir. Yalnızca yabancı askerler yasaktan muaftır.¹⁰¹

The Yorkshire Post ise "Türkiye'de Alkol Yasağı" başlığı ile okuyucularına duyurduğu haberde alkol yasağı uygulamasına Muharrem Kararnamesi'ne uygunluğu açısından karşı çıkmaktadır. Gazeteye göre alkol yasağı Muharrem Kararnamesi bakımından sakattır ve geçersizdir. Çünkü alkol üzerinden vergi gelirleri Muharrem Kararnamesi'ndeki gelir kalemlerinden bir tanesidir. Eğer devlet bunu kaldırırrsa yerine aynı düzeyde gelir getirecek bir kalem önermeli ya da açıkça onun yerine koyulacak bir teminat vermelidir. Başka bir ifadeyle Türk hükümeti buradan elde edilen yıllık gelir miktarını ödeyecek garanti gelir önerisi vermelidir. Buradan hareketle gazete Türk hükümetine, 'alkollü içkilerle mücadele etmek isterken ortaya çıkan gelir kaybını (alkol vergisinden doğan) nasıl telafi edilecek?' sorusunu sormaktadır. Sonra da Türkiye'nin bu yasaktan dolayı kamu açığının artıracığını ve aşı-

⁹⁹ *Lincolns Echo*, 3.4.1923, 7; *The Citizen*, 3.4.1923, 4; *Western Daily Press*, 3.4.1923, 10.

¹⁰⁰ *Aberdeen Press and Journal*, 4.4.1923, 7.

¹⁰¹ *The Scotsman*, 4.4.1923, 9; *Sheffield Daily Telegraph*, 4.4.1923, 5.

ğı yukarı 1.000.000 pound civarında gelir kaybının olacağını tahmin etmektedir.¹⁰²

Sonuç

Çağdaş demokrasiye geçiş aşamasındaki Türkiye'de muhalefetin lideri olan Ali Şükrü Bey, 1923 yılının ilk aylarında siyasal bir suikasta kurban gitmiştir. Suikastın sorumlusu olarak görülen Topal Osman Ağa da silahlı kuvvetlerle girdiği çatışmada öldürülmüştür. Bu siyasal suikastın ülke kamuoyunda derin etkileri olmuş, kamuoyu cinayetin sorumlularının parlamento içinde olduğunu düşünerek eleştirilerini buraya yönlendirmiş, bunun üzerine de Büyük Millet Meclisi erken seçim kararı almıştır. Ülkeyi bu kadar etkileyen bu siyasal suikast uluslararası kamuoyunun da dikkatini çekmiş, özellikle İngiliz kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. İngiliz kamuoyunun bu kadar ilgi göstermesinin temel sebebi Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı bir dönemde meydana gelmesi ve müzakere sürecine etkilerinin nasıl olacağı yönündeki beklentileridir.

Sonuç olarak 1923 yılı Mart ayının son haftasından 1923 yılı Nisan ayının son haftasına kadar olan zaman diliminde 18 gazetesinin taranması sonucunda İngiliz basını ve kamuoyunun Ali Şükrü Bey suikastıyla ilgili kanaatleri kısaca şöyle özetlenebilir:

1. İngiliz basını Ali Şükrü Bey'in kayboluşundan cenaze törenine kadar cinayeti Türk basını ile paralel zaman diliminde incelemiştir. Yani Ali Şükrü suikastı, 31 Mart 1923 tarihinde Türk basını ile aynı gün İngiliz basınına da yansımıştır. Fakat Türk basınına göre İngiliz basının kanaati daha kesindir; yani siyasal bir suikast olduğu konusunda peşin hüküm verilmektedir. Gaybubetin başından beri bunun adı, basit bir suç olmadığı ve Ali Şükrü Bey'in siyasi bir cinayete kurban gitmiş olabileceği varsayımı üzerinde durulmaktadır.

2. İngiliz basınında Ali Şükrü Bey tanıtılırken temel vurgular siyasi kişiliği ve entelektüel yönüdür. Siyasi kişiliğinde açıkça muhalefetin lideri olmasının altı çizilmiştir. Türk basınında Ali Şükrü Bey'in muhalefetin lideri olması gibi bir durum söz konusu değilken İngiliz basını muhalefetin lideri başlıkları atmıştır. Ali Şükrü Beyin entelektüel yönüne yönelik vurgu ise gazeteci olmasındır.

¹⁰² *The Yorkshire Post*, 9.4.1923, 7.

3. İngiliz basınının dikkati Türk kamuoyu üzerindedir. Ali Şükrü Bey'in siyasi bir suikasta kurban gittiğinin ortaya çıkmasından sonra Anadolu'da sınırların gerildiğinden ve hükümete karşı büyük bir öfke olduğundan bahsedilmektedir. Gazeteler özellikle olayın siyasi cinayet olmasının kamuoyunda öfkeyi tetiklediğine dikkat çekmektedirler.

4. İngiliz basını Ali Şükrü Bey suikastı üzerinden Meclis içerisindeki müzakereleri ve siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerini değerlendirirken yorumlarda ikiye ayrılmaktadır. Bir kısım basın bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki siyasal iktidarı beceriksizlikle suçlamış, bundan dolayı erken seçime gidildiğini yazmıştır. Bir kısım basın da siyasal iktidarı başarılı bulmakta, erken seçim kararını da başarılı bir politik bir manevra olarak değerlendirmektedir.

5. İngiliz basını Meclisteki görüşmeleri aktarırken muhalefetin sert saldırılarına dikkat çekmekte ve bu saldırılarda daha çok Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in Meclis kürsüsünden sarf ettiği sözlere, hükümet adına da Rauf Bey'in cevaplarına ve hükümete yönelik komitacılık suçlamalarına ağırlık vermiştir.

6. İngiliz gazeteleri Topal Osman Ağa'yı Türk basınına göre farklı tanıtmıştır. Topal Osman için gerilla savaçsısı, çete lideri vurgusunun yanında Pontuslu Rumlara karşı soykırım yaptığını dikkat çekilmektedir. Topal Osman Ağa, Ermeni soykırımından dolayı sorumlu İttihatçılarla aynı kefeye koyulmaya çalışılmıştır. Açıkçası İngiliz kamuoyu önünde Topal Osman soykırım suçlusu olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

7. Türk basınından farklı olarak İngiliz basını Mustafa Kaptan'ın sorgulanmasında cinayeti tek başına işlediği itirafına yer vermiştir. Ancak, Mustafa Kaptan'ın itirafına rağmen bunun Meclis ve kamuoyu tarafından inandırıcı bulunmadığından ve Topal Osman Ağa'nın üzerindeki şüpheleri dağıtamadığından bahsedilmektedir.

8. İngiliz basını Meclisin yeni seçim kararı almasında Ali Şükrü sukastının temel etken olduğuna inanmaktadır. Cinayetle erken seçim haberi aynı sütunda verilmektedir ki bundaki amacın, cinayetle seçim kararının bağlantısına dikkat çekmektir.

9. İngiliz basını Ali Şükrü suikastıyla birlikte Lozan, Vahdetin'in Ankara'ya meydan okuması ve alkol yasağı haberlerine de aynı sütunlarda yer vermiştir. Cinayetin ortaya çıktığı günlerde Ankara hükümeti Lozan müzakerelerine devam kararı almış ol-

ması bu haberlerin aynı sütunlarda yer almasının sebepleridir. Yine aynı tarihlerde sabık sultan Vahdettin'in meydan okumasını sütunlarına taşıyan İngiliz basını Vahdettin'in iyi niyetli bir çıkış yapmadığı ve eskiye dönmek niyetinde olduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Ayrıca alkol yasağının sert bir şekilde uygulanması konusunda da Türk hükümetine yönelik ağır eleştiriler mevcuttur. Eleştirilerin temel dayanak noktası Muharrem Kararnamesi'ne aykırı olması üzerindedir.

Kaynakça

Zabıt Cerideleri

TBMM, CZ.

TBMM, GCZ

Osmanlıca Gazeteler

İstikbal

Tevhid-i Efkar

Vakit

İngilizce Gazeteler

Aberdeen Press and Journal,

Derby Daily Telegraph,

Hartlepool Northern Daily Mail,

Lincolns Echo,

Pall Mall Gazette,

Sheffield Daily Telegraph,

The Citizen,

The Daily Herald

The Evening News,

The Freeman's Journal,

The Leeds Mercury,

The Londonderry Sentinel

The Midland Daily Telegraph,

The Northern Whig and Belfast Post,

The Scotsman,

The Western Morning News and Mercury,

Western Daily Press.

Yorkshire Post.

Kitaplar

- Borak, Sadi, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, İstanbul Kitabevi, Yayın No:21, İstanbul, 1962.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıratı*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957.
- Çoker, Fahri, *Deniz Harp Okullarımız 1773*, TTK Yay., Ankara, 1994, s.11-62.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923*, C:3, TBMM Vakfı Yay., Yayın No:4, Ankara, 1995.
- Kandemir, Feridun, *Hatıra ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965.
- Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yay., İstanbul, 1955.
- Özçelik, Selahattin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yay., Ankara, 2000.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara, 1969.
- Tekçe, İsmail Hakkı, *Muhafızını Atatürk'ü Anlatıyor*, Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları, Haz: Hasan Pulur, Kaynak Yay., No:336, İstanbul, 2000.

MACAR TURAN DERNEĞİNİN KARADENİZ ARAŞTIRMALARI (XX. YÜZYIL BAŞLARI)

Melek ÇOLAK*

1- Macaristan'da Turancılık ve Macar Turan Derneği

Türklerle yoğun tarihi bağları bulunan Macarlar, etraflarında bulunan Slav ve Germenlerden farklı bir millet olduklarının bilinciyle uzakta bulunduğunu düşündükleri anayurtlarına “*Turan*” adını verdiler, köken ve dil araştırmalarına giriştiler. Macaristan'da bu kavram ilk önce 1839 yılında Orta ve Güneydoğu Asya'daki Türk topluluklarını tanımlamak için kullanıldı.¹ Toplumsal hafızada yer edinen doğulu oluş geleneği Macaristan'da Turancılık düşüncesini filizlendirdi. XIX. yüzyılda Türkoloji araştırmaları sonucunda bütün Türk lehçeleri ile Fince ve Macarca'yı da kapsayan Ural-Altay dil ailesini ifade eden bir kavrama dönüştü. Macaristan'da milliyetçiliğin ön aşamasını Ural-Altay dili ve tarihi üzerine yapılan çalışmalar oluşturdu. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Macar anayurdu ile ilgili araştırmalar, dil tarihi araştırmaları “*Turan*” düşüncesini geliştirdi. Bu konuda Budapeşte önemli bir merkez haline geldi. Batılı kaynakların Macarlardan “*Türk*” olarak söz etmesi, tarihlerinde Hun-Macar özdeşliğinin bulunması hem Macaristan'da hem Türkiye'de Türklerle Macarların akraba olduğu inancısını doğurdu. Turan üzerinde yoğunlaşan dilbilim ve etnografya araştırmaları Osmanlı Türkçüleri ile Macar Türkologlar arasında işbirliğini başlattı.² Macaristan Türkolojisinin getirdiği bulgularla güçlenen ve ilk kez Macaristan'da ortaya çıkan bu akım Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir etken oldu. XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, tunam10@gmail.com

¹ Melek Çolak, “Macaristan'da Türkoloji, Turancılık ve Türk Dünyası (XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla)”, 15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 11-12 Eylül 2017, Komrat/Gagavuzya Özerk Bölgesi/MOLDOVA, Tebliğler Kitabı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, s. 462.

² Melek Çolak, “Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde Macar Türkolojisi ve “Ugor-Türk Savaşı”, IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Aralık 2011, Muğla, C. I, Ankara 2012, s. 531.

Panslavizm ve Pangermenizmin arasında sıkışan ve Hıristiyan Batı'ya güven duymayan Macarlar, kendi kimliklerini tehdit eden bu akımlara karşı alternatif olarak Turancılık akımını desteklediler.³

Öte yandan Avusturya-Macaristan Monarşisinin kuruluşunu izleyen yıllarda Macaristan'ın ekonomik olarak bir atılım gerçekleştirmesi, bu hızlı ekonomik gelişmenin burjuva sınıfı ve kültürünün güçlenmesini beraber getirmesi, Macar soylu sınıflarının bir yandan burjuvalaşma sürecine girerken diğer taraftan toplumsal-siyasi sistemdeki ayrıcalıklarının sürdürme gayretleri nedeniyle farklı tarzda bir milliyetçilik anlayışına doğru kaymaya başlamaları sonucunda, onların milliyetçiliğinin Turancılığın bir yandan bağımsızlık ve iktisadi yayılma amaçlarına hizmet etmek üzere kurgulanırken, diğer yandan toplumsal-siyasi sistemin liberalizasyonuna karşı duracak biçimde geliştirilmesi, Macar soylularının bütün bu istemlerine cevap verecek ideolojinin Turancılık olması, Macar soylu sınıflarının onu desteklemesine neden oldu. Macar toplumunun yüksek tabakalarının istemlerine uygun olarak geliştirilen Turancılık ideolojisi orta sınıfların da belli ölçüde ilgisini çekmeye başardığı ölçüde, XX. yüzyılın ilk yarısında Macar milliyetçiliğinin siyasi, kültürel ve ekonomik olarak belli başlı kollarından biri haline geldi.⁴

Bu gelişmeler sonucunda Macaristan'da 1910 yılında Macarlarla akraba olduğu düşünülen Avrupalı ve Asyalı milletlerle bağlantı kurmayı arzu eden Macar Turan Derneği (Magyar Turáni Társaság) kuruldu. Dernek "*Turan*" isimli bir dergi yayımladı. "*Doğu'ya*" yönelerek "*Turan milletlerini tanıtmak için Turan Konferansları*" serisi düzenledi. I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Kültür Merkezi (Keleti Kultúrközpont) adıyla birçok Türk gencinin Macaristan'da eğitim görmesini sağladı. Türk dünyası ile ilgilendi. Bilimsel inceleme gezileri düzenledi.⁵ Kendi alanının uzmanları olan bilim adamlarının oluşturduğu delegasyonlar gittikleri ülkelerde

³ Melek Çolak, "Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)", *Türk Yurdu*, c. 31, S. 290, Ekim 2011, s. 94; Melek Çolak, "Macar Turancılarının Türk Dünyasına Bakışına Bir Örnek: Türkistan ve Azerbaycan Gençlerinin Macaristan Gezisi (1928)", *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2016- Bakü/Azerbaycan, Sempozyum Materyalleri*, C.II, Bakü 2016, s. 246-247.

⁴ Nizam Önen, *İki Turan*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 52-57.

⁵ Çolak, "Macar Turancılarının Türk Dünyasına Bakışına Bir Örnek: Türkistan ve Azerbaycan Gençlerinin Macaristan Gezisi (1928)", s. 248.

coğrafyadan ekonomik koşullara, sağlık sisteminden folklorlara kadar araştırmalar yaptı. Bu araştırmaların sonuçlarını daha sonra raporlar halinde derneğe sundular.⁶ Türk dünyasına ayrı bir önem veren Macar Turan Derneğinin⁷ ele aldığı Osmanlı coğrafyası onlar açısından ayrı bir önem arz ediyordu.

Bu dönemde zaten Macaristan, hükümet politikası olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi, ekonomik, kültürel bağlantılara önem veriyor ve ekonomik geleceğini doğuda görüyordu.⁸ Macar Turancıları açısından Türkiye toprakları “*kapalı potansiyelleri ile bir hazine gibi*” idi.⁹

“*Kardeş Türk milleti*” ile daha sıkı içten dostluk kurmak, bunu kültürel, toplumsal ve ekonomik alanda sürdürmek, Turan Derneği'nin her zaman en büyük amacı oldu.¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde de gerek kendileri için umut kaynağı olan ve Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk Kurtuluş Savaşı'nda, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde Atatürk'ün gerçekleştirdiği siyasi, kültürel ve ekonomik değişimleri yakından takip ederek ona hayranlık beslediler.¹¹

2- Macar Turan Derneği'nin Karadeniz Araştırmaları

Macar Turancılarının Anadolu topraklarına düzenledikleri bilimsel gezilere I. Dünya Savaşı yılları bile engel olamadı. Turan Derneği tarafından organize edilen geziler ve araştırmalar sadece ulaşılan bilimsel sonuçlar nedeniyle önemli değildi. Jeolojik araştırmalar ülke ekonomisi için çok büyük öneme sahip bazı keşiflere de neden oluyordu. Zonguldak bölgesindeki kömür madenlerinin keşfi de bu gelişmelerden biri oldu. Dr. Mithat Cemal Bey ve Viyanalı Profesör Schaffer 1917 yılı Mayıs ayında Kastamonu vilayetini gezdiler ve jeolojik araştırmalar yaptılar. Bu yolculukla ilgili araş-

⁶ Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 3.

⁷ Çolak, “Macar Turancılarının Türk Dünyasına Bakışına Bir Örnek: Türkistan ve Azerbaycan Gençlerinin Macaristan Gezisi (1928)”, s. 249.

⁸ *Had Történelmi Levéltár (Askeri Tarih Arşivi) Budapeşte-Macaristan*, “A Magyarok Világháboruban, Törökharc”, Dosszié:119/X, s. 1-2; Alajos Paikert, Magyar lehetőségek a keleten”, *Turán*, XIII. évfolyam, 1930, s. 6-11.

⁹ Demirkan, *Macar Turancıları*, s. 47.

¹⁰ “Társasági ügyek: A Magyar-Török Barátság egyesület Megalakulása”, *Turán*, 3. szám, Március, 1918, s. 190-191.

¹¹ Çolak, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)”, s. 94-100.

tırma sonuçları Pettermans Mitteilungen'in Temmuz sayısında yayımlandı. Yolculuğun amacı Karadeniz kıyısında kömür madeni olup olmadığını araştırmaktı. Öncelikle Zonguldak ve Ereğli çevresi dolaşıldı. Kestekköy, Çamlı ve Niren Deresi civarında orta ölçekli kömür madeni bulundu.¹²

Önem verilen Karadeniz kıyılarının coğrafi özelliklerini, jeolojik yapısını, hayvancılığı ve bitki örtüsünü incelemeyi amaçlayan kapsamlı bir gezi 1918 yılında düzenlendi.¹³ Macar Hükümeti askerlik hizmetini yapan uzmanlardan Anadolu'nun kuzey sahillerinin araştırılması, ekonomik coğrafyasının incelenmesi için bilimsel bir gezi planlamaya karar vermişti. Ortaya konulan sonuçlar daha sonraki Türk-Macar ekonomik ilişkilerinin temellerini oluşturacaktı. İnceleme ülkeye ekonomik gelirin yanı sıra doğu bilimleri için de katkı sağlayacaktı. Ekip Kont Pál Teleki'nin liyakati ile kuruldu. Üyelerin büyük bölümü de Teleki tarafından seçildi. Gezinin teknik hazırlığını ve başkanlığını Dr. Jenő Lenárd yaptı. Budizm üzerine yaptığı çalışmaları ile ünlü olan ve İstanbul'da bulunan askeri temsilciliğin ekonomi bölümünde yüzbaşı olarak bulunan Lenárd aynı zamanda Macar Turan Derneği'nin üyesiydi.¹⁴

Ekim 1918 tarihli Turán dergisinde "*Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedició (Karadeniz Bölgesinde Macar bilimsel Ekspedisyonu)*" adlı haberde ekibin uzun ve yorucu bir organizasyondan sonra Eylülün son günlerinde Jenő Lenárd yönetiminde yola çıktığı bildirilmekte ve şöyle bir dilekte bulunmaktadır:¹⁵ "*Keşke bu detaylıca düzenlenmiş ekspedisyonu dünya savaşı hiç etkilemese!*"

Altı ay için planlanan gezi ekibi şu kişilerden oluşmakta idi:¹⁶

Topografyacı ve hidrografyacı Dr. Emil Vidéky, jeolog Dr. László Gábor, ziraatçı Üsteğmen Kont Rezsó Széchenyi ve etnograf Dr. István Györffy. Onaltı kişi, 32 at ve 2 yük arabasıyla hareket

¹² Demirkan, *Macar Turancıları*, s. 38-39.

¹³ Demirkan, *Macar Turancıları*, s. 38.

¹⁴ Melek Çolak, "Macar Etnograf István Györffy'nin Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918)", *Belleten*, c. LXXII, S. 265, Aralık 2008, s. 943-944.

¹⁵ "Hírek: Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedició", *Turán*, 1918 oktober, 8. Szám, s. 509-510.

¹⁶ Çolak, "Macar Etnograf István Györffy'nin Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918)", s. 944.

eden¹⁷ ekibin amacı Turán dergisinin verdiği bilgiye göre Karadeniz sahilini takip ederek Anadolu'nun iç kısımlarına ulaşmaktı. Dergide ayrıca özellikle kuzey bölgelerinin “*Leonhard ve Philippon tarafından pek incelenmemiş olduğu*” ve “*yolculuğun ilk bölümüne Darülfünun'da coğrafya hocası Mecid Bey ve bir lisede coğrafya öğretmeni olarak görev yapan Mansur Bey'in de katılacağı*” belirtilmektedir.¹⁸

Ekip 21 Eylül'de Haydarpaşa'daki kamptan hareket ettiği zaman birtakım sıkıntılar baş gösterdi. Daha ilk günlerde hastalık başladı. Erat yol yorgunluğuna dayanamadı. Atların bu yolculuk için hiç uygun olmadığı ortaya çıkınca tepelik yollarda yük arabalarından, hatta eşyanın büyük bölümünden ilk haftada vazgeçmeleri gerekti. Kış yaklaşıyordu. Yüzbaşı Lenárd gezinin yapılacak işlerini üyeler arasında paylaştırdı. Bilimsel gözlem çok defa “at sırtında” gerçekleşti. Bulgurlu, Ömerli, Heczli, Şile, Kurucuköy, Tekke, Göksu, Karasu, Melen, Alaplı, Ereğli gibi yerleşim yerleri güzergâh ve dinlenme yerleri idi. Ekip Ereğli'de Almanların taşkömürü ocakları yanında yerleşmiş olduğunu gördü. Savaş şartları nedeniyle bu gezi 50 gün sürebildi. Ülkelerine geri gönderilme başladığı zaman ekip 7 Ocak 1919'da Haydarpaşa'dan gemiye bindi ve mayın tehlikesi arasında 10 gün sonra Trieste'ye ulaştı. Oradan 21 Ocak'ta Macaristan'a geri döndü.¹⁹

Savaş koşulları içinde büyük zorluklar pahasına da olsa bu özel görev gerçekleşmişti. Bununla birlikte etnograf István Györffy'nin belirttiği üzere “*Türk halka ve resmi görevlilerin her yerde onları memnuniyetle karşılamaları ve Macar olduklarını bilir bilmez en fakir Türk köylerinin bile onlara iyi bakmaları, gezi ekibinin zor görevini nispeten kolaylaştırmış ve olumlu etki yapmıştır.*”²⁰

Bu araştırma sırasında István Györffy gezilen bölgenin Ereğli ve Bolu hattına kadar etnografik haritasını, aşağı yukarı 112.500 km²'lik bölgeyi redakte etti. İki nüsha olarak hazırladığı bu haritayı Macaristan'a götürmeyi başardı. Yol boyunca 650 tane etnografik fotoğraf çekti. Bunlardan 150 tane üzerinde

¹⁷ Yolculuğun nasıl başladığı hakkında bkz. “A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció”, *Györffy István Irásai a Balkánról és Törökországról*, Terebess Kiadó, Budapest 2001, s. 51-52.

¹⁸ “Hírek: Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedíció”, s. 509-510.

¹⁹ Çolak, “Macar Etnograf István Györffy'nin Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918)”, s. 945-946.

²⁰ Çolak, “Macar Etnograf István Györffy'nin...”, s. 946.

çalışılmamış film, bazı notlar ve çizimler İstanbul'da kaldı. O, anılarında 150 filmi Macaristan'a götürme riskini göze alamadığını ifade etmektedir. Györffy bu gezi sırasında çizdiği etnografik harita ile yerleşim coğrafyasına ait önemli bulgular ortaya koydu. Bölgede yaşayan Türk, Tatar, Çerkes, Laz, Gürcü, Kürt, Ermeni, Çingene, Yahudi gibi grupların yaşadığı alanları belirledi. Györffy'nin koleksiyonunun malzemesi özellikle belde coğrafyası açısından önemli idi. Bu bölgenin daha önce bu doğrultuda hiç araştırılmamış olması nedeniyle koleksiyon ayrıntılı idi. Bunun dışında zirai incelemeye de önem verdi. Anadolu'yu araştıran diğer araştırmacıların genellikle incelemelerini yazın tamamlamış olmalarına rağmen, bu gezi ekibinin araştırmalarını son baharda bitirerek halkın yaşamı ile ilgili olayları daha çok gözlemlemeleri, bu koleksiyonun değerini artırmaktadır. Júlia Bartha István Györffy'yi anlattığı makalesinde "çizdiği haritadan dolayı Györffy'nin çağını aştığını, yönteminin Macaristan'da araştırmacılar arasında yaygınlaşmasına rağmen kartografi yöntemini kullanımı ile rehber rolü üstlendiğini" açıklamaktadır. Bölgeyi karakterize edenler hakkındaki tasviri ve haritası 1989'da Peter Alford Andrews'in "Etnic Group in the Republic of Turkey" adlı eserinde yayınlandı. Györffy bu gezi ile ilgili anılarından "A Lenárd féle kis ázsiai expedíció" adlı makalesinde söz etmektedir.²¹

Bu bilimsel geziden başka Macar Turancılarından Péter Móricz'ın uzun soluklu bir Türkiye, özellikle Karadeniz bölgesi tecrübesi olduğunu tespit etmekteyiz.²² Çünkü bir dönem Macar Turan Derneğinde idari görevlerde bulunan ve derginin aktif bir üyesi olan Móricz²³, 8 yıl Trabzon'da oturmuş, buradan ülkenin diğer bölgelerine seyahat etmiştir.²⁴

1928 yılında 'Törökország gazdasági jövője adlı Turán dergisine yazdığı yazısında 1910 yılında Trabzon'da ikamet ettiğini

²¹ Çolak, "Macar Etnograf István Györffy'nin...", s. 946-947. Györffy'nin bu makalesinden başka gezi sonrası yerleşim coğrafyası, tarım, el sanatları, toplumsal yaşam gibi alanlarda yaptığı gözlemleri "Falu" ve "Levente" adlı dergilerde 1921 ve 1929 yılında yayımlanmıştır. Bunları konu alan inceleme yazısı için bkz. Melek Çolak, "Macar Etnograf István Györffy'nin Türkiye İzlenimleri", *Karadeniz*, Yıl:1, S. 4, Sonbahar 2009, s. 19-42.

²² Péter Móricz, "Földművelés és közlekedés törökország keleti részében", *Turán*, XIV. Évfolyam, I-IV, 1931, s. 5-10.

²³ "Tea-est a török követ tiszteletére", *Turán*, 1929, XII, s. 48-53.

²⁴ Móricz, "Földművelés és közlekedés", s. 5-10.

belirttiğine göre²⁵ muhtemelen bu tarihlerden itibaren I. Dünya Savaşı bitimine dek Trabzon'da yaşamış olmalıdır. “*Türkiye'nin ekonomik geleceğini*” yer altı ve yer üstü kaynakları açısından değerlendirdiği bu makalesinde Karadeniz bölgesi izlenimlerine geniş yer vermektedir. Bu bölgeyi tarım, hayvancılık, ulaşım, madencilik açısından incelemektir.²⁶

Buna göre 1910'da Rize'nin belediye başkanı Hacı Eşref'i ziyaret eden Móricz Karadeniz insanının müteşebbis ruhuna vurgu yapmaktadır. Şöyle ki:²⁷

“Bu az tahsil görmüş ama birçok tecrübeye sahip taşra eşrafı (Hacı Eşref) Rize'yi Erzurum'a bağlayacak elektrikli tren planıyla daha o zamanlar sıkı bir şekilde ilgileniyordu... Bunun dışında bütçeden kiralık evler inşa ettiriyordu ki söylediği gibi şehrin bir geleceği olsun... Bu bir küçük taşra şehrinde cereyan ediyordu.

Türkiye'de ekonomik gelişimin yönünü hiç değişmeyen ve işlenebilir toprakların coğrafi durumu ve ulaşım imkânları belirliyor. İşlenebilir toprakların en büyük bölümü Marmara denizinin doğu sahil bölgelerinde, Karadeniz'in güney kıyısında.”²⁸

Móricz, madencilik konusunda şu bilgileri vermektedir:²⁹

“Trabzon vilayetinde ikamet ettiğim zamanda, deniz kıyısındaki şehirlerde oturan büyük toprak sahipleri ve tüccarların çok büyük bir kısmı ayrı ayrı ya da ortaklaşa civardaki maden cevheri yerlerinin işletilmesi için müteşebbis bulmaya çabalıyorlardı. Bazen Trabzon'lu dostlarımla konuştuğum ve konuşma birdenbire maden ocaklarına döndüğünde, ceplerinden ya Avrupa'ya incelenmesi amacıyla göndermeyi düşündükleri ya da uğrayan yabancı mühendislerle göstermeyi istedikleri maden örneklerini çıkarıyorlardı... Pontus dağlarında ve onların deniz kıyısındaki uzantılarında, daha önce değindiğim gibi, birçok maden ocağı var, özellikle bakır madeni.”

Hayvancılıkta, at besiciliği alanında yapılacaklar çoktu. Yeni cinslerin üretilmesi, anadolu atının çok seçkin niteliklere sahip olmasına rağmen yük taşıma amacı için olduğu kadar ordu için kaçınılmaz bir ihtiyaçtı. Bu daha küçük yapılı ırk İran, Arap ve

²⁵ Péter Móricz, “Törökország gazdasági jövője”, *Turán*, 1928, XI. évfolyam, I-IV szám, s. 12.

²⁶ Móricz, “Törökország gazdasági jövője”, s.8-17.

²⁷ Móricz, “Törökország gazdasági jövője”, s. 9.

²⁸ Móricz, “Törökország gazdasági jövője”, s. 11.

²⁹ Móricz, “Törökország gazdasági jövője”, s. 12.

Türkmen atının kırması, dayanaklı ve zinde tabiatlı idi. Móricz bunu o''Trabzon'dan Erzurum'a 5 gün içinde arabacı oturağında arabacı ve konsolosluk görevlisi ile arkada yeterince ağır yükü 300 kilometrelik yolu at değiştirmeksizin dağ bayır yol aldığında''tecrübe etmiş ve şaşırmişti. Aynı şekilde atlı araba birkaç günlük dinlenmeden sonra başka yolcularla Trabzon'a geri dönmüştü. Bu sonuç atların iyi kalitesinin ve mükemmel bakımının bir sonucu idi...''³⁰ Péter Móricz'den yıllar sonra Türkiye'ye gelen ve sunduğu raporlar Türk hayvancılık politikasının esaslarını oluşturan Macar veteriner Oszkár Wellmann'ın tavsiye ettiği at yetiştirme bölgelerinde Karadeniz bölgesi için büyük ölçüde ''Türk yarım kan'' at ırkını belirlemesi, bu ırkın bölge ve Türkiye için önemini göstermektedir.³¹ At ve deve taşımacılığında söz eden yazar ayrıca yalnızca birkaç yıl önce develerin, atların ve öküzlerin çektiği iki tekerlekli arabaların çalıştığı Trabzon ve Erzurum arasındaki karayolunda hali hazırda 19 tane mal nakliyatı yapan arabanın çalıştığını belirtmektedir.³²

Sonuç

Turancılık akımı, Macarların Türk Dünyası ile bağlantıları nedeniyle köken ve dil araştırmalarına girişmeleri, Avrupa'nın ortasında Panslavizm ve Pangermenizm tehdidini hissetmeleri ve ekonomik kaynak bulmak istemelerinin bir sonucu olarak dünyada ilk kez Macaristan'da ortaya çıktı. Macar Turancıları Turan Derneğini kurarak Macarlarla akraba milletler, özellikle Türkler ile kültürel, siyasi ve ekonomik bağlantılar kurmak istediler.

İlgi çeken coğrafyalardan biri Anadolu toprakları idi. Anadolu'ya keşfedilmemiş zenginlik kaynakları ve akrabalık bağlantıları nedeniyle Macar Turan Derneğinin organize ettiği bilimsel geziler düzenlendi. Özellikle Anadolu'nun kuzey sahillerinin ve Karadeniz bölgesinin daha önce pek araştırılmamış olması, Macar Turan Derneğinin ilgisini çekti ve bu bölgeye araştırma ekipleri gönderildi. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında devam eden bu geziler Macarlar açısından

³⁰ Móricz, ''Törökország gazdasági jövője'', s. 14.

³¹ Ayrıntılı bilgiler ve haritalar için bkz. Melek Çolak, Levente Jávorka, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkár Wellmann*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017.

³² Móricz, ''Törökország gazdasági jövője'', s. 14.

olduğu kadar Türkler açısından da önemli bilimsel sonuçlar içerdiği ve bölgenin XX. yüzyılın başlarında sosyo-ekonomik, kültürel durumunu yansıttığı için önem arz etmektedir. Macar kaynaklarının özellikle Turan Derneğinin yayın organı olan Turán dergisinin değerlendirmesi bu açıdan Türk tarihine büyük katkı sağladığı gibi bölge-şehir tarihi araştırmaları için de değerlidir.

Kaynakça

Arşivler

Had Történelmi Levéltár (Askeri Tarih Arşivi) Budapeşte-Macaristan, “A Magyarok Világháboruban, Törökharc”, Dosszié:119/X, s. 1-2.

Kitaplar

Çolak, Melek-Jávorka, Levente, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkár Wellmann*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2017.

Demirkan, Tarık, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Önen, Nizam, *İki Turan*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Makaleler

“Alajos Paikert, Magyar lehetőségek a keleten”, *Turán*, XIII. Évfolyam, 1930, s. 6-11.

“A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció”, *Györffy István Irásai a Balkánról és Törökországról*, Terebess Kiadó, Budapest, 2001, s. 51-55.

Çolak, Melek, “Macaristan’da Türkoloji, Turancılık ve Türk Dünyası (XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla)”, *15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 11-12 Eylül 2017, Komrat/Gagavuzya Özerk Bölgesi/Moldova, Tebliğler Kitabı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2017, s. 461-465.

_____, “Macar Etnograf István Györffy’nin Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918)”, *Bellekten*, c. LXXII, S. 265, Aralık 2008, s. 943-953.

_____, “Macar Etnograf István Györffy’nin Türkiye İzlenimleri”, *Karadeniz*, Yıl:1, S. 4, Sonbahar 2009, s. 19-42.

- _____, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)”, *Türk Yurdu*, c. 31, S. 290, Ekim 2011, s. 94-101.
- _____, “Macar Turancılarının Türk Dünyasına Bakışına Bir Örnek: Türkistan ve Azerbaycan Gençlerinin Macaristan Gezisi (1928)”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2016-Bakü/Azerbaycan, Sempozyum Materyalleri*, C. II, Bakü 2016, s. 246-249.
- _____, “Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde Macar Türkolojisi ve “Ugor-Türk Savaşı”, *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Aralık 2011*, Muğla, I. Cilt, Ankara, 2012, s. 527-542.
- “Hírek: Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedició”, *Turán*, 1918.oktober, 8. szám,
- Móricz, Péter, “Földművelés és közlekedes Törökország keleti részében”, *Turán*, XIV. évfolyam, I-IV, 1931, s. 5-10.
- _____, “Törökország gazdasági jövője”, *Turán*, 1928, XI. évfolyam, I-IV szám, s. 8- 17.
- “Társasági ügyek: A Magyar-Török Barátság egyesület Megalakulása”, *Turán*, 3. szám, Március, 1918, s. 190-191.
- “Tea-est a török követ tiszteletére”, *Turán*, 1929, XII, s. 48-53.

EKLER

Ek 1

Macaristan'da yayımlanan Turán adlı derginin kapağı
(1918)

Ek 2

Jenő Lenárd'ın araştırma ekibi

Melek Çolak, “Macar Etnograf István Györffy'nin Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918)”, *Belleten*, c. LXXII, S. 265, Aralık 2008, s. 943-953.

Ek 3

Macar etnograf István
Györfy (1884 Karcag -1939
Budapeste)

Ek 4

Macar Turan Derneği'nde bir dönem idari kadroda görev yapmış olan Péter Móricz.

Turán XIX. évfolyam, I-IV. szám.

† MÓRICZ PÉTER

TÜRK- ROMEN İLİŞKİLERİNİN KARADENİZ BOYUTU (1918-1923)

Nagy PIENARU *
Mustafa A. MEHMET

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barışı dönemiyle ilgili olarak Romanya'da gerek iktisatçılar, diplomatlar, tarihçiler ve coğrafyacılar gerekse etnograflar ve hukukçular veya siyaset adamları tarafından yüzlerce makale, hatta doktora tezleri dahi yayımlanmış olup bunlarda özellikle Karadeniz ve Boğazlar konuları ele alınmıştır.

Bu gibi katkılar, o zamanların gazetelerinde bulunan malumat, uzmanların olaylarla ilgili anıları ve aynı zamanda, Millî Tarih Arşivi Merkezinde (Arhivele Naşionale Istorice Centrale), Dışişleri Bakanlığı Arşivinde (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe) ve Romanya Millî Kütüphanesinde (Biblioteca Naşională a României) bulunan diplomatik belgelerde, 1918-1923 yıllarında Romanya ile Türkiye arasında cereyan eden olayları aydınlatma bakımından esaslı bir belgesel kaynak teşkil ettiği gibi, bu hususta bazı bilinmeyen bilgilerin de ortaya çıkarılmasına yardım edebilmektedir.

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz'de sahilleri olan devletler birbirine karşı ittifaklarda yer almışlardır.¹ Türkiye'nin Merkezî Devletler safında yer almasıyla Romanya, Türkiye'ye karşı hasmane davranmayarak² iki yıllık tarafsızlıktan sonra, 1916 yılının yaz aylarında İtilaf Devletlerine katılmıştır. Hâlbuki Romen devlet adamları, İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile gizli anlaşmalar yaptıkları hakkında bilgilendirilmişlerdi. Bu an-

* Uzman, Nikola Yorga Enstitüsü, Bükreş. nprevistaistorica@gmail.com

¹ Karadeniz ile ilgili olarak, son zamanlarda: *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya* başlığı altında önemli bir eser yayınlanmış olup 20'den fazla makalede, özellikle askerî, siyasi, sosyal ve daha başka konular ele alınmaktadır. Bu eser elimize geç ulaşmış olmakla, burada ancak hatırlatmakla yetinmek zorundayız (Editörler: Prof. Dr. Mehmet Okur, Doç. Dr. Bahadır Güneş ve Yrd. Doç. Ülkü Köksal, Trabzon, 2017.)

² Ema Nastovici, "Relațiile româno-turce în ajunul și în timpul primului război mondial", *Revista de istorie*, 35/5-6, 1982, s. 707-737.

laşmalara göre, savaşın sonunda ganimetin paylaşılmasında Rusya tek başına Boğazlar gibi incilere sahip olacaktı.³

Savaş sahnelerinde mağlup olan Romanya, topraklarının 3/2'sini kaybetmiş, hatta başkent dahi elden çıkmıştı. Gerek ordu ve halkın bir bölümü gerekse Hükûmet ve Kral ailesi Moldova taraflarına çekilerek savaşa orada devam etmiştir. Romanya'nın denize çıkan tek bölgesi Dobruca dahi Alman, Türk ve Bulgar orduları tarafından işgal edilmişti.⁴ 1917 yılının yaz aylarında büyük çapta insan kaybı ile elde edilen Romenlerin askerî zaferleri uzun süre için belli sonuçlar vermemiştir.

Zira, Bolşevik İhtilali'ne kapılan Rusya, Merkezî Devletlerle kısaca yaptığı ateşkes müzakereleri sonunda, 22 Kasım/5 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamıştır. Romanya dahi, tamamen tecrit edilmiş olmakla Merkezî Devletlerle Fokşani kasabasında, savaş durumunu askıya almak hususunda bir mütareke imzalamak zorunda kalmıştır.

Giderek Romanya'nın dramatik durumu daha da ağırlaşıyordu. Zira Iaşi'de bulunan Hükûmet, ekonomik güçlüklerle mücadele etmek zorunda kaldığı gibi, diğer taraftan da Sovyet Rusya ile beliren gerginlikler, Bulgaristan ile Dobruca'nın akıbeti hakkındaki anlaşmazlıklar ve Ukrayna'nın Basarabya üzerinde veya burasının bir bölümü ile ilgili iddiaları giderek derinleşiyordu.⁵

Bu gibi nedenlerden dolayı, 1918 yılı başlarında olaylar Romanya'nın aleyhine cereyan etmiştir. Nitekim 5/18 Mart'ta Romanya, Merkezî Devletlerle, Buftea denilen yerde, barışa hazırlık anlaşmasını imzalamış olup bununla Dobruca elden çıkmış oluyordu.⁶

³ N. Daşcovici, *Marea noastră sau regimul strâmtorilor*, Iaşi 1937, s. 143-147.

⁴ Dobruca'da Alman askerî sistemi uygulanmıştı. Bu suretle başlıca amaç, bölgenin gelir kaynakları Almanya'ya gidecekti. Buna rağmen, büyük miktarda hububat ve petrol Türkiye ve Bulgaristan'a verilmiştir. Bkz. *Denkschrift der Deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrukscha. Abgeschlossen Mitte Aprilie 1917/Memoriu al administrației germane de etapă din Dobrogea. Întocmit la mijlocul lui aprilie 1917*, yay. Valentin Ciorbea, Constantin Cheramidoglu, Walter Rastater, Constanța 2012.

⁵ Ion Agrigoroaiei, "România în fața pretențiilor teritoriale ale Bulgariei și Ucrainei (1917-1918)", idem/ aynen, *Basarabia de la unire la integrare*, Chișinău 2007, s. 53-64.

⁶ Buftea anlaşması parafe edilmeden önce, Kral Ferdinand, O. Czernin ile yaptığı görüşmede: "Romanya Dobruca'sız nefes alamaz" dediği gibi, "Balkan Savaşlarından sonra aldığımız Kadriater konusu müzakere edilebilir." gibi bir öneride bulunmuştur. Bkz. I. G. Duca, *Amintiri politice*, c. III, München 1982, s. 70.

Bükreş Barış Antlaşması (24 Nisan/7 Mayıs 1918), Romanya'nın deniz sahilleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, Türkiye ve Bulgaristan'ın ortak egemenliği altına giriyordu. Romanya'ya, Köstence iskelesinden ancak tek bir yol bırakılıyordu. Bulgaristan ise Kadrilater denilen Güney-Dobruca'yı elde etmiş oluyordu.⁷

Romanya teslim olmakla birlikte, Almanya ve Avusturya-Macaristan orduları Karadeniz'in Kuzey taraflarında harekete geçmişlerdir. Sırasıyla Odessa, Ukrayna, Kırım⁸ ve Rostov - Azak Denizi sahili de - zapt edilmiştir.

Daha 1914 yılında, Boğazların kapatılmasıyla Karadeniz adeta bir „Alman-Türk Gölü” hâline gelmişti.⁹ Aynı zamanda, 1918 yılının yaz aylarında, Merkezî Devletler Karadeniz'in dört bir tarafını kontrol altına almış olup bu deniz bir *mare clausum* olmuştur, diyebiliriz. Aynı yılın başlarında, Paris'te basılan *La Roumanie* gazetesi, Dobruca'nın ve Köstece İskelesi'nin Almanların hâkimiyetine girmesiyle Karadeniz'in bir *Alman Gölü* hâline gelmesinde önemli bir adım teşkil ettiğini yazıyordu.¹⁰

Buna karşı, Rusların Kafkaslarda Karadeniz'in doğu sahillerini de kontrol altında tutma girişimleri sonuç vermemiştir. Zira Alman orduları Batum'a çıkarma yaparak 20 Mayıs 1918 tarihinde, orada özerk bir Gürcistan devleti kurulmuştur. Aslında bu devlet Alman komutanlığı tarafından yönetiliyordu. Aynı zamanda, İngilizlerin de Kaspik (Hazar) Denizi'nde bazı petrol bölgelerini zapt etme girişimleri de başarı ile sonuçlanmamıştır. Zira İngilizlerin ilerlediklerinden telaşlanan Türkler, Bakü'ye el koymuşlardır.¹¹

⁷ Türkiye'nin ve Bulgaristan'ın isteklerini yerine getirebilmek amacıyla 25 Eylül 1918 tarihinde Berlin'de bir Protokol imzalanmış olup bununla Dobruca Bulgaristan'a terk edilmiş oluyordu. Lakin bu protokol yürürlüğe konulmamıştır; çünk ancak dört gün sonra Bulgaristan teslim olmuştur. Bkz. Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944*, Constanța 2005, s. 55.

⁸ Bolşevik İtilali fırsatını kullanıp Yeşil-Ada'da tekrar bir Tatar Devleti kuruldu. Burada, 2000 kadar Erdel Romenleri çobanlıkla iştiğal ediyorlardı. Bkz. *România Nouă*, 4 Kasım 1918.

⁹ Bu *Alman-Türk Gölü* deyimi Gheorghe I. Brătianu'ya aittir. Bkz. *Chestiunea Mării Negre*, kurs, 1942-1943, II, s. 620, 627, 628.

¹⁰ *La Roumanie*, 17 Ocak 1918.

¹¹ Transkafkasya'da kurulan devletlerden bir kısmı, Bolşevik Devrimi'nden sonra Alman himayesi altına girmiş ve bazıları da Türkiye'nin kontrolü altında bulunuyorlardı.

Lakin Almanya ve Osmanlı Devleti'nin çizdikleri sınırlarla Karadeniz'in siyasi haritasının ömrü kısa sürmüştür. Aslında, Karadeniz'in kaderi, onun etrafında cereyan eden olaylardan değil, Batı cephelerinde İtilaf Devletlerinin askerî zaferleriyle yeniden tayin edilmiştir. Zira bu zaferler Merkezî Devletlerin kurdukları yapıyı tamamen alt-üst etmiştir. Bunun üzerine, Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış, Romanya ise 4 Kasım 1918'de, Bükreş Antlaşması'nı iptal ederek tekrar İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmiştir.

Büyük Devletler. Almanya'ya kabul ettirdikleri şartlara kıyasla Türkiye'ye daha ağır şartlar getirmişlerdir. Yabancı işgali altında 1916-1918 yılları arasında Romenlerin çektikleri gibi, Türk ulusu için de ağır bir trajedi dönemi başlamış oluyordu. Karadeniz'in kilidi sayılan İstanbul ve Boğazlar İtilaf Devletlerinin keyfine bırakılmış olup ondan sonra bu devletler, Rusya'nın güneyinden deniz hareketlerine geçmek üzere ideal bir üs oluşturabilirlerdi.

1919 yılında, Tuna'da komutan olan General Berthelot, Fransızlardan, Polonlardan ve Yunanlılardan oluşan kuvvetlerin bir bölümünü Odessa'ya göndermiş olmakla Fransa filosu Karadeniz'e girerek Rus sahillerine çıkartma yapmış ve Kerson, Nikolayev, Sevastopol gibi iskeleleri işgal etmiştir. Lakin komünist gemicilerin ayaklanmaları, bu çıkartma programını bozmuş, müttefiklerin deniz kuvvetleri çekilmek zorunda kalmışlardı. Karadeniz'in Kuzey sahilinde ancak Denikin'in - ve sonra Wrangel'in - komuta ettiği *Beyaz Ordu* mensupları kalmıştır.

Bir sene içinde, yani 1919 yılının sonbaharı ile 1920 yılının sonbahar aylarında, Sovyet Rusya Karadeniz cephesini yok ederek *Kızıl Ordu* Kırım'ı tekrar idaresi altına aldığı gibi,¹² Turla'nın denize girişine kadar, bütün Kuzey sahillere de hâkim olmuştur.

1919 yılı boyunca Romen uyrukluları himaye etmek ve Romanya'nın haklarını savunmak üzere, İstanbul'a Romen Devleti'nin özel komiseri olan Viktor Papacostea'nın gönderdiği raporlar, Mondros Mütarekesi'nin uygulanması, Türk ulusuna ne gibi zorluklar getirdiğini açıkça göstermektedir. Fransa, İngiltere, İtalya ve ABD yüksek komiserlerine gönderdiği bir notta, V. Papacostea, kendi görevini bildirirken aynı zamanda, Türk halkının

¹² Richard Pipes, "Les relations diplomatique du Gouvernement Wrangel en Crimée (1920)", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, IV/4, 1963, s. 401-435.

ağır durumunu da hatırlatıyor ve diyordu ki “*işgal kuvvetleri kapitülasyon sistemi ve mali kontrolü yeniden canlandırmışlar, halka ise ancak hayali bir idari otorite bırakmışlardır.*”¹³ Daha sonra başka bir notada, V. Papacostea, açlıktan bahsederek Amerikalılardan gelebilecek un ve petrol yardımı beklendiğini, Padişahın ise tamamen gözden düştüğünü yazıyor ve bunların yanı sıra, Yunan yüksek komiserinin, kendisine, İstanbul’un Yunan Kraliyetine geri verilmesi gerektiğini söylediğini hatırlatıyordu.¹⁴

Romen temsilcisi, 17 Mart 1919 tarihinde şifreli bir telgrafla Girit Adası’ndan 200 Yunan jandarmasının İstanbul’a indirildiğini ve bu vesile ile Yunan halkının onları büyük bir sempati ile alkışladığını, hatta Patrik’in teşvikiyle Yunanlıların Boğazlarda bulunan İstanbul’un, Yunanistan’a katılmasını dahi istediklerini Romen makamlarına bildiriyordu.¹⁵

Savaştan sonraki ilk yıllarda, Romanya ile Osmanlı İmparatorluğu ayrı istikametlerde gelişmişlerdir. Nitekim Romanya Kraliyeti, Millî Birlik Devleti olarak kendisini tanıtırken yeni hudutlarının bütünleşmesi de uluslararası anlaşmalarda hukukiyet kazanmıştır. Yani, 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly-sur-Seine Antlaşması’yla Dobruca sorunu Romanya’nın lehine sonuçlanmış, bu suretle Romanya’nın Karadeniz’deki pozisyonu da güçlenmiş oluyordu. Hatta Basarabya’nın da birleşmesiyle sahiller, Turla (Nistru) suyu ağızlarına kadar uzanmış oluyordu.

Osmanlı Devleti’ne gelince geri dönülmez bir çöküş yoluna girmiş olduğu gibi, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sèvres Barış Antlaşması ile yeni bir ölüm darbesi almıştır. Bilindiği üzere, bu barış antlaşması, İstanbul Hükûmeti tarafından Müttefik ve Ortak Kuvvetlerle imzalanmıştır. Ancak, Ankara Hükûmeti bu antlaşmayı kabul etmemiş, hatta Türk milletinin millî duygularının genişlemesini ve birleşmesini daha da hızlandırmıştır. Bu suretle Türkler, 1919 yılından itibaren Mustafa Kemal Paşa’nın ve silah arkadaşlarının yönetiminde bulunan kurtuluş güçlerine katılmaya devam etmişlerdir.

Kurtuluş mücadelesinin ilk dönemlerinde, özellikle Yunan tarafını tutan Romen gazetecilerden bazıları, Mustafa Kemal Paşa’nın kısa zamanda sahneden uzaklaştırılacağına dair makaleler yazıyorlardı. Ancak, zamanla elde edilen zaferlerin karşısında,

¹³ *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, Fond Casa Regală, Dosar 39/1919, s. 2.

¹⁴ *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, Fond Casa Regală, Dosar 39/1919, s. 6.

¹⁵ *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, Fond Casa Regală, Dosar 39/1919, s. 23.

Romen gazeteleri bu gibi görüşleri değiştirerek Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'nun ruhu olarak görmeye başladıkları gibi, sonunda özellikle 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barışı'nın Türk milletinin tarihine altın harflerle yazılması gerektiğini kaydetmişlerdir.¹⁶

Bunların yanı sıra, Romanya basınında yayımlanan bazı makalelerde Romen kamuoyunun, Ankara'da kurulan Kurtuluş Savaşı Hükûmetine karşı gerçek bir sempati duyguları dahi yer alıyordu. Hatta Romen makamlarının sessizce kabul ettikleri bir durum, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'na, Romen vatandaşları olan Türk-Tatar asıllı gençlerin dahi katıldıklarıdır.¹⁷

Türkiye ile Sovyet Rusya'nın, Karadeniz'de ekonomik ve stratejik menfaatleri olmakla 16 Mart 1921 tarihinde, bir dostluk anlaşması imzalamışlar ve Türk-Sovyet deniz hudutların dahi tespit etmişlerdir.¹⁸ Bu antlaşmaya göre, Boğazlardan ancak ticari vapurlar serbest geçebilecek, Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin ise savaş gemilerine izin verilmeyecekti. Zira buna izin verildiği takdirde, Türk-Sovyet deniz hudutlarının emniyeti tehlikeye altına girmiş olabilirdi.

Bu konu ile ilgili olarak 1919 yılının Kasım ayından itibaren İstanbul'da bulunan, Romen Komiseri Gheorghe Filality, daha bir ay önce Karadeniz'in Kuzey taraflarında, Sovyet Rusya ile dostluk bağlantıları kurmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın maharetini Romanya'nın devlet makamlarına bildirmişti.¹⁹

Aynı zamanda Mustafa Kemal, 6 Ocak 1922 tarihinde Sovyet Ukrayna ile de bir anlaşma imzalayarak Sovyet Cumhuriyeti'nin egemenliğini tanımış ve bu suretle Karadeniz'de Güney-Kuzey partnörlüğünü de güçlendirmiştir.²⁰

¹⁶ Mustafa Mehmet, "Türk Kurtuluş Mücadelesinin Romen Basınında Yankıları (1919-1923)", *Altıncı Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 19-23 Eylül 1983)*.

¹⁷ Gemil Tasin, "Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor (până la 1981)", *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, yay. Tasin Gemil, Gabriel Custurea, Delia Roxana Cornea, Constanța, 2013, s. 57.

¹⁸ Paul Dumont, "L'axe Moscou-Ankara. Les relations turco-soviétiques de 1919 à 1922", *Cahiers du Monde Russe et Soviétiques*, XVIII/3, 1977, s. 165- 193.

¹⁹ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe*, Fond 71, Turcia, 1921, vol. 82/2, s. 3.

²⁰ Diplomat Gheorghe Filality, bu konu ile ilgili olarak Romen Dışişleri Bakanlığını haberdar ederek anlaşmanın bir kopyasını dahi göndermiş ve bu anlaşma hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın oynadığı rolü belirtmiştir. *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe*, Fond 71, Turcia, 1921, vol. 82/2, s. 23-24.

Bazı gizli maddeler de bulunan bu gibi diplomatik anlaşmalar, Bükreş'te hayli telaşla karşılanmıştır. Zira Rusya, Basarabya'nın Romanya ile birleşmesini tanımak istemiyordu.²¹

1920-1922 yılları arasında, Türkiye-Yunanistan savaşı boyunca, Romen Hükümeti tarafsızlık siyaseti güderek Anadolu'da cereyan eden olayları ilgiyle takip ediyordu. Aynı zamanda, Romanya (İngiltere, Fransa ve İtalya gibi) Büyük Devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtmak amacıyla kurdukları projelere de katılmayı kabul etmemiştir.

Özellikle Türk ordularının Yunanlılara karşı, Karadeniz'in güneyinde giriştikleri taarruzlar sırasında, Romen kamuoyu - ilk defa telaffuz edildiği düşünüldüğü gibi - "Türklerin kendi ulusal çıkarları için savaşlıkları ve Padişah için savaşmadıkları" sonucuna varmış bulunuyordu.²²

Diğer taraftan, Romen makamları, İtilaf Devletlerinin İstanbul temsilcileri, yani yüksek komiserlerin davranışlarından da memnun değillerdi; çünkü bunlar, Romenleri ilgilendiren konuları hiçe sayıyorlardı.²³ Aslında, Romen makamlarının, İngiliz diplomasisinin çağrısını kabul etmemeleri doğal idi. Bu çağrı ile Mustafa Kemal'in yönettiği siyasi rejime karşı, geniş bir ortak cephe oluşturma tasarlanıyordu.

1922 yılı yaz aylarında, Türk ordularının Boğazları geçerek Avrupa yakasına inmelerini önlemek üzere, İngiltere'nin, Romanya tarafından bir askerî destekte bulunması talebi hakkında, Romen Hükümeti ihbar edilmişti.²⁴ Romanya'nın İstanbul'a asker göndermesi hususunda İngilizlerin baskıları sonuç vermemiştir.

Yunan ordularına karşı Türklerin kesin zaferleri, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında varılan Mudanya Mütarekesi'yle sonuçlanmıştır. Daha sonra bu anlaşma, 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında, Lozan Barış Konferansı'nda genişletilmiştir.

²¹ Sovyet Rusya, Paris Barış Konferansı'na katılmamış ve burada alınan kararları kabul etmemiştir. Hâlbuki 28 Ekim 1920 tarihinde, burada varılan anlaşma gereğince Basarabya'nın Romanya ile birleşmesi perçinlenmiş oluyordu.

²² Bkz. *Viitorul*, 9 Ağustos 1922.

²³ *Biblioteca Națională a României*, Fond St. Georges, pachet CCCLXVIII, dosar 15 (İstanbul'dan telgraf bildirisini 4258/P, 22 Mayıs 1922 ve telgraf bildirisini 81/P, 16 Haziran 1922).

²⁴ *Biblioteca Națională a României*, Fond St. Georges, pachet CCCLVIII, dosar 15 (İstanbul'dan telgraf bildirisini 232/P, 17 Eylül 1922 ve telgraf bildirisini 256/P, 23 Eylül 1922).

Türk-Yunan savaşının sona ermesi, Türkiye ile Romanya'nın diplomatik münasebetlerini yeniden tesis etmek üzere zemin hazırlamalarına denk geliyordu. Zaten bu iki devletin arasında, öteki Balkan devletlerinde görüldüğü gibi, gerek toprak gerekse daha başka sorunlar bulunmuyordu.

Toprak bakımından *statu-quo*'nun ve Balkanlarla Karadeniz bölgesinde barışın devamını takip eden Romanya'nın Lozan Konferansı'nda başlıca hedefleri şöyle özetlenebilir: Boğazlarda serbestlik, Karadeniz'in silahsızlandırılması ve Türkiye ile Bulgaristan arasında tarafsız bir bölgenin kurulması yanı sıra, Türkiye'nin Doğu Trakya ile Edirne'yi geri alma hakkı.

Romanya için Karadeniz'de ticaretin ve Boğazlardan malların serbest geçişinin ne kadar önemli olduğu, 1915 yılı istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Nitekim, Romanya'nın ihracatının % 95'inin Kalas, Ibrail ve Köstence gibi iskelelerden yapıldığı ve Boğazlardan geçerek Akdeniz ve Adriyatik yollarıyla, Batı ve Kuzey Avrupa'ya gittiği, ithalatının ise, % 65'inin deniz yolu ile Köstence'ye ve Tuna ağzlarına doğru geldiği anlaşılmaktadır.²⁵

Romanya'nın Karadeniz'in silahsızlandırılmasını istemesiyle sahillerinin güvenliğini teminat altına almış ve her türlü deniz hegemonyasını önlemiş oluyordu. Aslında, Romanya ancak Karadeniz'in bütün sahillerinin silahsızlandırılması tezini savunmuyor, Ege Denizi'nin dahi aynı statüye tabi tutulmasını da savunuyordu.

Gerçekten 25 Kasım 1922 tarihinde, Lozan'dan gönderilen bir diplomatik raporda, şöyle deniyordu: "*Lord Curzon'un ve Fransız delegasyonunun bazı çekingenliklerine rağmen, Karadenizin ve Ege Denizi'nin tüm hudutlarının silâhsızlandırılmasını umut ediyoruz.*"²⁶

Büyük Devletlerin arasında, özellikle Fransa ile İngiltere'nin arasındaki anlaşmazlıklar ve Türkiye'nin savaş meydanlarında zaferler kazanan devlet olarak kesin davranışları, yani Musul ve ekonomik-mali konularla ilgili olarak İngiltere ve Fransa'nın iddialarını kabul etmemesi, diğer taraftan da Rusya'nın tavırları, konferansın uzamasına neden olmuştur.

²⁵ Ilie Seftiuc, Iulian Cârțână, *România și problema Strîmtorilor*, București 1974, s. 66.

²⁶ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe*, Fond 71, Turcia, 1922, vol. 83, s. 254.

Özellikle İngiltere'nin tüm ticari ve savaş gemilerine *Açık Deniz* talebiyle Rusların sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine *Kapalı Deniz* görüşü arasındaki tezatlar, lord Curzon, Cicerin ve İsmet Paşa tarafından ileri sürülen öneriler ve karşı teklifler, tartışmaları uzatmıştır.

Konferansta, Romen temsilcisi Constantin Diamandy'nin²⁷ işaret ettiğine göre, Rusya'nın Karadeniz üzerinde tarafsızlık teklifi, Romanya için bir güvensizlik yaratabilirdi. Zira bir çatışma olduğu zaman, denizden her hangi müttefik tarafından askerî yardım kabul edemeyeceği gibi, Rusya'ya da Karadeniz'de tekrar egemenlik kapılarını açmış olurdu. Aynı zamanda Romen diplomatı, Karadeniz'in silahsızlandırılmasının da uygun olmadığını farkında idi; çünkü bu durum, Türkiye'nin özgürlük ve egemenlik prensibine aykırıydı.²⁸

Müzakereler sırasında, bazı konularla ilgili olarak (örneğin, Boğazların uluslararası duruma sokulması, Karadeniz ile Ege Denizi arasındaki bölgenin silahsızlandırılması, 1916-1918 yılları arasında Türk Ordusu tarafından zapt edilen servetin iadesi, Köstence - İstanbul kablosu, ticari anlaşma, azınlıkların korunması, dinî problemler gibi konular hakkında²⁹ Romanya ile Türkiye temsilcileri arasında çeşitli ayrılıklar görülmüş ise de her iki taraf da ılımlı davranarak anlaşma havası içinde olduklarını kanıtlamışlardır.

Türkiye ile İtilaf Devletlerinin büyükleri ve Türkiye ile Yunanistan arasında sürüp giden anlaşmazlıkları yatıştırmak amacıyla Romanya heyeti üyeleri, Constantin Diamandy - ve 19 Kasım-22 Aralık 1922 tarihlerinde İsvriçe'nin Lozan şehrinde bulunan Romen Dışişleri Bakanı, Ion G. Duca - ile Türkiye'yi temsil eden heyetin başkanı İsmet Paşa arasında birçok görüşme gerçekleştirilmiştir.

Bu toplantılardan 15 Aralık 1922 tarihinde yapılan görüşme hakkında, Ion G. Duca, *Günlük* defterinde şunları yazıyordu:

²⁷ Bu diplomat Rusya'yı daha iyi tanıyordu. 1918 yılının Ocak ayında, Romen ordularının hemen Basarabya'ya girdikleri sırada, Sovyet Rusya Romanya ile ilişkilerini keserek Petrograd şehrinde Romen temsilcisi Constantin Diamandy'yi tutuklayarak Petropavlosk Kalesi'ndeki zindana koymuştur. Ancak birçok diplomatik girişimle serbest bırakılmıştır.

²⁸ C. Diamandy, "Problema Strâmtorilor", *Politica externă a României*, Bucureşti 1925, s. 214.

²⁹ I. Seftiuc, "Momente din activitatea diplomatică a României la Conferința de la Lausanne", *Revista Arhivelor*, XXXII/1, 1970, s. 149.

„İsmet <Paşa> sekreteri Reşid ile beraber gelerek, bir saatten fazla kalmıştır. Kesin olarak, İsmet sempattir. Öyle tatlı ve samimi, öyle sıcak bir gülüşü var ki, ister-istemez, insanı büyüler. Her ne de söylene, Şarkın büyülemesinde yüksek bir özellik var. Konuşmamız çok samimi ve konferansta ele alınan tüm konular hakkında cereyan etmiştir. Bu konuşmalardan tek önemli bir sonuç çıkarabildim: Türkler barışa varmak istiyorlar. Onlar ödün verdiler, daha da verecekler. Onlar için ekonomik sorunların ötesinde daha önemli bir şey yoktur. Onların içişlerine yabancıların karışmasını asla kabul etmezler. Yeni Türkiye, siyasi özgürlükten sonra, ekonomik egemenlik istiyor. Daha doğrusu, bunlardan birisini, öteki olmadan tahayyül edemez. Gerçekçi olalım: Hakları vardır. İsmet <Paşa'yı> dinlerken, sanki Vintilă Brătianu'yu³⁰ işitiyorum gibi geliyordu... Tabii, İsmet <Paşa>, bizlere Türk-Romen ilişkileri hakkında sıcak konuştu. Bu vesile ile o kadar iyi tanzim edilen Türk raporlarını da kimin yazdığını öğrenmiş oldum. Bunlar, Münir Bey'in ve özellikle Reşit Bey'in eserleridir. Bu Reşit, geçmişte, Bükreş'te Kâzım'ın³¹ sekreteri imiş.”³²

İngiltere'nin kesin tavrı nedeniyle 4 Şubat 1923 tarihinde Barış Konferansı duraklama dönemine girince İsmet Paşa'nın başkan olduğu Türk heyeti, vatana dönmek üzere, Edirne'den ve Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden geçmemek için, Bükreş güzergâhını seçerek Köstece'den İstanbul'a gitmeyi tercih etmiştir.

Romanya'nın başkentinde İsmet Paşa, Başbakan Ion I. C. Brătianu ve I. G. Duca ile görüşmelerde bulunmuş, bu gibi vesilelerle Romen tarafı aracılık sıfatıyla barış müzakerelerini hızlandırmak amacıyla Londra'ya, Paris'e ve Roma'ya ilettiği öneriler hakkında bilgi vermiştir.

İsmet Paşa, barışın acilen sonuçlandırılması hususunda Romen Hükûmetinin gösterdiği ilgiye teşekkür etmiş; ancak bu gibi önemli konularla ilgili olarak, Büyük Millet Meclisinin ve Ankara'nın mutabakatı olmadan, bir karar alamayacağını da beyan etmiştir.

İsmet Paşa ve heyettekiler, her ne kadar, Romen tarafın çalışmalarını diplomatik başarı olarak somut sonuçlar vermeden 14

³⁰ Vintilă Brătianu – Romanya'nın Maliye Bakanı.

³¹ Hüseyin Kâzım Bey, Ocak 1896-1908 yılları arasında Bükreş'te Türkiye tarafından ortaelçi görevinde bulunmuştur.

³² I. G. Duca, *Memorii*, c. IV *Războiul*, II. Kısım (1917-1919), yay. Stelian Neagoe, Bucureşti 1994, s. 301.

Şubat 1923 tarihinde Romanya'dan ayrılmış ise de Türkiye ile Batılı Büyük Devletlerin arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili olarak Romanya'nın aracılık rolü yurt dışında yankı uyandırmıştır.

Aslında Bükreş'te, Romanya ile Türkiye arasında 1916 yılında kesilen diplomatik ilişkilerin de yeniden kurulması ele alınmıştır. Bu ilişkiler Türkiye'nin girişimiyle başlamıştır. Gerçekten daha 1922 yılının Kasım ayında, Türkiye'de Romanya'yı temsil eden Yüksek Komiser Gheorghe Filality, Rifat Paşa ile görüştüğü hakkında bilgi veriyordu. Bu vesile ile Türk tarafın resmî temsilcisi, dostluk ilişkilerinin yeniden kurulması hususunda Bükreş'e bir temsilci göndermek arzusunda olduğunu beyan etmiştir.³³ Hatta 1923 yılının Mayıs ayında Lozan Barışı parafe edilmeden önce, Türk tarafı, Berna'da elçi görevinde olan Hüseyin Cevat Bey'i Bükreş'e göndermiştir.

Romanya'da bir Türk temsilcisinin kabul edilmiş olması daha tarafların arasında Barış sonuçlanmadan Türk-Romen diplomatik ilişkilerinde *de factonun* yürürlüğe girmiş olduğunu gösteriyordu. Böyle bir durum, diplomatik geleneklerde bir yenilik sayılabilir.³⁴

Balkanlarda ve Karadeniz bölgesinde barışı temin etmek amacıyla Romanya'nın Lozan'da gösterdiği diplomatik faaliyetler, Romanya ile Türkiye ilişkileri üzerinde olumlu etki yapmış, Bükreş ile Ankara arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını hızlandırmıştır.

24 Temmuz 1923 tarihinde, İstanbul'da geçici komiser olarak bulunan Romen Komiseri George P. S. Aurelian, Topkapı Sarayı'nda - özellikle yabancı devletlerin elçilerinin ve diplomatik temsilcilerin kabul edildikleri yerde - aynı gün imzalanan Lozan Barışı'nı tebrik etmek üzere, Ankara'da Büyük Millet Meclisinin Yardımcısı Abdülhak Adnan (Adıvar) ile görüşmüş, bu vesile ile Romen devlet adamı, Türk milletine iyilik ve başarılar temenni ederken şu sözleri de ilave etmiştir:

"Bizim ülkelerimizin coğrafi durumları, birbirine yakın olmaları ve, özellikle, Karadeniz gibi uygun bir iletişim yolu, Türkiye ile Romanya arasında ticari ilişkilerin yeniden"

³³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71/1920-1944, Dosare speciale, T4, vol 83, Legația din Constantinopol (telgraf bildirisi 2.409, 19 Kasım 1922).

³⁴ Mircea N. Popa, "Quelques aspects des relations roumano-turques durant la période comprise entre les deux guerres mondiales", *Revue Roumaine d'Histoire*, XX/ 4, 1981, s. 757.

kurulmasına ve gelişmesine son derece kolaylık sağladığı gibi, Avrupa'nın bu bölgesinde ekonomik bakımdan canlanması hususunda sıkı işbirliği yapmayı da temin edebilecektir.”³⁵

Bu sözler, o dönemin Romanya Dışişleri Bakanı Ion G. Duca'ya gönderilen notada kayıtlı olup aynı zamanda Romen diplomatı şunları da eklemeyi uygun görmüştür: “*Bizim <yani Romanya ile Türkiye'nin> Karadeniz ile yakınlığımız ve, aynı zamanda, Boğazlarla olan ortak menfaatlerimiz, gerek Ankara'da ve gerekse Bükreş'te, iki ülke arasında dostluk ilişkilerine ihtiyaç olduğunu hissettirebilir.”³⁶*

Lozan'da, Boğazlar Antlaşması'yla özel olarak tespit edilen Karadeniz rejimi, Türkiye tarafından titizlikle uygulanmış, 13 yıl, yani Montrö Antlaşması'na (20 Temmuz 1936) kadar devam etmiştir.

1936 yılında Montrö müzakereleri sırasında, hatta açılış vesilesiyle Nicolae Titulescu, Romanya ile Türkiye arasında çok yönlü ilişkilerde, Karadeniz boyutlarının altını çizerken şöyle bir özdeyişi de ortaya atmıştır:

“İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türkiye'nin kalbini temsil ediyorsa, onlar Romanya'nın akciğerlerini teşkil ederler.”³⁷

Kaynakça

Arşivler

Arhivele Naşionale Istorice Centrale
Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
Biblioteca Naşională a României

Gazeteler

La Roumanie, 17 Ocak 1918.
România Nouă, 4 Kasım 1918.
Viitorul, 9 Ağustos 1922.

Kitap ve Makaleler

I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler, ed. Prof. Dr. Mehmet Okur, Doç. Dr.

³⁵ *România-Turcia. Relații diplomatice*, cilt I 1923-1938, yay. Dumitru Preda, București, 2011, vesika 2, s. 4 (İstanbul'dan gönderilen bildiri, 25 Temmuz 1923).

³⁶ I. G. Duca, *La politique extérieure de la Roumanie*, București 1924, s. 17.

³⁷ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, yay. Robert Deutsch, București, 1967, s. 530.

- Bahadır Güneş, Yrd. Doç. Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017.
- Agrigoroaiei, Ion, "România în fața pretențiilor teritoriale ale Bulgariei și Ucrainei (1917-1918)", idem/ aynen, *Basarabia de la unire la integrare*, Chișinău, 2007, s. 53-64.
- Chestiunea Mării Negre*, kurs, 1942-1943, II.
- Ciorbea, Valentin, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944*, Constanta, 2005.
- Dașcovici, N., *Marea noastră sau regimul strâmtorilor*, Iași, 1937.
- Denkschrift der Deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrudscha. Abgeschlossen Mitte Aprilie 1917/Memoriu al administrației germane de etapă din Dobrogea. Întocmit la mijlocul lui aprilie 1917*, yay. Valentin Ciorbea, Constantin Cheramidoglu, Walter Rastater, Constanța 2012.
- Diamandy, C., "Problema Strâmtorilor", *Politica externă a României*, București 1925.
- Duca, I. G., *La politique extérieure de la Roumanie*, București, 1924.
- Duca, I. G., *Amintiri politice*, c. III, München, 1982.
- Duca, I. G., *Memorii*, c. IV Războiul, II. Kısım (1917-1919), Yay. Stelian Neagoe, București, 1994.
- Dumont Paul, "L'axe Moscou-Ankara. Les relations turco-soviétiques de 1919 à 1922", *Cahiers du Monde Russe et Soviétiques*, XVIII/3, 1977, s. 165- 193.
- Mustafa Mehmet, "Türk Kurtuluş Mücadelesinin Romen Basımında Yankıları (1919-1923)", *Altıncı Milletler Arası Türkoloji Kongresi (Istanbul, 19-23 Eylül 1983)*.
- Nastovici, Ema, "Relațiile româno-turce în ajunul și în timpul primului război mondial", *Revista de istorie*, 35/5-6, 1982, s. 707-737.
- Pipes, Richard, "Les relations diplomatique du Gouvernement Wrangel en Crimée (1920)", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, IV/4, 1963, s. 401-435.
- Popa, Mircea N., "Quelques aspects des relations roumano-turques durant la période comprise entre les deux guerres mondiales", *Revue Roumaine d'Histoire*, XX/ 4, 1981.
- România-Turcia. Relații diplomatice*, cilt I 1923-1938, yay. Dumitru Preda, București, 2011, vesika 2, s. 4 (İstanbul'dan gönderilen bildiri, 25 Temmuz 1923).

- Seftiuc, I., "Momente din activitatea diplomatică a României la Conferința de la Lausanne", *Revista Arhivelor*, XXXII/1, 1970.
- Seftiuc, Ilie- Cârțână, Iulian, *România și problema Strîmtorilor*, București, 1974.
- Tasin, Gemil, "Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor (până la 1981)", *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, yay. Tasin Gemil, Gabriel Custurea, Delia Roxana Cornea, Constanta, 2013.
- Titulescu, Nicolae, *Discursuri*, yay. Robert Deutsch, București, 1967.

